

ÚJRAGONDOLT NEGYEDSZÁZAD

Tanulmányok a Horthy-korszakról

ÚJRAGONDOLT NEGYEDSZÁZAD
TANULMÁNYOK A HORTHY-KORSZAKRÓL

X 128018

Újragondolt negyedszázad

Tanulmányok a Horthy-korszakról

Szerkesztette
MIKLÓS PÉTER

81 043 000

BELVÉDERE
MERIDIONALE

Szeged, 2010

A kötet megjelenését támogatták:
Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000857427

Borítóterv
Majzik Andrea

X 128018

ISBN 978 963 9573 70 3

© A szerkesztő és a szerzők
© Belvedere Meridionale, 2010

TARTALOM

ELŐSZÓ (Zakar Péter)	7
BEVEZETŐ (Miklós Péter)	8

GAZDASÁG ÉS KÖZLEKEDÉS

CSATH MAGDOLNA: A Horthy-korszak gazdaságpolitikájáról	11
MAJDÁN JÁNOS: Közlekedéspolitika és hálózatfejlesztések 1920 és 1944 között Magyarországon	16

PARLAMENTARIZMUS ÉS POLITIKA

PÜSKI LEVENTE: Parlamenti ciklusok, ülészakok, ülések a két világháború közötti Magyarországon	35
SIPOS JÓZSEF: Bethlen és Nagyatádi Szabó 1922-es választási körútja Csongrád megyében	46
BOROSS ÁRPÁD BENCE: Borgulya Pál szarvasi nemzetgyűlési képviselő politikai tevékenysége (1920–1926)	58
VARGA ZOLTÁN: Révész László és a Független Kisgazdapárt választási sikere Kecskeméten (1939)	72

OKTATÁS ÉS REVIZINIOZMUS

LEZSÁK SÁNDOR: „A szívek is róla beszélnek” A klebelsbergi oktatás- és kultúrpolitika a két világháború közötti Magyarországon	83
KUDLACSEK ZSIGMOND: Klebelsberg Kuno oktatáspolitikája a parlamenti viták tükrében. Az 1924. évi középiskolai törvény vitája	89
KISS RÓBERT KÁROLY: Gondolatok és tettek a revízió jegyében a szegedi egyetemen a két világháború között	103
VAJDA TAMÁS: A nemzeti egység és a revízió gondolata az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolán (1928–1947)	113

TÖRTÉNET ÉS KULTÚRA

BOGOLY JÓZSEF ÁGOSTON: A konzervatív kontextus. Irodalom- és kultúratudomány (1920–1945)	131
UJVÁRY GÁBOR: Aranykor a szorongató történeti helyzetben. A két világháború közötti magyar történetírásról	144
SALAMON KONRÁD: Népi mozgalom – népi gondolat	154
PÁL JÓZSEF: Horthy, Babits, Nyugat	161

EGYHÁZAK ÉS IDEOLÓGIÁK

ZOMBORI ISTVÁN: Horthy, Zadravecz és Szeged (1919)	171
SARNYAI CSABA MÁTÉ: Két ferences a katolikus autonómiáról (1919–1920). Páter Zadravecz István és egy névtelen szerző írásai alapján	181
MARKÓ CSABA: Katolicizmus és politika a Horthy-korszak elején. Prohászka Ottokár és a „keresztény kurzus”	198
FAZEKAS CSABA: A magyar katolikus egyház és a „fasizmus”	214
GICZI ZSOLT: A magyarországi katolikusság 1937–1938-as kettős szentéve és a protestánsok	223
BALOGH MARGIT: Mindszenty József veszprémi püspök nyilas fogságban	233
MARJANUCZ LÁSZLÓ: Parasztkérdés és szociáldemokrácia Magyarországon a két világháború között	249
MIKLÓS PÉTER: Ideológiai és politikai tendenciák egy vidéki hírlap hasábjain a Horthy-korszakban. A Kecskeméti Lapok a két világháború között	255

NEMZETKÖZIKÜZDŐTÉR

GULYÁS LÁSZLÓ: Kísérlet IV. Károly és Horthy Miklós 1921. március 27-i találkozójának rekonstruálására	275
VINCZE GÁBOR: A Keleti Akciótól a revízióig, Bethlentől Telekiig. Budapest Erdély-politikája az 1920–30-as években	283
FÜLÖP MIHÁLY: Churchill, Sztálin és Horthy	291

HADERŐ ÉS HÁBORÚ

SZAKÁLY SÁNDOR: Horthy Miklós és a Nemzeti Hadsereg létrejötte (1919–1920) ..	307
KISS GÁBOR FERENC: Gyorscsapatok – szervezés és első alkalmazás (1938)	313
PIHURIK JUDIT: Egy dorozsmai kosárfonó a Don-kanyarban	323

HORTHY: EGYÉNISÉG ÉS EMLÉKEZET

NAGY MIKLÓS MIHÁLY: Utazástörténeti vonások Horthy Miklós portréjához ...	343
OLASZ LAJOS: A kormányzó-kultusz alakulása a második világháború időszakában (1938–1944)	354
HAÁG ZALÁN ISTVÁN: Horthy a vádlottak padján	370
A KÖTET SZERZŐI	382

ELŐSZÓ

Érdekes és aktuális kötetet tart kezében az olvasó. Egy történeti korszak vizsgálatának számos feltétele van, s többek között a közvéleménynek is tisztában kell lennie azzal, hogy az adott kérdés a politika vagy a történettudomány körébe tartozik-e? Napjainkban a Horthy-korszak iránt ismét megélénkült az érdeklődés. A szakmai viták mellett sajnos várható, hogy a politikai manipulációban jártas körök megpróbálják ismét, felújítva az 1990-es évek első felében alkalmazott retorikát, a „Horthy-fasizmus” szakmailag elfogadhatatlan rémképével befolyásolni a közvéleményt.

Ennek a kötetnek az alkotói más utat választottak: tudományos igénnyel kísérték meg a Horthy-korszak problémáinak feltárását. A szerzők különböző beállítottsága és viszonyulása a fenti témakörhöz eleve arra sarkallja az olvasót, hogy maga próbálja meg továbbgondolni, olvasni, kutatni a felvetődő kérdéseket és az azokra megfogalmazható válaszokat is. A szerzők nem a politika, hanem az adott tudományág módszertanának megfelelően kísérelték meg az általuk vizsgált témaköröket kifejezni. Így feltehetően csalódást fog okozni ez a kötet azoknak, akik a „helyes irányvonalat” szeretnék meglesni e könyv lapjain. Problémák, feszültségek és eredmények egyaránt jellemezték az alábbiakban tárgyalt történeti korszakot, így fekete-fehér képet erről az időszakról sem festhetünk.

Magam elfogult vagyok, így jobb is, hogy nem vállalkoztam tanulmány írására. Elfogultságom oka a magyar történettudomány korabeli helyzete, amely egyetlen időszakban sem kapcsolódott olyan szervesen és eredményesen az európai történetírás folyamába, mint a két világháború közötti évtizedekben.

Ma, amikor mindnyájan szembesülünk azzal a nehezen megválaszolható kérdéssel, hogy a technikailag uniformizált világcivilizáció korában lehetséges-e még a haza, talán meglepődve olvassuk, hogy a világháborús összeomlást követően milyen határozott „igen”-t fogalmaztak meg elődeink, s milyen valós tartalmakat rejtett ez a válasz. Nem restaurációra van szükségünk, hanem nemzeti múltunk értékeinek számbavételére és ismeretére. Ez a kötet – amelynek szerkesztése Miklós Péter kollégánk áldozatos munkáját dicséri – ehhez kíván hozzájárulni a maga szerény eszközeivel.

Szeged, 2010. május 5.

Zakar Péter
történész, főiskolai tanár

BEVEZETÉS

Néhány évvel ezelőtt két szegedi munkatársammal, Rózsavölgyi Józseffel és Haág Zalánnal elhatároztuk, hogy konferenciát szervezünk a Horthy-korszakról. Ez meg is valósult, s Szegeden 2008. június 28-án lezajlott a „Társadalom és politika a Horthy-korszakban” című konferencia. A tudományos tanácskozáson Csath Magdolna, Lezsák Sándor, Szakály Sándor, Pál József, Vincze Gábor, Zombori István és Lóránt Csaba, valamint jelen sorok írója tartott előadást. Ezt kerekasztal-beszélgetés követte A. Sajti Enikő professzorasszony, Zakar Péter főiskolai tanár, Sipos József egyetemi docens és Miklós Péter történész-muzeológus részvételével.

A konferencia után merült föl, hogy az ott elhangzott előadások szövegét – más tanulmányokkal kibővítvé – önálló kötetben jelentessük meg. Könyvünk anyagának összeállítása során a szerzők és a fölmerülő témák száma szerencsésen gyarapodott, s ennek eredményeként – reményeink szerint – tematikájában és szerzői gárdájában egyaránt értékes, változatos és sokszínű gyűjtemény állt össze. Mind a tudományos ülés szervezésekor, mind a könyv szerkesztésekor azt tartottuk szem előtt, hogy objektív tárgylagossággal, haragtól és elfogultságtól mentesen közelítsünk a Horthy-korszak történetének egyes kérdéseire. Erre kértük az előadókat és kötetünk szerzőit is.

A tanulmánykötetünkben szereplő dolgozatok a gazdaságtörténettől az eszméletörténetig, a kultúratudománytól a hadtörténetig, az egyháztörténettől a diplomácia-történetig sokféle szemszögből közelítenek a Horthy-korszakhoz. A tanulmányok és esszék szerzőinek köre pedig a professzoroktól az egyetemi hallgatókig terjed. Úgy véljük, a könyvünkben közreadott munkák segíthetik a történeti kutatót és a téma iránt érdeklődő olvasót a Horthy Miklósról, s a nevével fémjelzett negyedszázados történeti korszakról alkotott képének újragondolására.

Miklós Péter

GAZDASÁG ÉS KÖZLEKEDÉS

Csath Magdolna

**A HORTHY-KORSZAK
GAZDASÁGPOLITIKÁJÁRÓL***

Tisztelt elnökség, kedves résztvevők!

Fölmerülhet Önökben a kérdés, hogy mit is keres egy alapvetően történelmi kérdésekkel foglalkozó konferencián egy közgazdász. A konferencia rendezői engem arra kértek, hogy Horthy Miklós korának gazdasági állapotairól és a Horthy kormány gazdaságpolitikájáról adjak egy rövid áttekintést. A felkérést elvállaltam, bár ez a téma nem tartozik szorosan a kutatási területeim közé. Azonban úgy érzem, hogy a ma közgazdászainak és gazdaságpolitikusaiknak is sokat lehetne tanulniuk abból, ami Horthy kormányzósága alatt történt Magyarországon. Érdeemes lenne alaposan szemügyre venni, hogy hogyan sikerült akkor egy romokban heverő országot viszonylag gyorsan gazdaságilag rendbe hozni. Ezért előadásomban azt szeretném megvizsgálni, hogy a trianoni tragédia után, akkor amikor gazdaságilag és lelkileg egyaránt rendkívül nehéz helyzetben volt az ország, milyen megoldásokat kerestek az akkori vezetők, és lehetne-e valamit tanulnunk az általuk alkalmazott módszerekből. Egyáltalán van-e valamilyen hasonlóság az akkori és a mai magyar állapotok között.

Mi is történt akkor a háború és Trianon után?

Közel kilencven évvel ezelőtt óriási tragédia érte a nemzetet. Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásával és Trianonnal egy szerves gazdasági egységet képező gazdasági-társadalmi régió, amely a bele tartozó országokat szinte mindennel el tudta látni, felbomlott. A magyar cégek szempontjából ez azt jelentette, hogy hirtelen elvesztették piacaikat és beszerzési forrásait. Hiszen a lakosság jelentős része, illetve a nyersanyagok, energiaforrások ásványi kincsek hatalmas mennyisége került a határon kívülre. Például gépiparunk piacainak 82 százalékát veszítette el, ami óriási gondot jelentett. Nagyon sok gyár fizikailag is elkerült Magyarországról: egyedül Romániába 927 vállalat került át. 1913-ban még 4851 ipartelep volt Magyarországon, 1921-ben pedig már csak 2124. Vagyis az ipartelepek több mint a fele elveszett Magyarország számára. Előrevetítve a későbbi eredményeket megemlítem, hogy 1928-ban azonban már újra 3552 ipartelep volt Magyarországon. Erről a nagy munkáról így írt dr. Knob Sándor „A magyar ipar” című könyvben (Halász Pál Könyvkiadóvállalata, Budapest. 1941): „A magyar államférfiaknak, akiknek a világháborút követő összeomlás után az ország újjáépítésének történelmi feladata jutott, meg kellett szervezniük azt a munkát, amely a megváltozott életfeltételek közé került magyarság gazdasági létfenntartását és boldogulását volt hivatva biztosítani.” Óriási gond volt a létrejött gazdasági aránytalanság. Erről dr. Knob Sándor a következőt mondja: „Nem szabad elfeledkezni arról, hogy nemcsak a csonka határok közé szorított ország belső gazdasági szerkezete változott meg az európai újjárendezés

* Elhangzott 2008. június 28-án Szegeden a Társadalom és politika a Horthy-korszakban című konferencián.

nyomán, de átalakult a dunai medencében lévő országok gazdasági struktúrája is. Ebben a teljesen új helyzetben kellett gondoskodni nyolcmillió ember mindennapi kenyeréről, később arról, hogy nyolcmilliónyi magyarság emberibb, kulturális igények szempontjából is különb életkörülmények közé kerüljön....” Az aránytalansági probléma arra utal, hogy teljes termelő ágazatok tűntek el az országból, szűntek meg teljesen, miközben újak meg még nem voltak. Vagy itt maradtak a feldolgozó kapacitások, de nem volt mit feldolgozni. Például véve a malomipart. Malom volt, de nem volt már annyi gabona, mint korábban. Gond volt a szakemberekkel is. Az ország ipart űző népességének 1920. évi lélekszáma a területcsonkítás folytán a felére, 630 ezerre apadt. A területvesztés miatt nőtt viszont a népsűrűség. A gazdasági erőforrásainak jelentékeny részétől megfosztott országban ezért a népesség megélhetésének biztosítása érdekében fel kellett gyorsítani az iparosodási folyamatot. Ezt nagyban segítette, hogy az új magyar gyáripár megteremtéséhez megvoltak az erősségeink: a kiváló magyar műszaki értelmiség és a jól felkészült munkásgárda. A gazdasági fejlődést ugyanakkor akadályozta a magas infláció, az általános bizonytalanság, és az, hogy a szétzilált gazdasági helyzet, a tönkrement és külföldre került gyárak, bankok, biztosítók, iskolák, posták stb. miatt nagyon magas volt a munkanélküliség is.

Mégis, hogyan lehetett ebből a helyzetből kikerülni? Mi történt, milyen eredmények születtek viszonylag gyorsan?

Tipikus jelenség volt a gyors gazdasági stabilizáció. 1921 és 1936 között az ipar évi átlagos növekedési üteme 5,6 százalék volt. Gondolom, ennek ma is örülnénk! Az ipari termelés 1929-re 19 százalékkal növekedett. Nagyobb volt ez a növekedés, mint az utolsó békeévben. Szintén 1929-re több területen is sokkal jobb gazdasági eredményt értünk el, mint az utolsó békeévben. Nézzük, melyek voltak ezek a területek!

A gépipar területén hatalmas fejlődés következett be. De igaz volt ez a közlekedésgépészeti területére és a textiliparra is. Például a textiliparban 1920 és 1930 között tízszeres volt a növekedés üteme.

Nagyon nagy nevek lehetne megemlítenünk: kutatókat, fejlesztő mérnököket és új, innovatív termékeket, valamint olyan iparágakat, amelyek nagyon gyorsan versenyképessé váltak a világpiacon is. 1926-ban a Ganz-Danubius gyár már korszerű benzinmotoros személykocsikat gyártott a hazai és nemzetközi vasúttársaságoknak, valamint a Ganz-Jendrassik-rendszerű gyorsforgású diesel-motor is kiemelkedő innováció volt a vasúti vontatás történetében. De megemlíthetnénk az Orion gyár új termékeit, Csonka János 1925-ben kis motorok gyártására alapított gépgyárát, a Győri Waggon- és Gépgyár újra induló repülőgépgyártását és az izzógyártást is.

Az ipar gyors fejlődése mellett fontos volt a mezőgazdaság erősítése is. A kormány döntésének következtében jelentős támogatást kapott a zöldség-gyümölcs ágazat. Ekkor alapították meg a konzervgyárak többségét, többek között a kecskeméti konzervgyárat is. Ekkoriban az élelmiszeripar olyan fejlettséget ért el, hogy akár húszmillió ember ételmezését is biztosítani tudta volna.

Természetesen az ipar és a mezőgazdaság fejlődésével együtt javult az emberek életszínvonala és életminősége is. Óriási befektetések történtek a tudásszint emelésébe, a tanulásba, az oktatás fejlesztésébe. Milyen oktatási stratégiát folytattak Horthy Miklós kormányai?

1921. április 14-től 1931. augusztus 19-ig gróf Bethlen István volt Magyarország miniszterelnöke, aki – annak ellenére, hogy nem közgazdász volt – nagyon jól látta: a gazdasági stabilizációnak óriási szerepe van, s a stabilizáció nemcsak gazdasági-pénzügyi, de tudásbeli kérdés is. Olyan helyzetben kellett új gazdaság- és társadalompolitikát kidolgoznia, amikor a pénzügyek teljesen ziláltak voltak és jelentős tökehiány volt a gazdaságban. Az egyik fontos lépése ezért, amellyel a gazdaságot stabilizálni akarta, az volt, hogy 1922-ben népszövetségi hitelt vett fel. A jelenlegi tapasztalataink alapján azt mondhatnánk, hogy a hitelfeltétel nem jó dolog, mivel függővé, kiszolgáltatottá teszi az országot. Csakhogy nem mindegy, hogy miért és kitől veszünk fel hitelt, és hogy mire költjük. Ha a hitelt nem elpocsékoljuk, hanem beruházásokra, fejlesztésekre fordítjuk, akkor az megtérül. Ezt már Széchenyi István is világosan megmondta Hitel című, mai napig aktuális nagy művében. A Népszövetségtől felvett hitelt az akkori kormány teljes mértékben a gazdaság talpra állítására fordította, és ez meg is látszott az elért gazdasági eredményekben.

A másik fontos feladat a nagyon magas infláció megfékezése volt. Ehhez szükség volt egy önálló nemzeti bankra, amely létre is jött 1924-ben, majd 1927. január 1-jével a pénzügyi stabilizáció keretében megszületett az igen erős és értékálló új pénzünk, a pengő. Ez a pengő 1946. július 31-ig meg is maradt, s az idő tájt Európa egyik legerősebb valutája volt.

Manapság sokat beszélünk az államháztartás hiányáról és annak problémáiról. Az államháztartás hiánya mindig problémát okoz egy társadalomnak, gazdaságnak, mert nagy bizonytalanságot visz be a gazdasági életbe. A Bethlen kormánynak nagyon rövid idő alatt sikerült egyensúlyba hoznia az államháztartást. Mégpedig egy olyan időszakban, amikor elég sok fizetnivalója volt az országnak: gondoljunk csak a rengeteg „jóvátételi” és egyéb kiadásra. Azt is vegyük figyelembe, egy olyan időszokról van szó, amikor az ág is húzott bennünket: például ekkor érte az országot a román megszállás következtében az óriási, becslések szerint minimum 25 milliárd koronára rugó veszteség.

Kikre, mely rétegekre támaszkodtak az ország vezetői?

A külföldi tőke szerepe akkor is nagy volt. Működtek, megerősödtek, illetve létrejöttek új külföldi vállalkozások, és külföldi bankok is szép számmal voltak Magyarországon. Emellett azonban a kormánynak tudatos politikája volt az, hogy meg kell erősíteni a magyar vállalkozásokat, a hazai ipari és mezőgazdasági cégeket. Vagyis, hogy ki kell alakítani és meg kell erősíteni a magyar középosztályt. Ennek egyik módszere volt ezen cégek pénzhez és tudáshoz juttatása. Olyan banki megoldásokat kerestek, amelyekkel kedvező hitelhez lehetett juttatni a hazai működő és újonnan létrejövő kis- és közepes vállalkozásokat. Ezek között sok volt a kézműves, kis családi vállalkozás. Létrehoztak továbbá egy úgynevezett termelési hitelt, amely nemcsak pénzhez, de tudáshoz is hozzásegítette a vállalkozásokat. Ugyanis nyilvánvaló volt, hogy a termelés önmagában nem elég, tudásra is szükség van. Például jelentős többlet tudásra van szükség ahhoz, hogy ezek a magyar vállalkozások kijuthassanak a külföldi piacokra. Hiszen eddig nem voltak a magyar vállalkozók hozzászokva ahhoz, hogy exportálni is kell. Ezért a kormány szaktanácsadással is segítette a hitelt felvevő vállalkozókat. Ez

azt jelentette, hogy a hitelhez hozzátartozott egy ingyenes tanácsadás, oktatás is. Erre ma is hatalmas szükség lenne a magyar kis- és közepes vállalkozások körében.

Egy másik fontos területet is meg kell említenünk. Ma sokat beszélünk a közbeszerzésről. Ez az a tevékenység, amikor magánvállalkozások állami szervezeteknek, honvédségnek, kormányhivataloknak nyújtanak szolgáltatásokat. Ezt akkor közszállításnak hívták. A kormány stratégiája az volt, hogy ennek keretében minél inkább a magyar beszállítók kapjanak lehetőséget. Az akkori kormány központi értékeit tehát így foglalhatnánk össze: magyar vállalkozás, magyar munkaerő, magyar tudás. Egy liberális közgazdász azt mondhatná, hogy ez egy piacellenes felfogás – és elítélné. De ne feledjük, hogy ha kivérzett, legyengült, elszegényedett vállalatoknak kell versenybe szállniuk tudásért, tőkeért, versenyhez szokott külföldi partnerekkel, akkor nagyon valószínű, hogy a tönkremenetel vár rájuk! Ezért a gazdaságot újjáépíteni, megerősíteni akaró politikusnak az a feladata, hogy helyzetbe hozza az önhibájukon kívül versenyhátrányba került hazai vállalkozásokat. Tegyük azonnal hozzá, hogy ma is ez lenne a dolga! Horthy Miklós kormányának vezetői így gondolkoztak, és ezért előnyben részesítették a közszállításoknál a hazai termékeket termelő, hazai munkaerőt alkalmazó, hazai vállalkozásokat.

Visszatérve a tudás fontosságára sok új kutatóintézet is létrejött ekkor. Ez Klebelsberg Kunonak, később Hóman Bálintnak köszönhető. A kutatásokat is jelentősen támogatta a kormány, sok nemzetközi konferencián vettek részt és tartottak figyelemre érdemes előadásokat magyar kutatók.

Egy közgazdásznak nagyjából itt kellene befejeznie, de engedjék meg, hogy én a gazdaság mögé is betekintsek, és foglalkozzam még az emberi – értékrendbeli – tényezővel is. Ahogy a híres olasz szociológus-politológus, Alfredo Pareto mondja: erkölcs és értékrend nélkül a gazdaság sem lehet sikeres. Peter Drucker amerikai közgazdász szerint pedig nincsenek szegény, sikertelen cégek, csak rosszul vezetettek vannak. Ezt a mondást az országokra is kiterjeszthetjük. Ugyanis az – a kutatások tükrében – az is beigazolódott, hogy szegény, fejletlen és sikertelen országok sincsenek, csak rosszul irányítottak vannak.

Ennek fényében nézzük meg, kik és hogyan vezették Magyarországot ebben az időben, és milyen erkölcsi normákat követtek ezek a vezetők!

Horthy Miklósról tudjuk, hogy tudatos vezető volt: nagyon jól tudta, hogy mi a feladata, mit kell megoldania. Ezen kívül karizmatikus ember is volt. Több nyelven beszélt, tudta, hogy különböző diplomáciai tárgyalásokon hogyan kell viselkednie. Emellett tiszta családi életet élt. Ezek nagyon fontos jellemvonások. Modern vezető is volt abban az értelemben, hogy nem szólt bele abba, ami nem az ő szakterülete volt. Inkább kiváló szakembereket választott az egyes pozíciókba. Ha nem vált be az illető, akkor lecserélte. Nem volt jellemző Horthy Miklósról, hogy a cimborái közül válogatott volna vezetőket. A vezetők kiválasztásánál elsődleges szempontja volt, hogy nagytudású, megbízható és a nemzet iránt elkötelezett legyen az illető vezető. Azt is tudta, hogy milyen fontos egy országban a rend. Ezt 1922-ben így fogalmazta meg: „Ebben az országban rendnek kell lennie, és én rendet fogok teremteni.” Ezt a hozzáállást – tudjuk – nem szeretik a liberálisok. A rendről azonnal a demokrácia sérülése jut az eszükbe. Milyen értékrend uralkodott Horthy idején az országban? Alapvetően

nemzeti érzelmű, konzervatív szemléletű volt az értékrend, ami azonban nem jelentett bezártságot, befelé fordulást.

Jó vezető volt abban az értelemben is, hogy tudott dicsérni, köszönetet mondani. Fontosnak tartotta megdicsérni, kiemelni, példaként állítani azt, ami erre érdemes volt. Ezért alapította meg 1920-ban a Vitézi Rendet, továbbá a Corvin Láncot és a Corvin Koszorút. Tehát követendő mintákat hozott létre, értékrendet teremtett. Mindez nem lett volna könnyű a társadalom támogatása nélkül. A társadalom azonban akkor még összetartó és a becsületességet, a tisztességet elismerő értékrendet követő volt. A trianoni tragédia összekovácsolta és keménnyé, túlélni akaróvá tette a nemzetet. Nem volt olyan ember, aki nem értett volna egyet azzal, hogy nem adhatjuk fel, az országot fel kell, újjá kell építeni. Ehhez világos, a tudást és az emberi tartást fontosnak tartó értékrend kellett.

Találhatunk-e ma bármilyen párhuzamot az akkori helyzetünkkel? Azt mondhatjuk, hogy nagyon sok mindent át lehetne venni az akkori módszerek közül, beleértve a gazdaságban alkalmazott fejlesztési stratégiákat is. De legalább ilyen fontos lenne az emberi minőség, a szilárd értékrend, a jó vezetési módszerek átvétele. Az előadás időpontjában azonban országunkat az jellemzi, hogy baj van a vezetés színvonalával és a társadalmi összefogással egyaránt. Néhány napja kaptam meg a svájci IMD – ez egy nemzetközi hírnű gazdaságkutató intézet – jelentését, amely szerint az előző évhez viszonyítva az ország vezetésének színvonala, az alkalmazott módszerek átláthatósága, a gazdaság irányításának minősége tekintetében hét hellyel csúsztunk vissza a vizsgált nemzetek listáján. Ez egy év alatt drámai lecsúszást jelent. A társadalmi összefogás erőssége tekintetében pedig szintén a lista végén kullogunk. Az elemzés arra is rávilágít, hogy csak azok az országok tudnak tartósan sikeresek lenni, amelyekben erős a társadalmi összefogás. Ilyenek például a skandináv országok és Szingapúr.

Összefoglalva: érdemes és lehetséges tanulni a múltból. Fel kell figyelnünk arra, hogy melyek voltak akkor a sikeres gazdasági megoldások. Ilyen volt például a hazai vállalkozások támogatása. Természetesen a pénzügyi stabilitás is nagyon fontos, de nem léphet az értékrend elé. Mert ahogy Pareto mondta: erkölcs nélkül a gazdaság sem lehet sikeres. De ugyanilyen fontos a vezetők szerepe is, hiszen Peter Druckerre hivatkozva mondhatnánk: a sikeres ország a sikeres vezetés eredménye, és egy sikertelen ország elsősorban nem az emberek, hanem a vezetői miatt sikertelen.

Köszönöm a figyelmet!

Majdán János

**KÖZLEKEDÉSPOLITIKA
ÉS HÁLÓZATFEJLESZTÉSEK
1920 ÉS 1944 KÖZÖTT MAGYARORSZÁGON**

A 19–20. század fordulóján az ország területén költségvetésből épült vasútvonalakkal befejeződött az első osztályú hálózat fejlesztése. (Székely körvasút, a Balaton északi partján átadott vonal stb.) A korábban is épült helyi érdekű vasutak mellett rövid, összekötő szakaszok, a Kárpát-medence peremvidékét forgalomba kapcsoló, illetve a hálózat sűrűségét növelő vonalak sokaságát adták át. (Eszék környéki, Besztercebánya – Hermánd, Komárom – Guta stb.) A műszaki újdonságok eredményeként megindult motorizáció megkövetelte a közúti közlekedés gyors ütemű fejlesztését, megtörtént az úthálózat országos besorolása, folyamatosan adták át az üzemanagyoltó-állomásokat. A településeken belüli közlekedési hálózat bővülése az ország tizenhárom városában eredményezte a villamos, vagy gőzvontatású helyi közlekedés megindulását.

A világháború során a kiépült közlekedési hálózatot elsősorban a hadi szállítások, illetve a katonaság mozgósítására, átcsoportosítására használták. Az előtérbe helyezett hadi szállítások mellett legtöbb helyen 1918 októberéig sikerült fenntartani a menetrendet, illetve a civil közlekedés minden formáját. A külső – katonai betörések – és a belső – polgári, majd tanácsforradalom – körülmények változásai a hivatalos közlekedés összeomlásához vezetett. A harcterekről 1918. november 4-én kezdődött meg a hazaszállingózás, amely a kezdeti spontán változat után alakulatok csoportos utazásához vezetett. Az előre be nem jelentett szállítások csúcsa november 11-én volt, amikor egyetlen nap alatt 20 000 ember lépte át a határt, s kérte, követelte a további utazás lehetőségét. A hónap elején (november 4-én) megalakult Magyar Szállítási Vezetőség megpróbált a MÁV Igazgatóság segítségével úrrá lenni a helyzeten, s a hónap második felére sikerült megszervezni a hazatérést. Két-három hét alatt 600 000 katona utazott haza az olasz és 100 000 a román és bosnyák térségből. A különböző célú és különböző szervektől, egyénektől kapott megbízásokat, igazoló papírokat lobogtató egyének, csoportok két évig a gyakorlatban szétzilálták a menetrendi közlekedést. Hasonló káosz alakult ki a szárazföldi és vízi közlekedésben is, ahol az eszközök elrejtésével, vagy működésképtelenné tételével próbáltak védekezni a tulajdonosok a rablástól sem viszsziadó útra kelők ellen. Tovább növelte e forgalmat és a gondokat, hogy az országba történő beáramlással ellentétesen a Magyarországon lévő hadifoglyok kifelé igyekeztek. Mindennek tetejébe a balkánon állomásozó német hadsereg követelte az Erdélyen és Zsolnán át történő átszállítását december második felében.

**A MEGSZÁLLÓ ERŐK FOSZTOGATÁSAI,
A BÉKEDIKTÁTUM HATÁSAI**

A cseh légiók két ütemben végrehajtott felső-magyarországi betörése és előnyomulása egyrészt kiváltotta a MÁV vezetés kiürítési rendeletét, melyet nem mindenhol lehetett

végrehajtani. Másrészt a térségben lezajlott fegyveres összecsapások során a vasútvonalak birtoklása láthatóan kulcskérdés volt, s így a gördülő állományt nem rombolta egyik fél sem.¹ Hasonló helyzet alakult ki Horvátországban is, ahol a kocsis és mozdonyállomány nagy forgalmat bonyolított le, de nem károsodott. A francia haderővel közösen előretörő szerb csapatok megszállta déli területeken, illetve a Nagyvárad irányából az ország középső térségébe és a fővárosba tartó román alakulatok által használt vasutak esetében nem történt fegyveres összetűzés vasútvonal birtoklásáért. A megszálló erők fő célja 1919 tavaszán és nyarán a forgalom fenntartása volt. A Budapestre történt bevonulás után a román megszállók a vasút nyújtotta gyors mozgási lehetőséget kihasználva egészen Győrig és Hegyeshalomig nyomultak előre.

A román megszállás a magyarországi közlekedési hálózatban igazán nagy károkat augusztus 28-a után okozott. A szolnoki Tisza-híd ideiglenes helyreállítás után tervszerűen megindult az országban található közlekedési eszközök rablása. A vasúti gördülőállomány elszállítása mellett az állomások és lakások kifosztását is megszervezték. A berendezések leszerelését a falakban lévő szögekig tökéletesítették, kiürítve ezáltal a vasúti hálózat minden elemét.²

1. táblázat: A Magyarországon lévő összes vasúti kocsiállomány alakulása
1918-1921 között

<i>1918 november</i>	
Leltárban	105 308
Ebből üzemképes	78 600
Ebből MÁV állományában	38 300
<i>1919. augusztus 28.</i>	
Idegen és MÁV állományában	73 266
Ebből MÁV állományában	35 586
<i>1919. december</i>	
Idegen és MÁV állományában	35 401
Ebből MÁV állományában	26 905

(Kelety Dénes nyomán a szerző szerkesztése)

¹ Az ország északi térségében lezajlott összecsapásokról lásd: Barthó Zsuzsanna – Tyekvicska Árpád: Civitas Fortissima. A balassagyarmati „csehkiverés” korának forrásai és irodalma. Szerk. Tyekvicska Árpád. Balassagyarmat, 2000. 523 + 9 lap melléklet.; Majdán János: A vasút szerepe Magyarország északi határainak megállapításában. Balassagyarmati Honismereti Híradó, 1983. 1-2. sz. 61-78.

² A kifosztás pontos adatait Kelety Dénes 1921. május 21-én a Kir. József Műegyetemen elhangzott „A megcsonkított államvasutakról” című nyilvános előadásában adta közre. A teljes szöveget közli: Vasúthistória évkönyv – 1995. Szerk. Mezei István. Budapest, 1995. 7-26.

2. táblázat: MÁV tulajdonban lévő személykocsik állománya 1918-1921 között

<i>1918. november</i>	8680
<i>1919. április</i>	4725
<i>1919. augusztus 28.</i>	4725
<i>1919 október</i>	2031
Ebből üzemképes	615
<i>1921. április</i>	2488
Ebből üzemképes	2067

(Kelety Dénes nyomán a szerző szerkesztése)

3. táblázat: MÁV tulajdonában lévő mozdonyok 1918-1921 között

<i>1918. november</i>	
Leltárban	4887
Ebből üzemképes	3421
<i>1919. augusztus 28.</i>	2755
Ebből üzemképes	1323
<i>1919. október</i>	1528
Ebből üzemképes	410
<i>1921. április</i>	1852
Ebből üzemképes	1012

(Kelety Dénes nyomán a szerző szerkesztése)

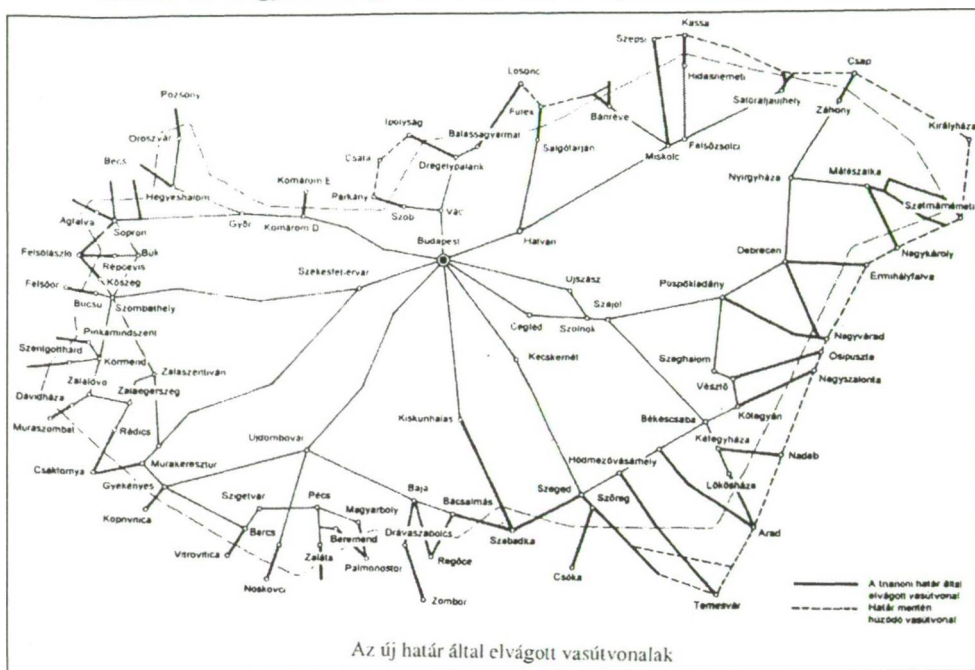
Az adatokból egyértelműen látszik, hogy az elszakadt területeken maradt vasúti gördülőállomány mellett a forgalom viszonylag biztonsággal fennmaradt. A román kifosztás ugyanakkor a működőképesség határára sodorta a hazai vasúti közlekedést. A pontosan egy hónapig tartó ex lex állapot után szerződéssel sikerült lezárni a fosztogatást, s az ezután elvitt kocsik nagyobb részét visszaindították Magyarországra. A gördülőállomány harácsolása mellett egyéb jelentős veszteségek keletkeztek, melyeket összegezve kb. 34 milliárd korona kárt vélelmeztek a kortársak – 1919. augusztus 15-i értéken számolva.³

A vasúthálózat nagyban befolyásolta az új államhatár kijelölését, melynek következtében a korábban emlegetett és az utódállamok létrehozásánál elsődleges szempontként feltüntetett etnikai elvek a gyakorlatban háttérbe kerültek. Magyarország határainak kijelölésekor a stratégiai – ezen belül a vasúti-szállítási – szempontok kerültek előtérbe.⁴ A korábbi 22 859 kilométeres vasúti hálózathoz 8705 kilométer maradt magyar fennhatóság alatt. Az új országhatár 50 vasútvonalat a nyílt pályán vágott ketté, s 42 új határátkelési pont keletkezett. A békediktátum előírásai szerint az országhatárok felé vezető vasutak második vágányait fel kellett szedni Hatvan és

³ Kelety Dénes: idézett előadása 10.⁴ Majdán János: A vasút szerepe a határok kialakulásában In: „...Ahol a határ elválaszt” Szerk. Pásztor Cecília. Balassagyarmat-Várpalota, 2002. 100-115.

Salgótarján, Békéscsaba és Lökösháza, illetve Soroksár és Kiskunlacháza között. (1. ábra)

1. ábra A magyarországi vasúti hálózat az új államhatárok között ⁵

Az ország közlekedése szempontjából akkor kulcsterületnek számító vasúthálózat a gyakorlatban szétzilálódott, s csak 1921 nyarára sikerült a forgalmat teljes mértékben helyreállítani.⁶

A hazai hajóparkot is komoly károk érték, s a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Rt. 1918-ban forgalomban lévő 93 gőzhajójából 1925-re 32, a 389 uszályából 224 maradt meg. A hosszú idő után meghozott megosztási határozat szerint az utódállamokon túl még Franciaország is kapott 4 magyar gőzöst és 15 uszályt!

A közlekedés egyéb területén viszonylag kis veszteségeket szenvedett az ország. A személyautók számának csökkenése (1914-ben 3319 gépjármű, 1920-ban 1672) döntően a háborús helyzetből adódó problémák (üzemanyag- és alkatrészhiány, stb.) miatt következett be. Az ország területén folyt hadi események miatt elsősorban a Tiszán 1919 folyamán robbantották fel a hidakat (Vásárosnamény, Záhony, Tokaj, Tiszafüred, Szolnok, Csongrád), melyek közül kettő vasúti forgalmat is bonyolított.

A háború utáni új helyzet első időszakában a közlekedés fenntartása is már igen komoly feladatot jelentett.

⁵ A térképek forrása: Magyar vasúttörténet kötetei. (Főszerk. Kovács László) Budapest, 1997-től

⁶ A kérdéskörrel közleműltban foglalkozó szerzők: Czére Béla: Magyarország közlekedése a 20. században. I. köt. Budapest, 2000.; Magyar vasúttörténet 5. kötet. (Főszerk. Kovács László). Budapest, 1997.

AZ ÚJ ÁLLAM KONSZOLIDÁCIÓS MEGOLDÁSAI A KÖZLEKEDÉS TERÜLETÉN ÉS A VILÁGVÁLSÁG HATÁSA AZ ÁGAZATRA (1921–1931)⁷

A csökkent területen, kevesebb eszközzel, de a menekülések miatt több személyzettel működő közlekedési vállalatok, szereplők minden szinten a szervezett és folyamatos működés megindítását tekintették elsődleges feladatnak.

A korábbi tulajdonosi szerkezet megváltozása és a szétszabdalt hálózat problémái a vasút esetében 1926-ban megindították az államosítási hullámot. A MÁV által szabványszerződéssel kezelt helyiérdekű vasutakat megváltották, s a 3876 kilométer hosszúságú pályákat teljesen beolvasztották az államvasúti hálózatba. Nyolc nagyobb, vagy gazdaságilag stabil vállalat maradt önálló vicinálisként meg (a fővárosi villamosvasutak, a Ráckevei, a Szeged-Csanád, a Debrecen-Nyírbátor, a Miskolc-Diósgyőr HÉV, a Békés megyében az Alföldi Első, a Bodroghközi Gazdasági Vasút és a Nyíregyháza-vidéki Kisvasutak). A vicinálisok mellett a Pécs-Barcsi, a Mohács-Pécsi rövidebb hosszúságú vonalakat működtető társaságok és a Déli Vasút, illetve a Győr-Sopron-Ebenfurti Vasút maradt önálló.

A trianoni határok meghúzása után a Szatmárnémeti és Fehérgyarmat közötti vicinális vasút esetében magyar területen maradt 25 kilométernyi szakasz nem volt kapcsolatban a hazai hálózattal. Kocsord és Fehérgyarmat között 1926-ban megépült tíz kilométeres új vasút az első – kétségtelenül kényszerből született – fejlesztés volt.⁸ A gazdasági és szállítási igények több új vasútépítést eredményeztek, de ezek a vonalak keskeny nyomtávú magánvasutakként készültek el. Az Orosháza, Cegléd, Kecskemét, Szeged környékén az 1920-as évtizedben forgalomba helyezett helyiérdekű vasutak 40-50 kilométer hosszúságú pályái a tanyavilág forgalomba kapcsolását szolgálták. A Tiszán Kenézlő és Balsa között megépített vasúti híd segítségével sikeresen összekapcsolták a Nyírvideki és a Bodroghközi Gazdasági vasutakat, s az utóbbi társaság esetében a Sárospataktól elkezdett hálózatbővítéssel Sátoraljaújhelyen keresztül a Zemplénben működő Hegyközi Vasút is az egységes keskeny nyomtávú hálózat részévé vált. Döntően erdészeti indokok alapján épült meg Lillafüreden és Gyöngyöst Mátrafüreddel összekötő állami vasút, melyeket a korszak végére már a turisztikai programokban is ajánlottak.⁹

Az egyre növekvő forgalom miatt a Ganz gyárban több száz személykocsit építettek, illetve új típusú teherkocsik sorozatgyártását kezdték meg. A magyar mozdonyparkban egy kiváló típust alakítottak ki a hazai mérnökök: a 424-est. Ezt az 1925-től évtizedeken át gyártott mozdonyt személy és gyorsvonati vontatásra egyaránt használni lehetett, s a 90 kilométer óránkénti utazó sebességével a korszak egyik legjobb gépe volt.¹⁰ A helyreállítási időszakban kezdték el tervezni az 1930-as években sorozatban gyártott mellék-

⁷ A korszak adatainak összefoglalója : Czére Béla: Magyarország közlekedése a 20. században. I. Budapest, 2000.; Frisnyák Zsuzsa: A magyarországi közlekedés krónikája. 1750–2000. Budapest, 2001.

⁸ Majdán János: Mátészalka vasútja. A Szatmár Múzeum közleményei, 6. köt. Mátészalka, 1988. 184.

⁹ A keskeny nyomtávú vasutak hazai fejlesztéséről kutatást végez Jéger Gábor: A Lillafüredi Állami Erdei Vasút és környezetének idegenforgalmi adottságai.

¹⁰ Az 1925 és 1958 között gyártott 424-es típusú mozdonyból 365 darab készült.

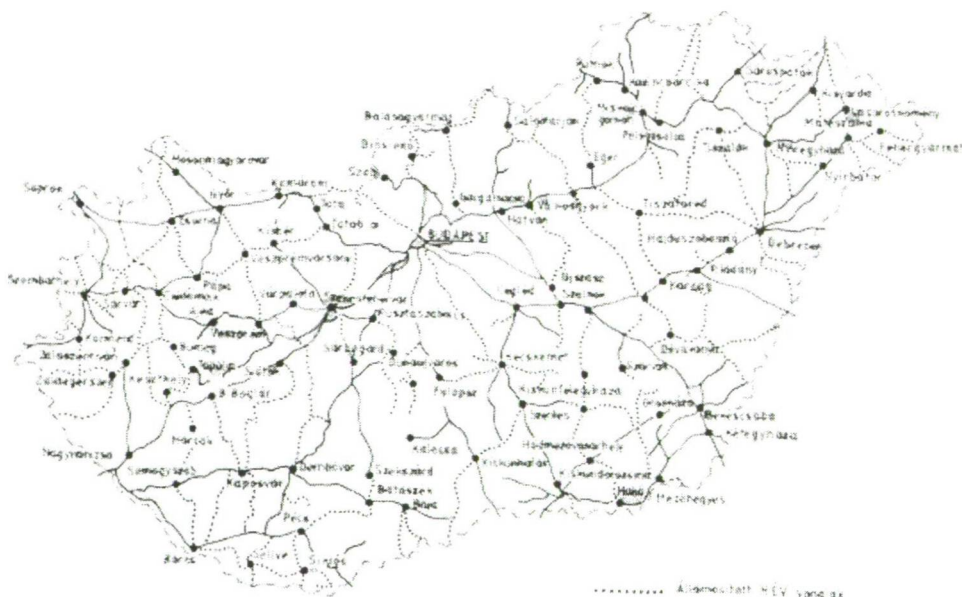
vonali gőz-, majd benzin üzemű motorkocsikat, illetve a balatoni vonalakon közlekedő sínbuszokat. Szintén kísérleti szakaszban ekkor próbálták ki Balatonszemes állomáson az épületen belülről vezényelt biztosítóberendezést, s a fényjelzőket nagy forgalmú állomáson a következő évben szereltek be, Székesfehérvárra.

A vasutak személy- és áruforgalma a háborút követő időszakban folyamatosan csökkent, s 1929-ben érte el az 1921-es állapotokat. A forgalom részben a fuvarozók visszatéréséből, részben az 1924-ben bevezetett árudíjzabásból adódott. A MÁV az új közlekedési eszközök területén próbált versenyre kelni a fuvarozókkal, s 1927-ben – bár csak öt évig működő – saját szállítmányozási vállalatot alapított (MAVART).

Az államosításokkal a jogi helyzet tisztázódott, de a forgalomba lévő kötvények ügyét is rendezni kellett. Az új állami keretek közötti vasúti reorganizációs folyamatot záró lépés a valorizáció volt, melynek során a részvényesek 1931-től határozottan követelték az értékpapírjaik felértékelését. Indokként és alapként az utódállamokban lezajlott magyar vállalatok kárpótlását hozták fel. Az elcsatolt vasutak után fizetett állami kárpótlások arányában sikerült megegyezni a hazai részvényesekkel is. A Győr-Sopron-Ebenfurti Vasút esetében a német részvényesek ottani bírósági ítéletre is hivatkoztak. A végeredmény nem a német 100%-os valorizációt, hanem a Bécsben és Budapesten egyaránt elfogadott 20 %-os feltőkésítést és két igazgatótanácsi helyett eredményezett.

Az egységes hálózat kialakítását segítette az 1931. október elsejével lezárt 51 korábbi helyiérdekű vasút szabvány szerződésének megváltással történt megszüntetése. Az államosítási folyamatot a Déli Vasút (ebben a korban Duna-Dráva Vasút) 1932. július elsején történt megváltása zárta le.

2. ábra A vasutak államosítása

A közúti közlekedésben a korábban törvényhatóságok és önkormányzatok kezelésében lévő utak döntő többségét az államépítészeti hivatalok fennhatósága alá rendelték, s így a tervszerű és ütemes fejlesztések mellett a gazdaságosabb kivitelezéseket is elérték. A gazdasági konszolidációt elősegítő, 1924-ben a Népszövetségtől felvett kölcsön negyedét (73,6 millió pengő) a közlekedési fejlesztésre fordították.¹¹ Az úthálózat közel 3000 kilométerét valamilyen új burkolat fedte. Tíz különböző típusú burkolatot próbáltak ki az országban, s 1929-ig teljesen új utak is épültek 541 kilométer hosszban (a Hortobágyon átvezető, az aggteleki, a lillafüredi, a balatoni egyes szakaszai, stb.) A fejlesztéseknél jól kirajzolódott az eddig kevésbé támogatott turisztikai irányultságú hálózati bővítések.

Az első betonutakon (Tát és Nyergesújfalu közötti három kilométeren, majd a Budapest – Szeged út 5 kilométeres szakaszán) gyorsasági versenyeket is rendeztek 1934-től

Az állami költségvetésből megújult hálózat működtetésére 1928-ban bevezették a minden állampolgárt érintő és eltörölt útdadó helyett a használoktól önsúly szerint szedett gépjárműadót.

Az általában ideiglenesen helyreállított folyami hidakat végleges változatban megépítették és további 50 kisebb-nagyobb vasúti és közúti híd készült el. Az állami hálózatban a legjelentősebb az 1930-ban átadott Dunaföldvári híd, amely a főváros és Baja között az egyetlen kapcsolatot jelentette az országrészek között. A Tiszán a tiszaugi híd a középső szakasz menti átkelést, a balsai közúti-vasúti a Bodrogi és a Nyíregyházi vasutak és a tájak összekapcsolását segítette. A közúti közlekedés jelentőségének növekedését jelzi, hogy sok folyón ekkor épültek meg a közúti hidak: a Rábcán Abdánál, a Berettyón Újfaluánál, a Hármas – Körösön Kunszentmártonnál, a Bodrogon Alsóbereckinél, a Zagyván Újszásznál. A Sajón Kazánál, a Zalán Szentgróton és Kaszaházán, Győrben a Kis-Dunán, új, Szegeden a Tiszán rekonstrukció zajlott.

A megnövekedett közúti forgalom külföldről behozott gépkocsi állomány-nal bonyolódott le, a nagy márkák képviselőket nyitottak a fővárosban. A hazai javítóműhelyek mellett a külföldi benzinkutak épültek, s megjelentek a világmármák Magyarországon (Shell). Egyre nagyobb igény mutatkozott hivatásos autóvezetőköl, illetve a magánautósok is képzéseket igényeltek. Az egységes és európai iskolákhoz kapcsolódó képzést az 1924-ben megnyitott állami sofőriskola biztosította Budapesten. Itt képezték ki a fővárosban megjelent és egységesen pirosra festett taxik vezetőit is. Valamennyi közúti forgalomba résztvevő gépkocsi rendszámot kapott 1923-ban. A nyolc kerületre osztott országban a rendszám első két betűje az adott térséget, a kötőjel utáni három szám a járművet jelezte. A hazai közlekedés szabályait az 1926-ban Párizsban általunk is aláírt nemzetközi egyezmény alapján dolgozták ki, s három évvel később életbe léptek a minden közlekedőre – a gyalogosokra is – érvényes előírások. Megalakult a közlekedési rendőrség és az 1930-ban Brüsszelben tartott nemzetközi konferencia által kezdeményezett Vöröskeresztes segélyhelyek.

A vízi közlekedésben a megrövidült hajózható folyószakaszok és a csökkent járműállomány ellenére zajlott forgalom a vizeinken. A legnagyobb beruházások a felértékelődött dunai hajózáshoz köthetők. A „Budapesti vámmentes kikötő” 1928 őszén történ átadásakor különféle raktárak és rakodók nyíltak meg, köztük egy petróle-

¹¹ 1924. évi IV. törvénycikk – az államháztartás egyensúlyának helyreállításáról – V. cikk – a helyreállítási kölcsön. Magyar Törvénytár. Budapest, 1925.

um medence is. Baján ugyancsak bővítették a szállítási lehetőségeket azzal, hogy a parti rakodóhoz vasúti összekötő vonalat építettek 1925-ben. A tiszai vízi járművek téli teleltetésére adták át 1928-ban a tápéi kikötőt és épült mellé javítóműhely is. A Balaton szerepe jelentősen felértékelődött az Adriai-tenger üdülőhelyeinek elvesztése után. A tavon korábban meglévő hajóforgalmat egy új vállalat fogta össze 1926-tól. A Balatoni Hajózási Rt. a MÁV és a Déli Vasút (új nevén Duna- Száva-Adria Vasút) által alapított cég volt, amely az utóbbi vasút államosítása után kizárólag költségvetésből kapott támogatást. A hajópark – a közvetlenül az első világháború előtt vízre bocsájtott 250 személyes Jókai gőzös mellett – az 1926-ban forgalomba helyezett (egyenként 130 főt befogadó) Csobánc, Szigliget, Csongor és Tünde motorosokból, illetve a három évvel később átadott (kis motoros 50 főre) Sió nevű járművekből állt. Az utasok számának növekedése mutatja, hogy a tengerpart helyett a hazai turizmus fő helyszínévé vált a tó. A megháromszorozódott utas (1932-ben 143 532 fő) mellett az áruforgalom jelentéktelen maradt. Mind a személy, mind az áruszállítást nagyon segítette a Tihany és Szántód között 1928-ban forgalomba állított „Komp I.”, amely motorosként működött.

A fővárosi autóbusz közlekedés 1921-es megindulása mellett négy évvel később Debrecenben és Pécsen is magántársaságok működtettek menetrendszerinti járatokat. A korábbi időszakban megnyitott vidéki villamosok közül (Miskolc, Debrecen, Nyíregyháza, Szeged, Pécs, Szombathely) a két pályaudvar között közlekedő soproni vonalat 1923-ban bezárták.

A hazai közlekedés újdonsága volt az 1920-ban megindult légi forgalom, melynek első társasága (Magyar Aeroforgalmi Rt) kezdetben csak postát szállított. A repülési tilalom feloldása után 1922 tavaszán a Franco-Roumaine (FRNCA) vállalat indította Rákospalotáról napi járatait Párizs és Bukarest felé. Ugyanezen év őszén alakult meg a személyeket is szállító első hazai vállalat, a Magyar Légiforgalmi Rt (MALÉRT), amely Bécs- Budapest- Belgrád vonalon bonyolított le forgalmat. A harmadik magáncég szintén 1922 decemberében kezdte meg működését Magyarországon „Aeroexpressz Rt” néven, melynek gépei Prágába, Zágrábba, Bukarestbe indultak, illetve a Balaton fölött tettek sétarepüléseket. A félszáz gépre növekedett járműpark évente háromezer körüli utast szállított, de állami és magán támogatásokkal tudták csak biztosítani a gazdaságilag időnként veszteséges üzletág fennmaradását. Ettől függetlenül 1926-tól Bécs- Budapest vonalon párhuzamos repülőjárat közlekedett a német társaság bekapcsolódásával, illetve megindult az osztrák céggel közösen működtetett Klagenfurt – Velence járat is. Nagy feltűnést keltett a budai Duna-parton, illetve Siófokon kialakított hidroplán kikötő, ahonnan néhány évig Bécsbe jártak gépek. A növekvő forgalom egyértelművé tette, hogy a kis magánalapítású vállalkozások helyett tőkeerős céget kell alapítani a nagyobb befogadóképességű és hosszabb távok megtételére alkalmas járműpark kialakítására. Ilyen okokból alakult át 1928-ban a MALÉRT, s a tőkeerős Weiss Manfréd Rt. bekapcsolódása után megkezdődött a magyar légiközlekedés kiterjesztése.

Magyarországon a gazdasági világválsághoz kapcsolódva, részben annak hazai következményeként sikerült 1932-re minden fontosabb vitás kérdést a közlekedésben lezárni. Az újjászervezés és az új eszközök forgalomba állítása megtörtént, a közlekedés kiheverte a háborús és országvesztés okozta veszteségeket.

A BÉKÉS FEJLŐDÉS IDŐSZAKA (1932-1938)

A gazdasági világválságból kilábaló Magyarországon az egyik állami pénzekből támogatott húzó ágazattá a közlekedés vált.

A vasutak esetében a motorizációs tervek alapján elkészült mozdonyok és szerelvények alapvetően átalakították a forgalmat. A kényelmes és gyors szerelvényeket, motorkocsikat 1934-től állították forgalomba. Az „Árpád” sínautóbusz nemzetközi forgalomban Bécs és Budapest közötti 270 kilométeres távolságot 2 óra 52 perc alatt tette meg. A mellékvonalakon is megjelentek a benzin-, illetve dízelmotoros kocsik, melyek önmagukban, vagy szerelvények vontatójaként 60 kilométer óránkénti sebességet is elértek. Kandó Kálmán évtizedekig foglalkozott a vasutakon használható villanymozdony megépítésével. A próbagépet már 1923-ra elkészítette és Dunakeszi – Alag között ki is próbálhatta. A sikeres próbaüzem után a Budapest Keleti Pályaudvar és Komárom közötti szakaszon 1932. szeptember 12-én megindult a menetrend szerinti forgalom. A villamos mozdonyok két évvel később Hegyeshalomig jártak, biztosítva ezzel a leggazdaságosabb vontatást. A vonal villamosításával egy időben a biztonsági berendezéseket is átépítették, s az első távirányított rendszer itt épült ki. A nagy forgalom és sebesség megkívánta a távbeszélő hálózat cseréjét, amelyre sor került. A száz kilométer óránkénti sebességgel közlekedő szerelvények nagy forgalmat bonyolítottak le a két főváros között.

Az új vontató és személyszállító járműveken zajló forgalom egy évtized alatt másfélszeresére nőtt, a teherforgalom megduplázódott. A MÁV a korábban alapított közúti fuvarozási cége helyett 1933-ban létrehozta a MÁVAUT vállalatát, s a vasúti állomásokra utaztató megoldással tovább növelte a személyszállítást.

A belföldi turizmus fellendítése – s egyúttal a vállalat bevételeinek növelése – céljából a MÁV „filléres” gyorsvonatokat indított a fővárosból. A kiváló propagandával bevezetett járatok népszerűsége az olcsóságuk mellett a nagyszerű programokon is múlt. Az egyre gyorsuló forgalmat a második vágányok telepítésével segítették: a Budapest – Székesfehérvár – Szabadbattyán, a Szajol – Debrecen és a Sárbogárd – Rétszilas között bővült a vonal.

A pénzügyi háttér megteremtése után a Népszövetségtől kapott kölcsönre alapozva 1930-ban elindult egy 10 éves állami útépítési program, melynek tényleges megvalósulása a következő évben érezte beruházási és munkaerő piaci hatásait. Az országos hálózat minőségi átalakítása mellett 10 éves bekötőút építési program is kezdetét vette, melynek során a mintegy ezer út nélküli községi, vasútállomási, tanyasi kapcsolatot sikerült állandóan járhatóvá tenni. A megváltozott utakat 1934-ben ismét besorolták és kialakult az első, másod- és harmadrendű utak országos számozása. A növekvő forgalom megkívánta az egységes közúti jelzések bevezetését, melyet 1937-ben törvényben szabályozva vezettek be.¹² Ennek következtében az utakon jelző és előjelző táblákat állítottak fel

Az úthálózat részeként készült el két év alatt az 1937-ben Veszprémben átadott völgyhíd, amely kecses ívével és kiváló minőségével a város jelképévé vált. Ebben az időszakban fejeződött be a Balaton körüli útépítés, s a tavat minden irányból kiváló úton lehetett elérni, illetve körbe autózni. A közúti járművek száma a válság utáni

¹² 1937. évi II. törvénycikk – A közúti jelzések egységesítése tárgyában Genfben, 1931. évi március hó 30. napján kelt egyezmény beickellyezéséről. Magyar Törvénytár. Budapest, 1938.

négyszerre 30 770-re nőtt. A személyautók száma félszerre 13 223-ra ugrott. A közúti motorizációban nagy számban megjelentek a motorkerékpárok is.

Kialakult a Budapestről induló autóbuszok országos hálózata, melyek a megújított utakon gyorsan haladtak. (Balassagyarmatra például a 78 kilométeres utat 145 perc, Bajára a 180 kilométeres utat 260 perc alatt tették meg.) Autóbuszokkal sikerült megoldani a szétszabdalt vasúti hálózat gondjait: a transzverzális utazást a nagyvárosok között: Pécs – Mohács között 100 perc alatt tette meg a 42 kilométeres utat a járat, míg a Szeged – Baja 104 kilométeres út 175 percig tartott.)

A korszakban sikerült elérni, hogy minden állami úton híd épült, de a törvényhatósági utakon továbbra is sok kompk működött. A hivatalos engedéllyel rendelkező kompok száma 1937-ben 117 volt, melyből 98 a Dunán és a Tiszán dolgozott.

A dunai hajózás menetrend szerinti változtatában a MFTR járata mellett az osztrák DGT is indított személyszállítókat. (A „kofahajó” Mohácsról indult délben és másnap hajnalban érkezett meg 2:15-kor Budapesten a Nagyvásártelep mellé, ahol az árusok aluljárón átvihették kézi kocsikkal portékáikat a Vásárcsarnokba. A lejtmenet gyorsabb volt, mivel a 22 órai indulás után másnap 8:30-kor Mohácson kiszállhattak az utasok). A Dunán 15, a Tiszán 3, a Dráván 1 folyami kikötő üzemelt 1937-ben. A megnövekedett turizmus miatt kikötő fejlesztési tervet dolgoztak ki a Balatonra. Még a válság alatt megkezdték Alsóörs és Balatonalmádi kikötőjének építését, melyet Balatonlelle, Szigliget, Balatonyörök új mólóinak átadás, és a füredi átépítése követett a korszakban. Négy új motoros (Boglár, Badacsony, Szent István, Szent Mikós) forgalomba állítása tovább növelte az utasforgalmat. Míg a személyszállításban folyamatosan nőtt az utazók száma (1939-ben már 250 ezret is meghaladta), addig az áruforgalom alig változott. A balatoni körút elkészülte után csökkent a tavi fuvarozás.

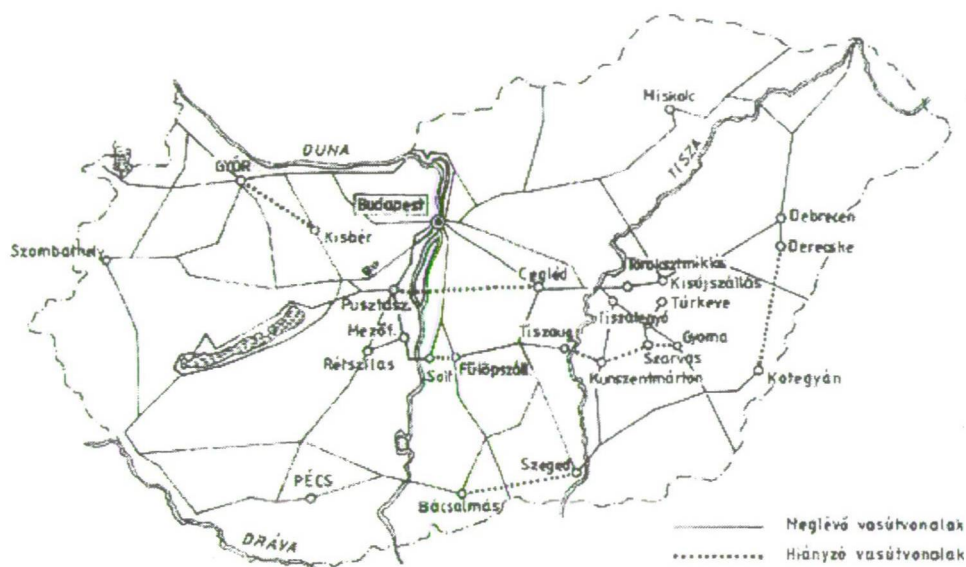
A korábbi tengeri fuvarozási tapasztalatokat és szakembereket kihasználva indult el egy új módszer: a Duna-tengerhajózási forgalom. A „Budapest” motoros 1934 őszén indult útnak a magyar fővárosból Alexandriába. A sikeres áruszállítás bizonyította a kettős hasznosítású járművek létjogosultságát, s két évvel később önálló állami vállalatot szerveztek a forgalom lebonyolítására és növelésére (Duna Tengerhajózási Rt.). A Ganz Hajógyárban épített további hat tengerjáró hajó rendszeresen fuvarozott a Dunán is.

A fővárosi közlekedésben az autóbuszok szerepe tovább nőtt, s az évtized végén évente 50 millió utast szállítottak. Újdonságként 1933-ban megjelent Óbudán az első trolibusz, amely hazai gyártású járműként került forgalomba. A légi közlekedésben 1936-ban nyolc külföldi társaság gépei szálltak le. A mátyásföldi repülőtér a forgalom további lebonyolítására kicsinek bizonyult, s 1937-ben a légi kikötő átköltözött Budásra.

TERVEK, ELKÉPZELÉSEK A FEJLESZTÉSEKRE

A közlekedési hálózat legfontosabb eleme a korszakban továbbra is a vasút volt. A megváltozott ország keretei között 1920 és 1938 között tervek készültek a hálózat belső összekapcsolására. Az elképzelések valódi megoldást jelentettek volna a határon kívülre került összekötő vonalak pótlására. A tervek elkészültek, de az időközben bekövetkezett területi gyarapodások miatt fiókokban is maradtak. (2. ábra)

3. ábra Hálózatfejlesztési tervek a két világháború között

Hazai tranzverzális vonalépítési tervek

A közúti hálózatban az 1930-as évtizedben lezajlott bekötőút-építési program eredményeként a gyakorlatban minden vasútállomást kövezett szakaszon lehetett megközelíteni, s ez a minőségi változás segítette a fuvarozást. Az egyre bővülő közúthálózaton 1937-ben bevezetett egységes jelzéseket szigorú ellenőrzésekkel sikerült a forgalomban résztvevőkkel elfogadtatni, akik közül különösen a korábban megszokott módon közlekedő lovas kocsik és szekerek hajtóival volt sok gond. A korszakban nagy vita folyt a városokban szedett kövezetvám eltörléséről, melyre majd 1940-ben sor is került.

AZ ORSZÁG TERÜLETI GYARAPODÁSA UTÁNI VÁLTOZÁSOK (1938–1944)

Az 1938-as esztendő a hazai közlekedésfejlesztésben új korszak kezdetét jelentette. Egyfelől a Darányi Kálmán miniszterelnök által Győrben meghirdetett állami program megváltoztatta az addigi beruházási-fejlesztési módszereket, ütemet. A közvetett fejlesztésekre szánt összegből 210 millió pengőt szántak az infrastruktúra fejlesztésére. Másfelől a megindult visszacsatolások a hadi gazdálkodásra átállt magyar gazdaságot különböző fejlettségű és beruházási igényű területekkel bővítette. A különböző ütemben Magyarországhoz csatolt területek közlekedési hálózatának fejlesztése központosított, időnként katonai módszerekkel zajlott.¹³

¹³ Majdán János: A határok 20. századi változásainak hatása a magyar vasúthálózatra In: Hét-határon Tanulmányok a határ menti települések földrajzából. Szerk. Pál Ágnes. Szeged, 2002. 365-399.

Elsőként a Felvidék magyar lakta területeinek visszatérése után kellett kormányzati szinten foglalkozni a térség közlekedési integrálásával. A határ csehszlovák oldalára került vasúti csomópontok ismét a MÁV kezelésébe kerültek (Érsekújvár, Léva, Ipolyság, Losonc, Rimaszombat, Kassa), s a kényszerből kialakított határállomások megszűntek. Ugyanakkor a visszacsatolt területek határát az etnikai elvek alapján jelölték ki, s így a vasúti közlekedésben ismét komoly gondok jelentkeztek, nem a forgalmi szempontok alapján kerültek kijelölésre az új metszéspontok. A húsz évig működő határállomások helyett 17 új helyen alakítottak ki átkelést, melyek legtöbbje kis település állomása volt.¹⁴

Kárpátalja magyar államhoz történt csatolása után az észak-keleti hágókhoz vezető vasúti fővonalak a MÁV kezelésébe kerültek, de a második bécsi döntésig rendkívül bonyolult volt a Királyháza – Körösmező szakasz működtetése, mivel a nyomvonal a Tisza két partján felváltva haladt, s ez egyúttal ország váltást is jelentett. A Tisza völgyében Tarcaköz és Aknaszlatina között a sóbányászat céljára gyorsított ütemben megépült egy keskeny nyomtávú vasút, melyet 1940 februárjában átadtak a forgalomnak.

A román-magyar határt érintő második bécsi döntés 1940. augusztus 30-án történt kihirdetése után további változások álltak be a magyar vasutakon. A kárpátaljai térségben éppen kiépített magyar-román átkelési pontok megszűntek. Hasonló sorsra jutottak az Alföld északkeleti részén működő határállomások Nagyszalontáig. Az ettől délre eső területeken nem történt változás az átkelőhelyek munkájában, továbbra is a Lökösházán és a Battonyán áthaladó szerelvények tartották fenn a kapcsolatot. Ugyanakkor Észak-Erdély Magyarországhoz történt csatolása új átkelőhelyek kijelölését tette szükségessé, amely megtörtént, ennek ellenére a meghúzott román-magyar határon sem a fő- sem a mellékvonalakon nem került sor 1940-ben a forgalom felvételére. A két állam közötti elmérgesedett kapcsolatot a későbbiekben sem sikerült csökkenteni, de a német hadvezetés erőteljes nyomására a kolozsvári útirányon keresztül katonai szerelvények közlekedtek Brassó irányába és fordítva. A döntően etnikai elvek alapján meghúzott új határ elvágtá a Magyarországhoz csatolása Észak-Erdély és a keleti megyék közötti vasúti kapcsolatot.¹⁵ Ezt a gondot oldotta meg előbb az 1940. december 15-én megnyitott Kolozsnagyida és Kentelke közötti 16 kilométeres keskeny nyomtávú vasút, majd a Déda és Szeretfalva között megépült 48 kilométeres új pálya, melynek a segítségével sikerült bekapcsolni az országos forgalomba a székely körvas-

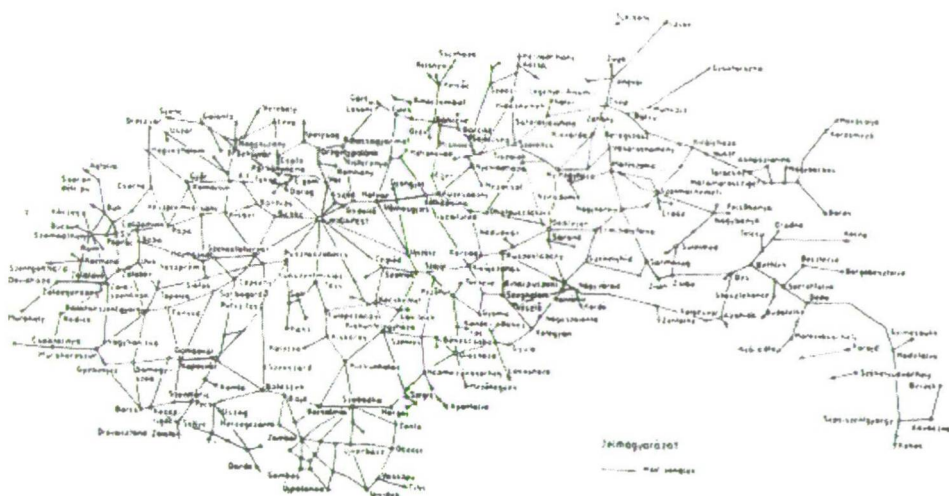
¹⁴ Különleges helyzet állt elő Kassától keltre, ahol az első osztályú vasutat két helyen metszette a bécsi döntés után kijelölt határ: Regeturszka és Legenyemihály állomásokon. A két határállomás között három olyan településen álltak meg a vonatok, melyek a lakosság szlováknak vallotta magát, s emiatt nem kerültek Magyarországhoz. A független Szlovákia keretei közé került szakaszon külön „passage” szerződést kötött a két Államvasút erre a fővonalai szakaszra, amely szerint a MÁV szerelvények – megfelelő térítés ellenében – feltételek nélkül használhatták a napi forgalom lebonyolítására az említett 16 kilométeres vonalrész

¹⁵ Ertl Róbert: A szeretfalva-dédai vasútépítés. Vasúti és Közlekedési Közlöny, 1941. 93. sz.; Horváth Ferenc: A magyarországi vasúthálózat változásai a két világháború közötti időszakban (1920–1944). In Vasúthistória Évkönyv, 1991.; Kánya József: A székely körvasút. Doktori füzetek, 4. Pécs, 1999.; Gidó Csaba: A székelyföldi vasúthálózat kiépítése In.: Fejedelmek, forradalmak, vasutak. Erdélytörténeti könyvek, 3. Debrecen, 2000. 291-340.; Miszlai Zsolt: Az észak-erdélyi vasúthálózat rekonstrukciója (1940) Székelyföld, 2009. augusztus

utat. A sok technikai nehézséggel járó építkezést 1942-ben állami költségvetésből végezték el, s december 5-én megnyílt a közforgalom számára a pálya. Az új vonalon is haladó gyorsvonat a Budapest-Sepsiszentgyörgy közötti 753 kilométeres távolságot 16 óra alatt tette meg.

A jugoszláv állam megszűnése után 1941-ben megváltoztak ezen a szakaszon is a határok. Egyfelől a Tisza, a Maros, a Duna és a román határ által közrefogott terület nem a magyar állam, hanem a Német Birodalom fennhatósága alá került, ahol a MÁV felvette a forgalmat a Szeged-Temesvár fővonalon. A Szőregen kialakított határátkelőhely megnyitásával a MÁV a Bánátot bekapcsolta a fővonallal a nemzetközi forgalomba, illetve innen ágazott ki a térségbe Karlováig vezető másik vasút is, melyen szintén megindult a forgalom. A volt jugoszláv területek másik része a Bácska volt, ahol a MÁV 1941-től minden fő- és mellékvonalon felvette a forgalmat. Egy határállomás működött újra: Újvidék, míg sem az önállóvá vált Horvátország felé a gombosi, sem a bánáti közlekedést biztosító titeli vasúti híd esetében nem volt mód a csatlakozás felvételére, mivel az ottani Duna-hidat a visszavonuló jugoszláv hadsereg 1941-ben felrobbantotta. Az önálló horvát állam területéhez nem tartozott hozzá a baranyai háromszög, az új állam határa a Dráva volt, s ebből eredően Eszéken nyílt egy közös fenntartású határállomás. Hasonlóan helyreálltak az 1918 előtti vasúti kapcsolatok a Muraközben (Csáktornya, Muraszombat, Lendva) térségében,¹⁶ de a Dráván átvezető vicinális vasutakon a felrobbantott hidak miatt nem volt forgalom.

4. ábra A magyar vasúthálózat 1940 – 1945 között

Az 1938 és 1945 közötti politikai- és határváltozások a Trianonban kialakult állapotokat gyökeresen átalakították: az 1918 előtti hálózat 61,7 %-a ismét a MÁV kezelésébe került.

¹⁶ Mohos Mária: A Rábától a Muráig. Szombathely, 2008.

4. táblázat

	1918.okt.30.	1922	1939.jún.30.	1940.dec.31.	1941. jún.30.
Vasutak hossza Magyarországon (kilométerben)	22869, 149	8705, 054	10582, 210	12865, 789	14012, 092

5. táblázat: A határállomások száma ugyanezen idő alatt

	1918. okt. 30.	1922	1941. jún. 30
A határ metszette vasutak	28	51	59
vámhatárállomások	5	32	28

A revízió első üteme etnikai elvek alapján történt, s emiatt az új határ ismét vasutakat vágott ketté. A későbbi határmódosítások esetében részben, vagy alig volt szerepe a magyarság jelenlétének, a döntések meghozatalakor a gazdasági érvek kerültek előtérbe. A teljes területi revízió felülkerekedése miatt a vasutak kevésbé szakadtak szét. Ez egyfelől a vasúti hálózat helyreállítását és a teljesítmények növekedését eredményezte. Másfelől azonban minél inkább az eredeti gazdasági térszerkezet helyreállítása volt a gyakorlat, annál inkább sérült az etnikai elv, s ezáltal az egyetlen politikailag tartható magyarázat a határmódosításokra. Az 1918 előtti vasúti hálózat minél inkább helyreállt, annál nagyobb volt az esélye annak, hogy ez csak a világháború idejére fenntartható állapot, mivel a teljes területi revízió a nagyhatalmak számára 1943-tól elfogadhatatlan volt. Így került a vasúti hálózat a második világháború végén ismételen a nagyhatalmi tárgyalások homlokterébe.

A közúthálózat szintén igen eltérő állapotban került ismét magyar fennhatóság alá. Az utak 1944-es helyzete szerint a korábbi fejlesztések megtették hatásukat, s a költségvetésnek volt elég tartaléka a visszacsatolt területeken fekvő hálózat fejlesztésére is. Az állami kezelésben lévő közutakat teljes mértékben kiépítették, míg a törvényhatóságok útjainak 88 %-a, a községek útjainak 56 %-a, a vasutakhoz vezető bekötők 74 %-a hengerelt felülettel rendelkezett. A megnövekedett ország területén 50 198 kilométer hosszúságban tartottak nyilván utat, melyek 83 %-án kiépített felületen bonyolították le az egyre növekvő forgalmat.

Az utakon a legnagyobb változást a forgalmi irány megváltozása jelentette. Mivel Közép-Európa államai nem követték a kontinens többi országának gyakorlatát, ezért a „nagy háború” után is a „balra hajtás” közlekedési szabály maradt fenn. Németország térségbeli terjeszkedése során előbb az Anschluss alapján elfoglalt Ausztriában, majd egy évvel később a megszállt Csehszágban és az önállóvá vált Szlovákiában is áttértek a jobboldali közlekedésre. A magyarországi forgalmi rend komoly zavarokat okozott – többek között az átvonuló német alakulatoknak – és semmi nem indokolta fennmaradását. Aprólékos előkészítés után 1941 tavaszán előbb vidéken, majd egy

héttel később Budapesten történt meg az átállás a jobboldali közlekedésre.¹⁷ A háborús készülődés közepette kísérletek történtek a propán-bután, illetve a fagáz üzemszerű felhasználására, másrészt nyilvántartásba vették a járműveket. A gépkocsik száma folyamatosan csökkent 1940-től: 38 724-ről 1944-re 20 248-ra. A motorkerékpárok esetében – olcsóbb fenntartási költségeik, gyorsabb regisztrálásuk és a rossz utakat jobban bíró adottságaik miatt – fordított folyamat játszódott le: 14 184-ről 21 788 darabra nőtt a számuk négy év alatt.

Az egyre nagyobb közúti forgalom és a visszacsatolt területek fejlesztési igényei a hídépítéseket helyezték előtérbe. Felvidéken nyolc, Kárpátalján három, Erdélyben kilenc, Délvidéken öt nagy hidat kellett teljesen felújítani, vagy a felrobbantás után újjáépíteni.

A bevált Duna-tengerihajózás 1940 után további két járművel bővült, de az egyik aknára futott a Fekete – tengeren, míg a másik bombatámadás következtében elsüllyedt. A háborús helyzet ellenére fennmaradt a közel-keleti és Földközi-tengeri forgalom.

A fővárosi forgalom növekedése, a két parton lezajlott tudatos közúti fejlesztések vezettek oda, hogy előbb a Margit-hidat építették újjá bővítve, majd elkészült 1937-ben a Boráros (ma Petőfi) híd és a megkezdődött az Óbudai (a jelenlegi Árpád) híd kivitelezése, amely a háború végéig nem fejeződött be. A budapesti közlekedés fejlesztését szolgálta a Széna-téren forgalomba helyezett autóbusz pályaudvar, melyet a Széll Kálmán (ma Moszkva) tér és a Horthy Miklós (ma Móricz Zsigmond) téri villamos végállomások átadása követett. Az elkészült tömegközlekedési alközpontok biztosították a környékbeli településekről érkező utasok átszállását a fővárosi járművekre. A háborús viszonyok miatt az autóbuszokat a honvédség lefoglalta, s 1943 novemberében megszűnt a menetrendszerinti forgalom.

A újonnan kialakított budaörsi repülőtér rövid idő alatt kevésnek bizonyult a megnövekedett forgalom számára. A légi közlekedésben egyre nagyobb szerepet játszó katonai gépek számára és a későbbi fejlesztések céljára Ferihegyet jelölték ki új központi reptérnek. Megépült az odavezető gyorsforgalmi út, s a személyközlekedésben használt 7 Junkers, illetve 5 Savoia gépet, valamint a Focke típusú kétmotorost 1942-ben személyzettel együtt áttették a honvédség kezelésébe.

A háborús készülődések időszakában a közlekedési fejlesztések a civil utazók és szállítók érdekeit szolgálva történtek 1942-ig. Az ország határához egyre közeledő katonai események megváltoztatták a közlekedési ágazatban a fontossági sorrendeket, a hadiszállítások mindenek elé kerültek, s 1944. augusztus elsejétől minden területen kiszámíthatatlanná vált, majd teljesen összedőlt a forgalom.

A MAGYAR ÁLLAMVASUTAK ÉLÉN HORTHY ISTVÁN¹⁸

A közlekedés korszakban betöltött fontosságát jelezte, hogy egy rövid időre a kormányzó fia vezette a Magyar Államvasutakat. Az 1904-ben született Horthy István Budapesten érettségizett, majd a Műegyetemen szerzett diplomát 1929-ben.

¹⁷ Belügyminiszteri rendelet 187000/1941. Magyarországi Rendeletek Tára LXXV. évf. 1941. II. kötet. Budapest, 1942.

¹⁸ Akik a Magyar Államvasutakat 125 éven át vezették. Szerk. Kovács László. Budapest, 1994.

Érdeklődésének megfelelően a Ford Műveknél töltött el egy évet az Egyesült Államokban. Hazatérte után 1930. november 6-án munkába lépett a MÁVAG autógyártási osztályán. Az évtized második felében a MÁVAG különböző vezetői szintjén szorgos és kitartó munkát végzett, szerénysége miatt igen népszerű volt munkatársai között. Tagja volt a később híressé vált 424-es gőzmozdonyt tervező csoportnak. Nősülésének évében (1940) kinevezték a Magyar Államvasutak elnökévé és a felsőház tagságát is megkapta.

A MÁV elnöki székébe szakmai és politikai okok miatt került, melyet a kortársak teljes mértékben elfogadtak. Az ország területi gyarapodása során igen fontos volt egy olyan nagy tekintélyű vasúti vezető kinevezése, aki szoros kapcsolatban állt a politikai vezetéssel. A visszacsatolt területeken – különböző szinten ugyan, de – gyorsan és következetesen fejleszteni kellett a vasúthálózatot, illetve a közutakat és hidakat. Horthy István műszaki végzettsége és megszerzett vezetői tapasztalatai alapján jó döntésnek bizonyult. Személyének sikerült az észak-erdélyi vasútépítésekhez minden lehetséges támogatást megszerezni, a honvédség bizonyos egységei is a munkálatokban rendelkezésre állottak. Az új országhatárokhoz igazodó vasúti díjszabást vezetett be, melynek eredményeként a jegyeknél, szállítási költségeknél mintegy 15 %-os csökkenés történt. A MÁV elnöki irodában gyakran fogadta a különböző problémákkal hozzá forduló bármilyen rangú vasutasokat. Bár kinevezésekor óvatosan fogadta őt a vasutasság, mivel korábban a MÁV-nak mindig belső vezetője volt, de a majd két éves elnöksége alatt elfogadták és megkedvelték.

Megbízatása a kormányzó helyettesi intézmény bevezetésével szűnt meg, melyre az országgyűlés közfelkiáltással megválasztotta és 1942. február 19-től be is töltött.¹⁹ A Magyar Államvasutak élén személye is jelezte a közlekedési ágazat helyét.

A korábbi veszteségeket húsz év alatt sikerült pótolni, az európai fejlesztések fő sodrában maradtak a hazai gyárak, tervezők, kivitelezők. A közlekedés már nem melles, hanem stratégiai szereplőjévé vált a magyar gazdaságnak.

¹⁹ 1942. évi II. törvénycikk – a kormányzóhelyettesről. Magyar Törvénytár. Budapest, 1942.

PARLAMENTARIZMUS ÉS POLITIKA

Püski Levente

PARLAMENTI CIKLUSOK, ÜLÉSSZAKOK, ÜLÉSEK A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI MAGYARORSZÁGON

1920 elején a magyar állam reorganizációjának jegyében kezdte meg működését egy új törvényhozó testület. A nemzetgyűlés, majd a képviselőház, jóllehet belső felépítése és struktúrája a korszakban számos változáson ment keresztül, 1920-tól egészen a második világháború végéig a politikai berendezkedés szerves részét alkotta. A parlament¹ működése természetesen ciklusokra tagolódott. A törvényhozás a képviselőválasztásokat követően kezdhette meg működését, melynek időpontját – a kormány javaslata alapján – az államfő jelölte ki. 1920-ban a rendkívüli körülmények között ezt persze nem lehetett érvényesíteni, ezért a január 25–27-én megtartott választások után közvetlenül a kormány hívta össze a nemzetgyűlést, február 16-ra.²

1920 eleje persze más vonatkozásban is rendkívülinek számított. A nemzetgyűlés február 16-án, a parlament kupolcsarnokában megtartott ünnepi istentiszteletet követően, az első ülésével kezdte meg működését. A Ház tisztikarának megválasztásig az ülés vezetését a hagyományoknak megfelelően a legidősebb képviselő – jelen esetben Bernáth Béla – látta el, munkáját pedig a hat legfiatalabb korjegyzőként segítette. Bernáth üdvözlő szavai után Huszár Károly miniszterelnök emelkedett szólásra, mintegy magára vállalva a megnyitás feladatát. Fellépése messze több volt pusztán formalitásnál, lényegében az ellenforradalmi gondolat mellett nyílt kiállást jelentett. A kormányfő éles, indulatos szavakkal ítélte el az őszirózsás forradalmat és az azt követő Tanácsköztársaságot, a nemzetgyűlést pedig a keresztény-nemzeti gondolat és – a diktatúrákkal szembeállítva – a demokrácia letéteményeseként üdvözölte.³ A beszéd után sor került a megbízólevelek átadására, majd a képviselők négy osztályba történő sorolására. (Utóbbi feladata volt a megbízólevelek hitelességének és törvényességének vizsgálata.) A második ülésen az osztályok benyújtották jelentésüket, majd a tisztikar – elnök alelnökök, háznagy, jegyzők – megválasztása következett. A választás lebonyolítása után a megválasztott elnök, Rakovszky István rövid beszédben vázolta azt, milyen elvek szerint kívánja ellátni feladatát, majd számos bejelentéseket tett a Ház működésére vonatkozóan, melyeket a képviselők vita nélkül elfogadtak. Rakovszky javaslata alapján a nemzetgyűlés működését illetően a továbbiakban – kisebb módosításokkal – az 1906. évi házszabályok lettek érvényesek, az üléseket pedig 10–14 óra között kellett megtartani.⁴ A következő harmadik ülésen került sor a különböző bizottságok összetételének kialakítására, s a bizottságok vezetőségének – elsősorban az elnöknek – a megválasztására.

¹ A parlament kifejezés itt minden esetben nem a kétkamarás országgyűlést, hanem csupán a nemzetgyűlést és a képviselőházat jelenti.

² Gergely Jenő: Titkos választás és ellenforradalom – 1920. In: Parlamenti választások Magyarországon 1920–1998. Szerk. Földes György, Hubai László. Budapest, 1998. 77.

³ www.ogyk.hu Nemzetgyűlési Napló (a továbbiakban: NN) 1920–22. I. k. 3–8.

⁴ Uo. 16

Huszár Károly említett beszédében nagyszabású és gyors reformpolitika mellett kötelezte el magát, és a nemzetgyűlés láthatóan igyekezett is megfelelni az elvárásoknak. A megalakulással kapcsolatos kötelezettségeket pár nap alatt letudták és február 28-ára már letárgyalták és elfogadták az első törvényjavaslatot.⁵ A későbbiekben viszont a parlament kevésbé lendületesen, a protokolláris és egyéb hagyományos előírásokhoz jobban ragaszkodva folytatta tevékenységét. 1922-től a törvényhozás az ünnepélyes megnyitóval kezdte meg működését. Ennek dátumának kijelölésénél tekintettel kellett lenni arra, hogy az általános képviseléválasztások lezárulásától legalább 10 nap teljen el. Régi tradícióhoz igazodva egyébként a parlamentet az államfő nem a meghívólevélben megjelölt időpontban, hanem az azt követő napok egyikén – rendszerint a 3. vagy 4. napon – nyitotta meg.⁶

Az érdemi munka tulajdonképpen már a megnyitó előtt elkezdődött. A törvényhozásba bejutott pártok előzetes tanácskozást tartottak, melyen tisztázták a képviselőcsoport működésével kapcsolatos fontosabb kérdéseket,⁷ a kormánypárt esetében pedig azt is, hogy kikkel kívánják majd a vezető posztokat betölteni. Az egyeztető munka részeként nem formalizált módon ugyan, de pártközi tárgyalások megtartása is szükségessé vált. Rendszerint itt dőlt el a parlamenti ülésrend kérdése, valamint az, hogy az egyes bizottsági helyek milyen arányban oszlanak meg a pártok között.⁸ Az első, igaz formális ülés már a megnyitó előtt lebonyolításra került. Előtte a képviselőknek lehetőségük nyílt az egymással való ismerkedésre, melynek inkább akkor volt jelentősége, ha sok új, addig kevésbé ismert személy került be a törvényhozásba. Az, hogy hogyan vonultak be a honatyák az ülésterembe⁹ – egyenként, vagy pártba tömörülve – esetenként változott. Az általános gyakorlatnak megfelelően a képviselőcsoportok helye többnyire politikai orientációjukhoz igazodott. 1920-ban ebből vita is keletkezett, miután a nemzetgyűlés mindkét nagy tömörülése – a Kisgazdapárt és a KNEP – jobboldalinak vallotta magát, s utóbbi tiltakozott az ellen, hogy baloldalra kerüljön.¹⁰ 1922-től a kormánypárt a terem közepén, a keresztény irányzatok jobboldalon, a liberális-demokraták, szociáldemokraták és pártonkívüliek pedig

⁵ Uo. 85.

⁶ Az 1492: CVVIII. tc. 2 §-a ugyanis – tekintettel a rossz közlekedési viszonyokra – négy nap határidőt adott az érintetteknek arra, hogy az országgyűlésen megjelenjenek. A szokásjog annak ellenére megmaradt, hogy a két világháború között érdemi funkciója már nem volt. Ennek megfelelően például az 1927. január 25-re meghirdetett országgyűlés megnyitására január 29-én került sor. Tomcsányi Móric: Magyarország közjoga. Budapest 1942. 305.

⁷ Az előkészítő munkálatok lefolyása sajnos a legtöbb párt esetében nem illetve csak részben dokumentálható, a legteljesebb ebből a szempontból az MSZDP esetében maradt fenn. Serfőző Lajos: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt a parlamentben 1922–26. Budapest, 1967. (a továbbiakban: Serfőző, 1967) 74–75.

⁸ A tanácskozásokon rendszerint szóba kerültek azok a politikai jellegű ügyek, törvénytervezetek is, melyekkel a parlament legelőször fog foglalkozni. Ez különösen 1920-ban volt fontos. Olasz Lajos: A kormányzói jogkör. In: A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948. Szerk. Romsics Ignác, Budapest, 2009. 104. (a továbbiakban Olasz, 2009) 104.

⁹ A hagyomány szerint egyébként a Tisztelt Ház új tagjait a háznagy üdvözölte és vezette a helyükre.

¹⁰ Rassay Károly: Politikai visszaemlékezéseim. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár. 867. f. 2/r. 89–90.

baloldalon kaptak helyet.¹¹ Külön érdekesség ebből a szempontból, hogy az 1939. évi választásokat követően a nemzetiszocialista ellenzék a baloldali rész szélére került.¹²

Az első ülés jelentősége a korelnök és a korjegyzők személyének a kijelölésén túl csupán annyi volt, hogy előbbi hivatalosan is bejelentette az ünnepélyes megnyitó helyét és idejét. Erre egyébként általában másnap, az ilyenkor szokásos istentiszteletek után, a parlament kupolacsarnokában került sor. Itt a képviselők ünnepi, de legalábbis fekete öltözetben jelentek meg, a korelnök vezetésével. Rajuk kívül a közélet számos reprezentánsa, a diplomáciai kar Budapestre akkreditált képviselői is megtisztelték jelenlétükkel a rendezvényt. Láthatóan a megnyitónak nem annyira a politikai, hanem protokolláris-reprezentatív jellege domborodott ki. A megnyitás eredetileg az államfő, pontosabban a király feladata volt, a kormányzói jogkörrel szóló törvény azonban külön nem tett róla említést. Ezért eleinte, elsősorban legitimista politikusok vitatták azt, hogy Horthy kormányzóként valóban megnyithatja-e a parlamentet, s Apponyi Albert 1922-ben emiatt nem jelent meg az ünnepélyes megnyitón, majd 1927-ben a korelnöki tisztelet is elhárította magától.¹³ A jogi kifogások azonban idővel elhalkultak, de érdemi hatásuk egyébként sem volt: a törvényhozást 1922 és 1939 között minden alkalommal Horthy nyitotta meg.

A megnyitó beszéd többnyire az aktuális helyzethez igazodó általánosságokról szólt, illetve a kormányzat reformelképzeléseihez igazodott, szokatlan, vagy nagyobb horderejű kijelentéseket nem tartalmazott.¹⁴ Különösen látványosan megmutatkozott ez a külpolitikai kérdések taglalásánál. 1927-ben még a külpolitika békés jellegéről, a szomszédokkal való jó szükségességéről beszélt Horthy, 1935-ben már a nemzetközi helyzet mozgalmasságát taglalta, határozottan támadva a trianoni rendezést, 1939-ben pedig az olasz-német barátságot emelte ki, s külön megemlékezett a közelmúlt revíziós sikereiről.¹⁵ Egyéni sajátosságot annyiban lehetett felfedezni bennük, hogy a kormányzó vissza-visszatérően kitért egyik kedvenc vesszőparipájára, a politikai és társadalmi stabilitás fontosságára, a nyugodt építőmunka dicséretére. Ezen túl egy-egy konkrét kérdést illetően inkább csak burkolt formában érzékeltette véleményét.¹⁶

A megnyitó eseményei némi egyénieskedésre és a bizonyos fokig a politikai álláspontok és pozíciók kifejezésére is lehetőséget nyújtottak. A korszak első felében a képviselők rendszerint feketében, illetve kivételesen díszmagyarban jelentek meg, melyből inkább csak a kiscsajda képviselők sajátos öltözete rítt ki valamelyest. 1922-ben részben még a tapasztalatlansággal magyarázható, hogy az első ülésre a szociáldemokraták – nagy vihart és ellenkezést kiváltva – egységesen, piros szegfűt kítűzve vonultak be.¹⁷ A 30-as évek második felére azután elterjedtté vált, hogy a honatyák

¹¹ Pesti Napló, 1922. június 17. 2.

¹² L. Nagy Zsuzsa: Liberális pártmozgalmak 1931–1945. Budapest, 1986. 119.

¹³ NN 1922–26. I. k. 4. <http://www.ogyk.hu> Képviselőházi Napló (a továbbiakban KN), 1927–31. I. k. 1.

¹⁴ Nem meglepő, hiszen a kormányzati apparátus rendszerint részt vett a beszéd szövegének az elkészítésében is. 1939-ben például nyilvánvalóan a kormányfő Teleki Pál kezdeményezésére tért ki külön a kárpátaljai részek területi autonómiájának ügyére. www.ogyk.hu Felsőházi Irományok (továbbiakban FI) 1939–44. I. k. 1.

¹⁵ FI 1927–31. I. k. 2. 1935–39. I. k. 1. 1939–44. I. k. 1–3.

¹⁶ Árvölgyi, hogy 1939. júniusi megnyitó beszédében – röviddel a nagy politikai viharokat kiváltó második zsidótörvény után – nem tett említést a zsidókérdésről.

¹⁷ Serfőző, 1967. 75. Viczián István: Életem és korom. A szöveget sajtó alá rendezte: Ablonczy Balázs. Szentendre, 2007. 102.

külsőségekben is demonstrálják identitásukat. 1935-ben Gömbös Gyula kormányfő és több híve katonatiszti egyenruhában jelent meg az ünnepségen és az azt követő ülésen. Négy évvel később már igencsak tarka képet mutattak a képviselők. A kormánypártiak többsége ún. bocskai-öltözetet vett fel, Teleki miniszterelnök pedig cserkészársait látványosan, cserkészmódra üdvözölte. Más pártok szintén éltek hasonló módszerrel, különösen a nyilasok. Utóbbiak egyenruha-szerű öltözköket viseltek és még az ünnepség végén elhangzó himnusz is karlendítve hallgatták végig.¹⁸ A korszak egészét tekintve legegységelműbben és legkövetkezetesebben a szociáldemokraták jutatták kifejezésre a rendszerrel szembeni ellenérzéseiket. A kezdeti szegfűs bevonulást később elhagyták ugyan, de a megnyitóktól látványosan távol tartották magukat. Helyette 1922-ben például a két évvel korábban meggyilkolt Népszava-szerkesztők sírját koszorúzták meg, 1935-ben pedig a szociáldemokrata mozgalom szokásos május 1-jei ünnepségén vettek részt.¹⁹

A hivatalos megnyitó után a parlament ismét összeült és folytatta a működés kezeinek kialakításával kapcsolatos munkáját. A képviselőknek elvileg 15 nap állt a rendelkezésükre, hogy megbízóleveleiket – személyesen vagy meghatalmazott útján – átadják a házelnökségnek, de a gyakorlatban erre rendszerint a 2. ülésen került sor. Az okiratokat a korelnök a már említett osztályoknak továbbította, az osztályok pedig a 3. ülés elején nyújtották be jelentésüket.²⁰ Ha a megbízólevelet kifogástalannak találták – túlnyomó részük ide tartozott – akkor az illetőt igazoltnak jelentették ki. Azok, akikkel szemben kifogás merült fel, tagsági jogait csak ideiglenesen gyakorolhatták. Az igazolási eljárás lebonyolítása után került sor a Ház tisztikarának megválasztására. A házszabályok szerint az elnököt, a két alelnököt és a háznapot – a jelzett sorrendben – titkos szavazással, általános többséggel kellett megválasztani. Ha az első forduló nem hozott volna eredményt, akkor a második fordulóban a viszonylagos többség is elegendőnek bizonyult. A jegyző esetében az általános többség megléte eleve nem volt előírás. Miután politikai szempontból is jelentőséggel bíró pozíciókról beszélhetünk, betöltésükről előzetes tanácskozások döntöttek. A mindenkori kormánypárt a korszak folyamán végig ragaszkodott az elnöki, alelnöki és háznapyi tisztség birtoklásához, és a pártközi egyeztetéseken legfeljebb az lehetett kérdés, hogy a jegyzői posztok közül – a parlamenti arányokhoz többé-kevésbé igazodva – mennyit kapnak az ellenzéki irányzatok. A szavazási procedúra így inkább formalitásnak tekinthető, hiszen a honatyák rendszerint az előzetesen kijelölt személyeket választották meg az adott pozícióra. Ezt követően a tisztségviselők elfoglalták helyüket és a továbbiakban – székfoglaló beszédének elmondása után – már a Ház választott elnöke vette át az ülések vezetését.

Általában a 4. ülésen került sor az egyes bizottságok tagjainak a megválasztására. Arra nézve, hogy milyen bizottságok működhetnek a házszabályok tartalmaztak bizonyos előírásokat, de az elnök maga is javasolhatta új testületek felállítását. A bizottságok személyi összetételének a kialakításáról – akárcsak az elnökség esetében – előzetes kormánypárti, illetve részben pártközi tanácskozások döntöttek. A szavazás után a plenáris ülést felfüggesztették annak érdekében, hogy a bizottságok megválaszthassák saját vezetőségüket, – elnök és jegyző –, majd az eredmények bejelentése után az ülés

¹⁸ Újság, 1939. június 13. 5. és június 15. 3.

¹⁹ Pesti Napló, 1922. június 21. 4.; Újság, 1935. május 2. 3.

²⁰ Az osztályok működésére, az igazolási eljárásra nézve részletesen: Molnár Kálmán: Magyarország közigazgatása. Budapest 1929. 498–501.

véget is ért és az érdemi munka csak a következő, 5. üléssel vehette kezdetét. Az 1920. évtől eltérően tehát a parlament a későbbiekben visszatért a hagyományos formákhoz és eljárásokhoz, ami a kezdeti megszerveződést időben némileg elnyújtotta.

Bár az első ülések jórészt adminisztratív teendőkkel és a házszabályok által erősen behatárolt módon zajlottak, a képviselők így kerestek és találtak alkalmat politikai nézeteik hangoztatására. 1935-ben például Eckhardt Tibor, a Kisgazdapárt vezetője, a 3. ülésen a napirend tárgyalásánál szeretne volna pártjának a nemrégiben lezajlott választásokkal kapcsolatos álláspontját ismertetni, de – a házszabályokra hivatkozva – nem kapott szót.²¹ Végül a következő alkalommal napirend előtt felszólalás keretében mondhatta el bírálatát. Bevett gyakorlatnak számított, hogy a honatyák a megbízólevelek átadását kommentálják és az ellentétes táborhoz tartozó képviselőket, illetve közülük egyeseket, éles, nem egyszer heves szópárbajba fulladó kritikával illessék. 1922-ben ilyen, különösen kirívó eset zajlott le a Rassay-párti Nagy Ernő és az egységes párti báró Kaas Albert között. Bár előbbi képviselő lett, de a tarpai körzetben heves küzdelemben alulmaradt a kormánypárti jelölttel szemben, amit szóvá is tett. Megbízólevelek átadását a következő szavak kíséretében nyújtotta át Apponyi Albert korelnöknek: „Az egyik mandátum kegyelmes uram itt van, de kérdzem, hogy a másik, a tarpai hol van? Provokatív kijelentésére Kaas hasonló módon reagált: „a tóth zsupáni kinevezés mellett van.” A vádra Nagy egyszerűen reagált: „hazudik a báró úr.”²² A történetek után a házelnök külön is felhívta az érintettek figyelmét a megfelelő magatartásra. Nagy Ernő utóbb bocsánatot kért szavai miatt, de az ügynek így is folytatása lett, sőt kis híján lovagias útra terelődött. Pár nappal később a két érintett képviselő hosszas és erősen polemikus módon újra tárgyalta a vitát kiváltó ügyet, annak hátterét.²³

A megalakuláshoz képest a parlament működésének lezárása jóval egyszerűbb és protokoll-mentesebb módon zajlott le. A korszakban egyetlen parlament töltötte ki teljesen az idejét. Az első nemzetgyűlés saját tevékenységét két évben állapította meg, s annak leteltekor – 1922. február 16-án – kormányzó kézirat jelentette be a törvényhozás működésének berekesztését. A későbbiekben a parlamenti ciklusok elvileg öt-évesek lettek volna, de az államfő mindig idő előtt feloszlatta a törvényhozást, így az nem tudta idejét teljesen kitölteni. 1926 végén ezt bizonyos értelemben törvény írta elő,²⁴ az 1930-as években a kormány határozott kívánságára került rájuk sor, közvetlen és jelentős pártpolitikai tartalommal megtöltve.²⁵

Az 1886. évi I. tc. a törvényhozás működését éves ciklusokra tagolta. Ennek alapján az ülésszakok megnyitása és berekesztése ugyancsak az államfő jogai közé tartozott, de annak időtartamára vonatkozóan nem volt pontos szabályozás, csupán annyi, hogy

²¹ KN 1935–39. I. k. 11.

²² NN 1922–26. I. k. 8.

²³ NN 1922–26. I. k. 11. és 27–41. Pesti Napló, 1922. június 22. 1.

²⁴ www.1000ev.hu 1926: XXII. tc. 45 §.

²⁵ A kormányzó házfeloszlato kéziratát a házelnök olvasta fel. Elegendő volt, ha a törvényhozás tagjaival a házfeloszlás napján közölték a tény, a vonatkozó törvények semmiféle előzetes tájékoztatást nem írtak elő, ezért aztán teljesen esetleges volt, hogy a képviselők tudnak-e előre a készülő államfői döntésről. 1935-ben egészen példátlan titkolózás vette körül a feloszlás kérdését. Sipos Péter: örségváltás szavazócédulákkal – 1935. In: Parlamenti választások Magyarországon 1920–1998. Szerk. Földes György, Hubai László. Budapest, 1998. 158–159. Romsics Ignác: Bethlen István. Budapest, 1991. (a továbbiakban: Romsics, 1991) 261.

éves ritmusban kell követniük egymást. A korszak első felének gyakorlata azonban tovább szélesítette az egyébként is tág mozgásteret. 1920 és 1935 között a törvényhozási működése mindegyik esetben csupán két ülésszaktól állt, miközben a ciklusok ideje kettő illetve négy és fél év között ingadozott. Az 1935–39. és az 1939–44. közötti országgyűlésnél viszont egyfajta visszakanyarodás következett be ahhoz a régebbi rendszerhez, miszerint ha nem is feltétlenül szabályos időközökben, de valamiféle éves ritmusban kövessék egymást. Az egyébként, hogy az ülésszakok berekesztése és megnyitása mikor következik be, alkalmanként érdemi politikai jelentőséggel bírt. Mindenekelőtt a kormányzó diszkrecionális joga volt, hogy ilyenkor egyúttal mennyi időre szünetelteti a parlament működését. 1932 decemberében például a berekesztés után már másnap folytatta munkáját a törvényhozás, míg 1936-ban közel négy hónap telt el a két esemény között.²⁶ Az előírások szerint, ha a képviselők a házszabályok átalakítása mellett döntöttek, akkor a reform csak az új ülésszakkal léphetett életbe. Emellett a házelnök megválasztása a parlament egész tartalmára szól, a többi tisztségviselő csak egy ülésszakra, s utóbbi érvényes volt a bizottsági helyekre is. Így a legtöbb bizottság tagságát és a tisztkart – a házelnököt kivéve – minden ülésszak elején újra kellett választani. A mondottakból következően nem meglepő, hogy a kormányzat – az államfővel együttműködve – az ülésszakok idejét tudatosan igyekezett politikai céljainak alárendelni. A korszakban három alkalommal került sor házszabályreformra, melyet mindegyik alkalommal rögtön az ülésszak berekesztése követte.²⁷ Ismert, hogy 1938. november végén a kormánypárt kettészakadt és a képviselők kísérletet tettek Imrédy Béla miniszterelnök leváltására. Az akció nem sikerült és a hivatalában megerősített kormányfő egyik legsürgetőbb feladatának tartotta a parlamenti pozíciók újraosztását. Horthy november 27-én erősítette meg pozíciójában Imrédyt, a soron következő IV. ülésszak pedig két héttel később, december 7-én már kezdetét is vette.²⁸

A parlament általában ünnep és vasárnap nem ülésezett, egyébként az elnöktől illetve a képviselők akaratától függött, hogy pontosan mikor, mely napra hívják össze a testületet. Rövidebb, pár napos szünetet az elnök is kezdeményezhetett, de hosszabb távon az ülések elnapolásával lehetett megszakítani az intézmény működését. Kormányzóvá választásakor Horthy még nem kapott erre lehetőséget, az 1920. évi XVII. tc. viszont már biztosította részére, azzal a megkötéssel, hogy egy cikluson belül akárhányszor elnapolhatja a parlament üléseit, de egy alkalommal legfeljebb harminc napra.²⁹ 1933-ban azután egy újabb alkotmányreform keretében az államfő megkapta az elnapolás időbeli korlátozás nélküli jogát. A Ház üléseit maga a testület is elnapolhatta, de az előbbtől lényegesen eltérő hatóerővel. Államfői elnapoláskor – ha az háttérzatlan időre szólt – az összehívást is kizárólag ő kezdeményezhette.³⁰ Házhátérzat esetén más volt a helyzet. Ilyenkor az elnök saját elhatározásából, a kormány vagy a képviselők kívánságára megszakíthatta a szünetet. Sőt a házszabályok szerint, ha leg-

²⁶ Ebben az esetben a berekesztés egyúttal az ülések elnapolását is jelentette.

²⁷ 1924-ben és 1928-ban még a házszabálymódosítás elfogadásának a napján – december 11-én, illetve december 19-én – sor került az ülésszak lezárására. 1939-ben már valamivel több idő – egy hónap – telt el a két esemény között.

²⁸ KN 1935–39. XXI. k. 1.

²⁹ Olasz, 2009. 107. és 114.

³⁰ Mikó Imre: Az országgyűlés elnapolása közjogi megvilágításban. *Hitel*, 1943. 7. sz. 440–442.

alább harminc, majd 1924-től ötven képviselő szóban vagy írásban jelezte felé említett szándékát, akkor az elnöknek záros határidőn belül kötelessége volt ülést hirdetni.³¹

Parlamenti ülések, 1920–1944.³²

	Ülésszakok száma	Ülések száma	Ülések havi átlaga	Elnapolások száma ³³
1920–22	2	315	13,1	6+1
1922–26	2	600	11,3	16+1
1927–31	2	516	9,9	13+0
1931–35	2	317	7,2	17+1
1935–39	4	395	9,4	20+1
1939–44	5	362	6,6	24+1

Az, hogy a törvényhozás mikor és milyen rendszerességgel ülésezett, látszólag pusztán technikai kérdésnek tűnhet, pedig annak hátterében komoly szervezeti és politikai megfontolások húzódtak meg. 1920 elején az országot még mindig a politikai berendezkedés kialakulatlansága, valamint súlyos gazdasági és szociális válság uralta. A nemzetgyűlésre így rengeteg tennivaló várt, melynek a testület igyekezett is megfelelni, s a képviselők többsége nagy agilitással, lelkesedéssel és tettvágygal kezdte meg parlamenti tevékenységét. Az persze túlzás, hogy a Tisztelt Ház minden percet és napot kihasználva állandóan tanácskozott volna, de az adatok arra utalnak, hogy a parlament munkatempója rendkívül intenzív volt. Az ülések elnapolására viszonylag kevés alkalommal került sor, ha mégis előfordult ilyen eset, akkor az csak néhány hétig, legfeljebb egy hónapig tartott. Még ilyenkor is többször előfordult, hogy a honatyák, illetve egy részük nem bírta kivárni a szünet végét, és kezdeményezte a testület idő előtti összehívását. 1920. április 29-én Simonyi-Semadam Sándor miniszterelnök kérte az elnapolást május 26-ig, arra hivatkozva, hogy a kormány tagjainak számos és sürgős megoldásra váró feladata van, melyeket nem tudnak megfelelően ellátni, ha idejük nagy részét a Házban kell tölteniük. Simonyi-Semadam, látva, hogy kérése meglehetősen negatív visszhangot váltott ki a honatyák körében, abba is belement, hogy az elnapolás idejét május 17-is csökkentse.³⁴ A képviselők sebtiben meg is szavazták, de május 10-re – halasztást nem tűrő ügyek miatt – mégis újra összehívták a nemzetgyűlést.³⁵ 1921. november elején a törvényhozás – politikai okok miatt – arra kényszerült, hogy gyorsan letárgyalja IV. Károly és a Habsburg-ház trónfosztását kimondó törvényjavaslatot, méghozzá úgy, hogy még november 6-án, azaz vasárnap is tanácskozott a testület.³⁶ A javaslat elfo-

³¹ NN 1920-22. I. k. 16. www.ogyk.hu A nemzetgyűlés házszabályai. Budapest, 1925. 167.

³² Az adatok a parlamenti naplók alapján készültek.

³³ Az első adat a Ház ön maga általi, a második a kormányzó általi elnapolásokat mutatja. Utóbbiakban nincsenek benne azok az esetek, amikor az ülésszakok váltása miatt került sor szünetre.

³⁴ NN 1920–22. II. k. 376–378.

³⁵ Uo. 402.

³⁶ NN 1920-22. XIII. k. 164. Szabó István: Az 1921. évi trónfosztás közjogi jellegzetességei. In: Jogtörténeti tanulmányok. VIII. k. Pécs, 2005. 519-529.

gadása után aztán sor került az ülések határozatlan időre szóló elnapolására, de a legitimista ellenzék pár héttel később – az általános kül- és belpolitikai helyzet megvitatása ürügyén – a nemzetgyűlés újbóli összehívására kényszerítette az elnökséget.³⁷ A képviselők nyári szünetet sem engedélyeztek maguknak, 1920 júliusában például hat, augusztusban húsz ülésre került sor. A mondottakból következően nem meglepő, hogy az egész korszakban az első nemzetgyűlés ülésezett a leggyakrabban.

Három ciklus havi átlagszámai alapján úgy tűnhet, hogy a 1920-as években a parlament tevékenysége fokozatosan csökkent. A változást ebben az esetben egyértelműen a Bethlen-kormányhoz lehet kötni, nem véletlenül. Bethlen István kormányra kerülése döntő fordulatot jelentett abban az értelemben, hogy a parlamenti váltógazdaság lehetősége megszűnt, 1922-től kezdve a kormányok választás útján leválthatatlanok lettek. Parlamentáris demokráciákban a különböző politikai erők általában olyan struktúra kialakításában érdekeltek, amely kormánypártnak és ellenzéknek egyaránt számottevő mozgásteret biztosít, hiszen soha nem lehet tudni, hogy idővel ki milyen pozícióba kerül. Az 1920-as évek első felében kialakuló politikai szituáció azonban torzuláshoz vezetett, a parlamenti szerepek megmerevedésével járt együtt. Bethlen és a mögötte álló Egységes Párt – helyzetéből következően – a politikai viták csökkentésében, a sima lefolyású, minél kevesebb konfliktussal járó törvényhozói munkában volt érdekelt, ami egyebek mellett az ülések erőteljes megritkulását hozta magával. Az érem másik oldalaként az ellenzék különböző irányzatai pedig a gyakori, kiélezett és minél keményebb összecsapásokat hozó ülésekben voltak érdekeltek. Igaz, a pozicionális megközelítésten túl, Bethlentől elvi okokból is távol állt az agilis és harcias ellenzéki politikus típusa. Számára az állandó ülésezés a századelő parlamenti életének negatív jelenségeivel, a meddő és terméketlen, mégis szenvedélyes obstrukciós vitákkal állt összefüggésben. Felfogása szerint a mindenkori kormánynak kell minden területen irányítania a törvényhozás munkáját. Konzekvens módon, amikor 1935–39 között ellenzékiént foglalt helyet a képviselőházban, magatartásában és politizálási stílusában nem következett be látványos fordulat, soha nem emelt szót azért, hogy az ellenzéki képviselők túl szűk mozgástérrel rendelkeznek.³⁸

Miniszterelnöksége kezdetén Bethlen nem volt abban a helyzetben, hogy elképzeléseinek érvényt szerezzen. Mindenekelőtt az 1922. évi választásokig olyan törvényhozással és kormánypárttal kellett együttműködnie, melynek összetételére és működésére csupán korlátozott befolyással bírt. A választások után már elvileg adott volt a lehetőség a változtatásra, de az államháztartás és a gazdaság szanálásának sikeres keresztül vitele érdekében átmenetileg nem nélkülözhetette az ellenzéki erőkkel való bizonyos fokú együttműködést, s persze egyelőre a házszabály reformjának tervével sem állhatott elő. Ennek megfelelően a második nemzetgyűlés első időszaka sokban hasonlított a korábbi évekre: gyakori, éles és hosszú vitákkal, személyeskedő polémia-akkal tarkított ülésekre került sor. Bár a kormány, illetve a házelnökség többször kezdeményezett elnapolást, de azok viszonylag rövid ideig tartottak és akkor is állandóan fenyegetett annak a lehetősége, hogy az ellenzéki képviselők kéri a Ház összehívását. Ennek a sziszifuszi küzdelemnek a jeleként Bethlen 1923. április végétől egy hónapra elnapoltatta az üléseket, mivel a kormánynak nagy jelentőségű tárgyalásokat kellett folytatnia a Jóvátételi Bizottsággal, majd három héten belül két újabb elnapolásra ke-

³⁷ Uo. 166.

³⁸ Romsics, 1991. 262.

rült sor azzal az indokkal, hogy miszerint időt kell adni az illetékes tényezőknak arra, hogy tájékoztatni tudják a politikai élet résztvevőit a tárgyalások eredményeiről.³⁹

Az egységes párti vezetés már 1923 elején próbálkozott az ülések számára csökkentésével ami a heti négy – keddtől péntekig tartó – ülésnap bevezetését jelentette, de csak 1925-től sikerült tartóssá tenni ezt a szisztémát. A keddtől péntekig tartó ülésezést a kormánypártiak egyebek mellett azzal indokolták, hogy így a vidéki képviselőknek könnyebb lesz a kapcsolattartás kerületük választóközönségével. Minden ülésszak elején rögzítve lett, hogy a szerdai és a szombati alkalmakkor kerülhet sor az interpellációkra. Az új szisztéma bevezetése azonban azt jelentette, hogy a jövőben az ellenzék számára különösen fontos interpellációs alkalmak gyakorlatilag heti egy napra korlátozódnak.

1924-ben első alkalommal került sor nyári szünetre, s a továbbiakban a képviselők minden évben hosszú szabadságot kaptak. A törvényhozás rendszerint június végén-július elején átmenetileg befejezte munkáját és a következő ülésre csak októberben került sor.⁴⁰ A népszövetségi kölcsönnek és hozzá kapcsolva a szanálási programnak a parlamenti elfogadtatása után a Bethlen-kormány 1924 végén keresztül vitt, majd – amint szó volt róla – gyorsan életbe is léptette a házszabályok módosítását. A reform többek között az addigi harminc helyett ötven főben határozta meg azt a minimális létszámot, amikor a képviselők kötelező erővel kérhetik az elnökségtől a testület újbóli összehívását. A létszám felemelése egyértelműen kormányzati érdekeket szolgált és tudatos számítás eredménye volt. Az adott pártérvényviszonyok mellett – figyelembe véve a nemzetgyűlés pártjainak erejét és politikai megosztottságát – minimálisra csökkent az esélye annak, hogy az ellenzéki erők egy elnapolás esetén sikerrel kérhessék a tanácskozások folytatását. Jellemző módon 1922 és 1924 között a baloldali és legitimista politikusok ilyen irányú akciója négy alkalommal zárult sikerrel, a házszabályok szigorítása után Bethlennek már lényegében véve nem kellett tartania efféle meglepetéstől: miniszterelnöksége további időszakában egyetlen ilyen eset sem fordult elő. Itt egyébként nemcsak arról volt, hogy tanácskozzon-e a testület vagy sem. Ha ugyanis a szünet megszakítása a képviselők kérésére történt, akkor azt összehívást kezdeményező a tanácskozás témáját is meghatározhatták, tehát olyan helyzet alakult ki, hogy bizonyos fokok nem a kormány, hanem az ellenzék tematizálta az ülést.⁴¹

A mondottakból következően 1925-re alakult ki a bethleni politikai által kívánatosnak tartott parlamenti munkaritmus, amelyet a kormány irányító szerepének érvényesülése és az ülések erőteljes ritkulása jellemezett. Az ellenzéki politikusok kezdettől fogva erőteljes és ismétlődő küzdelmet folytattak a parlamenti munkájának fokozása érdekében. Drozdy Győző már igen korán, 1923. február elején tiltakozott a szombati interpellációs napok elmaradása ellen.⁴² Az 1931-es ciklus elején a szociáldemokrata Farkas István és a legitimista Farkas Tibor egyaránt azzal a javaslattal állt elő, miszerint ha már az elnökség ragaszkodik a heti két interpellációs naphoz, akkor az szerda

³⁹ Ennek megfelelően háromszor volt szünet a nemzetgyűlés munkájában: 1923. április 29–május 23., május 24–29. végül május 31–június 5. között.

⁴⁰ 1934-ben például a képviselőház június 26. és október 23. között nem ülésezett.

⁴¹ A házszabályok ugyanis kötelezően előírták, hogy az összehívást kezdeményező képviselőknek azt is meg kell jelölniük, hogy milyen konkrét kérdéssről kívánnak tanácskozni.

⁴² NN 1922–26. IX. k. 405.

és péntek legyen.⁴³ Hasonló visszhangja volt annak is, ha a kormánypárti oldal az ülések elnapolásával állt elő. 1926. június 25-én több baloldali képviselő tiltakozott a várható több hónapos szünet ellen és sürgős elintézkést igénylő szociális feladatokra hivatkozva amellett érvelt, hogy a testület már augusztusban folytassa a munkáját.⁴⁴ Ez a küzdelem azonban bár időnként kellemetlen helyzetbe hozta az Egységes Pártot, alapvetően eredménytelen volt, és a második nemzetgyűlés végére kialakult szisztéma uralta a következő, 1927–31-es országgyűlési ciklust is. Igaz arról nem lehet beszélni, hogy a kormányzat végig mereven ragaszkodott volna, az általa kialakított keretekhez. Időnként meg-megtört a kedd-pénteki munkaritmus és néha szombati interpellációs ülésekre is sor került. Ugyanakkor a kormányzat kevés rugalmasságot mutatott a szociáldemokraták azon visszatérő kérése iránt, hogy ne kerüljön sor ülésre május 1-jén, mivel ez a nap a baloldali munkásmozgalom hagyományos ünnepe, s ezért a frakciónak aznap nem tud, de nem is akar részt venni a törvényhozás munkájában. Ha tehát a május 1-je hétköznapi esett, akkor rendszerint tartottak is ülést.

A parlament munkarendje a gazdasági válság éveiben borult fel valamelyest. 1931. június 6-án a képviselőház szokás szerint befejezte munkáját, de a honatyák nem vonulhattak el nyári szabadságukra, mert a parlament idő előtt feloszlata következett. A választásokat követően az új testület július 20-án meg is kezdte tevékenységét, s helyzet szokatlanságát fokozta, hogy augusztusban kormányváltásra került sor. Az új miniszterelnök, Károlyi Gyula láthatóan a válság és az azt kísérő súlyos társadalmi feszültségek közepette nem kívánta azzal nehezíteni a pozícióját, hogy hosszas politikai harcokba bocsátkozik. Rögtön kormányfői bemutatkozó beszéde után bő két hónapra elnapoltatta az üléseket,⁴⁵ s a későbbiekben is szívesen nyúlt ehhez az eszközhöz. Kormányfősége alatt – 1931 augusztusa és 1932 októbere között – összesen öt alkalommal került sor elnapolásra, melynek következtében a Tisztelt Ház megszakításokkal ugyan, de körülbelül fél éves szünetre kényszerült. Igaz a küzdelem immár kétoldalú volt. Miután az 1931-es választásokon az Egységes Párt mandátumainak száma valamelyest visszaesett, így az ellenzék két alkalommal is elérte a testület rendkívüli összehívását.⁴⁶

A viszonyok Károlyi lemondását követően, Gömbös kormányfősége alatt kanyarodtak vissza a megszokott körülményekhez az ülések gyakoriságát és időbeli tagolását illetően egyaránt. Bár a statisztikai adatok szerint az 1931–35-ös ciklusban csökkent az ülések gyakorisága, de ez a csökkenés a Károlyi-érának köszönhető. Amiben mégis változást hozott Gömbös, az az ülések napi időpontjának a kijelölése volt. 1920-ban a képviselők – ismét csak a dualizmus kori tradíciókhoz igazodva – a délelőtti ülések mellett döntöttek, amely általában 10-től 14 óráig tartott.⁴⁷ 1933. január 25-én – az új ülészak kezdetén – a házelnök javaslatára a képviselők többségi döntéssel áttették az ülések idejét délutánra, ami többnyire 16 órai kezdést jelentett.⁴⁸ A hivatalos indoklás szerint azért, hogy így a minisztereknek és a képviselőknek több idejük legyen napközben hivatali és egyéb ügyeik lebonyolítására. Az sem zárható ki azonban, hogy

⁴³ KN 1931–35. I. k. 10–11.

⁴⁴ NN 1922–26. XLV. k. 270–274.

⁴⁵ KN 1931–35. I. k. 405.

⁴⁶ KN 1931–35. IV. k. 73. és XI. k. 1.

⁴⁷ A házszabályok szerint a testület maga dönthetett az ülések idejéről elnöki javaslatra, vagy képviselői indítványra.

⁴⁸ KN 1931–35. XIII. k. 10–13.

egyfajta propagandisztikus szempont is szerepet játszott a döntésben. A nemrégiben kormányra került Gömbös Gyula állandóan hangoztatott reformtörekvései ugyanis csak kevés érdemi eredményt tudtak felmutatni, így célszerűnek tűnt efféle látszatlépésekkel jelezni a kormányzat reformszándékát.⁴⁹ Az újítás, mely ellen egyébként az ellenzéki erők eltúlzott hevességgel tiltakoztak, nem is lett hosszú életű és röviddel Gömbös halála után, 1937 elején végérvényesen visszaállt a hagyományos rend.⁵⁰

Az 1930-as évek második felében sem Darányi Kálmán, sem az őt követő Imrédy Béla kormányfősége alatt nem következett be érdemi módosulás, jöllehet az utóbbi esetében lett volna értelme a hagyományoktól való eltérésnek. Ismert, hogy 1938. szeptember elején Imrédy nagyszabású reformelképzelésekkel állt elő. Terveit nem az országgyűlésben, hanem egy vidéki nagygyűlésen tárta a közvélemény elé, melyekről a törvényhozás – miután tanácskozásai egészen november 8-ig szüneteltek – nem is tárgyalhatott.⁵¹ Mindez megerősítette bizonyos kormánypárti és ellenzéki csoportok azon véleményét, hogy a miniszterelnök egyfajta látszatszerepre kívánja süllyeszteni a parlamentet.

Bár a II. világháború kitörése, majd Magyarország háborús részvétele éppen szolgáltatott volna indokot az ülések ritkítására, sem a Teleki, sem a Bárdossy-kormány nem folyamodott ehhez a módszerhez. Gyökeres változás a Bárdossyt követő Kállay Miklós miniszterelnöksége alatt következett be. Kormányfősége első időszaka még a szokásos parlamenti munkaritmusból telt el, 1942 végére azonban Kállay úgy ítélte meg, hogy azzal a képviselőházzal, melyben a különböző jobboldali radikális irányzatok meghatározó szerephez jutottak, nem érdemes együttműködést színelnie. Részben a Ház döntése, részben a kormányzó közreműködése révén sorozatos és példátlanul hosszú idejű elnapolásokat sikerült keresztül vinnie. A testület 1942. december vége és 1932 áprilisa között tartotta az első nagyobb szünetet,⁵² azután május elejétől október végéig került sor a következőre.⁵³ Októbertől decemberig viszonylag aktív tevékenység jellemezte a képviselőházat, melynek részeként sikerült tető alá hozni a szokásos évi költségvetést. December végén azután jött a szokásos elnapolás, majd – rövid működés után – 1944. január 25-én a következő.⁵⁴ Kérdés persze, hogy Kállay meddig akarta, tudta volna folytatni ezt a szokatlan taktikát. Magyarország 1944. március 19-én bekövetkező német megszállása azonban alapvetően új helyzetet eredményezett. Az országgyűlés nem szűnt meg ugyan, de már csak egyfajta báb szerepet tölthetett be: csupán elvétele hívták össze, és akkor is csak formális feladatokat kellett ellátnia.

⁴⁹ Az, hogy Gömböshöz közel állt az ilyen jellegű gondolkodás, mutatja, hogy hasonló lépésekre került sor a minisztertanácsi üléseket illetően is. Gergely Jenő: Gömbös Gyula. Budapest, 2001. 268–271.

⁵⁰ Jellemző módon a kormánypárti Bárczay Ferenc indítványára döntöttek így a honatyák. KN 1935–39. XI. k. 28.

⁵¹ A képviselőház július elején nyári szünetre vonult és november 8-ig csupán egyetlen ünnepi ülést tartott: augusztus 18-án István király emlékének a törvénybe iktatása végett.

⁵² KN 1939–44. XVI. k. 602.

⁵³ Kállay szerint azért kellett a kormányzóval elnapoltatni az üléseket, mivel várható volt, hogy egyes szélsőjobboldali politikusok kényes témákat fognak előhozni és „ami a parlamentben hangzott el, annak a nyilvánosságát nem lehetett megakadályozni.” A kormányfő ekkor és általában véve is leginkább az interpellációs napoktól tartott. Kállay Miklós: Magyarország miniszterelnöke voltam. Budapest, 1991. I. k. 215–218. és 251–255.

⁵⁴ KN 1939–44. XIX. k. 223. és 232.

Sipos József

BETHLEN ÉS NAGYATÁDI SZABÓ 1922-ES VÁLASZTÁSI KÖRÚTJA CSONGRÁD MEGYÉBEN

Ezzel a témával még egyáltalán nem foglalkozott az országos szakirodalom¹, s a helytörténeti feldolgozások is csak érintőlegesen említik.² A téma országos és helytörténeti jelentőségét az adja, hogy bepillantást enged a nemzetgyűlésnek a kormány és az – 1922 februárjában a kisközpárt kormánypárttá bővítésével megalakított – Egységes Párt általi előkészítésébe, illetve a választási kampány eseménytörténetébe.

HÓDMEZŐVÁSÁRHELYEN

1922. március 26-án, vasárnap reggel a miniszterelnök és nagyszámú kísérete vonattal érkezett Hódmezővásárhelyre. Ez volt második korteskörútjának első állomása. Azért itt kezdte a második kampánykörutat, mert 1920 nyarán itt választották képviselővé. Erre az útjára elkísérték Mayer János földművelésügyi miniszter, Nagyatádi Szabó István, parasztpolitikus, az Egységes Párt elnöke, Gömbös Gyula, az Egységes Párt ügyvezető alelnöke, több volt képviselő, Eckhardt Tibor, a miniszterelnökség sajtóosztályának főnöke, a fővárosi és a külföldi sajtó több képviselője. Ott volt Balla-Fröhlich „kinoriporter” is. (Ez azt jelenti, hogy erről az eseményről készült filmfelvétel is. Ezt a helytörténészeknek érdemes lenne felkutatni! Ugyanezt mondhatjuk a kampánykörúton készült fényképekről is, amelyből – tudomásunk szerint – még egyetlen sincs a Csongrád megyei múzeumokban begyűjtve.)

A pályaudvaron, ahol – a Szegedi Napló szerint – „csekély számú érdeklődő jelent meg” – Sós István polgármester és Lázár Lajos gazdasági főtanácsos, az Egységes Párt helyi elnöke üdvözölték a vendégeket. Bethlen, mint új otthonát köszöntötte a várost, amely Erdélyből való száműzetése után fiává fogadta, „visszaadta munkakedvét, bizalmát és mandátumával újra szerepet juttatott neki a politikai közéletben.”³

Az Egységes Párt népgyűlése a Kossuth téren folyt le, több mint ötezer ember jelenlétében. Lázár Dezső, az első választókerületi pártszervezet elnöke megnyitója után felkérte Bethlent programbeszédének megtartására, akit zajos éljenzéssel fogadtak. Az emelvényre kiültették a kilencvenhárom éves Kovács Józsefet, a város legidősebb emberét, aki mindig is lelkes Kossuth-párti volt és most csatlakozott az Egységes Párthoz. E választási gyűlésen ott voltak a szomszédos vármegyék főispánjai: Szegedről Aigner Károly dr. főispán, Szalay József dr. kerületi főkapitány és Sajtos Samu pénzügyigaz-

¹ Többek között lásd: Romsics Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz. Budapest, 1991. 147.

² Például: Szeged története. 4. köt. 1919–1944. Szerk. Serfőző Lajos. Szeged, 1994. 351–352.

³ Szegedi Napló, 1922. március 28. 2.

gató. A makói delegációt Purgly Elemér Csanád megyei főispán és Petrovics György polgármester vezették. Az orosháziak küldöttsége élén pedig Csizmadia András parasztpolitikus állt. Tehát a miniszterelnöki kampánykörút lényegében az Egységes Párt Békés, Csongrád és Csanád megyei vezetőinek is találkozási lehetőséget biztosított. Valószínűleg ez is lehetetlenné tette az Egységes Párton belül ellenzékiesskedő kiscgazdák Hódmezővásárhelyre ekkorra tervezett gyűlésének megtartását.

Bethlen először beszámoló beszédet tartott. Ennek tartalmát azonban sem az országos, sem a szegedi napilapok nem közölték. Erről érdemes volna megnézni a hódmezővásárhelyi lapokat. A programbeszédét a miniszterelnök okos szónoki fogással így kezdte: sokan vannak, akik azt mondják: „a kormány és a [...] nemzetgyűlés nem teljesítette feladatát.” Ezt „szigorú, de nem igazságos” ítéletnek tartotta. Szerinte elsősorban a kül- és belpolitikai okok, különösen a királypuccsok, és az azt követő külföldi beavatkozások nem engedték meg, hogy „a gazdasági konszolidáció és előrehaladás munkáját oly mértékben szolgáljuk, mint ahogyan szeretnénk volna.”

A királypuccsok elhárításával – mondta – „mi megmentettük az országot attól, hogy az ellenséges tömegek ránk rohanjanak, és Csonka-Magyarországot darabokra tépjék.” Összintén megmondta, hogy az ország súlyos pénzügyi helyzetben van: „bevételeinkből kiadásainkat fedezni képesek nem vagyunk és még hosszú idő fog eltelni, amíg megfeszített és zavartalan munkával e célt elérhetjük. Mi a magunk részéről el kell, hogy menjünk a takarékosság legmesszibb határáig.” Bejelentette, hogy a feleslegessé vált tisztviselőket el kell majd bocsátani. Emellett a társadalomnak is minden területen takarékoskodnia kell. És ez mind nem elég. A kormány a többtermelés megvalósítását tűzte ki célul: egyrészt úgy, hogy az „országban megtermelt nyersterményeket mi magunk dolgozzuk fel,” másrészt, hogy „feltárjuk az országban meglévő kincseket abból a célból, hogy közgazdasági életünk fejlesztésére rendelkezésünkre álljanak.”

A miniszterelnök szerint a többtermelés politikájának a földből kell kiindulnia. A földreform végrehajtása során „nekünk arra kell törekednünk, hogy helyes kormányzati politikával a kiscgazda társadalomnál a többtermelés fejlesztését lehetővé is tegyük.” Ennek első feltételének a szaktudást nevezte. Ezért gondoskodni kell arról, hogy a „népoktatás a szakoktatással kiegészüljön, ezt az egész vonalon biztosítanunk kell.” A mezőgazdasági többtermelés érdekében „nekünk a kis mintagazdaságok sorozatával kell az országot behálózunk. [...] Ugyancsak ki kell fejleszteni a mezőgazdasági érdekképviselőket is. Abba bele kell vinni a kiscgazda-társadalom „demokratikus szellemét.”

Bethlen az állattenyésztés fejlesztésének – és azon belül elsősorban a szarvasmarha erőteljes tenyésztését – parancsoló szükségességéről is beszélt. Azáltal nemcsak a gazdatársadalom, de az ország „kiviteli érdekeit és valutánk emelését is lehetővé tesszük”. A növénytermelés mellett fontosnak tartotta a kertgazdaságok, a zöldség- és gyümölcs-termelés fejlesztését, e hazai termékek itthoni feldolgozását, az Alföld fásítását és a belvizek lecsapolását, a szikes talajok megjavítását. Ezeknek törvényi vagy rendeleti szabályozását is ígérte. Lényegében tehát a kiscgazdapárt demokratikus agrárprogramjának megvalósítását ígérte, amely segített volna a földnélküli és a szegényparasztok problémáinak megoldásában is.

Beszédének következő része az iparfejlesztési koncepcióját vázolta. Először rámutatott, hogy 1921-ben „29 milliárd importunk és csak 13 milliárd exportunk volt, tehát 16 milliárd értékű áruval többet hoztunk be az országba, mint amennyit kivittünk. Ilyen

külkereskedelmi mérleg mellett valutánkat stabilizálni nem lehet.” Elmondta, hogy a behozatali mérlegünk passzivitása elsősorban a ruházati ipar gyengesége miatt van. „A pamut, gyapjú, len, kender, a selyem és egyéb szövetek terén 12–13 milliárd értékű árut importáltunk,” akkor, amikor nyers gyapjút vittünk ki és a textiliparhoz szükséges nyers terményeink a rendelkezésünkre állnak. Megígérte, hogy a kormány „olyan iparpártolási, iparfejlesztési és olyan új iparágakat meghonosító programot” fog elkészíteni, amely a saját nyerstermékeink feldolgozását biztosítja. E koncepciója lényegében már tartalmazta a következő évek ún. importpótló iparosításának alapgondolatát.

Elsősorban a külföldnek üzenve kijelentette: „addig, amíg a mi fejünk felett a reparáció, mint Damokles kardja lebeg, addig ebben az országban a pénzügyi konszolidáció reménye nagyon sekély.” Igaza volt, amikor megfogalmazta, hogy így sem jó költségvetési tervet, sem rendes adópolitikát nem lehet csinálni. Itt joggal említette, hogy az antant bizottsága a háborús jóvátétel fejében újabb 28 000 állat átadását követelte az országtól. Elmondta, hogy ez 700 millióba kerülne. A pécsi szénbányákból is további ingyen szénét követelnek, amit kénytelenek vagyunk szállítani. Ez 600 millióba kerül az országnak. A békeszerződés által reánk kényszerített toborzott hadsereg is drágább, mint az újoncozott. Ez újabb 1 milliárd többletkiadást jelent az államnak. Az antant nyakunkon ülő misszióinak ellátása szintén közel 1 milliárdjába kerül az országnak. Tehát az 1921-es évben a „trianoni szerződésnek felesleges kiadásai körülbelül 3–5 milliárd költséget” okoztak az országnak. „Én tehát a magam részéről kötelességemnek tartom erről a helyről is figyelmeztetni a győző államokat, hogy ez az ország reparációt tovább nem bír el, mi reparációt nem teljesíthetünk, mi leadtuk ezen ország területének kétharmad részét, mi többet fizettünk, mint bármely legyőzött ország. (Úgy van, úgy van.)”⁴

A külfölddel való szabad forgalom helyreállításának elmaradását három okkal magyarázta: Egyrészt, amíg a külföldi államok velünk szemben elzárkóznak, addig „lehetetlenség, hogy mi más rendszerre térjünk át.” Másrészt, amíg a „fogyasztó közönségünk, középosztályunk a világparitás piaci árait el nem bírja,” addig a külfölddel való szabad kereskedelmet nem lehet helyreállítani. A gyorsuló inflációt ellensúlyozandó a kormány állandóan javította a köztisztviselők fizetését.

Ezután a miniszterelnök elmondta: „Nagy lépést tettünk a szabadságjogok helyreállítása terén. Tovább mentünk, azon az úton, mely a társadalmi osztályok között való kibékülés politikáját jelenti. A szabadságjogok terén elhárítottuk a gyülekezési és egyesülési szabadság útjaiból azokat a korlátokat, amelyek a munkásosztály gyülekezési jogát korlátozták. A szakszervezeti szabadságjogokat helyreállítottuk, a sajtószabadság ügyét azzal szolgáltuk, hogy megszüntettük a sajtócenzúrát. Széleskörű amnesztia kiadásával lehetővé tettük, hogy polgártársaink nagy része visszanyerje szabadságát, az internálási és jelentkezési kényszert jelentékenyen enyhítettük, s részben megszüntettük a gyorsított bírói eljárást s a katonai bíraskodást a civilek fölött.” E felsorolást azért tartottuk szükségesnek, mert röviden és tényszerűen találjuk meg azokat a politikai intézkedéseket, amelyekkel az eddigi szakirodalom nem foglalkozott érdemben. Mindezek ismerete nélkül pedig érthetetlen a bethleni politikai konszolidáció és az 1922-es nemzetgyűlési választások eredményei.

Bethlen a trianoni békeszerződés 1921. július 26-án történt ratifikálása mellett, természetesen rámutatott a kormány külpolitikai eredményeire is. A velencei egyez-

⁴ Új Barázda, 1922. március 28. 1–2.

mény alapján népszavazással visszakerült Sopron és környékét említette. A második királypuccsot pedig nagyon hatásosan úgy ábrázolta, hogy „mi egy percre sem habozhattunk, midőn a nemzetet és az országot választottuk.”

A leendő kormányprogram abból indult ki – mondta –, hogy „bevételeinkből kiadásainkat fedezni képesek nem vagyunk és még hosszú idő fog eltelni, amíg [...] e célt elérhetjük. Ebben az irányban magunk is sokat tehetünk, de minden cselekvésünk hiábavaló, ha ebben a munkában a külföld és a győző országok nem segítenek.” Kifejtette, hogy a pénzügyi konszolidáció érdekében a kormány a „takarékoság legmesszibb határáig” fog elmenni. Fontosnak tartotta a többtermelés politikáját, amelynek a „földből kell kiindulnia.” De szerinte az ország „ipari állammá is kell, hogy fejlődjék.” Elérkezett az ideje és lehetősége – mondta – hogy „ipart teremtsünk, és hogy nyerstermékeinket elsősorban mi magunk dolgozzuk fel. Magyarország nem nélkülözheti ezen a téren a külföldi tőkét.” Kijelentette, hogy Budapesten olyan kereskedelmi intézményeket lehet létesíteni, amelyek segítségével a főváros és az ország is a „tranzitó-kereskedelem empóriumává” változhat.

Ezután visszatért a reparációra. Emiatt – mondta – még „rendes adópolitikát” sem vagyunk képesek csinálni. Ez más téren is lehetetlené teszi az ország konszolidációját. Ezzel kapcsolatban lehetetlennek tartotta teljesíteni az antant legutóbbi követelését, hogy jóvátétel fejében az ország adjon át 28 000 darab állatot. „Amint e követelés köztudomásúvá vált – mondta – valutánk harminc százalékkal süllyedt. E reparációs követelés következtében az állami deficit milliárdokkal emelkedik. Kötelességemnek tartom erről a helyről is figyelmeztetni a győző államokat, hogy ez az ország reparációt nem bír el.”

E programbeszéd részletezése azért is érdekes és fontos, mert – mint látjuk – Bethlen már ekkor elmondta a pénzügyi és a gazdasági stabilizáció minden fontos elemét. Beszédének végén a miniszterelnök a választópolgárok támogatását kérte ahhoz a politikához, amelynek célja, ahogyan ő mondta: „a becsületes magyarok egységének megteremtése ebben az országban.”

Bethlen után Nagyatádi Szabó állott fel szólásra. Itt – egyebek között – választott az őt ért támadásokra. „Én azért fogtam össze Bethlen István gróffal, mert önzetlennül és mellékcélok nélkül törekszünk az ország megmentésére.” A kisgazdák pedig legyenek meggyőződve arról, hogy „semmit sem adtam fel abból, amiért évtizedeken át küzdöttünk. [...] Azokkal kellett összefognom, akik a nemzet függetlenségét a királykérdésben megőrzik.” Elismerte: abban a pénzügyi helyzetben, amiben az ország van, „súlyos adók következnek.” De kiállt az igazságos adózás mellett. Kérte a hódmezővásárhelyi parasztságot, hogy támogassák Bethlent, de egyben figyelmeztette is őket, hogy „most sokan csinálnak kisgazdaprogramot, akik azelőtt rá sem néztek a kisgazdákra, mert meg akarják tévesztetni őket.” Nyilván a Rassay Károly által vezetett ellenzéki kisgazdapártra és az Andrassy-Friedrich-féle legitimista pártra célzott.

Ezután Szádeczky-Kardoss Lajos, egyetemi tanár – a város másik volt képviselője – mondta el programbeszédét. A Szegedi Napló szerint „történelmi előadást tartott. Mondták is a tanyaiak, hiába beszél, úgy sem választják meg újból képviselőjüknek.”⁵ Mayer János miniszter is éles szavakkal illette az antant jóvátételi követeléseit. Kijelentette: „a magyar nép tömegeit be kell hozni a kormányzásba, mert csak ezen alapulhat a nemzet jövője.” Szerinte ma már ezt vallja Bethlen is, akit az ország „legki-

⁵ Szegedi Napló, 1922. március 28. 3.

magaslóbb” politikusának nevezett.⁶ Ő az Egységes Párt létrehozását így indokolta: „A kiszagzák a nemzet gerince – mondta –, de a gerinchez végtagok és fej is kellenek. Egyesülni kellett tehát az intelligenciával.” A nagygyűlést Csiky János dr. orvos felelősége, Hegedüs Lóránt volt pénzügyminiszter unokahúga zárta azzal, hogy az asszonyok „rendet, nyugalmat, békét akarnak teremteni a politikai közéletben.”⁷

A nagygyűlés után a Fekete Sas szálloda dísztermében rendezett banketten Bethlen arról is beszélt, hogy őt az ellenzék a „destrukció” atyamesterének állítja be. Pedig szerinte az „ország sorsáért nemcsak a kormány, hanem az ellenzék is felelős. Ma minden szóért, amit kiejtünk, felelnünk kell.” Erre példának hozta fel, hogy Scotus Viator az egyik legutóbbi cikkében, Andrássy, Friedrich, és más ellenzéki politikusok nemzetgyűlésben elmondott beszédeire hivatkozva akarja bizonyítani, hogy a „külföldnek föl kell lépnie a magyarországi állapotok ellen. Nem destruktív-e az ilyen kritika, amely fegyvert ad ellenségeink kezébe? Én vállalom a felelősséget, azért amit teszek és mondok, de tegye ugyanezt az ellenzék is.” – mondta. Ez így igen hatásosan hangzott, de eléggé egyoldalú bírálata volt a legitimista ellenzéki párt két vezetőjének.

Nagyatádi a pohárköszöntőjében azt hangsúlyozta, hogy ő már részt vett olyan kormányban, amely „mindent megtett az antant kedvéért, az eredmény a Vyx-féle jegyzék volt.” E gondolatával erősítette Bethlennek azt a határozott álláspontját, hogy most nem szabad engedniük az antant újabb követeléseinek. Gömbös Gyula az ellenzék állításaira reagálva cinikusan ismét azt hangoztatta, hogy az Egységes Pártnak nincs szüksége erőszakos eszközökre. Ugyanakkor kijelentette: a fajvédelmi politika önvédelmi politika, amelyhez mindenkinek joga van.

A bankett után a városházán díszközgyűlés volt, ahol a polgármester díszpolgári oklevelet adott át a miniszterelnöknek, aki ebből az alkalomból a város közművelődési céljaira 20 000 koronás alapítványt tett. Ezután a miniszterelnök a Gazdasági Egyletbe, majd a Kaszinóba, aztán az Iparos Egyletbe és végül a Kereskedelmi Egyletbe látogatott. Az első helyen a lakástulajdonosok küldöttsége nyújtott át neki egy emlékiratot, amelyben kérték a „lakásforgalom szabadságának helyreállítását.” Bethlen biztosította a küldöttséget, hogy ezen a területen is a „fokozatos lebontás elvét fogja követni, s a legközelebb megjelenő lakásrendeletben ez már érvényesülni fog.” Tehát csak fokozatos engedményeket ígért a háztulajdonosoknak, mert tudta, hogy az adott pénzügyi körülmények között az állam nem engedheti meg a lakásforgalom teljes szabadságát, mert az tovább növelné az inflációt és a szociális feszültségeket.⁸

TELEKI, AZ ANTISZEMITIZMUS ATYJA?

A miniszterelnök különvonata március 26-án este, zuhogó esőben érkezett Szegedre. Ennek ellenére az állomáson a Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete várta katonás sorokban és éljenezte meg. Bethlen este nyolc órakor a Kass Szállóban – Aigner Károly dr. főispán kezdeményezésére és jelenlétében – fogadta a szegedi zsidó hitközség küldöttségét. (A Szegedi Napló szerint e találkozó előzménye volt, hogy a város főispánja már korábban is folytatott titkos tárgyalásokat a szegedi zsidóság

⁶ Új Barázda, 1922. március 28. 1.

⁷ Szegedi Napló, 1922. március 28. 3.

⁸ Új Barázda, 1922. március 28. 2.

néhány exponált vezetőjével, a kormány hivatalos jelöltje, gróf Teleki Pál érdekében.) Annak vezetője Biedl Samu dr. hitközségi elnök volt, tagjai Bokor Adolf és Wimmer Fülöp. A kihallgatáson Biedl Samu üdvözölte a miniszterelnököt, majd kijelentette: „a szegedi zsidóság érzi és tudja, hogy békében is, háborúban is teljesítette az ország iránti kötelességét, sem a forradalomban, sem a diktatúra ideje alatt semmi bűnt nem követett el, sőt éppen ő szenvedett a legtöbbet. Éppen ezért tiszta és nyugodt lelkiismerettel, őszintén megmondja, hogy kilépnek a küzdőtérré az ország javára és minden szélsőségtől mentes polgári kormányzatot kívánnak. Önérzetüket és becsületüket azonban nem áldozhatják fel, és nem hajlandók együttműködni azokkal, akik az ő romlásuk árán keresik az ország boldogulását.” Bethlen válaszában hangsúlyozta: „sohasem nézte, ki milyen vallásfelekezethez tartozik, és hogy melyik párt keretei között teljesíti hazafias kötelezettségét. Teljes társadalmi és felekezeti kibékülés a programja, de ezt csak lépésről-lépésre lehet megvalósítani és az ellentétes gondolkodású elemeket összehozni.”

A kihallgatás után a miniszterelnök elbeszélgetett a küldöttség tagjaival. Megkérdezte tőlük, hogy ismerik-e a kormány álláspontját Teleki jelöltségét illetően? A küldöttség tagjai kijelentették: „Teleki Pál gróffal szemben, akit faji elmélete alapján az antiszemitizmus atyjának tartanak, élesen síkra fognak szállni.” Bethlen védelmébe vette Telekit mondván, hogy „ő távol áll minden szélsőséges akciótól és a faji elméletet csak tudományos alapon csinálja.” Azt is hangoztatta, hogy külpolitikai szempontból fontosnak tartaná Teleki részvételét a parlamentben és ehhez kérte a szegedi zsidóság támogatását. A küldöttség azonban kijelentette: álláspontjától nem tér el és eltávozott.⁹

Ez az érdekes beszélgetés két dolgot is megmutatott: egyrészt, hogy mit gondoltak a szegedi zsidóság vezetői és Bethlen Teleki Pál faji elméletéről. Másrészt azt, hogy Bethlen sikertelenül járt közben a szegedi zsidóság vezetőinél Teleki érdekében, aki egyébként 1920-tól már Szeged első kerületének nemzetgyűlési képviselője volt.

A miniszterelnök gróf Teleki Pál képviselősege érdekében a szegedi zsidóság vezetői körében kifejtett sikertelen próbálkozása országos visszhangot keltett. Arról tájékoztattak az olyan országos liberális lapok is, mint a Világ és Az Újság. Ez utóbbi például március 29-én még vezércikkében is foglalkozott az esettel, azon belül elsősorban a miniszterelnök azon kijelentésével, hogy Teleki nem szélsőséges elem, hanem tudományos alapon antiszemita és külpolitikai szempontból is szükség van rá. Erről ezt írták: „Attól tartunk, hogy a magyar antiszemitizmust külföldön a Teleki tudományos alapja sem teszi elfogadhatóbbá. Ellenben ő a külpolitikai nélkülözhetlenségébe antiszemitizmusát föltétlenül belevinné, éppen mert tudományos alapú meggyőződés. A konjunktúrás, a temperamentumos inkább fékez, számít és kormányozza színvallását, mint a becsületes tudós.”¹⁰

Március 30.-án a Szegedi Napló is visszatért az ügyre. A „Miről tárgyalt a miniszterelnök a szegedi zsidó küldöttséggel?” című cikkben a küldöttség egyik tagja Wimmer Fülöp is nyilatkozott. Erre azért volt szükség, mert a cikk szerint egyes lapok azt állították, hogy a szegedi zsidó hitközség vezetői felajánlották a szegedi zsidóság támogatását a kormány részére, ha Teleki Pál gróftól visszaléptetik és helyette egy régi munkapárti politikust jelölnek az első kerületbe. A cikk ezt a beállítást téves vagy

⁹ Az Újság, 1922. március 28. 3. és Szegedi Napló, 1922. március 28. 3–4.

¹⁰ Az Újság, 1922. március 29. 1.

tudatos ferdítésnek minősítette! Hiszen, mint írta: „Wimmer Fülöp egyik vezérférfia a Bárczy-féle pártnak,” Bokor Adolfnak pedig jelentős szerepe volt a szegedi liberális tábor megszervezésében. Wimmer pedig nyilatkozatában egyértelműen kimondta: a küldöttség megrendelt küldöttség volt! A miniszterelnök úr »le akart bennünket szerelni Teleki Pál gróf érdekében és ezért Aigner Károly dr. főispán úr közbejöttével kihallgatáson fogadott bennünket. A kísérlet kudarcot vallott.«¹¹

A SZEGEDI KAMPÁNYBESZÉDEK

Március 26-án este kilenc órakor Pálffy Dániel a II. kerület volt képviselője vacsorát adott Bethlen és kísérete tiszteletére. A miniszterelnök korán nyugovóra tért. Nagyatádi Szabó és egyik hűséges híve Berky Gyula azonban hajnalig szórakozott. Utóbbi éjszaka kiesett a kocsiból. Így ők nem is vettek részt a másnap délelőtti programokon.

Másnap reggel, – hétfőn – az egyetem Bocskai internátusának felavatása a miniszterelnök jelenlétében történt meg. Aztán Aigner főispán villásreggelit adott, majd tíz órakor a Tisza Szálló dísztermében került sor az Egységes Párt nagygyűlésére. A hét-köznapi miatt munkaszünetet rendeltek el a városházán, de felvonultak a vasutasok és a pénzügyigazgatóság tisztviselői is. A Szegedi Napló szerint e „független választópolgárok” lelkes fogadtatásban részesítették a miniszterelnököt és kíséretét. A Szeged szerint a közönség 75 százalékát tisztviselők képezték, 25 százalékát pedig liberális polgárok és szociáldemokraták.¹² A nagygyűlést Kelemen Béla nyugalmazott miniszter nyitotta meg. Bethlen kifejtette, hogy a „nemzet talpra fog állani.” A legitimisták azon állításával szemben, akik azt hangoztatták, hogy a választások a királykérdés eldöntésének jegyében fognak lefolyni, kijelentette: „a királykérdés eldőlt, mert mi nemzeti királyságot akarunk. [...] Nem kérünk mi sem az Osztrák-Magyar Monarchiából, sem a Duna-konföderációból.” De a közös vámterület létesítéséből sem, mert ez „gazdasági érdekeinkkel nem egyeztethető össze.” Ez persze szerinte nem jelenti azt, hogy a szomszédos államokkal ne akarnánk kereskedelmi szerződéseket kötni. Sőt! Ellenkezőleg, „mindent el kell követnünk, hogy a nemzetközi kereskedelem forgalmának szabadságát helyreállítsuk az egész vonalon.” E gondolatok mutatják, hogy Bethlen ekkor még bízott a szabad kereskedelem helyreállíthatóságában és annak előnyeiben. Ez – mint tudjuk – már nem fog bekövetkezni.

Bejelentette: nem közjogi kérdésekkel kell foglalkozni, hanem „reálpolitikát kell követnünk,” mert „erre van szüksége a nemzetnek.” Az Egységes Párt megalakításával a célunk, – mondta – hogy „ebben az országban keresztény nemzeti demokrácia létesüljön. Szükség van arra, hogy minden társadalmi osztály, [...] részt vegyen a közügyek intézésében. Elmúlt az az idő, amikor hatalmi szóval többséget lehet teremteni. Keresztény demokráciát akarunk, mert elég volt a materialista tanokból.” E gondolatait tetszéssel fogadta a nagygyűlés közönsége.¹³

Bethlen a kormányt keresztény oldalról ért kritikával is foglalkozott. Nevezetesen azzal, hogy a kormány 1921 decemberében megegyezett az MSZDP vezetőivel, és ez „balra csúszást” jelent. Itt egy hang bekiabált: „Elég baj volt!” Erre Bethlen

¹¹ Szegedi Napló, 1922. március 30. 5.

¹² Uo. és a Szeged, 1922. március 28. 1–3.

¹³ Új Barázda, 1922. március 28. 1–2. és a Világ, 1922. március 28. 4.

így válaszolt: „Nem volt ez balra csúszás, mert hiszen én sohasem hirdettem sem a munkáselnymást, sem a felekezeti elnyomást semmiféle téren. Én a magam részéről a jogegyenlőséget hirdettem mindig, a jogegyenlőség elvének alapján állok és fogok állni minden körülmények között. (Tetszés.)” A miniszterelnök hangoztatta, hogy a szociáldemokrata párttal való megegyezés létesítésénél a „társadalmi egység létesítése volt az ok. Ez nem jelenti azt, hogy mi bármiféle destruktív osztállyal kezdet fogunk. Politikai téren ellenfelek maradunk minden olyan törekvéssel szemben, amely nem áll azon az alapon, mint mi. Szükségünk van a társadalmi egységre, minden társadalmi osztály jogosult arra, hogy részt vegyen a politikai életben. Mi nem kérünk a jogtalan népből, legyen ebben az országban mindenkinek joga, de a joggal minden rendezett államban köteleességek is járnak. A kötelezettségeket azonban csak azoktól lehet megkövetelni, akik az államban egyforma szabadsággal és jogegyenlőséggel bírnak.”¹⁴

Ehhez persze hozzátette: „Ne legyenek itt társadalmi osztályok politikai téren vezetőik, mert minden társadalmi osztály egyformán jogosult arra, hogy a politikai életben részt vegyen, és vezető szerepet játsszék.” Ismételten hangsúlyozta, hogy ők a társadalmi osztályok közötti békét és megegyezést keresik. A vidéki nyílt választójog kérdésében sincs – szerinte – jogfosztásról szó, hiszen „ez lesz a legelső választás, melyen az ipari munkásosztály és a szociáldemokrata párt is részt vehet.” Ez a csúsztatás is jellemző volt Bethlenre! Az országos lapokkal szemben a Szegedi Napló itt azt is kiemelte, hogy a miniszterelnök elismerte: a Friedrich-féle választójogi rendelet alapján „ebben az országban parlamenti konszolidációt soha, senki nem tudna teremteni.”

Végül hangulatot igyekezett teremteni Teleki Pál gróf mellett: aki bár nem tartozik az Egységes Párthoz, mégis ajánlotta képviselőnek. Mint ama férfiak egyikét, akik a „nemzetnek hasznót hoztak, akik a nemzetet méltóan képviselték.”¹⁵ Bethlen Szegeden elmondott programbeszéde is azt bizonyítja, hogy abban is a kül- és belpolitikában jelentkező legjelentősebb problémákkal foglalkozott. Azokra ígért racionális és kompromisszumos megoldási lehetőségeket. Igaz, hogy ezek elsősorban a hagyományos uralkodó osztályoknak kedveztek! Ez is hozzájárult politikájának sikeréhez. E sikert egyelőre fokozta Nagyatádi és Gömbös támogatása. Az előbbi a parasztság, az utóbbi pedig a szélsőjobboldali nézeteket valló dzsentri-katonatiszti és hivatalnoki rétegek támogatását biztosította a kormány számára. Ez utóbbi azonban csak úgy volt lehetséges, ha Gömbös belső meggyőződését hirdethette. Ez történt Szegeden is.

A miniszterelnök után Gömbös beszélt. Ő a bevezetőjében politikailag szegedinek vallotta magát, mert 1919 nyarán a városból indult a „nemzeti regeneráció munkája.” Szerinte akkor Szegeden alapozódott meg a fajvédelmi gondolat, amely önvédelmi harcot jelent. Kijelentette: a forradalmak elmúltak, most az építés munkája következik. Ezután hosszas külpolitikai fejtegetésbe bocsátkozott, amely – lényegében – követte a miniszterelnök Hódmezővásárhelyen kifejtett irányvonalát. Beszélt a „balga Ausztriáról” és a tengeri kijáratot számunkra nem biztosító Jugoszláviáról. A magyar külpolitika alapelveinek a „független állameszmét” tekintette. Majd kijelentette: ebben a helyzetben „a mi politikánk most nem lehet más, mint csendesen várni és erőt gyűjteni.”

¹⁴ Szegedi Napló, 1922. március 28. 1.

¹⁵ Világ, 1922. március 28. 4

A belpolitikai kérdéseknél foglalkozott a királypuccsal: a királykérdést nem tekintette aktuálisnak. A legitimista és a liberális pártok választási szövetségét „természetellenesnek” minősítette, mert annak „nem lehetnek ideáljai, csak öncéljai.” A tisztviselőkérdésnél szükségesnek tartotta, hogy a kormányzat számára olyan „apparátus álljon rendelkezésre, amely a központi akaratnak engedelmeskedve, annak minden rendeletét és törvényét az óramű pontosságával végrehajtsa.” Ezzel együtt elismerte, hogy a kormánynak segíteni kell a tisztviselők anyagi helyzetén.

Gömbös fanatikus pártembernek mondta magát, kiemelte a „keresztény agrárgondolat jelentőségét.” Politikai és gazdasági szempontból azt átütő erejűnek minősítette. Kijelentette: „A keresztény agrárgondolatot a zsidóság sem veheti el tőlünk, mert mi ebben nem vallásfelekezeti, hanem fajvédelmi gondolatot látunk. Minden független állami életet élő fajnak, faji életet kell élnie, ezt éppen a zsidóság veheti tőlünk zokon, mert a zsidók fajvédelmi szempontból tökéletes életet élnek. Ez a gondolat „nem jelenti az elnyomást, csak az erőviszonyok igazságos elhelyezését.” Fajvédelmi szempontból a földreformot is feltétlenül előnyösnek tekintette, mert azzal olyan önálló egzisztenciákat teremtenek, amelyekre építeni lehet. A fajvédelem hirdetését azért is szükségesnek tartotta, mert ő a magyar munkásban a testvérét látja, akit meg kell győzni arról, hogy „vissza kell térnie a nemzeti alapra.”

Kijelentette: „Nem nyugati kultúrát, hanem nemzeti kultúrát akarunk. Olyan erőpotenciált kell gyűjteni, amely automatikusan szét fogja törni bilincseinket. A helyes népnevelés útjára kell lépni, fanatikus és makacs kitartással kell, hinni a szebb jövőben.” Végül arról beszélt, tudja, hogy a városban a széthúzás nagyobb, mint a többi városban. Ennek ellenére ajánlotta Telekit, a „magyar reneszánsz kimagasló” alakját a választók figyelmébe és a liberális polgárságot kérte, hogy józanodjanak ki Bárczy Istvánból, aki Teleki ellenfeleként indult a választásokon. Gömbös beszédét a Szegedi Napló így értékelte: „A magyar fajvédelem apostola a miniszterelnökével homlokegyenest ellenkező beszédet mondott, ami azonban a kitűnő államférfiút a legkevésbé sem gátolta meg abban, hogy elsőnek gratuláljon a kormánypárt aranyzájú és szelídlelkű ügyvezető elnökének.” Ebben a gúnyos értékelésben azonban tévedett a szegedi liberális napilap, mert ez csak a látszat volt. Hiszen – mint láttuk – a miniszterelnök kortes útja minden nemcsak szervezési, de tartalmi szempontból is jó végig volt gondolva. Bethlen konzervatív-szabadelvű beszédeit kiegészítették Gömbös keresztény-agrárius és újkonzervatív-fajvédő, vagy Nagyatádi Szabó és Mayer János agrár-demokrata gondolatai.

Gömbös után Mayer János földművelésügyi miniszter beszélt: megemlékezett arról a korábbi vádról, hogy a Kisgazdapárt parasztdiktatúrát akart volna. „A Kisgazdapárt nem akart semmiféle diktatúrát – mondta –, összhangot akarunk teremteni a város és a falu között, mert egymásra vagyunk utalva és csak valamennyi társadalmi osztály egyetértése alapozhatja meg a jövőt.”

Ezután Bethlen kíséretének egyik tagja Platthy György, aki 1919 tavaszáig a Függetlenségi Párt képviselője volt, ekkor pedig a fővárosi törvényhatósági bizottságban szolgálta a kurzust, éles támadást intézett Bárczy ellen: szenvedélyes adósság-csinálónak nevezte. Szerinte ő volt az, aki polgármesterként Budapestet „elzsidósította, mindig a külföldi kölcsönöket kereste és ezek a kölcsönök ma Budapestet huszonhárom milliárddal terhelik.” Végül Kószó István dr. belügyi államtitkár, Szeged III. kerületének képviselőjelöltje és Kelemen Béla beszéltek. Ők szintén Teleki támogatását

kérték az I. választókerület szavazópolgáraitól. A népgyűlés után a miniszterelnök és kísérete autóval ment ki a nagyállomásra, ahonnan 12 óra 25 perckor Szentes felé elutazott.¹⁶ Ez is jól mutatja, hogy Bethlen korteskörútja jól végiggondolt koreográfia alapján zajlott. Ez jellemezte a nap további részét is.

A MINDSZENTI, SZENTESI ÉS A CSONGRÁDI ESEMÉNYEKRŐL

A miniszterelnök és kísérete a különvonaton ebédeltek és így két órákor már a Mindszenti állomásra értek. Ott Szakács József dr. szegedi ügyvéd – aki az Egységes Párt mindszenti jelöltje volt – fogadta őket, támogatói körében. Ezek a választók megtagadták volt ellenzéki képviselőjüket, Andaházy-Kasnya Béla festőművészt, aki ekkor már a Rassay Károly által vezetett Függetlenségi Kisgazda-, Földműves és Polgári Párt jelöltje volt. Ez persze nem ment magától! Berky Gyula, aki az Egységes Párt agrárdemokrata szárnyához tartozott, itt dicstelen szerepre vállalkozott: úgymond „felvilágosította” a mindszentieket, hogy Andaházy-Kasnya Béla mielőtt itt képviselővé nem választották volna, soha életében még nem látott parasztot. A parlamentben nem volt gyűlöltebb ember mit ő. Amíg választói reggeltől estig dolgoztak, addig ő a „Balatonban fürdött zsidó menyecskékel.” Így aztán nem csoda, ha Berky szavait gyakran félbeszakították: „Randaházy Kasnya Béla! Orgerit!” – ilyen és hasonló kiabálásokkal. Tehát az antiszemita kártyát itt is elővették és kijátszották! És nem eredménytelenül. Ugyanis Andaházyval szemben Szakács József és emberei, illetve a közigazgatás minden ilyen és hivatali eszköz felhasználásával tud majd csak győzni.

A miniszterelnöki különvonat délután három órákor már a szentesi állomáson volt, ahol „ezrekre menő tömeg” várta. Ott Négyessy Imre dr. polgármester és Nagy Sándor alispán üdvözölte Bethlent, aki Szabó Sándor dr. főispán oldalán négyes fogattal vonult be a főtérre. Az útvonalon zászlókat lengető iskolás gyerekek álltak és a menet a vármegye és a város címereivel ékesített diadalkapun vonult át a református templom előtti térre. Ott Pataki Imre a kisgazdapárt városi elnöke – az újkonzervatív-agrárius napilap, az Új Barázda szerint – tízezer résztvevő jelenlétében – nyitotta meg a nagygyűlést. Bethlen itt is a jelenlévők társadalmi összetételéhez igazította beszédét. Nagy tetszés közben bejelentette, hogy három dolgot akarunk: „önálló, független Magyarország, szociális békét és politikai egységet, mert önállóság, nemzeti szabadság nélkül nincs igazi nemzeti kultúra, nincs igazi nemzeti erő.” E politikai célok is rimeltek Gömbös szegedi beszédére!

Itt is hangoztatta, hogy „helyre kell állítanunk a társadalmi békét, magunkhoz kell ölelni minden társadalmi osztályt.” Ennél azonban konkrétabb dolgokat is tudott ígérni: „Az állam el van szánva arra, – mondta – hogy egyfelől becsületesen végrehajtsa a földreformot (Éljenzés.), másfelől a munkanélküli nép részére ki fogja íratni a közmunkákat, és lehetővé teszi,” hogy az aratáskor a munkásnép dolgozhasson.

Nagyatádi Szabó rámutatott: „a fogyasztóközönség érdeke, hogy a termelés szabad legyen, mert máskülönben Oroszország sorsára jutunk.” Itt az ottani borzalmas éhínségekre utalt, de lényegében az árutermelő parasztság érdekeit is védte. Mayer János földművelésügyi miniszter a városban is meglévő nagy munkanélküliség enyhítésére

¹⁶ Szegedi Napló, 1922. március 28. 1–3. és Szeged, 1922. március 28. 1–3.

megígérte, hogy a kormány a „vízszabályozási munkálatokat és az útjavításokat” fogja elrendelni, hogy munkát teremtsen. (A szentesi kampánygyűlésnek az volt az érdekessége, hogy bár a miniszterelnöki különvonaton ott volt Négyessy László dr. egyetemi tanár is, aki az előző ciklusban a város képviselője volt, de őt nem ajánlotta sem Bethlen, sem Nagyatádi Szabó képviselőjelöltnek. Azért mert nem is ő lesz az Egységes Párt hivatalos jelöltje a városban.)

E kampánykörutat a miniszterelnök és kísérete Csongrád városában fejezte be. Itt Bethlen ismét hangsúlyozta: „mi újjá akarjuk építeni ezt az országot, állami intézményeit, [...] és helyre kell állítani a szociális békét,” mert csakis ez biztosíthatja a gazdasági felemelkedést. ő és Mayer János is a város előző képviselőjét, Schandl Károly dr. földművelésügyi államtitkárt ajánlották képviselőjelöltnek a választók figyelmébe, mert ő „alkotni tudott és alkotni akart.” Ezzel Bethlen a hozzá mindig lojális újkonzervatív- agrárius nézeteket valló, és az Új Barázda című parasztságnak szóló napilapot is szerkesztő Schandl érdemeit kívánta elismerni.¹⁷

ÖSSZEGZÉS

A miniszterelnök Hódmezővásárhelyen elmondott programbeszédével minden országos napilap foglalkozott. Ezek közül a kormánypárti lapok – mint például a Gömbösek lapja, a Szózat és az Új Barázda hozta az elhangzott beszédek a leg részletesebben. Természetesen a miniszterelnök, az Egységes Párt és a kormány iránti lojálissal áthatva. A liberális országos napilapok, mint a Világ és Az Újság már sokkal rövidebben és kritikusabban foglalták össze a kampányúton elhangzottakat. A Szegedi Napló – mint láttuk – részletesen hozta a Hódmezővásárhelyen és a Szegeden elhangzott beszédek és azokat liberális alapon értékelte. Érdekes, hogy a Szeged című másik liberális napilap – amelynek akkor Juhász Gyula írta a Csevegés című rovatát – nem idézte sem Bethlen, sem a mások hódmezővásárhelyi beszédeit. A miniszterelnök ott elhangzott kormányprogramját így foglalta össze: „A jogfolytonosság helyreállítása, az ország pénzügyi szanálása, a közigazgatás demokratikus alapokra való helyezése, a többtermelés fokozása, a kereskedelem és ipar fejlesztése azok a kérdések, amelyeket a kormány feltétlenül megvalósítandónak tart.”¹⁸ Ez jól összegezte a miniszterelnök beszédének lényegét. Csak a közigazgatás demokratikus alapokra való helyezése volt tévedés!

A Hódmezővásárhelyen Bethlen által meghirdetett kormányprogramról befejezésül most már csak a Népszava két és fél hasábos vezércikkéből idézünk néhány fontos kritikát. A szabadforgalom egy évvel korábbi helyreállításáról megjegyezték: azzal „jó tízszeres drágulást” értek el. Az árak ilyen mértékű emelkedése persze az óriási inflációval volt elsősorban összefüggésben. Kifogásolták, hogy a közoktatási kérdésekről szólva Bethlen hallgatott a numerus claususról, a felvételi vizsgákról és a politikai üldözésekkel a tantestületekben végrehajtott nagyszámú eltávolításokról. E vezércikk azonban elsősorban a programbeszéd szabadságjogokról mondott részét elemezte. Rámutatott, hogy a gyülekezési és egyesülési szabadság útjában még nagy akadályok vannak. Egy „sereg foglalkozási ágnak még ma is tilos a szervezkedés, szakszervezeti, gazdasági és politikai összejöveteleken még ma is ott vannak a hatóság emberei.”

¹⁷ Új Barázda, 1922. március 28. 1–2.

¹⁸ Szeged, 1922. március 28. 1–3.

A miniszterelnök amnesztiarendeletről és az internáltak számának csökkentéséről elmondott eredményekhez joggal tették hozzá: „a börtönök és a zalaegerszegi tábor még minid tömve vannak.” A rendőrségi jelentkezési kényszerről azt írták: a Mosonyi utcában még mindig ezrével kell jelentkezni teljesen büntetlen embereknek. Elismerték, hogy a kormány részben megszüntette a gyorsított bírói eljárást, azonban joggal hozzátették, hogy de egészében fenntartotta a háborús kivételes állapotot, amely pedig négy és fél éve véget ért. Az MSZDP napilapja úgy vélte, hogy „a kibontakozásnak, az új élet megkezdésének, a gazdasági fellendülésnek, az eredményes külpolitikai orientációnak alfája és omegája a közszabadságok helyreállítása, az európai állapotok teremése.”¹⁹

A Népszava kritikai észrevételei ellenzéki oldalról igazak voltak, de kormányzati szempontokból nem. Hiszen ki látott már olyan kormánypárti kampányt, ahol a miniszterelnök arról beszéljen egy programbeszédében, hogy addig mit nem oldottak meg?

Bethlen tehát a Csongrád megyei kampánykörúton is minden alkalommal lényegében a reális kül- és belpolitikai erőviszonyokból indult ki. Programbeszédei nélkülözték a demagógiát. Kormányzati és kormánypárti szempontból foglalkozott a gazdasági és társadalmi konszolidáció kérdéseivel. Hangsúlyozta a földreform végrehajtásának és továbbfejlesztésének, a szociális, a társadalmi és felekezeti béke létrehozásának szükségességét. Nem fogadta el azonban az Egységes Párt Nagyatádi Szabó által vezetett agrárdemokrata csoportjának az agrárdemokrácia követelését, helyette a keresztény nemzeti demokrácia megvalósítását ígérte. Ez lényeges, de nem koncepcionális különbség volt! Ekkor még a belpolitikai erőviszonyok alapján Nagyatádi és hívei úgy gondolhatták, hogy az agrárdemokrácia szerves része lehet a keresztény nemzeti demokráciának. Ezt a látszatott erősítette, hogy a miniszterelnöki ígéretek – mint láttuk – részben egybeestek Nagyatádi Szabó és hívei programjával.

¹⁹ Népszava, 1922. március 28. 1.

Boross Árpád Bence

BORGULYA PÁL SZARVASI NEMZETGYŰLÉSI KÉPVISELŐ POLITIKAI TEVÉKENYSÉGE (1920–1926)

Dolgozatom témája Borgulya Pál (1872–1960) szarvasi gazda, politikus és nemzetgyűlési képviselő – üknagyapám – élete és az 1920-as években kifejtett politikai tevékenysége. A tanulmány témáját – a családi elkötelezettség mellett – azért tartom fontosnak, mert egy helytörténész cikkén kívül még nem született komoly és összefoglaló munka Borgulya Pál életéről.

ÉLETPÁLYÁJA 1920-IG

A Ruzicskay György¹ festőművész által készített családfa szerint Borgulya Pál őse 1740 és 1750 között érkezett Szarvasra az abonyi járásban lévő Tószeg községből. Szarvas újraterülepítésekor (1722) annak első lelkésze tizenkét éven át nem vezette az anyakönyveket, így azt csak a második lelkész, Markovicz Mátyás kezdte el 1734-ben. A Ruzicskay György által készített családfa adataival szemben az anyakönyvekben már 1737-ben találunk adatokat a Borgulya családra vonatkozóan. Ezen anyakönyvekben Tószegszky/Tószeczky melléknévvel emlegetik őket, ami arra utal, hogy honnan érkeztek. Az ősök hagyománya szerint a Borgulyák a gróf Károlyi család jobbágyaiként „jöttek vagy szöktek” Szarvasra.²

Tószeg vélhetően csak átmeneti lakóhelye lehetett a családnak, eredeti felvidéki lakhelyükre vonatkozóan nem áll rendelkezésre adat.³ Az 1715. évi összeírás alapján azonban feltételezem, hogy a család Zólyom vármegyéből származik, mert csak itt fordul elő a Borgulya/Borgula név az egész országban.

Borgulya Pál dédapja, György (1789-1860) 1843 és 1846 között az evangélikus egyház gondnoka, az 1848-as forradalom idején pedig a rendezett tanácsú város első árvagyámja⁴, valamint nemzetőr volt. Pál szülei; Borgulya Pál (1842-1922) és Komár Zsuzsanna (1845-1890) harmadik gyermekeként 1872. október 5-én született, október 7-én keresztelték meg.⁵ A család ősi lakóháza az utcarendezés alatt álló Szarvason, a Hodvabná utcán (Selyem u.) állt.⁶

¹ Borgulya Pált nagynénjén keresztül rokoni szálak fűzték a festőművészhez.

² Ismeretlen személy által készített családtörténeti jegyzetek az Ótemplomi Evangélikus Egyházközség levéltári anyagai alapján, év nélkül

³ Molitorisz Pál: Borgulya Pál. Szarvasi Füzetek, 18. sz. Szarvas, 2004. (a továbbiakban: Molitorisz, 2004) 75.

⁴ A Ruzicskay György által készített családfa alapján

⁵ Kivonat a szarvasi ág. hitv. ev. egyházközség keresztelési anyakönyvéből. X. kötet. 227. lap

⁶ Molitorisz, 2004. 75.

Borgulya Pál 1895. január 15-én vette feleségül rokonát, Borgulya Erzsébetet (1877-1940).⁷ Borgulya György (1789-1860) második házasságából származó fiának, Borgulya Mártonnak (1850-1916) és Litauszky Zsuzsannának (1851-?) leánya volt Erzsébet.⁸ Borgulya Pál és Borgulya Erzsébet házasságából öt gyermek született: Pál, Erzsébet, Zsuzsanna, György és Pál. Közülük azonban csak hárman: Erzsébet, Zsuzsanna és György éltek meg a felnőtt kort.⁹

Borgulya Pál az elemi iskola elvégzése után 1884 és 1886 között két év gimnáziumot végzett. Osztályfőnöke a jénai egyetemet is megjárta, majd 1857-től Szarvason tanító Delhányi Zsigmond volt. Osztálytársa, Salacz Aladár révén pedig kapcsolatba került a befolyásos Salacz családdal, amely később támogatta őt a választási küzdelmekben¹⁰

Ezután – szülei akarata ellenére – „hajlamait követve, az ekeszarvához tért vissza”.¹¹ Iskolájáról azonban nem feledkezett meg, nemzetgyűlési képviselőként 1921-ben 6000 Koronás alapítványt tett ösztöndíjak fizetése céljából.¹²

A kiegyezés után a tehetősebb szarvasi gazdák ún. „legelő-társulatokat” alapítottak, s együttesen kezdték el felvásárolni a Szarvas-környéki nagybirtokokat. 1867 és 1909 között így 23 nagybirtok került 589 vevő kezére. Ez összesen 20 907 katasztrális holdat jelentett.¹³ A szarvasi földek mellett a csabacsüdi, kondorosi és szénási határ egy részét is megszerezték. A gazdákat Kiss Mihály (szintén rokoni kapcsolatban állt Borgulyáékkal) szervezte, aki munkája elismeréseként aranykeresztet kapott Ferenc Józseftől.¹⁴ A Borgulya család is így jutott földjeihez.

1910-ben 30 gazda rendelkezett 100 hold feletti birtokkal¹⁵, ezek egyike Borgulya Pál volt, aki 150 hold szántón gazdálkodott.¹⁶ Ez csak az ő tulajdonában lévő saját földet jelent, fia és menyje tulajdonában további földterületek is voltak. Ezt bizonyítja, hogy családunk a rendszerváltást követő kártérítésekkor közel 200 hold földet kapott vissza, és ezzel még nem is volt teljes a kártérítés.¹⁷

Kataszteri birtokívei alapján Borgulya Pál földjei Rózsáson, Középhalmon és Kákán feküdtek. Egyik tanyája később a Szarvasi Állami Gazdaság rózsási kerületének központja lett. Mintagazdaságát még a '60-as években is gyakran emlegették.¹⁸ Mindezek mellett Szeghalom környékén a gróf Hertelendy családtól 400 holdas birtokot bérelt, ahol a gabonafélék mellett szőlőt is termelt. Gazdaságának magas

⁷ Kivonat a szarvasi ág. hitv. ev. egyházközség esketési anyakönyvéből, VIII. kötet, 21. lap

⁸ A Ruzicskay György által készített családfa és dr. Nagy Éva Anna az Ótemplomi Evangélikus Egyházközség levéltárában végzett családtörténeti kutatásai alapján

⁹ A Ruzicskay György által készített családfa alapján.

¹⁰ Benka Gyula (szerk.): A békési ágost. hitv. evang. egyházmegye patronátusa alatt álló szarvasi főgimnasiun. évi értesítője 1884/85-ről. Szarvas, 1885. 18–19.

¹¹ Vidor Gyula (szerk.): Nemzetgyűlési Almanach, 1920–22, Budapest, 1922. (a továbbiakban: Vidor, 1922) 26.

¹² Molitorisz, 2004. 75.

¹³ Neumann Jenő: Szarvas nagyközség története, Szarvas, 1922. (a továbbiakban: Neumann, 1922) 172.

¹⁴ Maday Pál: Szarvas története. Szarvas, 1962. (a továbbiakban: Maday, 1962) 218.

¹⁵ Maday, 1962. 218.

¹⁶ Molitorisz, 2004. 75.

¹⁷ Juhász Pál (1935–2007) közlései.

¹⁸ Molitorisz, 2004. 75.

színvonalát mutatja, hogy a későbbiekben traktorral, arató- és cséplőgépekkel is rendelkezett.¹⁹ Továbbá legelő járásai voltak Kákán, tagja volt a Kákai Legeltetési Társulat választmányának²⁰, melynek elnöke későbbi párttársa, Tepliczky János volt.²¹ Tenyészállataival díjakat nyert; például az 1907-ben tartott gazdasági kiállításon csikóval bemutatott kancájával 3. helyezést ért el, egyéves csikójával pedig ezüst oklevelet szerzett.²²

A helyi lapokban több gazdasági témájú cikke jelent meg. Tagja volt a Gazdaszövetségnek, a Szarvasi Gyümölcserőltető és Központi Szeszfőző Szövetkezetnek²³, a Békésmegyei Gazdasági Egyesületnek pedig elnöke volt.²⁴ Az 1902-ben alakult Szarvasi Hitelbank Rt. egyik alapítója, a bank igazgatóságának tagja is volt.²⁵ 1913-ban részt vett a Szarvasi Hengermalom Szövetkezet létrehozásában, fél millió korona alaptőkével.²⁶ Emellett tulajdonában volt az egyik gyomaendrődi malom fele.²⁷

Ifjú korától fogva érdeklődött a közügyek iránt, ennek következtében hamar politizálni kezdett. 1902-től évtizedeken át virilisként volt tagja a sarvasi képviselőtestületnek.²⁸ Nagyatádi Szabó István oldalán részt vett a kisgazdapárt helyi szerveztének megalakításában, 1908-ban pedig annak elnöke lett.²⁹ 1932-es lemondásáig – az 1921 és 1922 közötti időszakot kivéve – végig megtartotta tisztségét.³⁰

A Tanácsköztársaság sarvasi regnálása alatt (1919. március 22. – április 28.)³¹ Klucsar Mihály (1888–1944) városparancsnok figyelmeztette a személyét fenyegető veszélyre, így nem vált a vörös terror áldozatává.³² A román megszállás (1919. április 28. – 1920. március 2.) alatt a rekvirálások ellen szervezte a sarvasi gazdákat, ennek eredményeként sikerült több száz állatot és 200 vagon búzát megmentenie.³³ Ugyanakkor öt 200 000 Korona kár érte a megszállás alatt.³⁴

A sarvasi kisgazdák 1919 szeptemberében kérvényezték az előjárásnál, hogy az internált sarvasi munkásokat és földmunkásokat – „a főbűnösöket kivéve” – mielőbb engedjék haza. Az aláírók között Borgulya Pált is megtalálhatjuk.³⁵ Világnézeti kü-

¹⁹ Id. Medvegy Mihály közlései.

²⁰ Molitorisz, 2004. 75.

²¹ Molitorisz Pál: A Szórhalmi Legeltetési Társulat története In: Bukovinszky László (szerk.): Agrártörténeti füzetek, 12. sz. 11.

²² Molitorisz, 2004. 75–76.

²³ A Szarvasi Gyümölcserőltető és Központi Szeszfőző szövetkezet tagsági könyvecskéje

²⁴ Baján Gyula (szerk.): Parlamenti Almanach az 1922–27. évi nemzetgyűlésre. Budapest, 1922. (a továbbiakban: Baján, 1922) 209.

²⁵ Szarvas és Vidéke, 1902. május 11.

²⁶ Vidor, 1922. 26.

²⁷ Juhász Pál (1935–2007) közlései.

²⁸ Szarvas és Vidéke, 1902. május 4., valamint Jeszenszky József – Zima István (szerk.): Szarvas nagyközség közérdekű útutatója és útmutatója 1936. Szarvas, 1935. 25.

²⁹ Vidor, 1922. 26.

³⁰ Molitorisz, 2004. 77–78.

³¹ Nádor Jenő: Szarvas története In: Márkus György (szerk.): Békés vármegye. Budapest, 1936. (a továbbiakban: Nádor, 1936) 406.

³² Molitorisz, 2004. 76.

³³ Vidor, 1922. 26–27.

³⁴ Neumann, 1922. 129.

³⁵ Tóth Lajos (szerk.): Dokumentumok Szarvas munkásmozgalmának történetéből. 1890–1944, Szarvas, 1985, 73.

lönbségek ellenére szoros kapcsolatban állt több szociáldemokratával, például Csicsely Pállal (1895-1946), vagy a fentebb említett Klucsar Mihállyal. Emellett baráti szálak fűzték párttársához, Mayer János (1871-1955) földművelésügyi miniszterhez, aki az 1920-as években gyakran időzött Borgulya Pál városi házában.³⁶

Borgulya Pál evangélikus, tót parasztszaládban született Szarvason. A család a birtokfelvásárlások során jelentős földterületekhez jutott. Ez megalapozta jó anyagi helyzetüket, valamint ez tette lehetővé Borgulya Pál számára, hogy gazdaként és politikusként is részt vegyen a szarvasi közéletben, amelyben jelentős és aktív szerepet játszott. Részt vett az Országos Kiszgazda- és Földművespárt megszervezésében, de jó viszonyt ápolt a szociáldemokratákkal is. Vagyoni helyzete, befolyása és ismertsége predesztinálta őt a leendő képviselőségre.

AZ 1920–1922-ES CIKLUS

Magyarországon 1920. január 25–26-án tartották az első nemzetgyűlési választásokat a Friedrich-kormány választójogi rendelete alapján, amely titkos, egyenlő, közvetlen, kötelező és a nők is kiterjedő voksolást biztosított. A férfiakra vonatkozó feltételek a 24. életév betöltése, legalább 6 éves magyar állampolgárság és féléves egy helyben lakás voltak. Ezzel mintegy 3 millió 42 ezer fő jutott Magyarországon szavazati joghoz a korábbi 1 millióhoz képest, amikor nyílt szavazás folyt, a nőket kizárták a választójogból, a férfiak pedig vagyoni helyzetük és iskolai végzettségük alapján jogosultak választásra.

A Tiszántúlon csak június 12–14-én tartották meg a választásokat, a román csapatok kivonulását követően.³⁷ Szarvason a Keresztény Kiszgazda- és Földműves Párt három jelöltet is indított: Ács Nagy Ferencet, Borgulya Pált és Schöner Ferencet. Velük szemben Haviár Dániel független jelöltként indult.³⁸ A választás 14 322 választó részvételével a következőképpen alakult: Borgulya Pál – 8 309 szavazat (60,85%), Haviár Dániel – 2 693 szavazat (19,72%), Ács Nagy Ferenc – 1 792 szavazat (13,12%), Schöner Ferenc – 861 szavazat (6,31%).³⁹ A választás során 15 csendőr felügyelt a rendre.⁴⁰ A választásról láthatóan kevés adat áll rendelkezésre, de így is egyértelműen kitűnik belőle Borgulya Pál fölénye.

Borgulya 1921. február 5-én a kormány gabonarendelete tárgyában interpellált. Véleménye szerint a kivetett ún. „kontingens gabona” súlyos terheket rótt az orosházi és szarvasi járásokra. „Békés vármegye hét járásból áll és a gyulai járásra kivetettek 90, a békési járásra 92, a békéscsabai járásra 87, a szeghalmi járásra 79, a gyomai járásra 55, az orosházi járásra 185 és a szarvasi járásra 192 vagon gabonát.” Érthetetlennek tartja az esetet, mivel utóbbi két járás végig román katonai megszállás alatt állt, míg a többi polgári közigazgatás alatt állt a megszállás idején is, „... aminek megvolt az

³⁶ Lustyik János (1924–) közlései.

³⁷ Molitorisz, 2004. 78

³⁸ <http://www.vokscentrum.hu/valaszt/jel2047.php?mszkod=111102&evvalaszt=1920&jeltyp=2&jny=hun> (Letöltés: 2010. április 12.)

³⁹ <http://www.vokscentrum.hu/valaszt/valered3.php?mszkod=111301&evvalaszt=1920&evkod=2&jny=hun> (Letöltés: 2010. április 12.)

⁴⁰ Békés Megyei Levéltár, Gyula (a továbbiakba: BML). Alispáni iratok. 653/1920.

az előnye, hogy ott nem történtek olyan atrocitások és a kisgazdák legalább békében dolgozhattak, szánhattak, vethettek...". Szerinte tovább nehezítette a mezőgazdasági munkákat, hogy a románok az állatok felét elvették a gazdáktól. A szarvasi gazdák nem tudták teljesíteni a kivetett kvótát, így megkezdődött az erőszakos katonai rekvirálás. „Ismerek egy olyan családot, ahol, hogy az adógabona kikerüljön, öt családtagra hagytak egy métermázsra és húsz kilogramm gabonát, a többit elvitték” – mondta. A rekvirálást hamarosan az iparosokra és kereskedőkre is kiterjesztették, meg sem várva, hogy önként szolgáltatthassák be feleslegeiket. A felelősséget pedig áthárították a kisgazda politikusokra, hogy így uszítsák egymás ellen az osztályokat – véli Borgulya. Interpellációjában kéri, hogy a közlelmzésügyi miniszter oldja fel a lefoglalás alól a jogtalanul rekvirált gabonát, valamint szállítsa le az aránytalanul kivetett 192 vagon gabonát.⁴¹ A gabonafelesleg korlátozott kereskedelméről és a rekvirálások megszüntetéséről szóló 1950/1921 ME számú rendelet részben megoldotta a Borgulya Pál által felvetett kérdést.⁴²

1921. május 25-én a szarvasi járásbíróság ügyében interpellált az igazságügyi miniszterhez. A háború előtt 4 járásbíró és 1 jegyző működött, ám „... a háború, a forradalom és a kommunizmus alatt az ügyek felszaporodtak...”, ennek ellenére már csak 1 polgári bíró dolgozott 1921-ben, ráadásul 1920/21 telén tüzelőanyag hiányában 5 hónapig szünetelt a bíróság működése. „El lehet képzelni, hogy a szarvasi járásban, amely 60–70 ezer lelket számlál, milyen az igazságszolgáltatás, mennyi ott a bíróság restanciája. Egyéves hagyatékok elintézetlenül hevernek, beadványok csak nyolc hónap múlva kerülnek tárgyalásra, s mire egy per bevégeződik, elvész a kielégítési alap.” Interpellációjában arra kérte Tomcsányi Vilmos igazságügyi minisztert, hogy az áldatlan állapotok felszámolása végett további bírákat helyezzen ki Szarvasra.⁴³

1921. augusztus 17-én az 1921. évi XLV. tc. tervezetével kapcsolatban szólt fel. A kisbirtokok megterhelését súlyosnak találta a nagybirtokokéval szemben. „Mivel a kisbirtok itt már súlyosan meg van terhelve, a nagybirtoknál pedig a megterhelést percentualiter igen enyhének látom, tehát a következő módosító indítványt adom be: 500.000 koronánál nem több ennek 6%-a, 1,000.000 koronánál nem több ennek 7%-a, 2,000.000 koronánál nem több ennek 8%-a, 3,000.000 koronánál nem több ennek 9%-a, 6,000.000 koronánál nem több ennek 10%-a, 15,000.000 koronánál nem több ennek 12%-a, 30,000.000 koronánál nem több ennek 14%-a, 50,000.000 koronánál nem több ennek 16%-a, 50,000.000 millió koronán felül ennek 18%-a fizetendő.”⁴⁴ Hegedűs Lóránt pénzügyminiszter egyetértett Borgulya javaslatával, így azt a nemzetgyűlés is elfogadta.⁴⁵

1922. február 12-én Demcsák János helyettes főjegyző ügyében interpellált a belügyminiszterhez. Demcsák 1918-tól töltötte be állását, „... aki úgy a forradalom, mint kommun alatt azon igyekezett, hogy az ekkor izzó hangulatot rendes mederbe terelje...”. A román megszállás alatt pedig komoly szerepet játszott a gazdák szervezésében a katonai rekvirálásokkal szemben. Mindeközben Wieland Sándor főszolgabíró prefektusi tisztséget kapott a megszállóktól, és mindent elkövetett, hogy azokat kiszolgál-

⁴¹ Nemzetgyűlési Napló, VII. kötet, 1920. november 13. – 1921. február 5., 441–444.

⁴² Molitorisz, 2004. 85.

⁴³ Nemzetgyűlési napló, X. kötet, 1921. május 20. – 1921. június 10., 211.

⁴⁴ Nemzetgyűlési napló, XII. kötet, 1921. július 16. – 1921. augusztus 23., 597.

⁴⁵ Molitorisz, 2004. 85.

ja. Ennek ellenére a románok kivonulása után Demcsákot felfüggesztették állásából, Wieland ügyét viszont eltussolták, és nyugdíjba vonulhatott. Borgulya arra kérte a belügyminisztert, hogy vizsgálja felül a Demcsák ellen folyó eljárást, valamint helyezze vissza állásába.⁴⁶ Demcsák felfüggesztése ellen mozgalom indult Szarvason, mely során több száz aláírást gyűjtöttek, a petíciót Borgulya Pál személyesen nyújtotta át a belügyminiszternek. Demcsák János később Csabacsüd község első főjegyzője lett, nevét pedig Csabacsüdyre változtatta.⁴⁷

Az 1920. május 18-án tartott képviselő-testületi ülésen a kényszerfuvarozások megszüntetését szorgalmazta. Véleménye szerint a román megszállás alatt a gazdák egyedül viselték a terheket, ezért javasolja, hogy a község béreljen fuvarosokat a katonaság részére, valamint vásároljon három pár előfogatot. Javaslata a testület elfogadta.⁴⁸

1921. május 3-án a képviselőtestület a jegyzői feladatokat egy közigazgatási, egy számsügyi és egy adóügyi jegyző hatáskörébe utalta volna, de Borgulya rámutatott arra, hogy a szervezés nem célszerű, de nem is szükséges, elég egy jegyző, ráadásul a közigazgatás reformja is a küszöbön áll.⁴⁹

A Nép és politika című cikkében a korteshadjáratok ellen szólt, szükségesnek vélte az állampolgárok politikai feszültségének javítását. Tarthatatlannak találta az „Adót fizess, de ne politizálj!” szemléletet.⁵⁰ Vasárnaponként a szarvasi kisgazda pártkörben beszámolót tartott munkájáról, a választóit érintő kérdésekről. Emellett hivatalos képviselői beszámolókat is tartott. Ilyenekre például 1921 áprilisában kerített sort Békésszentandrás, Öcsödön és a szarvasi Örményzugban.⁵¹ Utóbbi fényes külsőségek között zajlott: „A hosszú kocsisort lovas bandérium kísérte, a kerület határára fehérruhás lányok és egy bizottság fogadta a képviselőt. A beszámoló az olvasókör udvarán zajlott le, amit zene, tánc követett.”⁵²

Borgulya Pál első ciklusában mind nemzetgyűlési, mind pedig helyi képviselőként következetesen védte a gazdák és kisiparosok érdekét. A gazdasági kérdések mellett figyelmet fordított olyan ügyekre is, mint Demcsák János igazságtalan felfüggesztése, vagy a járási bíróságon uralkodó állapotok orvoslása. Emellett kijelenthető, hogy fontosnak tartotta a választóival való közvetlen érintkezést beszámolóí révén. Képviselősége alatt került sor a Luther- árvaház alapkövetelére, melynek létesítéséről 1916-ban határozott az egyháztanács, hogy a háborúban elesettek árváiról gondoskodjanak.⁵³

⁴⁶ Nemzetgyűlési napló, XVII. kötet, 1922. február 5. – 1922. február 23., 249–251.

⁴⁷ Molitorisz, 2004. 86.

⁴⁸ BML Szarvas nagyközség közgyűlési jegyzőkönyve, 3/1920 kgy. sz. 2538/1920. ikt.

⁴⁹ BML Szarvas nagyközség közgyűlési jegyzőkönyve, 65/1921 kgy. 4597/1921 ikt. sz.

⁵⁰ Szarvasi Újság, 1920. október 1., hivatkozva: Molitorisz, 2004. 85.

⁵¹ Molitorisz, 2004. 86.

⁵² Szarvasi Közlöny, 1921. április 22., hivatkozva: Molitorisz, 2004. 86.

⁵³ Nádor, 1936, 410.

AZ 1922–1926-OS CIKLUS

Horthy Miklós 1922. február 16-án berekesztette az első nemzetgyűlést, május 28-ra pedig kiírta a választásokat. Gróf Bethlen István vezetésével a kormányrendelet útján módosította a választójog szabályozását: A kevéssel több, mint 3 millió szavazó számát megközelítőleg 2 millió 250 ezerre csökkentették, valamint Budapest és a vidéki nagyvárosok kivételével visszaállították a nyílt szavazást. Ennek következtében a választók körülbelül 20 %-a szavazhatott csak titkosan. Mindez nagyban rontotta az ellenzék esélyeit.

Bethlen István miniszterelnök a pártstruktúrát is átalakította: húsz képviselőtársával együtt átlépett az Országos Kiszgazdapártba, így létrehozván a Keresztény-Keresztyén Földműves-, Kiszgazda- és Polgári Pártot, rövidebb nevén az Egységes Pártot. Az új kormánypárt létrehozásával felbomlasztotta mind a korábbi Országos Kiszgazdapártot, mind pedig saját pártját, a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártját. Az új párt elnöke ugyan névleg Nagyatádi Szabó István maradt, a tényleges vezetést azonban Bethlen gyakorolta.⁵⁴

A fentebb említett események hatására Borgulya Pál – mandátumát megtartva – kilépett az Országos Kiszgazdapártból.⁵⁵ Borgulya a párt liberális agrárdemokrata szárnyához tartozott, szemben az újkonzervatív agráriusokkal. Úgy látta, hogy a párt eltávolodott eredeti programjától, a mezőgazdasági termelés pedig „béklyóba verve sínylődik”. A szarvasi pártértekezleten többek között azzal is indokolta döntését, hogy Bethlen István figyelmeztetésére azt ajánlotta a gazdáknak, januárig ne értékesítsék sertéseiket, mert lehetővé válik az export, ezzel együtt pedig növekedni fognak az árak. Ezzel szemben nem nyílt lehetőség az exportra, a gazdákat pedig súlyos kár érte így.⁵⁶

A helyi pártkör kiállt Borgulya mellett. 1922. április 12-én az elégedetlen kiszgazdák országos gyűlést tartottak, amely során megalakították a Független 48-as Kiszgazdapártot. Kijelentették, hogy Nagyatádi Szabó István nevében, az ő programjáért harcolnak, akár nélküle is, ha kell.⁵⁷ E párt jelöltje lett Borgulya Pál is.

1922. február 26-án a Szarvasi Kiszgazdák és Földművesek Pártköre tisztújító közgyűlést tartott, amely során Borgulya Pált megerősítették elnöki tisztségében és egyben felkérték a képviselő-jelöltség vállalására.⁵⁸ Borgulya először nem akarta vállalni a jelöltséget, de a választókerület minden pártszervezete egyhangúan őt jelölte, ezért vállalta a megbízatást: „Kötelességem, de áldozat is a képviselőség csizmás embernek, mint én, de a bizalom elől nem tudok kitérni, elfogadom a jelöltséget.”⁵⁹

1922. március 25-én a szarvasi értelmiségiek köréből nagyjából negyven fő Benka Gyula nyugalmazott főgimnáziumi igazgató korelnökölte alatt megalapította az Egységes Párt helyi szervezetét, és Tomcsányi Pál igazságügyi minisztert jelölték a szarvasi választókerületben. Áprilisban azonban kiderült, hogy Tomcsányi egy másik kerületben szándékozik indulni, így helyette Pekár Gyula, író és kultuszminisztéri-

⁵⁴ Molitorisz, 2004. 79.

⁵⁵ Szarvasi Újság, 1922. január 20.

⁵⁶ Szarvasi Újság, 1922. január 27., hivatkozva: Molitorisz, 2004. 79.

⁵⁷ Világ, 1922. április 12., hivatkozva: Molitorisz, 2004. 79–80.

⁵⁸ Szarvasi Újság, 1922. március 3., hivatkozva: Molitorisz, 2004. 80.

⁵⁹ Szarvasi Újság, 1922. március 24., hivatkozva: Molitorisz, 2004. 80.

umi államtitkár jelöltségét szavazták meg egyhangúan. Pekár április 22-én érkezett a Mezőtúri vasútállomásra, ahol Schauer Gábor főszolgabíró vezetésével díszes fogadóbizottság várta. Ezt követően a szarvasi vasútállomáson⁶⁰ Benka Gyula köszöntötte Pekárt, aki maga is rövid beszédet intézett az egybegyűltekhöz.⁶¹

Másnap a piactéren választási gyűlést tartottak. Pekár a „Nagyatádi által elnökölt, és Bethlen pártvezérsége alatti egységes, kiegészített kisgazda program” mellett érvelt. Szerinte a háború elvesztését, valamint a megélhetési gondokat az árulás, intrikák és a bolsevizmus okozták. Elítélte az pártok közötti széthúzást, Trianont, valamint a jövőteli terheket. Az egységes magyar akaratot hangsúlyozta. Helyi programjában pedig a következők szerepeltek: kunszentmártoni vasút létesítése, a fából készült vasúti híd újjáépítése, valamint mezőgazdasági iskola létesítése.⁶²

Ezt követően Öcsödön és Békésszentandrason is nagygyűlést tartott, amelyeken a vonatjáratok sűrítését és felekezeti békét ígért. A társadalmi életbe is bekapcsolódott: Schauer Gábor főszolgabíró és Haviár Gyula közjegyző Emma lányának esküvőjén násznagy volt. Pekárnak Haviár Gyula és társai gyűjtötték az ajánlásokat. A Szarvasi Újság szerint többször is csaltak: Pekár nevét letakarva azt mondták, hogy Borgulyának gyűjtik az ajánlást, máskor pedig a következő feliratot tüntették fel az ajánlási íven: „Tisztelteti Haviár közjegyző úr, tessék aláírni.” Sokan hitték azt, hogy hagyatéki, egyházi, vagy más hivatalos iratot írnak alá.⁶³

A kormánypártiak a következő kortesnótával álltak elő:

„Jeles államférfi Pekár,
Tudós, író, államtitkár.
Ilyen embert rég keresünk,
Legyen Pekár a követünk,
Gyógyítsuk édes hazánkat,
Éljen a haza!”⁶⁴

Borgulya Pál áprilistól „Világosan” című cikksorozatot jelentetett meg, amelyben kifejti programját: „földreform, céltudatos adó- és vámpolitika, a kisipar és a kiskereskedelem fejlesztése”. Úgy vélte, hogy „az életképtelen üzemeket, nagybirtokokat fel kell áldozni, hogy milliókat megmenthessünk”, valamint, hogy az arisztokraták nem képesek teljesíteni a kisemberek követeléseit. Haviárékkal szemben dr. Salacz Elemér ügyvéd, a Szarvasi Újság főszerkesztője Borgulyát támogatta.⁶⁵

Borgulya Pál május 7-én Békésszentandrason és Öcsödön, május 14-én pedig Szarvason háromórás beszédet mondott, amelyben ismertette programját. Megindokolta pártjából való kilépését, titkos választójogot, földreformot és hatékony szociálpolitikát követelt. Elítélte az antiszemitizmust is: „... arra biztatnak, hogy üssük a zsidót, fent pedig multimilliomos zsidókkal paroláznak. A zsidóságtól inkább tanulni kellene

⁶⁰ Ha Budapestről valaki vonattal akar leutazni Szarvasra, akkor Mezőtúrnál át kell szállnia, mert nincs közvetlen vonal Budapest és Szarvas között.

⁶¹ Molitorisz, 2004. 80-81.

⁶² Szarvasi Hírlap, 1922. április 26., hivatkozva: Molitorisz, 2004. 81-82.

⁶³ Molitorisz, 2004. 82.

⁶⁴ Molitorisz, 2004. 82.

⁶⁵ Molitorisz, 2004. 82.

takarékosságot, élelmességet, összetartást.”⁶⁶

Borgulya hívei a következő versikéket költötték:

„Pekár Gyula nem kell nekünk,
Borgulya lesz a követünk.
Glaszé kesztyű és pantalló
Nem a csizmásoknak való,
Éljen Borgulya!”

„Azt mondják odaát úri Pekáréknál,
Hogy a csizmásoknál a széna nem jól áll.
Hogy az országházban csak úrnak van helye,
Hogy csak az úrnak van esze, s agyveleje.
Hej, pedig de tévednek odaát az urak,
A csizmas nem tüntet, de tesz, fárad, halad.
Reggeltől napestig munka a kenyere,
Kérges bár, de tiszta a dolgos tenyere.
Isten jóvoltából van bora, gulyája,
Talpig becsületes, okos Borgulyája.
A munka gyümölcsét ím, hozom tinéktek,
Nem kortesfogásnak szántam ezt az étket.
Az igazi szeretet mondatja énvélem,
A csizmások jelöltje, Borgulya Pál éljen!”⁶⁷

A harmadik jelölt Takács József volt a szociáldemokraták színeiben. A Szarvasi Újság jellemzése alapján: „Szerény, csöndes, sokoldalú tagja a munkásmozgalomnak... azért a rétegért dolgozik, ahonnan származik: a magyar földművelő munkásságért.”⁶⁸

A választásra május 28-án került sor, amelyről így számol be a Szarvasi Hírlap: „Az ifjak, öregek, férfiak, nők százai hullámzottak a szavazóköri előtt, hogy politikai jogaikat gyakorolhassák. A szesztilalom ellenére rengeteg italtól tüzelő arcú ember volt közöttük. Már kora reggel benépesültek a kortes tanyák, s a külterület lakossága hosszú rajokban vonult a községbe. Még éjfél után is bezörgettek az ablakokon, hogy leszavaztassák a vonakodókat. Dél felé valóságos tolongás volt a választóköri körül. A fogatok egymás után hozták a súlyos betegeket, bénákat, kik mindenáron szavazni akartak. Hogy a rengeteg embert helyben tartsák, szórakoztatásukra megszólaltak a gramofonok is. Délután megindultak a kortes rajok, hogy rábírák az ingadozó polgárokat a szavazásra. Estefele sem változott ez a mozgalmas kép, csak éjfél után kezdtek lecsöndesedni az utcák.”⁶⁹

A 11 038 érvényes szavazat összesítése után a következő eredmény alakult ki: Takács József 4 171 szavazat (37,79 %), Borgulya Pál 3 883 szavazat (35,18 %), Pekár Gyula 2 984 szavazat (27,03 %).⁷⁰ Ezzel Pekár kiesett, a pótválasztást június 5-én tar-

⁶⁶ Molitorisz, 2004. 80–81.

⁶⁷ Molitorisz, 2004. 80–81.

⁶⁸ Molitorisz, 2004. 82–83.

⁶⁹ Molitorisz, 2004. 83.

⁷⁰ <http://www.vokscentrum.hu/valaszt/valered3.php?mszkod=111301&evvalaszt=1922&evk kod=1&jny=hun> (Letöltés: 2010 április 12.)

tották, amelyen Borgulya Pál 5 839 szavazattal nyert Takács József 5 298 szavazatával szemben.⁷¹

Az Egységes Párt országosan a mandátumok 58 %-át megszerezve győzött a választásokon. A Független 48-as Kisgazdapártból csak Borgulya Pál és a békési Szakács Andor tudott mandátumot szerezni. Ezt követően a párt Szakács Andort országos ügyvezető elnökké, Borgulyát pedig ügyvezető alelnökké választotta. Más ellenzéki politikusok bevonásával egy agrárdemokrata blokkot kívántak létrehozni.⁷² A nemzetgyűlésben azonban az igazi parasztképviselők, az ún. „csizmások” száma 31-ről 16-ra csökkent, valamint a pártonkívüli, liberális kisgazda és liberális polgári ellenzék összesen 20 képviselőt tudott csak összefogni, így Borgulyáék elképzelése nem vált valóra.

Ennek következtében Borgulya Pál bejelentette, hogy a nemzetgyűlés összeülését követően az Egységes Pártba szándékozik belépni. Döntését azzal indokolta, hogy így többet tud tenni kerületéért, a szélsőségesen liberális ellenzékkel pedig amúgy sem tud azonosulni. A szarvasi kisgazdák most is mellette álltak, döntését elfogadták.⁷³

1923. december 14-én Borgulya Pál a mezőgazdasági szakoktatás fejlesztését javasolta. Úgy vélte, hogy a birtokreformtörvény nem volt kielégítő, valamint a múltban ennek elmaradását okolta a háborús vereségért és a forradalom kitöréséért: „A háborút tulajdonképpen nem vesztettük el a frontok összeomlásával, hanem elvesztettük a forradalmak kitörésével... Ha ugyanis azok a munkások a haza földjéből magukénak vallhattak volna valamit, nem dobták volna magukat eszközül oda azoknak a liberális jelszavaknak, melyek a lejtőre vitték, a magyar hazát pedig a megsemmisülés, a megcsonkulás állapotába juttatták... Ha a múltban nem történtek volna meg ezek a hibák, akkor a forradalom alatt a kommunisták nem találtak volna olyan termékeny talajra és nem tudták volna a népet megmaszlagolni.” Szerinte a nagybirtok bántóan nagy kedvezményeket kap a kisbirtokokkal szemben: „... nem akarják belátni, hogy aminél több kis egzisztencia teremtése által csak a nemzeti szempontot szolgáljuk... Hallunk kifogásokat, hogy nem érdemes kisgazdáknak, törpebirtokosoknak, vagy nincstelekeknek is adni a földet, akik nem tudják kellőképpen megmunkálni.” Erre válaszul azt javasolja, hogy járasonként 15-20 holdas, mezőgazdasági iskola létesítésére szolgáló földterületeket hasítsanak ki, „amelyen a kisemberek fiai kellő gazdasági kiképzést nyerhetnének.”⁷⁴

Eme 1923-as nagyobb beszédén kívül is aktív volt a nemzetgyűlésben, de a dolgozat szempontjából érdekes és lényeges hozzászólása nem volt az 1922–26-os ciklusban.

Borgulya fontosnak tartotta a mezőgazdasági szakképzést, ilyen funkciót ellátó iskola létesítésére második ciklusában nyílt lehetőség. Szarvas község a rekvirált termények fejében megtérítést kapott az államkincstártól. Schauer Gábor főszolgabíró, Biki Nagy Imre főjegyző és Borgulya Pál javaslatára a képviselő-testület elhatározta, hogy az így befolyt összeget egy középfokú gazdasági szakiskola létesítésére fogják fordítani.⁷⁵ A vállalkozáshoz kapóra jött Borgulya Pál és Mayer János földművelésügyi

⁷¹ Molitorisz, 2004. 83

⁷² Molitorisz, 2004. 83. és 86.

⁷³ Molitorisz, 2004. 86. o.

⁷⁴ Nemzetgyűlési napló, XVIII. kötet, 1923. december 8. – 1924. január 5., 81-82.

⁷⁵ Molitorisz Pál: A szarvasi Középfokú Gazdasági Tanintézet létesítésének története In: Bukovinszky László (szerk.): Agrártörténeti füzetek, 11. sz. Szarvas, 2005. (a továbbiakban: Molitorisz, 2005) 11–12.

miniszter barátsága, aki kijelentette, hogy „ott lesz iskola, ahol legnagyobb fogadására az áldozatkészség”.⁷⁶

Dr. Belopotoczky György szarvasi orvos a Benz báróktól megvásárolta az ún. Csáky kúriát abból a célból, hogy ott magánszanatóriumot létesíthessen 34 betegszobával és 75 ágygal. Tervéről azonban hamarosan le kellett mondania váratlan betegsége miatt.⁷⁷ A helyzetet kihasználva Borgulya Pál 1925. május 16-án rendkívüli ülésen győzte meg a képviselő- testületet, hogy az épületet 22 vagon búza árért vásárolják meg. Ezt követően a nagyközség nevében a minisztériumnak ajánlotta fel az épületet iskola céljára, 40 katasztrális hold terméketlen, szikes galambosi földdel együtt, mondván: „Kegyelmes Uram! Azért adjuk ezt a rossz földet az iskola céljaira, mert mi kínlódtunk vele eleget, de nem tudtunk vele semmire sem menni. Mutassa meg az iskola, hogy a tudománnyal mennyire lehet jutni.”⁷⁸

Az Országos Földrendező Bizottság az államkincstár birtokában lévő Schwarz Gyula- féle 400 holdas csabacsüdi birtokot ajánlotta fel az iskola számára, amit Szarvas előjárósága a saját birtokában lévő 400 holdas bikazugi mintabirtokra cserélt el, valamint további 25 hold földet ajánlott fel a libalaposi szántóból.⁷⁹ 1927. december 18-án pedig már az iskola ünnepélyes átadását tartotta Mayer János, aki Borgulya Pál érdemeinek méltatását követően a következőt mondta: „Meggyőződésem, hogy a jó agrárpolitika önmagában megoldja a szociális kérdéseket. Ennek azonban feltétele a komoly szaktudással rendelkező gazda. E feltételt akartuk megvalósítani az iskola létesítésével.”⁸⁰

Borgulya Pál talán legnagyobb érdeme az iskola létesítéséhez szükséges feltételek megteremtése, amely iskola – főiskolaként – ma is működik Szarvason.

1922. augusztus 5-én a községi tisztviselőknek és alkalmazottaknak búzasegélyt és ajándékot javasolt, de cserébe délelőtt 8-12 óráig, délután 2-5 óráig folyamatos munkát, megértést és gyorsaságot várt el „türelmetlenség és gorombaság nélkül”.⁸¹

Ugyanezen év október 27-én tárgyalásokat szorgalmazott Mezőtúrral, amely Szarvas számára az áramot szolgáltatta, hogy a lakosság érdekében ne legyen hirtelen ár-emelés napok, hetek alatt, ahogy azt korábban már tapasztalni lehetett, illetve, hogy a kisátalányosok is kaphassanak villanyórát.⁸²

1923-ban, a képviselő- testületi választások során a szociáldemokraták hét helyet szereztek. A pártok által tartott közös értekezleten Borgulya „hervadhatatlan érdemeiket” szerzett a tisztségek elosztásával kapcsolatos megegyezés létrehozásában.⁸³ Ezúttal is alkalmas volt egy komolyabb konfliktus feloldására.

1923 áprilisában az olcsó községi bérletek ellen szólalt fel. Egy a község tulajdonában lévő telekért Buk Adolf 4 000 Koronát fizetett, de közben ő maga 76 000 Koronáért adta bérbe valaki másnak. Borgulya szerint „ilyen pazarlás nem engedhető meg,

⁷⁶ Molitorisz, 2005. 14.

⁷⁷ Szenes János: In Cervino Monte. Történelmi regény, XXXIX. rész In: Szarvasi 7, 2009. október 9. (a továbbiakban: Szenes, 2009)

⁷⁸ Molitorisz, 2005. 15.

⁷⁹ Szenes, 2009.

⁸⁰ Molitorisz, 2005. 21.

⁸¹ BML Szarvas nagyközség közgyűlési jegyzőkönyve, 1922/127 kgy. 10471 ikt. sz.

⁸² BML Szarvas nagyközség közgyűlési jegyzőkönyve, 200/1922. kgy. 14483, 14566/1922 ikt. sz.

⁸³ Molitorisz, 2004. 76.

amikor a községi bíró is búzában kapja a fizetését”. Indítványára megváltoztatták a bérleti szerződést.⁸⁴

Mindezek mellett jelezte a képviselőtestületnek, hogy a hajnalig tartó táncmulatságok visszatetszést szülhetnek a nyomorgó népben, ezért javasolta, hogy a táncmulatságok, vigalmak idején szedjenek díjakat vagy kérjenek adományokat – ilyen lehetne például a „parkett rongálási díj”. Úgy vélte, hogy „... ma már valóságos tobzódássá fajulnak a mulatságok, noha romokban hever az ország s építő s termelő munkára volna szükség... a mulatságok táncvigalmak a késő reggeli órákig is kinyúlhatnak a templomba siető áhitatos népben erős visszatetszést szülnék s a munka hiány, nagy drágaság miatt erősen sújtott munkásosztályban ellenséges gyűlöletet támasztanak...”⁸⁵

Nagyatádi Szabó István 1924-es halálát követően pártja maradéka véglegesen beolvadt az Egységes Pártba. 1925-ben pedig újabb választójogi törvénnyel (1925. évi XXVI. tc.) még tovább csökkentették a választásra jogosultak számát. Az ellenzéki jelöltek helyzetét tovább nehezítette, hogy 245 képviselőből 199-et nyílt szavazással választottak meg.⁸⁶

1926 novemberében egy „jeles személyiségekből álló értekezlet” Szarvas népszerű orvosát, dr. Tóth Pált jelölte képviselőnek az Egységes Párt színeiben.⁸⁷ Ugyanakkor az Egységes Párt kigazdái november 14-én ismét Borgulya Pált jelölték, aki Bethlen István miniszterelnök hivatalos jelöltje is volt.⁸⁸ Furcsa helyzet állt elő: ugyanaz a párt két jelöltet indított. Marjay Géának, Békésszentandrás református lelkészének vezetésével küldöttség ment Budapestre az Egységes Párt központjába, hogy az esetet tisztázzák. Ott azt a választ kapták, hogy bár már van hivatalos jelölt, Tóth Pál is indulhat, „az eszme győzelme a fontos, nem az emberé”.⁸⁹

Így tehát az Egységes Párt két jelöltet: dr. Tóth Pált és Borgulya Pált indította, velük szemben a szociáldemokraták dr. Kiss Jenőt jelölték. 1926. december 10-én, 10 347 érvényes szavazat összesítése alapján a következő eredmény alakult ki: Borgulya Pál – 3 731 szavazat (36,06 %), dr. Tóth Pál – 3 601 szavazat (34,8 %), dr. Kiss Jenő – 3 015 szavazat (29,14 %).⁹⁰ Ezzel a szociáldemokrata jelölt kiesett, az egy hét múlva megismételt szavazáson azonban dr. Tóth Pál nyert 1 058 szavazattöbbséggel.⁹¹ Ezzel Borgulya vereséget szenvedett, többé nem vállalt jelöltséget.

Második ciklusában Borgulya legnagyobb érdeme a mezőgazdasági szakiskola létrehozása volt. Ezt először a nemzetgyűlésben elmondott nagyobb beszédében szorgalmazta. A vállalkozás sikerét nagyban elősegítette barátsága Mayer János földművelésügyi miniszterrel is. Rábeszélésére vette meg a község a Csáky kúriát, az pedig már csak a jó szerencsének köszönhető, hogy az iskola több, mint 400 hold földet is kapott.

⁸⁴ Molitorisz, 2004. 77.

⁸⁵ Maday, 1962. 262–263.

⁸⁶ Molitorisz, 2004. 84.

⁸⁷ Molitorisz Pál: Képviselőportrék a szarvasi választókerületből. Dr. Tóth Pál. 1887–1944 In: Kutas Ferenc (szerk.): Szarvasi Krónika, 16. sz. Szarvas, 2002. (a továbbiakban: Molitorisz, 2002) 90.

⁸⁸ Molitorisz, 2004. 84.

⁸⁹ Szarvasi Közlöny, 1926. november 19. hivatkozva: Molitorisz, 2002. 90.

⁹⁰ <http://www.vokscentrum.hu/valaszt/valered3.php?mszkod=111301&evvalaszt=1926&evk kod=1&jny=hun> (Letöltés: 2010. április 12.)

⁹¹ Szarvasi Közlöny, 1926. december 24., hivatkozva: Molitorisz, 2004. 84.

Borgulya továbbra is a kisemberek érdekeit képviselte, hol ténylegesen, hol csak szimbolikusan, de mindenképpen mély empátiáról tett tanúbizonyságot. 1922-ben kemény választási küzdelemben sikerült felülkerekednie, 1926-ra azonban feltehetőleg elfogyott a korábbi lendülete.

ÖSSZEGZÉS

Borgulya Pál tősgyökeres szarvasi evangélikus parasztszaládba születt. Családj a módos gazdá köé tartozott. Ez két szempontból is előnyt jelentett: maximálisan tisztában volt a helyi viszonyokkal, az emberek mindennapi gondjaival. Vagyoni helyzete ellenére sem különült el az általa képviseltektől, ezáltal hitelesen képviselhette őket. Ugyanakkor vagyona lehetővé tette, hogy például bank- és malomalapításban, virilisként pedig a helyi politikában is részt vehessen, ami kétségkívül nagy előnyt jelentett számára a későbbiekben.

Az 1920-as választásokon könnyű győzelmet aratott, bár igaz, hogy ebben az évben szinte csak kigazdák indultak a szarvasi választáson. Rövid, mindössze két éves első ciklusa alatt sikerült további megbecsülést és tekintélyt szereznie magának, aminek nagy hasznát vette az 1922-es választásokon. Noha ellenfele, Pekár Gyula jóval esélyesebbnek tűnt, aktivitásának, személyes hangvételének, jó kampányának és nem utolsó sorban jó szónoki képességeinek köszönhetően kiűtötte Pekárt. A második fordulóban aztán könnyen legyőzte az előző fordulóban még vezető szociáldemokrata ellenfelét.

A harmadik megmérettetésre, 1926-ra azonban érezhetően sokat vesztett lendületéből. Ellenfele, dr. Tóth Pál igen népszerű ember volt, bár igaz, hogy a választási rendszer is neki, mint kormánypárti jelöltnek kedvezett. Ettől függetlenül Borgulya nem tudott olyan eredményes kampányt folytatni, mint 1922-ben. Vereségét követően ugyan tovább folytatta munkáját, mint helyi képviselő és egyháztanácsos, de kevésbé volt részese a nagyobb történéseknek, mint nemzetgyűlési képviselőse idején.

Ez alól kivételt jelent szerepe a Független Kigazdapárt megalapításában. Az 1931-es választásokon azonban visszalépett a jelöltségtől. A '30-as években továbbra is aktívan politizált, fokozatos visszavonulása csak a '40-es évekre tehető. A fordulatot követően komoly csapások érték, amelyeket csak súlyosbítottak családi problémái is. Mindezek ellenére nem keseredett meg, és szép kort (88 év) élt meg. Személyét azonban méltatlan támadások érték utolsó éveiben, így kerülhetett sor arra, hogy leszármazottain, néhány idős emberen és helytörténészen kívül ma már kevesen ismerik a nevét.

Nemzetgyűlési képviselőként legmaradandóbb eredménye a Középfokú Gazdasági Tanintézet létesítése volt. Ezt először egy nagyobb beszéddel készítette elő a nemzetgyűlésben, ahol az agrárszakoktatás fontosságát hangsúlyozta. Sokat számított barátsága Mayer Jánossal abban, hogy végül Szarvason alapítottak iskolát. Emellett helyi a képviselőtestületben is latba vetette minden befolyását az ügy megvalósítása érdekében.

Borgulya Pál valóban a gazdák és a kisiparosok érdekét képviselte következetesen, helyi szinten takarékoságra törekedett, kivéve, ha az egyházzal és a parasztságról volt szó. Mindezek mellett egyháztanácsosként is befolyásolta a község életét, köszönhetően az evangélikus egyház nagy befolyásának és az ott élöket érintő sokrétű tevékenységének.

Össességében tehát azt állítom, hogy a két világháború közötti vidéki Magyarország jellegzetes parasztképviselője volt Borgulya Pál, aki így vagy úgy, de valamilyen mértékben végig meghatározta a község életét az akkori rendszerben.

Borgulya Pál az 1930-as években

Varga Zoltán

RÉVÉSZ LÁSZLÓ ÉS A FÜGGETLEN KISGAZDAPÁRT VÁLASZTÁSI SIKERE KECSKEMÉTEN (1939)

Révész László a huszadik század 30-as és 40-es éveiben meghatározó személyisége volt Kecskemét városának. Ügyvéd, a kecskeméti református egyházközség presbitere, a törvényhatósági bizottság, a kisgyűlés, valamint több kecskeméti részvénytársaság igazgatóságának tagja. A Független Kisgazdapárt színeiben háromszor választották meg a város országgyűlési képviselőjévé, egy évig az Országgyűlés háznagyi tisztét is betöltötte. Kecskeméten és a város tanyavilágában egyaránt nagy népszerűségnek örvendett, nyilvános megjelenéseiről szóló források mindig kihangsúlyozzák szónoki tehetségét, közvetlen beszédstílusát. Politikai ellenfelei is elismerték jószándékát és becsületességét. Révész László politikai pályáját kettétörte a kommunista egypártrendszer kiépítése. Minden tisztségéről lemondva visszavonult a politikai élettől. Révész László parlamenti és várospolitikai tevékenységéről még nem született átfogó tanulmány. A róla szóló források és az ezekre épülő szakirodalom több esetben téves adatokat közölnek családi viszonyairól, képviselőségéről, a Független Kisgazdapártban elfoglalt szerepéről.

ÉLETRAJZA, CSALÁDI KÖRÜLMÉNYEI

Révész László, a Független Kisgazdapárt kecskeméti országgyűlési képviselője 1889. november 20-án született Kecskeméten, református értelmiségi családban. Családja ősi kálvinista vallású. Édesapja Révész Benedek ügyvéd, Kecskemét város tisztviselője volt. A szakirodalom¹ tévesen Révész Ferenc néven említi. A Révész család öcsödi származású, édesapja még Öcsödön született, Révész László keresztszülei 1889-ben pedig az öcsödi rokonok lettek.² Édesanyja Muraközy Judit, a népes Muraközy család kecskeméti ágának leszármazottja. Felmenői révén 10 kataszteri hold szántóval és 5 kataszteri hold szőlővel rendelkezett.

Elemi és középiskolai tanulmányait Kecskeméten végezte. Az állami református főgimnáziumban tanult németül, latinul, franciául és görögül. Jó tanuló volt, a főgimnáziumi IV. és VIII. osztályos bizonyítványában jó és jeles érdemjegyek vannak.³ A főgimnáziumot követően a kecskeméti jogakadémián kezdte jogi tanulmányait, majd a kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemen szerzett állam és jogtudományi doktorátust 1915-ben. A doktorátus megszerzését követően fél

¹ Vida István (főszerk.): Nemzetgyűlés almanachja 1945. november 29. – 1947. július 25. Budapest, 1999. (a továbbiakban: Vida) 496.

² Révész László családi hagyatéka (a továbbiakban: CSH): Kivonat a kecskeméti református anyaszentegyház születési anyakönyvéből 1934. június 6-án.

³ CSH Iskolai bizonyítvány 1904-ből és 1908-ból.

évig a berlini egyetem jogi karán dolgozott.⁴ Egyes források azt írják, hogy egyetemi tanulmányai alatt tanult Berlinben.⁵

1915-ben feleségül vette Muraközy Erzsébetet. Három fiúgyermekük született: László (1916), István (1917) és Sándor (1925). 1915 augusztusától jegyzői feladatokat látott el a kecskeméti járásbírószágon. 1916-ban Budapesten egységes ügyvédi és bírói vizsgát tett. 1919. március 21-től járásbírói kinevezést kapott.⁶ A Tanácsköztársaság idején forradalmi törvényszéki elnökké nevezték ki. Kinevezését és a Tanácsköztársaság alatti bírói működését élesen bírálták szélsőjobboldali csoportok a kommunizmus leverését követően, ezért 1920 novemberében kilépett az állami szolgálatból⁷ és ügyvédi irodát nyitott családi lakásán, az őz utca 3. szám alatt,⁸ emellett 18 hold földön gazdálkodott.⁹

Gyakorló ügyvédként első megbízásai közé tartozott egy pianino adás-vétele: „Egy jó korban lévő pianino eladó. A feltételek megtudhatók dr. Révész László ügyvéd irodájában, őz utca 3. szám a.”¹⁰ Ebben az időben ügyésze lett a kecskeméti református egyházközségnek és az egyházmegyének is¹¹

Révész 1910-től a kecskeméti Felsőkerületi Függetlenségi és 48-as Párt és Népkör tagja volt. 1925-től a kecskeméti Magyar Kereskedelmi Bank Rt. igazgatósági tagja, 1929-től 1934-ig pedig a kecskeméti városi törvényhatósági bizottság tagja.¹² 1930-ban, a Függetlenségi és 48-as Párt és a Kisgazdapárt összeolvadását követően Sándor István volt kecskeméti polgármester hatására¹³ csatlakozott a Független Kisgazdapárthoz. 1938-tól a kecskeméti szervezet elnöke és az országos nagyválasztmány tagja.¹⁴ Révész László lelke mélyén élete végéig függetlenségi és 48-as érzelmű maradt, önéletrajzában így szól: „1910 óta tagja voltam a kecskeméti 48-as függetlenségi pártnak és 1938-tól kezdve elnöki minőségben vezettem a pártot, amely 1939. májusban kisgazdapárti programmal országgyűlési képviselővé választott.”¹⁵

1939-ben Kecskeméten a Független Kisgazdapárt listáján országgyűlési képviselővé választották. Ellenzéki képviselőként 1940-ben bírálta Magyarország háromhatalmi egyezményhez való csatlakozását.¹⁶ 1942-ben szót emelt a délvidéki vérengzés ellen és

⁴ CSH Önéletrajz.

⁵ Vida 497.

⁶ Uo.

⁷ CSH Önéletrajz.

⁸ Kecskeméti Lapok (a továbbiakban: KL), 1920. 88. sz.

⁹ Vida 497.

¹⁰ KL, 1920. 97. sz.

¹¹ Haeffler István (szerk.): Országgyűlési almanach. Az 1939–44. évi országgyűlésről. Hiteles kiadás. Budapest, 1940. (továbbiakban: Haeffler) 296.

¹² Vida 497.

¹³ Péterné Fehér Mária – Szabó Tamás – Székelyné Kőrösi Ilona: Kecskeméti életrajzi lexikon Kecskemét, 1992. (a továbbiakban: Péterné) 213–214.

¹⁴ Vida 497.

¹⁵ CSH Önéletrajz.

¹⁶ 1940. november 20-án Magyarország csatlakozott a szeptemberben létrejött német-olasz-japán háromhatalmi egyezményhez, ezzel megszűnt az ország semlegessége, Teleki Pál miniszterelnök semlegességi politikája megszakadt. Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2000. 247.

tiltakozott a Szovjetunió megtámadása miatt.¹⁷ 1943-ban ő is aláírta a Kisgazdapárt Kállay Miklós miniszterelnökhöz eljuttatott háborúellenes memorandumát. Tagja volt annak a delegációnak, amely 1944 elején kapcsolatot keresett a Szociáldemokrata Párttal a két párt közötti parlamenti szövetség megkötésére¹⁸ a fasizmus ellen.¹⁹ 1944. március 19. után, a német megszállást követően el kellett menekülnie Kecskemétről. A várostól 10 kilométerre lévő tanyán húzódott meg, és csak a város 1944. október 31-i szovjet elfoglalása után tért vissza Kecskemétre.²⁰

1944. december 17-től az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja. 1944 decemberében újjászervezte a kecskeméti jogakadémiát, egyúttal 1946 júniusáig a jogakadémia dékáni tisztét is ellátta.²¹ 1945-ben ismét bevásárlották Kecskemét város törvényhatósági bizottságába, valamint a kisgyűlésbe is, melyeknek tagja maradt visszavonulásáig. A szakirodalmak szerint 1947. július 13-án az FKGP kecskeméti szervezetének vezérelnőkévé választották,²² azonban a Kecskeméti Lapok tanúsága szerint már 1945. július 29-től vezérelnök volt Kecskeméten.²³ Az 1945. augusztus 20-án tartott kisgazda nagyválasztmányon bevásárlották az FKGP Országos Intézőbizottságába. Az 1945. november 4-én tartott nemzetgyűlési választáson a Pest-Pilis-Solt-Kiskun és Bács-Bodrog vármegyék alkotta választókerületben, a Független Kisgazdapárt színeiben ismét képviselővé választották.²⁴

1946. szeptember 20-án a jogakadémia tiszteletbeli professzori címmel tüntette ki. 1946. október 22-től a Nemzetgyűlés háznagya. Közben Kecskeméten továbbra is szerepet vállalt a város társadalmi életében. 1946. szeptember 1-jétől 1947-ig főszerkesztője a Kecskemét című kisgazda lapnak, amely a nagy múltú visszatekintő Kecskeméti Lapok jogutódja.²⁵ 1946-tól 1948-ig a kecskeméti Gazdasági Gőzmalom igazgatósági tagja. 1946. november 19-én a Református Egyesület tiszteletbeli elnökévé választották.

Az 1947. augusztus 31-i országgyűlési választáson ismét az Országgyűlés tagja lett a Pest-Pilis-Solt-Kiskun és Bács-Bodrog vármegyei listás választókerületből. 1948. június közepén egészségi okokra hivatkozva lemondott a képviselőségről, parlamenti mandátumát július 6-án szüntették meg.²⁶ Lemondásának valós oka azonban az lehetett, hogy a főispánon keresztül Rákosi Mátyás azt üzenete neki: ha beadja lemondását és visszavonul a közélettől, békében élhet.²⁷ Lemondását követően folyamatos zaklatások érték Kecskeméten, ezért az őz utca 3. szám alatti házából elköltözött és a Muraközy család tanyáján, a Kecskeméthez tartozó szikrai tanyavilágban telepedett meg.²⁸ Önéletrajzában így ír ezekről az eseményekről: „1948 nyarán a politikától visz-

¹⁷ Péterné 214.

¹⁸ Vida 497.

¹⁹ Péterné 214.

²⁰ Vida 497.

²¹ Péterné 214.

²² Vida 497.

²³ KL, 1945. augusztus 5.

²⁴ Vida 497.

²⁵ Kecskemét, 1946. szeptember 1.

²⁶ Vida 498.

²⁷ Péterné 214.

²⁸ Vida 498.

szavonultam és azóta teljes visszavonultságban élek Szikrában, egy távoli tanyán.”²⁹

Az 1956-os forradalom és szabadságharc benne is fellobbantotta tenni akarását a nemzetért és a városért, ezért 1956. október 28-án kezdeményezésére és irányításával újjáalakult a Független Kisgazdapárt kecskeméti szervezete. Újraindította és főszerkesztője lett a Kecskeméti Lapoknak. A forradalom leverése után ismét visszavonult Szikrába és ott gazdálkodott az 1965. január 18-án bekövetkezett haláláig.³⁰ Révész László így emlékezett vissza az 1956-os és az az utáni eseményekre: „1956-ban Kecskeméten szerveztem a Kisgazdapártot, távol tartva embereinket minden erőszakoskodástól. Most is a várostól 30 kilométernyire, a legközelebbi falutól, Lakitelektől pedig 5 km távolságra teljes visszavonultságban élek.”³¹

ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELŐVÉ VÁLASZTÁSA (1939)

Horthy Miklós kormányzó 1939. május 5-én feloszlatta az Országgyűlés Képviselőházát és új választást írt ki pünkösdre, május 28–29-re.³² Az 1939-es országgyűlési választás lefolytatását az 1938-ban elfogadott választójogi törvény szabályozta. A törvény egyéni és lajstromos választókerületekre osztotta Magyarországot. Budapesten és a törvényhatósági jogú városokban – így Kecskeméten is – tisztán lajstromos, azaz pártlistás választókerület volt, az ország többi részén egyéni és lajstromos kerületek egyaránt, ezeken a helyeken a szavazó két szavazólapot kapott.³³

A törvény más szabályokat alkalmazott a lajstromos és az egyéni választókerületekben. Lajstromos választókerületben a 26. életévét betöltött férfiak és a 30. évüket betöltő nők kaptak szavazati jogot, míg az egyéni választókerületekben a férfiaknak és a nőknek egyaránt 30 év volt az alsó korhatár. Ezen kívül számos feltételnek meg kellett felelni ahhoz, hogy szavazati jogot kapjon a választó. A lajstromos választókerületekben a pártoknak kétszer annyi jelöltet kell ajánlaniuk, mint amennyit majd végül megválasztanak.³⁴

A májusi választáson több párt versengett a választók szavazataiért, melyek közül Kecskeméten a Magyar Élet Pártja és a Független Kisgazdapárt tudta összegyűjteni a listaállításhoz szükséges kellő számú ajánlást.

Révész László az 1939-es választáson első alkalommal lett a Független Kisgazdapárt jelöltje Kecskeméten. A választás eredményeként a párt színeiben országgyűlési mandátumot szerzett. Első megválasztásának körülményeit valamennyi szakirodalom helytelenül tárgyalja, mivel ezek egy téves forrásra alapoznak. Az 1939–1944. közötti Országgyűlés almanachja így ír Révész Lászlóról: „Az 1939. évi általános választáson a kecskeméti választókerületben Eckhardt Tibor listavezető mögött következett a párt lajstromán és miután Eckhardt Tibor lemondott kecskeméti mandátumáról, mint

²⁹ CSH Önéletrajz.

³⁰ Vida 498.

³¹ CSH Önéletrajz.

³² Kecskeméti Ellenőr (a továbbiakban: KE), 1939. május 5.

³³ Pintér István: A kényszerpályára szavazó ország – 1939. (a továbbiakban: Pintér) In: Földes György – Hubai László (szerk.): Parlamenti választások Magyarországon 1920–1998. Budapest, 1999. 179–182.

³⁴ Uo. 182–183.

első pótképviselőt hívták be a képviselőházba.”³⁵ Az 1939-es kecskeméti sajtótermékek tanúsága alapján arra a megállapításra kell jutnunk, hogy az almanachból idézett szöveg alapvetően hibás, s ezt a hibát valamennyi eddig megjelent szakirodalomban is vizsgolták.

Az 1939-es országgyűlési választáson Eckhardt Tibor, a Független Kisgazdapárt pártvezére nem szerepelt pártja kecskeméti listáján, tehát nem lehetett a párt kecskeméti listavezetője sem. Az 1935-ös választáson Eckhardt a Kisgazdapárt kecskeméti listavezetője volt, mandátumot is szerzett Kecskeméten, azonban többes mandátuma miatt akkor kecskeméti mandátumáról lemondott. 1939. május 4-i kisgazda országos választmányi ülés után előzetes megbeszélést tartottak a választáson induló jelöltekről. A kecskeméti kisgazdák nevében Sándor István, Révész László, Lusza Emil és Hajdú Ernő felkérte Eckhardt Tibort, hogy 1935-höz hasonlóan vezesse ismét a Kisgazdapárt kecskeméti listáját. Eckhardt a kecskeméti jelöltséget nem tudta vállalni, mivel addigra már három hasonló kérésnek tett eleget és a hatályos választási törvény szerint egy jelölt csak három helyen jelöltheti magát.³⁶

A Független Kisgazdapárt kecskeméti szervezetének vezérő bizottsága 1939. május 7-én állította össze a kecskeméti választókerület listáját. „A vezérő bizottság egyhangúan, nagy lelkesedéssel” fogadta el a párt négy fős lajstromát: a listavezető Dr. Révész László ügyvéd, szőlőbirtokos, második Czirják Antal országgyűlési képviselő, az Országgyűlés egyetlen kisiparos tagja, harmadik ifj. Balla Dömötör kisgazda és végül Poór István kisgazda.

„Nyomban küldöttség ment át az Ellenőr szerkesztőségébe, ahol ezalatt az idő alatt dr. Révész László dolgoztatva várta a vezérőbizottság határozatát. Győrfy Pál ny. főjegyző üdvözölte néhány keresetlen szóval a párt első képviselőjelöltjét, aki szemmel láthatóan mélyen meghatva köszönte meg az öröm és ragaszkodás közvetlen formában történt megnyilatkozását.

A párhelyiségben Csikay Lajos és Sándor István mondtak a vezérőbizottság nevében üdvözlő szavakat dr. Révész Lászlóhoz, Sándor István válaszolt a párt első jelöltjének jellembeli tulajdonságait, eddigi munkásságát, amit a nép érdekében kifejtett és annak a bizakodásának adott kifejezést, hogy a párt csaknem teljesen kecskeméti nevekből összeállított listája győzelmet fog aratni a másik párt listájával szemben, amely csaknem teljesen mellőzte a kecskeméti erőket.

Dr. Révész László nagy ünneplés, általános helyeslés közben így válaszolt:

– Hálásan köszönöm a vezérőbizottság állásfoglalását, mellyel engem megtisztelt. Bármilyen nehéznek ígérkezik a küzdelem, azt vállalom. Erőt merítetek abból a lelkesedésből, mely felém árad és abból a hagyományból, mely ezt a pártot, ennek a városnak a népét mindig egygyé kovácsolta, amikor küzdelem elé került. Nehéz a helyzet, láttuk már eddig is, miként bánnak az ellenzéki pártokkal. [...]

– Mi a szegények pártja vagyunk, háttérbe kerültünk az egerúttal szemben, amit a kormánypárt nyert a nagyobb hatalom és a korlátlanul rendelkezésre álló pénz révén. Nálunk mindezt csak a munka és a lelkesedés pótolhatja. Átérezem a teljes felelősséget, hogy a harcnál veszteni nem szabad. Egy pillanatig sem tartom kétségesnek a győzelmet, amit csak a magunk segítségével fogunk kivívni. Ne hiányozzék a lelkesedés, ne bízzuk azonban el magunkat, mindenki folytassa áldozatosan a munká-

³⁵ Haeffler 296.

³⁶ KE, 1939. május 2.

ját. Isten áldását kérem erre a munkára! [...] Szűnni nem akaró taps fogadta dr. Révész László szavait. [...]

Hajdú Ernő indítványára elhatározták, hogy Eckhardt Tibor nevét, mint az országos párt vezérének nevét a szavazólapokra felvételik. Így Eckhardt Tibor neve, ha nem is jelöltként, de mégis szerepelni fog a kecskeméti képviselőválasztáson.³⁷

Eckhardt Tibor neve a párt vezéréként valóban rajta volt a szavazólapon, de a Független Kisgazdapárt kecskeméti listáját 1939-ben Révész László vezette – cáfolva az 1940-ben megjelent országgyűlési almanachot.

A választási rivális, a Magyar Élet Pártja (MÉP) lajstromán szerepelt gróf Csáky István külügyminiszter, Szász Lajos dr. pénzügyminiszteri államtitkár, Söröli Pál és vitéz Szathmáry Kálmán kecskeméti lakosok. A választási korteskedések a helyi sajtóban és választási gyűléseken zajlottak. A MÉP-et a Kecskeméti Lapok támogatta, a Kisgazdapártot pedig a Sándor István által alapított Kecskeméti Ellenőr című újság.

A kisgazdák választási gyűléseket tartottak a kecskeméti tanyavilág több pontján: Lakiteleken, a Hankovszky-vendéglőben és Szentkirályon, a Péli-vendéglőben május 14-én Révész László tartott kampánygyűlést, amelyen nagyon sok tanyasi polgár vett részt.³⁸ Május 18-án „Kecskemét választópolgáraihoz!” címmel fél oldalas cikket közöl címloldalán a Kecskeméti Ellenőr Révész László tollából. Cikkében felhívja a választók figyelmét, hogy a Független Kisgazdapárt ellenzéki párt, amely ellenzékéből kivívta a titkos választójogot (csak a törvényhatósági jogú városokban). Révész László és a párt sürgeti a földosztást, Eckhardt Tibor földosztás-javaslatát a Kisgazdapárt magáévá tette és azt öt év alatt bevezethetőnek tartja. „Az igazi, odaadó, lelkes és önzetlen munka sohasem jár együtt öntömjénezéssel, cifra jelszavak puffogatásával, mert ezek csak az időhúzás palástolásának ügyetlen eszközei. Nem ígérünk többet, csak annyit, hogy ennek a városnak és lakosainak az érdekeit fogjuk egyedül és kizárólag szolgálni teljes fizikai és lelki erőnkkel, mert tudjuk, hogy ezek azonosak a nemzetével. Ezt nemcsak ígérjük, de kezünket szívünkre téve szentül fogadjuk! E föld nélkül nem is tudnánk, de nem is akarunk boldogulni, mert ez adta a kenyeret dédapáinknak és ez adja a dédunokáinknak is.”³⁹

Május 19-én a városi moziban választási gyűlést tartott a kisgazdapárt, melyen jelen volt és felszólalt Eckhardt Tibor országos pártvezér. Révész László ezen a gyűlésen ismertette politikai programját, mely programban a „a keresztény, népi és nemzeti politikai irányt” követi. Fontosnak tartotta a gyors és igazságos földreformot, a közelet tisztaságát, a kisember védelmét a nagytőkésekkel szemben, az igazságos és arányos adózást. Révész a „hárommillió elhagyott, teljesen vagyontalan munkásosztálynak” a helyzetét is vállára kívánta venni. Programjában szerepel „a harc a diktatúra ellen éppen úgy, mint városunk autonómiájának megvédése és fejlesztése bárholonnan jövő elnyomással szemben.”⁴⁰

A kisgazdapárt programjában nemzetfenntartó erőnek egyedül a földbirtokos gazdát tekintette. A két Kecskeméten induló párt programja hasonlóságokat mutat: mindkét párt a középrétegek érdekének képviseletét tekintette legfőbb céljának.⁴¹

³⁷ KE, 1939. május 9.

³⁸ KE, 1939. május 13.

³⁹ KE, 1939. május 18.

⁴⁰ KE, 1939. május 20.

⁴¹ Péterné Fehér Mária: Az 1939-es országgyűlési választás Kecskeméten az egzakt források tükrében. 1971. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára XXXII./4/b. Kézirat.

A Kecskeméti Ellenőr tevékenyen támogatta Révész László kampányát. A választás előtti napon a lap címlapján közöl cikket Révész Mérlegen címmel, május 28-án, a választás napján Révész László arcképével jelent meg az Ellenőr.

A választás a mandátumok tekintetében kiegyenlített eredményt hozott: a két kecskeméti mandátum 1:1 arányban oszlott meg a Magyar Élet Pártja és a Független Kisgazdapárt között. A MÉP 13 754 szavazatot kapott, míg a Kisgazdapárt 7 021-et, így az országos tendenciáknak megfelelően Kecskeméten is a kormányzópárt győzött. Kecskemét országgyűlési képviselője lett gróf Csáky István (MÉP) és dr. Révész László (FKGP). A város 25 választókerülete közül mindössze három tanyai körzetben – Ágasegyházán, Ménteleken és Lakiteleken – tudott győzni a Révész László vezette lista.⁴²

A Kecskeméti Lapok szerint a MÉP könnyen megszerezhetette volna mindkét kecskeméti mandátumot, mivel az 1935-ös eredményét a párt tíz százalékkal tudta javítani, a kisgazdapártra adott szavazatok száma pedig kilenc százalékkal esett. Révész László parlamenti mandátumát a Kecskeméti Lapok szerint annak köszönheti, hogy nincsenek ellenségei. „Személyében a becsületességet és a jószándékot értékelte a választó.”⁴³

Csáky István nem tartotta meg kecskeméti mandátumát, mivel Sopronban is országgyűlési képviselővé választották, így a kormánypárt kecskeméti képviselője Szász Lajos pénzügyminisztériumi államtitkár lett.⁴⁴

Révész László az 1939. június 10-én megalakult Képviselőház tizennégy fős kisgazda képviselőcsoportjában foglalt helyet. A képviselőcsoport több tagja⁴⁵ később jelentős pozíciókat töltöttek be a Független Kisgazdapártban. Révész László tagja lett a Képviselőház igazságügyi, mentelmi, valamint a naplóbíró bizottságának.⁴⁶ Révész aktív volt a parlamentben. Megválasztását követően, 1939 júniusában és augusztusában két interpellációt nyújtott be a földművelésügyi miniszternek a kecskeméti gazdálkodók érdekében, ezen kívül több törvényjavaslat vitájában a kisgazdapárt vezérszónoka volt. 1940-ben részt vett a következő évi költségvetési vitában, és ugyancsak szót emelt a Duna-Tisza közti csatorna megépítése ügyében. Ebben az évben kisebbségi véleményt fogalmazott meg a mentelmi bizottságban egy képviselőtársa mentelmi ügyében. 1941-ben és 1942-ben aktív olvasója volt az országgyűlési könyvtárnak. 1942-ben részt vett két törvényjavaslat vitájában, és ebben az évben tárgyalta Révész mentelmi ügyét is. 1943-ban, a ciklusban utolsó parlamenti felszólalását nem mondta el, mivel nem tartózkodott az ülésteremben. A német megszállás és a nyilas hatalomátvétel alatt a Kisgazdapárt betiltott szervezetként nem vett részt a politikai életben.

⁴² KE, 1939. június 1.

⁴³ KL, 1939. június 4.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ A képviselőcsoport tagjai: Bajcsy-Zsilinszky Endre, Eckhardt Tibor, Horváth Zoltán, Klein Antal, Kövér János, Nagy Ferenc, Révész László, B. Szabó István, Szentiványi Lajos, Tildy Zoltán, Varga Béla, Váczy József, G. Váczi Lajos, Vásáry István. Haeffler 100.

⁴⁶ Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója. I. kötet Hiteles kiadás. 1939.

Révész László

OKTATÁS ÉS REVIZINIOZMUS

Lezsák Sándor

„A SZÍVEK IS RÓLA BESZÉLNEK”*

A KLEBELSBERGI OKTATÁS- ÉS KULTÚRPOLITIKA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI MAGYARORSZÁGON

Kiinduló alaptételem, hogy Horthy Miklósnak mint államfőnek, és Klebelsbergnek mint kultuszminiszternek nincs versenytársa a huszadik század magyar politikatörténetében. Annak ellenére mondom ezt, hogy a század elején Tisza István miniszterelnök kiváló képességű államférfiú volt és Horthy Miklós kormányzósága idején olyan kiemelkedő képességű államférfi is volt – két alkalommal is – miniszterelnök, mint Teleki Pál. A korszak jellegét azonban mégis Horthy kormányzói egyénisége határozta meg, Klebelsberg pedig a kultúraépítés példátlanul nagy munkájával emelte a megcsonkított országot rangos és fejlődőképes országgá Európában.

Remélem, hogy ez a konferencia előkészíti azt, hogy a jövőben Horthy Miklósról elnevezett tudományos intézet, fiatal kutatók segítségével elemezni fogja a két világháború közötti Magyarország történetét, eredményeit, amelyek felismerésére és elismerésére, hiteles értékelésére az egészséges nemzeti tudat érdekében is erős szükségünk van.

Klebelsberg Kuno negyvenhét éves volt, amikor a vallás- és közoktatásügyi miniszteri megbízást kapta. Miniszteri sikereiben jelentős szerepe volt annak, hogy előzőleg miniszterelnökségi államtitkár, illetve belügyminiszter volt. Érzékelte, hogy miképpen működik a közigazgatás, illetve az a közoktatás, amelynek ügyeit a kormányzó rábízta. Ha tallózunk az 1990 előtt megjelent történelmi tanulmányok között, akkor észleljük, hogy személyével és munkásságával kapcsolatban a Rákosi- és a Kádár-korszak történet-szei jellemzően kétféle torzítást követtek el. Elsősorban azt, hogy elhallgatták oktatáspolitikai erőfeszítéseit és a magyar értelmiség, a magyar tudományos élet megerősödésében betöltött óriási szerepét. Azzal, hogy eljelentéktelenítették, el tudták követni a második torzítást is, mely szerint Klebelsberg a szerintük Horthy-diktatúrának nevezett korszaknak egy bárkivel helyettesíthető szolgai hivatalnoka volt.

A szocialista korszak történet-szei saját koruk kinevezési politikáját vetítették vissza Horthy idejére. A szocialista korszak teljhatalmú vezetői ugyanis jellemzően kerültek a tehetséges emberek miniszteri kinevezését. A középszerűséget pártolták, mivel nem kívánták leendő riválisokkal veszélyeztetni a hatalmi pozíciójukat. Horthy Miklós mint kormányzó viszont nagyon jó emberismerettel olyan tehetségeket bízott meg államigazgatási feladatokkal, mint Bethlen István miniszterelnök, Teleki Pál miniszterelnök, Kánya Kálmán külügyminiszter, Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter vagy mint Klebelsberg Kuno közoktatási és vallásügyi miniszter. A kormányzó

* Elhangzott 2008. június 28-án Szegeden a Társadalom és politika a Horthy-korszakban című konferencián.

kinevezési stratégiáját csakis a remélt eredmények és a közjó szolgálata vezérelte, nem kicsinyes hatalmi féltékenykedés. A kormányzó – szintén a diktátoroktól eltérő módon – bízott ezekben a miniszterekben, nem szólt bele napi döntéseikbe, tág politikai és anyagi mozgásteret biztosított számukra, és így elérte azt, hogy köztisztviselőket kivívott egyéniségek, és ne szürke hivatalnokok irányítsák a megcsonkított, rendkívül nehéz helyzetbe került Magyarországot. Csak ebben a közegben, ebben a Horthy-korszakban lehetett termékeny az a Klebelsberg Kuno, akinek 10 éves működése az élet szinte minden területét áthatotta – és eredményei máig érezhetők. Sajátos, a remélt jövődőt szolgáló intézményrendszert hozott létre a kultúra, a tudománypolitika és a tanügy területén. De még az egészségügy területéről is megemlíthetjük azt az iskolaorvosi hálózatot, amelyet az ő idejében szerveztek meg. Azt, amit most, éppen napjainkban bontanak le.

A rendkívül nehéz gazdasági helyzet ellenére évről évre az állami költségvetés 9-10 százalékát kapta meg az oktatási és kulturális tárca a szellemi honvédelemre. Ebből 165 óvoda épült, így ebben az időben az óvodák száma 975-ről 1140-re nőtt. A kiemelten kezelt oktatási tárca forrásaiból húsz év alatt 6362 új iskola épült fel, köztük 5000 tanyai iskola a legnehezebb körülmények között élő gyermekek számára. Tanítottam, sőt laktam is Lakiteleken úgynevezett Klebelsberg-iskolában, s láttam, tapasztaltam, hogy Klebelsberg mennyire átgondolta annak a tanító házaspárnak, családjának az életét, amikor előírta egy-egy ilyen iskola és a hozzá tartozó tanítói lakás paramétereit. Nem csak a Duna-Tisza közén, hanem az egész ország területén szorgalmazta és segítette az iskolaépítéseket. Az általános iskolák száma ebben az időszakban 7118-ról 13 780-ra növekedett. Az ötezredik iskolát éppen Szegeden adták át 1930. október 25-én. Itt Szegeden, a rókusi általános iskola falán, az emléktáblán olvasható: „Amíg magyar tanító magyar gyermeket nevel e földön, itt és az 5000 iskolájában, nem csak a kövek, de a szívek is róla beszélnek.”

Jó szakmai és politikai ritmusérzékkel változtatta meg az óvónőképzés vagy a tanítóképzés korábbi gyakorlatát. A közoktatásban sok területen érdemben változtatott, például a tankönyvek közérthetőségében, szellemiségében vagy a tanfelügyelői rendszer területén. A tankönyvkiadás rendje a maihoz képest szabadabb szellemű volt. Nem véletlenül van most az Alkotmánybíróság asztalán a tankönyvkiadókat ellehetetlenítő törvény felülvizsgálati kérelme.

Az általános tankötelezettség időszakát – 1928-tól – tizenhat évre tervezte fölemelni, de a gazdasági válság miatt a betervezett törvény csak 1937 és 1940 között lépett hatályba. Klebelsberg készítette elő a pályaválasztási tanácsadók rendszerét, amelyek 1929-ben kezdték meg működésüket. Új középiskolák és ipari tanuló intézetek sora épült fel. Ennek eredményeként az 1920. évi 2,6 százalékról 1938-ra az érettségizettek aránya a népességen belül 6 százalékra növekedett. Megközelítve a németországi arányt és meghaladva a franciaországit. Új egyetemek épültek Pécsen és Szegeden, pótolva az elszakított területekre került felsőfokú oktatási intézményeket. 1925-ben alakult meg a Testnevelési Főiskola is. Kormányprogram támogatta a szegény sorsú gyermekek középiskolai és egyetemi tanulmányait.

Itt szeretném megjegyezni, hogy az Orbán-kormány idején sokat dolgoztunk azon, hogy a kistelepüléseken meginduljon az Arany János tehetséggondozó program, a külvárosokban pedig a József Attila tehetséggondozó program, de a szocialista-liberális kormányzat elsorvasztotta ezeket a kezdeményezéseket.

Klebsberg Kuno szellemi ujjlenyomata a sport területén is érvényesült. 1921-ben még miniszterelnökségi államtitkár volt, amikor kötelezővé tették a gyáraknak, üzemeknek, hogy sportpályákat építsenek. A munkások testnevelő, sportolási és pihenési lehetőségeit teremtették meg. Mi történt ezekkel a gyártelepeken lévő sportlétesítményekkel? Bizony, a privatizált gyárak új tulajdonosai ma számolják fel ezeket az intézményeket. Ma a főváros több kerületében lényegesen kevesebb sportpálya van, mint volt hetven évvel ezelőtt.

A 1920-as–1930-as években a falvakban a futball szeretete oly módon lendült fel, hogy szinte minden településen építettek futballpályát. Klebsberg még a csekély lehetőségekből is támogatta olimpiai szerepléseinket és felismerte a sportdiplomácia jelentőségét. Magyarország részt vett a FIFA kongresszuson, és szerepet vállalt a vízilabda-sport nemzetközi vezetésében is. Klebsberg pontosan tudta, hogy mennyire fontos a tehetséges gyerekek kiemelése és taníttatása. Búza Barna, a századik életévéhez közeledő szobrászművész Klebsberg személyes közbenjárásának köszönheti például, hogy tizenhét évesen érettségi nélkül lehetett képzőművészeti főiskolás. Később, természetesen, be kellett pótolnia az elmaradt középiskolai vizsgákat.

A közművelődés ügyét is fölkarolta az akkori államvezetés és Klebsberg tevékenysége ebben is kiemelkedő volt. Általánossá vált az iskolán kívüli népművelés, sorra alakultak a népfőiskolák. Aranykalászos gazdaképző tanfolyamokon tanulták meg a gazdák a legújabb termelési módokat, permetezési, szőlő- és gyümölcsmetszési fogásokat. Sorra alakultak meg az iparos testületek. Művelődési otthonok épültek, ahol írók, költők léptek fel, vagy ahol varrótanfolyamokat indítottak. Kodály Zoltán 1929-ben indította útjára az Éneklő Ifjúság Mozgalmat, és országsszerte több száz új kórus alakult. Ma az akkor kiépült művelődési otthon hálózat felszámolása történik. Támogatás hiányában sorra szűnnek meg kórusok, zenekarok, színjátszó körök, pedig ezek a kisközösségek lennének azok a fórumok, ahol fiatalok és idősebbek olyan szabadidős tevékenységet folytathatnának, amely közösséget formál, és teljesebbé teszi az életüket, segíti őket abban, hogy jobban eligazodjanak a világban.

Annak érdekében, hogy a tanuló ifjúság az iskolán kívül hasznosan tölthesse el a szabadidejét, az 1920-as években külföldi mintára megerősítették a cserkészmozgalmat. Ennek patrónusa a későbbi miniszterelnök, Teleki Pál volt, aki gondosan ügyelt arra – ez is klebsbergi alapvetés volt –, hogy a cserkészlet szilárd erkölcsi alapon nyugodjon, és a napi politikától mentes maradjon. El akarta kerülni az olasz fasiszta Balilla, a náci német Hitlerjugend, illetve a szovjet pionír típusú átpolitizált ifjúsági szervezetek magyarországi megjelenését.

Egy mai politikaalemző vagy államigazgatási szakember joggal kérdezheti, hogy Klebsberg számos reformja és intézkedése milyen állami berendezkedésben valósulhatott meg. A baloldali történészek mind a mai napig félfasiszta államnak tüntetik fel az 1920 utáni Magyarországot, ahol minden csak egy Horthy nevű diktátor engedélyével történhetett meg. Természetesen ebből semmi sem igaz. Sem a fasiszta ideológia, sem pedig a diktatúra. A fasiszta ideológia lényegileg nem hisz az „egy ember – egy szavazat” elvű polgári demokráciában. Szerinte az emberek zöme nem képes megfontolt politikai döntést hozni. Csak azok képesek helyesen politizálni, akik – szerintük – valamilyen közösség élén már bizonyították rátermettségüket. Ilyen közösségek pl. a kamarák, szakszervezetek, tudományos testületek, művészeti szövetségek, települési önkormányzatok, egyesületek, egyházak stb. Ezek a társadalmi szervezetek, mint va-

lami vesszőnyalábok – fasces latinul vesszőnyalábot jelent –, erősebb államot hoznak létre eme ideológia szerint, mint a szalmaszálakból álló, azaz az egyének szavazataiból álló állam. Hogy melyik társadalmi szervezet élén álló ember lehet az állami hivatalra méltó személy, nos, ezt egy mindenki felett álló első ember jelölheti ki. A fasiszta rendszerek emiatt szükségszerűen diktatúrák voltak. Horthy idejében, kezdetben egyedül Olaszország volt fasiszta berendezkedésű, majd később Ausztria, Görögország, Portugália és Spanyolország is.

Sztálin, mint a szocializmus önjelölt építője nem tudott mit kezdeni a Nemzeti Szocialista Munkáspárt németországi egyeduralmával, a vörös zászlókon lévő náci jelvényekkel, ezért találta ki a nem létező német fasizmus démonát, holott a német állami berendezkedésnek Hitler alatt semminemű ideológiai kapcsolata nem volt a fasiszta államok működési elveivel. Sztálin propagandájának nyomására ezt a megtévesztő szóhasználatot átvette valamennyi kommunista párt és annak valamennyi követője is mind a mai napig. Nyugat-Európában nem érvényesülhetett ez a történelemhamisítás, ezért ott nagyon jól tudják, hogy a fajelméleten nyugvó náci ideológiának semmi köze nincs az olasz Mussolini, a spanyol Franco, a portugál Salazar, az osztrák Dolfuss, az argentin Peron és a görög Metaxas rasszizmustól távol álló fasisztoid diktatúráihoz. Dolfuss kancellár fasisztának címkézett diktatúrája Ausztriában kifejezetten üldözte a német náciizmus híveit, akik emiatt őt meg is ölték. Meg kell jegyezni, hogy Sztálin mai hívei változtatlanul nem tudnak mit kezdeni a vörös színeken nyugvó náci és nyilas jelképekkel, ezért – fennmaradt korabeli fényképek és más dokumentumok ellenére – egyszerűen azt hazudják, hogy ezek a jelképek nem vörös alapon nyugodtak, hanem például a hagyományos nemzeti zászló színein, vagy az Árpád-kor történelmi színein.

Amikor a két világháború között a magyar politikai berendezkedés az Országgyűlés felsőházában szerepeltette a fasiszta berendezkedésű államokban favorizált szakszervezeteknek, az egyházaknak, a tudományos életnek, a nagyobb önkormányzatoknak, a kamaráknak, a munkaadók egyesületeinek, a köztisztviselőknek, a társadalmi és civil szervezeteknek a képviselőt – akkor nem a fasiszta ideológiát, hanem pusztán csak a több száz éves magyar hagyományokat követte. Ennek a felsőháznak korántsem voltak olyan jogosítványai, amelyek megvetozták volna az alsóház döntéseit. Mégis, ezeknek a szervezeteknek a törvényhozásba való bevonása meggátolta a végletes pártosodást és a fasiszta demagógia magyarországi térnyerését. Érdemes megjegyezni, hogy – egyedül Európában – más történelmi egyházak képviselőivel együtt a zsidó főrabbi is tagja volt az országgyűlés felső házának egészen a német megszállásig.

A mindenre kiterjedő pártosodás megakadályozása érdekében ma is szükség lenne a magyar hagyományoknak megfelelően a felsőház alkotmányos létrehozására, amelyben alkotmányos keretek között működhetnének az egyházak, a tudományos és művészeti élet vezető személyiségei, kiválóságai, a mai Érdekegyeztető Tanács tagjai, a nemzeti kisebbségek képviselői, továbbá az elszakított nemzetrészek választott képviselői is.

„Ha nem is volt fasiszta Horthy, de rokonszenvezeit velük” – állítják a magukat semlegesnek beállító baloldali történészek és sorolják a magyar külpolitikának a fasiszta Mussolinihez fűződő kapcsolatait. Horthy valóban jó viszonyra törekedett a fasiszta Olaszországgal, de nem ideológiai rokonszenv miatt, hanem pusztán azért, hogy ellensúlyozza a náci Németország közelségéből fakadó politikai veszélyt. A magyar külpolitika Mussolini hallgatólagos támogatása nélkül aligha tehette volna meg, hogy

ellenálljon a német hadigépezet követeléseinek. Olasz támogatás nélkül 1939-ben nem fogadhattuk volna be a lengyel menekültek tömegeit sem.

Ami Horthy állítólagos diktatórikus államvezetését illeti, azt minden korabeli dokumentum cáfolja. A diktátorok lényegi vonása például a napi politikába történő beleszólás, valamint az állandó iránymutatás, kioktatás. Horthy hangsúlyosan és kifejezetten távol tartotta magát a napi politikától, felülemelkedett a pártpolitikán, és inkább igyekezett megfelelő személyekre bízni a végrehajtó hatalom működését. Klebelsberggről sem állítható, hogy Horthy bábja lett volna, ő valódi egyéniség volt. Horthy kormányzósága alatt az állami szuverenitás gyakorlója mindvégig a magyar országgyűlés volt. A végrehajtó hatalmat gyakorló kormány az alsó- és felsőháznak tartozott felelősséggel és a kormányzás a parlament által meghatározott törvényi keretek között zajlott. A kormányzó, hasonlóan a mai köztársasági elnökhöz, csak egyszer küldhette vissza az országgyűlésnek megfontolásra a már megszavazott törvényt. De ha a képviselők ragaszkodtak a törvény kihirdetéséhez, akkor Horthy kormányzó tízenöt napon belül köteles volt azt aláírni. A fasiszta diktátorokat megillető államfői vétő Magyarországon soha nem létezett. Nem volt állampárt, nem volt hivatalosnak elismert ideológia, békeidőben nem volt cenzúra, nem volt egy minden társadalmi területet ellenőrző és erőszakon nyugvó hatalmi központ, azaz teljesen hiányoztak például egy Franco-, vagy egy Kádár-rendszerben megszokott – és a diktatúra gyakorlásához szükséges – önkényuralmi hatalmi eszközök és feltételek.

Kimondhatjuk, hogy Magyarország az adott történelmi körülményeket és a csonka Magyarország helyzetét tekintve a térség viszonylag legdemokratikusabb állama volt Horthy Miklós kormányzósága idején. Ebben megelőzte még a jó mintának tekintett Csehszlovákiát is, ahol a náci mintájú szláv rasszizmus mindennapos gyakorlat volt. Ez a nyíltan pánszláv rasszista ideológia később a Benes-dekrétumokban érte el tetőpontját, és sajnos még ma is domináns politikai eszmei áramlat, hiszen elég csak a legutóbbi idők egyik szlovákiai intézkedésére gondolni, amikor a magyar nyelvű tankönyvekben megtiltották a helységnevek, például Pozsony, Kassa magyar nyelvű megnevezését.

Hitler terjeszkedésével párhuzamosan a negyvenes évek elején már nem fasiszta, hanem a rasszista ideológián nyugvó náci jellegű államok vették körbe Magyarországot. Ilyen állam volt Tiso Szlovákiája, Pavelics Horvátországa vagy az Antonescu irányította Románia. Ezekből az országokból sok tízezer üldözött zsidó menekült az akkor még biztonságot jelentő Magyarországra és sokuk ment tovább a zsidóságot nem üldöző, de fasiszta Olaszország vagy Portugália felé. A Horthy Miklós újratemetését kezdeményező személy is egy, a deportálások elől Szlovákiából Magyarországra menekült túlélő zsidó ember volt.

Horthy megküzdött mind a jobboldali, mind a baloldali szélsőséggel. Kormányzása elején le kellett törnie a szélsőjobbhoz húzó tiszteket és politikusokat, s ebben a küzdelemben erős rendőri és olykor katonai erőt is fel kellett használni. Ebben a küzdelemben magától értetődően, az 1919-ben rémuralmat teremtő, tömeges kivégzéseket elkövetett kommunista pártot betiltotta. De igyekezett differenciálni, amikor azokat a tiszteket – akik nem pusztán bolsevik, hanem hazafias meggyőződésből harcoltak a román és csehszlovák betolakodók ellen a kommun oldalán, és nem követtek el civilekkel szemben erőszakos cselekményeket – átvette a Nemzeti Hadseregbe.

Horthynak sok gondot okoztak az 1930-as évek végétől a nyilasok, vezetőiket – köztük Szálasit is – átmenetileg börtönbe juttatta. A benne lévő nyilasellenes in-

dulatot érzékelteti egy, az 1939. március 15-én az Állami Operaházban történt eset. Nemzeti ünnepünkön a kormányzó a díszpáholyban ült, amikor meghallotta, hogy a harmadik szinten valaki hangosan éltette Szálasit, és Horthynét zsidó bérencnek nevezte. Horthy ekkor hetvenegy éves volt. Pillanatok alatt felrohant két emeletet és – a korabeli sajtó szerint – egy jól irányzott hatalmas „matrózpofoonnal” fejezte ki nemtetszését. (A matrózpofoon mélyen alulról indított ütés, állítólag a fiatalember el is terült a helyszínen.) A testőrök követni sem tudták a lépcsőn felfutó, felháborodott hetvenegy éves kormányzót.

Befejezésül megismétlem, mert nagyon fontosnak tartom hangsúlyozni: Horthynak mint államfőnek, Klebelsbergnek mint kultuszminiszternek a felbecsülhetetlen jelentőségét a világháborús vereségtől és a trianoni döntéstől sújtott, porig alázott Magyarország huszadik századi történetében. Nagyon fontosnak tartom továbbá, hogy mihamarabb létesüljön egy Horthy Miklós korát, valamint társadalmi- és politikai életét kutató önálló intézet, amely tudományos eszközökkel, fiatal kutatók közreműködésével is feltárja, értelmezi, értékeli ennek a korszaknak nagyon sok tanulságát, olyan gyakorlati alapvetéseit, amelyeket a jövőben hasznosítani lehet.

Lassan, de elkönnyelhetünk bizonyos eredményeket is a szemléletváltozásban. Legutóbb az egyik napilapunk, amelyikben mindeddig Horthy Miklóst csak antiszociális földesúrnak, náci kollaboránsnak állították be, most először jelent meg olyan elemzés, amelyikben olyan megállapítások olvashatók, miszerint: „Horthy kiszámítható úriember volt”, vagy: „Horthy rendszerének a fasizmushoz semmi köze.”

Lám-lám, Isten malmai valóban lassan őrölnek. De őrölnek.

Kudlacsek Zsigmond

**KLEBELSBERG KUNO
OKTATÁSPOLITIKÁJA
A PARLAMENTI VITÁK TÜKRÉBEN
AZ 1924. ÉVI KÖZÉPISKOLAI
TÖRVÉNY VITÁJA**

Sokan és sokféleképpen írtak Klebelsberg Kuno személyéről, és munkásságáról.¹ A szerzők többsége általánosságban megfogalmazza, hogy a miniszter sok támadásnak volt kitéve. E tanulmány célja, nevesíteni a politikája támadóit és védelmezőit is. Hogyan látták a kortárs politikusok, a parlamenti képviselők elképzeléseit, terveit, céljait. Milyen jogos, vagy erőltetett kifogásokkal éltek vele szemben, illetve, hogy milyen válaszokat adott Klebelsberg ezekre a bírálatokra, vádakra. Melyek a jó szándékú kifogások, vagy a politikai elfogultságból adódó öncélú akadékoskodások. Igyekeztem különböző szellemi irányzatok képviselőit megszólaltatni, legyen az konzervatív, szociáldemokrata, radikális jobboldali vagy liberális.²

Külön elismerést érdemel az a tény, hogy Klebelsberg Kuno katolikus létére mind a katolikus, mind a protestáns egyházak oktatás- és kulturális eredményeit elismerte, amelyet a magyar történelem során elértek. A törvény létrejöttének oka a Trefort-féle törvény elavulása. A modern korban már kevésbé lehetett hasznosítani a klasszikus műveltség alapját jelentő latin és görög nyelveket. Egy olyan kis ország számára, mint Magyarország, szükségessé vált az európai politikát meghatározó nagy nemzetek (angol, német, francia, olasz, orosz) nyelveinek elsajátítása. Ennek a megváltozott igénynek a kielégítését szolgálta az új törvény. Ehhez kapcsolódott továbbá a korszerű technikai fejlődés eredményeinek elsajátításának az igénye. Ezen vita egy részét mutatja be tanulmányom négy különböző politikai felfogás szemszögéből.

Vasadi Balogh György a törvény előadója a kormány részéről előzőleg kifejtette a kor kihívása: „hogy a gyakorlati élet követelményeit akarják bevenni az iskolába”. E kérdésben két tábor alakult ki. Az egyik minden hagyományt elvet és csak a kor szükségleteihez akarja igazítani az iskolát, a másik elzárkózik minden újítástól. Ez a gyakorlat és az elmé-

¹ A teljesség igénye nélkül például Huszti József: Gróf Klebelsberg Kuno életműve (1942); T. Kiss Tamás: Klebelsberg Kuno (1999); T. Molnár Gizella: Klebelsberg az iskolaépítő (1992); Szekfü Gyula: A négy egyetem (Magyar Szemle, 1929); Glatz Ferenc: Klebelsberg tudománypolitikai programja és a magyar történettudomány (Századok, 1969); Tőkéczi László: Egy elfelejtett kultúrpolitikus, Klebelsberg Kuno (Századvég, 1986); Klebelsberg Kunoné Botka Sarolta: Életutunk (1992); Ujváry Gábor: Hirtoria est magistra vitae? Tanul(t)unk a történelemből? (Kézírtos kandidátusi értekezés).

² A dolgozatban szereplő idézetek forrása a parlamenti napló volt: Az 1922. évi június hó 16-ra meghirdetett nemzetgyűlés naplója. 22. kötet. (1924. március 26. – 1924. április 10.) Hiteles kiadás. Budapest, 1924.

let örök vetélkedése. Nevezetesen: amit az íróasztalnál ki lehet dolgozni, azt az életben átvenni gyakran igen nehéz. Az előadó kifejtette: az iskola a szerves társadalmi fejlődés eredménye, amit nem lehet a történelmi háttérből önkényesen kiragadni. Ugyanakkor nem vitatja, hogy az iskolai oktatásnak követnie kell a modern kor kihívásait és a gazdasági fejlődést. Ez viszont nem jelentheti a felelőtlen, átgondolatlan kísérletezéseket. Csak biztos gyakorlat által visszaigazolt elveket szabad bevezetni. Például milyen szerepe van a görög és a latin tudásnak a gyakorlati életben. A középiskola tudományos előkészítő iskola, amely általános műveltséget ad, illetve az erkölcsi fejlődést szolgálja.

Vasadi Balogh György történelmi felvezetőjében kifejti, az 1777-es Ratio Educationis állami ügyé tette az oktatást, addig ugyanis tisztán egyházi ügynek tekintették az iskolát. Egyfajta verseny alakult ki a felekezeti iskolák között. A Bach-korszakban osztrák mintára szervezték át az iskolarendszert. Ezután kialakult a harc a humanisztikus iskolák és az 1850-es években kialakult reáliskolák között.

Új irányzat a reálgimnázium, amely a kettő között helyezkedik el. Az előadó azonos jogosítványt tart szükségesnek mindegyik iskolatípus számára, de az egységes középiskolát megvalósíthatatlannak tartja. Örök értékek hordozójának a klasszikus műveltség igazi hordozójának a humanisztikus gimnáziumot tartotta. Hivatkozik az Amerikai Egyesült Államokbeli és angliai példákra, hogy az igazán nívós középiskolában ezekben az országokban is tanítják a latin és a görög nyelveket és mitológiát, magasabb algebrai tudományt és fizikát.

A törvényjavaslat három középiskola típust tartalmazott: humanisztikus gimnázium, reálgimnázium, reáliskola. Eltörölték az iskolavizsgát, vagyis az év végi vizsgát. Ugyanis ezek az idők során meglehetősen formálisakká váltak. Az előadó kiemelte a tanári kar minőségének fontosságát, hiszen az életet a tanár adja az iskolának. Ezért fontos a tanárképzés, de nem csak a képzés „mert hiszen micsoda munkát várhatunk olyan embertől, aki elfáradva, elkedvetlenedve, elcsigázva, rosszkedvvel megy be abba az osztályba, s ott azt kívánták tőle, hogy lelkes munkát végezzen”.

Vasadi Balogh György kijelenti továbbá: „Ha tehát mi a tanárnak meg tudjuk adni azt a teljes anyagi nyugodtságot és függetlenséget, amely nem csak azt bizonyítja, hogy a mindennapi gondoktól szabaduljon, hanem megadja a lehetőséget arra is, hogy a saját maga továbbképzésére is áldozatokat hozhasson, csak akkor tudjuk a tanári kart olyanná tenni, amely tényleg képes az iskolát jóvá formálni.” Az előadó felhívja a figyelmet arra a nem elhanyagolandó tényre, hogy a nemzet, és az egyén jövője a tanári kar kezében van. Már pedig ha ilyen nagy az elvárás a pedagógusokkal szemben, akkor ennek az anyagi és erkölcsi megbecsülésben is meg kell mutatkoznia. Hiszen ez a jövőre nézve százszorosán, ézerszeresen megtérül.

Ezután Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter szólalt fel. Ő is hangsúlyozta a tanárképzés fontosságát és ragaszkodott ahhoz a meggyőződéséhez, hogy ez a törvényjavaslat apolitikus és kifejezte azon reményét, hogy az nemzetgyűlés kizárólag pedagógiai szempontból fogja vizsgálni a tervezetet. Hivatkozott a nagy elődökre Ürményi Józsefre, a Ratio Educationis szerzőjére aki egységes tanrendszert akart alkotni az összes magyar iskolának, bár ez akkor nem sikerült. Valamint Trefort Ágoston, aki 1872 és 1888 között volt vallás és közoktatásügyi miniszter az ő korszakos jelentőségű alkotására az 1883. évi XX. törvényre. A miniszter úgy látta, hogy ez a törvény megfelelő egyensúlyt teremtett az iskolafenntartók autonómiája, valamint az állami felügyeleti jog között. Szerinte ez a világon kevés országnak sikerült.

A törvény vitájában Klebelsberg állítása szerint két kérdést kell megvitatni. Az egyik az iskolaszervezeti kérdés, vagyis különböző középiskolai típusok legyenek-e, vagy egységes középiskolát kell-e létrehozni? Szerinte az utóbbi az egész világon megbukott, így a kérdés csak az lehet, hogy a gimnázium alsó négy osztálya egységes legyen-e és arra épüljön az eltérő speciális felső négy osztály mint a franciáknál, vagy kövessük a specializáló rendszert, amelyet a poroszok vezettek be.

A másik kérdés a tantervi kérdés, ahol a humanisztikus és a realisztikus irány küzd egymással. Ami azt jelenti, hogy a humanisztikus tárgyaknak vagyis a klasszikus nyelveknek, vagy pedig a reális tárgyaknak nevezetesen a természettudományoknak adjunk-e túlsúlyt. Milyen teret kapjanak a nemzeti tárgyak, a nemzeti irodalom, a nemzeti történelem és a modern nyelvek. A miniszter megállapítja, hogy a múlt értékeiből kiindulva a jelen lehetőségeit szem előtt tartva a jövő érdekében a korral haladni kell.

Ezután a magyar középiskola történetének fejlődését vázolja fel. Az újkori tanügyi reformot a protestantizmusra vezeti vissza. A vallás terjesztésének fontos eszköze volt az iskola, ezt ismerték fel a protestánsok. Ezért vált fontossá az anyanyelvi oktatás és prédikáció. Erre volt a katolikusok válasza a jezsuita rend és a piaristák iskolái. Az abszolutizmus idején vált az oktatás ügye a politika részévé. A magyar kultúra felvirágzásának fontos kezdete volt a bécsi magyar testőrtisztek tevékenysége. Valamint Ürményi József kancellári tanácsos későbbi országbíró és két munkatársa. A lutheránus Tesztyánszky Dániel korompai felvidéki ember, aki német főiskolákon végezte tanulmányait. ő ismerte a XVIII. századi német pedagógia legújabb eredményeit. A másik segítője Makó Pál volt jezsuita miután rendjét feloszlatták a bécsi Teréziánumban tanított, kitűnő latin tanár volt, és jól ismerte a magyar iskolarendszert. A miniszter a kettőjük érdemének tartja, hogy Ausztriától függetlenül fejlődött a magyar oktatásügy.

Az 1777-es Ratio Educationis rendezte országosan a tanügyet a népiskolától a főiskoláig, amely magába foglalta az iskolai szervezetet, valamint a tantervet és a felügyeletet. Klebelsberg bizonyosságot téve alapos történelmi ismereteiről, felemlegeti II. József összbíróalmi kísérletét, amely az uralkodó halálával elbukott és azután vissza lehetett térni a Ratio Educationishoz. Ebben fontos szerepe volt ismét Ürményi Józsefnek, különösen az 1790/91-es országgyűlésen. 1806-ban annyit változott a középiskolai oktatás, hogy az alapépítmény négy éves lett, azután két évi gimnáziumi tanfolyam és két évi filozófiai képzés követte. Tehát már a nyolc év itt megvan.

Az 1848/49-es szabadságharc kapcsán megemlíti, hogy a leveretése után a bécsi kormányzat ismét erőszakosan nyúlt bele a magyar oktatási rendszerbe. Más „országokban óvakodtak attól, hogy a középiskolák életébe erőszakosan belenyúljanak, mert tudták, hogy az, ha nem is rögtön, de a következő generációban keservesen megboszulja magát”. A magyar oktatásügy életébe száz éven belül kétszer is brutálisan beavatkozott az osztrák kormányzat. Először II. József a szerzetesrendek megszüntetésével, másodszor a Thun-féle abszolutisztikus rendszer.

Klebelsberg úgy látja, hogy ezek a beavatkozások akadályozták a középiskolák nemzeti fejlődésének folyamatát. Pozitívan ítéli meg viszont Bomitz német pedagógus és Exner miniszteri tanácsos tevékenységét. A reformokat ismertetve kifejti, hogy a régi magyar hatosztályos gimnáziumot és a kétéves filozófiai tanfolyamot 8 osztályos gimnáziummá alakították át. Ekkor jelenik meg először a gimnázium név is. Négy éves alsó- és négyéves felsőgimnáziumot hoztak létre. Behozták az érettségit. A tantervben szerepelt a latin nyelv és irodalom, harmadik osztálytól a görög is. Behozták

a reáliskolát, innentől kezdődik a középiskolák differenciálása. Ennek oka miként a kultuszminiszter kifejti a polgárság gazdasági megerősödése volt, és ez egy új iskolatípust igényelt. Ehhez járult még a tudomány és a technika fejlődése, amely szükségessé tette a reáliskola létrehozását.

Eötvös két új fogalmat vitt be a magyar köztudatba. Az egyik az egységes alsó tagozatnak francia gondolata és a másik pedig a reálgimnáziumnak német gondolata. Emlékeztetett rá Vasadi Balogh György, hogy a Klebelsberg Kuno által tisztelt Eötvös József kultuszminiszter elévülhetetlen érdeme az 1868. XXXVIII. tc. a népiskolai törvény. Az egységes állami felügyeletnek, a protestánsok álltak ellent, amelynek okát nevezi meg a miniszter, nevezetesen féltették az önállóságukat, a magyar szellemű és magyar nyelvű iskola függetlenségét védtek az osztrák központosítással szemben.

A kiegészítés után már a magyar kormány iránt megnőtt a bizalom, így Trefortnak sikerült kompromisszumot létrehozni az egyházi autonómia és az állami felügyelet között. Felszólalásában kifejti gondolatait az egységes középiskola mellett szóló két évről. Az egyik az, hogy kitolja a pályaválasztást. Emlékeztet rá Klebelsberg Kuno, hogy Európában az ő korában egységes középiskola sehol sincs, csakis egységes alsó tagozat és ez Franciázra jellemző. A pályaválasztásra a tizenéves kor éppúgy alkalmatlan, mint a tizenöt éves kor. Alkalmasabbnak tartja a tizenkilenc éves életkort a pályaválasztásra, amikor a személyiség már kifejlődik. A másik érv az, hogy az egységes középiskola egységes alapműveltséget ad. Ehhez viszont elég a nemzeti tárgyak irodalom, történelem bevezetése mindegyik iskolatípusban.

Most lássuk az ellenérveket az egységes középiskola ellen. Túlterheléshez vezet, mivel a humanisztikus és a realisztikus irányokat is magában foglalja. „...annyi mindent gyömöszölnék bele abba a tantervbe, hogy olyan sok dolgot nem lehet sikerrel tanítani.” Ez túlterheléshez, vagy felületességhez vezet, és mindkettő veszít eredeti rendeltetéséből. A humanisztikus gimnázium mellett Klebelsberg Kuno négy érvet hoz fel.

Az első érv a latin Magyarországon majdnem nemzeti tantárgy és 1844-ig hivatalos nyelv volt. Ez az érv az idő előre haladtával veszít jelentőségéből. A második érv a nyelvtan tanításánál élesíti az elmét, de több energiát igényelt a kivételek megtanulása, mint a szabályok megértése. A logikát sokkal jobban fejleszti a matematika, amely nem ismer kivételt. Harmadik az orvosi, jogi tanulmányokat segíti a latin és a görög nyelv ismerete. Ezt el lehet érni szóelemző szótárak segítségével, vallja az előadó. A negyedik érv, és a miniszter egyedül ezt fogadja el komoly érvenként az, hogy az antik kultúra olyan művelő értéket képvisel, amivel egyetlen más tantárgy nem versenyezhet. Itt sajnálattal jegyzi meg, hogy a klasszikus nyelvek tanításának eredményessége csekély. Amennyiben ez nem változik, nem lesz olyan kultuszminiszter, aki megmenthetné ezen nyelvek oktatását. Elismeri a miniszter, hogy a természettudományos gondolkodás is fejleszthetően hat az elmére.

Klebelsberg Kuno tervei szerint 106 középiskolából 20 marad humanisztikus gimnázium, 71 átalakul reálgimnáziummá, és 15 lesz reáliskola. „Nálunk magyaroknál fő érv a reálgimnázium mellett az, hogy új helyzetünkben a modern nyelvek tanítása parancsoló szükség. Nem csak diplomataknak van szüksége a modern nyelvekre, hanem szüksége van azokra az üzleti életnek is, különösen a kereskedelemnek, és mindenkinek, hogy külpolitikai kérdésekben el tudjon igazodni. Hiszen külföldi napilapok, folyóiratok olvasása nélkül nem tudunk a külpolitikai helyzetről egészséges véleményt formálni, pedig Ausztria már megszűnt külpolitikailag gondolkodni s most nekünk

kell ezekben a kérdésekben önállóan eligazodnunk.” Az élet más területén is fontos a nyelvnek ismerete, például hogy a tudósoknak lehetőségük legyen bekapcsolódni az „európai szellemi élet folytonosságába, egészébe és meg tudják mutatni, milyen nagyot produkál a magyar tudományosság, amit a külföld csak azért nem méltányol jobban most, mert nyelvünk rendkívül elszigetel bennünket.

Szerinte, ha valaki egy nyelv grammatikáját jól megtanulta, akkor már a beszédet könnyű elsajátítani. Ha valaki elsajátít egy idegen nyelvet, az annak az irodalmába is behatol. Négy nyelv tanulását tartja a miniszter fontosnak, ezek a következők: német, angol, francia, olasz. A reálgimnáziumban azért tartja fontosnak a latin nyelv tanítását, mert a jogi és az orvosi pályán ezen nyelvek ismerete fontos. Ráadásul rendkívül megkönnyíti a modern nyelvek tanulását. Rámutat, hogy a modern európai kultúra két forrásból táplálkozik, az egyik a klasszikus ókor, a másik a kereszténység. Ebből következik, hogy Klebelsberg Kuno a művelt emberről a következőt mondja: „Mert amint én nem ismerem el igazán művelt embernek azt, aki Tacitust és Horáciust nem olvasta, éppenúgy nem ismerem el művelt embernek azt sem, aki Krisztus hegyi beszédének mélységeit és Szent Pál leveleinek filozófiáját nem tudja legalábbis méltányolni.”

A középiskolák differenciálása mellett a minősítés egységesítése a másik fontos alapelv. Tehát mind a három iskolatípusból lehet egyetemre menni, továbbtanulni. Végül a kultuszminiszter megemlíti munkatársai nevét: Fináczy Ernő, Kornis Gyula, és Pauler Ákos egyetemi professzorok nevét, valamint a nagy elődöket: Ürményi Józsefet a Mária Terézia-korabeli kultúrpolitikust és Trefort Ágoston a Tisza Kálmán korabeli kultuszminisztert.

A következő felszólaló a szociáldemokrata Kéthly Anna képviselő. Indításként a magyar oktatásügyet egy beteg testnek nevezi, és hogy egy részt szakítottak ki az egészből és bejelentik, hogy a gyógyszerre nincs pénz, a gyógyításra nincs idő. A felszólaló véleménye szerint „a középiskola reformját csak úgy volna szabad megkezdeni, ha egész munkát végeznénk, ha az egész közoktatás reformját vennénk tárgyalás alá, mert a középiskoláról szóló javaslat csak részletmunka, amelyet feltétlenül meg kell előznie az egész iskolarendszer reformjának.”

Kijelenti, hogy az egész iskolarendszerünket demokratikus alapokra kell fektetni. Különösen rosszalja a képviselő a népiskolák elhanyagolt állapotát. Kéthly Anna kifogásolja, hogy a kormányzat nem fogadja el a kilenc órás tanítási kezdetet a népiskolákban. Emlékeztet arra, hogy 1 200 000 hat éven felüli gyermek van a csonka Magyarországon és ráadásul a színmagyar Alföldön van a legnagyobb részük. Megemlíti, hogy a kormányzat nem fordít elég gondot az elemi iskolák és a polgári iskolák építésére. Konkrét példaként említi fel a tatabányai bányászok gyermekeit, akik reggel kelnek fel és mennek iskolába, ezután késő este térnek haza.

Kéthly Anna szerint, a közoktatás reformja nem a középiskolánál kezdődik, hanem elsősorban a népiskola, a polgári iskola, a kereskedelmi oktatás, a tanoncoktatás reformját kell megvalósítani. Ezután a tanárképzés reformja következik, majd a népiskolán kívüli szabadoktatást kell megoldani. A középiskola reformja csupán betetőzése az előzőeknek. Az elemi iskolai oktatás a középiskola alapja, hiszen az elemi iskola által jól képzett tanulók nélkül a középiskola nem lehet eredményes. A középiskolai tanárképzéssel kapcsolatban a következő kifogási vannak a képviselőnek. Elsőnek itt szakemberekre hivatkozva kijelenti, hogy a tanárképzés nem egyéb mint az egye-

temi tanárok mellékfoglalkozása, holott a tanárképzésnek kellene a legfontosabbnak lennie, így viszont csak diplomagártnak tekinti a felszólaló.

Kéthly kijelenti: „... semmi egyéb, mint hivatalnokok képzése, holott a középiskolában nem hivatalnokokra, hanem hivatásukat igazán szerető pedagógusokra van szükség.” A gyermekek és a tudányszeretet teszi a pedagógust alkalmassá a pályára. Először a jövődő tanárok tanítani tanuljanak meg. Nagyon fontos, hogy ne magoltassák a gyerekeket. A tanár nem korrepetitor, hanem a gyereknek nevelője, irányítója állítja Kéthly Anna. Továbbá szükségesnek tartja, hogy több gyakorlóiskolára van szükség, addig ugyanis csak egy állt rendelkezésre. Szükségesnek tartja a már végzett tanárok folyamatos képzését, az iskolák megfelelő könyvtárakkal, folyóiratokkal, tudományos munkákkal – legyen az hazai vagy külföldi – kell ellátni. Cél az, hogy a tanár kapcsolatban maradjon az étellel, mert csak úgy tudja megfelelően a tanítványait is felkészíteni arra.

A felszólaló kifogásolja a háború és a forradalom alatt végzett pedagógusok szakmai és emberi megfélelését. Ennek okát a „gyorsforraló-kurzusokban” és a hirtelen érettségikben látja, amelyek gyakoriak voltak ezen zavaros időkben. Felhívja a figyelmet az elavult tantervre, amely szintén akadály a korszerű oktatásnak. Ezek hiányát Kéthly Anna súlyos fogyatékoságnak tartja a törvényjavaslatban. A képviselő pozitívumnak értékeli a különböző iskolatípusokat, egységes jogosítással látja el. A felszólaló úgy látja, hogy ez egyébként nem más mint annak a hibának a kijavítása, hogy a gyermeket már tíz éves korban pályaválasztás elé állítják. Holott ebben a korban még nem elég érett a gyermek egy ilyen döntéshez. További fogyatékosága a törvényjavaslatnak, hogy majd mindenki olyan iskolában fogja íratni a gyermekét, amely iskola az adott helységben van. A szülők egy jelentős része ugyanis anyagi okokból nem járathatja gyermekét egy másik városba, függetlenül a gyermek egyéni adottságaitól. Tehát itt sérül a szabad pályaválasztás lehetősége. A javaslat másik eredményének tudja be a differenciálást a háromágú tagozottságot. A törvény tervezet megszünteti a humanisztikus gimnáziumok jelentős részét és a reálgimnáziumot állítja fel.

Kéthly Anna ezzel a tagoltsággal szemben sokkal célravezetőbbnek tartaná a nyolcosztályos középiskola megteremtését. Úgy véli ezzel kettős célt lehet elérni. Ki lehetne terjeszteni a tankötelezettséget tizenégy éves korig, mint ahogy a sportban és a levente mozgalom révén kiterjesztették a huszonegy éves korig a tankötelezettséget. Nyolcosztályos elemi iskolára építenék fel a négyszeresen tagolt középiskolát, vagy pedig a középiskola alsó tagozatát egyszerűsíteni kellene, és erre kellene építeni a négyszeresen tagolt középiskolát, amelyek a következők lennének: humanisztikus, természettudományi, ipari, kereskedelmi és mezőgazdasági ágazatok. A szegény diákok számára a kiutat az oktatás ingyenessé tételében és az állami ösztöndíjban véli megtalálni, hogy a fiatal tudás és tehetség ne vesszen el.

Kéthly Anna megítélése szerint a reform ebben a formájában a középiskola csak nemzeti ajándék a gazdagok számára. Ráadásul az iskolarendszer hibáit a jómódúak ki tudják javítani magántanárok segítségével, de a szegények nem. Rámutat, hogy a legtöbb szülőt nem a tanulás, az ismeretek elsajátítása érdekli, hanem, hogy az elemi iskolából belépőjegyük legyen a gyermekeiknek a magasabb iskolába, később pedig a jól fizető állásba. Ezért sok szülőt csak akkor érdekli az iskola, ha gyereke már annyira elhanyagolja tanulmányait, hogy bukásra áll, vagy évismétlésre kényszerül. Arra van szükség, fejt ki a felszólaló, hogy a tudásszerzés legyen az első, és ne a belépőjegynek tekintett bizonyítvány, és az iskolából kilépő fiatal olyan tudással bírjon, amely a gya-

korlati életben is segíti. Kéthly Anna azt tartja kívánatosnak, hogy a gyermekek és a szülők célja ne csak a bizonyítvány megszerzése legyen, hanem az ismeretek elsajátítása is. Az angol iskolát hozza fel példának, ahol az iskola kicsinyített képe a külső társadalomnak. Például állítja az ott meglévő önkormányzati rendszert, amely tudatosan készíti fel a gyermekeket a társadalomban rá váró feladatokra. Nehezményezi a magyar iskolákban uralkodó katonai szellemet. Az angol iskolarendszer pozitívumként említi a szöveges értékelést, ellenérvként hozzák az ellenzői azt, hogy a szülők ellenállásán megbukott a nálunk való bevezetés kísérlete.

Kéthly Anna fontosnak tartja a tanulóknál a gyárlátogatások bevezetését. „...milyen hasznos volna annak, ha különösen a középiskolásokat elvinnék ezekre a nagy ipartelepekre és megmutatnák nekik közelről azt, hogyan él a munkás, ha megmutatnák neki azt, hogy abban a korban, amikor ők az iskola padjai közt ülnek, abban a korban, amikor reájuk gyengéd, és szerető szülők vigyáznak, a munkásgyermek már ott ül a gép mellett naponta tíz órát a legnehezebb munkában. Ezeken a látogatásokon keresztül meg kellene nekik ismerni azt, hogy mit jelent a munka, mit jelent a munkásélet, és ezeken a gyárlátogatásokon keresztül kellene közelebb tőnni azokhoz a problémákhoz, amelyeket mi itt fejtegetünk, a legtöbb esetben megértés nélkül.” Ugyanazt látja a szociáldemokrata képviselő a mezőgazdasági munkákkal kapcsolatban. Felhívja a figyelmet arra, hogy a fővárosi és vidéki városok gyermekei mennyire ismerik a mezőgazdasági munkákat. A városi gyermek „...nem tudja, hogy néz ki egy szántás, vetés, aratás, egy szüret, nem ismeri és nem látja azt a munkát, amelyet a mezőgazdasági munkás végez odakint a földön, nem ismeri és nem tudja értékelni azokat a munkákat, amelyeket a vele azonos korban levő szegény és rossz sorsú gyermekek már kénytelenek elvégezni.”

A szemléltető oktatást minden tantárgyból fontosnak tartja. Elismeri az előadó kijelentését miszerint a „...gyakorlati élet követelményei jobban és erősebben bevonassanak az iskolában a tanításba.” A történelemoktatásnál szerinte nem a háborúk és az évszámok magolása a cél, hanem az emberiség kultúrtörténetének a megismerése. A magyar történelem nem egy különálló része az emberiség történelmének, hanem az egyetemes történelem része. Ami a földrajzoktatást jelenti, ott sem a városnevek tanítását tartja megfelelőnek, hanem a földrészek és országok alapos megismerését. A nyelvek tanulására is van javaslata. Itt sem az öncélú grammatizálást tartja fontosnak, hanem magára a nyelv megtanulására helyezi a hangsúlyt. Ami az osztálylétszámot illeti, a nyelvtanulásnál az osztályokat csoportokra kell osztani, lehetőleg azonos képességű gyermekek kerüljenek egy csoportba - állítja -, így sokkal eredményesebb a nyelvtanulás. Szót emelt Kéthly Anna az elbocsátott tanárok ügyében, akiket indokolatlanul bocsátottak el szerinte. Kéri a kultuszminisztert, hogy bírálja felül ezeket az intézkedéseket. Hiányolja továbbá az egészségtan tanítását mindhárom iskolatípusból. Csak mint rendkívüli tantárgyként tanítják. A szülők az ilyen irányú felvilágosítást mellőzik, vagy kényelemszeretetből, vagy álszeméremből. Ezért fontos az egészségtan tanítása. Továbbá hiányolja a javaslatból a legszükségesebb jogi ismeretek megszerzésének lehetőségét. Az elemi hatodik osztályában van minimális alkotmánytan, de a középiskolában nincs.

Úgy kerülnek ki fiatalok az iskolából, hogy nincsenek tisztába a legalapvetőbb fogalmakkal, mint a nemzetgyűlés, nemzetgyűlési választójog, és a magyar állam államformája. Újabb fogyatékoságnak tartja a felszólaló, hogy a javaslat a modern nyelv-

vek megválasztásának kérdését teljesen az iskolai fenntartóra bízta, és az iskolaváltás esetén súlyos problémát okoz, abban az esetben, ha az előző iskolában angolt tanult a gyermek, az új iskolában viszont olaszt kell tanulnia. Fontos a környező népek miatt valamelyik szláv nyelv oktatása. Vitatja a rajz tantárgy kötelezővé tételének jogosságát. Kéthly Anna szerint a bukás tulajdonképpen a tanítás csődjé. A bukás – állítása szerint – a magoltató tanár tudományának csődjé. Úgy látja, hogy a népiskolai oktatással olyan feltételt kell teremteni a középiskolák számára, hogy ne legyen szükség sem buktatásra, sem javítóvizsgára. Szerinte ezt „megfelelő tanárképzéssel és az iskola szellemének megfelelő megváltoztatásával” lehet elérni. Addig is javasolja a javítóvizsga díjmentes legyen a szegény szülőkre való tekintettel. Ezt a költséget az iskolának, vagy pedig az iskola fenntartójának kell felvállalnia. A képviselő nagy hibájának tartja a javaslatnak, hogy nem állapít meg osztálylétszámot. Nem tartja elfogadható indoknak, hogy nincs elég pénz, nincs elegendő tanár. Szerinte tanár van elég, különösen, ha visszahívják az elbocsátott tanárokat. Az üresen álló kaszárnyákat és a más célra elfoglalt iskolákat újra az oktatás szolgálatába lehetne állítani. Csökkenteni szeretné a heti óraszámokat, hisz a gyerekek jelentős része otthon is tanul, különórákra jár, zenét, nyelveket, vívást tanul és sportol. Véleménye szerint: „Ha a heti óraszámot ilyen magasan állapítjuk meg, akkor nem fogunk a gyermeknek időt hagyni szórakozásra, pihenésre.”

Utoljára hagyta a tanárok díjazását. „A tanári fizetések ma olyanok, hogy igazán csak a száraz kenyérre elegendők. Elképzelhető, hogy az a tanár, akinek otthon családjáról kell gondoskodnia, aki hazulról azzal jön el, hogy nem tudott elegendő pénzt hagyni otthon a háztartásra, milyen lélekkel és figyelemmel tud beülni az osztályba, hogy foglalkozzék a gyermekekkel. Ezt a kérdést, ha másképp nem, úgy kell megoldani, hogy a tanári fizetéseket az összes köztisztviselői fizetésektől el kell különíteni.” A szónok az érettségi vizsgák fontosságát is megkérdőjelezte. Végül a javaslatról a véleményét így összegezte: „...ha ez a javaslat úgy készül el, hogy a szerves egészből kiszakítva egy egészen különálló testet akar kreálni a többi közoktatásügyi reform rovására, ezt én kielégítőnek tartani nem tudom, és ezért a javaslatot el nem fogadom.”

1924. évi április hó 2-án szerdán hangzott el Lendvai István Magyar Nemzeti Függetlenségi Párti képviselő felszólalására, aki már az indításnál igen kemény hangot ütött meg: „...az én meggyőződéseim szerint az az iskolatípus, amelyet ön bevezetni akar, hermafrodita típus: sem reál, sem gimnázium, hanem mind a kettőből valami.” Ennek ellenére örül a felszólaló képviselő, hogy minden iskolatípusban elismerik a magyar nyelv és irodalom fontosságát. Vádolja a javaslat íróit, hogy nem tudják magukat magyar nyelven kifejezni. Sorolja a példákat az idegen szavak használatára (sic): „A benyújtott törvényjavaslat honorálta annak az évtizedes követelésnek.” A magyar és a latin nyelvek keveredését tartja hermafrodita kapcsolatnak. További példa „mikor a szellemi műveltség fejlődése nagyobb tömegekre realisabban kezd mozogni.”

A kultúra szó is ingerli Lendvai Istvánt, helyette a műveltség szót ajánlja. Elítéli a „kulturális és pedagógiai értékeket” mondatrészt is, szerinte a megfelelő változat a „műveltségi és nevelői értéket” megfogalmazás. A következő „fizikai és pszichikai” munkabírás az ő ízlésének a „testi és lelki” munkabírás jobban megfelel. A „differenciálásról” felveti, miért nem lehet az „elosztásról beszélni” formát használni „Miért kell nyugati „kulturviszonyokról” beszélni? Hát ha már nyugatról beszélünk és mindenáron kultúrával gyanúsítjuk azokat a nemzetek, amelyek ezt az országot eltiporták,

miért nem használjuk a „művelt nemzet” kifejezést? Miért kell a következő mondatban „iskolatípusokról” beszélni, amikor „iskolafajtákat” is lehet mondani? Miért kell mindig „pedagógiát” írni, amikor a „nevelést” is meg lehetne érteni? Továbbá miért kell a bizottságnak „konklúzióra „jutni, amikor én arra a „következtetésre” jutok, hogy ezt következtetésnek is lehetne mondani?” A struktúra szó helyett a szerkezet szót tartja jobbnak mint vallja róla, tisztességes, becsületes magyar szó.

Magáról a javaslatról a következő Lendvai véleménye: „...igazán örömmel voltam eltelve, mert teljesen tisztában vagyok azzal, hogy a nemzeti élet szempontjából nagyobb és fontosabb kérdés, mint a nevelés kérdése, igazából nincs.” Sajnálattal állapítja meg az elemi iskolai oktatás még siralmasabb állapotban van. Ő úgy látja, hogy először a népiskolák kérdését kellett volna rendezni, csak azután a középiskolákét. Idézi a francia-porosz háború idején még 1871-ben keletkezett mondást, hogy a háborút a porosz iskolamesterek nyerték meg. Követeli a műveltebb magyar népet, az eredményesebb elemi iskolai oktatást, mert ez az alapja mindennek. Emlékeztet arra, hogy a tanterv a megfelelő tanártól függ.

Lendvai István megállapítja: „Ma a tanári pálya éppen nem tartozik a keresettek közé. Lesz-e mód rá, hogy ez a lenézett pálya újra vonzóvá legyen a magyar ifjak legjava előtt? ... a tanítás vágya nem él a mai generációban.” Kijelenti: „a jó iskola mégsem lehetséges jó tanár nélkül. Ezért ő fontosabbnak tartotta volna a tanárképzés és a tanári pálya reformját. Kiemeli az erkölcsi nevelés fontosságát, ennek fő letéteményesének azt a rendszert tarja, amely a nemzet élén áll. Az uralmon lévők erkölcsi hitelét megkérdőjelezi, egyenesen erkölcsi züllésről beszél. Legfontosabbnak a keresztény, nemzeti eszmét tartja. Úgy látja, hogy a gyermekek már hazuról, az utcáról, az életből erkölcsileg megfertőzve érkeznek az iskolába, és így a legtisztább tanárnak, tanítót mindkettőt a nemzet jövője érdekében kell biztosítani – szögezi le a szónok.

A javaslatot nem fogadta el, amit a következőképpen indokolt: „Mint hogy ezt a javaslatot azért sem tudom elfogadni, mert nem tekintem egészen időszerűnek, s azt a megoldást, amely benne van, nem fogadhatom el, mert ha egyszer reformról van szó, akkor méltóztassék az esetleg helytelennek bizonyult gimnáziumi nevelést a gimnázium keretén belül megjavítani, az esetleg helytelennek bizonyult reáliskolai nevelést pedig a reáliskolain belül megoldani, tekintettel továbbá arra, hogy a nemzeti élet szempontjaiból fontosabb tanügyi kérdések még elintézve nincsenek, sajnálkozva a javaslatot el nem fogadhatom.”

A liberális Kossuth-párti Rupert Rezső szintén 1924. április 2-án szólalt fel. Bevezetőjében ezzel vezeti a felszólalását: „Ami magamat és pártomat illeti, mi természetesen rokonszenvvel és szeretettel fogadunk minden lépést, amely a magyar kultúrának szolgálatát jelenti.” Sajnálja, de ő úgy látja, hogy a kultuszminiszter úr jó szándéka ellenére ez a törvényjavaslat nem teljes tervezet. A törvényhozás, állítása szerint művészet, ennek lett volna szép példája „az egész oktatásügyet, a magyar nevelés ügyet, az államnak ezt az igazi fundamentumát egységesen oldaná meg, egységesen építené fel, az óvodától fel egészen a legfelsőbb oktatás legfelsőbb lépcsőjéig.”

Szerinte a magyar képzés középső szintjét nem lett volna szabad kiragadni az egész rendszerből. Először az alapokat kellett volna felépíteni, vagyis a magyar népoktatás ügyét. Hiszen vallja, hogy egy nemzet jelene és jövője annak, hogy egészében milyen művelt jelene. Minden hadseregnél és fegyvernél hatékonyabb támadó és védekező eszköz a műveltség. Érdekes a következő megfogalmazása: „...rég, szép, nagy or-

szágunknak azokra az idegen megszállás alatt levő területére tekintünk...” A nyelv és a kultúra kapcsolatára is utal, hangsúlyozza, hogy a nyelv tartja meg a kultúrát. A nyelv biztosítja Magyarország lelki integritását. Úgy véli, hogy a dualizmus idején nem erőszakkal, de édesgetéssel kellett volna elérni, hogy nyelvünk rájuk ragadjon. Ő is úgy látja, hogy legfontosabb fontossággal a nevelés bír, ez biztosítja egy nemzet kultúrájának a fennmaradását. Ehhez fontos a tömegek műveltségének emelése. Tehát Rupert Rezső is először a népoktatás fejlesztését tartja fontosnak, mert mint azt állítja ez a felsőbb oktatás színvonalát automatikusan emeli. Az ellenkező esetben, ha a nép műveltségét elhanyagolják „Az ilyen népet, amely kultúrátlan, analfabéta, amely olvasni nem szeret, amelynek nincs érzéke a tudományos kérdések iránt, az ilyen nép kész prédájává válik a becsapásnak, az ilyen népnek csak parancsolói vannak, akik azután azt tesznek vele, amit akarnak: az ilyen nép minden megfélemségnek, demagógiának áldozatává válik.”

A tudástól függ egy nép történelmi, politikai és gazdasági szerepe, és az, hogy önállóan tudja intézni saját ügyeit. Az orvosok és ügyvédek beszámoltak arról, hogy milyen anyagi áldozatba kerül a népnek az ő tudatlansága. Még a legegyszerűbb fogalmakkal sincsenek tisztában, reménytelen perekbe belemennek, szerződéseket, megállapodásokat tudatlanul kötnek. Hivatalos ügyekben tanult emberek segítségére szorulnak, ami sok pénzbe kerül.

Rupert Rezső felhívja a figyelmet arra, hogy: „Így lehetséges az, hogy egyesek a búzán, a krumplin, a boron és más minden egyében sokkal sokkal többet keresnek, mint az a nép, amely azt maga termeli, azért mert újságot olvasnak és tudnak tájékozódni, a műveltség eszközei rendelkezésükre állnak, és attól a tudatlan néptől akkor vásárolják meg a terményeit, amikor az rá nézve talán a legrosszabb, mert a nép tájékozatlan, és azt hiszi, hogy nincs továbbfejlődés.” Fontosnak tartja a felszólaló, hogy az újság eljusson a faluba és az olvasás szokása divatba jöjjön ezeken a településeken. Szomorúan állapítja meg, hogy még az 50-60 holdas gazdák is sajnálják a pénzt és az időt az olvasásra. Sajnálja a felszólaló, hogy az elit számára mindig fontosabb a saját hatalma, mint a kormányzott nép sorsa. Kíváncsún tartaná egy egészséges közszellem kialakítását, csak ez lehet korlát a hatalmasok számára. Műveletlenség következményének látja a bátorság hiányát, a félelmet a hatalommal szemben.

A középiskolákról szóló törvényjavaslatról azt mondja: „hogy a magas luxusbudget helyett ma, ha áldozatot kell hoznunk, elsősorban a népoktatás érdekében kell minden áldozatot meghoznunk.” Szerbiára hivatkozik, ahol még az I. világháború előtt felépítettek egy új népiskolai hálózatot. Vádlón állapítja meg, hogy egyes vidékeken az urasági majorokba a teheneknek és a sertéseknek külön helyiségük van, mint az iskoláknak.

Rupert Rezső is úgy látja, hogy a tanár sem anyagilag, sem erkölcsileg nincs megbecsülve. Pedig a gyermekek tanítása sok munkát, sok türelmet, odaadást, kedvet igényel. Szerinte még a favágásnál is nehezebb munka. Kíváncsún tartja a képviselő, hogy „gondoskodnunk kell a tanári kar tekintélyének végre-valahára való megteremtéséről is. A falusi intelligenciával szemben, amely ott az arisztokráciát jelenti, a pappal, ügyvéddel, községi orvossal, jegyzővel, patikussal szemben a szegény tanító majdnem a harangozóval van egyenlő rangban, olyan kivetett, pedig „...a magyar nemzetnek leghatalmasabb, legfontosabb tényezője, közalkalmazottja a tanítósereg”. A tanítót meg kell becsülni, hiszen a nevelés példaadásból áll. A tanárokat anyagilag el kell

ismerni, hogy igazi tekintély, igazi példakép lehessen, ne pedig a gúnyolódás tárgya. Rupert Rezső javasolja a nyolcosztályos népiskolát kellene kifejleszteni. Azt szeretné, ha majdnem mindenki eljutna az érettségéhez, úgy, mint Dániában és Svédországban, „hogy egy szép, hatalmas, nagy egyforma úri nép legyen itt, hogy itt mindenki úr és arisztokrata legyen.”

A felszólaló úgy látja, az emberek közötti különbség ruházatra, az esztétikára, műveltségre, szokásokra, tisztességbeli eltérésekre vezethető vissza. Az egyetemekkel kapcsolatban azt feltételezi, hogy az alulról építkező társadalom önmagától termelné ki a felsőszintű műveltséget. Ezért nem lesz szükség állami beavatkozásra. Mindenesetre elismeri a kultuszminiszter jó szándékát, amikor a középiskolákat akarja korszerűsíteni. A tanárok és tanítók emberi önérzetének és emberi méltóságának védelmében javasolja, hogy független fegyelmi fórumra bízassék a tanárok ügyében való ítélkezés.

Felszólítja a kultuszminisztert, hogy a numerus clausus töröltessen el, amelyet a képviselő elfogadhatatlannak tart. Ráadásul a külföld megítélése is nagyon káros, mint mondja, és ez árt az országnak, végül hangsúlyozza a modern nyelvek fontosságát, és ezekkel a szavakkal zárja beszédét: „Tisztelt miniszter úr! Szeretettel a javaslat iránt, de mégis a felsorolt nagy hibák előtt szemet nem hunyva, kénytelen vagyok a javaslatát el nem fogadni.”

Érdemes Klebelsberg Kuno vitát lezáró felszólalását is elolvasni, ahol válaszol a kifogásokra. Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatási miniszter a felszólalók többségét tárgyilagosságnak tekintette. Megállapítja, köszönettel tartozik az ellenzéki képviselőknek és „...mert ha ellenzéki álláspontjuknak megfelelően nem is voltak abban a helyzetben, hogy elfogadhassák a javaslatát, az ő részükről is igen sok megértést tapasztaltam a javaslattal szemben.” Örömet fejezte ki, hogy a hozzászólások nagy része mentes volt a személyeskedéstől, kizárólag a szakszempontok érvényesültek.

A bírálatokat két részre osztja. Az egyik azt kifogásolja, ami benne van, a másik pedig azt kifogásolja, ami benne nincs. Kéthly Anna azon kifogására, hogy a kormányzat nem foglalkozik eleget a népoktatással. Válasza „Abból azonban, hogy a miniszter nem jön valamely tárgyban törvényjavaslattal a Ház elé, még nem következik az, hogy ne foglalkoznék a legintenzívebben azzal az ügykörrel. Valóban a népoktatás ügye ma olyan stádiumban van, hogy elsősorban itt volna a szükség nem törvényalkotásra, hanem kormányzati, közigazgatási munkára, és pedig két tekintetben: először új osztályok, új tanítói állások szervezésére, másodszor új iskolaépületek emelésére van szükség.” Addig hiába alkotunk törvényt, amíg nincs megszervezve az adminisztráció, és nincs anyagi fedezet. Tájékoztatja a miniszter a Nemzetgyűlést. Az ország 7,980 000 lakosa közül 1 090 000 a 7 évnél idősebb analfabéta, de amint állítja ezért az állapotért nem őt terheli a felelősség. Hiszen az analfabéták száma, mint azt a kultuszminiszter megállapítja, nem az ő minisztersége alatt nőtt ilyen magasra.

A felszólaló emlékeztet arra, hogy még fiatal osztálytanácsos korában mint a nemzetiségi osztály főnöke az akkori miniszterelnökhöz Wekerle Sándorhoz intézett memorandumában rámutatott, hogy milyen végzetes hibát követ el az állam, amikor az elemi iskolákat a túlnyomó részét a nemzetiségi vidékekre viszi és a színmagyar vidékeket pedig elhanyagolja. Amikor a trianoni béke elszakította tőlünk a nemzetiségi vidékeket, vele elvesztettük az állami elemi iskolákat is.

Így maradt vissza az Alföld és a Dunántúl. Az Alföldön a tanyákon a Dunántúlon a nagybirtokokon kellő iskola nélkül. Ennek az eredménye az 1 090 000 analfabéta.

Mindezen tények bizonyítják, hogy Klebelsberget ezért a helyzetért felelősség nem terheli. Megemlíti, hogy minisztersége kezdete óta 1262 tanítói állást szervezett. Szerinte a túloldal nem volt birtokában ezen információnak. Következőkben vázolja a jövőbeli tervét városi, falusi iskolák építésére, ahol lehet épületet találni, de a tanyákon más a helyzet ott építkezni kell, és ehhez elő kell teremteni a pénzügyi feltételeket. Az iskolák állítása költséges dolog, állítja a miniszter, példaként hozza a mezőgazdasági középiskolát, ahol gyakorló területre, tangazdaságra van szükség, ez pedig sokba kerül. Az ipari szakoktatás a gyakorlati képzés miatt szintén sokba kerül. Itt méltányosságot kér, tekintettel az ország nehéz helyzetére. Klebelsberg is elismeri kimaradt a női középiskola rendezésének terve, amint hangsúlyozza az egész magyar nőnevelés feltétlenül reformra szorul.

Jól látja, a nő helyzete megváltozott, a régi szemlélet, hogy menjen férjhez és szüljön gyermeket már bonyolultabb probléma. Hiszen a férfi keresete már nem elég egy otthonteremtéshez, családtartásához. Meg kell találni, hogy hogyan tudjuk a nőt a megélhetésnek, a tudásnak fegyverével jobban felfegyverezni. Itt szintén a szakoktatás segít, legyen az mezőgazdasági, ipari vagy kereskedelmi. A nőket is be kell vonni a kérdés tárgyalásába, eddig ugyanis azt a hibát követték el, hogy erről a kérdésről csak férfiak tárgyaltak.

Kifogásolták, hogy a tanárképzés nincs benne a javaslatban, ezt azzal indokolja, hogy a tanárképzés főiskolai kérdés. Biztosítja az törvényhozást, hogy a tanárképzésről szóló törvényjavaslat már készen van és nem sokára a törvényhozás elé lesz terjesztve. Az egyetemi oktatás csak akkor hatékony, ha a fiatal tanárjelöltnek nem a megélhetését biztosító magánórákat kell tartania, hanem órákra járhat. Ezért tartja fontosnak az Eötvös-kollégiumokat. Szintén fontosnak tartja a tanárok továbbképzését. „Kifogásoltatott, hogy nincs benne a javaslatban imperative a középiskolába való felvételi vizsga. Másik oldalról pedig azt kifogásolták, hogy miért nem töröltem el az erre vonatkozó rendelkezést. Kérem a túlsó oldalt, méltóztassanak elolvasni Eötvös József középiskolai reformját. Ő nem csak a kisgimnáziumba, a főgimnáziumból a líceumi tagozatba és a líceumból az egyetemre való fellépésre is felvételi vizsgát követelt. Pedig Eötvösről nem lehet azt mondani, hogy nem volt liberális ember.”

Őv a miniszter a felelőtlen kísérletezésektől, csak a megfontolt, óvatos újítás híve. Kifogásolták az ellenzék részéről, hogy a numerus clausus eltörlése nincs a törvényjavaslatban, de Klebelsberg ezt is főiskolai kérdésnek tekinti. „Én nem csináltam abból titkot, hogy a numerus clausust elvileg nem helyeslem azért, mert hiszem minden nemzet érdeke, hogy minél több kipallérozott fő legyen a nemzet kebelében.” Egyenlőre a törvény fennmaradásának szükségességét a feles kenyér nélküli értelmiség képzésnek elkerülésével magyarázza. Ha a körülmények jobbra fordulnak, akkor lehet az állami állások számát növelni. Elismeri a sokféle forgalomban lévő tankönyv által okozott problémákat. Vannak könyvek, amelyek csak nehezen érhetők el, és sok könyv drága. Ezzel befejezi azon kifogások felsorolását, amelyek abból erednek, ami kimaradt a törvényjavaslatból. Ezután azok a kifogások következnek, amelyek benne voltak a javaslatban. Klebelsberg ellenzi az egységes alsó tagozatot, mert az ennek kiegészítésére szolgáló felső tagozat kiépítésére nincs elég pénz. Emlékeztet rá továbbá a miniszter, hogy a franciák mennyivel szerencsésebb helyzetben vannak, mint mi magyarok. Egyrészt az anyanyelvük egy világnyelv, másrészt a latin nyelvtanulás sokkal könnyebb számukra a két nyelv rokonsága révén. A szabad tanárválasztással

kapcsolatosan az a véleménye:” A legtöbb gyermek azt a tanárt választja, aki abban az iskolában a legenyhébb, a legelnézőbb.”

Hitet tesz a modern nyelvek oktatásának fontossága mellett, ez jelent ugyanis belépést a modern világba. A reáliskola elsősorban a természettudományos oktatásra helyezi a hangsúlyt. Örömmel látta a miniszter, hogy a többség elfogadta az egységes jogosítás kérdését. Vagyis, mindenkit jogosítson az egyetemi továbbtanulásra.

A liberális és a szociáldemokrata ellenzék felvetette a nyolcosztályos népiskola bevezetésének lehetőségét. Öröndetesnek tartja a miniszter a kultúra iránti elkötelezettségüket, az ország anyagi lehetőségeire való tekintettel ezt nem tartja időszerűnek. A szülők hozzáállása is negatív ehhez a kérdéshez, amint megállapítja: „A szülők helyenként nem szívesen küldik a gyereket iskolába, és csak a legszigorúbb büntetésekkel lehet őket erre rászorítani.”

Ugyanis ezek a nagy fiúk és lányok már keresőképeseek és sok esetben dolgozniuk kell. Mindezek ellenére a kultuszárca vezetője, maga is kíváncsún tartja a nyolcosztályos elemi iskola bevezetését. Megállapítása szerint a négy elemi elvégzése, és az utána a négy polgári befejezése ugyancsak a nyolcosztályos elemi iskola irányába mutat.

Tájékoztatja az parlamentet a miniszter, hogy már elkészült az iskolán kívüli népművelésről szóló törvény, amely téli időkre szorítkozik 68 órában a 18 éven felüliek részére. A tanítandó tantárgyak is vita tárgyát képezték. Két kifogás jelentkezett a képviselők részéről: „Egyfelől majdnem mindenki panaszkodott a túlterhelés ellen, másfelől majdnem mindenki új tárgyak behozását sürgette. Ez a két dolog összeegyeztethetetlen.”

Amint megállapítja a középiskola nem arra való, hogy a gyermek fejét információkkal tele tömjék, ezt ugyanis rövid időn belül elfelejti a tanuló, hanem hogy megtanítsa gondolkodni és tanulni és a tanultakat a való életben alkalmazni. Támadták azzal is Klebsbergert, hogy a görög nyelv oktatása túl nagy jelentőséget kap. A magyar középiskolák túlnyomó része a jövőben reálgimnázium lesz, ahol a két modern nyelv tanítása lesz a fontos. Itt tesz egy tanulságos kijelentést a miniszter: „Minden tantárgy sorvasztása a tantervekben úgy indul meg, hogy csökkentik az óraszámot.” Amint az óraszámot csökkentik a tanítási eredmény hanyatlik, és ha a tanítási eredmény hanyatlik, akkor azt a tantárgyat meg kell szüntetni, vonja le a következtetést. A szülők és az iskolák megváltozott kapcsolatáról a következőt állapítja meg: „A modern korban egyetlen iskolatípus sem állhat fenn, ha a szülők azt elítélik, mert ha a gyermeke a családi házban azt hallják, hogy minek ez a tantárgy, akkor a szülői nyilatkozat lerontja a tanári munka eredményét. A szülőknek ezt a mentalitását megváltoztatni azonban nem áll módunkban, mert hiszen ez nem magyar dolog: a reáliák és a modern művelődés sürgetése olyan világáramlat, amely alól mi magyarok mint kis sziget nem vonhatjuk ki magunkat.”

Megítélése szerint a modern nyelvek nagy fontossággal bírnak. Bírálói emlékeztetnek arra, hogy kezdetben nem lesznek az iskolák abban a helyzetben, hogy valamenyi modern nyelvet oktassák. A miniszter kijelentette, hogy ő ezt sem az állami, sem a nem állami iskolától nem várja el. Arra viszont törekedni fog, hogy aki nyelvtanárnak megy az a francia nyelv mellé az olasz nyelvet válassza hozzá, aki a német szak mellett dönt, azt az angol nyelvvel párosítsa. Így egy tanárnak két szakja lesz. Így egy iskolában több nyelvet is lehet majd tanítani. Klebsberg Kuno megállapítja, hogy a XIX. századra a specifikáló irányzat volt jellemző, ezzel szemben a modern kor a szintetikus irányzatokat követi, ahol a tudomány egy és összefüggő.

Ami az egészségtant illeti, az önálló tantárgyként való tanításával nem ért egyet, az elméleti részt a természetrajz keretében, a gyakorlati részt a testnevelés keretén belül tartja elképzelhetőnek. A művelődéstörténet és a művészettörténet tanítását a történelem tantárgyhoz csatolja. A közgazdaságtan bevezetését a középiskolában korainak tarja a miniszter, csakúgy mint az állampolgári ismeretek oktatását mint önálló tantárgyat, ezeket is a történelem tantárgy keretén belül képzelel el. A rajz és az ének, mint készségtárgyak szabadon választhatók legyenek. A tanárokkal kapcsolatban a következőket tartja fontosnak megjegyezni: „Egyik legfontosabb része volt a vitának, amely engem különös örömmel tölt el, az az elismerés, amely megnyilatkozott a magyar középiskola tanári karával szemben, amely igazán súlyos viszonyok között teljesíti a maga kötelességét.”

A tanárok számára megnyitottak egy magasabb fizetési osztályt, ezzel megtette a kormány azt, amit a nehéz körülmények megengedtek. Megjegyzi: „Ennek a kérdésnek a rendezése csak az összes köztisztviselőre nézve lehetséges, erre pedig magamat illetékesnek nem tartom.” Kéthly Anna szóvá tette a fegyelmi listák általános revízióját. A miniszter azonban úgy látja, hogy aki a proletárdiktatúra idején gyengének bizonyult a kommunistákkal szemben, azt nem szabad a magyar ifjúság közelébe engedni. Azonban elismeri, hogy egyes esetekben történhettek igazságtalanságok az eljárások során. Ezeket megfelelő vizsgálat után hajlandó orvosolni. Egyetért az osztályok tanulóinak létszámcsoökkentésével, de itt is az anyagi lehetőségek korlátozott voltára hivatkozik. Elhangzott, hogy télvíz idején a tanítás ne 8 órakor, hanem 9 órakor kezdődjék. Klebelsberg ezt támogatja, de azért megjegyzi, hogy így a gyermek 3 órakor megy haza. Itt kijelenti: „Nem fogom megengedni, hogy a torna be nem számításával 5 óránál tovább tarthasson egy nap az oktatás, mert az a meggyőződésem, hogy ennél többet nem lehet ráróni a gyermekekre, és minden kísérlet, amely más irányban érvényesül, a gyermek idegzetében romlást visz véghez és eredményt nem ér el.” A továbbiakban kijelentette, hogy többet a tanárok sem bírnak el.

Biztosítja a nemzetgyűlést, hogy a törvényjavaslatot a sajtó leköszölte, az összes egyház megkapta tanulmányozásra, így minden képviselőnek ideje volt felkészülni belőle. Klebelsberg kijelentette: „Most nem szavakra, hanem tetté váló elhatározásra van szükség...”. Keserűen állapította meg, hogy nem jöhetett olyan törvényjavaslattal, amilyennel kellene, de a körülmények megszabták a lehetőségeit. A törvény előkészítésének alaposságára utal, hogy tanulmányozták a külföldi szakirodalmat, és kikérték a hazai szakértők véleményét is. „Azért bizalommal kérem, méltóztassék a törvényjavaslatot általánosságban a részletes tárgyalás alapjául elfogadni.” Ezzel fejezte be mondanivalóját a kultuszminiszter.

Tanulmányomban a szűk keretek miatt mindegyik eszme képviselőjéből csak egyet tudtam bemutatni. Legyen az konzervatív, szociáldemokrata, nemzeti radikális vagy liberális. Mivel az elmúlt korok és emberek csak úgy válnak érthetővé, ha a kor mindennapi gondjai, problémái és kihívásai szintjéig lehatolunk. Így tudjuk megérteni gondolkodásukat, terveiket, cselekedeteik okait, ha emberközelbe hozzuk szereplőiket. Az itt felvetett problémák, és azok megoldásának módjai tanulságul szolgálnak a mai kor embere számára is.

Kiss Róbert Károly

GONDOLATOK ÉS TETTEK A REVÍZIÓ JEGYÉBEN A SZEGEDI EGYETEMEN A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

KIÜZETÉS A KOLOZSVÁRI „ÓSHAZÁBÓL”

Az első világháborút követő időszak a Kárpát-medencében élő magyar lakosság egészére tragikus végjátékot tartogatott. A fegyverszüneti megállapodások, majd a trianoni diktátum gyászba borította az egész nemzetet és kihatással lett egy egész korszak politikai gondolkodására. Nem lehet csodálkozni azon, hogy ez a letargia és megtörtség, majd később a béke revízióját követelő közhangulat hatványozottan volt érezhető egy olyan szellemi közegben, amely a békediktátum által megindított tragikus eseményeknek közvetlenül is elszenvedője volt. A Ferencz József Tudományegyetem – részben az 1581-ben Báthory István által alapított egyetem még működő intézeteinek részvételével – 1872-ben négy karral kezdi meg működését Kolozsváron.¹ Az I. világháború az egyetem történetének is nehéz és vészterhes időszaka volt. A működés szempontjából legfontosabb személyzet és tanári kar kivételével szinte minden egyetemi polgár katonai szolgálatra lett besorozva. Az egyetemi létesítmények hallgatók helyett sebesültekkel teltek meg. A háború végének közeledtével az egyetem helyzete egyre tarthatatlanabbá válik. A november 3-i fegyverszüneti megállapodás után az egyetemi tanács egy emlékiratot bocsát ki, amelynek címzettje a nyugati országok egyetemei voltak. Az emlékirat célja az volt, hogy megértesse „Magyarország történelmi hivatását, a felekezetekkel és nemzetiségekkel, elsősorban a románokkal szemben mindenkor mérsékelt magatartását, melynél fogva a nemzetiségek kulturáját nemcsak nem gátolta, hanem elő is segítette. Hivatkozott az országnak minden más államot felülmúló páratlanul kedvező földrajzi és gazdasági egységére.” November 16-án azonban a kolozsvári román nemzeti tanács elhatározza a román királysághoz való csatlakozást, december 1-jén pedig a gyulafehérvári román nemzeti gyűlés kimondta elszakadását Magyarországtól és egyesült Romániával. Ezzel a Ferencz József Tudományegyetem kolozsvári időszakának végjátéka kezdetét veszi.² A román katonai alakulatok 1918. december 24-én vonulnak be Kolozsvárra. Ezt követően a város irányítását a román forradalmi kormányzótanács (Consiliu Dirigent) vette át. Bár a tanács kifejezett vezérével „az igazgatás legdemokratikusabb, legszabadelvűbb módon az igazságosság és a vallásosság jegyében” való gyakorlása volt, nem kellett sokat várni az egyetem előjáróinak koncepciók perekké váló zaklatására. 1918. december 31-én

¹ Márki Sándor: M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem története 1872-1922 Szeged, 1922. 32-37.

² A Ferencz József Tudományegyetem az 1940-es határrevízió után formálisan visszaköltözik ugyan Kolozsvárra, de a 1944-ben ismétleten és ezúttal végleg beszünteti működését.

a rektort szuronyok között vezetik végig a főutcán, 1919. január 15-én pedig mond-
vacsínált ürüggyel a tanári kar egy részét túsul ejtik. Január 24-én diáktüntetés tör
ki, követelvén az egyetem zavartalan működésének és szuverenitásának biztosítását,
amelyet a hatóságok vérbe fojtanak. Márciusban a helyi prefektus arra kötelezi a tan-
és segédszemélyzetet, hogy a román államhoz való hűségüket esküvel pecsételjék meg.
A rektor 1919. május 12-én küldi át a prefektushoz a nyilatkozatot, melyben minden
tanár visszautasítja a hűségeskü letételét.³ Két nappal később a prefektus karhatalom-
mal vetette körül az egyetemet és távozásra szólította fel a tanárokat, akik fegyveres
konfliktustól tartva „lehajtott fővel, a legkisebb morgás és minden ellenállás nélkül
távoztak”. Másnap a román hatóság leltárba vette az egyetem vagyonát.⁴

Ilyen körülmények között ér véget Kolozsvárott a nagy múltú egyetem működése.
A fentebb citált történeti előzmények alapján válik érthetővé, milyen mélyen fog a
későbbiekben a száműzött egyetem mindennapjaiban feltűnni, előtörni a revízió szel-
leme.

AZ ÚJRAKEZDÉS

A vagyonát és hallgatóit veszített tanári kar a „kincses városból” való száműzetést
követően átmenetileg új otthonot talál Budapesten, a másik száműzött pozsonyi egyetem-
mel egy intézményben, a tanítóképzés központjaként működő Paedagogium épületébe.

Az a korabeli viszonyok között, az állami kultúrpolitika irányultságát ismerve
tudvalevő volt, hogy a menekült egyetem nem maradhat Budapesten.⁵ Több szem-
pontot mérlegelve és Szeged város közvéleményének hívó szavára a Ferencz József
Tudományegyetem tanári kara a dél-alföldi városban talált végső menedéket. Az egye-
tem mindazonáltal ideiglenesnek tekintette a szegedi állomáshelyet és távlati célként
az Erdélybe való visszaköltözés lebegett a tanári kar szeme előtt. 1940. októberében,

³ Hiába hivatkozott a tanács a hágai konvenciókra, valamint arra, hogy a béketárgyalások még
nem fejezték be működésüket és nem döntöttek területi kérdésekben, ebből kifolyólag nem
követelhetnek hűségesküt a román királynak. A Matematika és Természettudományi Kar az
így indokolja döntését: „Minthogy a Kolozsvári Ferencz József Tudományegyetem nemcsak
az alapításáról szóló 1872. évi XIX. magyar állami törvényeknek, hanem immár közel 50 éves
múltjának tanúsága szerint is a magyar állam egyeteme, s e jellegét a magyar állam nemzetközi-
leg is elismert souverainitásánál fogva szükségképpen mindaddig megtartja, míg annak állami
hovatartozása felől az egyedül illetékes magyar állam valamely megfelelő jogi tény által nem
rendelkezik...” „Mindezeknél fogva a Kolozsvári Tudományegyetem Math. és Természet-
tudományi Kara a nagyszebeni román kormányzótanács iratából kivilágó azt az álláspontot,
mintha a kolozsvári egyetem a román állam egyeteme volna, mintha az egyetem és annak alkal-
mazottjai (tanárai) felett a román állam akár a nagyszebeni kormányzótanács, akár mások útján
rendelkeznék, jogszerűnek nem ismeri el...” Vincze Gábor: A száműzött egyetem. A Ferencz
József Tudományegyetem sorsa Kolozsvártól Szegedig (1919-1921) Szeged 2006. 138-139.

⁴ Márki Sándor: i. m. 97-128.

⁵ Klebelsberg tudatosan óvakodott a főváros „közintézményekkel való teletömésétől”, tuda-
tos városépítő politikájába azonban beleilleszkedett a vidéki városok fejlesztése, hogy felráz-
za őket a „nepotizmus karjaiban lévő tespedtségből”. Ennek kiváló eszköze volt a felsőfokú
oktatás vidéki városokba helyezése. Huszti József: Gróf Klebelsberg Kuno életműve. Buda-
pest 1942. 208.

amikor a visszacsatolt Észak-Erdélybe, úgymond hazaköltözik a Ferenc József Tudományegyetem, Pálffy József polgármester az alábbi szavakkal búcsúzik az egyetemtől: „Amikor az otthonából kiűzött és kebelünkre emelt Ferencz József Tudományegyetem Szegedre jött, mindenki tudta, hogy az egyetem itteni letelepülése csak ideiglenes, mert egy pillanatra sem adtuk fel a reményt, hogy a magyar igazság győzni fog, hogy a vak gyűlölet és a félrevezetés folytán ránk erőszakolt természetellenes országhatárok előbb, vagy utóbb leomlanak és visszatérnek az isteni és emberi jog szerint egyedül csak minket illető országhatárok.”⁶

Az 1920-as évek a szegedi egyetem számára meglehetősen nyomorúságos körülmények között teltek. A nehézkes elhelyezési problémák, a mindennapi fizetési gondok miatt az egyetem egyik napról a másikra működött. A helyzet valamikor az 1925/26-os tanévben változik, amikor a város, a kormányzat és a csanádi püspökség összefogásával lendületet vesznek az egyetemi építkezések. A növekvő kormányzati költségvetésnek, valamint a Rockefeller és Rothermere alapítványoknak köszönhetően mindennapi működése biztosítottá vált. Ennek a prosperáló szakasznak 1931-től érezhetően vet véget a világgazdasági válság.⁷

AZ EGYETEMI GONDOLKODÁS ÉS KÖZHANGULAT ALAKULÁSA 1921-TŐL AZ 1930-AS ÉVEK VÉGÉIG

Az egyetemen uralkodó közhangulatban a kezdetektől jellemző volt a visszafogott, mégis határozott revíziós törekvés. Ahogyan az országos politikában, úgy az egyetem életében is érezhető, hogy az 1920-as évek elején még nem fejtenek ki erőteljes revíziós propagandát, bár számos olyan megnyilvánulás, döntés születik és hangzik el, amely világossá teszi a tanári kar viszonyulását az adott problémához.⁸

Tóth Károly 1926-os évnyitó ünnepségen elmondott beszédében „nemzetünk életének ezen szomorú napjaiban” hangsúlyozza a tehetségnek és a tudásnak a nemzet felemelkedésében játszott szerepének fontosságát.⁹ Ezen gondolatok nyomatékosít-

⁶ Beszámoló a kolozsvári m. kir. Ferencz József Tudományegyetem 1940/41. évi működéséről. Kolozsvár 1942. 80.

⁷ A vidéki egyetemek helyzete a válság kirobbanásakor megrendült. A képviselőházban vita folyt ezek megszüntetéséről. Végül Klebelsberg és Bethlen nyomására az intézmények megmaradtak ugyan, de súlyos árat kellett fizetniük az életben maradásért. 1931/32-es tanévben tizenegy tanszék működését kellett felfüggeszteni, vagy megszüntetni. A takarékoság jegyében meg kellett hosszabbítani a téli szünetet, a bérjellegű kifizetések akadoztak. Vö. Kiss Róbert Károly: A Ferencz József Tudományegyetem története az 1930-as évek elején. In.: „Mert annyit érek én, amennyit ér a szó” Szerk. Olasz Sándor, Zelena András 199-203.

⁸ A Bethlen-kormány az 1921-ben beiktatott békeszerződést követően korlátozza a nemzetközi elvárásoknak megfelelő revíziós propagandát. A helyzet 1927 folyamán változik, részben hazánk agyagi megerősödésének és külpolitikai tekintélyének, kapcsolatrendszerének helyreállításának, részben pedig a szegedi egyetem életére is nagy hatást gyakorló Harold Sydney Harmsworth, azaz Lord Rothermere (lásd alább) diplomáciai tevékenységének köszönhetően. Vö. Zeidler Miklós: Revíziós tervek és irredenta kultusz. In. Magyar jobboldali hagyomány 1900-1948. Szerk. Romsics Ignác. Budapest 2009. 484-485.

⁹ Ferencz József Tudományegyetem Rectori Hivatalának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek. (1926. IX. 26.) Csongrád Megyei Levéltár (a továbbiakban: CSML) VIII. 1. 1. doboz

ják, hogy az 1930-as évek végéig alapvetően meghatározó az a klebelsbergi koncepció, amely az irredentizmus hangoztatása helyett sokkal inkább a kultúra, a tudomány eszközeivel és intézményrendszerének kiépítésével próbálja erős alapokra helyezni az országot. A fegyveres leszerelés következtében Klebelsberg tisztában volt, hogy a kultúra lehet azon fegyver, mellyel a horizontális terjeszkedés helyett a szellemi lét magasabb szféráiba lehet vezérelni az egész magyar társadalmat, minek köszönhetően a külső kényszerektől sanyargatott ország képes lehet belsőleg megerősödni.¹⁰

Az egyetem történetének fontos állomása 1926. október 5., amikor az egyetemi építkezések megkezdését szimbolizálандó, ünnepélyes keretek között teszik le az első újonnan épített egyetemi épület, a Gyermekklinika alapkövét.¹¹ A kormányzó jelenlétében ugyancsak Tóth Károly rektor szavai tesznek tanúbizonyságot az egyetem identitáskeresésére. A rektor alábbi beszéddel tiszteleg a nevezetes esemény előtt: „Micsoda csodálatos, micsoda sajátos ünnep ez a mai! Vajjon az elmúlásnak és temetésnek találkozója ez? A koporsó feletti gyász és a bölcső fölötti öröm napja ez? Nem az! A mai nap egy új frigykötésnek az ünnepe. A tűzhelyét, otthonát, mindenét elvesztett Egyetem a mai napon új frigyre lép. És valamiképpen a második frigyt tartó hitvesnek, nekünk is felszakad most a szívünk mélyéből – félve, reszketve a kérdés: Erdélynek lelke mit érez most vajjon? Én tudom mit érez. Itt suttogják a Tiszának előttünk folyó habjai, a Szamosnak, Marosnak vízcseppjei, székelyeknek, erdélyi magyaroknak könnyei. Azt suttogják a habok nekünk, kolozsvári egyetemnek: Te csak élj tovább, neveld a haza gyermekeit tovább hitben, tudományban, hazafiságban. És még azt is suttogják a habok csendesen lassan, hogy ne hallja senki más: Kolozsvár üzeni: Ne felejtsetek el engem!”¹² Ezekből a szívbemarkoló mondatokból kitűnik, hogy az építkezésekkel egy új korszak kezdődik az egyetem életében és talán lezárul véglegesen egy másik, Kolozsvárhoz kötődő.¹³

A műveltségalapú nemzeti megújulás zászlóra tűzése mellett azért érezhető volt a határon túli területek és lakosságuk iránt érzett szolidaritás. Ez a gondolat leginkább Erdély és Kolozsvár viszonylatában volt erőteljes. Tetten érhető mindez a határon túlra került területek magyar hallgatóinak tandíj- és szociális kezdeményekkel való segélyezése, valamint a határon túli lakossággal fenntartott kapcsolat szorosságán. Tetten érhető volt azonban abban a fegyelmi eljárásban is, amelyet a francia tanszék vezetőjét Karl Lajost ellen indítottak. Ebben az eljárásban terhére rótták fel, hogy akkor folyamodott tanári állásért a román hatóságokhoz, amikor erre sem az egyetem vezetőségétől, sem a magyar kultusztárcától felhatalmazása nem volt.¹⁴ Maga Márki

¹⁰ Huszti József i. m. 106-107.

¹¹ Ezt az eseményt a történeti hagyomány egyébként az egész egyetem alapkövetételeként aposztrofálja.

¹² A szegedi m. kir. Ferencz József Tudományegyetem beszámolója 1922-23 – 1926-27. Szeged 1929. 114-115.

¹³ Azért a kolozsvári identitást később sem felejtí a tanári kar jelentős része. 1929-ben Dézsi Lajos rektori beszámolója hasonló patetikával fogalmaz: „Az otthon elvesztése nem múlt csapás, nem kiheverhető veszteség. Nagyobb, mint az Aenas vihara! Ez az, amit a német oly találóan fejez ki a »Heimweh« szóval. Nem honvágy ez, százsorta több annál: otthonfájlalás.” A szegedi m. kir. Ferencz József Tudományegyetem beszámolója. 1929/30. Szeged 1931. 6.

¹⁴ A szegedi Ferencz József Tudományegyetem Rektori Hivatalának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek. VIII. rendes ülés (1926. IV. 26.) CSML VIII. 1. 2. doboz

Sándor beszámol arról, hogy amikor már küszöbön állt az egyetem román hatóságok általi átvétele Karl azt nyilatkozta, hogy nem kell félni a változástól „mikor csak az a kérdés, hogy innen, vagy onnan kapják-e a fizetésüket”. Ugyancsak Márki számolt be arról, hogy sokáig hezitált a hűségeskü letételével kapcsolatban. Mindezt az egyetemi tanács a „Ferencz József Tudományegyetem tanáira nézve a magyar állampolgári becsület és a magyar köztisztviselői hűség követelményeibe ütközőnek” találta, így hivatalosan kényszernyugdíjazását kezdeményezte a kultuszárca.¹⁵

Gelei József dékán a sepsiszentgyörgyi Erdélyi Székely Múzeum fennállásának 50. évfordulójának megemlékező ünnepségéről hazatérve beszámol azon öröndetes tapasztalatáról, mely szerint „az erdélyi magyarság, s legelsősorban azok között is a székelyek napról-napra növekvő bátorsággal lépnek fel az oláhositó törekvésekkel szemben”.¹⁶

1926-ban mozgalom indul osztrák főiskolákon és egyetemeken Ausztria Németországhoz való csatlakozása érdekében. A szegedi egyetemi tanács emlékiratban támogatja a kezdeményezést. Az irat tükrözi a tanács abbéli meggyőződését, hogy azoknak az államoknak, akik „ezeréves állami kötelekeket” szakítottak szét a nemzetiségi önrendelkezési elvre hivatkozva, nincs joguk megakadályozni, hogy „eme két állam népe, amelynek fiai egy nemzet fiainak érzik magukat és amelyeknél az összetartozás érzetét a közös történelmi múlt emlékei is erősítik” ugyanezen elvek alapján most egyesüljenek. Ugyanebben a nyilatkozatban azonban a tanács arra is felhívja a figyelmet, hogy Közép-Kelet Európa népeinek problémája még megoldatlan és veszélyeztetik a békét. Ausztria esetében éppen a nyugat-magyarországi területek kérdésének rendezését sürgeti.¹⁷

A szegedi egyetem jog- és államtudományi kara 1929 májusában avatta doktorává a revíziós törekvések angol támogatóját, Lord Rothermere-t. Egyértelmű, hogy a lord azon külpolitikai tevékenységének köszönhetően kapta meg a címet, amelyet Magyarországgal kapcsolatban fejtett ki. Menyhárt Gáspár jogi kari dékán üdvözlő beszédében emlékezteti hallgatósága arra, hogy a lord volt az, aki ráirányította világ figyelmét arra a „vért és könnyeket fakasztó igazságtalanságra, amelyet a magyar nemzet a békeszerződésnek csúfolt trianoni dictatummal a világ hatalmasai elkövettek, máspedig, hogy a felismert igazság erejével az elkövetett igazságtalanság jóvátételének szükségességét hirdesse és elismertesse és ezzel a világ békéjének útját egyengesse.” Pollner Ödön prorektor beszédében panasszal teli hangon ecseteli, hogy Magyarországon éppen azok követték el ezt a gyalázatos bűnt és lökték oda a „barbár országok karmaiba”, akiket korábban Magyarország védett a barbarizmussal szemben. Mert, ahogyan fogalmaz: „Ha volt a világnak megszentelt államterülete, megszentelve egy nemzet vérhullásával, megszentelve ezeréves történelemmel, hagyományokkal, megszentelve lakóinak közös verejtékével és reményeivel, akkor ez bizonyára a régi Magyarorszáé volt. Ezt a területet szétdarabolni valóságos szentségtörés volt.” Beszédében kitért a magyarság által befogadott népekre, akik hallgatván a felbujtók szavára hittek abban, hogy Magyarország területét eddig sosem volt országok területéhez csatolhatják. A trianoni békére utalva kifejti, hogy a perben, amit a győztesek ülték

¹⁵ Vincze Gábor i. m. 114-115.

¹⁶ A szegedi Ferencz József Tudományegyetem Rectori hivatalának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyv VII. rendkívüli ülés. (1929. IX. 25) CSML VIII. 1. 2. doboz

¹⁷ A szegedi Ferencz József Tudományegyetem Rectori hivatalának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyv VI. rendes ülés (1926. II. 24.) CSML VIII. 1. 2. doboz

rajtunk, hazánk testét megcsonkították, „csak törzsét és fejét hagyva meg”. Az ilyen megcsonkított test, „ha el nem vérzik megélhet ugyan, de nem mozoghat és nem segíthet magán, csak kiabálhat, panaszkodhat.” Végül köszönetet mond a lordnak, aki ebbe az állapotba bele nem nyugodhat és törekszik a Magyarországon esett igazságtalanság jóvátételét a nemzetközi diplomácia területén kieszközölni.¹⁸

Történetek persze olyan döntések is, amelyek mintha a revíziós hagyományok ellen hatnának.¹⁹ 1936 februárjában például egy tanácsülésen belül üdvözlük táviratban egy wilnoi (vilniusi) tanár ama kijelentését, amelyben közös lengyel-magyar határt követel, valamint népszavazást „tót földön”, miközben elutasítják a Délvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók azon kérvényét, hogy revíziós propagandára 300 pengőt adjanak. A hivatalos indoklás szerint a rendelkezési alapból nem lehet pénzt elkülöníteni, „bármilyen nemes célról is van szó”, ráadásul – indoklásuk szerint – mindez alkalmas lett volna arra, hogy a többi ifjúsági szervezet is hasonló kéréssel forduljon a tanácshoz.²⁰

Érdekes állásfoglalások fogalmazódnak meg 1930 folyamán egy nemzetismereti tanfolyammal kapcsolatban. Horváth Barna jog- és államtudományi kari dékán kezdeményezi, hogy az egyetem tartson nyári továbbképző tanfolyamot Erdéllyel és Délvidékkel kapcsolatosan, erősítve ezzel az egyetemet Kolozsvárral összekötő érzelmi aspektusokat és a délvidéki magyarsággal fennálló valós kapcsolatokat. Gelei József dékán felhívja a figyelmet a kolozsvári identitás hangoztatásának kényes politikai jellegére és javasolja a kizárólag Délvidékkel kapcsolatos anyag beemelését a programba.²¹ Bár ez a javaslat nem valósult meg, a budapesti egyetem kezdeményezésére csak jó néhány évvel később indult meg, az összes tanszék beleegyezésével és támogatásával, egy a trianoni békével elszakított területekkel kapcsolatos előadássorozatot.²² A stúdiumok bevezetését egy tanulmány előzte meg, amely kimutatta, hogy „925 egyetemi és főiskolai hallgató az elszakított magyarságra és területekre feltett kérdésben megdöbbentő tájékozatlanságot árult el.”²³ Az első félévben meghirdetett stúdiumok a következők voltak:

Dr. Csekey István: Nép, nemzet, nemzetiség.

Dr. Deér József: A magyarországi nemzetiségek története

Dr. Búza László: A nemzetközi kisebbségi jog.

Az 1934/35-ös tanév folyamán figyelemre méltó szolidaritást mutatott a hallgatóság a délvidéki magyar hallgatókkal. A Sándor jugoszláv király elleni marseille-i merénylet miatt megromlott a viszony Magyarország és a Jugoszlávia között.²⁴ A Délvidéken

¹⁸ A szegedi m. kir. Ferencz József Tudományegyetem beszámolója. 1927-28 – 28-29. Szeged 1930. 56-62.

¹⁹ Úgy gondolom, hogy mindezek mögött ténylegesen valamilyen technikai és nem elvi jellegű megfontolás húzódott. – K. R. K.

²⁰ A szegedi Ferencz József Tudományegyetem Rektori hivatalának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyv VI. rendes ülés (1936. II. 19.) CSML VIII. 1. 3. doboz

²¹ A szegedi Tudományegyetem Rektori hivatalának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyv. III. rendes ülés (1930. XII. 17.) CSML VIII. 1. 4. doboz

²² A Szegedi Tudományegyetem Rektori hivatalának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyv. V. rendes ülés (1938. I. 25.) CSML VIII. 1. 4. doboz

²³ A Szegedi Tudományegyetem Rektori hivatalának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyv. IX. rendes ülés (1938. V. 24.) CSML VIII. 1. 4. doboz

²⁴ Sándor szerb király 1929 januárjában egy diktatórikus alapokon nyugvó rendszert vezet be

elő magyarország veszélyben lévén a szegedi hallgatók a maguk módján próbálták kimutatni testvéri érzéseiket. A férfi hallgatók, egy esetleges katonai incidenstől tartva testnevelési intézetekben képezték magukat, míg a lányok ápolónői tanfolyamokra jelentkeztek.²⁵

A revíziós gondolat egyetemi megnyilatkozásában nagy szerepet játszanak az egyetemen működő ifjúsági szervezetek. Ezen szervezetekre az 1920-as évek folyamán jelentős átpolitizálódás lesz jellemző. A szegedi egyetemen működő szervezetek közül számában és súlyában is a legjelentősebb a katolikus felekezeti – következőképpen - vallásos irányultságú Foederatio Emericana, valamint a Turul Szövetség. Utóbbi a karonként megszervezett bajtársi egyesületekből épült fel, tagsága 600 főre rúgott.²⁶ Az irredenta kultusz a jobboldali retorika részeként jelen volt a mozgalom mindennapi megnyilvánulásaiban. Az egyetemen folyó revíziós tevékenység hatását erősítették az elcsatolt területekről érkezett hallgatók által és ezen az alapon szervezett egyesületek.²⁷ Még a valamivel visszafogottabban politizáló Magyar Egyetemisták és Főiskolások Országos Szövetsége is kinyilvánította a revízió és az eredeti numerus clausus megvédéséért folytatott küzdelem fontosságát. Amint látszik az itt működő szervezetek nagyobb része tűzte zászlajára, vagy fogadta el az irredentizmus ideológiáját, amire többek között a szegedi egyetem különleges identitása és az erdélyi közönségnek akkori kulturális végvári státusza adhat magyarázatot²⁸

AZ ELSŐ ÉS MÁSODIK BÉCSI DÖNTÉSEK HATÁSAI AZ EGYETEM ÉLETÉRE

Az első bécsi döntés után táviratban üdvözli az egyetemi tanács a magyar honvédség októberi, felvidéki bevonulását.²⁹ Ebből az alkalomból rendkívüli ülés is foglalkozik a revíziós politika első sikerével. Erekly István rektor hosszas üdvözlőbeszéddel mond

Jugoszláviában, melyben minden nemzetiségi törekvést igyekeznek elfojtani. Ezen, egyébként német, de főképpen olasz és magyar támogatást élvező nemzeti mozgalmak csakhamar szembekerülnek a királlyal. 1934. október 9-én egy horvát usztasa csoport sikeres merényletet hajtott végre Sándor ellen Marseille-be. Mivel a franciáknak nem állt érdekében, a bűncselekmény háttérét vizsgáló „hatósági vizsgálat” nem mutatott ki olasz kapcsolatot, a gyanú tehát kizárólag Magyarországra terelődött. Délvidéken következőképpen magyarellenes hangulat alakult ki. Joseph Rothschild: Jugoszlávia története a két világháború között. Szeged 1996. 59-60.

²⁵ A szegedi m. kir. Ferencz József Tudományegyetem beszámolója. 1934/35. Szeged 1936. 104-105.

²⁶ Kiss Róbert Károly i. m. 208.

²⁷ Az elcsatolt területekről 1919 után a magyar közigazgatás alól kikerült egyetemek vonzáskörzetéből kikerült egyetemekről – elsősorban Kolozsvárról – tömegesen érkeznek hallgatók Szegedre. Ezek a hallgatók azonnal diákszervezetekbe tömörülnek, úgy mint a Délvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesületébe (DEFHE), vagy a Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesületébe (SZEFE).

²⁸ Bárány Ferenc: A szegedi egyetemisták szervezetei. 1921-1929. In: Haladó ifjúsági mozgalmak Csongrád megyében. Szerk. Hegyi András. Szeged 1982. 94-95.

²⁹ A szegedi Ferencz József Tudományegyetem Rektori hivatalának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyv II. rendes ülés (1938. X. 26.) CSML VIII. 1. 4. doboz

köszönetet az ország vezetőinek, majd beszámol a november 7-re elrendelt tanítási szünetről, melynek célja, hogy a tanárok a diákság számára előadásokat tartsanak az esemény történelmi és politikai jelentőségéről.³⁰

A felvidéki hallgatók számára az egyetem az első pillanattól kezdve próbálta minél zökkenőmentesebben megszervezni a beilleszkedést. 46 hallgató kérte felvételét az egyetemre, kiknek számára keresztféléves képzést indítottak, de számos szociális jellegű kezdeményezést is fogantatosítottak. A Mensa Academia Publica feladata volt, hogy minél több kedvezményes kollégiumi helyet, illetve ingyenes étkezést biztosítson számukra.³¹

1939 elején egy kormányzati küldöttség is látogatást tett a szegedi egyetemen, hogy a hallgatók helyzetéről képet kapjon. A rektor az egyetemi tanács előtt számol be a látogatásról és örömet fejezte ki, hogy a bizottság kifejezetten elégedett volt, főként „a diákok elhelyezésével, magyar szellemmel átitatott viselkedésével, fegyelmezett magatartásával és jó előmenetelével.” Az ide látogató államtitkár asszony elégedettségét mi sem bizonyíthatja jobban, mint, hogy további felvidéki hallgatók szegedi elhelyezését is kilátásba helyezte.³²

A 1940. augusztus 30-i második bécsi döntés aláírása után a visszacsatolt észak-erdélyi területeken megkezdődik a közigazgatás újraszervezése. A magyar királyi felszabadító hadsereg bevonulása – 1940. szeptember 11. – után nyomban megkezdődik az egyetem visszavétele. A feladatra kijelölt miniszteri megbízottak számbavették a megmaradt vagyontárgyakat és eszközöket.³³ A kolozsvári egyetem átadására másnap – szeptember 12-én – került sor, amikor is Kristóf György megbízott rektorhelyettes átadja az egyetem kulcsait Molnár Andor miniszteri tanácsosnak. Közben Budapesten a képviselőházban Balogh Artúr volt kolozsvári diák gyűjtő hangú beszédének is köszönhetően meghozzák az 1940. évi XXVIII. törvényt, amely szentesíti a Ferencz József Tudományegyetem Kolozsvárra való visszahelyezését.³⁴ A Kolozsvárra visszatérő tanári kar ünnepélyes kinevezésére október 16-án kerül sor még Szegeden, egyben egy „sub auspiciis gubernatoris” avatóünnepség keretében elbúcsúztatják a Ferencz József Tudományegyetemet.³⁵ A doktori avatóünnepélyen Fáy István államtitkár emlékezik meg arról, hogy az avatóünnepély immáron a Ferenc József Tudományegyetem utolsó szegedi hivatalos funkciója. Mint mondja: „A kolozsvári menekült az örökkévaló Is-

³⁰ A szegedi Ferencz József Tudományegyetem Rektori hivatalának iratai. Tanácsulési jegyzőkönyv II. rendes ülés (1938. XI. 7.) CSML VIII. 1. 4. doboz

³¹ A szegedi Ferencz József Tudományegyetem Rektori hivatalának iratai. Tanácsulési jegyzőkönyv V. rendes ülés (1939. I. 25.) CSML VIII. 1. 4. doboz

³² A szegedi Ferencz József Tudományegyetem Rektori hivatalának iratai. Tanácsulési jegyzőkönyv VI. rendes ülés (1939. II. 28.) VIII. 1. 4. doboz

³³ A Nagyszebenbe menekülő román egyetem alkalmazottai természetesen igyekeztek elszállítani a vagyontárgyakat, de egyéb módon is akadályozták az átvételt, pl. robbanótöltényt helyeztek a vízcsapokba, hogy megrongálják a vízvezetékeket.

³⁴ Szlucska János: „Pütködsi királyság”. Budapest 2009. 330-331.

³⁵ Szeged városa nem marad egyetem nélkül, hiszen a már említett 1928. évi XXVIII. törvény alapján létrehozzák a Horthy Miklós Tudományegyetemet, amely szervezetileg és infrastrukturálisan változatlan környezetben folytatja munkáját Szegeden. Egyetlen fontos változás, hogy az egyetemalapító törvény értelmében megszűnik a jog- és államtudományi kar, amelyet csak 1945-ben élesztenek újjá. A Horthy Miklós Tudományegyetemre, egyébként a kolozsvári után három nappal 1940. október 19-én nevezi ki a kormányzó az új tanári kart.

ten kegyelméből 20 év után visszanyerte elvesztett otthonát és a Szőke Tisza partjáról visszatér a Szamos mellé, amelynek futó habjai és vízceppjei, minthogy azt boldogult Tóth Károly 1926. október 5-én mondotta, ide hozták az erdélyi szenvedő magyarság könnyeit és Kolozsvár üzenetét: Ne felejtsetek el engem!” Fáy ezek után hálájának adott hangot Szeged városának és lakosságának a számkivetett egyetem befogadása miatt. Szeged azonban – mint mondja – nem marad egyetem nélkül, hiszen a Horthy Miklós Tudományegyetem, mint „porból éledő Phoenix” folytatja a nagy előd munkáját. Beszédét az alábbi szavakkal zárja: „Ma búcsúzunk a régi távozó egyetemtől és egyben ünnepeljük bölcsőjénél az újszületett! Az új szegedi egyetemet, melyben a szellem a régi marad, temploma lesz a tudománynak, sziklavára a magyar nemzeti érzésnek, bizonyosága a feltámadásba vetett hitünknek.”

A hallgatóság tekintetében nincs jelentősebb fluktuáció, az orvosi karról például mindössze három hallgató folytatja tanulmányait Kolozsváron.³⁶ A tanári kar tekintetében ennél jóval magasabb a visszatérők aránya, de sokan vannak olyanok is, akik régi Kolozsváriként is a Szegeden maradást választják.³⁷

1941 áprilisában szegedi egyetem regrutációs bázisát is képező délvidéki területek visszatérésével sokkal erőteljesebb áramlás indul meg. A jogi kar felállítása mellett érvelve Banner János bölcsészkar-i dékán kifejti, hogy a sokat szenvedett Bácskából és Bánátból visszatérőkkel feldúsult hallgatóságnak szüksége van egy klasszikus négykarú egyetemre. Érvelésében kitér Szeged küldetésére, ami abból fakad, hogy a város volt a világháború előtt a „Délvidék kultúrájának melegágya.”³⁸ A Szegedre átiratkozó hallgatók részére, csakúgy, mint a felvidékiekkel kapcsolatban az egyetem igyekezett nagyvonalúan bánni. A hallgatóknak ugyan át kellett esniük egy ún. „nemzethűségi vizsgálaton”, másrésről azonban széleskörű szociális juttatásaikkal próbálták beilleszkedésüket megkönnyíteni. Többek között – legalább is az első évben – elengedték esetükben a beiratkozási díjat, a Diákmenza és a Diákjóléti Iroda közreműködésével segítettek az elhelyezésben és az étkeztetésben. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium pedig rendeletben adott engedélyt a délvidéki hallgatóság esetében a jelentkezési határidő több hónapos kitolására az 1940/41. tanév második félévére vonatkozólag.³⁹

ZÁRSZÓ

A szegedi Ferencz József, majd Horthy Miklós Tudományegyetem két évtizedes történetében, egészen a területi revízió befejeződéséig jelentős szerepet kap az elcsatolt országrészek, de legfőképpen Erdély és Délvidék vonatkozásában a nemzeti egység és a békeszerződés felülvizsgálata fontosságának hangoztatása. Ez részben fakadt az általánosan és mindenre kiterjedően tapasztalható megalázottság érzetéből, de fakadt

³⁶ A kolozsvári és szegedi Ferenc József Tudományegyetem Orvostudományi Karának anyakönyvei. Szegedi Tudományegyetem Szaklevéltára

³⁷ Összesen 17 tanár hagyja el Szegedet és tér vissza Kolozsvárra, de e mellett számos tanár érkezik Budapestről és Debrecenből is. Vö. Szlucska János i m. 550-559.

³⁸ Szegedi Horthy Miklós Tudományegyetem Rektori Hivatalának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyv III. rendkívüli ülés (1941. IV. 17.) CSML VIII. 5. 1. doboz

³⁹ Szegedi Horthy Miklós Tudományegyetem Rektori Hivatalának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyv VIII. rendes ülés (1941. VI. 24.), VI. rendes ülés CSML VIII. 5. 1. doboz

a szegedi egyetem kolozsvári identitásából, a fegyverszünet után közvetlenül átélt üldözöttségből. Szeged városa pár év szűkölködés után új életet lehel az egyetembe, építkezéseivel és felszerelésével új krédót teremtve neki. 1929-ben az egyetem díszdoktorává avatja Lord Rothermere-t, akinek színre lépésével az ország előtt új távlatok nyílnak. Az egyetem vezetésében és diákszervezeteiben is egyre hangosabbak a békeszerződés revízióját követelő hangok. Az első bécsi döntés idején a szegedi egyetem példát mutat a felvidéki hallgatók elhelyezésével kapcsolatban.

A második bécsi döntés a hallgatóság tekintetében vajmi kevés változást eredményez, a tanári kar jelentős része azonban beteljesülve látván régi álmát, visszateszi székhelyét Kolozsvárra. A kormányzó nevét felvett szegedi egyetem a revíziós politika utolsó nagy eseménye idején is fontos szerepet kap, hiszen az 1941. április folyamán megszállt délvidéki területek egyetemi ifjúságát is kebelébe fogadja. Ezzel a momentummal zárul le a szegedi egyetem történetének azon időszaka, amelynek mindennapi eleme volt a visszafogott, de mégis határozott revíziós retorika. Azonban az egyetemi polgárság egésze adta tanúbizonyságát nem egyszer annak, hogy tetteivel is képes megfelelni a békeszerződés revíziójával kapcsolatban fennálló hazafias kötelességeinek.

Vajda Tamás

A NEMZETI EGYSÉG ÉS A REVÍZIÓ GONDOLATA AZ ÁLLAMI POLGÁRI ISKOLAI TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLÁN (1928–1947)

1928 és 1947 között Szegeden működött az ország egyetlen állami fenntartású polgári iskolai tanárképző főiskolája, melynek fennmaradt iratanyagát csak részben használhatta az 1970-80-as évek történetírása. A 2004 óta illetékes egyetemi levéltár a közelmúltban szintén vett át 1928 és 1947 közötti iratokat a jogutódként működő Juhász Gyula Pedagógusképző Kar irattárából. Így ma már lehetséges a szegedi pedagógusképzés 1928 és 1947 közötti korszakának az eddigieknél részletesebb és forráscentrikus feldolgozása, s a főiskolán folyó oktató- és nevelő tevékenység sok szempontú vizsgálata, elemzése. A nemzeti egység és az elviselhetetlenül igazságtalan és méltatlan trianoni békediktátum revíziója gondolatának főiskolai megnyilatkozásait, a tanítás során történő megnyilvánulási módjait elsősorban az igazgatótanács és a tanári testület üléseinek jegyzőkönyvei, valamint a főiskolán működő ifjúsági egyesületek tevékenységének vizsgálata tárhatja fel. A revízió eszmerendszerének országos vizsgálata szerint a két háború között az oktatás minden szintjén akadály nélkül érvényesült a területi integritás szelleme, amihez általában az ellenforradalmiság, a kereszténynemzeti ideál hangoztatása és a történelmi Magyarország viszonyainak idealizálása társult.¹ Jelen tanulmány célja, hogy feltárja a főiskolán pontosan milyen mértékben és módon érvényesült az országos méretekben mindent átható és meghatározó kor-szellem. Ennek jelentőségét az adja, hogy az országos vonzáskörű főiskola – más hazai felsőoktatási intézményekkel ellentétben – kizárólag a trianoni határ által bezárt területről fogadott hallgatókat.² Legalábbis abban az értelemben, hogy a főiskolára történő beiratkozáskor már minden hallgató szülei belföldön éltek, az Erdélyben születettek tehát mind menekült családokból kerültek ki. A főiskola nevelőmunkájának

¹ Zeidler Miklós: A revíziós gondolat. (továbbiakban: Zeidler 2001) Budapest, 2001. 176.; Zeidler Miklós: A magyar irredenta kultusz a két világháború között. (továbbiakban: Zeidler 2002) Budapest, 2002. 70. Amint Kornis Gyula vezető oktatáspolitikus fogalmazott 1921-ben a Magyar Középiskolai Tanárok Nemzeti Szövetsége nevében: „Iskoláink tantervében minden nemzeti tárgynak (Magyar nyelv, történelem, irodalom, földrajz, gazdaságtan) csak egy tengely körül kell forognia: az integer Magyarország körül. Meg kell teremtenünk az irredentizmus leghatékonyabb pedagógiáját.” Idézi: Unger Mátyás: A történelmi tudat alakulása a középiskolai történelemkönyveinkben a századfordulótól a felszabadulásig. Budapest, 1979.² 93-94. Egy 2000-ben megjelent gyűjtés azt sejteti, hogy a Horthy-korszak írásbeli történelmi érettségi tételeinek mintegy negyede foglalkozott közvetlenül vagy közvetve trianoni békediktátummal. Jáki László (összeáll.): Érettségi tételek történelemből, 1851-1949. Budapest, 2000. 27-57.

² Karády Viktor–Valter Csilla: Egy országos vonzáskörű szegedi főiskola. A polgári iskolai tanárképző diplomásai (1928-1950). (Szeged Művelődéstörténetéből 8.) (továbbiakban: Karády–Valter 1990) Szeged, 1990. 44.

ilyen szempontú vizsgálata tehát részletes képet nyújt arról, hogy egy kizárólag a bel-földi munkaerőpiacra képzést nyújtó intézmény milyen oktató- és nevelőmunkát végzett a hallgatók nemzeti eszméjének alakítására vonatkozóan.

ÁLLAMI POLGÁRI ISKOLAI TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLA ÉLETRE HÍVÁSA ÉS SZEGEDI MŰKÖDÉSE

Magyarországon a négy osztályos elemi iskolákra épülő polgári iskolákat Eötvös József kultuszminiszter 1868. évi népiskolai törvénye (1868. évi 38. tc.) hívta életre.³ Ezt követően a polgári iskolák és diákjaik száma igen dinamikusán emelkedett: az 1879/80. tanévben 101, húsz évvel később 296, az 1914/15. tanévben már 538 polgári iskola működött.⁴ A polgári iskolában tanító pedagógusok képzésére Trefort Ágoston kultuszminiszter rendelkezése 1873 őszén megkezdődött a polgári iskolák tanítói végzettséggel már rendelkező pedagógusainak kiképzése a budai Állami Elemi Tanárképző Intézet, valamint a pesti Állami Elemi Tanárnőképző Intézet égisze alatt. Az intézetek 1918. december 6-án a vallás- és közoktatásügyi miniszter 204.064/1918. sz. közleményében főiskolai rangot kaptak.⁵

A polgári iskolák száma 1920 után igen nagy lendülettel növekedett tovább. A trianoni békediktátummal megcsonkított területen az 1919/20-as tanévben 268, az 1924/25-ös tanévben már 359 polgári iskola működött, vagyis öt esztendő alatt 33,9 százalékkal gyarapodott az intézmények száma.⁶ A polgári iskola típusának magyarországi dinamikus növekedése különösen akkor szembetűnő, ha a szomszédos országok 1920 utáni oktatáspolitikájával vetjük össze a hazai számokat. A legtöbb szomszédos ország néhány év alatt felszámolta az 1920-ban neki juttatott területeken működő polgári iskolákat, s megszüntette ezt a gyakorlatias képzést nyújtó, sajátos iskolatípust.⁷ Hogy nem egyszerűen csak

³ A népiskolai törvény első tervezetében még nem szerepeltek a polgári iskolák. Eötvös a tan-kötelezettség korán túli oktatásra hivatott „nemzetnevelő iskola” funkcióját a felső népiskolák hálózatának szánta. A törvény végleges szövegébe végül a közoktatási bizottság mindkét iskolatípust egymás mellé helyezte.

⁴ Asztalos József: Polgári iskoláink az 1925/26. tanévben. (továbbiakban: Asztalos 1927) Magyar Statisztikai Szemle V. (1927) 929.

⁵ Simon Gyula: A polgári iskola és a polgári iskolai tanárképzés Magyarországon. (továbbiakban: Simon 1979) Budapest, 1979. 173.

⁶ Asztalos 1927. 929.; A pontos és részletes kimutatás megtalálható: Deák Gyula: Az elvesztett és az új polgári iskolák. Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny XXX. (1925-26) 3-7.

⁷ Oppé Vilmos: A felvidéki magyar polgári iskolák és a polgári iskolai tanárok helyzete. Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny XXXI. (1926-27) 106-109.; Sághegyi Lajos: A románok megszüntették az erdélyi polgári iskolákat. Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny XXXV. (1930-31) 290-292.; Farkas István: A volt szlovenszkoói magyar polgári iskolák. Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny XLIII. (1938-39) 110-113.; Asztalos József: A visszacsatolt keleti területek. Közműveltség. Magyar Statisztikai Szemle XVII. (1940) 778.; Patkó Imre: Az oktatás rendje a visszacsatolt Erdély területén az elmúlt 22 év alatt. Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny XLV. (1940-41) 122-126.; Somogyi István: A visszacsatolt területek polgári iskolái a „múlt és a jelen tükrében”. Országos Polgári Iskolai Tanáregyesületi Közlöny XLV. (1940-41) 44-52.; Gáspárdy Sándor:

újabb és újabb iskolák megnyitása történt, az is mutatja, hogy a polgári iskolák diákjainak száma még az intézmények számánál is nagyobb ütemben nőtt: az 1925/26-os tanévben 45,3 %-kal többen jártak polgári iskolába, mint az 1919/20-as tanévben.⁸ A polgári és felső ipari-, kereskedelmi vagy mezőgazdasági iskolák hálózatának rohamos kiépülése, a különböző intézmények és ennek következtében a különböző pedagógusrétegek kialakulása felvetette a pedagógusképzés színvonala emelésének és differenciálódásának kérdését,⁹ különösen annak fényében, hogy a polgári iskolák szaporodásával szemben a tanszemélyzet gyarapodása nem tartott lépést.¹⁰ Megfogalmazódott az a koncepció, hogy a képzést csak valamely egyetemen belül lehet a kívánalmaknak megfelelő módon megszervezni. Szeged áldozatvállalásának hatására kapott egyre nagyobb hangsúlyt Klebelsberg politikájában a decentralizáció gondolata.¹¹ Mivel a pécsi és debreceni univerzitásnak ekkor még nem volt természettudományi fakultása, a szegedi karok pedig alacsony számú hallgatóságuk következtében valóságos funkció-hiányban szenvedtek, Klebelsberg már 1926-tól tárgyalásokat folytatott Somogyi Szilveszter szegedi polgármesterrel a főiskola esetleges szegedi elhelyezéséről, mely elképzelés szervesen kapcsolódott a Szegedet fejlesztő, iskolaépítő koncepcióhoz.¹² A budapesti főiskolák Szegedre helyezése megszilárdította a határszélre szorult város művelődési központ jellegét, s Klebelsberg büszkén nyugtázhatta: hogy „a polgári iskolai tanárképzőben Szeged az egyetem mellett egy második nagy főiskolát nyert, amely nagyszámú hallgatóságot és kiváló tanári karával további intelligenciát vitt a Tisza-parti metropoliszba”¹³.

A tanárképző főiskolák 1928 őszi Szegedre költözésével és a III. kerületi polgári fiúiskola épületében történő helyezésével egyidejűleg a képzést egységesítették, koedukálták és időtartamát háromról négy évre növelték. Egyúttal a korábbi szakpárok mellett (a magyar nyelv és irodalom – történelem – német szakcsoport kivételével) egy harmadik, kiegészítő szak végzését is kötelezővé tették. A kiegészítő szakok (ének-zene, szlőjd, testnevelés, női kézimunka vagy mezőgazdasági ismeretek) a polgári iskolákban általában alacsony óraszámmal rendelkeztek, emiatt a legtöbb iskolában nem tudtak hozzá szakos tanárt biztosítani. 1928-tól kezdődően a harmadik szak végzése nagymértékben fokozta a polgári iskolák szempontjából a fiatalabb tanári generáció használhatóságát.¹⁴ Új elem volt a tanárképzésben, hogy „a főiskola hallgatói a tanárképző tanulmányi rendjében

Polgári iskolák a Székelyföldön. Erdélyi Iskola IX. (1943) 142-148.; Szlucska János: „Pünkösdi királyság”. Az észak-erdélyi oktatásügy története 1940-1944. Budapest, 2009. 237.

⁸ Asztalos 1927. 934.

⁹ Magyarfalvi Lajos: Gyertyánffy István és a budai Pedagógium. Budapest, 1968. 121.

¹⁰ Asztalos 1927. 933.

¹¹ Péter László: A magyar Göttinga. Klebelsberg és a szegedi egyetem. In: Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete. Szerk. Zombori István. Szeged, 1995. 103., 106-107. Az intézményhálózat átalakításának kérdéskörére: Ladányi Andor: „Nemcsak a gazdasági életben van szükség racionalizálásra, hanem kultúrpolitikánk terén is”. Klebelsberg törekvései a felsőoktatás intézményhálózatának átalakítására. (Kutatás közben) Budapest, 1994. 201.

¹² T. Molnár Gizella: Tanárképző Főiskola létesül Szegeden. (továbbiakban: T. MOLNÁR 1993) In: Főiskolánk a szegedi sajtó tükrében. (Repertórium). Szerk.: T. Molnár Gizella. Szeged, 1993. 7.

¹³ Klebelsberg Kunó: Jöjjetek, harmincas évek! Budapest, 1930. 146.

¹⁴ Huszti József: Polgári iskolai és tanítóképzőintézeti tanárképzés. In: Mártonffy Károly (szerk.): Magyar felsőoktatás. (Az 1936. évi december hó 10-től december hó 16-ig tartott országos felsőoktatási kongresszus munkálatai.) Budapest, 1937. III. kötet 85.

kiszabott előadásokon kívül választott szakcsoportjuk egyik szakköréből, illetőleg annak egyik szaktárgyából a magyar királyi Ferenc József Tudományegyetem bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi, illetőleg mennyiségtan-természettudományi karán is kötelesek előadást hallgatni, s e célból az egyetemre rendkívüli hallgatókul beiratkozni.”¹⁵ A hallgatók rendszeres egyetemi képzése vitathatatlanra tette a magasabb színvonalat és a korábban kétségbe vont főiskolai rangot.¹⁶ A kultuszminiszter az egységesítés során azt is keresztülvitte, hogy a képesítővizsgát és a diplomázás módja is egységes legyen: a hallgatók külön vizsgabizottság, az Országos Polgári Iskolai Tanárvizsgáló Bizottság előtt tettek a második év után szaktárgyi, pedagógiai és filozófiai alapvizsgát, a negyedik év után pedig képesítő, ún. szakvizsgát, amelynek a „próbatanítás” is része volt,¹⁷ majd az oklevelet is ugyanez a hatóság állította ki minden polgári iskolai tanárképző főiskolának. Az állami főiskola mellett csak az Angolkisasszonyok Római katolikus Tanárképző Főiskolája tudta mindazokat a feltételeket teljesíteni, amelyek a polgári iskolai tanárképzés új rendje következtében jelentkeztek.¹⁸ Hallgatóik a budapesti egyetemen részesültek kiegészítő oktatásban, de a képesítő vizsgát a fővárosiak is a szegedi főiskolán működő bizottság előtt tették le, s ott kapták diplomáikat is.¹⁹

A főiskolások egyetemi oktatása azonban számos kérdést vetett fel. A legtöbb probléma abból származott, hogy a főiskolások legnagyobb része nem gimnáziumból érkezett. A tanítóképzőt végzett hallgatók aránya 1928 és 1935 között 55,4 százalék volt, s arányuk az 1941-1946 között felvettek körében 73,7 százalékra emelkedett. Az érettségivel rendelkező hallgatók egyetemi tanulmányait többen éles kritikával fogadták, az egyetemek például magasabb képzési hivatásuk aláásásaként fogták fel.²⁰ Ezek az aggályok csak az első évek tapasztalatai során csillapodtak le valamelyest. Az első évben ugyanis az a meglepő eredmény született, hogy a főiskolai hallgatók egyetemi kollokviumainak átlageredménye felülmúlta az érettségizett rendes egyetemi hallgatók jegyeit.

A főiskola Szegedre költözése átmenetileg visszavetette a hallgatók számát és a korábbi oktatói kar egy része sem követte az intézményt. De a polgári iskolák száma a korszakban tovább emelkedett: a trianoni területen az 1918/19. tanévben 253, az 1937/38. tanévben már 397 iskola működött.²¹ 1938-tól kezdve a területi gyarapodás tovább fokozta a polgári iskolák számát: 1941/42-ben a megnövekedett országterületen már 556 polgári iskola működött.²² A polgári iskolai tanulók száma átmeneti csökkenés után az 1930-as évek közepére már 91 ezerig emelkedett.²³ A dinamikus növe-

¹⁵ Az állami polgári iskolai tanárképzés szervezete. 30. §. (Jóváhagyta a m. kir. Vallás- és közoktatásügyi Miniszter 12228-34/IV. sz. a. 1935. évi januárius hó 25.-én kelt rendeletével.) Szeged, 1935. 9-10.

¹⁶ T. Molnár 1993. 8.

¹⁷ Kelemen Elemér: A pedagógusképzés hazai történetének néhány kérdése. (Problématörténeti vázlat.) In: Pedagógusképzés 1993. 1: 175.

¹⁸ Salamon János – Rákosi Zoltán (szerk.): A polgári iskolai tanárok évkönyve, 1942-43. Budapest, 1943. 172-173.

¹⁹ Huszti József: Gróf Klebelsberg Kunó életműve. Budapest, 1942. 231-235.

²⁰ Berecki Sándor: A szegedi tanárképző főiskola története. In: (szerk.): Almanach. Tanárképző Főiskola Szeged, 1873-1973. Szeged, 1973. 20.

²¹ Magyar Statisztikai Évkönyv 1919-1922 172., 174.; Somogyi József: Hazánk oktatásügye a második világháborúig. Budapest, 1944. 113.

²² Magyar Statisztikai Évkönyv 1942. 220.

²³ Asztalos József: Közsoktatás. Magyar Statisztikai Szemle XVI. (1938) 5: 199.

kedést elősegítette a közép szintű oktatás 1920-as években megvalósuló reformja: a tananyag modernizálása mellett különös hangsúly esett a diákok számára praktikusabb ismereteket nyújtó iskolatípusok (a kereskedelmi, mezőgazdasági és ipariskolák) fejlesztésére.²⁴ A polgári iskolák és tanulóinak gyarapodása ösztönzőleg hatott a szegedi tanárképzésre is. Az 1928/29. évi 285 fős hallgatói létszám az 1938/39-re 473-ra nőtt, majd a területi gyarapodások miatt továbbfejlődő polgári iskolai hálózattal együtt az 1940/41-re elérte az 519 fős csúcst.²⁵ A hallgatók számának további növelését a főiskola épületének szűkossége akadályozta. 1934-ben ugyan a kormány külön támogatása nélkül, pusztán Szeged városának áldozatvállalásából második emelettel bővítették az épületet, de az is csak átmeneti könnyebbülést eredményezett, a további fejlődésre nem nyújtott lehetőséget.²⁶ Közben a minisztérium egységesítő törekvés²⁷ követve 1940-től kezdve a visszacsatolt területeken szerveződő polgári iskolák tanárainak továbbképzésére négyhetes nyári továbbképző tanfolyamokat szerveztek. 1940-ben 82, 1941-ben 222, 1942-ben 125 volt a résztvevők száma. 1942 nyarán már a visszacsatolt Bácska és Muraköz néhány polgári iskolai tanára is részt vett. 1942 nyarán emellett külön tanfolyamot szerveztek a nem magyar tanítási nyelvű polgári iskolákban a magyar nyelvet tanító tanárok részére a magyar nyelv eredményesebb tanítása céljából.²⁸

A főiskola gyakorlóiskolájának tantestülete 1933 áprilisában Cselekvés Iskolája címmel didaktikai-metodikai folyóiratot indított el, amelyből 1944-ig 34 szám jelent meg. A folyóirat gazdag tartalmának és újszerű szempontjainak köszönhetően akkora sikert ért el, hogy hazai neveléstörténetünkben szinte egyetlen intézmény sem dicsekedhet egy iskolatípus oktatóira gyakorolt hasonlóan nagy és országos hatással.²⁹

²⁴ Mészáros István: Klebelsberg Kunó, az iskolareformer. In: Zombori István: Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete. Szeged, 1995. 56.

²⁵ Karády – Valter 1990. 97. (1. táblázat)

²⁶ 1940. május 5-én az igazgatótanács elnöke, Huszti József feliratban kérte a minisztérium jóváhagyását a főiskola egy újabb emelettel való kibővítésére, s július 5-én kelt a minisztérium engedélye a főiskola épületének kibővítésére vonatkozóan. Az 1940. augusztus 30-i II. bécsi döntést követően szeptember 22-én íródott újabb főiskolai feliratban azonban – a várható erdélyi tanárjelöltek nagy számára való tekintettel – már leszögezik: „A főiskola helyiségeinek kibővítése semmiképpen nem volna tehát megoldás a még tovább szaporodó létszám befogadása tekintetében. S már előző felterjesztésemben rámutattam arra, hogy az épületbővítés a gyakorlati tanárképzés szempontjából olyan fontos gyakorló iskola kérdését egyáltalán nem tudja megoldani. Az adott helyzetben tehát más megoldás irányában kell tapogatóznunk.” CSML VIII. 19. Szegedi Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola iratai 5. doboz

²⁷ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium külön szervezetet hozott létre a visszatért területek iskolaügyének koordinálására, s az oktatásügyi kiterjesztésére Kassán, Komáromban, Marosvásárhelyen, Kolozsvárott és Szatmárnémetiben tankerületi főigazgatóságot állítottak fel. 1941. augusztus 27. és szeptember 13. között Budapesten az erdélyi és keleti részek tanítóképző intézeti tanárai számára szakértekezletet szerveztek. Sipos Anna Magdolna: Változó határok, rehabilitált tanítóképzők. Az 1938 és 1941 között Magyarországhoz visszatért területek tanítóképzőinek könyvtárai. Egyetemi Könyvtár Évkönyve XII. (2005) 197.

²⁸ Schilling Gábor (szerk.): Az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola évkönyve az 1942/43. tanévről. (továbbiakban: Schilling 1944) Szeged, 1944. 40-41.

²⁹ Simon Gyula: A Szegedi Cselekvés Iskolája. In: Jausz Béla – Faludi Szilárd – Zibolen Endre (szerk.): A munkára nevelés hazai történetéből. Budapest, 1965. 481-534.

A TANÁRI KAR POLITIKAI ÁLLÁSFOGLALÁSA

A főiskola vezetése és tanári kara többször is határozottan állást foglalt a nemzeti egységet és a trianoni békediktátum revízióját, az ország területi egységét szorgalmazó politikai irányzat mellett. 1938. november 9-én a főiskolával szoros együttműködésben munkálkodó gyakorló polgári iskola tantestületének értekezletén a jegyzőkönyv tanúsága szerint „Kratofil Dezső lelkes szavakkal emlékezik meg a felvidéki testvéreinknek az édes hazához való visszatéréséről. Ünnepi lélekkel mély hódolatát fejezi ki vitéz Nagybányai Horthy Miklós Kormányzó Úr Főméltósága iránt, hálás szavakkal méltatja a magyar kormány hervadhatatlan érdemeit és baráti nagyhatalmak önzetlen támogatását. A tanári testület lelkes ünnepléssel kísérte az emelkedett hangú, hazafias megnyilatkozást.”³⁰ 1940. szept. 5-én ugyancsak a gyakorló polgári iskola tantestületének értekezletén „Igazgató boldog szívvel emlékezik meg a bécsi döntésről, melynek alapján a Keleti-Kárpátok vidéke, drága Erdélyünk egy része Szt. István koronájához 22 évi szenvedés után visszatért. Máramarossziget, Szatmárnémeti, Zilah, Beszterce, Dés, Szamosújvár, Kolozsvár, s a Székelyföld csaknem teljes csaknem teljes egészében a miénk. A Keleti-Kárpátok gerincén ismét büszkén és diadalmasan leng a háromszínű magyar lobogó. Országunk területe mintegy 45 ezer négyzetkilométer területtel megnagyobbodott, 2 és fél millió lakossal meggyarapodott. Szóljon mindezekért imánk az Egek Urához, dicsőség és hála a mi jószágos Istenünknek! Hódolatunk illesse hazánk Főméltóságú Kormányzóját. Legyenek áldottak a magyar katonák és mindazok, kik nemzetünk ez újabb előbbrevitelében minket megsegítettek, és hazánk jobb sorsáért önzetlenül munkálkodtak. Szálljon testvéri köszöntésünk Erdély magyarjaihoz, kiket 22 éves szolgaságuk után ismét keblünkre ölelhetünk. Indítványozza, hogy intézetünk tanári kara és ifjúsága egy díszes nemzeti zászlót küldjön Székelyföld egyik polgári iskolájának. Tanári testület az igazgató indítványát egyhangúlag elfogadja.”³¹

A második bécsi döntés által megvalósuló területgyarapodást hasonlóan lelkes bezzséddel köszöntötte Ábrahám Ambrus főiskolai igazgató is az 1940. szeptember 9-én, az 1940/41. tanév első tanári kari ülésén: „Kedves Kartársak! Mielőtt újra nyakunkba vennők az igát, s nyári pihenő után elindulnánk a munka s a kötelességteljesítés szürke hétköznapijaira, szálljon hálánk és szívbeli köszönetünk a mindenség nagy Alkotójához, hogy megengedte érnünk ezt a derűs, pompában úszó, verőfényes őszelet, mikor 22 esztendei keserves küzdés és bízó várakozás után dicső honvédeink lába alatt ismét megdobbán édes magyar hazánk ékességének, s fennenragyogó fényes csillagának, Erdélynek földje. Köszönjük meg a Mindenható Istennek, hogy most sem hagyta el az ő bízó, magyar népét, s ismét visszaadta egy szépséges darabját annak az áldott magyar földnek, amelyhez 1000 esztendő sok dicsőségén és sok szenvedésén keresztül mindig olyan igaz őszinte szeretettel tudtunk ragaszkodni, s amelyért viharban, vészben, zajban, csendben olyan buzgó lélekkel tudtunk Hozzá bízvást imádkozni. Szálljon köszönetünk, hálánk és ragaszkodásunk a legendás hírű hős vezérünkhöz, vitéz nagybányai Horthy Miklóshoz, Magyarország kormányzójához, aki nemzetünket a vörös martalócok kezéből kiszabadította, a sír szélén álló országunkat az enyészettől

³⁰ CSML VIII. 21. a Szegedi Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola Gyakorló iskolájának jegyzőkönyvei 2. kötet

³¹ CSML VIII. 21. a Szegedi Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola Gyakorló iskolájának jegyzőkönyvei 2. kötet

megmentette s a trianoni láncot szétszakította. Köszönjük meg Neki, hogy 22 hosszú esztendőn keresztül világos ésszel, törhetetlen hittel, józan belátással és bölcs megfontoltsággal, de mindig acélos karral úgy irányította a hullámok hatalmával olykor csak nagy nehezen birkózó hazánk hajóját, hogy ma, ismét megnagyobbodva, megerősödve, szabad karral és szabad lélekkel kezdhettünk hozzá Isten s a véradta szent hivatásunk betöltéséhez, az örök nagy magyarság elindításához s időtlen időkre szóló felvirágoztatásához. De illesse köszönet a velünk baráti nemzetek fennkölt gondolkodású nagy vezéreit, Hitler Adolfot és Benito Mussolinin, akik a magyarság örök emberi értékeit s a trianoni diktátum igazságtalanságait meglátva hathatós segédkezet nyújtottak nekünk ahhoz, hogy szétrúgjuk a trianoni börtönt. És szálljon hálánk és forró köszönetünk magyar fajtánknak két kimagasló értékéhez, két kemény harcosához és önzetlen munkásához, gr. Teleki Pálhoz és gr. Csáki Istvánhoz, akik nagy tudásukkal, magyar szívükkel és törhetetlen akaratukkal meghozták nekünk Váradot, Kolozsvárt, Marosvásárhelyt, Csíkszeredát, Udvarhelyt és Sepsiszentgyörgyöt.”³²

A főiskolai tanári kar 1941. május 8-i ülésén Ábrahám Ambrus igazgató az alábbi szavakkal emlékezik meg a Délvidék egy részének visszatéréséről: „Az 1940/41. tanév elején hálát adtunk a Mindenhatónak, hogy a trianoni bilincseknek egy sajtó sebet ütő darabja leszakadt, Kelet-Magyarországnak és Erdélynek egy része visszatért, a Keleti Kárpátokban ismét vitéz honvédeink állanak őrt, most a tanév vége felé összegyűlve, örvendező lélekkel mondunk hálaimát Istenünknek, hogy a trianoni béklyónak egy újabb darabja lepattant sokat szenvedett nemzetünkről, a Délvidék egy része ismét a miénk. Isten irányította Kormányzó Urunkat, vezéreinket a jobb magyar jövő eléréséhez vezető útra. Kormányzó Urunk bölcs országlása a magyar kormány odaadó munkássága készítette elő azt, hogy Bácska újra magyar. Honvédségünknek felkészültsége a vezetőink munkásságát váltotta valóra. Az ősi magyar föld visszaszerzésekor honfitársaink közül többen legdrágább kincsüket, életüket áldozták fel. Emléküket kegyelettel megőriztük.”³³ A folytatásban pedig a tragikus körülmények között elhunyt gróf Teleki Pál miniszterelnök, tudós és államférfi érdemeit méltatta: „Amikor egész Európának igen válságos órái voltak a most dúló háború folyamán, akkor mélyen megdöbbenett bennünket az a hír, hogy gróf Teleki Pál Magyarország miniszterelnöke tragikus körülmények között hirtelen elhunyt. ő egész életét túlfeszített munkában töltötte. Az 1918-i magyar összeomlás után azon elsők között volt, akik megkezdték a győztes ententenek ellenünk irányuló támadásait kivédeni. Trianon után azonnal élete legfőbb feladatának tartotta, hogy a nemzetet a trianoni sírból kiemelje. Ezért dolgozott a tudomány fegyverzetével. Megérte lankadatlan munkásságának értékes és nagy eredményét; a Felvidék magyar lakta területe, Kárpátalja, Kelet-Magyarország és Erdély egy része visszatért. Győzedelmeskedett a magyar igazság, az ezért vívott küzdelemben ő első helyen állott mint vezért, de egyszersmind az ügynek leglelkiesmeretesebben dolgozó munkása volt. Az ország ügyeit vezette mint miniszterelnök igen súlyos helyzeteken keresztül; a vezetést az ezzel járó hatalmat, méltóságot nem kereste, de a munkát, a kötelesség teljesítését mindig vállalta. Az egyetemi tanári székhez ragaszkodott. Kiváló tanár, világhírű tudós volt. A magyar ifjúság nevelése terén fáradhatatlanul dolgozott, főképpen mint a magyar cserkészlet vezetője fejtett ki érdemes nevelő munkásságot. Mint tanár, mint államférfi munkatársakat nevelt.

³² SZTE Szaklevéltára Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola iratai

³³ SZTE Szaklevéltára Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola iratai

Elmondható róla valóban ő az egész nemzet nevelője volt. Tetteivel megmutatta, hogy minden egyes magyar embernek legjobb tudásával kell a Haza szolgálatában munkálkodnia fáradságot nem ismerve. Ápolta, tanította, példájával élénk tárta hogyan kell a magyar egységért különböző társadalmi rétegek összeforrasztásáért a haza érdekében dolgozni. Az ő eltávozásával támadt nagy veszteséget érezzük. Mély fájdalommal nélkülözzük őt. Munkás példaadó életére mindig hálával gondolunk.”³⁴

A főiskolai tanári kar 1941. szeptember 6-i ülésén az elnöklő igazgató, Ábrahám Ambrus a következő szavakkal nyitotta meg az 1941/42. tanév első ülését: „A múlt tanévi utolsó tanári ülés óta történt Kassa ellen, Rákóczi városa ellen az orv repülőtéradadás és Hazánk ismét hadiállapotba került Európa legnagyobb lélekszámú államával az orosz szovjettel. Kormányzó Urunk által megteremtett ifjú hadseregünk a Kárpátok ormairól elűzte az Alföldre betörni készülő orosz tömeget. A magyar honvéd az ezeréves határról előre tört több 100 km-rel kelet felé, diadalmas fegyvertényeivel megmutatta, hogy méltó utóda letűnt századok legendás hírű magyar vitézeinek. Ma honvédek küzdenek Ukrajnában hatalmas német szövetségesünkkel vállvetve az Európát fenyegető bolsevizmus ellen. Egy táborban vagyunk évezredekkel ezelőtt tőlünk elszakadt testvéreinkkel, a finnekkel, ők ugyanazokért a célokért harcolnak, mint a honvédek. Kérjük a Mindenhatót, hogy vezesse őket győzelemre, győzelmünk hozza meg a történelmi Magyarország feltámadását.”³⁵

A revízió politikája melletti, felsorolt konkrét és határozott támogató állásfoglalások feltehetően a hivatalos felső politikai vezetés, általában a felettes szervek optimista kicsengésű szóhasználatából táplálkoztak.³⁶ A Harmadik Egyetemes Tanügyi Kongresszus Polgári Iskolai Szakosztályának 1928. július 4-i ülésén – a jegyzőkönyv tanúsága szerint – a megjelent 496 résztvevő „förlállva, mély áhítattal” elmondta a Nemzeti Hiszekegyet. Majd Maróthy Jenő a magyar nemzet tipikus hibái közül kiemelte: „Büszke földjére, magyarságára, de azzal már nem sokat emésztí magát, hogy az ország földje háromnegyedrészen elveszett, hogy négymillió magyar került idegen járom alá s a nemzetiségi vidékek magyar kultúrgócponjaiban ellenségeink pöffeszkednek.”³⁷ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak a területi revízió mihamarabbi és teljes győzelmébe vetett megkérdőjelezhetetlen bizalmát mutatja a felvidéki hallgatók felvétele tárgyában 1939. január 23-án keltezett leirata: „Tudomásul, megfelelő mihez-

³⁴ SZTE Szaklevéltára Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola iratai

³⁵ SZTE Szaklevéltára Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola iratai

³⁶ Hasonló optimizmus jellemzi az 1940 őszén visszatért erdélyi és keleti területek tanítóképző intézeteinek tanárai számára megrendezett szakértekezlet megnyitó előadását: „Az örvendetes területi gyarapodások következtében újra megnőtt a tanítói szükség. Sok tanítóra lenne szükség. Sajnos, nincs és a hiány évről-évre előreláthatólag szaporodni fog. Igyekezní fogunk segíteni rajta. Kötelesség ez. Segélyekkel, a követelmények időleges leszállításával. A tanítóképző intézeti tanárságnak az a kötelessége, hogy teljes erejének latbavetésével igyekezzék a legjobb, a leglelkesebb, ízig-véríg magyar tanítókat képezni, akiknek lelkében benne éljen nemzetünk, hazánk, magyarságunk minden sorsproblémája, érezzék és át tudják éreztetni, hogy itt nekünk élnünk és halnunk kell.” Kiss József: A magyar tanítóképzés történeti fejlődése. In: Pap Sándorné Varga Ilona (szerk.): A Nagyváradí Magyar Királyi Állami Leánylíceum és Tanítóképző Intézet évkönyve az 1940-41, 1941-42, 1942-43. tanévekről. Nagyvárad, 1943. 52.

³⁷ Négyessy László – Simon Lajos – vitéz Papp Gyula (szerk.): A Harmadik Egyetemes Tanügyi Kongresszus Naplója. Budapest, 1928. I. 221., 258.

tartás és további eljárás végett értesítem a tek. Igazgatóságot, hogy a 29.700/1938. és 28.982-938. IV. számú rendeleteimmel szervezett 1938-39. tanévi pótfélévre nemcsak a visszacsatolt Felvidékről, hanem az új határon túli Felvidékről származó magyar nemzetiségű egyetemi hallgatók is felvehetők, akikre az elől hivatkozott 29.700/1938. sz. rendelet hatályát kiterjesztem. Ezeknek felvétel iránti kérvényei az 1937. évi február hó 5-én 18.475/1937. IV. sz. rendeletem alapján terjesztendőek hozzám fel.”³⁸ A minisztériumban tehát tényként kezelték, hogy a belátható közeli időben az új határokon túli területekről is érkeznek majd magyar nemzetiségű hallgatók a szegedi főiskolára. Mivel a csehszlovák, majd szlovák állam területén polgári iskolák nem működtek, a minisztérium ezirányú tervei kimondva vagy kimondatlanul magukban hordozták a további felvidéki területek Magyarországhoz kerülésének reményét.

A két világháború közötti revíziós eszmét legutóbb monográfiában feldolgozó Zeidler Miklós szerint „Nem szabad lebecsülni a lakosság spontán reakciót, hiszen a társadalom túlnyomó részét személyesen is érintette a terület- és lakosságvesztés. Volt, akinek szülőháza, rokona, ismerőse, halottja, ingatlanja, gazdasági érdekeltsége maradt az új határokon túl, másoknak utazási, irodalmi élményei fűződtek az elcsatolt területekhez, megint másokat a nemzettársak várható nehéz sorsa feletti keserűség, a jó értelemben vett nacionalizmus, a hazafiság érzése hangolt a békeszerződés ellen. S voltak természetesen olyanok is, akiket pusztán a józan belátás – a világgazdasági, világpolitikai folyamatok ismerete – fordított szembe az új békerendszerrel.”³⁹ A főiskolán egyidejűleg alkalmazott 12 rendes, valamint óraadó, illetőleg megbízott előadó tanár számosan születtek a trianoni békediktátum által megszabott határokon kívül.

A főiskola tantestületének trianoni határokon kívül született tagjai

Ábrahám Ambrus	Tusnád (Tuşnad, R)
Bruckner Győző	Késmárk (Kežmarok, SK)
Czöndör László	Zilah (Zalău, R)
Erdélyi Lajos	Uzon (Ozun, R)
Fogassy Ödön Vencel	Újszentanna (Sântana, R)
Greguss Pál	Tornya (Turnu, R)
Kesselyák Adorján	Ungvár (Uzgorod, UA)
Mester János	Magyarpécska (Rovine, R)
Moór Elemér	Hárspatak (Limbach im Burgenland, A)
Sándor István	Munkács (Munkacsevo, UA)
Schilling Gábor	Kolozsvár (Cluj Napoca, R)
Szökefalvi-Nagy Béla	Kolozsvár (Cluj Napoca, R)

A tanárok közül többen is aktívan részt vettek az I. világháború frontharcaiban, számosan közülük magas katonai kitüntetésekert szereztek. Számukra a többéves szörnyű megpróbáltatásokat, a súlyos sebesüléseket követően különösen fájó és elfogadhatatlan volt a megalázó és méltatlan békediktátum. Ezért elsősorban a két fenti táblázatban szereplő tanárok játszottak vezető szerepet a főiskolán folyó nemzeti és revíziós tevékenységekben.

³⁸ CSML VIII. 19. Szegedi Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola iratai 4. doboz

³⁹ Zeidler 2001. 161.

A főiskola tantestületének világháborús kitüntetései⁴⁰

Eperjessy Kálmán	Tűzharcos: emléklapos százados, a katonai ezüst signum laudis a kardokkal, a katonai bronz signum laudis a kardokkal, a II. osztályú ezüst vitézségi érem és a Károly-csapatkereszt tulajdonosa.
Kesselyák Adorján	Az erdélyi és délvidéki emlékérem tulajdonosa.
Kratofil Dezső	A III. osztályú polgári hadiéremkereszt tulajdonosa.
Schilling Gábor	Emléklappal ellátott tartalékos tűzérszázados; a katonai signum laudis a kardokkal, újól a katonai ezüst signum laudis a kardokkal, a bronz signum laudis a kardokkal, a bronz vitézségi érem, a Károly-csapatkereszt és a magyar háborús emlékérem tulajdonosa.
Somogyi József	Tartalékos hadnagy, a Károly-csapatkereszt tulajdonosa.
Szögi Endre	A karddal és sisakkal díszített „Magyar háborús emlékérem” tulajdonosa.
Török Imre	Tűzérszázados. Kitüntetései: a III. osztályú érdemkereszt, a hadiékítményekkel és kardokkal, bronz vitézségi érem, Károly-csapatkereszt, sebesülési érem egy középsávval, magyar, osztrák és bolgár háborús emlékérem, erdélyi és délvidéki emlékérem.

A főiskola tanári kara által végzett irredenta célzatú közművelődési tevékenység pontos megállapítását, utólagos rekonstruálását megnehezíti, hogy Magyarország kormányja 1921 júniusában törvénybe iktatni kényszerült a trianoni békeszerződést, ennek értelmében pedig fel kellett oszlatni az irredenta propagandával foglalkozó szervezeteket, s általában is meg kellett akadályoznia (vagy legalábbis büntetni kellett) minden ilyen jellegű tevékenységet.⁴¹ Ezt követően tehát a különböző közművelődési, illetve tudományos vagy közéleti szervezetek által ténylegesen végzett revíziós tevékenység többnyire csak valamilyen egyéb meghirdetett feladat melletti másodlagos cél lehetett. Így pedig a már elnevezésében is tisztán tudományos vagy közművelődési tevékenységet végző egyesületekben, szervezetekben betöltött revíziós tevékenység ma már kimutathatatlan számunkra. Jelen próbálkozásunk tehát mindenképpen csak az egykori tevékenység apró töredékét képes megragadni. Az alábbiakban felsorolt egyesületi tagságok megoszlása azonban így is beszédes. Nem csodálkozhatunk azon, hogy a tantestület „revízióval kapcsolatos” közművelődési tevékenységet kifejtő aktívabb tagjai jórészt megegyeznek az előbb felsoroltakkal.

A főiskola tantestületének „revízióval kapcsolatos” közművelődési tagsága⁴²

Eperjessy Kálmán	Délvidéki Szemle szerkesztőbizottságának tagja.
Krammer Jenő	A felvidéki Széchenyi Közművelődési Egyesület rendes tagja.
Littke Aurél	Turáni Társaság tőrzstagja.
Sándor István	Szeged-alsóvárosi róm. kat. egyházközség világi elnöke.
Szögi Endre	Délvidéki Szemle szerkesztőbizottságának tagja.

⁴⁰ Schilling 1944. 62-65.; 139.⁴¹ Zeidler 2002. 19.⁴² Schilling 1944. 62-65.; 139.

A fenti, „revízióval kapcsolatos” közművelődési tevékenység mellé 1944 tavaszán újabb lehetőség adódott. A főiskola tanári karának 1944. február 3-i ülésén Schilling Gábor igazgató bejelentette, „hogy a Délvidék egyes városaiban rendezett szabadegyetemi előadások keretében előadásokat tartottak a következő főiskolai tanárok: Dr. Eperjessy Kálmán főiskolai tanár Zentán január 10-én; előadásának címe: „A honfoglalás”. Ugyanott január 26-án, előadásának címe: „A magyarság és a nemzetiség”. Magyarkanizsán január 23-án; előadásának címe: „A honfoglalás”. Dr. Somogyi József főiskolai tanár Zentán 1943. december 29-én, előadásának címe: „A magyar család szerepe az országépítésben”. Magyarkanizsán 1944. január 2-án, előadásának címe: „A magyar nemzeteszme”. Ugyanott január 9-én tartott előadásának címe: „A magyar család szerepe az országépítésben”. Vitéz Török Imre főiskolai tanár Szabadkán 1944. január 31-én tartott előadást, ennek címe: „Mezőgazdaság irányítási rendszerek és kísérletek”.⁴³ A főiskola tanári karának 1944. április 1-jei ülésén Schilling Gábor igazgató bejelentette, „hogy a főiskola tanárai az előző üléseken már bejelentett előadásokon kívül különböző egyesületek felkérésére a következő előadásokat tartották. Dr. Eperjessy Kálmán főiskolai tanár Szabadkán február 18-án „A Délvidék magyarsága” címen, ...Dr. Eperjessy György főiskolai tanár Zentán március 8-án, Újvidéken március 19-én „Miből élünk” címen, Dr. Sándor István főiskolai tanár Zentán március 16-án „A magyarság szolgálatában” címen tartott előadást.”⁴⁴ Ha összevetjük a bácskai szabadegyetemi előadók nevét, akkor azt láthatjuk, hogy ismét csak ugyanazok a személyek (pl. Eperjessy György, Eperjessy Kálmán, Sándor István, Somogyi József, vitéz Török Imre) voltak aktívak, akiket az előbb soroltunk fel. Ők használták ki a Bácska 1941 tavaszi visszatérése által adódott lehetőséget a magyar kulturális kapcsolatok erősítésére, a visszatért területek és a trianoni Magyarország egységbe forrasztására.

A NEMZETI EGYSÉG ÉS A REVÍZIÓ GONDOLATA A FŐISKOLAI OKTATÁSBAN

A revíziós eszmét monográfiában feldolgozó Zeidler Miklós szerint „A közös hagyomány, a nyelv, a kultúra és a történelem mint nemzetformáló és nemzetmegtartó erők a két háború között nagyobb hangsúlyt kaptak, hiszen ekkor ezek jelentették az elsődleges kohéziós tényezőt, míg megelőzően a magyarság számára – a soknemzetiségű történelmi Magyarországon – az államhoz, az országterülethez, a hatalmi egységhez való tartozás is erősítette a nemzeti öntudatot.”⁴⁵ A főiskolai oktatás rögzített című és tematikájú, összefoglaló és rendszerező előadásokból és hozzájuk kapcsolódó anyagfeldolgozó szemináriumokból állt. Ez pedig nem nyújt lehetőséget számunkra, hogy pusztán a meghirdetett órák címe alapján kimutassuk az irredenta szelleműeket. A főiskola iratanyaga szerint nyíltan a revíziós célú kurzus meghirdetésének ötlete csak tíz évvel a Szegedre kerülést követően merült fel először. 1938. február 10-én a trianoni békével elszakított területekkel foglalkozó kollégiumoknak bevezetése tárgyában kiküldött bizottság javaslata szerint

⁴³ SZTE Szaklevéltára Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola iratai

⁴⁴ SZTE Szaklevéltára Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola iratai

⁴⁵ Zeidler 2001. 183.

„A főiskola tanári testülete Magyarország jövődő politikájának és ennek egységes magyar közszellemben való kiépítése érdekében szükségesnek és fontosnak tartja a megszállott területek történelmének, irodalmának, politikai, szociális, közigazgatási, gazdasági és művelődési képének minél teljesebb megismerését. A főiskolai előadásokban, amennyire erre tanulmányi rendünk módot nyújtott, eddig is tekintettel voltunk az ily vonatkozások kiemelésére különösen a nemzeti tárgyaknál, a történelem, irodalom, föld- és néprajznál. Több történelmi, irodalmi szemináriumi előadás, dolgozat és képesítővizsgálati dolgozat készült a megszállott területekről. Könyvtáraink, gyűjteményeink számottevő ilyen anyagot tartalmaznak és fejlesztésüknél állandóan szem előtt tartjuk a megszállt területek állapotát. Hasonló célokat szolgálnak a főiskolai bajtársi egyesületek is, amelyek közül a Botond egyenesen ebből a célból alakult. Ilyen irányú külön kollégiumok tartása azonban a főiskolának úgy tanári létszáma, mint tanulmányi rendje, órarendje és helyiséghiánya miatt is súlyos akadályokba ütközik. A hallgatók túlszűfolt órarendje, a főiskolán, a gyakorló iskolában és az egyetemen való elfoglaltsága csaknem lehetetlenné teszi új órák beiktatását. Ehhez járul, hogy a főiskolának a hallgatóság számához mérten szűkös helyiségei vannak. Nincs olyan előadó termünk, amelyben az egész hallgatóság elférne, úgy hogy a heti 3 órára tervezett kollégium előadása óránként csak négy részletben történhetné, ami összesen heti 12 órát jelentene. Ennek következtében a jelenlegi körülmények között egyelőre meg kell elégednünk a megszállott területekre vonatkozó kapcsolatok fokozott kiemelésével és a könyvtáraknak ilyen irányú fejlesztésével. Javasolom továbbá, hogy keressük meg a főiskolával együttműködésben lévő m. kir. Ferencz József Tudományegyetemet, hogy amennyiben ott ilyen előadások tartatnának, azokon a főiskola hallgatói is részt vehessenek.”⁴⁶ Az értekezleten személyesen megjelenni nem tudó dr. Sándor István bizottsági tag az előadói javaslatra írásban benyújtott észrevételében több fontos momentumra is felhívta a figyelmet: „A magyar ifjúságnak, sőt a magyar értelmiségnek tekintélyes része a magyar kisebbségek helyzetét egyáltalában nem ismeri, és így úgyszólván semmi támogatásban nem tudja részesíteni kisebbségeinket igen súlyos küzdelmükben. Éppen ezért az indítványban felsorolt nehézségek ellenére sem elégedhetünk meg azzal, hogy pusztán alkalmilag foglalkozunk a kisebbségi problémákkal előadásainkban, és a feladat rendszeres megoldását az egyetemre hárítjuk. Tisztelettel bátorkodom indítványozni, hogy a főiskola iktasson be órarendjébe minden félévben legalább egy, heti 1 órás kollégiumot és kötelezze a hallgatóságot, hogy mind az alapvizsga előtt, mind a képesítővizsgálat előtt a kisebbségi kollégiumot hallgassa egy-egy félévben. A heti 1 órás kollégium előadói a főiskola tanárai volnának, és előadásaik váltakozva szólnának történelmi, irodalmi, politikai, szociális, egészségügyi, gazdasági, művelődési kérdésekről, minden esetben úgy, hogy az előadások színvonala ne egy-egy szakcsoport szakműveltségéhez igazodjék, hanem bármely szakcsoport hallgatóinak hozzáférhető legyen. Ez a megoldás a tanári karra nem ró új súlyos terheket, viszont a hallgatóság munkáját is megkönnyíthetnők azáltal, hogy a tervezett kisebbségi kollégiumból a látogatási kötelezettség szigorú fenntartása mellett a kollokviumot elengednénk.”⁴⁷ Javaslatát példamutató valóságérzéssel tapintott rá a magyarországi lakosságnak a határon kívüli magyar kisebbségek helyzetét illető ál-

⁴⁶ CSML VIII. 19. Szegedi Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola iratai 2. doboz

⁴⁷ CSML VIII. 19. Szegedi Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola iratai 2. doboz

talános tájékoztatására, valamint arra a tényre, hogy a magyar felsőoktatásban a revízió állandó hangoztatása mellett is „pusztán alkalmilag foglalkoznak a kisebbségi problémákkal előadásaikban”, s egy színes tematikájú tájékoztató előadássorozat tervezetét foglalta magában. Ötlete azonban nem valósult meg, mert a főiskola tanári kara nem vette magára a többletmunkát. Az igazgatótanács 1938. március 11-i jegyzőkönyvéből ugyan arról értesülünk, hogy „a főiskola tanári kara folyó hó 8-án tartott ülésén elhatározta, hogy az 1938/39. tanév I. felében az elszakított területekkel különböző vonatkozásokban foglalkozó 10-12 órára terjedő előadás-sorozatot tart, amelynek előadói a főiskolai tanárok és a tudományos segédszemélyzetnek az elszakított területekkel foglalkozó tagjai lesznek.”⁴⁸ Végül azonban a Ferencz József Tudományegyetem Tanácsa március 26-i ülésén a trianoni békével elszakított területekkel foglalkozó egyetemi kollégiumnak tartásával dr. Csekey István nyilvános rendes tanárt bízta meg, aki mind a négy tudománykar férfi- és nőhallgatói részére „Nép, nemzet és nemzetiség” címen heti 2 órás előadást hirdet meg. Majd a szept. 14-én kihelyezett hirdetmény szerint a főiskolások is kötelesek voltak ezt az órát látogatni.⁴⁹

Szintén a trianoni békével elszakított területekkel foglalkozó kollégiumoknak bevezetése tárgyában kiküldött bizottság 1938. február 10-i ülésén dr. Somogyi József professzor megjegyezte „elősegítené a hallgatóságnak a szóbanforgó kérdésekkel való foglalkozását, ha a képesítővizsgálati házi dolgozatok és a pályamunkák tételeit ilyen szempontból tűznék ki, bár éppen az elszakított területek oktatásügyét illetőleg nagyon bajos tájékozódást szerezni.”⁵⁰ Ehhez képest az 1928-1944 közötti időszaknak a pályadíjakra vonatkozó iratait áttanulmányozva kitűnik, hogy mindössze két esetben fordult elő irredenta témájúnak tartható pályamunka. Az 1934/35. tanévben a tanári kar május 31-i ülésén A trianoni ifjúság problémája az új magyar irodalomban című pályamunkát díjra érdemesnek nem tartották, de dicséretben részesítették.⁵¹ Az 1942/43. tanévben pedig A román nemzetiségi kérdés történetének újabb irodalma című munkának ítéltek 80 pengő díjat.⁵² A két adatot, illetve a kiírásban szereplő különböző pályadíjtémákat összevetve a főiskolai hallgatók által készített nagy mennyiségű és értékes „dolgozattermessel”, megállapítható, hogy a tanári kar és a hallgatók egyaránt igen visszafogottan éltek a Somogyi József által ajánlott didaktikai fogással, s a pályamunkákat többnyire tisztán tudományos szempontok alapján jelölték ki, illetve készítették el. A trianoni béke revízióját pedig inkább más fórumokon tárgyalták.

⁴⁸ CSML VIII. 19. Szegedi Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola iratai 2. doboz

⁴⁹ CSML VIII. 19. Szegedi Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola iratai 2. doboz

⁵⁰ CSML VIII. 19. Szegedi Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola iratai 2. doboz

⁵¹ CSML VIII. 19. Szegedi Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola iratai 3. doboz

⁵² Schilling 1944. 112.

IFJÚSÁGI EGYESÜLETEK ÉS A NEMZETI EGYSÉG GONDOLATA

A legjelentősebb egyesület a Turul Szövetséghez⁵³ tartozó Botond Bajtársi Egyesület, melynek egyik korabeli útmutatója szerint fontos célkitűzése a „magyar faji öntudat felébresztése, ébrentartása”, mely „nem revíziós szölamokkal, hanem a magyar katonai eszmények ápolásával, a fegyelem fenntartásával előkészíti a nagy Magyar Birodalom megvalósítását”.⁵⁴ A határozottan jobboldali egyetemi ifjúsági egyesületeknek az irredentizmushoz való viszonyát legmarkánsabban az egyetemi ifjúság csúcsszervezetének induló Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége (MEFHOSZ) egyik alapító tagja, valamint az Ifjak Szava legtermékenyebb szerzőjének számító Mikecz Ödön fogalmazta meg.⁵⁵ Ennek megfelelően a főiskola dokumentumaiban is találhatóak arra utaló megjegyzések, adatok, hogy e szervezet tevékenységében meghatározó szerepet játszott a nemzeti egység gondolata és trianoni békediktátum a területi revíziója. Első ilyen forrásként a főiskola igazgatótanácsának 1933. október 18-i ülésének jegyzőkönyve említhető. Ebben a vallás- és közoktatásügyi miniszter 19.885/1933. IV. sz. alatt szeptember 14-én kelet és a kommunista szervezkedések ügyében intézkedő rendeletére válaszul a tanári karból előadót jelöltek

⁵³ A Turul megalakulásáról és szervezeti felépítéséről: A „Turul” Szövetség (a Magyar Egyetemi és Főiskolai Bajtársi Egyesületek Országos Központja), valamint a kötelékébe tartozó és a szövetség szerves részét képező Bajtársi Egyesületek és Bajtársi Törzsek (vegyestörzsek) Alapszabályzata. H. n., 1927.; Ladányi Andor: Az egyetemi ifjúság az 1918-1919. évi forradalmak időszakában. In: A haladó egyetemi ifjúság mozgalmi Magyarországon, 1918-1945. Főszerk. Vass Henrik. Budapest, 1978. 11-93.; Rozs András: A Turul Szövetség szervezete Pécsen, 1923-1945. In: Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. Szerk. Szita László. Pécs, 1989. 171-189.; Ujváry Gábor: Egyetemi ifjúság a „neobarokk társadalomban”: a bajtársi szövetségekről. Valóság (1991) 5:64-73.; Rozs András: „Zsidókérdés”, németellenesség, nemzetiségek. Ideológiai vonatkozások a Turul Szövetség pécsi bajtársi egyesületeinek tevékenységében az 1930-as években. In: Tanulmányok Pécs történetéből 5-6. Előadások Pécs történetéből '96 és az Előadások Pécs történetéből '97 című konferenciák válogatott előadásai. Szerk. Font Márta – Vonyó József. Pécs, 1999. 241-258.; Kerepeszki Róbert: Adalékok a Turul Szövetség szolnoki kerületének megalakulásának körülményeihez. Jászkunság LI. (2008) 3-4:161-169.; Kerepeszki Róbert: A Turul Szövetség debreceni kerületének megalakulása és működése. In: Juvenilia II. Debreceni Bölcsész Diákkörösök Antológiája. Szerk. Pete László. Debrecen, 2008. 130-144.; Kerepeszki Róbert: A zsidókérdés és az egyetemi bajtársi egyesületek a két világháború közötti Magyarországon. In: Tradíció és modernizáció Európában a XVIII-XX. században. Szerk. Bodnár Erzsébet – Demeter Gábor. Budapest, 2008. 224-237.; Szécsényi András: „Hogy ki a magyar, azt mindig csak maguk a magyarok dönthetik el” – A Turul Szövetség a közgazdasági egyetemen 1941-ben. Kommentár (2009) 3:69-78.; Szécsényi András: A Turul Szövetség felépítése és szerepe a két világháború közötti ifjúsági mozgalomban. In: Fejezetek a tegnap világából. Főszerk. Gergely Jenő. Budapest, 2009. 214-222. Kerepeszki Róbert: A Turul Szövetség. In: A magyar jobboldali hagyomány, 1900-1945. Szerk. Romsics Ignác. Budapest, 2009. 341-376.; Kerepeszki Róbert: Az egyetemi bajtársi egyesületek sajtója a Horthy-korszakban. Magyar Könyvszemle CXXV. (2009) 456-474.; Kerepeszki Róbert: A Turul, a diáktüntetések és a sajtó (Források). RubiconOnline 2009. 1-2. sz. http://www.rubicon.hu/index.php?page=online_plusz (letöltve: 2009. április 6.)

⁵⁴ Erdélyi Ernő: A mi utunk. A Turul Szövetség története, útja, célkitűzései. Pécs, 1940. 9-12.

⁵⁵ Mikecz Ödön: A területvédelem ügye és az ifjúság. Ifjak Szava (1920) március 15. 15-16.

ki az ügy figyelemmel kísérésére. Ezt követően pedig Buday Árpád felszólalásában megjegyezte, hogy „a főiskolai Botond Bajtársi Egyesület és az Emericana elég biztosítékot nyújt arra, hogy a főiskolai ifjúság nemzeti együttérzése csorbát ne szenvedhessen”.⁵⁶ Hogy a Botond Bajtársi Egyesület és az Emericana⁵⁷ tevékenységének pontosan mely elemei jelenthették a biztosítékot, arra vonatkozóan adatokat találhatók a tanári kar 1935. június 15-i ülésének jegyzőkönyvében. Ekkor Eperjessy Kálmán primus magister beszámolt a szervezet munkájáról, s kiemelte: „Részvett a város és a bajtársi kerület által rendezett hazafias és revíziós ünnepségeken”.⁵⁸ Majd a tanári kar 1937. június 15-i ülésén Eperjessy Kálmán szintén arról számolt be, hogy az egyesület „részt vett az ünnepélyes alkalmakkor tartott kivonulásokon és hazafias ünnepélyek rendezésében”.⁵⁹ Ebből a beszámolóból értesülünk arról is, hogy a Botond Bajtársi Egyesület 1936. november 23-án erdélyi estet rendeztek. Az 1944-ben megjelent évkönyv is említi, hogy „Szép sikere volt a Női-törzs által évenként rendezett műsoros esteknek: ...Erdély-estnek, legutóbb pedig a Szegeden és Magyarokán tartott Székely-estnek”.⁶⁰

A békediktátum által elszakított területek kulturális bemutatkozását és a nemzeti egység gondolatát ápoló szórakoztató főiskolai estekre utaló első adat az Emericana-hoz kapcsolható. Somogyi József prior ugyanis a tanári kar 1936. június 17-i ülésén beszámolt az egyesület munkájáról, s a gyűlések és komoly tárgyú előadások kapcsán megjegyezte „külön említést érdemel a familia székely irodalmi estje, amelyet Dr. Ábrahám Ambrus főiskolai tanár nyitott meg a székely lélekről tartott előadásával. Az est hangulatát a Kamara Kórus énekszámái emelték. Kratofil Irma a mai székely irodalmat ismertette.”⁶¹ 1938. február 10-én a trianoni békével elszakított területekkel foglalkozó kollégiumoknak bevezetése tárgyában kiküldött bizottság ülésén dr. Somogyi József professzor előadta, hogy „az Integra Corporatióban tömörült főiskolai hallgatóság több alkalommal foglalkozik az elszakított területekre vonatkozó kérdésekkel és a közeljövőben is felvidéki est megtartását tervezi.”⁶² Az 1944-ben megjelent évkönyv 1938. április 7-i Felvidéki-estről és 1940. októberi Erdélyi-estről is említést tesz.⁶³ Majd az 1941. május 24-i ülésén Dr. Sándor István subprior beszámolójában újabb erdélyi estről tett említést: „Október hónapban a corporatio egy nagysikerű „Erdélyi Est”-et rendezett a főiskola dísztermében. Az ünnepi beszédet dr. Ábrahám

⁵⁶ CSML VIII. 19. Szegedi Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola iratai 1. doboz

⁵⁷ Az Emericana előzményeire, működésére és felépítésére: A Foederatio Emericana tábori rendtartása. Budapest, 1929. Tóth József: Anima Emericana. A Foederatio Emericana szelleme. Budapest, 1927.; Bukovszky László: Első tíz év. A Foederatio Emericana szegedi corporatióinak története. Szeged, 1937.; Rozs András: A Foederatio Emericana Pécssett. A katolikus egyetemi és főiskolai hallgatók bajtársi egyesületének pécsi tevékenysége 1923-1944. Baranya (1991) 1-2:200-216.; Ligeti Imre: Az Emericanáról. In: Magyarország 1944. Fejezetek az ellenállás történetéből. Budapest, 1994. 296-306.; Ujváry Gábor: Egyetemi ifjúság és katolicizmus a „neobarokk társadalomban”. Adatok a Foederatio Emericana történetéhez. Levéltári Szemle (1989) 4:51-63.

⁵⁸ CSML VIII. 19. Szegedi Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola iratai 3. doboz

⁵⁹ SZTE Szaklevéltára Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola iratai

⁶⁰ Schilling 1944. 116.

⁶¹ SZTE Szaklevéltára Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola iratai

⁶² CSML VIII. 19. Szegedi Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola iratai 2. doboz

⁶³ Schilling 1944. 119.

Ambrus a főiskola igazgatója mondta. Az est egyik kiemelkedő száma Bartalis János erdélyi költő szereplése volt.”⁶⁴ Az elszárt adatok meggyőzően mutatják, hogy a főiskolán működő ifjúsági egyesületek gyakorta szerveztek olyan célú zenés, verses és szórakoztató műfajú esteket, melyek az erőszakosan elszakított országrészek kulturális hagyományaival, illetve megváltoztatott viszonyaival szembesítették a fiatalokat. E programok minden bizonnyal nagy szerepet játszottak a nemzeti egység és a trianoni békediktátum revíziója gondolatkörének terjesztésében.

A főiskolai ifjúsági egyesületek tanár vezetői⁶⁵

Eperjessy György	Emericana priora (1940–1944)
Eperjessy Kálmán	Botond magistere (1930–1944)
Igert Antal	Emericana subpriora (1932–1937)
Jugovics Lajos	Botond magistere (1928–1930)
Kratofil Dezső	Emericana subpriora (1929–1931)
Littke Aurél	Botond patrónusa
Sándor István	Emericana subpriora (1937–1944)
Somogyi József	Emericana subpriora (1931–1932), priora (1932–1940)
Szőgi Endre	Botond és Emericana dominusa
Szőkefalvi Nagy Gyula	Emericana priora (1929–1932)

A főiskolán működő ifjúsági egyesületek felelős vezető tanárainak névsora többnyire az előzőekben már szereplő személyekkel mutat azonosságot, vagyis jobbra azok a személyek vállaltak aktív szerepet a tanórán kívüli foglalkozások megszervezésében, akik élénk közművelődési tevékenységet is folytattak. Illetve megfordítva az összefüggést az is kijelenthető, hogy ezek a személyek feltehetően az ifjúsági szervezetek szellemi orientációját is igyekeztek abba az irányba mozdítani, amely a hivatalos politikai irány által megszabott követelményekkel és személyes meggyőződésükkel leginkább egybe vágott: a trianoni béke által elszakított nemzettársakkal való nyelvi, történelmi és szellemi egység tudata és a békés területi revízió melletti kiállás és aktív szerepvállalás által megkövetelt helytállásra nevelték a fiatalságot.

⁶⁴ SZTE Szaklevéltára Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola iratai

⁶⁵ Schilling 1944. 61-64.; 117.; 122.

TÖRTÉNET ÉS KULTÚRA

Bogoly József Ágoston

A KONZERVATÍV KONTEXTUS IRODALOM- ÉS KULTÚRATUDOMÁNY (1920–1945)

*A dolgok nem csak önmagukban vannak: perspektívájuk is van.
Ezért soha ne mondd egy tüneményről: „ilyen vagy olyan” – csak
ezt mondd: „ebből a távlatból ilyennek látszik.*

Márai Sándor: A távlatról. Füves Könyv (1943)

ÚJRAÉRTELMEZÉSEK ÉS JELENTÉSVÁLTOZÁSOK AZ IRODALOM- ÉS KULTÚRATUDOMÁNYBAN. A KONZERVATÍV NÉZŐPONT ÉS A HANYATLÁS KULTÚRAFILOZÓFIÁJA

A történeti emlékezet konstrukciói közül az irodalmi antropológia perspektívái között kitüntetett figyelmet érdemel a művelődési értékörzés viszonyrendszere. Az 1920-tól 1945-ig terjedő gondolkodástörténeti időszakban a polgári radikalizmus szemléleti relativizmusát kerülő, a válságtendenciákra a konzervatív értékszerkezetű kultúrafelfogásokból választ kereső szellemi magatartások váltak meghatározóvá. A nemzetközi hatásokat befogadó új tudományos és irodalmi nemzedékeknel a konzervatív és liberális elv kölcsönös befolyást eredményező konvergenciájával, egyensúlyjátékával és az örök értéknek tartott, de mégis változékonyságot hordozó minőségek statikát és dinamikát váltakozva ötvöző szellemiségével találkozunk.¹ Az organikus elvű társadalomfelfogást ismétlődő megrázkódtatások és válságjelenségek jellemzik a 20. század első felében. Magyar viszonyok között a konzervatív értelmiségi magatartások és válaszok alakításában többek között Pauler Ákos, Kornis Gyula, Szekfü Gyula, Joó Tibor, Horváth János, Tolnai Vilmos, Thienemann Tivadar, Klebelsberg Kuno, Magyary Zoltán, Halasy-Nagy József, Bartók György, Prohászka Lajos, Somogyi József, Schütz Antal, Tavaszy Sándor, Mitrovics Gyula, Brandenstein Béla, Fülepy Lajos, Sík Sándor, Herczeg Ferenc, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső és Márai Sándor műveinek egymásba kapcsolódó értékészletével, hálózatszerű (network) művelődési szerepével és hatásával számolhatunk.²

¹ Szekfü Gyula: Három nemzedék. Egy hanyatló kor története. Budapest, 1920., Vö. Concha Győző: A konzervatív és a liberális elv. Budapesti Szemle, 1921. 185. k. 529. sz. 25-80.; Ambros, Dankmar: Über Wesen und Formen organischer Gesellschaftsauffassung. Soziale Welt, 14. 1963. 14-32., Vö. Kommentár c. folyóirat, Jobboldal és konzervativizmus c. körkérdésre adott feleletek. Kommentár, 2006. 1. sz.

² Vö. Weber, Samuel: Ambivalencia. A humántudományok és az irodalom vizsgálata. In:

A magyar irodalom története. 1920-tól napjainkig című, Szegedy-Maszák Mihály és Veres András által szerkesztett, 2007-ben megjelent többszerzős irodalomtörténeti kézikönyv a jelentősebb művek megjelenési dátumának sorrendje szerinti felosztásban tárgyalja az 1920-tól kezdődődő és 1945-tel záródó időszakot. Számos továbbiakban felvetődő irodalomtörténeti részletkérdésre választ kereshetünk itt. A kultúratudomány felé orientálódó és a kulturális fordulatban résztvevő irodalomtudomány esztétikai, hermeneutikai újraértelmezésének filozófiai összefüggéseit Fehér M. István Kultúratudomány, hermeneutika, esztétika című tanulmánya vizsgálta. (Magyar Filozófiai Szemle, 2005. 4. 615-656.)

A kultúratudomány alakulásának konzervatív kontextusában az értékőrző művelődési irányzatoknak kitüntetett szerepe van. Pauler Ákos redukált nézőpontját, önkorlátozó obszervációját érzékelteti a Nemzeti Újság 1931. április 26-i számában megjelent nyilatkozata. Csak három jelentős hazai filozófiai irányzatot jelöl meg: „Az egyik a metafizikai-theisztikus irány, amelynek a Pázmány Péter Tudományegyetemen magam és Brandenstein Béla vagyunk képviselői. A másik a kultúrfilozófiai iskola, melynek hívei közé sorolhatjuk úgy Kornis Gyula budapesti, mint Nagy József pécsi egyetemi tanárokat. Végre számos érdemes híve van Böhm Károly Kanthoz csatlakozó tanításának is, melynek Bartók György szegedi, Tankó Béla debreceni egyetemi professzorok, Valamint Vargha Sándor budapesti egyetemi magántanár a főbb képviselői.” 1920 és 1945 között a pozitívizmustól és a fenomenológiától a szellemtörténet felé, az örökölt paradigmák távlatai mentén és a nemzeti művelődés kultúraelméleti újra-definiálásával az etatista kultúratudomány irányába történtek szellemi mozgások.³ A

Bónus Tibor – Kelemen Pál – Molnár Gábor Tamás (szerk.): Intézményesség és kulturális közvetítés. Budapest, 2005. 80-111. Az irodalomtörténet körébe tartozó, említett szépirodalmi szerzők és irodalomtörténészek munkásságának értelmezése részletekbe menően kidolgozott. A korszak irodalomtörténeti újraértékelésével azonos kutatási háló alatt újraértelmezhetők pl. a következők: Kornis Gyula: A filozófia korszerű problémái. Athenaeum, 1917. III. k. 4-5. füz. 232-246.; Uő: A kultúra válsága. Budapest, 1934.; Somogyi József: A modern filozófia válsága. Katholikus Szemle, 1933. 245-257., 336-347.; Prohászka Lajos: A Vándor és Bujdosó. Budapest, (Reprint: Szeged, 1991); Uő: Vallás és kultúra. Leopold Ziegler filozófiája. Pécs, 1928.; Pauler Ákos: Bevezetés a filozófiába. Budapest, 1920, Uő: Új kultúrfilozófia. O. Spengler: Untergang des Abendlandes. Athenaeum, 1920. 82-87.; Joó Tibor: Bevezetés a szellemtörténetbe. Budapest, 1935.; Klebelsberg Kuno: Neonacionalizmus. Budapest, 1928.; Magyary Zoltán: A magyar tudomány nemzetközi helyzete. Budapesti Szemle, 1926. 201. köt. 237-260.; Bartók György: Az erkölcsi értékeszme története. 1-2. köt. Szeged, 1935.; Schütz Antal: A bölcsélet elemei. Budapest, 1940.; Tavaszy Sándor: Kierkegaard személyisége és gondolkozása. Cluj-Kolozsvár, 1930.; Uő: A racionális gondolkodás és az egzisztenciális gondolkodás. Szellem és Élet, 1936. 2. 144-150.; Uő: A lét és valóság. Az egzisztencializmus filozófiájának alap problémái. Kolozsvár, 1933.; Mitrovics Gyula: A magyar esztétikai irodalom története. Debrecen-Budapest, 1928.; Barandenstein Béla: Művészetfilozófia. Budapest, 1939.

- ³ Vö. Bogoly József Ágoston: *Ars Philologiae*. Tolnai Vilmos és az irodalomtudományi pozitívizmus filológiai öröksége. Pécs, 1994.; Percz László: A pozitívizmustól a szellemtörténetig. Budapest, 1998.; Kovátsné Németh Mária: Kornis Gyula kultúraelméleti felfogása. Magyar Pedagógia, 1995. 1-2. 77-87.; Kornis Gyula: Az államcélok elmélete és a kultúrpolitika. Budapest, 1931.; Magyary Zoltán (szerk.): A magyar tudománypolitika alapvetése. Budapest, 1927.; Weber, Max: *Wissenschaft als Beruf*. München-Leipzig, 1919.; Ujváry Gábor: Tudományszervezés – történetírás – forráskritika. Győr, 1996.

műveltségesszmények történelmi megnyilvánulásainak kutatásában elmélyült, de a politikában is szerepet vállaló Kornis Gyula az állam működésén belül a kultúrpolitikának rendkívül fontos szerepet tulajdonított. Kornis középosztály-személetét jellemezve írja Somos Róbert: „Kornis 1926-ban külön tanulmányban foglalkozik a középosztály meghatározásával. [...] Kornisnak a középosztályról vallott, a szellemi-lelki-habituális elemeket középpontba állító felfogása lényegileg azt a koncepciót képviseli, amelyet barátja, Szekfü Gyula dolgozott ki a Három nemzedékben.” (Somos Róbert: *Filozófia és politika Kornis Gyula munkásságában. Valóság*, 2003. 2. 63-78.)

Klebsberg Kuno kultuszminiszteri tevékenységének eredményei is ekkoriban bontakoztak ki.⁴ Alkotó, cselekvő, építő szándékú szellemiséget képviselő kultúrpedagógiai törekvéseket vezettek be és a nemzeteszmet preferáló ideológiát újították meg. A tudás struktúráinak pragmatikus újjászervezésére és a nemzeti identitás művelődési-etikai megerősítésére volt igény a Trianon utáni nemzetállam keretein belül. Kornis Gyula, Prohászka Lajos, Halasy-Nagy József, Somogyi József és Joó Tibor bölcséleti-antropológiai művei képviselik ezt a célkitűzést. Fülep Lajos művészetszemléleti forrásként feldolgozható, elemezhető értekezései az egyetemesben és a nemzetiben arányt kereső, egyeztető szellemi magatartásra adtak példát.⁵

A korszakban a hanyatlás kultúrafilozófiáját A Nyugat alkonya című művével Oswald Spengler képviseli. „E műve és más politikai írásai alapján az ún. konzervatív forradalom gondolkörének képviselői közé sorolják. A Nyugat alkonya egyszerre bölcséleti alapvetés és koranalízis, melyben a történelemmel való számvetés a jövő felől értelmeződik. Spengler elutasítja a történelem hagyományos korszakolását, a lineráris haladás elvét, mely szerint a fejlődés csúcspontja az európai kultúra. Szerinte a történelemben kultúrkörök vannak, ezek mindegyike bejárja a maga életpályáját, s kibontja a rá jellemző összimbólumot. A kultúrkörök közötti fejlődési szakaszok alapján analógiákat állíthatunk fel. Minden kultúrkörnek van egy felfelé

⁴ Vö. Miklós Péter (szerk.): A legnagyobb álmú magyar kultuszminiszter. Klebsberg Kuno kora és munkássága. Szeged, 2008.; Nagy József: Gróf Klebsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai. Neonacionalizmus. Küzdelmek könyve. Jöjjetek harmincas évek. Mínera, 1930. 9. évf. 107-124.; T. Kiss Tamás (szerk.): Klebsberg Kuno. Budapest, 1993.; Ujváry Gábor: Klebsberg Kuno és a bécsi Magyar Történeti Intézet megalapítása. In: Zombori István (szerk.): Gróf Klebsberg Kuno emlékezete. Szeged, 1995. 64-101.

⁵ Kornis Gyula: Kultúra és nemzet. Budapest, 1928.; Uő: Neveléstörténet és szellemi történet. Budapest, 1932.; Prohászka Lajos: Pedagógia mint kultúrfilozófia. Budapest, 1929.; Uő: A Vándor és Bujdosó. Budapest, Pécs, 1936. (Budapest, 1941., Reprint: Szeged, 1991.); Uő: A mai élet erkölce. Budapest, 1944/1945. (Reprint: Szeged, 1991.); Uő: Történet és kultúra. Budapest, 1946.; Halasy-Nagy József: A modern gondolkodás. Budapest, 1927.; Somogyi József: A nemzeteszme. Budapest, 1941.; Joó Tibor: A magyar nemzeteszme. Budapest, 1939. (Reprint: Szeged, 1990.); Tőkész László: Prohászka Lajos. Budapest, 1989.; Laczkó Miklós: Egy nemes konzervatív. A kultúrfilozófus Prohászka Lajos. In: Uő. (szerk.): Filozófia és kultúra. Írások a modern magyar művelődéstörténet köréből. Budapest, 2001. 92-111.; Percz László: Az élet, mint tett és mű. Prohászka Lajos. In: Uő: Szép rendbe foglalva. Budapest, 2001. 207-227.; Szabó Tibor (szerk.): Tanulmányok Halasy-Nagy József filozófiájáról. Szeged, 2004.; Somos Róbert: Pauler Ákos és Somogyi József. In: Karikó Sándor (szerk.): A fenomenológiától a nemzeteszmeig. Somogyi József életművéről. Budapest, 1998. 25-31.; Laczkó Katalin – Galgóczy Anna: Somogyi József emlékkönyv. Szeged, 1998.; Percz László: Fülep Lajos korrelációban: egyetemes és nemzeti. A „nemzeti művészetről”. Pro Philosophia Füzetek, 50. 2007. 67-83.

ívelő, eredeti alkotásokat létrehozó kulturális szakasza és egy hanyatló, csupán kvantitatív módon felhalmozó periódusa, ezt nevezi Spengler civilizációnak. A civilizáció sorsa a pusztulás, még akkor is, ha az agónia hosszú és látványos gazdagságot produkál.”⁶ Az immanens idealizmus és a naturalizmus életrendjének elemzője, a kor válaszainak keresője, Rudolf Eucken a kultúra- és bölcsellettudomány által értelmezett életformák és a metafizika újabb kapcsolatára mutat rá.⁷ Az említett prominens szerzők a korszakjellemezésben mintaértékű „szöveg- és beszéd”-formákat alkottak. Az ezekben megnyilvánuló gondolkodási stílus, nyelvi, textuális alakzat alkalmas arra, hogy egy tágabb értelemben vett konzervatív értelmező közösséghez tartozó szellemi termékként, intertextuális kiterjesztésben tekintsünk műveikre.⁸ Fontos lenne megvizsgálni Oswald Spengler hatását Szekfü Gyula és Prohászka Lajos szemléletére, valamint Ernst Troeltsch szellemi hatását Joó Tibor történet- és kultúrafilozófiájára.⁹ A tudományos és az irodalmi kommunikációban a kritikai diskurzuselemzés domináns nyelvi formákat feltáró módszere alkalmas az egymáshoz kapcsolódó pontok, az uralkodó eszmék, az életforma szervező értékek, ideológiák és az értekezésekben kifejezésre jutó esztétikai tapasztalatok kutatására.¹⁰ Bonyhai Gábor Értéknyelv című tanulmányában tudománytörténeti és elméleti szempontból fontos megállapításokat tett az értékperformancia fogalmáról, a nyelvrendszerek és értékrendszerek vizsgálatáról és egyúttal a lingviszticizmus tudománymetodológiai esetlegességeire is felhívta a figyelmet, (Magyar Filozófiai Szemle, 1976. 4. 591-616.). Már a 19. század végén a Dilthey-hatás jegyében elkezdődött egy szellemtörténeti kulturális fordulat, majd Rickert és Windelband munkássága nyomán a tudományszakok önmagukról alkotott képe tudományelméleti értelemben karakterizálódott, azután a 20. század elejétől Georg Simmel, Max Weber, Alfred Weber, Mannheim Károly, Ernst Cassirer, Aby Warburg művei a kultúraelemzés újabb lehetőségeit tárták fel.

⁶ Lénárd Ödön: Történelemszemlélet. Budapest, 2008. 248.; Kovács Gábor: Század eleji látomás a történelem végéről. Oswald Spengler, az alkony próféta. 2000, 1997. 10. sz. 51-59.; Uő: A bűnös város mítosza. Oswald Spengler konzervatív városkritikája. Pannonhalmi Szemle, 1996. IV/2. sz. 85-97.

⁷ Eucken, Rudolf: Az élet értelme és értéke. Ford. Schöpflin Aladár. Budapest, 1915. 156-157.; Vö. Eucken, Rudolf: Lebensanschauungen der grossen Denker. Eine Entwicklungsgeschichte des Lebensproblems der Menschheit von Plato bis zur Gegenwart. Leipzig, 1905.; Vö. Máté Zsuzsanna: Abszolútum a művészetfilozófiában századunk első felében. (Tanulmányok Brandenstein Béla, a fiatal Lukács György, Pauler Ákos, Pitroff Pál, Schütz Antal és Sík Sándor esztétikájáról). Szeged, 1994.

⁸ Bogoly József Ágoston: A reflektált intertextuális olvasásmód kiterjesztése. Karl Mannheim művéről a szövegközöttség és a kánonképződés elméleti nézőpontjából. Iskolakultúra, 1999. 6-7. sz. 70-78.; Vö. Fülep Lajos: A tudomány szociológiája. Nyugat, 1932. január 16. 2. sz. 115-117.

⁹ Lackó Miklós: Korszellem és tudomány. (1910-1945). Budapest, 1988. 53-88.; Békés Márton: Prohászka Lajos utolsó válság-esszéje. Kommentár, 2009. 1. sz. 5-13.; Joó Tibor: A történetfilozófia feladata és Ernst Troeltsch elmélete. Szeged, 1931. (Acta litt. ac. sc. reg. univ. Hung. Franc.-Jos. Sect. Philos., 4/1.)

¹⁰ Vö. Brown, Gillian – George Yule: Discourse analysis. Cambridge, 1983.; Kulcsár Szabó Ernő: Az értekező beszéd „irodalma”. Az irodalmi jelenség mint a tudományos értelmezés performatívuma. In: Bónus Tibor – Kulcsár-Szabó Zoltán – Simon Attila (szerk.): Az olvasás rejtektípusai. Műfajiság, kulturális emlékezet és medialitás a 20. századi magyar irodalomtudományban. Budapest, 2007. 11-34.

**„MIT NEM FOGADTÁL EL A PILLANATTÓL,
/ AZ ÖRÖKLÉT SEM ADJA VISSZA MÁR.”¹¹
IDŐMETSZETEK ÉS RECEPCIÓTÖRTÉNETI KILÁTÓPONTOK.
AZ IRODALOM ÉS A MŰVELŐDÉS ÖSSZEFÜGGÉSEI**

Néhány magyar recepciótörténeti eseményt megemlítünk. A 20. század eleji magyar művelődési és képzési eszmények kialakítására hatással volt Eduard Spranger *Wilhelm von Humboldt und die Reform des Bildungswesens* (1910) és *Das deutsche Bildungsideal der Gegenwart in geschichtsphilosophischer Beleuchtung* (1931) című műve, de ugyanígy orientáló hatásával tűnt ki a kultuszminiszter, C. H. Becker: *Vom wesen der deutschen Universität* című, 1925-ben megjelent könyve is. Tankó Béla a *Szellem és Élet* című szegedi folyóirat 1936. 2. számában Baránszky-Jób László: *Bevezetés az esztétikába* című, 1935-ben megjelent művéről írt bírálatában Rudolf Odebrecht fenomenológiai elméletének hatását emeli ki. Somogyi József: *A fenomenológia történeti és kritikai vizsgálata* címmel jelentetett meg értekezést 1926-ban és ezt követően tartotta meg Edmund Husserl fenomenológiájának kritikai méltatása című előadását 1938. december 13-án a Magyar Filozófiai Társaság vitaulásán (Vö. Athenaeum, 1939. 82-94.). Felvetődik a kérdés, a 20. század első felében a középosztályi művelődési modell gondolkodási stílusegységet alkotó elemei közül mit érdemes külön kiemelni? Az alakulástörténet vizsgálata során az újítás és értékörzés egymáshoz viszonyított arányaira és a történő folytonosságihiányra is állandóan tekintettel kell lennünk, mert e nélkül nem érzékeljük az állagörzési célkitűzést tartalmazó konzervativizmusok és a megújító változások tendenciáinak egymásba átalakuló folyamatát. Szekfü Gyula és gondolkodástörténeti elődje, Asbóth János a liberalizmus történelmi-társadalmi-bölcseleti alakzatait konzervatív kiindulási alapról értelmezte és vitatta.¹² A művelődési kezdeményezéseknél az átmeneti és feledhető értékek háttérben maradnak és a megújulás folyamat elemzése képezik a múltértelmezés alapját. Az emlékezet és felejtés metaforikus történetformálási átmenetiségében, a két háború közötti korszak prózairodalmát vizsgálva Szegedy-Maszák Mihály az irodalmi-kulturális kódok nyelvi, világképi jelértékeire hagyatkozik.¹³ Az egykori életformát szervező értékek hordozói az irodalmi antropológia eszközeivel az irodalmi műalkotásokból részben re-

¹¹ Schiller, Friedrich: *Resignation* c. verséből az idézet: „Was man von der Minute ausgeschlagen, / Gibt keine Ewigkeit zurück.” Schiller, Friedrich: *Lemondás*. Ford. Faludy György. In: Schiller válogatott művei. Budapest, 1955. 1. köt. 142.

¹² Vö. Szegedy-Maszák Mihály: *A szabadelvűség értékörző bírálat*. In: Szegedy-Maszák Mihály – Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története*. II. (1800-tól 1919-ig). Budapest, 521-539.; Vasas Géza: *Egy politikai irányzat formaváltozásai*. Asbóth János konzervativizmusa. Kommentár, 2006. 1. 93-100.

¹³ Kabdebó Lóránt – Kulcsár Szabó Ernő (szerk.): *Szintézis nélküli évek. Nyelv, elbeszélés és világkép a harmincas évek epikájában*. Pécs, 1993. Itt az elbeszélhetőség, az értékörzés és újítás szempontjai szerinti elemzést nyújt Szegedy-Maszák Mihály: *Felmagasztosítás és tönkretétel: nyelv a két háború közötti regényben* c. tanulmánya. Kulcsár Szabó Ernő: *Törvény és szabály között. Az elbeszélés mint nyelvi-poétikai magatartás a harmincas évek regényeiben* c. elemzése a változó szellemi helyzetet érzékelteti. Kulcsár Szabó Ernő: *A kettévált modernség nyomában*. In: Kabdebó Lóránt – Kulcsár Szabó Ernő (szerk.): „De nem felelnek, úgy felelnek...” A magyar líra a húszas-harmincas évek fordulóján. Pécs, 1992. 21-52.

konstruálhatók és értelmezhetők. A modernség irodalmi és tudományos kánonjának 20. század közepi rögzültségén túl a hagyomány további történése milyen mára vonatkozó újraértelmezési lehetőségeket tartalmazhat? Az újraértelmezések és jelentésváltozások elemzése során, a kulturális médiumok 20. század eleji szerepének értékelésekor nem feledkezhetünk meg a társadalmi nyilvánosság, az irodalom és művelődés új közegeiről, a sajtó, a rádió, a film, a színház és az egyéb gépművészetek szerepéről, az összetett médiaműködés kontextusáról.¹⁴ Ha a hermeneutikai irodalomfelfogás felől tekintünk a köztes helyzetű filozófiai szövegekre és a szépirodalomra, akkor feltárulnak a műalkotás értelem-összefüggései. Fehér M. István Hans-Georg Gadamer megállapítását idézi: „A filozófia olyan, mint egy beszélgetés, amely „a másik válasza révén állandóan meghaladja magát”, a filozófiai „gondolkodás nem más, mint a lélek ezen állandó beszélgetése önmagával.” A filozófiai szövegek „csak közbeszólások (Zwischenreden) a gondolkodás végtelen beszélgetésében”, „felszólalások egy végtelenbe haladó dialógusban.”¹⁵

Egyes folyóiratok, irodalmi-művelődési hetilapok és napilapok az „úri magyar középosztály konzervativizmusát”, irodalmi és kulturális szövegbe ágyazott ízléskultúráját (taste culture) képviselik.¹⁶ A Napkelet című folyóirat (1923–1940) felfogástípusát érdemes a Nyugat című folyóirattal elemző módon szembesíteni, összehasonlítani.¹⁷ Fehér M. István A Nyugat és a filozófia című tanulmányában a Babits Mihály és Lukács György között „értéknyelven” lezajlott gondolatcserét elemzi, (Irodalomtörténet, 2009. 1. 19-48.). A polgárság művelődésében, az olvasóvá nevelődés folyamatában szerepet játszó folyóiratok elemzése az irodalmi és kulturális kánonképződés kontextusára irányítja a figyelmet. A Napkelet című folyóirat szemlélet- és ízléstípusát szem előtt tartva a középosztály világirodalmat és magyar irodalmat befogadó műkészletét Kállay Miklós egy kisebb kanonizációs modellnek megfelelő, mind ez ideig nem emlegetett rövid irodalomtörténeti összefoglalóba tagolta (Vö. Kállay Miklós: A magyar irodalom története. Budapest, 1929.) és a metafizikai értékek irodalomból való kiáramlásáról, eltűnéséről értekezett (Vigília, 1935. 1. köt. 19-34.). Az irodalmi hanyatlás okait kereső Horváth János Aranytól Adyig. Irodalmunk közönsé-

¹⁴ Vö. Bogoly József Ágoston: Ambrus Zoltán korjellemző tárcája a századvégi nyilvánosság szerkezetváltozásáról és a térhódító zsurnalizmusról. Irodalomtörténet, 1995. 2-3. sz. 357-368.; Bednatics Gábor – Bónus Tibor (szerk.): Kulturális közegek. Médiumok a 20. század első felében Magyarországon. Budapest, 2005. A technikai médiumok versengésére vonatkozóan: Kelemen Erzsébet: A számítógép és az irodalom. Információs Társadalom, 2009. 1. sz. 47-49. A közvetítésről, a mediatizáció irodalmi kommunikációs szerepéről: Kulcsár Szabó Ernő – Szirák Péter (szerk.): Történelem, kultúra, mediatizáció. Budapest, 2003.

¹⁵ Fehér M. István: Irodalom és filozófia. Irodalmi szöveg és filozófiai szöveg. Irodalomtörténet, 2008. 2. sz. 155-187., az idézet helye: 164.

¹⁶ Tóth-Barbalics Veronika: Konzervatív folyóirat a középosztálynak. A Napkelet történetének vázlata. Kommentár, 2010. 1. sz. 40-52. A Napkelet a keresztény-nemzeti konzervativizmust képviselte. A Szekfü-Mályusz-vita rávilágít, a konzervatív történeti gondolkodásmód is többfelé tagolódik, nemcsak a középosztálynak szántak szerepet: Erős Vilmos: A Szekfü-Mályusz vita. Debrecen, 2000. Mályusznál a történelem népi elemei is számításba jönnek. Művelődéstudományi áttekintés: Szegedy-Maszácz Mihály: Konzervativizmus, modernség, népi mozgalom. 2000, 9. sz. 41-46.

¹⁷ Vö. Kulcsár Szabó Ernő: A Nyugat kultúrafogalma és kulturális orientációja. Alföld, 2009. 2. sz.; Szegedy-Maszácz Mihály: A Nyugat és a világirodalom. Alföld, 1999. 5. sz. 54-70.

ge című, az irodalmi szöveg és az olvasó közötti interakciót ízléstörténeti szempontból értékelő, 1921-ben kiadott kis könyve Szekfü Gyula Három nemzedék című művével párhuzamosan vizsgálható. A humán tudományok jelenkori kulturális fordulata után az irodalomtudomány kultúratudományra nyitott ágai között tartjuk számon a kultúra poétikájával és politikájával foglalkozó új-historizmust és a kulturális közvetítés komplex kommunikációs hálózatait, a hozzájuk tartozó intézményesség világával.¹⁸ Az utóbbi kutatási irányzatok kérdésfeltevései alapján a középosztály értékstruktúráinak és művelődésének újraértelmezését végezhetjük el és e művelet eredményeként arra az európai művelődési modellre láthatunk rá, amely az ún. klasszikus modernség egyik jellegét is meghatározta. A modellbe tartozó történet szereplői saját hagyományú művelődési-irodalmi értékeiket térben és időben jelenítik meg, cselekvéseik és szellemi történéseik között tudásszociológiai, kultúratudományi összefüggésben időbeli és oksági kapcsolatokat találunk.¹⁹

A historizáló művelődéskutatás módszerein túl, összehasonlító módon – az Európa-centrizmust feledtetve – a korszak egzisztencializmusa által felvetett kérdéseknek is teret kell adnunk. „Az időfogalmak vonatkozásában van ugyan múlt, jelen és jövő, azonban a múlt már elmúlt, nincs többé jelen, még ha gondolatban rekonstruálható is, a jövő pedig még nincs jelen, habár a képzelőerő által megjeleníthető.” – írja Arifuku Kogaku, aki a „Zeitigung der Zeitlichkeit” fogalmát értelmező Martin Heidegger gondolatmenetét a 13. századi japán bölcs, Dogen Zenji: Sobogenzo című írásával hasonlítja össze (Arifuku Kogaku: A „halálhoz viszonyuló lét” fogalma és az „élet és halál osztatlanságának” gondolata. Athenaeum, 1994. II. köt., 3. füz., 168-185.). Folytonosságihiány, felejtés, hiányzó oksági magyarázatok halmaza, nézőpontszóródás, értekszerkezeti interferencia, – mindezek gyakori jelenségek a kultúratudomány által vizsgált szellemi területeken.²⁰ Újraértelmezéssel megújítható forráshalmazként tekintünk a múltra? Az 1920 és 1945 közötti időből származó dokumentumok közül, a szellemi szerepvivők műveiből néhány jellegzetes darabot emelünk ki. A kiválasztott forrásértékű megnyilatkozások nézőpontszerkezete szervesen illeszkedik a középosztály művelődési eszményeit és tájékozódási centrumait kijelölő értekszerkezeti kiindulópontokhoz. A kontextuális viszonyok közötti dinamikát a különböző tudat-

¹⁸ Chaney, David: The Cultural Turn: Scene-Setting Essay on Contemporary Cultural History. London, 1994. Vö. Haug, Walter: Irodalomtudomány mint kultúratudomány? és Graewenitz, Gerhart, von: Az irodalomtudomány és a kultúratudomány c. írásával In: Bónus Tibor – Kelemen Pál – Molnár Gábor Tamás (szerk.) i.m. Budapest, 2005. 167-197., 198-226.; Montrose, Louis A.: A reneszánsz mint hivatás. A kultúra poétikája és politikája. Helikon, 1998. 1-2. sz. 110-132.

¹⁹ Mannheim Károly: A konzervativizmus. Tanulmány a tudás szociológiájáról. Budapest, 1994.; Gergely András: Szekfü Gyula és a „harmadik Magyarország” írónemzedéke. In: Paksa Rudolf (szerk.): Szekfü Gyula és nemzedéke a magyar történetírásban. Budapest, 2007. 7-16. Vö. Szőke Domonkos: Nemzet, középosztály, reform. Tanulmányok. Debrecen, 1994.; Uő: A szellem és politika konfliktusai Magyarországon a két világháború között. In: Püski Levente – Timár Lajos (szerk.): Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben. II. Debrecen, 2000. 77-83.

²⁰ Szegedy-Maszák Mihály: Folytonosság és megszakítotttság a kulturális örökségben. In: Romsics Ignác – Szegedy-Maszák Mihály: Mi a magyar? Budapest, 2005. 258-274.; Mittelstraß, Jürgen: Die unheimlichen Geisteswissenschaften. In: Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften, Berichte und Abhandlungen. Berlin, 1996. 2. köt. 215-235.

területek egymásba szövődő, egymást kölcsönösen alakító mozgása hozza létre. Tudományos-kommunikációs igények, értelmiségi kulturális keretek, nyelvi-művelődési tevékenységek, értelmezési interakciók sorozata jellemzi ezt az egymásba szövődést. A kontextus leginkább viszonyrendszerként értelmezhető.

Melyek legyenek a középosztály mentális modelljébe tartozó, kiválasztásra kerülő szövegek? A modellt a megnyilatkozó és a befogadó közösen hozza létre. Az időbeli eseménysorokon túl kialakul a polgári művelődésre jellemző szellemi hatásmechanizmus. Ez a múlt eltávolító szerepe helyett a jelen érdeklődését vonja magára. Thienemann Tivadar mondatát idézhetjük: „Minden történelemszemlélet végső célja mindig a jelen megértése.”²¹ Joó Tibor *A magyar történetírás új útjai* címmel megjelent, Hóman Bálint, Thienemann Tivadar, Gerevich Tibor, Révész Imre, Dékány István, Mályusz Elemér, Eckhardt Ferenc, Szentpétery Imre, Tompa Ferenc, Németh Gyula, Szekfű Gyula tanulmányát tartalmazó könyvről írt kritikát (*Nyugat*, 1931. 7.sz. 476-477.). A történetfilozófiai fejezetet hiányoló részt idézzük: „Amilyen meddő dolog volt a pozitívizmus korának az a törekvése, hogy a történetfilozófia a történet folyamatának természeti törvényeit állapítsa meg, éppen annyira félős, hogy manapság a történetfilozófiában kezdenek egyre inkább valami szintetizáló, de genetikus szellemtudományt látni, nem pedig szisztematikus diszciplínát. Hegel és Herder is hajlottak erre, de az ő történetfilozófiájuk még kevert típus. Ellenben manapság csábító példát szolgáltat Troeltsch a maga korszerű kulturszintézisének a fogalmával. (...) A magyar történetírás új útjai, mint szintetikus egység a maga totalitásában sem pótolja a történetfilozófiai tanulmányt. [...]”

A polgári művelődés nézőpontszerkezete beágyazódik az utólagos történeti megértés értelmezői keretébe. Az elbeszélte szellemi események szereplőit előtérbe helyező távlatképzés tér-és időviszonyai szinte a jelennel érintkeznek.²² A Trianon utáni európai, kárpát-medencei történeti folyamatok értelmezésében az eddig kibontakozó diskurzusok és ellendiskurzusok sokszor nélkülözték az elméleti értékállóságot. A történelmi középosztály művelődési újraértelmezéséhez a korábbi tanulságokat felhasználva keressük a megfelelő kutatási nézőpontszerkezetet.²³ Korszakjellemző politikai-történelmi forrás-

²¹ Thienemann Tivadar: *Irodalomtörténeti alapfogalmak*. Pécs, 1931. 22.

²² Vö. Láncki András: *Európai civilizáció és konzervativizmus. Kommentár*, 2006. 4. sz. 17-23. Az amerikai konzervativizmusok jelenkori válfajai tükrözik a fogalomhasználat tartalmi sokszínűségét Vö. Békés Márton: *Amerika konzervativizmusai. A három meghatározó irányzat*. Valóság, 2008. 1. sz. 25-39.; Garaczi Imre: *Konzervativizmus: szerep, morfológia és világrend*. Valóság, 2008. 11. sz. 92-112. A konzervativizmus középrendi és középosztályi származtatásáról: Kövér György: *Középrend vagy középosztály(ok)? Társadalomteremtő fogalomalkotás Magyarországon a reformkortól az első világháborúig*. Századok, 2003. sz. 6. 1119-1168. Művelődéstörténeti szintézis: Szegedy-Maszácz Mihály: *A polgári társadalom korának művelődése. Szellemi élet*. In: *Magyar művelődéstörténet*. Szerk.: Kósa László. Budapest, 1998. 332-397., 428-459. Politikatörténeti tabló: Püskei Levente: *A Horthy-korszak. 1921-1941*. Budapest, 2010.; Szintézisigényt képviselő esszé: Lengyel András: *A modernitás kibontakozása és törései. (A magyar kultúra mélyszerkezetének átalakulása a 20. század első felében)* Forrás, 2009. július – augusztus 35-69.; Ebeling, Richard M.: *Liberalizmus és kollektívizmus a 20. században*. Ford. Varga Tibor. 2000. 2. 1998. 8-15.

²³ Vö. Jászi Oszkár: *A Habsburg-Monarchia felbomlása*. Budapest, 1983.; Hanák Péter: *A magyar „középosztály” fejlődésének problémájához*. Valóság, 1962. 2. sz. 23-39.; Ifj. Horváth Géza: *Hol tartunk a Horthy-korszak megítélésében?* Új Forrás, 1985. 98-92.; Lac-

anyagként, a külföldnek szóló, véleményirányító narrációk között kiemelt szerepe van Bethlen István: *A magyarság helyzete a Duna-medencében* című beszédének.²⁴

Az irodalmi szövegekbe kódolt jelentést, a szöveg és az olvasó közötti áramlást, hogyan lehet a rögzített-örökölt történeti mezőnyökből részben úgy kiszabadítani, hogy azok a mai fogalmak felé konvergálva mediálisan is újraértelmezhetőek legyenek? Az irodalmat közvetítő új fogalmi hálóra, művelődési szerkezetre és a mediális értelemképzés működtetését biztosító megújuló irodalmi gondolkodásra formálódik igény. A konzervatív irodalom- és kultúrafelfogás és a bölcsélet korszerű problémái is szembesíthetők, újraértelmezhetőek. Az értelmező szövegekben megnyilvánuló kreativitás hatást gyakorol a befogadók érték szerkezetére. A korszakértelmezésre alkalmas tanulmányok összetett nézőpontú történeteket alkotnak. Újrainterpretálják a történelmi dokumentumok és az irodalmi műalkotások világára vonatkozó történeteket. Az olvasó, a történetbefogadó visszatekintő és jövőorientált távlatváltásai pedig módosítják az irodalmi közízlés rögzüléseit és a folyékony értelmező beszélgetést is lehetővé teszik.²⁵ A látószög és az értékelési rendszer változását, a szemléleti relativizmus felülkerekedését, „az úri magyar középosztály” konzervativizmusa sokszor kulturális hanyatlásként értékelte. Feléledtek az újhumanizmus neoklasszicizmust igénylő rekonstrukciós ábrándjai. A szépirodalomnak és az esztétikának tanító-nevelő szerepet is tulajdonítottak. A modern dráma a változó környezetű és társadalmi szerepű értékek viszonylagosságát érzékeltette, a jelenetezésben a gyakori viszonyváltásokkal a személyes igazságok vélt állandóságára kérdezett rá. A narratívák és a művészi formateremtő elvek az irodalmi műalkotásban szervesen kapcsolódnak egymásba, a befogadó a világ töredezettségét és személyiségosztottságát hordozza. A tárgyias szemléletű prózát preferáló közönség és a „tisztá költészet”-et igénylő olvasók világának elvárásai horizontján megnőtt az értéknyelvet használó értelmezések szerepe. A platonista esszé megújulásának is kedvezett ez a helyzet. Az irodalom közvetítő szerepe a művelődés szerkezetében átmenetileg felértékelődött. Az irodalom művelődési szerepváltása és tárgyköreinek kiterjesztése hatással volt

kó Miklós: *Korszellem és tudomány. (1910-1945)* Budapest, 1988.; *A nemesi és polgári liberalizmus közötti különbségtételről*: Szabó Miklós: *Nemesi és polgári liberalizmus*. In: *Filozófia és kultúra. Írások a modern magyar művelődéstörténet köréből*. Szerk. Lackó Miklós. Budapest, 2001. 113-164.; Szabó Miklós: *Politikai kultúra Magyarországon, 1896-1986*. Budapest, 1989.; *A konzervativizmusok körüli értelmezési vitákról* Tanulmányok a konzervativizmus történetéről c. tematika alapján közölt írásokat a *Múltunk* c. folyóirat 2002. 2-3. száma, összefoglaló: *Múltunk*, 2003. 2. sz. 259-276.; Vö. Gyáni Gábor: *Polgárság és középosztály a diskurzusok tükrében*. Századvég, 1997. Tél. (Új folyam, 7.) 30-45.; Burke, Edmund: *Töprengések a francia forradalomról*. Budapest, 1990.; Lánczi András: *Modernség és válság*. Leo Strauss politikai filozófiája. Budapest, é. n.; Scruton, Roger: *A konzervativizmus jelentése*. Budapest, Budapest, 2002.; Horkay-Hörcher Ferenc: *A gentleman születése és hanyatlása*. Budapest, 2006.; Fröhlich, Siegfried (szerk.): *Kultur. Eine interdisziplinäres Kolloquium zur Begrifflichkeit*. Halle (Saale), 2000., főleg: 117-124.

²⁴ Bethlen István forrásértékű megnyilatkozásának közlése: Szegedy-Maszák Mihály – Zákány Tóth Péter (szerk.): *Nemzeti művelődések az egységesülő világban*. Budapest, 2007. 311-333.; Romsics Ignác: Bethlen István. Budapest, 1999.

²⁵ Vö. Szeberényi Gábor: *A történelem elbeszélése. Történeti szövegek narrativista értelmezése a „nyelvi fordulat” után*. [Narratívák 4. A történelem poétikája. Szerk. és vál. Thomka Beáta. Ford. Asztalos Éva et al. Budapest, 2000. 214 old.] Aetas, 2002. 2-3. sz. 300-307.

a kulturális kánonképződés jellegére. Új profilú kulturális szövegek és elbeszélői technikák alakultak ki a tudományos és szépirodalmi beszédmodok között. Az irodalomközvetítő intézmények, a könyvkiadók, az irodalmi sajtó és az irodalmi műveket feldolgozó műsorszórás, valamint a humán oktatási szféra szereplői érdekelték voltak az irodalmi kánonok fenntartásában. Az irodalom és a kultúra történetiségét az 1920 és 1945 közötti időszakban megbecsülés övezte. Az irodalomnak kifejezett kapcsolataalkotó elemei voltak a történeti múlt és a jelen felé. A kulturális rendszer változásával, az eltömegesedés jelenségének rohamos kiépülésével, a társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozásával az irodalom funkciója is megváltozott. A humán tudományok és a klasszikus műveltség idiografikus szemléleti formái hanyatló szakaszba kerültek. Új törésvonalak alakultak ki az irodalmi művelődésben. A társadalomtudományok nomotetikus arculata megerősödött és kiterjedt. A pozitivizmus, a historizmus és a szellemtörténet metodológiája szerinti konstellációban működő hazai irodalomtudomány már viszonylag korán, a 19. század végén, a 20. század legelején érintkezett és termékeny kapcsolatba lépett a francia és német neokantiánus kultúratudományokkal.²⁶ A Dilthey-recepció hullámai utáni időszakban, a német kultúratudomány 20. század eleji magyar hatástörténetében, a magyar nyelvű Rickert-recepció egyik első dokumentumaként tartjuk számon Koszó János kritikai írását. Heinrich Rickert: *Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft* című, 1915-ben Tübingenben megjelent művét Koszó János az Egyetemes Philologiai Közlöny 1916. VIII–IX. füzetében ismertette: „A kultúrtudományok olyan tárgyakkal vagy jelenségekkel foglalkoznak melyekhez valamilyen emberi értékelés tapadt. [...] A szerző síkra száll azon felfogás ellen, hogy a megismerés a valóság lemintázásában állna. (Ezt a nézetet főleg a pozitivisták vallják, pl. a nálunk is sokat olvasott Ernst Mach (Beiträge zur Analyse der Empfindungen, Erkenntnis und Irrtum): „Alle Wissenschaft ist eine Nachbildung von Tatsachen in Gedanken”). Abból indul ki, hogy abszolút egyenlőség a reális világban csak a kvantitásban lelhető, de tisztán quantitative nem határozhatunk meg realitást. Minden, ami létezik, más és más. A világ heterogén kontinuum. A tudomány csak úgy férhet hozzá, ha helyenként bevágásokat eszközöl. Ekkor persze mindig az a veszély forog fenn, hogy a realitás örökké mozgó, változó tömege részben elsiklik mellettünk. Rickert ezen megfigyelése élenként emlékeztet a pragmatista lélektan azon megállapítására, hogy a lelki tünetmények folyton változó folyamából nem szabad erőszakos gátakat emelve egyes jelenségeket elszigetelten kiragadni (Vö. W. James: *The stream of consciousness*). Minden tudomány tehát csak megközelítő pontossággal figyelheti meg az élő, ezer változásnak alávetett világot s lehetőleg a maga élő, változó alakjában kell azt megfigyelnie.”²⁷ Kornis Gyula írja *Történetfilozófia* című tanulmányában: „A tudományok tárgyai pedig először is kétfélek lehetnek: vagy ideálisak, azaz a valóságban nem, létezők, tapasztalatilag soha észre nem vehetők, amilyenek a matematikai tudományok tárgyai (a számok, a kiterjedés nélküli pont, a geometria köre, háromszöge stb. a tapasztalásban soha nincsen adva); vagy pedig reálisak, azaz a valóságban létezők, a tapasztalás számára (legalább elvileg) hozzáférhetőek. Az előbbiekre

²⁶ Vö. Bogoly József Ágoston: Péterfy Jenő elfeledett írása Louis Liard bölcséleti művéről. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1991. 3. sz. 322-329.

²⁷ Vö. Rickert Henrik: *Kultúrtudomány és természettudomány*. Ford. Posch Árpád. Budapest, 1923.; *Windelband, Wilhelm: Geschichte und Naturwissenschaft*. Straßburg, 1894.

vonatkozó tudományokat ideális (matematikai), az utóbbiakra vonatkozókat reális (valóság-) tudományoknak nevezzük. Az előbbieket a tapasztalástól függetlenül fejtik ki ésszerű (racionális) összefüggések nyomán alapfogalmaik logikai tartalmát és következményeit; az utóbbiak a tapasztalt valóságot iparkodnak megragadni s róla igazolt ismeretekre szert tenni. Mivel a történelem a szó legtagabb értelmében az időben egyszer lefolyt, elmúlt valóság természetét s fejlődését kutatja, nyilvánvalóan a valóságtudományok körébe tartozik.²⁸ A tudománytörténeti mozgásokat, az egymástól elkülönülő, majd tudományközivé alakuló, egymáshoz alkalmazkodó tudományágakat figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy a kultúratudomány az idiografikus és nomotetikus elkülönültséget némileg feloldani látszik. A racionális és az egzisztenciális gondolkodástípus közötti különbségtévest hangsúlyozó hagyományról is szólunk. Tavaszy Sándor Martin Heidegger filozófiájának egyik első magyar értelmezője írja a Heidegger filozófiájával foglalkozó *A racionális gondolkodás és az egzisztenciális gondolkodás* című rövid értekezésében: „A filozófiában jelentkező racionálizmus még mindig magán viseli azt az örökséget, amelyet eredetében a természettudományos gondolkodástól nyert és amelynél fogva abban a hiedelemben él, hogy a természettudományi részlet-kutatások módjára, a filozófia is eljuthat arra az eredményre, hogy neki is lehetnek lezárt kérdései és lezárt feleletei. A racionális gondolkodás a zárt, a befejezett, a rendszerekbe megörökített igazságok útja, a helytálló, fagyasztott tételek alkotásának a szerve. Kétségtelen, hogy minden racionális gondolkodás előbb-utóbb megcsontosodásra vezet a filozófiában is, aminthogy a racionálisták közül kerülnek ki a rossz értelemben vett dogmatiztikus gondolkodók és a morális tökéletességük tudatában ágáló legkülönfélébb írástudók. A racionális gondolkodással szemben az egzisztenciális gondolkodás nyílt, nyitott gondolkodás. Ez alatt azt értjük, hogy ez a gondolkodás az Exisztencia kimeríthetetlen mélységének és a létezés határtalan gazdagságának megfelelően, nyitva áll nemcsak új kérdések és feleletek előtt, hanem mindig készen áll arra is, hogy régi kérdéseit és feleleteit ismételten kérdésessé tegye. Heidegger egyik előadását ezekkel a szavakkal kezdte meg: „Wir stellen keine feste Lehre auf, die jederzeit gelernt werden kann. Es geht um den Ernst, mit dem man die Fragen aufwirft.”²⁹

KÖVETKEZTETÉS

A politikai eseménytörténet 1920 és 1945 közötti sodorvonalalaival célkitűzésünk szerint itt nem foglalkoztunk. A középosztályi művelődési modellből kiemelt rész összetettsége, az értelmiségi elit gondolkodásformáinak vizsgálata az irodalom- és kultúratudomány széleskörű kompetenciáinak elemző igénybevételét indokolja. A számos kutatási, megközelítési lehetőség közül a teljesség igénye nélkül villantottunk fel néhányat. Hanyatlás- és válságfilozófiák terjedtek a technokratikus berendezkedésű ipari társadalmakban. Európa a tudás struktúráinak pragmatikus újjászervezésén dol-

²⁸ Kornis Gyula: *Történetfilozófia*. Budapest, 1924. 10.

²⁹ Tavaszzy Sándor: *A racionális gondolkodás és az egzisztenciális gondolkodás*. Szellem és Élet, 1936. 2. sz. 150., Vö. Jakab András: *Racionális és egzisztenciális gondolkodás*. (Adalékok Heidegger korai magyarországi fogadtatásához). Magyar Filozófiai Szemle, 1995. 1-2. sz. 119-130.

gozott a nemzetállami keretek között. Ebben a helyzetben az integratív művelődési szubkategóriák szerepe megnövekedett. A magyar nemzeti kultúra értelmezésének művelődésfilozófiai aspektusai között megjelent az értékelméleti és személyiségépítő irányzat, a humán tudományágak szerkezetének átalakulásában kultúrafilozófiai nyitás történt a kultúrpedagógia diszciplinája felé. A bölcelet és a politikum kapcsolata, a történeti változás és az adott állapot történetpolitikai értelmezése megerősödött a művelődéstudományban. A pozitívizmusból kiinduló vagy a neokantianizmusról leszakadó, a fenomenológiát kiépítő irányzatok a szellemtörténettel együtt fokozatosan az Európa-paradigmán túlra, a tudománymetodológiai egységesülési világtendenciáik analitikus és pragmatikus irányzatú áramlatába kerültek.³⁰ A kései pozitívizmus kanonizációs modelljét a magyar irodalomtudományban Tolnai Vilmos: Bevezetés az irodalomtudományba című műve (1922) örököltette át. A szellemtörténeti metakonstrukciók és kanonizációs modellek bevezetésére, a szellemtörténeti irodalomtudomány hazai megalapozására Thienemann Tivadar: Irodalomtörténeti alapfogalmak című könyve (1930) vállalkozott.

A keresztény-nemzeti áramlatban a magyar nemzeteszme köré szerveződő szemléleti egységesülést a Klebelsberg-féle neonacionalizmusban és a hatékonyságra törekvő kultúrpolitikában is nyomon követhetjük. A Trianon utáni változások a hatalom, a tudás, a kultúra és az egyetem szférájában konzervatív és pragmatikus alapú fejlesztő összefogást eredményeztek. Áttételesen a magyar szellemtudományok kohéziós ereje is érvényesült ebben az összefogásban. A politikai és társadalmi alakulás új igényrendszere már érzékelhető volt a bethleni konszolidáció időszakában. Az örökölt paradigmák felhasználása és a nemzeti művelődés korszerűsített újradefiniálása együtt érvényesült. Az új kontextus befolyást gyakorolt a kultúra részelemeire. Kialakulhatott a sajátos magyar arculatot is hordozó etatista kultúratudomány. A nemzeti irodalom és történelem kutatása, a nemzetjellemtan kultúratipológia szempontjai, az európai tér és hely, a magyarság Kárpát-medencében található művelődéstörténeti emlékei fontosakká váltak a kultúrafilozófiában, a történetkutatásban és az irodalomtörténet-írásban.³¹ Az államközpontú gondolkodás, a nemzetpolitika és a történetpolitika elvei sokszor felülírták a nemzetközi művelődési programokat.³² A magyar nemzeti hagyomány szerinti kánon érvényességét a fennálló kulturális rend folyamatosan megerősítette, ajánlotta és garantálta. A kultúrpolitika eszközeivel, szinte a newtoni egyensúlyi rendszerhez hasonló működést remélve küszöbölték ki a kulturális agnoszticizmus és a kulturális relativizmus szempontrendszerét. A különböző előjelekkel vizsgálódó és egymástól eltérő nézőpontokkal rendelkező kutatói kiindulásokban nyilvánvaló emlékeztetazavarok és dezinformációk is felléphetnek az 1920 és 1945 közötti dokumentumok interpretálása közben. A különböző hagyományok távlatában különböző aspektusokat gazdagító eredmények születnek, mert „minden történeti

³⁰ Vö. Erdélyi Ágnes: Max Weber Amerikában. Weber hatása és fogadtatása az angol-amerikai filozófiában és társadalomtudományban. Budapest, 1993.

³¹ Lackó Miklós: Viták a nemzeti jellemről a XX. század első felében. Budapest, 1987.; Szegedy-Maszák, Mihály: The Idea of National Character: Romantic Heritage. In: Boerner, Peter (ed.): Concepts of National Identity. An Interdisciplinary Dialogue. Baden-Baden, 1986. 45-61.

³² Vö. Szekfű Gyula: Történetpolitikai tanulmányok. Budapest, 1924.

állítás nézőpontfüggő”.³³ Az időszak értelmezését a művelődési tapasztalatváltozásokból következtetéseket levonó irodalomtudomány és kultúratudomány bevonásával árnyaltabbá tehetjük.³⁴ A nemzeti művelődés teljesítményeit az időszakban az egyetemes kultúra értéknívójához viszonyították, a Klebelsberg-féle kultúradinamika a nemzeteszme struktúráteremtő, rendszerképző képességére épített. „A kultúra, mint államcél” és a „kultúrfölény”- elv kidolgozása a Trianon utáni történelmi állapot szellemi meghaladására tett kísérletként értelmezhető. A tudományos modellek megválasztásában, az oktatás hatékonyságának biztosításában, a művelődés nemzeti ideáljainak ápolásában, a kulturális technológiák és eszmék közvetítő intézményeinek színvonalas fenntartásában, a modern polgári etikai értéktudat értelmezésében, a polgári ethosz részleges megőrzésében, az értékválságos korszak konzervatív bölcseleti antropológiájának, kultúrapedagógiájának, irodalmának és kultúratudományának meghatározó szerepe volt.

³³ Koselleck, Reinhart: Nézőpontfüggőség és időbeliség. A történelmi világ historiográfiai feltárásához. Ford. Hidas Zoltán. In: Uő: Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája. Ford. Hidas Zoltán, Szabó Márton. Budapest, 2003. 201-237.

³⁴ Vö. A Horthy-korszak történelmi értékelése a Kádár-korszak végén: Santa Ilona (szerk.): Egy letűnt korszakról. 1919-1945. Budapest, 1987. Újabb megközelítés: Romsics Ignác: A „katasztrófa okai avagy „a mohácsok és a trianonok története” 1920. Megjelenik Szekfű Gyulától a Három nemzedék. Egy hanyatló kor története. In: Szegedy-Maszák Mihály – Veres András (szerk.): A magyar irodalom története. 1920-tól napjainkig. III. köt. Budapest, 2007. 11-24.; Romsics Ignác (szerk.): Trianon és a magyar politikai gondolkodás. 1920-1953. Budapest, 1998.; Uő: Magyarország története a XX. században. Budapest, 1999. A Horthy-korszakot tárgyaló fejezet: 149-268.; Reprezentatív feltárás a korszak forrásértékű dokumentumaiból: Szegedy-Maszák Mihály - Zákány Tóth Péter (szerk.): Nemzeti művelődések az egységesülő világban. Szöveggyűjtemény. Budapest, 2007. 274-404. A kortanú összegző látásmódja: Gratz Gusztáv: Magyarország a két hábo:ú között. Szerk, jegyz., az utószót írta: Paál Vince. Budapest, 2001.

Ujváry Gábor

ARANYKOR A SZORONGATÓ TÖRTÉNETI HELYZETBEN A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁSRÓL

Angyal Dávid, a Budapesti Tudományegyetem jeles történészprofesszora a trianoni béke aláírása előtt néhány nappal, 1920. június 1-jén, sokak megrendülését és baljós érzéseit tolmácsolva búcsúzott bölcsészkar dékáni székétől. Beszédében szembeszállt azokkal, akik Magyarország területi megcsonkításáról mint átmeneti, rövid időn belül visszavonható döntésről vizionáltak. Historikusként igyekezett a teljesen reménytelennek és kilátástalannak tűnő helyzetre párhuzamot és példát találni a múltból. Ugyan már 1917-ben „új mohácsi vészt” jósolt a központi hatalmak világháborús veresége esetére, majd a későbbiekben is többször figyelmeztetett a Mohács és a Trianon előtti korszakok meglepő hasonlóságára, 1920 júniusában azonban már egyetlen olyan eseményt sem tudott megnevezni, amely következményeiben és hatásában a Magyarország földarabolását szentesítő békediktátumhoz hasonlítható.

„Nem tudom, csalódom-e – jelentette ki a korabeli közhangulatra utalva –, de nekem úgy látszik, hogy a magyar közvélemény e szörnyű állapotot könnyen megdönthetőnek, csak ideiglenesnek, hamar elmúlónak tekinti. Szokás hivatkozni történeti példákra, vagy arra, hogy az antant felfogása már javul irányunkban. A történeti példák nem találóak. A török korszakban szét volt ugyan darabolva területünk, de a török nem volt ellensége a magyar nyelvnek, sőt terjesztette. A magyar királyi trónon a német császárok ültek; akik kötelességeik közé sorolták a magyar terület felszabadítását. Lassú nehézkességgel, sok akadállyal küzdve fogtak kötelességük teljesítéséhez, de törekvéseik iránya elég világos volt és egész Európa színe-java óhajtott a magyar terület felszabadítását, sőt vérét is ontotta érte.

Ma nincs európai hatalom, mely helyre akarná állítani Szt. István birodalmát és a vezető nemzetek köreiből gyöngye a rokonszenv irántunk. A tőlünk elszakadt magyarság pedig oly nemzetek kezébe jutott, akik mindazt elkövetik ellene, amivel hajdan a magyarság nemzetiségi politikáját megrágalmazták.

A másik történeti példa a sikeres védekezés a Habsburgok abszolutizmusa ellen, szintén nem találó. A Habsburgok ellen többnyire külföldi szövetségesekkel együtt harcoltunk. A Habsburg császárok, mint magyar királyok, területünket, ha különböző neveken nevezték is el, el nem zárhatták előlünk s végül abszolutizmusuk szerencsénkre ügyetlen volt. Széchényinek igaza volt abban, hogy a magyar ellenzékek gyakran Belzebub szarvait látták ott, hol csak ökörszarvak meredeztek. És az esetlen abszolutizmus felingerelte a magyart s még magyarabbá tette.

Most azonban valóban ördögi ellenségekkel van dolgunk, kik három felül körülzártak, fogyasztanak és számító következetességgel vesztünkre törnek. Az európai po-

litika ezen nem botránkozik meg. A magyart úgy tekinti, mint a németnek természetes szövetségesét, s amíg s amennyiben a német hatalom aléltságát szükségesnek látja, addig és annyiban óhajtja, hogy a három ránk uszított véreb testünket szaggassa.

Szóval a történeti példákban és az európai helyzetben nincsenek olyan momentumok, melyek feljogosítanának a mostani helyzet gyors vagy könnyű megváltozásának reményére.

De kétségbeesnünk nem szabad, csak a helyzetet kell tisztán látnunk.

A magunk katonai erejével vissza nem szerezhetjük azt, amit elvesztettünk. Szövetségesünk nincs, ellenségeink bármily hitványak, sok fegyverre és igen erős szövetségesekre támaszkodnak. Az új szomszéd államok felbomlását sem szabad közeli lehetőségnek tekintenünk. A nemzeti szellemnek erélye, mely őket fölemelé, nem lankad el egyhamar.

Meg kell tehát várnunk az európai helyzet változását. Most csak hisszük, hogy ez a helyzet már javunkra eltolódott; de ez inkább látszat, vagy legfeljebb gyöngé kezdet, mely hogy a kedvező döntésig érlelődjék, sok időt, több nemzedékre terjedő korszakot kíván. És ezt a hosszú időt, a nagy megpróbáltatások korszakát azzal kell töltenünk, hogy megerősödjünk szellemi és erkölcsi kultúránkban.”¹

Angyal Dávid hosszan idézett, szokatlanul józan értékelése és áttekintése a történészek többségének gondolatait hűen tükrözte. A történelmi magyar állam fölbomlása azonban rajtuk kívül is szinte minden magyart érintett. Alig maradt ugyanis olyan család „Csonka-Magyarországon”, amelynek ne lettek volna az újonnan meghúzott határon kívül rekedt – vagy éppen onnan menekülő – rokonai, közeli ismerősei. Ezért aztán mindenkit élénken izgatott a „hogyan jutottunk idáig?”, „miért és miként történhetett velünk mindez?” kérdése. A leginkább nyilván a jelenbe vezető utat vizsgáló történészeket érdekelték és foglalkoztatták ezek a problémák. Közülük – az ezeréves államkeretek szétesésének véglegessé válása következtében – egyre többen vizsgálták Magyarország térségbeli szerepének és helyének történeti alakulását. A jobboldaltól a baloldaliig ugyanis csaknem mindenki által elfogadottá vált a fő politikai célként kitűzött revízió követelése, s ennek majdani megvalósítása érdekében pontosan szeretnék volna tudni: mi eredményezte az ország fölosztását, ebben mekkora része volt saját hibáinknak, némi bűneinknek, illetve mennyiben volt mindez külső körülményeknek köszönhető? Milyen „történeti jogokra” hivatkozva szerezhetjük majd vissza az elveszített területeket? Hogyan vezetett a magyarországi nemzetiségek fejlődése az elszakadás kimondásához? Ezek a kérdések egyébként éles kontrasztban álltak a millennium alapvetően optimista szemléletével, az egész Kárpát-medencét kitöltő magyarságról ábrándozó illúzióival. 1919/1920 után mégis a legfontosabbá váltak, nem csak a historikusok és az értelmiségiek, de gyakran a kevésbé művelt emberek számára is.

Hiszen az ország elviselhetetlennek tűnő földarabolásának és a magyarság történetében bekövetkezett példátlan katasztrófa eredetének okaira rengetegen keresték a választ. Ezáltal pedig – a Magyarországon már a dualizmus idején is legnépszerűbb nemzeti tudományszak – a történelem szerepe még inkább fölértékelődött. A húszas években a legfontosabb nemzeti tárgygyá, a keresztény-nemzeti, (reform)konzervatív kurzus – mindenekelőtt a Bethlen István és Klebelsberg Kuno kultuszminiszter nevével fémjelzett irányzat – egyik legfőbb legitimáló erejévé vált.

¹ Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára. 8/a, 25. köt. 1920. június 1-jei dékán- és rektorelektorokat választó ülés.

Ebben a légkörben csaknem minden magyar történész azt gondolta: a megváltozott helyzetben újra kell írni és újra kell gondolni a nemzeti történelmet. Ezért szinte mindegyikük megkísérelt a történettudomány – a legtöbben az ismeretlen kincseket rejtő levéltári források – segítségével reflektálni a „Miért és hogyan történhetett mindez?” dilemmájára. Az új történelmi helyzet és az új alapkérdések nyomán azonban a kutatás addigi súlypontja is új területekre helyeződött. Míg korábban elsősorban a középkori és kora-újkori témák álltak az érdeklődés homlokterében, ekkortól már sokkal inkább a közvetlenül Trianon előzményének tekintett 18–19. század története.

A hozzáférhető források köre részben leszűkült, részben viszont erősen bővült. Számos – az utódállamokhoz került, zömében magyar vonatkozású anyagot rejtő – archívum szinte elérhetetlenné vált a magyar kutatók számára. Ugyanakkor a magyar szempontból rendkívül becses iratok garmadáját őrző bécsi központi levéltárakban (Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hofkammerarchiv, részben a Kriegsarchiv) 1918 végétől már egészen 1894-ig be lehetett tekinteni a korábban 1847-től zárt anyagnak számító aktákba, így a közelmúlt eseményeit is szabadon vizsgálhatták. Ennek következtében Bécs – és az ott Klebelsberg Kuno által 1920-ban létrehozott Magyar Történelmi Intézet – az 1526–1894 közötti időszakot tanulmányozó magyar történészek egyik legfontosabb kutatóbázisává vált a két világháború között: többen ezért egyenesen a magyar történetírás bécsi korszakának nevezik ezt az időszakot. Részben szintén Bécshez köthető minden idők legszínvonalasabb magyar forráskiadás-sorozatának, a *Fontes Hungariae aevi recentioris*nak (Magyarország újkori történetének forrásai; röviden csak *Fontes*) kiadása is (1921-től 1944-ig összesen 24 cím alatt, 42 kötetben; a sorozat napjainkban is folytatódik). Bécs mellett 1923-tól a Római Magyar Történelmi Intézetben is újraindultak a kutatások, amelyek ugyancsak forráskiadványok sorának megjelentetéséhez vezettek.

Mindez azonban már egy teljesen új program alapján történt. A magyar kulturális és tudománypolitikát a kényszerű adottságokhoz igazító, szinte minden területen megreformáló Klebelsberg Kuno elképzelései alapján. Klebelsberg már az első világháború idején megkezdte azt a munkát, amelynek eredményeként Magyarországon a húszas években egy európai összehasonlításban mérve is korszerű kultúrpolitikát képviselt és ültetett át a gyakorlatba, úgy, hogy tárcája kormányzaton belüli prioritását is biztosította. 1917 áprilisában, a Magyar Történelmi Társulat nemrégiben megválasztott elnökeként javasolta a Bécsi Magyar Történelmi Intézet fölállítását, illetve – a nagyközönséget a 16–17. századinál sokkal inkább foglalkoztató – 18–19. századi történetünk feltárásának korábbinál jóval intenzívebb művelését. Mint láttuk, e két gondolat 1920-ban és 1921-ben valósult meg. Klebelsberg és a Bécsben dolgozó magyar levéltárosok: az „öregeket” képviselő Károlyi Árpád és a fiatalabb – nemsokára vezető szerephez jutó – nemzedék két jeles tehetsége, Szekfü Gyula és Eckhart Ferenc példás együttműködésével. Ugyancsak Klebelsberg kezdeményezésére alakult 1917-ben a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet, amely mindössze másfél esztendeig működött, így egyik célja: az ottani magyar vonatkozású források minél teljesebb közreadása, sajnos meghiúsult.

Klebelsberg kilenc esztendőn át tartó minisztersége alatt is megtartotta a Magyar Történelmi Társulat elnöki tisztségét, amelyet 1932-ben bekövetkezett halála után az akkor már szintén kultuszminiszteri pozícióba került – a korszak kultúrpolitikáját Klebelsberg mellett újabb kilenc évig meghatározó – Hóman Bálint vett át tőle.

Mindez azért volt fontos, mert egy szakmai testület élére olyan politikusok kerültek, akiknek komoly tekintélyük volt és a különböző összetételű kormányokban kitüntetett – gyakran a miniszterelnök utáni második – helyet foglaltak el. Nyilvánvaló, hogy a történettudomány szerepe jelentősen erősödött ezáltal. Egy-egy felolvasóest vagy szakmai rendezvény – akár a Történelmi Társulat, akár az Akadémia Történettudományi Bizottsága szervezte – társadalmi eseményszámba ment. Előkelő vendégek sora és a magyar értelmiség színe-java, köztük orvosok, mérnökök, jogászok és művészek látogatták a történelmi témájú előadásokat. Mindehhez hozzájárult még, hogy Klebelsberg és Hóman is elnökei lettek a legnagyobb magyar közgyűjteményeket összefogó, 1922-től működő Országos Magyar Gyűjteményegyetemnek, amelyhez a historikusok részbeni utánpótlását biztosító Nemzeti Múzeumot, illetve a – belügy-minisztériumtól a vallás-és közoktatásügyi minisztérium fennhatósága alá ekkor került – Országos Levéltár is tartozott. (A Nemzeti Múzeum főigazgatói székében ülő Hóman a húszas években ügyvezető alelnöke volt a Gyűjteményegyetemnek, amelyet aztán 1934-ben, immár miniszterként, Nemzeti Múzeumra keresztelt – és részben alakított – át.)

Az imént felsorolt új intézményekhez (bécsi és római történeti intézetek, Gyűjteményegyetem) a korszakban továbbiak is társultak. Az 1924-ben létesített bécsi és berlini, majd az 1927-től működő római Collegium Hungaricumba is számos fiatal történész kapott magyar állami ösztöndíjat. Ezekről pedig az Országos Ösztöndíj Tanács rendelkezett – amelyben döntő befolyást gyakorolt az ügyvezető igazgató, Domanovszky Sándor; tagjai között pedig ott volt Szekfű Gyula, Gerevich Tibor, Hóman Bálint és Hajnal István is. 1941 végén, szintén Hóman vezetésével, létrehozták a három tagintézetből álló Teleki Pál Tudományos Intézetet, amelynek Történettudományi Intézetében (vezetője Deér József, helyettese a szakmai körökben már ekkor is ismert Kosáry Domokos) kizárólag, Erdélyi Tudományos Intézetében pedig részben történeti kutatások folytak.

A régi intézmények: a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottsága és a Magyar Történelmi Társulat fölosztották egymás közt az intézményi támogatásukkal vizsgálандó korszakokat: az előbbi elsősorban a középkor, az utóbbi pedig főleg az újkor, mindenekelőtt a 18–19. század kutatását pártfogolta. A szakmai folyóiratok legtekintélyesebbje a Társulat folyóirata, a Századok (1867–) maradt, a szintén nagy múltú Turul (1883–) elsősorban segédtudományi jellegű írásokat közölt. 1912-től 1930-ig működött a Történeti Szemle, és már az első világháború után indult útjára, az Országos Levéltár kiadványaként a Levéltári Közlemények (1923–). A korszak végén jelent meg – és átvezetett az 1945 utáni időkbe – a modern szemléletű, francia nyelvű fórum, a Revue d'Histoire Comparée (1943–1948), amelyet a Történettudományi Intézet alapított Benda Kálmán és Kosáry Domokos szerkesztésében, a közép-kelet-európai népek története összehasonlító kutatásának orgánusaként. Az ugyancsak színvonalas szellemtörténeti periodika, a Thienemann Tivadar által irányított Minerva (1922–1944) és minden idők legkiválóbb magyar konzervatív folyóirata, a Szekfű Gyula, majd Eckhardt Sándor szerkesztette Magyar Szemle (1927–1944) is számos történettudományi témájú tanulmányt és esszét közölt.

A dualizmus korával szemben a gimnáziumi tanárok ekkoriban már kevésbé vettek részt a tudományos életben. Annál fontosabbá vált viszont az egyetemek szerepe. A tudatos elitnevelési programmal 1895-től működő Eötvös Collegiumból olyan jeles

történészek kerültek ki, mint például Benda Kálmán, Bogyay Tamás, Ember Győző, Kosáry Domokos, Komoróczy György, Sinkovics István, Szilágyi Loránd. A budapesti tudományegyetemen nemzetközileg ismert tudósok oktattak, így Alföldi András, Domanovszky Sándor, Eckhart Ferenc, Gerevich Tibor, Hajnal István, Hekler Antal, Hóman Bálint, Lukinich Imre, Mályusz Elemér, Szekfű Gyula, Szentpétery Imre, Váczy Péter. Többen közülük saját „iskolát” hoztak létre. Domanovszky tanítványa volt Bakács István, Baráth Tibor, Belitzky János, Berlász Jenő, Csapodi Csaba, Komoróczy György, Lederer Emma, Majláth Jolán, Mályusz Elemér, Sinkovics István, Wellmann Imre. Szekfűhöz járt Benda Kálmán, Ember Győző, Gogolák Lajos, Kosáry Domokos, Lengyel Tamás, Mérei Gyula, Nagy Márta, Pamlényi Ervin, Ravasz Boriska; Mályusz Elemérhez pedig (H.) Balázs Éva, Bélay Vilmos, Fügedi Erik, Iczkovits Emma, Jakó Zsigmond, Maksay Ferenc. Gerevich Tibor, hosszú pályája során – ebben bizonyára csúcstartó Magyarországon, de nemzetközi szinten is az elsők között lehet – több mint 100 hallgatót segített a doktori fokozatot megszerzéséhez. De a vidéki egyetemek sem sokkal maradtak el Budapeستől. Szegeden tanárkodott hosszabb-rövidebb ideig például Deér József, Erdélyi László, Hermann Egyed, Huszti József, Kerényi Károly, Mályusz Elemér, Márki Sándor, Szádeczky-Kardoss Lajos és Tóth László.

Az erős intézményi és sajtóbéli háttér, a minden addiginál szélesebb és képzetesebb szakmai közeg, valamint a népiskolai, de főleg a középiskolai oktatás súlypontjának Trianon sérelmeinek ismertetése felé tolódása, illetve a nemzeti tárgyak – az irodalom, a földrajz és a néprajz mellett elsődlegesen a történelem – szerepének tantervekben előírt, rendkívüli megerősödése, mindebből adódóan pedig a közgondolkodás és a közélet történelem iránti érdeklődésének erősödése komolyan hozzájárultak a tudományszak további térnyeréséhez. Alig akadt olyan középosztálybéli család, amelynek a könyvespolcán ne lettek volna ott a legfontosabb és legismertebb történeti összefoglalók, amelyek gyakran jó néhány kiadásban, több tízezres példányszámban keltek el. (Hóman Bálint és Szekfű Gyula Magyar története vagy Szekfű Három nemzedéke hét hét kiadásban, több tízezres példányszámban jelent meg a két világháború között.)

A szellemi irányzatok sokasága jellemezte a korabeli magyar történetírást. A gazdaság- és társadalomtörténeti kutatások élénkültek, teljesen új, sokak által követett – ám korántsem egységesen értelmezett – módszerként jelent meg a szellemtörténet, majd a népiségtörténet. De helyet kaptak a történelmi materializmus képviselői (Madzsar József, Mód Aladár, Molnár Erik Mónus Illés,) és a reményekre jogosító, ígéretes indulás után a szélsőjobb politikát támogató, nemzetiszocialista szemléletet átvevő és valló historikusok is (mint Baráth Tibor vagy Málnási Ödön). Utóbbi történettudományi áramlatok azonban ugyanúgy háttérbe szorultak, mint ahogy az igazi historikust nélkülöző polgári radikálisoké vagy a népi írók csoportosulásáé is. Utóbbiak igencsak népszerűek voltak, különösen a fiatalok körében, de inkább a szépirodalom, a szociográfia és az esszé műfajában jeleskedtek, vérbeli történetírójuk nekik sem volt. Ugyanakkor továbbéltek, de már alig hatottak a nemzeti-romantikus (függetlenségi) iskola hagyományai (Csuday Jenő, Kacziány Géza, R. Kiss István, Zoványi Jenő,), valamint a náluk szakmailag képzetesebb és objektívebb konzervatív-liberálisok (Angyal Dávid, Berzeviczy Albert, Károlyi Árpád, Szabó Dezső) eszméi is. A szaktörténetírás terén kiemelkedő magyar képviselői voltak az ókortörténetnek (Alföldi András, Dobrovits Aladár, Kerényi Károly), a turkológiának (Fekete Lajos, Németh

Gyula), a bizantológiának (Moravcsik Gyula) és a művészettörténetnek (Gerevich Tibor, Hekler Antal).

A korszakot a korábban meghatározó politikatörténet háttérbe szorulása, az egyes szakterületek közötti határok elmozdulása és lebontása jellemezte. Általában már nem egymástól elzártan tárgyalták az esemény-, a gazdaság-, a társadalom- vagy a hadtörténetet stb., hanem e történeti diszciplínáknak valamiféle „keverékéről” írtak. Mindez elsősorban a szellemtörténeti és népiségtörténeti közelítések – legjelesebb képviselőinél számos részprobléma egymásra hatását vizsgáló – komplexebb szemléletének volt köszönhető. Mindez jól megfigyelhető Domanovszky Sándor, Szekfű Gyula, Hóman Bálint, Mályusz Elemér és Hajnal István munkásságában.

A dualizmus Kossuth-kultuszával szemben általánossá vált Széchenyi személyiségének és cselekedeteinek magasztalása, amely a forradalmakkal szembeni közhangulatból, másrészt Szekfű Gyula nagyhatású könyvének, a Széchenyit nemzeti ideállá emelő Három nemzedéknek a sikeréből táplálkozott. A Fontes Széchenyi-forráskiadványainak és a Széchenyiről szóló történeti és irodalmi műveknek a sora, a politikusok állandó Széchenyre hivatkozása bizonyítja mindezt. Ugyanilyen lényeges lett – ráadásul a békés revíziós törekvéseket is alátámasztotta – a Szent Istváni állam eszménye. Ennek lényege a keresztény és a magyar gondolat összeolvadásának hirdetése, illetve annak a vélelmezett Szent Istváni gondolatnak propagálása, amely szerint a magyarság mindig minden népcsoportot befogadott, és barátságban, békében élt velük a Kárpát-medencében. Egészen a nacionalizmus megjelenéséig; s így lenne ez ma is, ha a nem magyar anyanyelvű nemzetiségek visszatérnének ezeréves, Trianonban szétszakított egykori államukba. (Az már persze keveseket érdekelt, hogy a 19. század végének és a 20. század elejének magyar politikusai mennyiben tartották be az ebből az állameszméből adódó, nemzetiségekkel szembeni kötelezettségeiket. Mint ahogy az sem, hogy a nem magyar anyanyelvűek tömegei vissza akarnak-e egyáltalán térni Magyarországhoz – hiszen ezt döntő többségükben nyilván nem kívánták.)

Emiatt vált a korszak egyik legfontosabb problémájává a nemzetiségi-kérdés történetének – elsősorban annak 19. század eleji kezdeteinek – vizsgálata. A Fontes-sorozatban Thim József, Miskolczy Gyula, Steier Lajos és Szekfű Gyula mutatta be eredeti nyelven közölt források alapján a szerb, a horvát és a szlovák nemzeti mozgalmak történetét, illetve a magyar államnyelv elfogadásához vezető hosszú utat. De nem csak a Kárpát-medencében élő nemzetiségekkel folytatott viták és küzdelmek, hanem a magyarság belső harcának és meghasonlásának történetét is sokan kutatták. A Mohács utáni magyarságot az ország teljes függetlenségéért küzdő „kismagyarok”, illetve a Habsburg Birodalmon belüli – minél teljesebb – belső önállóság kivívását óhajtó „nagy magyarok” szembenállása határozta meg és osztotta két fő táborra (legalábbis Szekfű Gyula német példák nyomán megfogalmazott értelmezése szerint). A magyar-magyar viszonyban a kismagyar-nagy magyarhoz hasonlóan a kuruc-labanc, a tiszántúli-dunántúli vagy a református-katolikus ellentétpárok valóban megfigyelhetőek voltak még a két világháború közötti időszakban is, elsősorban a Szekfű Gyula vezetésével tömörülő „katolikus”, illetve a Domanovszky Sándor, Mályusz Elemér és a debreceni történészek képviselte „protestáns” irányzatok vitájában. (A közöttük zajló szóváltások persze nem csak vallási természetűek voltak, magánlevelezéseikben mégis rengeteg utalás található a hitbéli különbségekre is.) Ezt oldotta aztán a harmincas évek második felében a Magyarországra mind erősebb befolyást gyakorló, külpoliti-

kai tekintetben egyre agresszívabb nagyhatalom, a Német Birodalom terjeszkedése, melynek következtében a németekhez való történelmi és jelenbeli viszony vizsgálata került az előtérbe. Mindez persze megint csak két táborra szakította a történészeket: németellenesekre – ők alkották az erős többséget – és németbarátokra. Ugyanakkor önmagunkról vallott elképzeléseink, illetve mások rólunk alkotott képének a történeti kutatása is felértékelődött. Megsokasodtak a nemzetkarakterológiai vizsgálatok, amelyeknek legfontosabb dokumentumává a korszak vezető tudósai, művészei, egyházi személyiségei által írott tanulmánykötet, a Szekfű szerkesztette *Mi a magyar?* (1939) lett. Ugyanakkor érdekes, hogy Magyarországon nem született komolyan vehető történeti összefoglaló a „koreszmék” egyik legfontosabbikáról, a zsidókérdésről (legalábbis nem jegyzett történésztől – hanem csak egy féldilettáns népiskolai, majd polgári iskolai tanártól, Bosnyák Zoltántól).

A történészek közötti súrlódások meglehetősen gyakoriak voltak. Ebben a tekintetben a leginkább megosztó személyiség minden idők egyik (ha nem a) legnagyobb magyar historikusa, Szekfű Gyula volt. Szekfű első nagyobb felzúdulást kiváltó köte- te, az 1913-ban megjelent *A száműzött Rákóczi példátlan vihart kavart*. Az e körüli összetűzések 1914 és 1916 között állandó témát adtak a napi-, de még a vicclapoknak is: történelmi műnek sem előtte, sem utána nem volt ekkora visszhangja. A politikai emigráció hiábavalóságát mesterien bemutató Szekfűt több okból is keményen támadták. Egyrészt azért, mert a Rákóczi-kort istenítő, a nemzet történetírójaként tisztelt, néhány éve elhunyt Thaly Kálmán történetíró módszerét – csúsztatásait, sőt hamisításait – leplezte le. Ráadásul a vita hevében az őellene harcosan fellépő – szintén nagy népszerűségnek örvendő – Ballagi Aladárt is megsemmisítő és megalázó (ámde megérdemelt) kritikával illette. Másrészt – legalábbis a nem mindenben megalapozott vádak szerint – „tapintatlanul” szólt a magyar történelem egyik legnagyobb alakjáról, Rákóczi Ferencről. Harmadrészt pedig: nyilvánvaló volt az „áthallás”, miszerint nem csak a Rákóczi, de a Kossuth-emigráció is – lényegében eszköztelen lévén – fölöslegesnek bizonyult. (Érdekes, hogy Szekfű utolsó nagy tanulmánya, az 1952-es *Az öreg Kossuth tulajdonképpen szintén erről* szólt. A számkivetett Kossuth vívódásait nagyon is megértette és átérezte Szekfű, hiszen 1952-ben már ő is meggyötört és megfáradt öregemberként, ugyan nem külső, de belső emigrációban élt.)

Így *A száműzött Rákóczi* és a róla folytatott szinte vég nélküli vita egy új korszak kezdetét jelentette a magyar történetírásban. Hiszen Szekfű leszámolt azokkal az eszményekkel és személyekkel, amelyeket és akiket mindaddig érinthetetlennek tartottak. S bár a legnevesebb történészek – a tudomány szabadságára és Szekfű alapos képzettségére, valamint tiszta szándékaira utalva – kiálltak mellette, ő ekkor és a későbbiekben is mindig a méltatlanul meghurcolt tudós szerepében tetszelgett. Ennek volt talán visszahatása, hogy szinte valamennyi műve komoly bírálatot kapott: a Magyar történet általa írt részei, Bethlen Gáborról szóló könyve, a nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontja stb. (Mindebben persze az irigység is szerepet játszott: nagyon sokan örültek volna, ha olyan forrásismerettel, megjelenítő erővel, összehasonlító és szintetizáló tehetséggel, valamint íráskészséggel rendelkeztek volna, mint Szekfű.)

1933 márciusában Szekfű némi joggal panaszkodott Angyal Dávidnak, aki szóvá tette, hogy nem idézte a tanulmányait a *Magyar történet jegyzetapparátusában*: „Ha viszszatekintek a négy kötetem irodalmi utalásaira, nem tehetek róla, de úgy találom, hogy szeretettel és barátságosan emlegettem Tanár Úr és mások műveit, a jó könyveket a sok

rossz mellett, amiket szintén illően emlegettem, amint nézetem szerint megérdemelték. Ha szükségem volna a jó szóban, talán ez sem volna csodálatos, egyéni sorsom következtében. Vajon ki és hol, mely nyilvánosság előtt beszélt Rákóczi-könyvem óta barátságosan írásműveimről? Az Akadémiában a publicisztikai pályázatnál azt mondták, hogy a Három Nemzedék történeti mű, a történeti művek áttekintésénél ezt és a Staat Ungarnt a publicisztika körébe utalták – a Fontes-kötetek közül Lukinich szatmári békéjét tüntették ki, az én Iratok a magyar államnyelvhez-emet tekintetbe nem vették –, a Századokban eddigi köteteimet azzal intézték el, hogy Domanovszky megírta, hogy szerinte Zápolyai a jó magyar és hogy én Habsburg-párti vagyok (most talán Tanár Úrhoz hasonlóan az diszgulálhatja [bosszanthatja] a következő bírálót, hogy Kossuth-párti vagyok). Valóban nem vagyok elkényeztetve szaktársaim részéről. Senki sem tartja érdemesnek komolyan foglalkozni azzal, amit mégis én hoztam ki: a barokk-korral, a rendi nacionalizmussal, a törökkorbéli és azt követő nemzetiségi viszonyokkal – mindenkinek elég az, hogy ez vagy az nem tetszik könyveimben.

Csoda volna, ha végre is eltompulnék és nem igen törekedném mások érdemeinek színes szavakkal hirdetésére?”²

Hogy így alakultak a dolgok, arról bizony Szekfü is tehetett (mint az előző idézet is tanúsítja). Ugyanis rendkívüli tudása és tehetsége nem éppen könnyű természettel párosult. Kétségtelen viszont, hogy mégis kora legbefolyásosabb történészévé emelkedett, semmiképpen sem érdemtelenül. A leghevesebb, hosszú időn át tartó szóváltásba Mályusz Elemérrel keveredett, de többször összetűzött Berzeviczy Alberttel, Csánki Dezsővel, Lukinich Imrével, Domanovszky Sándorral és Hajnal Istvánnal; a negyvenes évek elején már korábbi barátjával, Hóman Bálinttal is; s bár nyilvánosan nem, de levelezésükben annál inkább – A száműzött Rákóczi megjelenésekor az őt leginkább segítő – Angyal Dáviddal. Igazán talán csak egykori bécsi főnökét, Károlyi Árpádot tisztelte, szorosabb barátságot pedig Horváth Jánossal, Gerevich Tiborral, Eckhart Ferencsel, Eckhardt Sándorral és Thienemann Tivadarral ápolt a(z irodalom)történészek közül. Mindennek ellenére – és annak dacára, hogy közismerten rossz előadó volt, ráadásul mindig panaszkodott, mennyire megviseli az oktatás állandó terhe – tanítványai szinte rajongtak érte.

A másik nehezen összeférhető historikus, Mályusz Elemér, szintén rendkívüli tehetség, szakmája egyik legkiválóbb képviselője volt. ő nemcsak Szekfüvel, de Hóman Bálinttal (és másokkal) is sokszor összekülönbözött, 1942 legelején pedig már az egész magyar történettudomány intézményrendszerét támadta a szélsőjobboldali Egyedül Vagyunkban (itteni cikksorozata aztán külön kötetben is megjelent). De ugyanígy jellemzőek – és természetesen – voltak a különböző korosztályok közötti súrlódások is. A húszas években került kulcspozíciókba Szekfü Gyula és Hóman Bálint nemzedéke. A harmincas években viszont felnőttek azok a fiatalok, akik már nem értettek egyet Szekfüék szellemtörténeti módszerével (amely egyébként Hómannál sokkal kevésbé érvényesült, mint Szekfűnél – aki szintén nem volt igazi szellemtörténész). Mályusz, Deér József, Hajnal István és Kosáry Domokos már más utakat kerestek maguknak, mint mestereik.

E sokszínűség, a minden szempontból kedvező adottságok, az igazán rátermett szakemberek együttes megjelenése és számos egyéb tényező eredményeként a két világháború közötti időszakot a magyar történetírás egyik aranykoraként tartjuk számon. Maradandó művek sora bizonyítja ezt. Olyan sorozatok indultak, mint a már említett Fontes

² Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára. Ms 805/60. Szekfü Gyula – Angyal Dávidnak, 1933. március 9.

(1921–) vagy az ugyanettől az évtől kiadott, Hóman Bálint által kigondolt és szerkesztett, sok kötetes – csak részben megvalósult – vállalkozás, A magyar történettudomány kézikönyve, amely a történelem segéd- és rokottudományainak legfontosabb problémáit, illetve a módszertan és a történetfilozófia kérdéseit tárgyalta. A Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez 1932–1943 között jelent meg, 15 kötetben, Domanovszky Sándor tanítványainak tollából. Mályusz Elemér iskoláját a Település- és Népiségtörténeti értekezések és a torzóban maradt Magyarság és Nemzetiség című sorozatok képviselték. 10 kötetben látott napvilágot a Bécsi Magyar Történeti Intézet (később: Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet) Évkönyve (1931–1940), napjainkban is alapműnek számító magyar és német nyelvű tanulmányokkal. A nagy összefoglalások közül kiemelkedett Hóman Bálint és Szekfű Gyula kezdetben nyolc, majd ötkötetes Magyar Története (e tekintetben mindmáig a legegységesebb és legszínvonalasabb mű, 1928–1934); a szintén általuk, Kerényi Károly segítségével szerkesztett Egyetemes Történet (Váczi Péter, Hajnal István és Iványi-Grünwald Béla szerzőségével, 1935–1937). Igényes kivitelben, kiváló képanyaggal és faksimile mellékletekkel kiegészítve, számos szerző tanulmányával, Domanovszky Sándor szerkesztésében adták ki az ötkötetes Magyar művelődéstörténetet, amely a gazdaság- és a társadalomtörténettől kedve, a had- és a zenetörténeten át az oktatás-, a divat- és az életmódtörténetig számos részterületen tekintette át az egyes korszakok legfontosabb változásait (1939–1942). Egykötetes magyar történetek jelentek meg Domanovszky Sándortól finn, (Unkarin Historia, 1937), Eckhart Ferencről olasz, angol és magyar (Storia della nazione Ungherese, 1929; A short history of the Hungarian people, 1931; Magyarország története, 1933), Kosáry Domokostól angol, magyar, svéd és spanyol nyelven (A History of Hungary, Cleveland, 1942; magyarul, /1943/, svédül és spanyolul /1944/). Komoly felzúdulást váltottak ki Málnási Ödön (A magyar nemzet őszinte története, 1937) és Baráth Tibor (Magyar történet, 1941) kötetei, amelyek a „koreszmék” jegyében – jogos bírálatokat is megfogalmazva – kritizálták a hivatalos magyar történetiszemléletet, és harcosan újraértékeltek annak korábbi megállapításait.

A magyar történetírás két világháború közötti korszaka véglegesen csak 1948 körül zárult le. Szekfű – sokak érthető megbotránkozását kiváltva – már 1946-ban moszkvai magyar nagykövet lett. Egykori barátját, Hóman Bálintot életfogytiglani fegyházra ítélték 1946-os népbírósi perében. Domanovszky Sándor, Mályusz Elemér és Hajnal István akadémiai tagságát (másokéval együtt) megszüntették, katedrájuktól is megfosztották őket.

A végszót azonban a magyar történettudomány nagy átértékelője, Andics Erzsébet mondta ki, a Magyar Történelmi Társulat 1949. évi közgyűlésén, amikor az előző korszak történetírását sommásan, végletesen igaztalanul ítélte el: „Az 1919 előtti történetírás nem érte el azt a mélypontot, amely a munkásforradalom leverése, az ellenforradalom győzelme után következett be. Ekkor lépett fel az a történelmi iskola, amely már egészen nyíltan a reakció, a történelmi fejlődés útján való megállás, ill. lehetőleg visszafordulás mellett szállt síkra. [...] Ennek a magyar népet megtévesztő történelemírásnak nagy része volt abban, hogy az országot lelkiismeretlen vezetői katasztrófába tudták vinni: a történelmi felelősséget ezért nemcsak az uralkodó osztályoknak, de ennek a történelemírásnak is viselnie kell.”³ Szélsőségesen elfogult szavaiért Andics

³ Andics Erzsébet: Elnöki székfoglaló a Magyar Történelmi Társulat 1949. március 27-i közgyűlésén. Századok, 1948/1–4. sz. 1–18.

Erzsébetnek is viselnie kellett volna a felelősséget. Hiszen ma már világosan látjuk, mekkora a minőségi és az erkölcsi különbség az Andics által megbélyegzett „reakciós” történészek, és az ötvenes években piedesztálra emelt nagyságok – mint Mód Aladár, Molnár Erik és más „híres szakemberek” – között. Nem az utóbbiak javára, hiszen őket – az előbbiekkal szemben – napjainkra már szerencsére és teljes joggal elfelejtettük... Domanovszkyt, Szekfűt, Hómant, Mályuszt, Kosáryt és társait viszont mindig a legnagyobbak között fogjuk számon tartani.

NÉPI MOZGALOM – NÉPI GONDOLAT

Az 1930-as évek első felében a falukutató irodalommal együtt, egymásra kölcsönösen hatva bontakozott ki a falukutató mozgalom, s növekedett fel egy kicsi, de lelkes közönség, amely már nemcsak igényelte a szociográfiákat, hanem igyekezett azok szellemében társadalmi mozgalmat is teremteni. Azok a fiatal írók, akik egyrészt már irodalmi, publicisztikai sikereik után fogtak a falukutatóhoz, másrészt falukutató diákként kezdve váltak szociográfus írókká, megkerülhetetlen feladatuknak tartották, hogy megkíséreljék a magyar társadalom igazi arcának megrajzolását, illetve az azt kínba torzító fájdalom okainak feltárását. Híradásaikkal 1927-től kezdve – ekkor jelent meg Kiss Géza két írása az Ormánságról – rendszeresen kopogtattak az egyelőre még süketnek látszó társadalom kapuján, de Illyés Gyula Pusztulás című útirajza 1933-ban már országos visszhangot, sőt megdöbbenést keltett.

1934 februárjától a Magyarország című napilap révén a népi írók széles körű nyilvánossághoz jutottak. Cikkeik közül nem egy máig is a magyar publicisztika legjobbjai közé tartozik: Németh László több írása, Féja Géza megrendítő falusi riportjai, valamint Illyés Gyula Ezt láttam Oroszországban című riportsorozata.

1934 májusában indult a Válasz című folyóirat, mely a népi-falukutató mozgalom és irodalom központja lett, részleteket közölve Illyés Gyula Puszták népe, valamint Veres Péter Számadás című munkáiból. 1935-ben Kovács Imre, Nagy Lajos, Darvas József és Szabó Zoltán készülő szociográfiáinak részleteit ismerhették meg az olvasók.

A falukutatásnak, mint mozgalomnak egyik legnevezetesebb eseménye volt az ormánsági Kemse községben végzett munka, amit a Pro Christo Diákok Háza Falukutató Munkaközösségének tagjai – közülük Gunda Béla, Koczogh Ákos és Kovács Imre – végeztek, s az általuk összegyűjtött anyagot 1936-ban – Teleki Pál támogatásával – sikerült is megjelentetniük, Elsüllyedt falu a Dunántúlon címmel. E munkájuk során szembesültek az egyke pusztító erejével: „Lehet, hogy a falu régi lakosainak házait jövevények töltik ki, s Kemse, mint közigazgatási egység létezni fog, de a múltat végig küzdők utódaikat nem küldik és nem is küldhetik falujuk jövőjének kiépítéséhez.”¹

A magyar társadalom egykézésbe torkolló válságával kapcsolatban Kodolányi János hívta fel a figyelmet arra a beteges folyamatra, amelynek során az egyén kifelé, a társadalom felé érvényesülni nem tudó életakarata visszafordulni kénytelen, s megkezdzi lassú, romboló munkáját mind a közösségi lélekben, mind az egyén lelkében, aminek eredményeként az alkalmazkodás jut túlsúlyba. „A végtelenségig való alkalmazkodás kezdődik a szaporaság gyors csökkenésében, majd folytatódik az ideológiai menekülésben... az egyén többé nem a közösségen keresztül keresi és találja meg a boldogulását, hanem a maga útját járja, beáll anarchia... Átveszi sivár uralmát... a pillanatnyi haszon, kényelem, az önző érvényesülés cinikus világa. Végezetül pedig a legsivárabb, legbetegebb közöny.”²

¹ Elsüllyedt falu a Dunántúlon. Budapest, 1936. 154.

² Kodolányi János: Kovács Imre: A néma forradalom. Válasz, 1937. 6. sz. 394-396.

A látellellettel együtt kezdett fogalmazódni a társadalmi-politikai program is. Elsőként a földosztás gondolata, de rögtön hozzátéve: „Nem elegendő... földbirtokreformot csinálni, hanem a parasztságot új közösségbe: beszerző-, termelő-, értékesítő- és hitelszövetkezetekbe kell tömörítenünk, s népi kultúrpolitikánkat egészen át kell szerveznünk.”³ A népiek számára ugyanis a holland és a dán szövetkezeti gazdálkodás volt a példa, s a szövetkezeti gondolatot a nagyipari termelés átalakítására is alkalmasnak tartották, amit Németh László a „szövetkezeti szocializmus” fogalmával fejezett ki.

A népi-falukutató mozgalmat úgy érthetjük meg igazán, ha egy, az 1930-as években megjelenő új modernizációs irányzatnak tekintjük. Magyarország ugyanis az 1919-es vörös-, majd fehérterror küzdelme után hatalomra jutott ellenforradalmi konzervativizmus időszakában továbbra is modernizációs kényszerhelyzetben maradt. Erre azonban nem tudott érdemi reformokkal válaszolni a kormányzati politika, mert minden jelentősebb társadalmi változtatás esetén 1918–19 megismétlődésétől tartott. Az 1918 örökségét folytató polgári radikálisok és szociáldemokraták pedig továbbra sem tudtak a nemzeti kérdésre elfogadható válaszokat adni, mert a nemzeti jelszavakban az 1919-es fehérterror diktatórikus és antiszemita kilengéseit rettegtek.

Az 1920-as és 1930-as évek fordulójának fiatal nemzedéke tehát – nem számítva most a szélsőséges jobb- és baloldali irányzatokat – lényegében két féloldalas lehetőség között választhatott. Az ellenforradalmi konzervativizmus igyekezett válaszokat adni a magyarság újonnan elszenvedett nemzeti sérelmeire, határozott politikával talpra állította a kivérzett, maradék Magyarországot, ugyanakkor a demokrácia és a szociális igazságosság ügyét nem tudta a kor kívánalmainak megfelelően kezelni. A baloldali ellenzék ugyan továbbra is következetesen küzdött a demokráciáért és a szociális igazságosságért, de a mezőgazdasági népesség súlyos gondjaira nem voltak hiteles, illetve közismert válaszai.

Az ekkor induló népi-falukutató mozgalom meghatározó egyéniségeinek alapvető felismerése, hogy a magyarság gondja-baja csak úgy orvosolható, ha a politika képes lesz a nemzet, a demokrácia és a társadalmi igazságosság, azaz a szocializmus ügyének együttes képviselőjére. A 20. század szörnyű tragédiái mutatják, hogy ha e három alapvető eszménynek csak egyikét is elhanyagolja a hatalmon lévő politika, úgy a másik kettő is eleve eltorzul, mint például a demokráciát tagadó szocializmusok.

A népi mozgalom jobb megértése érdekében nem feledkezhetünk meg a magyar társadalom 1849 utáni fejlődésének féloldalas voltáról sem. Ugyanis az ipar és a kereskedelem – a múlt kötöttségeitől kevésbé terhelten – szabad utat teremthetett magának. Ennek következtében a „városi Magyarország” a dualizmus idején lenyűgöző fejlődésen ment keresztül. Ugyanakkor az ország több mint felét kitevő mezőgazdasági népesség zsákutcába jutott. Mert felszabadult ugyan a jobbágyság, de a nagybirtok érintetlenül átmentette magát, ami gátat vetett a parasztság, a „vidéki Magyarország” polgárosodásának. Mindez a 19. és 20. század fordulójára a magyar társadalom kettészakadásához vezetett.

Az 1930-as évek elején megjelenő népi-falukutató mozgalom révén egyrészt ez a „vidéki Magyarország” akarta elfoglalni a politikában az őt megillető helyet. Másrészt az 1918-19-ben csődöt mondott baloldali radikális modernizációs kísérlettel szemben egy új, modernizációs irányzat fogalmazódott meg. Ennek lényege, hogy átvették

³ Féja Géza: Alakítsunk-e magyar parasztpártot? Magyarország, 1936. február 11.

mind a bal-, mind a jobboldal időtálló értékeit. Így a baloldaltól az emberi és polgári szabadságjogok érvényesülésének és a társadalmi (szociális) igazságosságnak a követelményét, a jobboldaltól pedig a nemzeti eszmények és a történelmi hagyományok tiszteletének, valamint a szerves fejlődésnek a gondolatát.

A polgári radikálisok és a szociáldemokraták, valamint a nemzeti demokrata népi-ek felfogása tehát két nagy kérdéskörben hasonló volt. Azaz mindkét irányzat követelte az emberi és polgári szabadságjogokat és a társadalmi igazságosságot. Ez utóbbit akkor szocializmusnak mondták, de a népi-ek többsége Németh Lászlóval együtt vallotta: „szocialista vagyok, de nem marxista.”⁴

Vitájuk volt viszont a baloddallal a radikalizmus értelmezésében. A népi-ek is gyökeres társadalmi átalakulást akartak, de nem fogadták el azt a nemzeti hagyományokkal szembeni türelmetlen radikalizmust, amely a hazai baloldal zömét jellemezte. Velük vitatkozva fogalmazták meg nézeteiket a nemzeti radikalizmusról. (Gondoljunk csak Németh László e címet viselő tanulmányára!) 1946 augusztusában pedig a Nemzeti Parasztpárt parasztképviselői a kérdésről – Kovács Imre nyomán – a következőket írták: a parasztpárt „forradalmi párt, ha a dolgozó parasztság és a dolgozó nép érdekeiről van szó, de konzervatív a nemzeti hagyományokat illetően.”⁵

Annak jelentőségét, hogy a demokrácia és a szocializmus ügye mellett a népi-ek a nemzeti ügy képviselőit is vállalták, Illyés Gyula 1946 őszén így értékelte: A népi mozgalom „Kiragadta a magyarság fogalmát az ellenforradalom markából s öntudatra ébresztve az értelmiség, különösen a vidéki értelmiség nem kis seregeit, a magyar sors gondolatát a társadalmi fejlődés, sőt társadalmi forradalom irányába hajlította.”⁶

A népi-ek és a baloldal egy részének vitája népi-urbánus ellentétként vált ismertté. E félrevezető, tehát szerencsétlen kifejezéssel kapcsolatban arra kell felhívni a figyelmet, hogy ha e két irányzatot az általuk képviselt elvek alapján nevezik meg, azaz népi-eket nemzeti demokratáknak, az urbánusokat pedig radikális demokratáknak, akkor érthetővé vált volna a kettőjük közti különbség lényege.

A népi mozgalmat még sok jóindulatú szemlélő is csupán egy olyan parasztmozgalomnak volt hajlandó elismerni, amelynek történelmi-politikai szerepe a földkérdés megoldásával véget ér. Ugyanakkor gyakran megkérdőjelezték, vagy elégtelennek tartották e mozgalom demokratikus voltát. Holott a népi-ek egyik legfontosabb célkitűzése az volt, hogy a társadalom több mint felét kitevő mezőgazdasági népesség a politikában elfoglalhassa végre az őt megillető helyet. Ugyanis nem lehet úgy demokráciát csinálni, hogy abban nem vehet érdemben részt – saját politikai szervezeteit és programját megalkotva – az ország népének több mint 50%-a. Ennek érdekében minden alkalommal a legelső helyen követelték a választójog és a szabadságjogok maradéktalan érvényesülését.

Az 1930-as évek közepén országosan ismertté váló falukutató irodalomnak egyre növekedett a vonzereje, s mind több fiatal értelmiségi, illetve diák tekintett rá úgy, mint egy új mozgalom alapjára. A falukutatás során közismertté vált tények hatására

⁴ Németh László: A reform ellenségei. In: A minőség forradalma. Budapest, Püski Kiadó, 1992. I. 666.

⁵ Az NPP parasztképviselőinek határozata. Idézi Balogh Sándor: Parlamenti pártharcok Magyarországon 1945-1947. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1975. 339.

⁶ Illyés Gyula: Az idő kérdései. Válasz, 1946. 1. sz. 1-2.

egyre elszántabban akarták a társadalmi igazságosságra való törekvés megvalósítását. Közülük emelkedett ki a budapesti Egyetemi Kör kommunista és baloldali fiataljainak tevékenysége, akik az általuk örömmel üdvözölt népfront-gondolat gyakorlati megvalósítását abban látták, hogy a már ismertté vált népi írók mögé állva szerveznek a demokratikus szabadságjogokat és a szociális igazságosságot követelő mozgalmat. Eljártak a népi íróknak a Centrál Kávéházban tartott szerdánkénti összejöveteleire, akik közül többet is meghívtak az Egyetemi Körbe. Ezek a találkozók és beszélgetések tágitották egyoldalú, marxista gondolkodásukat. Az Illyés Gyulával folytatott beszélgetés után eszméltek rá arra, hogy mint kommunisták, a nemzeti múltunkból vállalhatják Petőfit és március 15-t. A nemzeti kérdés iránti elfogultságukon segített változtatni a francia népfront-kormány gyakorlata is. Meglepetve nézegették ugyanis az 1936. július 14-i francia nemzeti ünnepről készült képeket, amelyeken a szocialista és kommunista vezetők nemzeti színű szalagokkal átkötve álltak a dísztribünön. Megszületett tehát a felismerés, kommunista voltak ellenére vállalhatják a nemzeti színeket. (Ez azonban nem vált általánossá, mert még a Petőfi-szobornál 1942. március 15-én rendezett háborúellenes tüntetésen is akadtak kommunisták és szociáldemokraták, akik megjegyzést tettek nemzetiszínű szalagot viselő társaikra.)

A népiek, valamint az Egyetemi Kör fiataljainak együttműködésében fontos szerepe volt az egymással barátságban lévő, huszonnégy éves Kovács Imre és a vele egyidős Donáth Ferenc tevékenységének, akiknek a vezetésével hozzáfogtak a nyilvánosság elé lépés előkészületeihez.

Kovács Imre több figyelmet keltő szociográfiai írás után ekkor fejezte be *A néma forradalom* c. könyvét, Donáth Ferenc pedig a népfront-politika szellemében újjászerveződő illegális kommunista párt egyik meghatározó személyisége volt, s az Egyetemi Kör fiataljai vezetőjüknek tekintették. Ők ketten fogalmazták meg tizenkét pontba foglalt követeléseiket, az Egyetemi Kör pedig megtalálta a nyilvánosságra lépés legjobb alkalmát. Kiderítették ugyanis, hogy évekkel korábban Március 15-e délutánjain a Kör ünnepséget szokott rendezni a Múzeum-kertben. Beadták tehát kérelmüket a rendőrséghez, hogy szeretnék felújítani ezt a szép régi hagyományt, s az engedélyt meg is kapták.

Az előkészületek és a szervezés munkáját az Egyetemi Kör fiataljai végezték, plakátok, szórólapok, hangosítás, s az ünnepség idejére rendezőgárda létrehozása stb. Megállapodtak abban, hogy az ünnepség az Egyetemi Kör tagjainak bevonulásával kezdődik, majd a Kör elnöke megnyitja a megemlékezést, azután a felkért írók, Zilahy Lajos és Féja Géza beszédeket mondanak, Kovács Imre pedig felolvassa a tizenkét pontot.

1937. március 15-e délelőttjén a Vigadóban rendezett ún. hivatalos ünnepség botrányba fulladt, ami megnövelte a délutánra meghirdetett Múzeum-kerti megemlékezés iránti érdeklődést. Délután 3 órára hatalmas tömeg gyűlt össze a Nemzeti Múzeum előtt. A szónokok, valamint Illyés Gyula, Sárközi György és Szabó Lőrinc a Múzeum Kávéházban gyülekeztek, majd vonultak át a Múzeum-kertbe. A hatalmas tömeg hatására nagy rendőri készültséget vezényeltek a helyszínre. Ennek láttán jegyezte meg az itteni kiállítás és a nép jövődő kapcsolata miatt öngúnnyal aggódó Illyés Gyula, hogy a „nép fiait a kettős sorban és vigyázban álló rendőrök képviselték, természetesen hallgatagon.”⁷

A Himnusz elhangzása és a megnyitó szavak után Zilahy Lajos azt emelte ki, hogy az ifjúság nem politikusokat, hanem írókat hívott meg ünnepélyére. Mi nem ünne-

⁷ Illyés Gyula: Itt élned kell. I. Budapest, 1976. 199.

pelni, hanem vádolni jöttünk. Nézzétek meg mit adott az elmúlt évtizedek politikája: kenyér helyett indulatokat. Mi, írók gondolatokat akarunk adni. Ez az egyenlőség és a testvériség gondolata. Az egyenlőség a jogot, a testvériség a kötelességet jelenti.

Féja Géza azzal kezdte, hogy 1867 óta Petőfi nevében és árnyékában hazudtak. Mi nem vagyunk hajlandók hazudni. A magyar népsors 1848 óta jóformán semmit sem változott, s a szellemi élet ma is rab. Közben ijesztően felénk nőtt a németkérdés. Mi utolsó vérünkkel is szembe szállunk a német veszedelemmel, de ez nem jelenti a magyar szociális bűnözők védelmét. Két út vár a magyar ifjúságra: beérheti a magyar feudalizmus és kapitalizmus morzsáival, de csinálhat történelmet is.

Ezután Kovács Imre vette át a szót: Úgy érezzük hitet kell tennünk emberségünk és magyarságunk mellett. Erre kötelez bennünket március nagy öröksége, mert minden március a minden idők magyar ifjúsága számára a tetemrehívás hónapja, amikor az első március számon kéri az új márciusokat. Ezután pedig felolvasta a 12 pontot.

Az első négy pont a szabadságjogok maradéktalan érvényesülését követelte, a következő hét pont a társadalmi igazságosság megvalósulásáért emelt szót és ennek érdekében tett javaslatokat, a 12. pont pedig a pánszláv és pángermán veszélytől fenyegetett Duna-völgyi népek konföderációjának szükségességét hangsúlyozta.

Az elhangzottak hatalmas sikert arattak. A Múzeum csarnoka nem győzte öblögetni a tömeg csatlakozó kiáltásait (Illyés), Felejthetetlen, megrázó és felemelő pillanat volt. Dörgő taps minden mondat után (Kovács I.). A lelkesült hangulatban Illyés el akarta szavalni Petőfi: A nép nevében című versét, de az ügyeletes rendőrtiszt ezt nem engedte, mert nem volt bent az engedélyezett műsortervben.

A gyűlés után a délelőtti szélsőséges rendezvények itt is akcióba léptek, de a kezdődő dulakodásnak a rendőrség gyorsan véget vetett.

A történeteket a demokratikus és baloldali sajtó kezdetben egyetértéssel üdvözölte, a szélsőséges jobboldal viszont azonnal támadásba lendült. Ezzel együtt az előre megbeszélt módon megjelentették csatlakozó nyilatkozatukat a debreceni jogászok Werbőczy Bajtársi Egyesületének, valamint az Egyetemi Körnek a nevében, majd az írók is közzétették a Márciusi Frontot vállaló írásaikat.

A Márciusi Front tizenkét pontjában, valamint a népiek írásában egy korszerű, demokratikus jövőkép fogalmazódott meg. Mindenekelőtt az önkormányzati demokrácia gondolata, amelyről a Márciusi Front 1937. október 3-ai makói kiáltványában ez olvasható: „Valljuk, hogy csak az alulról felépített politikai nemzet tudja képviselni a széles néprétegek érdekeit. f...] E népet érettnek és hivatottnak tartjuk arra, hogy önmagát kormányozza.”⁸ Az 1938 márciusára újrafogalmazott tizenkét pontban pedig szorgalmazták: a „közigazgatásnak a népi önkormányzat alá való helyezését: a vármegyerendszer átalakítását városi központok körül szervezett, a falvakra és tanyákra is kiterjedő népies (sic!) helyhatóságokká...”⁹ A kérdésről Illyés Gyula is nyilatkozott: „Politikában a regionalizmus híve vagyok, a lehető legkisebb egységek függetlenségéé. Ennek köszönhetik a nemzetek is, egyének is szabadságukat.”¹⁰ Féja Géza pedig a következőket mondta az 1943-as szárszói találkozón: „Van egy hagyományos magyar demokrácia, mely... az önkormányzat elvére épül, minden politikai gondolkodónk az önkormányzatot vallotta a magyar életforma alapelveként. De a magyar nép is, ha a

⁸ A Márciusi Front kiáltványa. Válasz, 1937. 11. sz. 698.

⁹ Mit kíván a magyar nép? Válasz, 1938. 3. sz. 121-127.

¹⁰ Illyés Gyula: Egységes magyarság. Nyugat, 1940. 11. sz. 485.

történelem folyamán szabad lélegzétvételhez jutott... minden esetben az önkormányzatot választotta. A magyar szabadságesszme elsősorban az önkormányzat elvével azonosítható.”¹¹

A népi mozgalom résztvevői számára az is egyértelmű volt, hogy a társadalmi haladás csak úgy valósítható meg, ha a politikai szabadságjogokkal együtt küzdenek a magyar nép társadalmi és gazdasági kitagadottságának felszámolásáért. A nép politikai felszabadulása ugyanis elképzelhetetlen társadalmi-gazdasági felszabadulása nélkül. Ezért követelték a nagybirtokrendszer felszámolását, a földosztást és a nagytőkén alapuló gazdasági rend megszüntetését. Ez utóbbi kapcsán figyelembe vették a munkásmozgalom által kidolgozott elképzeléseket és úgy fogalmaztak, hogy követelik a nagyipari termelésnek „a munkásság igényei szerint való átszervezését” – kijelentve: „Nem akarjuk megbontani az osztálytudatos munkásság sorait, sőt inkább keressük a velük való együtt haladás útjait. Egyetértünk társadalomkritikájukkal és együtt érzünk felszabadulási törekvésükkel, de a felszabadulást mi a magyar nép sorsközösségében és a magyar nép egészéért hisszük megvalósíthatónak. [...] Valljuk, hogy az egyének szabadságát, a termelés igazságos szervezeteit és a kultúra teljességét nem a világtársadalom légüres tere, de egy nép társadalmának eleven egysége valósíthatja csak meg.”¹²

A népiek szocializmussal kapcsolatos bírálatai a demokráciát és a múlt értékeit semmibe vevő elképzelések, valamint a riasztó szovjet példák kapcsán fogalmazódtak meg. Németh László szavaival: „Szocializmus kell: – erre megy a termelés, technikai világ. De ha mi még csak ezután csináljuk meg, csináljuk úgy, hogy abba Európa háromezer éves géniusza, a vállalkozó kedv se essék áldozatul a keleti kultúrák végzetének, a bürokráciának.”¹³

Németh László gondolatait sok bal- és szélsőbaloldali gyanakodva olvasta. Ezért is tanulságos, hogy Erdei Ferenc a hetvenéves Németh Lászlót köszöntve a következőket idézte a minőség forradalmának gondolatköréből: „Egy egészséges tervgazdaság azzal, hogy a gépies munkát, a földművelés alacsonyabb formáit kevés emberrel végezteti, a minőség-ipar és minőség-földművelés számára szabadítja fel az emberi erők javát. [...] Egy világban, ahol a gép és emberi lelemény között – így – egészséges értékviszony alakulna ki, újra felvirradna a napja a minőségnek. [...] Az emberi életben több helye volna az idillnek, s nagyobb lehetőségei a művészetnek. A lélek, melyet az utolsó száz év építkező zúrzavara elkábított, ráérne végre önmagával foglalkozni.” – „Váteszi szavak ezek” – tette hozzá Erdei, majd így folytatta: „Az 1940-es évek elején gondolta és írta ezeket Németh László, s akkor megütköztünk ezen – nem titkolom: én magam is –: »micsoda kispolgári nyavalygás ez, hát nem érti, hogy meg kell dönteni a kapitalizmust és a társadalmi tulajdon alapján fel kell építeni a szocialista nagyüzemeket« [...] S amikor mindez megtörtént, lényeges korrekciókra kényszerültünk. [...] Ne olyan zordonan és elutasítóan gondoljunk tehát vissza Németh László 1940-es évekbeli előreérzéseire. Ellenkezőleg: nyúlunk vissza hozzá és merítsünk belőle. Akarjuk, nem akarjuk, rászorulunk erre.”¹⁴

Végezetül idézzük Bibó Istvánt, aki az 1970-es években így indokolta a népi mozgalomhoz való tartozását: A népieknek „túl a magyar realitáshoz való minden más moz-

¹¹ Fėja Géza felszólalása. Szárszó 1943. Budapest, 1983. 339.

¹² Mit kíván a magyar nép?... i. h.

¹³ Németh László: Az értelmiség önérzete. Magyar Út, 1942. március 26. 3.

¹⁴ Erdei Ferenc: Németh László hetven éves. In: Művellek élő társadalom. Budapest, 1978. 109.

galomnál nagyobb közelségükön, van egy olyan jelentőségük, amelyik túlnő a magyar viszonylatokon, az tudniillik, hogy egy olyan radikális mozgalmat testesítettek meg, amelyik egyszerre foglalta magában a teljes társadalmi felszabadulás követelményét és a szabadságjogok teljességének és intézményszerű teljességének a követelményét, egy olyan szintézist, amelyet azóta is hiába próbálnak megtalálni a világot szétszabdáló ellentétes világnézetek.”¹⁵

¹⁵ Levél Szalai Pálhoz. In: Bibó-emlékkönyv. Századvég Kiadó – Európai Protestáns Szabadegyetem, 1991. I. 142.

HORTHY, BABITS, NYUGAT*

A 20. század legjelentősebb magyar irodalmi folyóirata, a száz esztendeje kávéházban alapított Nyugat Horthyhoz való kapcsolatát még nem dolgozta fel irodalomtörténet írásunk. Bizonyos célok nyilvánvalóan közösek voltak. Mind a kormányzó, mind a folyóirat erős, modern polgári Magyarország létrehozásában látta a felemelkedés lehetőségét, amely nagyban és egészében a nyugati gazdasági, társadalmi és kulturális minták követését jelentette. Szemben Kelet despotizmusával, agresszivitásával és barbárságával¹. De, éppilyen erővel hangoztatták, mindenben, sine qua non, meg kell őrizni a nemzeti sajátosságokat és jelleget. A két, egymást állandóan korrigáló és kiegészítő tényező, a nemzeti és a nemzetközi együttes kritériuma teheti lehetővé a teremtető fejlődést.

A Nyugat szerkesztői következetesen tartózkodtak a társadalmi osztályok nevében való politikai megnyilvánulásoktól, ők az irodalom köztársasága szabad polgárainak érezték magukat, „írástudók” voltak és maradtak halálukig. Nem ugyanez jellemezte-e a „népei” felett bölcsen uralkodni akaró császárt, Ferenc Józsefet, Horthy egykori közvetlen főnökét és példaképét is? A kormányzó részben ennek köszönhetette vitathatatlan tekintélyét: az anarchikus állapotok gyors megszüntetése után, többek között azért alakulhatott ki a magyar szellemi élet bizonyára hosszú ideig felülmúlhatatlan aranykora, mert a politikai hatalom, amelynek megvoltak ugyan a maga világos preferenciái, de nagyfokú toleranciát mutatott a különféle, gyakran vele ellentétes tendenciák iránt is. Ennek következtében a kommunista tömeggyilkos Lukács György²től, az avantgardista Kassák Lajostól, Balázs Bélától, a népi írókon és a „nyugatosokon” keresztül Herczeg Ferencig és a katolikus irodalomig nagyon színes volt a magyar szellemi élet.

A politika 1920-as, 1930-as évekbeli irányítóinak intelligenciája és nagyvonalúsága különösen szembeszökő, ha az 1940 évek végétől 1990-ig tartó periódussal vetjük össze. A Rákosi korszak totális szellemi diktatúrát, erőszakos kulturális homogenizációt valósított meg. A Horthy-rendszer sohasem kényszerítette egy ideológia Prokrusztész ágyába a szellem embereit. A kommunista konszolidáció ideje alatt a politikai vezetés a kultúra területén az Aczél György-féle három t (támogat, tűr, tilt) elvet alkalmazta. Az e felosztás szerinti harmadikat, a tiltást a 20-as, 30-as évek kultúrával megbízott politikusai megközelítőleg sem gyakorolták, ha egyáltalán gyakorolták, olyan követ-

* 2008. június 28-án Szegeden, a Társadalom és politika a Horthy-korszakban című konferencián elhangzott előadás. Horthy Miklós 140, Babits Mihály 125 évvel korábban született és akkor 100 éve indult a Nyugat.

¹ Kosztolányi Dezső Marcus Aurelius című versében az emberi nagysággal szemben a „kan-csal apostol”, „zagyva keletnek elmebetegje” áll.

² Lukács (Löwinger) György a Tanácsköztársaság alatt oktatási népbiztos volt és a vörös hadsereg politikai biztosa. E tisztében a tiszafüredi vereség után Poroszlón 1919 májusában tizedelést hajtott végre, amelynek során nyolc embert főbe lővetett. Kenyeres Zoltán: A Nyugat és kora. Irodalomtörténet, 1995. 3. sz. 382.; Mészáros Gyula: A tizedelő filozófus. Magyar Fórum, 1999. május 13. 11.

kezetes módon, mint a kommunista éráéi. Tudtunkkal egyetlen egy íróat vagy költőt sem ítélték halálra, nem csuktak írói tevékenységéért börtönbe, sőt még némaságra sem kárhoztatták őket, mint az ötvenes években Déry Tibort, Weöres Sándort, a szellemi élet legértékesebb tagjait.

Klebelsberg Kuno a pécsi Erzsébet Tudományegyetem alapkövetételekor elhangzott szavaiból, amelyet a „Nyugat” 1931. június 18-i számában idéz, Klebelsberg mai kollégája is tanulhatna: „Normális körülmények között a miniszter, mint politikai tényező lehetőleg ne avatkozzék irodalmi kérdésekbe, mert az irodalom éltető eleme a szabadság. Most azonban a gazdasági válság következtében a máskor saját lábán álló irodalom is inogni kezd, átmenetileg olyan helyzetbe kerül, amikor szükséges az állami segítség. A végrehajtás azonban most is az autonóm organizmusokra, az irodalmi társaságokra vár.”³ A képzőművészet területén az akkori kulturális politika éppilyen nagyvonalú volt. A Nyugat 1933. március 1-én hosszú cikket közölt Farkas Zoltántól, aki kritikus megjegyzései mellett alapvetően elismeréssel adózik a miniszternek, aki „sok művészt foglalkoztatott”, „sokan jól megélték bőkezű mecénásságából”. Negatívumként csak azt tudta általánosságban említeni, hogy ezt a rengeteg pénzt jobban is el lehetett volna osztani.⁴

A Nyugat 1908. január 1-jén indult. Kezdetől fogva függetlenül politikai csoportosulásoktól, pártoktól. A folyóirat, majd a kiadó működésének több mint harminc esztendeje alatt a fennmaradás sokszor nagyon nagy nehézségek árán előteremtett költségeit mecénások és maguk az olvasók állták. A háromezer példány feletti eladás és az összesen 412 megjelent könyvből befolyt összeg nem fedezte ugyan a kiadásokat, de mindesetre bizonyította: volt olyan, eléggé széles olvasóréteg, amely kellő műveltséggel, érdeklődéssel és anyagi lehetőséggel bírt. Ez a magyar és idegen kultúrák és modern eszmék iránt érdeklődő polgári értelmiség képes volt ideáljait széles körben elfogadtatni, vonzó példákat felmutatni.⁵ Az induláshoz és a későbbi működéshez feltétlenül szükséges anyagi forrásokat gazdag iparosok és kereskedők biztosították. Ezek többsége zsidó származású volt. A századforduló körüli években az Osztrák-Magyar Monarchia három „fővárosa” közül Budapesten élt legnagyobb arányban a zsidóság, 23 %, míg Bécsben és Prágában ugyanez a szám egyaránt 9. Ez utóbbi két városban erősebb volt az antiszemitizmus, a zsidók helyzete Budapesten volt a legkedvezőbb, ezt ők magyar hazafias magatartással hálálták meg, gyakran magyarosították nevüket (ez miniszteri engedélyhez volt ugyan kötve, de senki sem állt útjába névmagyarításnak).

A Nyugat Rt. részvényesei, legfőbb támogatói az 1902-ben megalakult Gyáriparosok Országos Szövetsége prominensei közül kerültek ki. Kiemelkedik közülük a katolizált Chorin Ferenc (1879–1964), akinek a dédapja Chorin Áron (1766–1844) aradi főrabbi, az izraelita egyházi alkotmány megújítója volt. Chorin Ferenc, a Nyugat kuratóriumának elnöke, a II. világháború után egy alapítványon keresztül jelentős ösz-

³ Nyugat, 1931. 848.

⁴ Nyugat, 1933. 321-324.

⁵ „Ez volt az a folyóirat, amely vonzotta és kimerítette a pénzügyi támogatás forrásait az írástudó polgárság körében... megtalálta azt a hangot, mely bár soha nem tette népszerűvé, megfelelt a lakosság anyagilag viszonylag jól álló rétege esztétikai szükségleteinek.” Fenyő Mario: A Nyugat hőskora és háttere. Debrecen, 2001. 79. (Lásd különösen a Pénzügyi háttér című fejezetet.)

szegekkel támogatta a Portugáliában élő Horthy Miklóst és családját. Hatvany Lajos báró mellett a másik nagy mecénás, a mélykúti születésű Fenyő (Fleischmann) Miksa (1877–1972) részt vett a folyóirat szerkesztésében is. Fenyő 1927-ben francia és olasz nyelven cikket írt Magyarország túlzott megbüntetése ellen (Trianon és annak hatása). Babitsot kérte fel, hogy legyen legkisebb fia, Mario kereszta, aki gyermekeinek a Jean-Pierre Ady és Gian Carlo Babits keresztnvet adta.

A Nyugat közéleti, politikai irányultságát az első világháború után elsősorban Babits határozta meg. Szemléletét a Figyelő című állandó rovat közvetítette: az itt megjelent írások kiválasztása, a (fő)szerkesztő hozzájuk fűzött megjegyzései nem sok kétséget hagynak afelől, miként sikerült egy értékrendszerében szélsőségektől mentes, ítéleteiben megbízható és egységes szellemi műhelyt kialakítani. A nemzet érdekeinek, a keresztény-európeér humanitás szempontjainak együttes és következetes képviselésének kialakulásához személyes sorsának tanulságai is hozzájárultak. 1918 őszén, Kunfi Zsigmond minisztersége alatt felmerült Babits egyetemi tanári kinevezése. Erről 1919 januárjában döntés született, és április 1-jén megtartotta első előadását a pesti bölcsészkar magyar és világirodalom tanszékén, de hivatalosan csak május 17-én jelent meg a kinevezés. Az egyetem miniszteri biztosa ekkor régi barátja, Dienes Pál volt.⁷ Ez az esemény súlyos teherként nehezedett rá. A „vörös katedrára” felültetett mester ellen a Tanácsköztársaság bukása után támadások indultak: elvették professzori nyugdíját, kizárták a Petőfi Társaságból és nyilvántartásba vették „mint a fennálló társadalmi rendre veszélyes egyént”. (A listáról Fenyő Miksa közbenjárására 1922. februárjában vették le.)

Támadták balról: költészete „ringyó finomkodás ... miközben tehát módjára kérődzik” (Hevesi Gyula népbiztos felesége, Stern Jolán), „jellemtelen kutyadisznó”, „agyad egy romlott konzerv” (Szamuely Tibor felesége, Szilágyi Jolán); jobbról: „nem tanult semmit a kommunizmusnak nevezett héber svindli után sem” („Gondolat”, október 5.).⁸ Babits válasza a Magyar költő kilencszáztizenkilencben című tanulmány volt, amely a Nyugat 1919. novemberi számában jelent meg. Itt leírja, miként történt, hogy a „vörös gazok” besározott eszmék rongyával nevemet is beszennyezték”. „... eljött hozzám két Barát: a szélkakas Költő (Balázs Béla – P. J.) minden világnézetek lovagja, s az esoterikus Filozófus (Lukács György – P. J.), az elvarázsolat gondolatgombolyító. Úgy volt ő elvarázsolva, hogy csomót látott ott is, ahol nem volt, s csomót kötött, ahol bontani vélte, a Költő pedig, szegény szélkakas, neki forogni kellett minden szélre, mert azt hitte, hogy minden szél istentől jó, ez volt a vallása.”⁹ Lukács szakított korábbi (1918), kanti etikai alapon álló humanizmusával, amely mellett Babits következetesen megmaradt (Kant és az örök béke, 1918), „Friedrich Hebbel Judit című drámájának bűnről szóló híres paradoxonját vállalva. »És ha Isten közém és a nekem rendelt tett közé a bűnt helyezte volna – ki vagyok én, hogy ez alól magamat

⁶ Babits neve 1917. június 16-i számtól szerepel a címlapon szerkesztőként, Fenyő Miksa helyén, előtte a főmunkatársak között volt. 1939. őszétől csak Babits neve szerepel, a lap a főszerkesztő halálával de jure megszűnt (1941. augusztus 1.).

⁷ Lukács György közoktatásügyi népbiztos felkérésére. A rendelet a Tanácsköztársaság című hivatalos lapban jelent meg. Sipos Lajos: Babits Mihály és a forradalmak kora. Budapest, 1976. 62-70.; Éder Zoltán: Régi napok illata. Budapest, 2002. 171.

⁸ Sipos Lajos: Babits Mihály. Budapest, 2003. 91. skk.

⁹ Nyugat, 1919. 911-929, idézet: 921.

kivonhatnám?»¹⁰. (Lukács ezzel léphetett Thomas Mann regényalakjává, Naphtává válás útjára. A Varázshegy okos zsidó-jezsuitája persze a Settembrinivel vívott párba végén saját magát lőtte fejbe, nem a katonákat.)

Babits a Jobb és bal című, szerkesztettségében is zaklatott, politikai allúziókkal megterhelt versében két, összeütköző ideológia politikai gyakorlatának következményei közé állítja önmagát. Az egyetlen lehetséges út a felfelé emelkedés. A dantei gondolatot¹¹ átvéve hangsúlyozza: a tűz „ösztone”, hogy másokra is hatva felfelé emelkedjen.

Láng, láng, meddig cibálnak badar
Szelek
Jobbra és balra? Hajlik a láng jobbra,
hajlik balra de mit neki
jobb és bal: ki csak fölfelé tör?

.....
Ki állíthat
jobbra vagy balra engem?
Labdázatok, mindenkié vagyok!
Csak majd az Isten
ha Ítélet trombitája szól,
állítand jobbra vagy balra.
A többi: játék....

Fenyő Miksa a Nyugatról szóló feljegyzéseiben jóval később, a Rákosi-rendszer kulturális politikájának ismeretében, arról írt, hogy a magyarságban dolgozó egészséges szellemi erők megakadályozták, hogy a Tanácsköztársaság után a győztesek „a gondolat abszolút ellenőrzésének hatalmát” magukhoz ragadják. A bal- és jobboldali terrornak véget vető Horthy-korszakban egy író ellen indítani tervezett per legelején, már az ügyessel való első találkozáskor is látni lehetett, nem lesz semmiféle „ügy”. Ezzel a politika megteremtette a minimális feltételét annak, hogy a Nyugat folytatni tudja küzdelmét „egyetlen principiumért: a gondolat szabadságáért, melyben minden bennfoglaltatik: emberi jogok, szociális igazság és humánus”.¹²

Azt, hogy az ország politikai hatalom szempontjából első embere az 1920-as, 1930-as évek során nem vagy csak közvetve szerepelt a folyóirat hasábjain, feltétlenül elismeréssel kell tudomásul vennünk. Sem a kormányzó nem akart politikai tőkét kovácsolni magának, PR-jához, az irodalmat erre eszközként használva, sem pedig nem folytatott

¹⁰ Kenyeres Zoltán i.m. 382.

¹¹ Dante, Isteni színjáték, Paradicsom, I. 139-141. Az említett tanulmány végén Babits Dantéra utal: „Hányszor éreztem, hogy nekem szól Dante jóslata”. A firenzei költő szavait felhasználva írta le Babits saját helyzetét: hosszan idézve Brunetto Latini egykori tanítványa nagy, de szenvedésekkel teli sorsáról mondott próféciját (Pokol, XV. 61, 64-77: „E barmok.../ ne tiporják azt a szent füvet le, / Mely trágyájukon még fakadni tudhat / A régi, jó magvakból.) Az itt közölt fordítás nem teljesen azonos a végleges változattal.

¹² Fenyő Miksa: Feljegyzések és levelek a Nyugatról. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Vezér Erzsébet. Budapest, 1975. idézetek: 148., 143. (Herkules oszlopain túl)

olyan politikát, amely az írókat megszólalásra, tiltakozásra kényszerítette volna. Horthy neve a Nyugat repertóriumban¹³ egyetlen egyszer tűnik fel, az 1940. évi negyedik számban. Joó Tibor történész egy viszonylag hosszú (15 713 karakter) tanulmányt közölt Horthy Miklós és kora¹⁴ címmel. Az ismételésektől sem mentes írás igen elismerően szól a kormányzóról. A történész kiemeli, hogy ez pártviszályoktól súlyosan terhelt országnak lett a vezetője, aki személyi adottságainak is köszönhetően egy ponton biztosan összeforrasztotta a nemzetet, s ez a kormányzója vetett hit. „A választott kormányzó valóban urává vált nemzete lelkének, mert megérezte, hogy egy vele.”

Horthy vezetői adottságai, származása, annak a társadalmi rétegnek a küldetése, amelyből származik, predestinálták őt arra, hogy egy egész korszak a nevét, ősök által meghatározott, történelmi személyiségének jegyeit viselje. Íme, a tanulmány néhány kulcsmondata, több fejezetből összeválogatva.

„Ő is annak a birtokos középnemes rétegnek a fia, mely nagyjában maga a nemzet volt csaknem mindmáig. De ez az osztály volt az is, amely Babits Mihály megállapítása szerint is, megteremtője és fenntartója volt a magyar kultúrának és irodalomnak, s ezek szellemét is ők adták. Az egyik a dunántúli katolikus nemesség, mely azt a nehéz szerepet vállalta, hogy az uralkodóházhoz hűségben igyekezzen vele szemben megőrizni a nemzetet. A másik a tiszai, párciumi református nemesség, a Rákócziak népe kevésbé hajlékony, merészebb és merevebb. Amaz vágyóbban tekint nyugat felé, emebben erősebb az önelégtség érzése, a magamurasa akarata. De egyik a nemzet szerelmében. Horthy Miklós a Rákócziak népéből származik. De pályája, neveltetése nyugatra vitte, beleoltotta a dunántúli nemesség szellemét is s személyisége egyike az utolsó évszázadban egyre szaporodó szerencsés szintéziseknek. Benne osztályának teljességét szemlélhetjük.”

Joó tanulmányát 1940 mérhetetlen bizonytalanságának leírásával kezdi: nem lehet tudni, milyen új nemzetközi viszonyok, milyen új eszmék, gazdasági és szociális viszonyok, milyen Európa térkép emelkedik ki a jelen „dühöngő vulkánjából”. Egyetlen biztos pont, s ebben a hivatkozott főszerkesztő egyetértését is bizonyosan bírta, a kormányzó bölcsessége és ereje.

Babits 1938. február 10-én súlyos gégeműtéten esett át¹⁵, amelynek következtében hosszú időszakokon keresztül nem beszélhetett. A kórházi ágyból is figyelte a történelmi eseményeket, kifejtette velük kapcsolatos álláspontját. Beszélgetőfüzeteiben¹⁶ Horthy (vagy: kormányzó) nevét tizenháromszor írja le. Ezek az említések néhány téma köré csoportosíthatók. A magyar nemzeti (nem akarunk németek lenni) érzés erősödésének a reménye, Horthy németekkel szembeni ellenállása („bizonyos józan ellenállást szeretne Horthy is”)¹⁷. Horthy viszonya a nyilasokhoz és Szálasihoz.¹⁸ Az Anschluss után Babits növekvő aggodalommal fogalmazta meg kétségeit: „Kíváncsi

¹³ Nyugat repertórium. Összeállította Galambos Ferenc. Budapest, 1959. 408.

¹⁴ Nyugat, 1940. 155-159.

¹⁵ Lásd „...Kínok és álmok közt...” Szerkesztette Sipos Lajos. Budapest, 2004. Ebben a kötetben Gyenes György tanulmánya részletes, dokumentumokkal ellátott kórképet ad: Babits Mihály daganatos betegsége, 171-183. A tumor a garat alsó vagy a légcső felső részéből indult ki.

¹⁶ Babits Mihály: Beszélgetőfüzetei. I-II. köt. Budapest, 1980.

¹⁷ Uo. 1938. március 17. I. 488.

¹⁸ Uo. 1938. március 31. I. 651.

vagyok, Horthy bejelenti-e, hogy átadjuk az országot a nyilasoknak, vagy azt, hogy elbánik velük.”¹⁹ Horthy április 3-án rádióbeszédben meg akarta nyugtatni a kedélyeket, de Babits nem volt biztos abban, hogy a hatalom még Horthy kezében volt: azt mondták Szálasinak, van még Magyarországon hadsereg, mire az azt válaszolta, a hadsereg inkább enyém, mint Horthyé.²⁰

Az ismételt orvosi beavatkozás következtében előálló némaság miatt 1940. októberétől november végéig folytatja az írásban való „beszélgetést”. Ezek, témánk szempontjából, a Horthy elleni merénylet hírével, és a kormányzó németellenességével foglalkoznak. 1940. júliusában Wirth Károly nyilas képviselő vezetésével államcsíny tervezetet dolgoztak ki, hogy hatalomba segítsék Szálasit. Babitsot mélyen felháborította az eset. Az összeesküvésről a rendőrség tudomást szerzett. Babits említ egy Wild József²¹ nevű volt vezérkari tisztet, Gömbös Gyula bizalmi emberét, aki a merénylet végrehajtója lett volna. „Szörnyű hírek vannak. Merénylet Horthy ellen”. „Azt hallom, Horthy ellen merényletet követett el egy Wild nevű képviselő.” Különösen kétségbe ejti az a számára lehetségesnek tűnő feltételezés, hogy a merénylet németek bűjtették fel. „Ha ez igaz, hogy Horthy merénylője Németországban menhelyet talál, az nagy bajt jelenthet.”²² Az utolsó fejezetben Hitlert Napóleonhoz hasonlítja, s reméli, hogy egy éven belül elmúlik a hitleri diktatúra. „Horthyt (a németek) nem szeretik. Angolpárti híre van. Teleki nem szereti a németet, de nincs angol kapcsolata. Horthynak úgy látszik, inkább vannak angol barátai.”²³ (Ezután még két Horthy-utalás következik a zsidó-kérdéssel és a filmszínészettel kapcsolatban.²⁴)

Az említett műtét elvégzésére Rudolf Nissen (1896–1981) német specialistát kérték fel. Ő 1933-tól Isztambulban volt professzor. Basch Lóránt kérésére a török közoktatási miniszter lehetővé tette, hogy az Egyesült Államokból való visszatérése előtt Nissen a budapesti Park szanatóriumban megoperálja Babitsot. A műtétet követő napon Horthy Miklós magához kérte a professzort, hogy tájékozódjon annak lefolyásáról és Babits Mihály egészségi állapotáról. Nissen emlékirataiban beszámol erről a találkozásról. „Az operációt követő napon Horthy admirális, Magyarország kormányzója, hívott meg, hogy jelentést tegyek. Jelen volt gróf Teleki. Később miniszterelnök lett; 1941-ben öngyilkosságot követett el. A beszélgetés főképp páciensem körül forgott, akiről azt mondják, hogy az egész világon megcsodált költő lehetett volna, ha nem olyan nyelven írta, amely a világnak ismeretlen.”²⁵

„Egy történelmi korszak egészét, így elejét is a vége határozza meg.” Kezdte tanulmányát Joó Tibor. S azok, tegyük hozzá, akik először számolhattak be róla az utókornak. A középkor így lett a humanista, majd felvilágosult történetírók áldozata. Azok, akik a szemtanúk hitelességével, elfogulatlanul, a tények legteltesebb körét ismerve, sine ira et studio írhattak volna a magyar művelődéstörténet e páratlanul gazdag korszakáról, vagy meg lettek semmisítve, vagy emigrációba kényszerülve a

¹⁹ Uo. 1938. április 6. I. 662.

²⁰ Uo. 1938. április 7. I. 674. Babits Szálasira utalva hozzáteszi: „Ezek mindig forradalmárok. Amilyen forradalom éppen kínálkozik.”

²¹ Uo. 1940. október 23–25. részről II. 55.

²² Uo. Az idézetek 1940. október 23–25. részről, sorrendben: II. 60, 63, 64.

²³ Uo. 1940. október 29. november 12. II. 120.

²⁴ Uo. 1940. november 13–17. II. 137, 226.

²⁵ Gyenes György i.m. 223.

szükséges dokumentumok ismerete nélkül csak emlékeikre támaszkodhattak. Akik itthon maradtak, részben a háború pusztításai miatt, sem rendelkezettek kellő ismeretanyaggal. A Nyugat (ide sorolva most Magyarországot) évezreidei alatt sohasem látott önkényesség, történetfilozófia terror vette kezdetét nálunk. Csak az volt érdemes megőrzésre, ami a marxista üdvtörténetet, a proletárdiktatúra érdekeit szolgálta, minden mást meg kell hamisítani, vagy el kell titkolni (ezekre is bőségesen találunk példákat).

Kizárólag egy kis csoport, a magyar polgárosodás és Horthy ádáz ellenségei kerülhettek olyan helyzetbe, hogy könyvekbe foglalják, iskolákban tanítsák és ezzel lényegében megalkossák a közelmúltat a kollektív emlékezetben. A magyar szellemi élet új, marxista profiljának kialakításában ismét Lukács György kapott jelentős szerepet. Az értelmiség döntő többségét a szovjetek és magyar kollaboránsaik egyszerűen megsemmisítették, jobb esetben némaságra kényszerítették. Ehhez a „Horthy fasizista”²⁶ volt” hamis vádjával utólag nemzetközi támogatást is kaptak. A munka olyan „jól sikerült”, hogy az 56-os forradalom előtt és alatt egyszerűen már nem létezett jobb oldali értelmiség, a törésvonalak másutt húzódtak. A harc a két- vagy többféle baloldal között folyt.²⁷

Nagyon tanulságos egy pillantást vetni, mi történt a huszonnégy szerzővel, aki a Nyugat utolsó, 1941. augusztusi számában publikált²⁸. Harmaduk erőszakos halállal vagy önkéze által 1945 vége előtt meghalt (Radnóti Miklós, Reichard Piroška, Nagy Zoltán, Örley István, Kádár Erzsébet, Honti János, Joó Tibor történetfilozófus, Lovass Gyula), mások emigrálni kényszerültek (Wass Albert, Cs. Szabó László) és külföldön folytatták írói, irodalomtörténeti tevékenységüket, itthon indexre kerültek, hatásuk nálunk akkor alig vagy egyáltalán nem lehetett. Az itthon maradtak nagyobbik és jobbik része 1948 után visszavonulni kényszerült (Illyés Gyula, Szép Ernő, Mátyás Ferenc, a „falu küldötte”, Vas István), Ottlik Géza 1952-ben kuláknak nyilvánították, s ki akarták telepíteni. Másokat megtűrték, de erősen korlátozták tevékenységük esetleges hatását (az evangélikus Schöpflin Aladár, a katolikus Rónay György, Farkas Zoltán művészettörténész, illetve a még élő Rába György). Végül egy-két szerző az új korszak, a diktatúra szolgálatába szegődött, mint a tisztségekkel elhalmozott Ortutay Gyula, a fényes szellők szerzője, Jankovich Ferenc, vagy Kardos László irodalomtörténész. Hárman huszonnégy közül. (Az 1939. szeptemberéig a folyóirat szerkesztői között szereplő Gellért Oszkár 1948-tól lelkes kommunista lett.)

Az e számban ugyan nem publikáló, de a nyugatosokhoz tartozó Weöres Sándor néhány sorban az író és a diktatúra kapcsolatát igen találóan mutatja be: „mit nem gondolok hangoztassam / és mit gondolok elhallgassam / kuss az igaz harsog a talmi / többet sírból kell kikaparni” (Le journal).

²⁶ A fasizmus a latin fasce(m) kb. (vessző)nyaláb szóból ered, s a Mussolini-féle, kezdetben baloldali mozgalmat jelöli. Mussolininek ekkor már nem volt döntő befolyása Magyarországon. Hitler, aki Horthy és Magyarország sorsát meghatározta, német nemzeti szocialistának, nem az olasz mozgalomhoz tartozónak tekintette magát.

²⁷ Pál József: A hallgatás tornya. (Írók a szabadságharc után.) Tiszatáj, 2006. 11. sz. 84-93. József Pál: La torre del silenzio. In: Ripensando a Budapest – cinquant’anni dopo. A cura di Brizzi-Pál-Martelli. Budapest, 2007.

²⁸ A halálos ágyán fekvő Babits két szerkesztőtársa Schöpflin Aladár és Illyés Gyula volt. A témáról: Fráter Zoltán: Olvasni sorok között. A Nyugat utolsó száma. Holmi, 2008. január

A szélesebb társadalmi tudatban nem volt elegendő hétszáz év arra, hogy objektíven lássuk a „sötét” középkort. Vajon mennyi idő kell, hogy meghalljuk a Horthy korszak szellemi élete elfogulatlan főszereplőinek a szavát? Miért nem Babits Mihálynak, Fenyő Miksának, Chorin Ferencnek, a pártatlan tanúknak hiszünk? Miért nem nézünk az egész korszakot a maga teljességében, erényeivel, hibáival együtt? Miért csak az elfogult ellenségek szava jut el mindenüvé, amely gyakran a tények megváltoztatásával vagy elhallgatásával prekonceptiója szerint alakította ki a történelmi képet? 1945-ben a magyar kisgazdák egészen másképp látták Horthy közelmúltbeli szerepét, mint a hazai kommunisták, akiket végül Sztálinnak kellett a Horthy-kérdésben mérsékleltre intenie. (Ismét egy szomorú párhuzam az 1956-os forradalom utáni megtorlásokkal.)

EGYHÁZAK ÉS IDEOLÓGIÁK

Zombori István

HORTHY, ZADRAVECZ ÉS SZEGED

1919

1918 októberében az első világháború véget ért, sajnálatos módon az Osztrák–Magyar Monarchia teljes vereségét hozta. A katonai vereségen túl azonban alapvető politikai és nemzetközi változásokat is hozott ez a tény. IV. Károly, mind osztrák császári, mind magyar királyi címéről lemondani kényszerült, kikiáltották az osztrák állam függetlenségét, illetve az önálló magyar államot. Bár a magyarok 1526 óta saját önálló magyar államot szerettek volna, ez az esemény mégis váratlanul érte az egész hazai közvéleményt. Az így keletkezett zűrzavaros belpolitikai és nemzetközi viszonyok közepette, mind politikai, mind gazdasági téren ellentmondó intézkedésekre, kormányalakításra stb. került sor. Az ún. őszirózsás forradalom következtében Budapesten létrejött új kormányzat és az abban meghatározó szerepet játszó gróf Károlyi Mihály révén sajátos szerephez jutott Budapest. Az események jól ismertek, 1919 tavaszán a polgári–szociáldemokrata kormányt a Kun Béla-féle proletárdiktatúra váltotta föl. Ennek a kommünnek az intézkedései természetes módon nem találkoztak olyan elismeréssel az ország egészében, mint ahogy azt a hatalom képviselői remélték.

A lassan magához térő politikai elit tagjai, legyen szó a korabeli arisztokrácia, illetve a polgári pártok képviselőiről, részben kiszorultak, részben kivonultak a kommün képviselte magyar hatalmi viszonyok közül. Így érthető módon ezek szervezkedéseire először az országon kívül, Bécsben került sor, majd a fölbomlóban lévő hajdani Nagy-Magyarország déli részén, Aradon alakult egy, a bolsevik rendszerrel szembeforduló kormány gróf Károlyi Gyula vezetésével. Mivel ez időben (1918. december – 1920. március) Szeged az antant erők döntése folytán francia megszállás alá került, és a francia katonaság a helyi belpolitikai viszonyokba nem szólt bele, az aradi kormány 1919 nyár elején Szegedre költözött. Így egy rövid időre, pár hónapra Szeged az ország „második fővárosává” vált, Budapest ellenpólusaként. Jelen írásunkban erről az időszakról, és a sokszínű politikai élet itteni politikai képviselői közül két meghatározó személyiségről szeretnénk a továbbiakban szólni: Horthy Miklósról és Zadravecz Istvánról.

Talán furcsa és első pillanatban különösnek tűnő a két személy egymás melletti említése, de tanulmányunkban éppen azt próbáljuk kifejtetni, hogy e két személy találkozása milyen fontos és az ország egész jövőjének további alakulására milyen sorsdöntőnek bizonyult. Természetesen nem két azonos fajsúlyú emberről van szó, hiszen Horthy Miklós a 20. századi magyar történelem meghatározó személyiségévé lépett elő, Zadravecz pedig az itt részletezett két hónapon túl még néhány évig volt – egyre csökkenő mértékben – a magyar közélet ismert és egyre kevésbé meghatározó szereplője. Ugyanakkor az 1919 nyarán kifejtett munkássága egy olyan pillanata a magyar történelemnek, amely az események sajátos fordulatában meghatározónak bizonyult. Erre szeretnénk részletesebben kitérni.

A hazai történetírás és közgondolkodás nem tud mit kezdeni a magyar történelem meghatározó személyiségével, Horthy Miklóssal. Saját kora (1919–1945), a kötelező dicséreten túl nem alkotott tárgyilagos képet és ezt nem is róhatjuk föl nekik. Az 1945-

ben szovjet segítséggel hatalomra került rezsim viszont az 1919-es vörös forradalom leverőjét, a harcos, meggyőződéses bolsevikellenes államfőt, azaz az „ősellenséget” látta benne, akinek csak negatív tulajdonságai voltak. De a pártállami rendszer ideológusai is érezték, hogy mindez kevés, ezért – bár a győztes hatalmak nem voltak hajlandók Horthyt háborús bűnösneként felelősségre vonni, még a Szovjetunió sem – Rákosiék kikiáltották a kormányzót fasisztának és a nevével jelzett korszakot Horthy-fasizmusnak. 1956 után a minősítés maradt, és minden rosszért, ami a 20. században addig történt, őt tették meg ki bűnösnek.

Ez a bélyeg olyan tartósnak bizonyult, hogy a mai napig nem lehet jót, elismerőt mondani róla, személyéről, államfői érdemeiről dicséretet semmit, korrekt értékelést is alig. Meggyőződésünk, hogy ez a szemlélet tarthatatlan, Magyarország számára káros. Saját önbecsülésünknek, önértékelésünknek tartozunk azzal, hogy a 21. század második évtizedére kialakítsuk a reális Horthy-képet. A jelen írás arra vállalkozik, hogy néhány új adattal hozzájárul az adósság törlesztéséhez.

Manapság gyakran hangzik el: „Megfelelő embert a megfelelő helyre, a megfelelő időben.”

Vannak helyzetek, amikor megfelelő ember kerestetik. 1918 őszén az ezeréves magyar állam újkori történetének legnagyobb viharát éli, és kiderül, hogy hajójának ekkor se kormányosa, se kapitánya nincs, s fejvesztett módon hanykolódik. Hiszen az Osztrák–Magyar Monarchia olyan volt, amilyen, de 1526-tól mégis csak működött. Ez az államforma egyik pillanatról a másikra megszűnt. Nem volt államfő, hiszen nem volt többé király, és az uralkodó osztály, amely a királyságban nőtt föl, és évszázadokon át ezt a tradíciót hordozta magában, egyik pillanatról a másikra ott maradt tanácstalanul.

A történésznek nehéz dolga van, mert ismerünk bizonyos tényeket, tudjuk, mi és mikor történt. De azt, hogy abban a helyzetben miért úgy alakultak az események, ezt kibogozni már nagyon nehéz.

A címet azért választottam, mert azt szeretném vizsgálni, hogy ebben a káoszban, ami már 1918-ban jellemezte Magyarországot, honnan, hogy kerül oda egyszer csak valaki, nevezetesen Horthy Miklós, aki aztán két és fél évtizeden keresztül meghatározta Magyarország történelmét.

Egyáltalán ki volt ez az ember? 1918-ban Horthy Miklós ötven éves. Általában az ember életében az ötvenedik év a visszatekintés ideje, számot vetve, hogy mire is jutott. 1918 elején Horthy az Osztrák–Magyar Monarchia meghatározó személyisége, hiszen a flotta parancsnoka. Az Osztrák–Magyar Monarchia katonai vezetésének első öt főjében benne volt. A király által becsült, nemzetközileg is elismert személy, aki szellemi és fizikai ereje teljében, gazdag diplomáciai tapasztalattal, nagy nyelvtudással rendelkező valaki, aki tizennégy éves kora óta a Földközi-tengeren, hajón töltötte az életét. Itt érdemes megállni egy pillanatra! Horthy Miklós 1882-ben vonult be a tengerészeti iskolába, s 1918 októberéig a flottánál volt.

Ez az Osztrák–Magyar Monarchia flottája. Ennek hivatalos nyelve német, a székhelye Pula, amely egy olaszul és horvátul beszélő város. Horthy az 1880-as években egyik hajóról a másikra került, beosztottként, az 1890-es évektől kezdve pedig parancsnoki pozícióba jutott, s karrierje lendületesen felfelé ívelt. Egy dicsőséges életút állt mögötte, de Magyarországhoz igazából nem sok köze volt. Ő az Osztrák–Magyar Monarchia flottájának parancsnoka, mint hajóskapitány beutazta az egész Földkö-

zi-tengert, gyakran járt Angliába, Törökországba, megfordult a Távol-Keleten. Ha megnézzük az ilyen tengerésztisztek életét, azt látjuk, hogy ahol kikötnek, elegáns fogadásokat tartanak, meghívják egymást a hajóikra, azaz egy nagy protokollal teli nemzetközi közegben éltek. Az idő így telt Horthynál is 1918-ig. Ráadásul van egy időszak, 1909-től 1914-ig, amikor Ferenc József mellett szárnysegéd Bécsben, és az uralkodó mellett a birodalom ügyeit intézi. Amikor Horthy kapcsán Kenderest emlegetjük, ott 1882-től 1918 novemberéig nem sok időt töltött.

Amikor 1918 őszén neki jut az a dicstelen feladat, hogy bár sikeres flottaparancsnokként, de a vesztes háború miatt át kell a flottát adni a jugoszlávoknak, akkor az ötvenedik születésnapját betöltő Horthy élete mélypontjára kerül. Elment Bécsbe és jelenti királyának, hogy volt flotta, nincs flotta, de mondhatná neki azt is, hogy volt monarchia, nincs monarchia, és hozzátehetjük, hogy volt császár, nincs császár, volt király, nincs király. Ezek után Horthy hazautazott Kenderesre, ott töltötte a telet és a tavaszt. Gondoljunk bele, adva van egy élete teljében lévő katonaember, aki emberek ezreinek, hajók tucatjainak parancsolt, a kor információs szintjén órákon belül tudta, mi történik Londonban, vagy Isztambulban, s most hazamegy Kenderesre, ahol nem tudni, hogy volt-e egyáltalán telefon. Ez az ember, akinek egy szavára szétbombáztak egy várost, vagy elsüllyesztettek hajókat, most arról kellett döntenie, hogy Józsi menjen a dűlőbe három kocsi trágyával, vagy sem. Próbáljuk átérezni ezt az emberi helyzetet.

Nézzük a másik oldalról! Budapesten káosz van, „kedves román vendégek” jönnek Magyarországra tízezer katonával, a déli végeken ott vannak a szerbek, Szegedre – a változatosság kedvéért – néhány száz francia gyarmati katona érkezik, északon a csehek jönnek látogatóba. Károlyi Mihályról nem kell bővebben szólni, vele együtt jöttek az elvtársak. Ez zajlik Budapesten, az ország központi részében. A társadalom másik része szervezkedik Bécsben, Aradon, később Szegeden. Ez a helyzet 1919 tavaszán, nyár elején.

Ekkor, 1919 első hónapjaiban, amikor a megfelelő embert keresték, akkor valakinek eszébe jutott Horthy Miklós és üzentek neki, hogy jöjjön. Horthy májusban Szegedre jött, és itt fölkérték, hogy vállalja el a hadügyminiszeri tiszteletet. Ő azt mondta, hogy köszöni szépen, majd meggondolja, és hazautazott. Egy hét múlva visszajött, és azt mondta: nem tudja tovább hallgatni a kenderesi fa – más források szerint a kenderesi fű – suhogását, és vállalta a feladatot. De azért tegyük hozzá, hogy a június 6-án Szegedre érkező, innen augusztus 13-án repülővel a Dunántúlra induló Horthy ez alatt a két hónap alatt – és erről szeretnék szólni – nem akármilyen időszakon ment keresztül. Az előbbieken már érintettük, hogy Horthynak fogalma nem volt arról, mi van Magyarországon. Ő az akkori Európát, az akkori Osztrák-Magyar Monarchia ügyeit jól ismerte, járatos volt az udvari viszonyokban, de ezen belül, hogy Magyarországon konkrétan mi zajlik, arról különösebb tudása nem volt. Mivel ő a tengeren, később Bécsben élt, azt sem tudta, hogy milyen a budapesti politikai élet, hogy ki kicsoda és mit csinál a közéletben. A másik terület Kenderes, amiről nem lehet azt mondani, hogy az egy több tízezer holdas nagybirtok lett volna, hanem csak egy szerény kis középbirtok, szóval ez sem volt perspektíva. Ezek után szánta rá magát mindarra, amiről már tudunk.

Amikor ő eljött Szegedre, egy eléggé tájékozatlan, sőt politikailag teljesen fölkészületlen úriember volt. Bizonyos értelemben azt mondhatnánk, hogy katonailag is az,

hiszen szárazföldi hadműveletekben nem vett részt, az első világháborút ő a tengeren harcolta végig. Ez nem kritika, csak tényközlés. Amikor ide került Szegedre, találkozott az „ellenforradalmi” szervezkedés embereivel, akik részben olyan katonatisztek, akik első világháborús ismeretekkel rendelkeztek. Ugyanakkor megismerkedett a szegedi városvezetéssel, amely értelmes szegedi polgárokból állt: polgármester, főispán, hivatali tisztviselők, ügyvédek, vállalkozók stb. Ezekkel megismerkedve különféle információkat szerzett, amelyek egymásnak igencsak ellentmondóak lehettek, hiszen ki-ki a maga szemszögéből, a hatalomhoz való viszonyából értékelte az eseményeket. Van itt még egy hatás Szegeden, ami őt érte, és Horthy számára – ezzel együtt Magyarország számára is meghatározónak bizonyult –, ez pedig a páter Zadravecz Istvánnal való találkozás.

A ferences szerzetes a szegedi szellemi élet meghatározó egyénisége volt. Ő az alsóvárosi ferences kolostor vezetője, akire mondhatnánk, hogy csak egyszerű ferences atya, de ő messze több volt ennél. Egy Rómában tanult, több nyelven tudó, intelligens, művelt ember, aki, amikor 1914-ben a rendi előjárói a szegedi Mátyás téren lévő kolostorba küldték, igencsak szétzilált, elrugaskodott viszonyokat talált. Nekiállt, és néhány év alatt rendet teremtett, mind szellemileg mind fizikailag. Felújította a kolostort, a templomot, de ami a lényeg, hogy ennek a többezres alsóvárosi parasztpolgárnak, ennek a nagyon öntudatos, színmagyar, katolikus, paprika- és egyéb mezőgazdasági termelésből élő gazdátársadalomnak a vezéregyénisége lett.

Úgy gondoljuk, páter Zadravecz István (1884–1965) személyisége és munkássága e városban, amely néhány esztendőre korlátozódott, igen fontos. 1914 augusztusában érkezett Szegedre az alsóvárosi kolostorba, mint a megreformált ferences rend egyik meghatározó bázisára. Az ő tevékenysége a kolostorban, a templomban, a városban, meghatározónak bizonyult. A rendelkezésünkre álló források elsősorban a ránk maradt részletes *Historia Domus*¹ segítségével megpróbáljuk Zadravecz tevékenységét részletesebben bemutatni. Szükséges lenne azonban – ismereteink szerint már foly-
nak a munkálatok –, hogy az általunk is hivatkozott Zadravecz napló tényleges, pontos, elfogultságmentes teljes szövegét kézbe vehessük, hisz a rendkívül rosszindulatú módon és célzatosan publikált részletek 1967-ben az adott pártállami nézetek tükrözését volt hivatott szolgálni. E szerint a klerikális reakció Zadravecz által képviselt része összefogott a horthysta ellenforradalmi katonatisztek és az őket támogató arisztokrácia képviselőivel és együtt teljesítették ki negatív hatásukat. Természetesen ezen koncepciók nézeten túllépve, végre kell hajtánunk a konkrét forrásokon alapuló részletes esemény- és életrajz-történetek kidolgozását, amelyek nélkül nem alkotható reális kép.

A részletes *Historia Domus* általunk nem ismert, de kétségtelen az ismert személyi összetételű kolostor ferences szerzetesei közül valaki által vezetett oldalak világosan mutatják azt a rendkívüli aktivitást, amelyet Zadravecz a kolostorban és a városban kifejtett. Mindjárt hozzá is kell tennünk, hogy ez a nagy műveltségű, széles

¹ A szegedi alsóvárosi templom és kolostor *Historia Domus*-át 1950-ben a szerzetesrendek elhurcolásakor a többi irattal együtt elvitték. Az iratanyag egy része később Szegedre, a Csongrád Megyei Levéltárba került. 1990 után a ferences rend ezeket a dokumentumokat – így a *Historia Domus* köteteit is – visszakapta és ma Budapesten, a Margit körüti rendházban őrzik. Szegeden a Levéltárban azonban mikrofilmen tanulmányozható az egész gyűjtemény. Mi a munka során a mikrofilmről készült másolatot használtuk.

látóköri pap, aki Gyöngyösről érkezett ide, fölismerte Szeged fontosságát, és saját templom-kolostorának a magyar történelemben az elmúlt évszázadokban betöltött szerepét. Ennek megfelelően a rossz állapotba került épületegyüttest, amelyet nemcsak az évszázadok, hanem az 1879-es szegedi nagy árvíz is jelentősen megrongált, nekiállt fölújítani. Ez a kolostorépülettől a templomon át teljes körű munkálatokat jelentett: a fő- és mellékoltárokat, azok talpazatait, oltárképeit, a különböző egyházi felszereléseket, az orgonát, a templomba vezető ajtókat és más egyéb berendezéseket, a fűtést stb. korszerűsítette. Ugyanakkor ki kell térni arra is, hogy Zadravecz nem volt hajlandó bezárkózni a kolostorba, tevékenysége Szegedre és környékére, illetve a szerzetes rend rendi hálózata révén az egész országra kiterjedt. A *Historia Domus* olvasva gyakran látjuk, hogy elutazott Gyöngyösre, Pécsre, Szabadkára, Radnára, Budapestre, és természetesen nemcsak kolostorokról, hanem templomokról is szó van. Ezért jó kapcsolatot tartott Glattfelder Gyula temesvári püspökkel, aki előljárója volt. Meg kell jegyezni, hogy Glattfelder több alkalommal is, amikor Szegedet főpásztori látogatás céljából (bérmálás, ünnepi mise) fölkeresi, mindig találkozik Zadravecz-cel, vagy úgy, hogy Zadravecz vesz részt a szertartáson a város valamelyik templomában, vagy a püspök látogat el az alsóvárosi kolostorba.

Zadravecz kapcsolatrendszere és személyes tekintélye szinte megérkezte első pillanattól kezdve kiterjedt a város világi vezetőire is. Gyakran hívják meg őt a Városházára, vagy látogatja meg őt a polgármester, vagy a város főispánja. Viszont szembetűnő, hogy szinte ideérkezésétől kezdve, a már zajló első világháború eseményeire tekintettel, Zadravecz minden lehetőséget megragadott, hogy a templomban a napi misék és litániák kapcsán rendszeresen könyörgést tartson és imádkozzon a hívekkel, a fronton harcoló katonáért és a magyar sikerekért a háborúban. Ugyanakkor 1915. július 5-én olvashatjuk, hogy a templom előtt Zadravecz szentelte föl a harcba induló szegedi tüzei zászlaját. A későbbiek folyamán is megfigyelhetjük ezt az aktivitást, amely az egyházi kereteken messze túllépve a közélet és vitathatatlan módon a politika terén megnyilvánul részéről. Zadravecz igen jól ismerte föl a sajtó szerepét. Ez magyarázza, hogy 1915. november 23-án összehívja a város polgárait, hogy próbáljon pénzt keríteni egy új, katolikus újság elindítása céljából.

Azt is meg kell jegyezni, hogy a háború folyamán, amikor a templom harangjait elviszik ágyúöntés céljából, akkor a hívekkel együtt szomorúan búcsúztatja a templomnak nagy veszteséget jelentő harangokat, ugyanakkor rámutat annak fontosságára és jelentőségére a fronton harcoló katonák számára. Nagyon érdekes föllépése 1917. június 10-én, amikor a város főispánjának kérésére elmegy a Korzó Moziba este 10 órakor tartott nagygyűlésre, ahol „hatalmas hazafias” beszédet mondott a hadikölcsön-jegyzés fontosságáról, ami a „fronton inneni hazafias kötelesség” része. Külön megjegyzi a *Historia Domus*, hogy a város különböző polgárai biztosították Zadraveczet arról, hogy nagyon fontos feladatot látott el „e szokatlan eljárásában”, amelyben fél órára lelépett Krisztus papjai szószékéről, és a jó ügy érdekében a „Thália papjainak pódiumára hágott”. Az is egy érdekes esemény, hogy 1917 decemberében szombat esténként papjai részére szociális kurzust szervezett, ahol arról tartott előadást, milyen feladata van a hitéleten túl a papoknak a hívek gondozása terén. 1918 áprilisában, az ő többéves szervezése révén a kolostor egy részében megnyitotta a több évszázad alatt összegyűlt egyházi kincsekből, műtárgyakból rendezett egyházi múzeumot, amelynek nagy sikere volt, mind az alsóvárosi, mind az egész város hívei körében. 1918. május 18-án Szegedre bérmálásra érkező

Glattfelder inkognitóban fölkereste a templomot, meghallgatta az itteni istentiszteletet, majd megtekintette az egész kolostort. Ezután 24-én a püspök, aki úgy látszik, az egész hetet itt töltötte, ünnepélyes keretek között kereste fel a kolostort, itt bérált, találkozott a hívekkel és természetesen Zadravecz-cel is.

A Historia Domus kiemelt szerepet szentel jónéhány oldalon át 1918. októberben kezdődő forradalom eseményeinek, annak Szeged városát és a kolostort is érintő történéseinek. Ezekre itt nem kívánunk részletesen kitérni, de megjegyezzük, hogy ez elválaszthatatlan Zadravecz személyétől, aki éberén őrködött, hogy a mindjobban radikalizálódott forradalmi események a katolikusokat, és ezen belül az alsóvárosi híveket, a templomot és a kolostort ne sújthassa káros következményeivel.

1918. december 9-én a kerületi katonai parancsnokság kérésére Zadravecz a lak-tanyában nagyszámú katonaság előtt szentmisét tartott, és buzdító beszédet mondott, immáron a köztársaságra fölesküdtő katonaságnak. Ez szintén az ő személyének fontosságát és elismertségét jelzi, mint ahogy az is, hogy 1918. december végén, amikor a francia megszálló katonaság érkezik, akkor a francia katonai parancsnok Szegeden az itteni viszonyokról tájékozódva, találkozára hívja Zadraveczet és hosszabb beszélgetést folytat vele. 1919. január 13-án a francia katonai vezetés fölkeresi a kolostort. De nemcsak a franciák körében, hanem pl. 1919. február elején Tabody Zsolt kereste fel a szegedi katonák nevében, majd február 2-án Somogyi Szilveszter polgármester látogatta meg a házfőnököt. Jellemző a viszonyokra, hogy 1919. március 15-én a Szegedi 48-as Párt alelnökévé választotta Zadraveczet, ami elég furcsa egy katolikus szerzetes-pap esetében. Figyelemre méltó, hogy a Historia Domus azonnal megjegyzi, Zadraveczet erről a határozatról előzetesen nem kérdezték meg. A Glattfelder püspök áprilisban egy leiratot küldött a kialakult helyzetről, amelyet az alsóvárosi templomban is fölolvastak. Zadravecz személye azonban nemcsak elismertségnek örvend, hanem a baloldal a fő ellenséget személyében látja, a Historia Domus arról számol be, 1919. április 16-án, hogy a templom falára röplapokat ragasztottak ki: ezeken egy vörös kéz látható, mely lecsap a barátok közé, a vörös kéz fölött a felirat: „Le a népbutítókkal!”. Az egyik barát fölé pedig oda van írva, hogy „Zadravecz”.

Az, hogy Zadravecz mennyire fontos és népszerű, azt jelzi, hogy 1919 májusában a már Szegeden működő Károlyi Gyula-féle aradi kormány tagjai is fölkeresték és meglátogatták a rendházat. Ugyanakkor május 11-én a templom előtt hatalmas tábori misét celebrál Zadravecz. Mindezek azt jelzik, hogy politikai pártállástól függetlenül, kivéve természetesen a baloldalt, minden fél elismerte az ő tekintélyét. Ezt jelzi július 2. is, amikor este 7 órakor a Klauzál téren egy hatalmas tömeg előtt került sor a nemzeti kormány bemutatkozására, és a sokak által emlegetett nagy buzdító beszédet itt Zadravecz mondta Glattfelder püspök jelenlétében.

Zadravecz sokat tanult az alsóvárosi gazdáktól, és azok is tanultak tőle. Mindannyian egyre inkább azt látták, hogy nagyon nem jó az, ahogy az ország sorsa fordult. Kiváltképp, amikor 1919 elején a kommün hatására épp itt Szegeden bizonyos események történtek. A pesti kommün hatására Szegeden is meg akarták szervezni a Tanácsköztársaságot. Akkor ezekkel az alsóvárosi gazdákkal együtt Zadravecz nekiállt, hogy a leghatározottabban megszervezze az ellenük való föllépést. Nem véletlenül hivatkozik itt Alsóvároson a történelemre, hisz ez az a hely, az alsóvárosi ferences kolostor, amely már az 1400-as években is itt volt a ferences atyákkal, ahová az 1450-es években Hunyadi János idejött és vele az akkori leglelkesebb buzdító szónok,

Kapisztrán Szent János. Innen vonul le a sereg Belgrád alá, Nándorfehérvár alá, ahol több tízezres sereget Kapisztrán szellemi, Hunyadi katonai vezetésével sikerül a török ellen vinni és győzelemre juttatni (1456. július 22.). Az a magyar nép tragédiája, hogy az ezt követő pestisben két hét alatt meghalt Hunyadi (augusztus 11.), október 23-án pedig Kapisztrán Szent János. A lényeg az, hogy Zadravecz pontosan tudta: az akkori magyar társadalomban olyan vezéregyéniségre volna szükség, aki képes az élére állni és rendet teremteni. Amikor Horthy Szegedre érkezett, pár napon belül bemutatták őket egymásnak, akkor Zadravecz úgy látta, hogy Horthy az a személy, aki alkalmas lehet mindeerre.

Azt nem tudjuk, hogy a szerzetesnek volt-e arról fogalma, Horthy mennyire nem ért a dolgokhoz. Ez a két ember nagyon különböző háttérrel rendelkezett. Horthy református volt, Debrecenben és Sopronban tanult, majd a flottához került. Zadravecz viszont Rómában tanult és elkötelezett katolikus volt. A lényeg az, hogy ez a két ember jóban lett. Az itt töltött két hónap alatt Zadravecz fölkarolta Horthyt, aki – némi iróniával úgy mondhatnánk – megkapta a bevezetést a magyarságtudományba, a magyar állam problémáinak és vezetésének kérdésébe Zadravecztől. Történészek, amikor „Horthy-fasizmusról” beszélnek, és csak azt írják, hogy Horthy a Kass Szállóban lakott, állandóan csak ittak és mulattak, ez nem volt igaz. Az igazság az, hogy Horthy sok emberrel találkozott, tárgyalt, de időről időre lement az alsóvárosi kolostorba, ahol a házfőnök szobájában órákon át beszélgettek. Majd estefelé Zadravecz házfőnök és Horthy ellentengernagy átballagtak a Földműves utcába a 7. szám alá. Itt volt az Alsóvárosi Népkör épülete, ahová az esti órákban az alsóvárosi gazdák, földművesek eljöttek, s egy sör mellett kitárgyalták, hogy mit kéne csinálni. Horthy beült közéjük és itt folytatták a beszélgetést. Horthy, aki az élete nagy részét hajón töltötte, Szegeden megismerkedett az itteni öntudatos, a hazáról felelősen gondolkodó, azért tenni akaró gazdálkodókkal. Itt találkozott Vajas Józseffel, aki a népkör elnöke volt, egy becsületes parasztgazda, egyúttal tanító.

Jellemző, hogy maga a *Historia Domus* alig említi Horthy személyét, és nem beszél arról, hogy Zadravecz mikor és hányszor találkozott vele. Június 14-én azonban megjegyzik, hogy a városháza nagytermében a hadügyminiszter elnökletével egy nagygyűlés volt, amelynek katonatororzás volt a célja, és ezen Zadravecz beszélt a nagy és előkelő tömeg előtt. Itt megválasztották a toborzó propaganda elnökévé. A katonai toborzás ezután nagy lelkesedéssel folyt, ebben érthető módon kivette részét. Június 12-én az alsóvárosi népkörben került sor egy nagyszabású toborzó összejövetelre.

Forrásunk beszámol róla, hogy július 27-én, este 7 óra fele a nemzeti kormány a hadsereg fővezérével, azaz Horthy Miklóssal és nagy kísérettel megjelent a kolostorban. Zadravecz fogadta és végigkalauzolta őket, megmutatta nekik a múzeumot és a templomot, ezt a vendégkönyv is tanúsítja. Ezt követően a kormány és tagjai a népkör épületébe mentek át, ahol társasvacsorát rendeztek tiszteletükre. Ott voltak az alsóvárosi polgárok és Zadravecz mondott lelkes pohárköszöntőt a jelenlévőket köszöntve, a kormány nevében gróf Zichy Aladár válaszolt. Mindez egyfajta utolsó eseményének is tekinthető Horthy Szegedről való távozása előtt. Ezek a rendezvények jelzik azt a nagy aktivitást, amelyet ebben a kormány székhelyeként működő városban Zadravecz betöltött.

Ez a két hónap, amit itt töltött Horthy, meghatározónak bizonyult. Ebben Zadravecznek nagy szerepe volt. Amikor 1919. augusztus 13-án Horthy felült a repülőre, akkor egy magyarságtudatában, saját felelősség- és küldetéstudatában nap-

rakész, az ország sorsát fölvállalni akaró és mindazt a megpróbáltatást, ami ezzel jár magára vállaló ember indul el Szegedről, és ez egy nem akármilyen változás. Amikor indult a Dunántúlra, Horthy kérte Zadraveczet, hogy kísérje el, de Zadraveczet előljárói nem engedték. Majd amikor ősszel Horthy bevonult Budapestre (november 16.), akkor Zadravecz már ismét ott volt mellette, de közben is tartották a kapcsolatot. Sokszor Horthy beszédeiben Zadravecz szófordulatait, lelkesítő gondolatait lehet fölfedezni. Amikor Horthy mondja, hogy nagyon szeretné, ha a Budapestre bevonuló hadsereg mellett ott lenne Zadravecz, akkor a szerzetes azt javasolja, hogy a főparancsnok szervezze újjá a nemzeti hadseregben a tábori lelkészséget és vegye föl őt tábori lelkésznek. 1920-ban Horthyt kormányzóvá választják. 1920. június 4-én meglett a trianoni béke, amely minden szomorú és tragikus következményével együtt mégis csak egy nemzetközi szerződés volt. Az önállóvá vált Magyarországot nemzetközileg elismerik, megindul a konszolidáció. A tábori püspök töretlen lelkesedéssel próbálta a trianoni békeszerződés eredményeképpen letargiába esett országot fölrázní. Az kétségtelen, hogy Horthy a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott Zadraveczről. Például amikor 1920-ban az ő tábori lelkési kinevezése van, akkor azt mondja: „Pater Zadravecz István kormánytanácsos urat egész egyénisége, tehetsége, minden alkalommal megnyilvánuló lángoló hazaszeretete és a lelkekre erősen hatni tudó szuggesztív ereje az említett rendkívül fontos méltóság (ti. a tábori püspökség) betöltésére alkalmassá teszi.” 1921-re az a lelkesedés és nemzeti föllépés, amelyet Zadravecz képviselt a budapesti kormányban, illetve a Horthy körül csoportosuló erők számára kezd sok lenni. A szerzetest megpróbálták Horthytól elszigetelni, illetve elválasztani.

Zadravecz fennhangon hirdette, hogy a legfontosabb minden ember számára az irredentizmus. Horthynak is azt mondja: Mi az, hogy irredentizmus? Mit értünk ezalatt? Azt írja: „A magyar irredenta alatt azt értettem mindig, mit minden igaz magyarnak értenie kell, megváltani hazánkat. Éspedig elsősorban megváltani a külső ellenség kezéből, az elrabolt ősi területeket...” Erről sikerült Horthyt meggyőznie. Nem a szétbomlott monarchián kell siránkoznia, hanem a létrejött önálló Magyarország helyét megtalálni. Nem is titkolta Zadravecz, hogy ő számos szervezkedésben részt vett. Emlékirataiban azt írja: „1919. május 2-án az alsóvárosi plébánia nagytermében elzárt ajtók mögött férfi összejövetelt tartottam, csupa tagbaszakadt, előkelő parasztférfiak voltak jelen vagy 60-an. Lelkesen fölesküdtek, hogy vezérletem alatt ön- és haza védelmében készek fegyvert fogni.” Tehát a maga módján, a maga idejében Zadravecz azonnal nekilátott, de nyilvánvalóan tudta, hogy ő csak a szellemi tényező lehet, a megfelelő vezért kereste. Elmondta, hogy 1919. június 6. után, amikor megérkezett, Horthy megkereste őt. Mindjárt a találkozáskor hangoztatta, hogy „nagyon is tudja ki vagyok, és nagyon kér, hogy legyek neki segítségére a toborzásban.” Valóban, amint a toborzó bizottság megkezdte munkáját, Zadravecz bekapcsolódott, és leírja: „ebben igazán derekasan vettem ki a részemet, kocsmáról kocsmára jártam, parasztokhoz, iparosokhoz, munkások közé, beszéltem, nógattam és biztattam az embereket”. Tehát az ország védelmében való föllépést hangoztatta. 1919. június-júliusában ez mindig összekapcsolódott azzal, hogy ennek a mozgalomnak, ennek a hadseregnek egy vezére van: Horthy Miklós. Ezzel Horthy személyének fontosságát akarja kiemelni. Nagyon sok forrásból kiderül, hogy milyen szorosan együttműködtek.

Az alsóvárosi népkör szerepének fontosságát mutatja be Bokor Pál könyve, amely a két háború között jelent meg. A szerző maga is a 1919-es szegedi események

résztvevője, így ír: „Horthy Miklós fővezér a kormány tagjaival július 27-én látogatást tett az alsóvárosi gazdakörben, ahol felszólalt, és többek között tomboló éljenzés közepette a következőket mondta: »Nem szeretek beszélni, cselekedni szeretnék. Nem járok lakomákra, de életemben alig jöttem valahova olyan szívesen, mint ide, a szegedi gazdák közé, mert úgy érzem, hogy itthon vagyok. A nemzet életfájánk gyökere a kisgazda. Ha az jó, a fa ágai újra kivirulnak. Ha megindulunk, akkor a szegedi kisgazdákra bizton számíthatunk.«”

Amikor 1937-ben elkészült a Hősök Kapuja, Horthy Miklós lejött Szegedre és nagy ünnepség közepette avatják fel a Hősök Napján, május 30-án. Ennek az ünnepségnek része, hogy köszönti őt a polgármester, és külön kiemeli, hogy Szeged mennyire odavan Horthyért. Hangoztatja, milyen fontos tényezőként tartják számon, hogy ő 1919. június–júliusában ebben a városban volt, innen indult el, innen kapott indítást. Tehát ez a tény abban a korban közhely volt Szegeden. Amikor a Hősök Kapuja avatása megtörtént, a kormányzó meglátogatta a Horváth Mihály utcában lévő ipari vásárt, majd feleségével együtt otthagya az ünneplőket, és kíséretével 3 óra 5 perckor lehajtatott Alsóvárosra, a Földműves u. 7. számú ház elé. Ott azt a bronz emléktáblát leplezték le, amely a közelmúltban került elő és vált a szegedi múzeum féltett darabjává. Ezen két bronz angyal tartja a magyar címet, alatta három portré látható: balról jobbra haladva, Zadravecz István, Horthy Miklós és Vajas József. Ekkor azt írta az újság: „Az alsóvárosi népkör épületéből indult ki ugyanis a nemzeti hadsereg toborzása, amelyben ennek a három embernek meghatározó szerepe volt. A népkör előtt a kormányzó párt hatalmas tömeg várta, és megérkezésükkor igen melegen ünnepelte. Deák János köri elnök üdvözölte a kormányzót, aki meleg szavakkal köszöntö meg az üdvözlést, megtekintette az emléktáblát, majd a gazdák csoportjához lépett, s velük hosszasan elbeszélgetett.”

Az már a történelem része, hogy 1945-ben gondos kezek gyorsan, mielőtt még illetéktelenek szétverték volna, leemelték ezt az emléktáblát és elrejtették. Csaknem hat évtizeden át próbáltuk minden alsóvárosi ismeretséget latba vetve kideríteni, hogy hol lehet az emléktábla. De aki még tudta, az nem merte mondani, mire mondhatta volna, akkorra meghalt. Néhány évvel ezelőtt mégis előkerült az emléktábla, és bekerült a múzeumba. Ez nem egyszerűen csak egy bronz alkotás, hanem a magyar történelem két történelemformáló hónapjára és három fontos emberére emlékeztető relikvia.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- Bokor Pál: *Szegedországtól Magyarorszáig. Visszaemlékezés a szegedi ellenforradalmi napokra.* 1919. Szeged, 2005.
- Shvoy Kálmán *titkos naplója és emlékirata.* 1918–1945. Budapest, 1983.
- Páter Zadravecz titkos naplója. Budapest, 1967.
- Kelemen Béla: *Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez* (1919). Naplójegyzetek és okiratok. Szeged, 1923.
- Horthy Miklós. Budapest, 1940.
- A Szeged-Alsóvárosi templom és kolostor Historia Domusa.*
- Zombori István: Egy írástudó szegedi parasztpolgár (Vajas József) a 20. század elejéről. In: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve.* Történeti tanulmányok. 1. köt. Szeged, 1995. 205–240.
- Zombori István: Az első egyházi múzeum Szegeden (1918–1950). In: *Múzeumi kutatások Csongrád megyében,* 1997. Szeged, 1998. 105–114.
- Zombori István: *A ferencesek Szegeden.* 500 éves az Alsóvárosi Templom. Szeged, 2003. 8. sz. 18–21.
- Zombori István: Adatok a Szeged-alsóvárosi ferences kolostor 20. századi történetéhez. In: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve.* Történeti tanulmányok. 6. köt. Szeged, 2003. 279–309.

Sarnyai Csaba Máté

KÉT FERENCES A KATOLIKUS AUTONÓMIÁRÓL (1919–1920)¹ PÁTER ZADRAVECZ ISTVÁN² ÉS EGY NÉVTELEN SZERZŐ ÍRÁSAI ALAPJÁN

Az időrendi sorrendet követve először Zadaveczen Istvánnak – az „ellenforradalom Kapisztránjának”³ – autonómia-konceptióját járjuk körül. Mielőtt azonban tanulmányunk főtárgyára térnénk, szót kell ejtenünk a témánk szempontjából hangsúlyos életrajzi elemekről, elsődlegesen Zadaveczen pályájának 1919-es szakaszáról. Ennek felvázolását követően az általa 1919 március első napjaiban írt katolikus autonómia-konceptiót ismertetjük. Végül igyekszünk az autonómia-törekvések zadaveczeni interpretációját a korábbi megfogalmazások legfontosabb elemeivel összevetni, majd a konkrét történeti viszonyok közé helyezve értékelni.

ZADRAVECZ ISTVÁN PÁLYÁJÁRÓL, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ 1919-ES ESZTENDŐRE

Zadaveczen János – az István nevet a ferences rendbe való belépésekor vette fel – 1884-ben született Csáktornyan. Szülei papi pályára adták, tizennégy éves korában lépett be a franciskánusokhoz. A rend Rómába küldte tanulni, itt szentelték fel 1907-ben. Ezután a bajai, majd a gyöngyösi rendi iskolában teológiát tanított. 1915-ben került Szegedre, ahol házfőnök lett. Politikai alkatú ember lévén, a szószéket gyakorta felhasználta arra, hogy az ige hirdetését politikai állásfoglalással kösse össze. A háború alatt tartott szentbeszédeivel jelentős népszerűsége tett szert hívei körében és a városban egyaránt.

Az őszirózsás forradalom Szegeden találta. 1918. október 31-én, a Károlyi-kormány megalakulásakor mondott szentbeszédében így fogalmazott: „Ne gondoljátok, hogy a forradalomnak független Magyarország a célja. Bár ez volna, én szívemből kiáltanám rá az éljent. Vallás, pap, egyház, hazaüldözés az egésznek a mottója!”⁴

¹ A kutatásokat az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok Posztdoktori Ösztöndíja (Pályázatszám: PD 76004) és a Békésy György Posztdoktori Pályázat (pályázat szám BÖ 166/2002) támogatta.

² A tanulmány Zadaveczen Istvánra vonatkozó fejezeteinek részben korábban megjelent formája: Sarnyai Csaba Máté: Az autonómiáról nézetei egy papnak, 1919. március. (P. Zadaveczen István az ellenforradalom „Kapisztránja” a katolikus autonómiáról.) In: Magyarország és Európa 1919–1939. Szerk. Döbör András és Kiss Gábor Ferenc. Szeged, 2001. 107–122.

³ Ezt a szófordulatot Nagymihály Sándor Zadaveczenről szóló könyvének címéből kölcsönöztük. Lásd: Nagymihály Sándor: Zadaveczen püspök, a szegedi Kapisztrán. Budapest, 1941. (a továbbiakban: Nagymihály)

⁴ Idézi: Nagymihály 49.

A proletárdiktatúra, elsődlegesen a francia katonai jelenlét miatt, csupán néhány napig állt fenn Szegeden. Ez idő alatt, miután a budapesti kormányzótanács kimondta az egyház és az állam teljes szétválasztását, március 25-én a szegedi forradalmi kormányzótanács határozata alapján Zadraveczet letartóztatták. Kérdésére, hogy ez politikai okokból történt-e, hiszen ekkor a Károlyi-párt helyi szervezetének alelnöke volt, nem kapott választ. Két nap múlva a tiszavirág életű proletárdiktatúra exponensei elmenekültek a városból, így a páter is kiszabadult.⁵

István atya akkor kerül ismét a politika vérkeringésébe, amikor április 25-én, az előzőnap Bécsből Szegedre érkezett Gömbös Gyula javaslatára, az országban először itt alakult meg az Anti Bolsevista Komite helyi szervezete, amely tagjai közé választotta. Ezt május 4-én hozták nyilvánosságra.⁶

Az ugyanezen a napon, az alsóvárosi Ferences templomban tartott misén megjelent a teljes tisztikar, élén a tábornokokkal. A gvárdián prédikációját a 23. zsoltár pásztor metaforájával kezdte. Úgy értelmezi a közismert képeket, hogy azok – tekintet nélkül minden esetleges eltérésre – az emberek közti megértés teljességének kifejezései. Azt is implicálják, hogy egy igazi hatalom, egy igazi erő létezik a keresztényi szeretet összetartó ereje.

A gvárdián fontosnak tart egy olyan igaz „ideát”, a jézusi életmodellt, amelynek a fényében az emberek megértik, hogy testvérek. Így az erő nem válik egymással szembeni erőszakká, csak a közös jog együttes védelmét szolgálja. „c hasonlata, s tanítása által Jézus a legnagyobb internacionalista.” – hangzanak szavai.

Az ember szerinte kétféleképpen kötődik a világhoz, amelyben él: szellemi, vagyis világnézeti szempontból és anyagi érdekei által. A fent idézett jézusi értelemben, szellemi szempontból internacionalistának kell lenni, „akár Szegeden él az az ember fehér rámába szorítva – akár Afrikában fekete rámába szorítva – akár Budapesten várja szorongva a történendőket”.

A krisztusi internacionalizmustól lép tovább a páter a nemzet fogalmának értelmezése felé. A szónok úgy látja, nem az aktuális politikai küzdelmek révén jön létre a nemzet, hanem a nemzeti szellemben lévő erő alkotja a honszellemet. A hazát szeretni, védeni, hazafinak lenni jog és kötelesség: „Sőt, annak hogy a nagy elv: »egy akol és egy pásztor« teljesüljön, előfeltétele a népek és nemzetek hazaszeretete. A nemzeti- és hazaszeretet alapja tehát a nagy internacionalé szeretetnek [...] Egyik a másikat feltételezi.”

Beszéde következő részében nyíltan az aktuális helyzet felé fordul az egyházi és vállaltan aktuálpolitizál. Értelmezésében a történelmi hagyományokban gyökeredző Magyarország keresztény alapra épülő, független, önrendelkezéssel bíró, a Kárpátoktól szegélyezett „szent föld”: „belesápadna az, ki ezt a megszentelt földet, oly hazaáru-ló internacionalénak akarta kidobni!”

Az általa elgondolt haza és nemzet képét tárgyalva teszi fel a szónoki kérdést a házfőnök: „Hogyan képzelem el a fölépítését?”. Ehhez először a közelmúlt és a jelen hibáit, vétkeit, bűneit kell feltárni. Olyan, kezdetben jogos, vágyak törtek fel a társadalom szenvedő tömegeiben, amelyek elkeseredésbe és jogtalanságba átszápva egészen a fennálló helyzetig, a proletárdiktatúra kilengéséig vezettek. „Legutolsó gondolat-

⁵ A szegedi ferences rendház története. Historia Domus. (a továbbiakban: HD) I. kötet 1820–1920.; 1919. március 25. 705. és 1919. március 27. 706.

⁶ Erről lásd: Dr. Kelemen Béla: Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez (1919.) Szeged, 1922.(továbbiakban: Kelemen) 100.

ként a vörös hadsereggel akartak hazát menteni s újra építeni. És a hazamentő vörös hadsereggel mint rablóbandával találkozunk!”

A megszálló francia csapatok vezetői azt mondják, hogy „amint a magyar nemzet önérzetre ébred, nemzeti kormánya lesz, tárgyalnak vele, s jogait visszaadva kivonulnak e hazából.” Ekkor még nem volt tudható, hogy ebből mi valósul meg. Ebben a helyzetben a magyarság előtt álló feladatot egyértelműnek láttatja Zadravec: öntudatra ébredve menteni a történelmi hazát.

A pusztító internacionális szocializmus képével szembe állítja a „nemes, nacionális szocializmus” képét. Az utóbbi fogalom és gyakorlat a szónok értelmezésében röviden azt jelenti, hogy lett-légyen szó bármely társadalmi osztályról vagy politikai orientációról azok egyeduralomra ne jussanak, így elkerülhető a párturalom és az osztályharc egyaránt. Ehhez tartozik még, hogy a létrejövő szabad országban mindenki lehetősége és tudása szerint tudjon érvényesülni. „Ha ilyen szociális alapra helyezzük a hazát, akkor érvényesül a munkás.”, de ugyanakkor a szellemi munka is megkapja az őt megillető helyet. Ember és ember közötti különbség csak abban lehet, hogy „ki bír többet tenni az édes haza oltárára”.

Egy hétre rá, május 11-én, ünnepélyes tábori misét celebrált, ahol az egész katonai és csendőri tisztkar, valamint a legénység is megjelent. Itt elmondott prédikációja⁷ szorosan kötődik a korábban ismertetett szentbeszédéhez. Az előzőben a polgárság és a munkásság számára ad irányutatást a hazaszeretet mibenlétéről az adott pillanatban, az utóbbiban is ugyanez a szándék vezérli csak most a főként katonai hallgatóság előtt. Kiindulásként a számára legfontosabb katonai erényeket fogalmazza meg: „Én a katonában két erényt láthatok csak: 1. a hazaszeretetet és 2. a fegyelmet.”

A civil polgár hazaszeretete – Zadravec meglátása szerint – elsődlegesen magánérdekére és tulajdonára épül, és így többnyire érdek- és pártharcokba fullad. A katonával ezzel szemben nem állhat egy egyén, egy politikai párt, vagy egy dinasztia privát érdekeinek szolgálatában: „Mert ezek mind dulakodnak a haza adta hatalomért, míg ő a hatalom gyökerét, a haza fogalmát védi s szolgálja.” Az elmúlt évszázadokban a katonai nevelés célja a dinasztia, az uralkodó, és nem a haza szolgálata. A Habsburg-dinasztia a legkevésbé sem forrt össze a haza eszményével. A gárdián különbséget tesz a magyarság érdekeit szem előtt tartó nemzeti király és a „fizetett király” között. Előbbi az, aki kifejezheti a nemzet egységét: „Vér a nemzet véréből, lélek a nemzet lelkéből, test a nemzet testéből.”

A katonák hazaszeretetének pártokra vagy kormányformára való tekintet nélkül a haza idealizált, keresztény nemzeti eszményére kell épülnie. A fegyelem és a hazaszeretet erénye összefonódik a katonaságban. Ez a fegyelem „az alapja minden hatalomnak, minden erőnek.” A rosszul értelmezett militarizmus, mint ahogyan ezt a háború megmutatta, pusztulás és szenvedés forrása. „Ha azonban felette áll a pártérdeknek, felette a kormányformáknak és egy a gerince: „hazám közbiztonságát megvédem”, akkor nem militarizmus a neve, hanem honszerelem!” – jelenti ki István atya.

Záró gondolataiban külön szól a megújuló katonaság parancsnokaihoz. „Minden katonában embert és magyart lássatok!” – hangzanak szavai. Katonának és polgároknak a hazaszeretet összetartó erejére támaszkodva, címre és rangra való tekintet nélkül, össze kell fogniuk az ország újjáépítésében. E nagy újjáépítésben „velünk a

⁷ Nyomtatvány. Csongrád Megyei Levéltár (CSML) Tonelli Sándor iratai. 1919–1939. XIV. 10. 1. doboz Francia megszállásra vonatkozó iratok. 1919–1920.

jó Isten és a Magyarok nagyasszonya!” fejezi be prédikációját Zadravecz István. A következő szempontunkból két esemény miatt is fontos időszak július közepe. 12-én a gróf Károlyi Gyula vezette kormányt felváltotta P. Ábrahám Dezső kabinetje. Horthy Miklós, ekkor még mint hadügyminiszter, felhívta a kormány figyelmét arra, hogy a sikeres ellenforradalmi katonai tevékenység érdekében szükséges – a még a június 5-i parancsa alapján szerveződő – nemzeti hadsereg egységes irányítása. Ezt egy külön felállítandó hadsereg-parancsnokság segítségével látta megvalósíthatónak⁸. Miután Horthynak az antant tiltakozása miatt távoznia kellett a Hadügy Minisztérium éléről, megkapta a nemzeti hadsereg fővezérletét. Ezzel nagyjából egy időben, július 15-én, pedig Zadravecz István a Klauzál téren felszentelte a Prónay-különítmény zászlaját⁹. Az ebből az alakalomból tartott nagyhatású beszédében az alakuló nemzeti hadsereg hivatását Hunyadi János pogány törökverő seregének küldetéséhez hasonlította¹⁰.

A tanácskormány augusztus 1-jei lemondása után már csak rövid ideig, de nagy aktivitással működtek a Szegeden koncentrálódó ellenforradalmi erők. Horthy augusztus 9-i hadparancsában bejelentette fővezérré való kinevezését, és már másnap felkereste István atyát kérve tőle, hogy tábori papként csatlakozzon a Dunántúlra induló nemzeti hadsereghez. A guardián az ugyanezen a napon elmondott prédikációjában fogalmazta meg a maga hivatását: „Két talizmánt viszek magammal: keresztet és Magyarország térképét [...] felrázom mindenkiben a keresztényi érzületet és a nemzeti önérzetet. Azért élek, azért dolgozom, hogy a régi haza határaiból, a régi Magyarország földterületéből semmi el ne vesszen.”¹¹

József főherceg, mint kormányzó – a fővárosban megalakult Friedrich István vezette kormány hozzájárulásával – Horthyt az összes magyar haderő parancsnokává nevezte ki. Két nap múlva az Ábrahám Dezső vezette második szegedi kormány beszüntette működését, Horthy pedig 13-án Szegedről Siófokra utazott, ahol felállították a nemzeti hadsereg főhadiszállását. Horthy hatalmának 1919 novemberi biztosítása után a fővezérség a katonai tábori lelkészi kar újjászervezését kezdeményezte¹². Bár a Huszár-kormány részéről a korábbi tevékenységük alapján országosan jóval ismertebb és elismertebb Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök, illetve Bangha Béla jezsuita szerzetes neve is felmerült e tisztségre¹³, a fővezér – Horthy Miklós – a magyar nemzeti hadsereg azon óhaját fejezte ki, hogy előbb apostoli tábori helynökké – majd a szükséges procedúra után – tábori püspökké azt a Zadravecz Istvánt nevezzék ki: „aki a keresztény világnézetért és a magyar nemzeti eszméért vívott küzdelemben mindkét forradalom idején kiváló és eredmény teljes tevékenységet fejtett ki és ezen szereplése következtében a hadsereggel immár elválaszthatatlanul összefonódott.”¹⁴ Ezzel összecsengenek a szegedi ferences rendház Historia Domusának a pátertől közvetetten

⁸ Borovi József: A magyar tábori lelkészet története. Budapest, 1992. (a továbbiakban: Borovi) 126.

⁹ Érdeemes megjegyezni, hogy a zászlóánya Gömbös Gyuláné volt. Lásd erről: Kelemen 366.

¹⁰ Borsányi György: Péter Zadravecz titkos naplója. Budapest, 1967. (a továbbiakban Borsányi) 9.

¹¹ Idézi: Kelemen 458.

¹² A körletparancsnokságoként felállítandó tábori lelkészi hivatalokról lásd: 147 055/eln. 6. sz. – 1919. rendeletet. Idézi: Borovi 129.

¹³ Borovi 132.

¹⁴ Horthy Miklós levelét Csernoch János herceg primáshoz. Idézi: Borsányi 33.

idézett sorai: „ő tudja, és nevetve mondogatja, hogy a sok lótás-futással, ellenforradalmi gyűlésezgetéssel: vagy a hazamentők lajstromába írja be a nevét, vagy pedig az akasztófát kovácsolja össze magának.”¹⁵

Innentől kezdve pályája 1921-ig töretlen. Az első töréspont az, a sok vitát kiváltó elképzelése, amelyet röviden a Kapisztrán-kultusz kibontakoztatásaként summázhatunk. Ennek jegyében Hunyadi János tábori papját a magyar hadsereg hivatalos védőszentjévé szerette volna nyilváníttatni.¹⁶ Horthynak szóban 1921. február 17-én tette meg javaslatát ez ügyben, majd írásban fordult a honvédelmi miniszterhez március 29-én. A propozíció ellen egyrészt tiltakoztak a protestánsok, hiszen a hadsereg egészére vonatkozó szent kultusz nyilvánvalóan ellenkezett egyházi tanításaikkal. Nem lelkesedtek azonban érte a katolikus püspökök sem, mivel részben a ferences rend esetleges túl hangsúlyozását, részben pedig eléggé szembetűnő személyes áthalásokat véltek felfedezni benne.

A királykérdésben elfoglalt pozíciója tovább nehezítette Zadravecz helyzetét a kor egyházi és politikai viszonyrendszerében. Egyházi méltósága, püspöktársai többségéhez hasonlóan inkább királyhűséget diktált volna a számára. Másfelől viszont, mint a fentiekben is láthattuk, a Horthy-rendszer politikai elitjéhez erős szálak kötötték. Az a pillanat, amikor egyértelműen állást kellett foglalnia a IV. Károly királyhoz átállt csapatok és a Horthyhoz hű hadsereg közötti budaörsi csata napja 1921. október 23-án. Zadravecz, ahogyan ezt tőle mint tábori püspöktől kategorikusan megkövetelték, elutazott Budaörsre, és kiállt a Horthyt támogató erők mellett. Ezzel a nehezen elkerülhető lépéssel egyházi körökben tovább gyengítette helyzetét.

Egyházi és politikai ellehetetlenüléséhez végül a frankhamisításban való közreműködése vezetett. A botrány 1925. végi kirobbanása után személye a Bethlen-kormánynak és az egyháznak egyaránt kényelmetlenné vált, így Zadravecz benyújtotta lemondását. A húszas évek végén teljesen megválnak az aktív közéleti szerepléstől, visszavonul a budapesti ferences rendházába. Emlékiratai megírása után zarándokutat tesz a Szentföldre, erről egy kisebb könyvet is ír, majd a Szentföld című kiadványt és a *Katolikus Lexikont* szerkeszti. A bécsi döntéseket követően buzdító beszédekertartva tért újra vissza a nyilvánosság elé.

A második világháború után mint háborús és népellenes bűnöst a népbíróság két évi szabadságvesztésre ítélte. 1954-ben részt vett a Keresztény Nemzeti Párt illegális szervezetében, majd 1960-ban olyan kispapokat szentelt fel, akiket, mivel szembe fordultak az állam és az egyház között létrejött 1950-es „megállapodással” kizártak a központi papi szemináriumból. 1965-ben halt meg. Az esztergomi Ferences Rendház kriptájában nyugszik.

PÁTER ZADRAVECZ ISTVÁN KATOLIKUS AUTONÓMIA-KONCEPCIÓJA

Az életpálya címszavas, és benne az 1919-es esztendő kissé részletesebb bemutatását követően – a Zadravecz-féle autonómia-elképzelés megírásának motivációi, és a kon-

¹⁵ HD I. kötet 1820–1920.; 1919. május 6. 708.

¹⁶ Borsányi 52–60.

cepció értelmezése szempontjából egyaránt – érdemes megemlítenünk egy még 1919. január 12-én Juhász Gyulának tett nyilatkozatát.¹⁷ A Tűz című szegedi lap hasábjain a papság helyzetéről beszélt az új viszonyok között. Az őszirózsás forradalmat ekkor már – eltérően az 1918. október 31-i idézett prédikációjától, és más későbbi megfogalmazásaitól – szükségesnek, igazságosnak, nagy bűnök és nyomorúságok megszüntetőjének nevezte. A demokrácia híveként aposztrofálta magát, hiszen szavai szerint mint ferences szerzetes nem is tehet másként. Szerzetesi fogadalma értelmében önként vállalt szegénységben és egyenlőségben él társaival együtt. „A kommunizmust mi a magunk körében már századok óta megvalósítottuk, vita communisban élünk” – mondja. Ez a legideálisabb életközösség annak az embernek, aki szabadon és tökéletességre törekedve akarja teljesíteni földi hivatását.

Az alsópapság bizonyos köreiben felmerülő reformtörekvések kapcsán¹⁸ megjegyezi, hogy maga is szükségesnek tartja az egyházban a haladást: elsősorban a gazdasági reformokat. Szerinte azonban az egyházfegyelmi szabályok változtathatatlanok. Különösen érvényes ez a sokat támadott cölíbatusra, amit mindenképpen fenn kíván tartani. A család ugyanis elvonná a papokat a lelki életre való odafigyeléstől. Aki nősülni akar, az lépjen ki a papi rendből, de az egyház ne átkozza ki őt. „Legyünk liberálisok másokkal szemben, önmagunkkal szemben pedig szigorúak!” – zárja le a későbbiek ismeretében mindenképpen meggondolkodtató beszélgetést.

A korábban említett életrajzi tények és az előző nyilatkozat fényében árnyaltabban értelmezhető és értékelhető az a cikk, amelyet Zadravecz gárdián 1919. március 3-án – még a kommün és az ellenforradalmi jellegű szerveződések megjelenése előtt – vetett papírra¹⁹, illetve közölt a Szegedi Katholikus Tudósító első, 1919. márciusi számában²⁰.

Történelmünk újabb fordulóponthoz érkezett írja. Ez dátum szerint 1918. október 31. a Károlyi Mihály vezette kormány megalakulása. Most, „az igazság számára a szabadság hajnala van”. Itt a pillanat, hogy a régóta szükséges változtatások iránti igény, a legnagyobb szellemi intézményben, az egyházban, ismét felvetődjön: „Moraj az egyház mélyén, mely moraj az egyház gyomrából sok eszmét dob föl, hogy az eszmék súrlódása által tisztulva, új tükröt varázsoljon önmagának.” Ezek a reform igények nem ellenforradalmi célúak, ellenkezőleg, a forradalmi viszonyok katalizáltak őket. A változás irányába ható eszmék között Zadravecz szerint az autonómia gondolata az egyik meghatározó.

Mit ért a Páter autonómián? Szó szerint önkormányzatot, azaz, hogy a katolikus egyház az un. külső ügyeit, amelyek intézésében eddig ki volt szolgáltatva a világi politikai hatalom befolyásának, a jövőben kizárólag a katolikusok intézzék. Ezek közé az ügyek közé tartozik a zsinatok szabad megtartása, az iskolák alapításának szabadsága, és az egyházi és iskolai alapítványok – azaz az egyházi vagyon – szabad kezelé-

¹⁷ Páter Zadravecz a világ és a papság dolgairól, írta: Juhász Gyula. Tűz II. évf. 3. sz. 1919. január 23. 4–5.

¹⁸ Délmagyarországi Papi Tanács Végrehajtó Bizottságának 1918. november 16-i nyilatkozata és programja (nyomtatványok) megtalálható a HD. I. kötet 1820–1920. 1918. november 16. 696. oldalhoz csatolva.

¹⁹ HD. I. kötet 1820–1920.; 1919. március 3. 704.

²⁰ P. Zadravecz István: Katholikus autonómia. Szegedi Katholikus Tudósító I. évf. 1. szám 1919. március, 4–8.

sének joga. A belső ügyekben – a szervezeti, a fegyelmi vagy a liturgikus kérdésekben – maradjon minden változatlan. Ugyanis a magyar egyház múltja során végig – kivéve talán II. József egyházpolitikáját – e vonatkozásban szerinte kellően szabad volt.

Az autonómia feladatkörének részletezése során első lépésként a történelem folyamán „rosszul értelmezett” és gyakorolt felségjogokat kívánja megszüntetni. Ennek következményeként az abban foglalt jogosítványokat az önkormányzaton keresztül mintegy visszaruházza magára az egyházra. Szavai szerint az igazi bajt az okozta, hogy a Római Szentszék mindig „nagyon liberális volt” azokkal a világi patrónusokkal, akik törekvéseit támogatták, majd ráadásul a jóakaróinak adott jogokat azok utódaira is kiterjesztette. Ezek az örökölt jogok sokszor ártottak az egyetemes egyháznak. Így vált kárára a magyar királynak adott „apostoli” jog is a honi egyháznak: „A magyar katolikus egyház a fejedelem apostoli jogai kiváltságának gyámkodása alatt nyög.” A felségjogok történetük során döntően nem az egyház támogatását szolgálták, hanem elsődlegesen a főpapok kinevezésének uralkodói kézbentartását, „csak a Magyarok Nagysasszonyának köszönhető, hogy a föntebb említett magyar aulikus főpapság egészen el nem puhította a magyar katolicizmus gerincét.”

István atya szemében a „rég [értsd dualista] rendszer” az egyházi méltóságokba való helyezést pusztán a kormánypropaganda eszközének tekintette. Az intercalariákat – az egyes megüresedett püspökségeket és egyéb javadalmakat – pedig évekig azért nem töltötték be, hogy azok jövedelmei a választási kasszába folyjanak. Ez az oka annak, hogy az egyházi vagyon a hívek szemében is „gyűlöletes lett”. Az ilyen módon elnyert javadalmak és kiválasztott javadalmakok iránti ellenszenv még az alsópapság meggyőződésből fakadó ígéhirdetését is súlytalanná tette.

A történelmi változások nyomán „Hála Isten!” a felségjogok is megszűntek. A múlt, különösen pedig a közel múlt, miatt azonban még mindig nagy az ellenszenv az egyház iránt, de az rövidesen „a forradalom tisztító vizén keresztül átszűrődve, igazi fényében és szépségében fog megjelenni.” A közszabadság és a jogegyenlőség e korszakában a tisztulás fő eszköze épp az autonómia, amelynek e cél-elérése érdekében a legfőbb és legsürgősebb feladata, hogy azokat a jogokat, amelyeket eddig a király gyakorolt saját hatáskörébe vonja.

E feladatok közt elsőként említi az egyház vagyonának megóvását. Ezt azonban nem úgy akarja elérni, hogy az autonómia megvédi a püspöki és káptalani földeket a tervbe vett birtokreformtól. Ezt nem lehet, sőt nem szabad célul kitűzni. Érvelése szerint az egyház birtokait nem az államtól kapta, hanem a magyar uralkodóktól, mint magán földesuraktól nyerte el privát tulajdonként. Az egyház jövőjéért tenni akaró katolikus hívő és pap azonban szívesen engedi mindezeket a birtokreform útjára, mert ezzel megerősíti az emberek bizalmát az egyházban. Az egyháznak azonban mindig kell, hogy legyen vagyona, mivel hivatását csak így tudja betölteni. Az autonómia feladata volna az alapítványok mellett az egyházi birtokok szerzése és kezelése is. Ezzel megakadályozható lenne, hogy „megint valami felségjog rátapadjon” az egyház vagyonára, azt híveinek adományozza és ezáltal saját céljaira használja.

Zadravecz az önkormányzat hatáskörébe utalandó ügyek között második helyen említi a fő javadalmakok kineveztetését. Eddig ez, mint fent láttuk, az általa korábban kárhoztatott felségjogok egyik legfontosabbika volt. Ezért a mindenkori uralkodó – ritka kivételtől eltekintve – céljainak és politikájának megfelelő személyeket juttatott stallumokhoz. Nem csoda, fogalmaz a szerző, hogy gyakorta olyan főpapot kapott az

egyház, akinek politikai érdemei voltak ugyan, „de vajmi kevés egyházi, Krisztusi, apostoli szelleme.”

A plébánosi helyek betöltése hasonló veszélynek volt kitéve. A sokszor nem is katolikus vallású kegyurak ugyanis nekik tetsző egyházfiakat prezentáltak az előljáróknak. Az autonómia ezen úgy segíthetne, hogy kezébe veszi a püspökök és javadalmasok kinevezését. Ezzel lenne felszámolható a régi kinevezésekkel járó korrupció és megszüntethető a papság iránti, sokszor nem is indokolatlan, gyűlölet.

Milyen legyen a katolikus autonómia szervezete? Legelőször minden katolikus „öntudatra ébresztésével” a hitközségeket kell megszervezni. Házról házra járva megértetve minden hívővel, hogy a kereszténység közkincs, nemcsak a papok ügye. A támogatók azután saját hitközségükben egy bizottságot választanának, melynek tagjai közt világi férfiak is helyet kapnának. A nők jelenlétét kizárta. Ez a bizottság intézné a hitközség külső ügyeit. Ezzel válhatna áthidalhatóvá a klérus és a világi hívők közötti távolság, hisz a laikusok inkább magukénak éreznék az így működő egyházat. Végül a hitközségi bizottságok egy-egy delegáltja alkotná az országos autonómia-tanácsot. Ennek lenne befolyása a püspökök kinevezésére.

Annak, hogy a katolikus autonómia-koncepció a fenn vázolt hatáskörrel és szervezeti formában ismét felmerülhetett, elsődleges feltétele volt – Zdravec e cikkében adott magyarázata szerint – a „régí rendszer” bukása. „Tán senki jobban nem örül ennek, mint a magyar egyház. Mert felszabadult és élvezi az üde levegőt.” Amennyiben az új rendszer – értsd a Károlyi Mihály nevével fémjelzett független, demokratikus köztársaságot – következetes akar lenni önmagához, úgy a katolikus autonómiai-törekvéseket támogatnia kell.

FORRADALMAK UTÁN, KONSZOLIDÁCIÓ ELŐTT: AUTONÓMIA-KONCEPCIÓ EGY FŐVÁROSI FERENCES PLÉBÁNIÁRÓL 1920-BÓL²¹

Az előző rész végén tárgyalt gondolatkörhöz világosan kapcsolódik, a következőkben tárgyalt, 1920-ban, a Horthy-korszak kezdetén a budapesti Országúti Ferencrendi Plébánia Egyházközsége által kiadott kis könyvecske.

Az írás célja a katolikus autonómia, vagy – ahogy a kiadvány eleddig ismeretlen szerzője fogalmaz – „egyházi önkormányzat” – rövid ismertetése.²² Miért van erre szükség? Azért, mert a megelőző viharos időkben igazi keresztény sajtó nem volt,

²¹ A fejezet részben korábban megjelent: Forradalmak után, konszolidáció előtt: katolikus autonómia-koncepció egy fővárosi ferences plébániáról 1920-ból In: A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára. Szerk. öze Sándor és Medgyesy-Schmikli Norbert. Piliscsaba – Budapest, 2005. I. kötet. 375–382.

²² A Róm[ai] Kath[olikus] Autonómia rövid ismertetése Kiadja: A Budapesti Országúti Szt. Ferencrendi Plébánia Egyházközsége Budapest, 1920. (a továbbiakban: Rövid ismertetés 1920.) Fellelési hely: Esztergomi Érseki Könyvtár (Bibliotéka) Katalógusbeli jelzete 45179/11. Itt kell megjegyeznünk, hogy az Országos Széchényi Könyvtárban a kötet nincs meg. A ferences rend magyarországi Kapisztrán Szent Jánosról nevezett rendtartományának Budapest Margit körüli rendházában lévő könyvtár katalógusában szerepel ugyan, de a megadott jelzet alatt a könyv nem található.

így szavát hallató katolikus közvélemény sem alakulhatott ki. Ennek egyenes következménye, hogy a katolikus egyházi és vallási ügyeket a klérus belső problémájának tekintették, a hívek között még az egyházukat legközvetlenebbül érintő kérdésekben is nagy a tájékozatlanság. A római katolikus autonómia-szervezet kiépítése és működtetése minden egyházához és vallásához hű lélekre bizonyos kötelességeket ró, de ennek megfelelően jogokat is ad.

Az írás következő részében azt taglalja, hogy milyen történelmi háttére, illetve okai vannak az autonómia-igény felvetődésének a magyar katolikus egyház berkeiben? A középkor folyamán az állomot megtestesítő uralkodók a katolikus egyházat erkölcsi, szellemi és anyagi téren egyaránt támogatták. Különösen igaz volt ez hazánkban első szent királyainkra, akik tudatában voltak annak, hogy a magyarság a kereszténység felvételével lépett a nyugati államok sorába. Az egyház nélkülözhetetlen munkájának elismeréseként az uralkodók nagy birtokokat adományoztak, a klérus tagjainak pedig kiváltságos helyzetet biztosítottak.

A katolikus egyház ugyanakkor a neki tett szolgálatok jutalmazására az egyes uralkodóknak, illetve főuraknak adott bizonyos jogosítványokat, amelyek közül a legjelentősebb a kegyuraság intézménye. A király a főkegyúri²³ az egyéb személyek vagy testületek pedig a magán kegyúri²⁴ jog birtokába jutottak.

Ebben a korszakban, a kötet szerzője szerint, azért nem volt szükség katolikus autonómiára, mert a hívek összessége jelentette az államot és az azt megszemélyesítő uralkodó védelmezte, támogatta az egyházat. Az állam és a katolikus egyház ilyen viszonya 1848-ig tartott. A király főkegyúri jogát 1848-ig a királyi udvari kancellária és a helytartótanács útján gyakorolta. Az előbbin keresztül történt a nagyobb egyházi javadalmak adományozása, az utóbbi, – mindenekelőtt annak Egyházügyi Bizottsága (Comissio Ecclesiastica) pedig elsődleges feladatként a katolikus alapokat kezelte. A három kiemelt vagyon alap a vallás²⁵ - a tanulmányi- és az egyetemi alap volt. A független magyar minisztériumról szóló 1848. III. tc.²⁶ értelmében a főkegyúri jog gyakor-

²³ A főkegyúri jog (ius supremi patronatus) tartalma röviden: a magyar király által gyakorolt, egyházzal kapcsolatos jogok együttese, például püspökök, prépostok és apátok kinevezése, és az egyház világi vonatkozású ügyeibe (például birtokok, egyházi jövedelmek kezelése) történő beavatkozás joga.

²⁴ Magánkegyuraság: egyházi javadalomhoz kötött felügyeleti jog. A plébániák kegyura általában a területileg „illetékes” földbirtokos volt. A kegyúr felügyelt a javadalomra, gondoskodott annak karbantartásról. A felújításhoz építőanyagot biztosított, és fedezte a felmerülő költségeket. A kézi- és ígásmunkát a hívek adták. Hozzájárulhatott a plébános javadalmazásához, szükség esetén kiegészítette a nagyon lecsökkent javadalmat. Kötelezettségeiért „cserebé” bizonyos jogokkal rendelkezett, így például a plébános választásával kapcsolatban, ugyanis a püspöki jelöltek közül választási joggal bírt ebben az esetben (általában három jelölt közül választhatott), s további tiszteletbeli jogok is megillették a közösség életében.

²⁵ A vallásalap elődjét III. Károly 1733-ban hozta létre. Eredetileg állami támogatásból és a kötelező püspöki befizetésekből tartották fenn. II. József azonban az 1780-as évektől a felszámolt szerzetesrendek vagyonát rendelte ide. A tanulmányi alap fő célja a katolikus középiskolák fenntartása, forrása pedig a felosztatott jezsuita rend vagyona volt. Az egyetemi alap a dunaföldvári, szekszárdi és pécsváradi apátságok birtokaiból, a túróci prépostság földjeiből és a bozóki prépostság jószágainak feléből, valamint a nagyszombati jezsuiták tőkéből született 1780-ban.

²⁶ 7.§. „Az érsekek, püspökök, prépostok, s apátoknak és az ország zászlósainak kinevezése, a kegyelmezés jogának gyakorlata, és a nemességnek, címeknek, s rendeknek osztása mindig

lásának legfőbb alanya továbbra is az uralkodó maradt, a miniszteri ellenjegyzés kötelezettsége mellett. Az az e jog gyakorlati érvényesítése lényegében a népképviseleti alapon létrejövő parlamentnek felelős kormány, azon belül pedig legfőképpen a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium hatáskörébe került. Az országgyűlés „többsége pedig az egyház ellenségeiből állhat.”²⁷

A magyar állam alapításától kezdve 1848-ig katolikus volt. A vallásról szóló 1848. XX. tc.²⁸ elfogadásával azonban „hazánk felekezetlen állammá lett.”²⁹

A fenn hivatkozott törvényben kimondott egyenlőség „dacára egyházunk mégis sok oly ügyben kénytelen az állam beavatkozását eltűrni, mely ügyekben a többi felekezetek teljes szabadsággal rendelkeznek.”³⁰ Különösen igaz ez a főkegyúri jog gyakorlásán keresztül történő állami beavatkozásra, amelytől a többi, már önkormányzattal rendelkező felekezet mentesül. Az gyökeresen átalakult állami és társadalmi rend, az emberi szabadságjogokra épülő polgári berendezkedés, már 1848-tól szükségessé tette³¹, hogy a katolikus egyház azt a támogatást, amelyet korábban az államtól kapott, mástól várja: „Saját híveinek összességétől”.³² Az egyház jogainak, szabadságának és függetlenségének védelmére a megváltozott viszonyok között új erőforrásokra volt és van szükség. Nélkülözhetetlenné vált egy olyan intézmény, amely a világi híveknek bizonyos jogokat ad, számukra biztosítja az egyház életében való közreműködés lehetőségét. „Ez az intézmény a római katolikus autonómia, vagyis az egyházi önkormányzat.”³³

A világiak jótékony közreműködésének történeti eredőit keresve az ősegyház példáját hozza a szerző. Akkor még az egyház térítő munkájában a hívek is tevékenyen részt vettek, anélkül, hogy annak tanítói hatalmába, vagy kormányzatába beavatkoztak volna. A későbbiek folyamán a hívők helyébe az állam, illetve az azt megtestesítő uralkodók léptek. A középkorban a kegyuraság, az egyes kiváltságos hívőknek a joga volt az egyház bizonyos ügyeinek intézésére. A most megvalósítani kívánt autonómia, mintegy ezt terjesztené ki a demokratikus alapon a hívők összességére. Ennek értelmében az egyes egyházközségek minden 21. életévét betöltött tagjának, nemre való tekintet nélkül választójogot kap az autonómia- szervezetek létrehozásakor.

A római katolikus autonómia-igénye nem új, hisz 1848-tól kezdődően több mint hetven éven át újra és újra megjelenik.³⁴ Miért merül fel az adott pillanatban ismét? A

az illető felelős magyar minister ellenjegyzése mellett, egyenesen ő Felségét illeti.” Óvári Kelemen – Kolozsvári Sándor – Márkus Dezső: Magyar Törvénytár Budapest, 1896. (a továbbiakban MT) 1836–1868. 219.

²⁷ Rövid ismertetés 1920. 5.

²⁸ 2. §. „E hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetekre nézve, különbség nélkül, tökéletes egyenlőség és viszonyosság állapíttatik meg.” MT 1836–1868. 243.

²⁹ Rövid ismertetés 1920. 5.

³⁰ Uo.

³¹ A felsőklérus által 1848-ban támogatott autonómia-konceptióról részletesebben lásd bővebben: Sarnyai Csaba Máté: A püspöki kar által támogatott autonómia-elképzelés 1848-ban. In: Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon (1848-1918). Budapest, 2001. Szerk. Sarnyai Csaba Máté. 63–88.

³² Rövid ismertetés 1920. 6.

³³ Uo.

³⁴ E tanulmány szerzőjének e témát a megelőző korszakban áttekintő tanulmánya Sarnyai Csaba Máté: A katolikus autonómia megközelítési lehetőségei a XIX. század második felében (1848-tól a századfordulóig). Századvég, 2001 nyár. 85–101.

közelmúlt történései – a polgári demokratikus forradalom, majd főként a kizárólagosan ateista szemléletű proletárdiktatúra – megmutatták a katolikusok szervezetlenségét, az összetartás, az együttérzés hiányát: „szomorú bizonyítékot szolgáltatva még a kétkedőnek is, hogy elnyomatásunknak, szegényteljes semmibe vevésünknek jórészt saját nemtörődömségünk volt az oka.”³⁵

A kiadvány írója a folytatásban azt igyekszik körülírni, hogy mit is jelent a fentiek ismeretében az adott viszonyok között az autonómia? Először is önkormányzatot, abban az értelemben, hogy a hívők – az egyház által engedélyezett határokon belül – megválasztott képviselőik útján hozhatnak magukra nézve kötelező szabályokat.

Ugyanakkor jogot is jelent az egyház mindennemű ügyeinek a világi államtól független intézésére. Ennek a jognak a legkézenfekvőbb forrása a vallási egyenlőség elve. Ebből fakad az a követelés, hogy a katolikus egyház az állam irányában ugyan olyan mértékű függetlenséggel rendelkezzen, mint a két protestáns és az ortodox felekezet.

Az autonómia szabadságot is jelent az egyház ügyeinek intézésében, mert meghozza a felszabadulást „az állam és a mindenkori kormányok gyámkodása alól.”³⁶ Az autonómia mindemellett egy olyan szervezet, amelyben a hívek az egyház világi ügyeit a papsággal egyetértésben intézik. Ezek közé tartozik az iskolaügy, az oktatás, a nevelés, a vagyonkezelés, jótékonyági intézmények létesítése. A főcél az egyházkormányzattal való összefogás az egyház jogainak, szabadságának és vagyonának védelmére.

Mivel az autonómia-szervezet egyházi alakulat, ezért annak hatáskörét a klérus illetékes vezetőinek kell meghatároznia. Arról tehát, hogy a világiakat milyen ügyekre vonatkozó és milyen súlyú jogok illessék meg csak az egyházi előjárók dönthetnek. Az autonómia semmiképpen sem jelent az egyház belső ügyeiben való döntési szabadságot. Az egyház tanításából logikusan következik, a szerző szerint, hogy a hívő az ügynevezett belső egyházi ügyek intézésére nem gyakorolhat befolyást. Annak jelentősége csak kifelé van, hiszen a cél az, hogy vallási érdekeinket a kívülről jövő támadásokkal szemben védelmezzük. Általánosságban az autonómiának minden olyan törekvést anyagilag és erkölcsileg egyaránt segítenie kell, amellyel: „egyházunk hatalmát növeljük, vallásunkat, világnézetünket terjesztjük.”³⁷

A következő részt szinte anaforisztikusan tagolja a bekezdések elején a „Szükségünk van az autonómiára, hogy...” indítás. Itt elsőként említi a főkegyúri jog gyakorlásának, kiemelten az egyházi főméltóságokra való kinevezéseknek, az állami befolyástól mentes intézését. A magán kegyúri gyakorlatban, pedig a más vallásúak szerepvállalását kívánja kiiktatni a lelkeszi állásra történő kijelölések során. Megjegyzi ugyanakkor, hogy kegyuraság körüli problémák „plébániánkat nem érintik, mert a Ferencrendiek országúti plébániájának kegyura sohasem volt s ma sincs.”³⁸

Szükséges az autonómia létre hozása azért is, mert csak a keresztény világnézet védelmére összefogó hívek teljes erejével védhetők meg hazánkban a katolikus egyház jogai, szabadsága és hitelvei minden külső támadással, de hangsúlyozottan a felekezet semleges, sőt esetlegesen vallás ellenes állammal szemben. Az autonómia alkalmas eszköz lehet arra is, hogy a hívek röviddel korábban erőteljesen megtapasztalt közönysége az egyház ügyei iránt megszűnjön. Az autonómia mozgásteret jelenthet

³⁵ Rövid ismertetés 1920. 7.

³⁶ Rövid ismertetés 1920. 8.

³⁷ Rövid ismertetés 1920. 9.

³⁸ Rövid ismertetés 1920. 10.

a világi híveknek sok olyan feladat megoldására, amiből eddig ki voltak rekesztve. Az autonómia nem a klerikusok intézménye, hanem azért jön létre, hogy abban minden hívő tevékeny részt vegyen. A közös célért folytatott közös munka erősítheti a hívők közötti összetartozás tudatát és ez erőt adhat egyénnek, közösségnek egyaránt. Ugyanakkor nem csak a hívek egymás közötti, hanem a papjaikhoz fűződő kapcsolata is szorosabbá és közvetlenebbé válhat ezen keresztül: „Eddig a legtöbb hívő papot csak az oltárnál vagy a szószéken látott. Kell, hogy a hívő papját ismerje, kell, hogy egymást megértsék. Hol van erre a legjobb alkalom? Az autonómiában, ahol a hívő és papja egy közös célért válllvetve munkálkodik.”³⁹

A következő lépésben érkezünk el az egyházi vagyoni tulajdon, illetve kezelői jogának az autonómiához való kapcsolódásához. Az autonómia-szervezet fontos feladata a katolikus alapoknak az egyház érdekeit szem előtt tartó kezelése, illetve felhasználásuk ellenőrzése. Itt az írás szerzője határozott distinkciót tesz az egyház azon javai között, amelyek az adott pillanatban is az egyházi javadalmasok kezelésében vannak, és a korábban sokáig állami kézben lévő vallás- tanulmányi- és egyetemi alap között. Az előbbiekre az autonómia kompetenciája nem vonatkozik, csak az utóbbiakra, amelyeket 1848-tól, majd 1867-től a kormány illetékese kezelte. Ennek hanyag, pazarló voltát igyekszik demonstrálni a kiadvány. Majd történeti érvekkel kívánja alátámasztani, hogy a fenn felsorolt alapok eredendően és megmásíthatatlanul a katolikus egyház tulajdonát képzik, így azok kezelését jogában áll visszavenni az államtól és az autonómiának adni.

Szükség van az autonómiára, azért is hogy a hívek közvetlenül járulhassanak hozzá anyagilag is plébániájuk fenntartásához, illetve a hatékony lelkipásztorkodás biztosításához. Ez lehetővé tenné új plébániák alapítását is, ami a fővárosban különösen is nélkülözhetetlennek látszik. A meglévő plébániák anyagi támogatására pedig azért van szükség elsődlegesen, hogy a lelkészek a korabeli viszonyoknak megfelelő díjazást kaphassanak. A szent Ferencrendiek országúti plébániája, mint olvasható, eddig is a hívek adakozásából tartotta fenn magát. Ez az adakozás azonban rendszertelen volt, ezért is kell, hogy a plébániák fenntartásához minden a körzetébe tartozó katolikus hívő vagyoni viszonyaival arányosan, lelkiismerete szerint hozzájáruljon. „E hozzájárulás azonban nem egyszer s mindenkorra szóló ajándék, hanem az egyházközségnek, egy élő szervezetnek, állandó évi, illetőleg havi támogatása.”⁴⁰

Felmerülhet a kérdés, hogy az előzőekben tárgyalt katolikus vagyoni és egyházi alapok miért ne szolgálhatnának az egyes plébániák fenntartására. A választ az ismeretlen szerző meglehetősen magától értetődőséggel adja meg. Más a rendeltetésük: a Pázmány Péter Egyetem, a katolikus jogakadémiák, a középiskolák fenntartása; a papnevelés, az egyházmegyei kormányzat költségeinek fedezése.

Szükség van az autonómiára azért is, hogy a hívek szerephez jutván elérjék, hogy a katolikus iskolákban az igazgatók, a tanárok választása, a tanterv, a tanrendszer megállapítása ne az állam, hanem az iskolák fenntartóinak a joga legyen. Végül pedig szükség van az autonómiára amiatt, hogy a hívekben megerősödjön az aktív hitéletből táplálkozó erkölcsi tartás. Az erkölcs terén káros bármiféle újítás, mert „a legigazibb, a legtökéletesebb morál az, amelyet a mi vallásunk két ezredév óta hirdet. (...) a mi keresztény kurzusunk is csak akkor nem fog üres jelszóvá zsugorodni, ha annak erkölcsi

³⁹ Rövid ismertetés 1920. 12.

⁴⁰ Rövid ismertetés 1920. 13.

tartalmat tudunk adni”.⁴¹ Szerzőnk írása végén, szinte csattanóként megfogalmazza, hogy a katolikus autonómia megvalósítása hazafias célt is szolgál: a keresztény, nemzeti Magyarország megteremtését.

A kronológiai rendet egy pillanatra figyelmen kívül hagyva idekívánczozik, hogy a keresztény, nemzeti Magyarország eszmei előképe olvasható ki Zadravecz korábban tárgyalt prédikációiból is. Ennyiben rokonítható az időben később született írás szellemiségével. Mintegy annak eszmei előzményét képezve. Az összefogás megteremtésének eszmei kiindulópontja nála, a jézusi életmodell, amelynek legfőbb kisugárzása a testvériség. Ez első szinten a különböző népek, fekete-afrikaiak – gondoljunk csak a Szegedet ezidőtájt megszállva tartó francia gyarmati katonákra – vagy épp a háború és a forradalmak miatt szorongó magyarság közti keresztényi „internacionalizmust” jelenti. Ez a keresztény internacionalizmus szemben áll az országot és a nemzeteket további romlásba döntő proletár internacionalizmussal. Ebben a jézusi internacionalizmusban, a történelmi hagyományokban, és a földrajzi keretekben gyökeredzik a magyarságot összetartani hivatott keresztény-nemzeti szellem, amely a társadalom eltérő csoportjainak összetartozás tudatát hivatott megalapozni. Ez a közösségtudat akadályozza meg a magyar társadalom egyes csoportjai közt, az adott korban oly jellemző, erőszakot. A fenti eszmei alapokon nyugvó összetartozás tudat általánossá válva a nemzet öntudatra ébredését szolgálhatja. Ez a közös öntudat pedig egy idealizált „nacionális szocializmushoz” vezet, ahol minden egyes ember vagy csoport – munkás, értelmiségi, civil vagy katona – képességei szerint érvényesülhet a különbség egyedüli fokmérője a hazáért hozott áldozat nagysága. Ez a keresztényi alapú „nemes szocializmus” mentheti meg a nemzetet és őrizheti meg a történelmi hazát. A társadalmi változás élén – Jó pásztor módjára – egy a magyarságot szolgáló, azt megtestesíteni hivatott nemzeti királyt képzel el Zadravecz.

A katonák szerepe nélkülözhetetlen és elsődleges ebben a társadalomképben. Ők az idealizált, mindennek – de főként pártok, részérdekek – felett álló hazaszeretet megtestesítői. Ők fegyelmettségükkel példát adhatnak, és kell is, hogy adjanak, a parciális érdekek közt elvesző, a nemzeti közösség együttes érdekeit szem előtt tévesztő civil társadalomnak. Ha mindez együtt van, akkor „velünk a jó Isten és a Magyarok nagyasszonya!”

A KÉT AUTONÓMIA-KONCEPCIÓ ÖSSZEHASONLÍTÓ ÉRTÉKELÉSE

A magunk értékelése előtt röviden válaszolnunk kell arra a kérdésre, hogy a katolikus egyház klerikus és világi tagjai között milyen időszakokban jelent meg, illetve a későbbiekben mikor erősödött fel az autonómia-igény. Tömören fogalmazva mindig akkor, amikor alapvető változások kerültek napirendre az egyház és az állam kapcsolatrendszerében. Az 1848-as áprilisi törvények, az 1867-es kiegyezés és az 1890-es évek egyházpolitikai küzdelmeinek idején. Utoljára 1917 és 1920 között, a világháborús összeomlás és forradalmak időszakában, végül pedig a Horthy-korszak elején

⁴¹ Rövid ismertetés 1920. 15.

vált hangsúlyossá a katolikus egyházi önkormányzat létrehozásának igénye. Az utóbb említett időszak elején előbb a radikálisan egyházellenes erők kerekedtek felül. Itt már egyértelműen az egyház működésének, sőt alkalmasint létének biztosításáról volt szó. Elég, ha példaként említjük a „dicsőséges 133 nap” idején felállított – célját már nevében is hordozó „Vallásügyi Likvidáló Hivatal”⁴². 1919 nyara után a kereszténynemzeti szellemet zászlajára író ellenforradalmi politikai elit veszi kézbe az ország irányítását. Az új politikai viszonyok még nem konszolidálódtak teljességgel, ami ismét teret ad az egyház szerepét, társadalmi helyét újra értelmező elképzeléseknek, éppen úgy, mint az állam-egyház viszony újra gondolásának. Ebbe a sorba illeszkedik a másodikként bemutatott autonómia-koncepció is.

A két tárgyalt autonómia javaslat összehasonlító értékelésére térve röviden úgy fogalmazhatunk, hogy mindkettő fő célja a katolikus egyház jogainak és érdekeinek – főként politikai és anyagi függetlenségének, valamint szervezeti állandóságának – megerősítése és védelme, a korszellem által kikövetelt korlátozottan „demokratikus” formák átvételével. Ebben a tekintetben párhuzamba állíthatók az autonómia-törekvések 1848-49-es megindulásának első mozzanatát jelentő – a püspökök által kezdeményezett és Danielik János nevével fémjelzett – konzervatív indíttatású, egyházi jogvédő célzatú elképzeléssel.

Fel kell tennünk a kérdést, mit is értenek a szerzők autonómián? Mindketten olyan önkormányzatot, amelybe a katolikus egyház ún. külső ügyeit kizárólag katolikusok intézik. Melyek ezek a külső ügyek? Azok, amelyek kapcsán eddig ki volt szolgáltatva a felekezetiileg semleges, sőt olykor kifejezetten ellenséges politikai hatalom befolyásának. Ezen elsődlegesen az egyházi iskolák működtetésének szabadságát, illetve az egyházi alapok szabad kezelésének a jogát kell értenünk.

Részletesebben szemügyre véve a fenti cikket szembetűnő, hogy a páter gyakorta említi az ún. felségjogokat, általánosabban értve a világi politikai befolyást, mint minden egyházon belüli probléma, illetve azzal szemben megnyilvánuló – alkalmasint szerinte is jogos – ellenszenv elsődleges forrását. Ezzel indokolja azt, hogy a korábbi felségjogokat a lehető leghamarabb az autonómia-szervezet hatáskörébe kellene vonni. Gondolunk itt elsődlegesen a kegyúri jog gyakorlására. Ezt tüntette fel ugyanis kizárólagos okaként annak, hogy nem mindig a legmegfelelőbb – egyházas szellemű – főpásztorok jutottak stallumokhoz. Ezen felül úgy látta, hogy nem maga az egyházi vagyon léte és nagysága váltott ki ellenérzést a hívek körében, hanem az, hogy azt az uralkodó a saját érdekeinek, és nem az egyház céljainak megfelelően használta.

A fentiek értelmezésekor szem előtt kell tartanunk azt is, hogy 1919. március elején, amikor a Zdravecz-cikk született, IV. Károly király lemondását követően (1918. november 13.) Magyarország államformája népköztársaság (1918. november 16-tól). Így egy már letűnő uralmi formát, illetve annak hatalom nélküli legfőbb képviselőjét teszi meg Zdravecz minden baj forrásának az egyházban. Ezen a ponton érdemes szóba hoznunk azt is, amit ő nem említett: az 1848-as áprilisi törvények értelmében (1848. III. tc.) az egyházi méltóságok kinevezéséhez is szükséges volt az országgyűlésnek felelős kormány mindenkori Vallás és Közoktatásügyi miniszterének ellenjegyezése, azaz a királyi főkegyúri jog érvényesítése döntően a kormány kompetenciája volt. A kiegyezést követően a dualista monarchiában is ezt a gyakorlatot követték. Az egy-

⁴² Ennek tevékenységéről részletesen lásd: Fazekas Csaba: A „Vallásügyi Likvidáló Hivatal” In: Múltból a jövőbe (Tanulmányok). Budapest, 1997. 63–101.

házi alapok kezelése feletti jogokat úgyszintén a király és a világi kormányzat együttesen gyakorolták, sőt a Tisza Kálmán vezette kormány idején, 1880-tól, egy királyi leirat értelmében a vallási és tanulmányi alapokat egy katolikus világi és egyházi előkelőségekből álló 15 tagú ellenőrző bizottság kezelte.⁴³

Mindezeket figyelembe véve nem alaptalanul gondolhatunk arra, hogy a felségjogok negatív említése nem csupán az uralkodó túlhatalmának bírálata, hanem egyben közvetett ítélet a dualizmus kor fő vonásaiban liberális parlamentarizmusa és politikai elitje felett is. Más szóval az autonómia ezen megfogalmazásában a katolikus egyháznak a világi politikai hatalommal – a konkrét pillanatban a demokratikus polgári állammal – szembeni önállósága kapott elsődlegesen hangsúlyt. Ezen felül az érvelés áttételesen eszközül szolgált ahhoz is, hogy az egyházon belüli és azzal szembeni kritikák alapját és okát a világi befolyásban találja meg, így lényegében azt sugallva, hogy az egyháznak – a teljes függetlenség elérésén felül – a lehető legnagyobb mértékig változatlanoknak kell maradnia.

Az ismeretlen ferences szerző az autonómia-igény felvetődésének történeti tárgyalása során említi többször is az ellenséges világi politikai befolyást. Ezért az egyház politikai hatalommal szembeni érdekeinek védelme szempontjából nem kielégítő főkegyúri jog gyakorlás helyett, inkább a hívek összességét képviselő autonómiában látja a katolikus érdekek védelmének valódi letéteményesét. Az egyházi vagyon kérdéséhez kapcsolódik a földreform egyházi birtokokra történő kiterjesztésének felvetése. Zadravecznek ezzel az elképzeléssel való őszinte azonosulását nem vitatjuk, de arra is rá kell mutatnunk, hogy az adott történelmi pillanatban nehezen lett volna elkerülhető e gondolat említése. Hisz az 1919. február 16-án megjelent a „földművelő nép földhöz juttatásáról” szóló XVIII. számú néptörvény.⁴⁴ Ennek értelmében megindult a földnélküli parasztok körében a földosztás⁴⁵ és Károlyi Mihály megkezdte a maga káli birtokának felparcellázást.⁴⁶ A földreform melletti zadravecki érveléséből az világlik ki, hogy azt elsődlegesen az egyházi vagyon világiasítástól való megóvásának eszközeként tekinti. Erre mutat az is, hogy mértéke és mikéntje nem kerül szóba a tervezetben. További árulkodó momentum, hogy a földreform melletti érvelés során Zadravecz az egyházi vagyon tulajdonjogának megítélésében, szemben a reformkori polgárosuló nemesi elit liberális felfogásával, visszatér a korábbi konzervatív egyházi állásponthez. Ennek értelmében az egyházi vagyonszerzés és bírás tekintetében a nemesi birtokkal teljesen megegyező jogi természetű magántulajdon volt a feudalizmusban, és teljes értékű polgári magántulajdon maradt az új viszonyok között is. A liberális felfogás elviekben nem változott: a deszakralizált államban az azonos nézetet vallók magánegyesületeként értelmezett egyházak tisztségviselői az általuk betöltött funkciók állami kézbe vétele után tovább már nem jogosultak a fizetségként korábban kapott vagyon használatára. Ennek értelmében az egyház vagyona valójában soha nem is volt az övé, a tulajdonos

⁴³ Erről részletesebben: Csorba László: A vallásalap „jogi természete”. Budapest, 1999. 171–177.

⁴⁴ Ennek értelmében a nagybirtokok 500 holdon felüli részét – kártalanítás ellenében – kisorsolják és azt 5–20 holdas kisbirtokok, illetve 200 holdig terjedő középbirtokok létesítésére adják.

⁴⁵ Például Gödöllőn és Kerepesen 1919. február 20-án.

⁴⁶ 1919. február 23.

végig az állam maradt. A Zadravecz által használt megközelítés felelevenítésével lehetővé vált, hogy az elkerülhetetlennek látszó földreformba való bekapcsolódást az egyház részéről áldozatvállalásként mutassa be. Ez a gesztus pedig – az adott történelmi helyzetben erősen érzékelhető szándékot – a teljes egyházi vagyona kiterjedő világiasítást lett volna hivatott kivédeni. Hisz az egyháznak szabad működéséhez mindig lesz és kell is, hogy legyen valamilyen vagyona. Ezt pedig a világi hatalom befolyásától függetlenül a felállítandó autonómia-szervezet által kell kezelni. Ennek mikéntjéről azonban a szerző nem tesz említést.

Az autonómia létrehozásának fontos okaként említi az ismeretlen szerző is az egyház vagyonának megóvását. Miközben, figyelemre méltó módon, a földreformról, a forradalmak elmúltával, már nem tesz említést. Szavaiból kitűnik, hogy nézete szerint az egyházi javadalmak birtokai és az alapok vagyona nem az államtól származik, hanem a magyar uralkodóktól, mint magánföldesuraktól nyerték azokat, privát tulajdonként. Zadravecz írásához hasonlóan, az 1920-ban keletkezett szövegben is kitapintható konzervatív, egyházas megközelítés felelevenítésével lehetővé vált, hogy – a megelőző időszakban meglehetősen támadott – egyházi vagyon világiasítását ki lehessen védeni. Hisz a korábban államilag kezelt vagyonrészek egy, az államtól teljesen független magán szervezet felügyelete alá kerülve már nem tekinthetők közvagyonnak.

A kezelési jognak az autonómia hatáskörébe vonása ugyanakkor megerősítheti a hívek bizalmát és tenni akarását az egyházban. Arról, hogy az említett vagyont az autonómia milyen formában kezelje, nem esik szó. Egy egyházi autonómia-koncepció értékelésekor igen fontos a világiaknak adandó hatáskör vizsgálata. Itt, bár nem tisztázott formában, jelen van a világi hívek befolyására irányuló törekvés. Az autonómia-szervezet ugyanis az egyház külső ügyeiben viszonylag tág mozgástérrel rendelkezik. Ennek a befolyásnak a valós értékét feltétlenül elbizonytalanítja, hogy a Zadravecz által vázolt autonómia-szervezetben a világiak és egyháziak aránya, viszonya és súlya nem kerül szóba.

Az utóbb született írás még hangsúlyosabban hívja fel a figyelmet arra, hogy a világi híveknek adandó befolyás egyházuk mindennapi életére szükségszerű a forradalmak – különösen a kommunista diktatúra – traumája után, ahhoz, hogy az egyház társadalmi és politikai helyzete megerősödjön. Az autonómia-szervezet ugyanis az egyház külső ügyeiben itt is komolynak tűnő hatáskörrel bírna. A világiak és egyháziak arányáról, viszonyáról és súlyáról ebben az írásban sem olvashatunk. Csak egyetlen meglehetősen árulkodó gondolat utal az autonómia – szervezet hatáskörének határaira. E szerint a hívők önkormányzatot az egyházi előjárók és szabályok által megengedett határokon belül hozhatnák létre. Az itt meghozott határozatok pedig csak saját magukra lennének érvényesek.

Eltérően az autonómia-igény bizonyos korábbi, főként 1867–71 közötti, liberális demokrata megfogalmazásaitól hiányzik az egyház belső viszonyainak bárminemű megváltoztatására vonatkozó szándék. E tekintetben azt is mondhatjuk, hogy az autonómiának a zadraveczy felvetése arra irányult, hogy korlátozza, illetve mederben tartsa az egyház belső felépítésére és az egyházfegyelem lazítására irányuló alsópapi törekvéseket.

A belső ügyekben – a szervezeti, egyházfegyelmi, vagy liturgikus kérdésekben – a később született elképzelés sem kívánja szerephez juttatni az önkormányzatot. Az sem teljesen világos, hogy – miközben országos vonatkozású ügyekben venné át az

autonómia-szervezet a világi állam egyes korábbi hatásköreit – hogyan épülne ki az ehhez szükséges országos szervezet, annak milyen szintjei lennének, és azok milyen kapcsolatban állnának egymással. Véleményünk szerint találóan fejezi ki mindkét, valamelyest „szükségből erényt kovácsoló”, a gyakorlati megvalósítás oldaláról nézve pedig meglehetősen kidolgozatlan autonómia-elképzelésnek az aktuális célját a szegedi ferences rendház korabeli krónikása, amikor – konkrétan a Zadavec írás kapcsán – megjegyezte, hogy a katolikus érdekeket kívánta felszínen tartani és „a forradalom mindent (főleg a közeli időben a szentélyt is!) megrázó orkánján keresztül kalauzolni a lelkeket.”⁴⁷

Különösen megalapozottnak tűnnek ezek a szavak a Zadavec-féle koncepció kapcsán, a csupán néhány héttel később elhangzott prédikációk tükrében. Az 1919-es proletárdiktatúra alatt meggyengült a hagyományos dualista gyökerű vezetőréteg. Ez ad lehetőséget arra, hogy felmerüljön nemzeti szellemben egy hagyományait őrző, ugyanakkor új szellemű – nem a szabadelvű politikai tradíciókra épülő – Magyarország megteremtésére irányuló törekvés. Ennek eszköze az, hogy a munkásság, a polgárság és a parasztság összefonódva leváltja a XIX. század második felében hatalmat gyakorló politikai elitet, a nemzeti szellemű középosztály vezetésével. Ennek az átalakulási elképzelésnek az ideológiai alapját képi a Zadavec által vázolt világ – ember és társadalomkép értékrendje. Ez tekinthető a később „szegedi gondolatnak” nevezett keresztény-nemzeti program egyik lehetséges korai megfogalmazásának. Több ponton, alkalmasint *expresis verbis* is, ezt a szellemiséget viszi tovább az 1920-ban megjelent könyvecske.

Zárszóként megjegyezzük, hogy utóbb részeredményként létrejött az egyházközség, a katolikus autonómia alapsejtje. Hozzá kell azonban tenni, hogy a Horthy-rendszer stabilizációját követően, a keresztény-nemzeti Magyarországon, már nem mutatkozott meg az autonómia teljes körű kiépítésének igénye, mert a katolikus egyház kellőképpen biztosítva látta érdekeinek védelmét a fenn álló politikai keretek között.

⁴⁷ HD. I. kötet 1820–1920. 1919. március. 3. 704.

Markó Csaba

KATOLICIZMUS ÉS POLITIKA A HORTHY-KORSZAK ELEJÉN PROHÁSZKA OTTOKÁR ÉS A „KERESZTÉNY KURZUS”

Az első világháború és az azt követő forradalmak alatt a katolikus egyház helyzete jelentős mértékben módosult. A változások nemcsak Magyarországon, de Európában és az egész világon éreztették hatásukat. Az egyháznak le kellett számolnia a régmúlt idők hibás berögződéseivel és merőben új utakat kellett keresnie. Ehhez tartozott az a felismerés is, hogy az egyháznak felelősséget kell vállalnia az állam életében, és tevékenyen részt kell venniük társadalomformáló erőként a megváltozott világ új kihívásainak alakításában. A katolikus egyház berkeiben is egyre többen felismerték, hogy a szociális kérdést nem lehet pusztán jótekonnykodással az asztal alá söpörni, hanem ennél jóval összetettebb feladatról van szó. Az öntudatra ébredésnek ezen kívül létezett egy másik iránya is. A vallásos meggyőződés, a lelkiség erősödése vált jellemzővé az adott időszakban, amely azzal a pozitív hatással járt, hogy az egyházi élet mindenütt fellendült. A magyar katolicizmus olyan emberek és tanítók nyomán jutott el a megújulásig, mint Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök, Bangha Béla jezsuita páter, vagy éppen Glattfelder Gyula szeged-csanádi püspök. Mindez azt eredményezte, hogy a magyar katolikus egyház olyan tekintélynek örvendett és olyan cselekvési szabadsággal rendelkezett, amely Európában egyedülállónak volt tekinthető.¹

A kezdetektől fogva látszott, hogy a magyar katolikus egyház jelentős szerepet fog játszani a kibontakozó új rendszer megszilárdításában. Pozícióját erősítette, hogy a területi veszteségek következtében az ország felekezeti viszonyai is megváltoztak. A csonka országban tovább növekedett a katolikusok számaránya, miközben szinte jelentéktelenné vált a görögkeleti és az erdélyi magyarságra támaszkodó unitárius egyház. Annak ellenére, hogy Horthy Miklós és a korszak több miniszterelnöke is református felekezetű volt, a bevett vallások közül a két világháború között a katolikus egyháznak volt a legerősebb kapcsolata az állammal.²

A Horthy-rendszer kezdeti éveiben azért kerülhetett hangsúlyos szerephez Magyarországon a katolikus egyház, mert egyrészt gyorsan felismerte és kitűnően tudott alkalmazkodni a megváltozott helyzethez, másrészt pedig a dualizmus korában jellemző konzervatív-liberális, Tisza István-féle rendszer nem volt már rekonstruálható, továbbá kudarcot vallott a Károlyi-féle polgári demokrácia, amely aztán a bolsevik diktatúrába torkollott. Ezek után a magyar társadalomban igazán csak két eszme, két érték maradt kompatibilis és vállalható: az egyik a kereszténység volt, a másik pedig az önálló magyar nemzetállam kialakításának és megerősítésének az eszméje, amelyhez

¹ Adriányi Gábor: Az egyháztörténet kézikönyve. München, 1975. 251-253

² Gergely Jenő: A püspöki kar tanácskozásai. Budapest, 1984. (a továbbiakban: Gergely, 1984) 20-21

erősen kapcsolódott a revíziós gondolat is. Ezen összetevők és folyamatok mentén alakult ki a keresztény és nemzeti Magyarország megteremtésének a gondolata.³ A kortársak közül számosan tekintettek ekkor bizakodóan a jövőbe, hogy végre megvalósulhat egy keresztény alapelvek mentén szerveződő, igazságosabb társadalom és politikai rendszer.

A Magyarországon lezajlott forradalmak utáni eszmélés idején vált, az akkor már országosan ismert és népszerű Prohászka Ottokár – akit sokan a kor Pázmány Péterének tartottak – a modern katolikus újjászületés egyik vezéralakjává. Prohászka a maga modern gondolkodásával és világnézeti elképzeléseivel már a századforduló táján kitűnt kortársai közül és sokszor váltott ki megütközést az egyház berkein belül is.

Prohászka filozófiai és teológiai tanulmányait a római Collegium Germanico-Hungaricum-ban végezte.⁴ Az itt eltöltött évek életére és gondolkodására nagy hatással voltak. Prohászka mikor Rómába került, még IX. Pius volt a pápa, aki vaskalapos-konzervatív világnézetéről volt ismert, aki nem volt hajlandó alkalmazkodni a megváltozott világ viszonyaihoz és nem volt hajlandó belenyugodni abba, hogy az egyház elvesztette világi hatalmát. Helyét azonban 1878-ban a fiatalos lendülettel megáldott XIII. Leó foglalta el, aki felismerte a világban zajló folyamatok jelentőségét és próbált azok gazdasági, társadalmi és politikai realitásaihoz igazodni. Úgy vélte, hogy az egyháznak ki kell lépnie a passzivitásból, szerepet kell vállalnia a társadalmi és politikai életben, valamint figyelnie kell az új idők okozta kihívásokra és szociális kérdésekre. Az ifjú Prohászkát megnyerte az új pápa gondolkodása és ő is egyre több figyelmet kezdett szentelni a társadalmi és szociális problémák megoldásának. Miután Prohászka hazatért Rómából, magyarra fordította XIII. Leó beszédeit és leveleit, továbbá az 1891-ben írt „*Rerum Novarum*” kezdetű enciklikát, amely ráirányította a katolikus egyház figyelmét a szociális gondokra. A „*Rerum Novarum*”-ot a keresztényszocializmus szimbolikus kezdőpontjaként is szokták értelmezni.⁵

Prohászka Ottokár, miután hazatért Rómából, megrökönyödve szembesült a hazai valósággal. A művelt fiatal pap számára idegenül hatott az itthoni viszonyok lehangoló légköre. Megdöbbenően tapasztalta az egyházi élet ellaposodását, a papok képzetlenségét és lelki életük sekélyességét. A hazai katolicizmus helyzete reménytelennek tűnt. Prohászka azonnal felismerte, hogy az egyháznak egy belső, lelki megújuláson kell keresztülmennie, azért, hogy egy öntudatos és művelt vallásosság lépjen a felszínesség és a sivárság helyébe. Prohászka az egyház tevékenységét a megújuló idők igényeihez kívánta igazítani. Meggyőződése volt, hogy a siker érdekében új szellemiségű, elhivatott és képzett papságra van szükség. Nem véletlen, hogy az esztergomi papnevelőben eltöltött két évtized kitartó munkája meghozta gyümölcsét és egy felkészültebb, új papi generáció nőtt fel az irányítása alatt.⁶ Shvoy Lajos későbbi székesfehérvári püspök így emlékezett meg erről az időszakról: „Ezekből a kispapokból került ki elsősorban az a papi generáció, amely Prohászka Ottokár irányítása mellett megindította a nagy magyar katolikus restaurációt a huszadik század fordulóján.”⁷

³ Gergely Jenő: Prohászka Ottokár közéleti működése In: Prohászka ébresztése. I. Szerk. Szabó Ferenc. Budapest, 1996.

⁴ Meszlényi Antal: Magyar szentek és szentéletű magyarok. München, 1976. 171.

⁵ Katus László: Prohászka Ottokár. Rubicon, 1999. 8. sz. (a továbbiakban: Katus, 1999) 19.

⁶ Katus, 1999. 19-20.

⁷ Székesfehérvári Püspöki Levéltár (a továbbiakban: SZFVPL) – Prohászka Gyűjtemény

Prohászka a magyar katolikus papság szellemi útmutatójává vált. Temérdek írásban és különféle újságokba írt vezércikkekben az aktuális teológiai és szociális problémákat feszegette, valamint programot kívánt adni a magyar katolikus megújulás szellemében, a német katolicizmus példája nyomán. Erős kritikai észrevételeivel nem egyszer magára haragította a kor legrangosabb magyar egyházi vezetőit is. A konzervatív, megújulásra képtelen, feudális jellegű egyházat kíméletlenül ostorozta. Prohászka a konzervativizmust történeti alapokon álló szerves fejlődésnek tekintette és nem merev bezárkózásnak. A politikai liberalizmus vívmányait, az állampolgári egyenlőséget, a törvény előtti egyenlőséget és a polgári szabadságjogokat üdvözölte, de ugyanakkor élesen bírálta a liberális kapitalizmus gazdasági rendszerét, annak képviselőit és a nyomában jelentkező általános destruktív magatartást, annak pusztító jellegét az erkölcsi és szellemi életre nézve. Ezzel kapcsolatos álláspontját a korszak egyik legszínvonalasabb katolikus folyóiratában, a Magyar Sion című lapban, 1896-ban megjelent, „A liberalizmus utópia” című tanulmányában fejtette ki. Úgy vélte, hogy a liberalizmus elvei utópisztikus jellegűek és éppen ezért kivitelezhetetlenek. A politikai szabadságjogok mellé nem adatott meg az ahhoz elengedhetetlen szociális szabadság. A liberalizmus ebből a szempontból csődöt mondott és a vagyonszerzés korlátlan szabadsága elvének kimondására szorítkozott. A liberalizmus a kiváltságokat nem törölte el, a rendi monopóliumok helyébe a kozmopolita tőke monopóliumát léptette. Prohászka így fogalmaz: „Első ellenségnek azt a mentalitást mondanám, mely a konkrét valóságtól elemelkedik, doktrinér elveket s eszméket követ s a csillogó, absztrakt eszméért föladja a valóságot, – a mi esetünkben a nemzetet. Ez az intellektuel s irreális mentalitás a mi liberálisaink tehertétele. Ez a magyar földtől, szenvedéstől s küzdelmektől elvonatkozó idegen világ, mely a mi az idegent s a külföldet bámulni szokott intelligenciánkban, főleg a gyökértelen s hazátlan, vagy mondjuk, kozmopolita zsidóság térfoglalása következtében lett járvánnyá.”⁸ Másutt megjegyzi: „...a liberalizmus érdemeit elismerjük, amennyiben a régi gazdaságpolitikai liberalizmus előnyeit ma is élvezzük. De nem vagyunk liberálisok annyira, hogy a társadalomra gyakorolt rossz visszahatásait meg ne lássuk...”⁹

Prohászka a liberalizmus és a szociáldemokrácia hamis tanításainak ellenpontjaként a keresztényszocializmus által képviselt elveket tartotta képesnek arra, amely kiutat találhat a válságból. Magyarországon a századforduló idején kezdett kialakulni a katolicizmusnak egy emberközeli, szociálisan érzékeny irányzata, de nem szabad elfeledni, hogy ekkor még javában élt és működött egy másik katolicizmus is, a múltból élő, kiváltságaihoz ragaszkodó, uralmi helyzetén örködő egyház, amelynek megtestesítői a nagybirtokos aulikus arisztokrácia és a főpapság voltak. Prohászka úgy gondolta, hogy amit XIII. Leó pápának a világegyház élén sikerült végrehajtania, azt majd ő a hazai viszonyok között próbálja megvalósítani.¹⁰ A legsúlyosabb problémának egy erős, független, a társadalom szociális és szellemi értelemben történő felemelésére képes középosztály és értelmiség hiányát tartotta. Erősen bírálta a katolikus főpapságot is, a kor igényeinek megfelelő magatartást várva tőlük. Szorgalmazta az

⁸ Prohászka Ottokár: A liberalizmus utópia In: Modern Pünkösöd. Szerk. Frenyó Zoltán. Budapest, 2005. 431-446.

⁹ Prohászka Ottokár: Összegyűjtött Munkái. (a továbbiakban: POÖM) Budapest, 1929. 22. köt. 256.

¹⁰ Katus, 1999. 20-21.

egyház belső megreformálását, az egyházi javak igazságosabb elosztását és az egyház és állam kapcsolatának átalakítását a katolikus autonómia jegyében. Hangsúlyozta, hogy az egyház csak akkor töltheti be küldetését, ha az felismeri a kor jellegét és a tömegek mellé álló népi egyházzá válik.¹¹

Prohászkt 1905. karácsony vigíliáján X. Pius pápa szentelte püspökké a Sixtusi kápolnában.¹² A püspöki kinevezéssel Prohászkanak megváltoztak a lehetőségei és feladatai. Sokan értelmezték úgy, hogy Prohászkt felfelé buktatták, mert kezdett terhessé válni folyamatos reformista elképzeléseinek hangoztatása, amely egyre növekvő népszerűségével párhuzamosan kezdett a kiváltságaihoz ragaszkodó főpapság számára komoly gondot jelenteni. Habár a püspöki állás formailag megkötötte Prohászkt, szavának ettől kezdve még nagyobb lett a súlya. Prohászka hivatalánál fogva tagja lett a főrendiháznak, ahol sokak számára megdöbbentő volt a fiatal püspök által képviselt új hangnem.¹³

PROHÁSZKA, MINT A „KERESZTÉNY KURZUS” ZÁSZLÓVIVŐJE

Prohászka az évek alatt többször is kapott felkéréseket, hogy álljon egy keresztény szervezkedés élére és vállalja egy esetleges új keresztény párt vezetését. Bangha Béla páter a világháború végén 1918. december 8-án levelet írt Prohászkanak, amelyben kifejti, hogy Prohászka nélkül nem lehetséges egy hatékony és sikeres keresztény szerveződés. Bangha felvázolja a kilátástalan helyzetet és közli, hogy a jelenlegi keresztény pártokhoz senki nem hajlandó csatlakozni, majd előáll kérésével, hogy Prohászka álljon a mozgalom élére.¹⁴ Prohászka ekkor még nem vállalta a politikai vezérszerepet, de augusztus 6-a után egyre aktívabban vett részt a közéletben. Politikai gyűléseken mondott beszédei arról tanúskodnak, hogy újult erővel és nagy tenni akarással vetette bele magát a politikába, egy korszerű, szociálisan érzékeny keresztény párt megteremtése érdekében. Prohászka elérkezettnek látta az időt arra, hogy külső kereteiben is megvalósuljon az, amiért egész életében küzdött: átültetni egy keresztény erkölcsi talajon megvalósuló magatartásformát a társadalmi, gazdasági és politikai életbe. Ezzel megvalósulhatott volna az a prohászkaizmus, amely nem jelentett mást, mint a magyar népet kapcsolatba hozni földjével, munkást a munkaadójával és a szociális földbirtokreform révén megteremteni a haza szeretetének alapjait, a keresztény Magyarország kibontakozásának lehetőségét.

A Tanácsköztársaság bukása után Prohászka nyugtázta: „Tegnap hallottuk, hogy befellegzett a zsidó proletárdiktatúrának s elpárologtak a nagyok...”¹⁵ Ekkor már nemcsak Prohászka érezte, hogy tennie kell valamit, de az első ellenforradalmi kor-

¹¹ Markó Csaba: Prohászka Ottokár modern katolicizmusa és reformtörekvései a 19-20. század fordulóján. *Belvedere Meridionale*, 2007. 1-2. sz. Szerk. Miklós Péter. 57.

¹² Szabó Ferenc SJ: Prohászka Ottokár püspök, az ország apostola. In: Prohászka önmagáról. Szerk. Szabó Ferenc SJ. Szeged, 1999.

¹³ Gergely Jenő: A napbaöltözött ember, Budapest, 1994. (a továbbiakban: Gergely, 1994) 109-112.

¹⁴ SZFVPL Prohászka Gyűjtemény. Levelezés.

¹⁵ Prohászka Ottokár: *Naplójegyzetek*. 1-3. köt. Szeged-Székesfehérvár, 1997. (a továbbiakban: *Naplójegyzetek*, 1997) 84.

mányalakítási kísérletekbe is próbálták bevonni. A Friedrich-kormány legitimitását erősítendő, erkölcsi támaszát kívánta Prohászkaiban megnyerni, aki Budapestre utazott és pár nap leforgása alatt tárgyalta József főherceggel és Csernoch János hercegprímással. Prohászka felvetette Csernoch hercegprímásnak, hogy az általa képviselt birtokreform programja értelmében, az egyház a megváltozott körülményekre tekintettel, mondjon le javairól. Csernoch ezt nyomban elvetette és minden valószínűség szerint Prohászka is ezt a választ várta.¹⁶ Mindezek ellenére, hogy élen járjon a példamutatásban, a püspökség tési birtokán megkezdte a földosztást.

Prohászka Ottokár augusztus 17-én adta ki a papságához és híveihez szóló, „A kommunizmus bukása után” című egyházmegyei körlevelét, amelyben a pusztító és kártékony forradalmakról értekezik – elsősorban a bolsevik diktatúráról – az ő szavaival élve, a „patkányforradalomról”. Körlevelében világosan felvázolja, hogy az elkövetkező időkben, melyek lesznek azok a legfontosabb tennivalók, amelyek mentén meg lehet szervezni az új rend alapjait. Őva int a túlkapásuktól és a bosszúállástól, hiszen ahogy ő fogalmaz: „Ennek a bolsevizmust legyőző magyar nemzeti iránynak mindenképpen tartózkodnia kell erőszaktól, durvaságtól, s elnyomástól. Mi zsidványokat és haramiákat nem utánozhatunk, azok példáját nem követhetjük... Nekünk zsidó Lenin-fiúk helyett nem kellenek katolikus Lenin-fiúk.”¹⁷ Ezen kívül felhívja a figyelmet a keresztény nemzeti alapokon álló érdekképviselő megszervezésének szükségességére, továbbá az ebben való közreműködés során a középosztály és az értelmiség felelősségére.¹⁸

Az 1919. augusztus 22-i püspökkari konferencia fő témája is a tanácskormány által elkövetett pusztításokra való emlékeztetés és számvetés volt. A konferencia leszögezte, hogy keresztény valláserkölcsi alapon remélik és képzelik el az állami rend megszilárdulását és a nemzeti gondolat megerősödését. Ehhez kapcsolódóan szükségesnek tartották a keresztények politikai összetartását és ajánlatosnak egy keresztényszocialista párt megalakítását.¹⁹ A konferencia egy közös pásztorlevél kiadásáról is döntött, amelyet Csernoch hercegprímás felkérésére, Prohászka fogalmazott meg. Prohászka álláspontja ezzel a magyar katolikus egyház hivatalos álláspontjává is vált, amely sarkalatos kérdésekben meghatározta az indulófélben lévő keresztény politika programját.²⁰

Október 7-én vonult be Székesfehérvárra a Horthy Miklós nevével fémjelzett Nemzeti Hadsereg. Prohászka nagy megkönnyebbülés érte, másnap így írt Naplójában:

¹⁶ Naplójegyzetek, 1997. 84.

¹⁷ POÖM. 9. köt. 262.

¹⁸ POÖM. 9. köt. 261-263.

¹⁹ Gergely, 1984. 74.

²⁰ Gergely, 1994. 182-186. A püspöki kar közös pásztorlevelei szerves részét képezték a püspökkari konferenciák jegyzőkönyveinek. Ezek a körlevelek az elhatározott kérdésekre egységes és erkölcsileg a hívek számára is kötelező iránymutatásul szolgáltak. Közös pásztorlevelet a püspöki kar csak kifejezetten fontosnak tartott esetekben adott ki, éreztetve ezzel a megnyilatkozás súlyát. A Horthy-korban, – egészen haláláig – Prohászka Ottokár volt, aki a közös főpásztori körlevelek megfogalmazására, elkészítésére vállalkozott. Az 1930-as években Glattfelder Gyula, csanádi püspök lett a „hivatalos” körlevél-író. Nem véletlenül tűnt ki mind a két püspök élénk társadalmi-politikai érdeklődésével, tájékozottságával és kiváló írói képességével. – Mózessy Gergely: Prohászka Ottokár a püspöki kar tanácskozássain. In: Prohászka Ottokár, Magyarország apostola és tanítója. Tanulmányok Prohászka eszmévilágáról. Szerk. Szabó Ferenc – Mózessy Gergely. Szeged, 2002. 127.

„Bevonult a fehér gárda, a magyar nemzeti hadsereg, s az oláhok végre kikotródtak.”²¹ Őszinte örömmel üdvözölte a román megszállás végét, amely már a nemzeti önállóság reményét hordozta magában. Pár nappal később újabb bejegyzés került a Naplóba, amely arról tanúskodik, hogy a fővezér – Horthy Miklós – a püspöki rezidencián szállt meg. A Naplóból megtudjuk, hogy az ünnepi bevonuláskor a vásártéren zászlószentelés volt, majd szentmise, végül bankettet tartottak a vármegyeháza nagytermében.²² Prohászka már ekkor kiváló benyomást tehetett Horthy Miklós, amit megerősít egy később megfogalmazott bejegyzés: „Dec. 8-án X. meghítt vacsorára Horthy Miklóssal és feleségével. Bájos, derék emberek, nemes és jóindulatú.”²³ Másutt így ír bizakodva Horthyról: „Bízni akarunk, mert ha zord időket élünk is, a hadseregünkkel majd csak keresztülvágjuk magunkat a környező rablóvilágon. Horthy fogja a kormányrudat. S ahogy a végtelen óceánokon tudott biztos csapást találni, majd csak talál a végzetes emberi és nemzeti sorsok tengerén is biztos utat nekünk.”²⁴

Prohászka egyértelműen kiállt az ellenforradalom mellett, támogatta az új rendszer megszilárdítását és úgy vélte, hogy csakis egy erős hadsereg biztosíthatja a nemzeti függetlenséget: „Szükségünk van a hadsereg erejére, ha élni, boldogulni akarunk, mert erő nélkül nem lehet boldogulni. Az erő époly szükséges, mint a hit, mint az erkölcs, mint a jog. ...A defetizmus, a pacifizmus csak nyávogások, melyek beteg világból jajdulnak föl. A mindenáron való békevágy erő nélkül pestis csak, mely lelket és hazát öl. ... A hadsereg nélküli állam tulajdonképpen fegyelmezetlen tömeg, prédája minden szomszédnak, törlopokróca minden csizmának, nemzeti és politikai tekintetben az egész világnak hamupipőkéje, koldus árvája.”²⁵ Prohászka soha nem volt legitimista, ellentétben sok más püspöktársával, ezért most különösen, az önálló és független Magyarország megteremtésének a reményében tartotta kulcsfontosságúnak a nemzeti haderő megerősítését. 1919 nyaratól 1920 elejéig számos politikai-közéleti tartalmú szónoklatot tartott, mellette rengeteg írása jelent meg újságokban és folyóiratokban. Ezeket a beszédeket, írásokat Schütz Antal, az életmű-sorozat 22. kötetében, „Íránytű” címmel tette közzé, ezzel is jelezve az utókor számára, hogy Prohászka a keresztény nemzeti megújulás irányítúje volt, a kialakuló rendszer programadója.²⁶ Prohászka minden erejével vissza akarta terelni a liberalizmus hamis eszméitől fertőzött magyarságot a keresztény hit és vallásosság mezsgyéjére. „Mi, a magyarság és kereszténység” címmel a következőket írta: „Meg kell fognunk a nemzeti gyökereknél a szétbomló, mert megbomlasztott magyarságot. Mindenéből kifosztják... úgy szellemi javakból, kultúrájából, zenéjéből, költészetéből a zsidó szellemtelenség. A zsidó szellemet szellemtelenségnek kell hívnom, mert tagadása az eszményinek, levigyorgása a fölségesnek.”²⁷ Majd így fogalmaz: „Ez a rabló, kalózkodó szellem ráült a világ nyakába, elbódította számaival, technikájával, külső sikereivel a világot – a féligazságok bűbájával, amelyek szabadságot, testvériséget, szabad érvényesülést hir-

²¹ Naplójegyzetek, 1997. 96.

²² Naplójegyzetek, 1997. 97.

²³ Naplójegyzetek, 1997. 112.

²⁴ POÖM. 25. köt. 259.

²⁵ POÖM. 25. köt. 256-257.

²⁶ Schütz Antal a kötet címét egy Prohászka Ottokár által indított ifjúsági kiadványtól kölcsönözte.

²⁷ Naplójegyzetek, 1997. 104.

ettek, de az anarchiának kaput nyitottak; megrendítette az erkölcsi elveket, meglazította az igazság, jóság hajlamait, megghiúsította az érzéseket; szabadon garázdálkodott s tobzódott.”²⁸

Annak ellenére, hogy Prohászka nem kívánt aktívan részt venni a napi politikában, szócsöve, illetve főideológusa lett annak a keresztény magyar öntudatra ébredésnek, amelyet „keresztény kurzusnak” szokás nevezni. Hatalmas energiával, fáradhatatlanul vetette bele magát a munkába és számos írást publikált a legkülönfélébb lapokba, melyekben a kialakuló új rendszer mellett tette le voksát.²⁹

A NEMZETGYŰLÉS

1919. november elejére Sir George Russel Clerknek, az antant brit megbízottjának sikerült elérnie a pártok és a fővezérség megállapodását. Horthy budapesti bevonulását követően szükségessé vált egy koalíciós kormány kinevezése, amely november 24-én, Huszár Károly keresztényszocialista politikus vezetésével meg is alakult. Az új kabinet 12 minisztere közül 5 a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjához (KNEP) tartozott. A KNEP 1919. október 24-én jött létre a régi Katolikus Néppárt töredékeiből, a Keresztényszociális Gazdasági Párt néven egyesült keresztényszocialista frakciókból és a gróf Teleki Pál által vezetett Keresztény Nemzeti Pártból. Három miniszteri tárcát kapott a konzervatív-agrárius Keresztény Földműves Párt. A többi pártot négy miniszter képviselte: a liberális, nagytőkés Heinrich Ferenc, a liberális Bárczy István, a szociáldemokrata Peyer Károly és a kisgazda Nagyatádi Szabó István. 1919. november 25-én Clerk, a békekonferencia nevében elismerte a Huszár-kormányt, majd George Clemenceau, a békekonferencia elnöke felszólította Huszár Károlyt, hogy küldje el a magyar béke delegációt Párizsba. A békekonferenciára történő meghívás enyhített Magyarország külpolitikai elszigeteltségén és ezzel kezdetét vehette a belpolitikai konszolidáció megteremtése is. Ennek első állomása a nemzetgyűlési választások megtartása és az ideiglenes államfői poszt körül kibontakozó egyre sürgetőbb kérdések megoldása voltak.³⁰

Az 1920-as nemzetgyűlési választások még nem illeszthetők szervesen a két világháború közötti politikai rendszer választásainak sorába. Fő funkciója a politikai rendszer alkotmányos kereteinek kiépítését megvalósítani szándékozó nemzetgyűlés létrehozása volt. A magyar történelemben addig ismeretlen intézményt átmeneti, kisegítő jellegűnek tartották, amelynek a különlegessége az ideiglenes államfő megválasztásával megszűnt, de elnevezése megmaradt egészen 1927-ig, a kétkamarás parlament megalkotásáig. Az újonnan megalakuló nemzetgyűlés jellegében is más volt, mint a dualizmus kori országgyűlések. A radikálisan keresztény-nemzeti gondolat mentén működő nemzetgyűlés élesen szakított az előző korszak liberális törvényhozásával.³¹

A választások megtartására 1920. január 25-26-án került sor. Az új választójogi rendelkezés széleskörű, titkos, egyenlő, kötelező és első ízben a nőkre is kiterjedő vá-

²⁸ Naplójegyzetek, 1997. 115.

²⁹ POÖM. 25. köt. 108.

³⁰ Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2003. (a továbbiakban: Romsics, 2003) 136-137.

³¹ Boros Zsuzsanna: A parlamentarizmus Magyarországon. 1867-1944. Budapest, 1999. 308-310.

lasztói joggal ruházta fel a felnőtt lakosságot.³² A szavazást két szakaszban tartották meg, a Tiszántúlon erre csak 1920 júniusában, a románok kivonulása után került sor. A KNEP jelöltjeinek névsorát Csernoch hercegprímás 1919. december 28-án hagyta jóvá, melyből nyilvánvalóvá vált, hogy a KNEP, mint a keresztény koncentráció pártja, szoros kapcsolatban állt a katolikus egyházzal, melynek nagyfokú politikai aktivitása újdonság volt. Az előzetes megállapodások értelmében, a Kisgazdapárt és a KNEP 41 kerületben nem állított egymásnak ellenjelöltet, amelyből 22 hely jutott a KNEP-nek.³³ A választásokon a Kisgazdapárt és a KNEP elsőprő győzelmet aratott. Előbbi 79, míg utóbbi 72 mandátumot szerzett. Miután a tiszántúli választásokat is megtartották, annyiban módosult az eredmény, hogy a Kisgazdapárt képviselőinek a száma 91-re emelkedett, míg a KNEP képviselői száma 59-re csökkent, mert időközben többen is elhagyták a pártot. Budapesten azonban, ahol a Kisgazdapárt egyáltalán nem állított jelöltet, a KNEP elsőprő győzelmet aratott. Ez a kiváló eredmény nem melleleg annak is köszönhető, hogy az MSZDP bojkottjának felhívására, 71 ezer fővárosi lakos áthúzott szavazólapot dobott az urnába, 38 ezren pedig el sem mentek szavazni. Az újonnan összeülő nemzetgyűlés társadalmi összetétele is megváltozott a korábbiakhoz képest. A nagy- és középbirtokosok, valamint az arisztokraták aránya jelentősen csökkent, a parasztbirtokosok száma azonban az addigi 2-3 fő helyett elérte a 30-at. A politikai katolicizmus előretörésének következtében a papok aránya 4 %-ról, 11 %-ra nőtt. A forradalmakat követő törvényhozás egykamarás nemzetgyűlésként működött, így a katolikus egyház – felsőház nem lévén –, nem hivatalánál, hanem választott politikai reprezentánsai révén volt képviselve. A törvényhozásba bekerült 10 pap közül 2 káplán, 3 plébános, 4 kanonok és 1 püspök volt, utóbbi nem más, mint Prohászka Ottokár. 1944-ig más, ilyen magas egyházi rangban lévő tagja nem volt a nemzetgyűlésnek és a későbbi képviselőháznak.³⁴

PROHÁSZKA, MINT A KNEP JELÖLTJE

Prohászka továbbra sem vonzotta a hivatásos politizálás, de az ötödik felkérésre, miután megbizonyosodott arról, hogy az összes pártfrakció egyetért a jelölésével, 1920 elején elvállalta a KNEP székesfehérvári képviselőjelöltségét. A KNEP és a Kisgazdapárt paktumának köszönhetően Prohászka ellenjelölt nélkül indulhatott a választóköri körzetben, amelyre így emlékezik vissza: „Engem igazán, hogy úgy mondjam, beugrattak a dologba... Én a politikától mindig irtóztam és legnagyobb örömöm volt az, midőn 1896-ban a Vág mellett megbuktam, másrészt láttam az áldatlan széthúzást és éreztem, hogy most a keresztényeknek össze kell fogniok.”³⁵ Prohászka választási programbeszédét január 11-én, délelőtt mondta el Székesfehérváron, amelyről az országos lapok is beszámoltak. Prohászka részletesen ecsetelte, hogy új nemzeti érzésre, új kereszténységre, új szociális irányzatra, egyszóval új honfoglalásra van szükség. Program-

³² Ruszoly József: Az első nemzetgyűlési választások előzményeihez. In: Uő: Jogtörténeti tanulmányok. I. Szerk. Csizmadia Andor. Budapest, 1966. 91-109.

³³ Gergely Jenő: A keresztényszocializmus Magyarországon. 1903-1923. Budapest, 1977. (a továbbiakban: Gergely, 1977) 153.

³⁴ Gergely, 1984. 44-45.

³⁵ Miért vállal mandátumot Prohászka Ottokár? Nemzeti Újság, 1920. január 4. 3.

jában kiemelte a konszolidáció szükségességét, melyet az ő szavaival nem holmi köztársaságok garantálhatnak, hanem az csakis a Szent Korona eszméjének tiszteletével biztosítható. Az ország területi integritásának védelme érdekében Prohászka nyíltan kiállt a Nemzeti Hadsereg megerősítése mellett, továbbá ismét kiemelte a földreform megvalósításának szükségességét, a szociális biztonság megteremtését.³⁶

Rögtön politikai zászlóbontása után, január 12-én, Horthyval találkozott Prohászka. Naplójában a következő bejegyzést találjuk: „Hát hogy mi érheti az embert, azt volt alkalmam ma megtapasztalni. Elhivatott Horthy fővezér, autón mentem nagy locspocsbán; bementem hozzá, fogadott Berzeviczky lovas tábornok jelenlétében. Előadta, hogy mily nehéz a helyzetünk és? és? én leszek a miniszterelnök! Hát leesett az állam! Mit? én, miniszterelnök? Nem értek én ahhoz; nem tudok én emberekkel tárgyalni, tanácskozásokat vezetni, parlamentben elnök szerepében minden tárcába vágó ügyekben felelni, nem értem én a parlamenti életet; szóval, fogjanak maguknak hozzáértő embert s ne hajdút harangöntőnek. No, de hát így meg úgy, volt erre a felelet! S én ott ötöltem-hatoltam s végre azt mondtam: ha katonai őrzéssel elhozhat, engedelmeskedem; másképp nem! soha, soha, nem! Valahogyan nyugodt vagyok.”³⁷ A népszerű Prohászka a berendezkedő hatalom nyomban miniszterelnöknek akarta megnyerni, nyilvánvalóan a legitimitás erősítése érdekében. Aktuálpolitikai szempontból bizonyára közrejátszott a felkérésben Prohászka népszerűsége mellett, a püspök erős Habsburg-ellenessége, nemzeti függetlenség iránti vágya és a protestáns felekezetekkel szembeni türelme.

Prohászka a választásokat megelőző napon izgatottan készült a nemzetgyűlésre és feltette magában a kérdést: „Hogy aztán mikép találom ott föl magamat, az más kérdés; mindenesetre ott ki kell lépni s az akcióban részt kell venni!... Tisztán kell látni. Azt kell meglátni, hogy a liberalizmus melegágyat talált a magyar nembánomságban s laissez-faire hagyományokban.”³⁸ A csonka magyar nemzetgyűlés február 16-án, ünnepélyes keretek között ült össze, ahol a Te Deumot Prohászka tartotta.³⁹

A KONSZOLIDÁCIÓ KEZDETE

A nemzetgyűlés első és legfontosabb feladata az államforma és az államfői hatalom kérdésének tisztázása volt. Az államformában valamennyi parlamenti párt véleménye megegyezett, kivétel nélkül a királyság visszaállításának voltak hívei. Viták és ellentétek a király személye körül keletkeztek, melynek folytán a magyar politikai élet két táborra szakadt. A Habsburg-hűek ragaszkodtak IV. Károlyhoz, míg az úgynevezett szabad királyválasztók, IV. Károly 1918. novemberi nyilatkozata után, leginkább egy nemzeti királyt láttak volna szívesen a trónon. A két közjogi álláspont között különböző társadalmi és politikai érdekek húzódtak. A legitimizmus Habsburg-párti képviselői elsősorban az arisztokrácia és a katolikus egyház volt, de a keresztény középrétegek egy jelentős része is emellett foglalt állást. A szabad királyválasztók Horthy hívei és a realitásokkal számoló, nagyrészt a függetlenségi érzelmű Kisgazdapárt

³⁶ Prohászka püspök politikai zászlóbontása. Nemzeti Újság, 1920. január 13. 3.

³⁷ Naplójegyzetek, 1997. 130.

³⁸ Naplójegyzetek, 1997. 133.

³⁹ Nemzeti Újság, 1920. február 16.

soraiból kerültek ki. Ha figyelembe vesszük az ország akkori kiszolgáltatott helyzetét, érthető, hogy miért volt akkora jelentősége a király személyének, hiszen az antant hatalmak és az általuk támogatott környező államok, a Habsburgok esetleges restaurációját casus bellinek nyilvánították.⁴⁰

A nemzetgyűlés rövid időn belül elfogadta az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről szóló 1920. évi I. törvény-cikket, amely a legitimisták és a szabad királyválasztók közötti kompromisszum eredménye volt. A törvény a trón betöltésének kérdését függőben hagyta a békekötésig és az államfői teendők ellátását ideiglenesen a nemzetgyűlés által titkos szavazással választott kormányzóra bízta. Prohászka, február 26-án szólalt fel a kérdésben. Többek között a következőket mondta: „...olyan államfő kell, amely hatalom és erő. Nekünk erős kéz kell, de nem ököl, amely lecsap, hanem erős kéz, amely a gyeplőt tartsa.”⁴¹ Prohászka beszédében egyértelműen Horthy Miklóstra utalt, akinek kormányzóvá választása ekkor már többé-kevésbé eldöntött tény volt.

Horthy Miklós azzal a feltétellel fogadta el a kormányzói jelölést, hogy ha a törvényben foglalt jogkörét a későbbiekben szélesíteni fogják. Miután erre ígéretet kapott, a nemzetgyűlés 1920. március 1-jén – 131 szavazattal a 141-ből⁴² – kormányzóvá választotta. A nemzetgyűlés ezután kijelölt egy küldöttséget, amelynek az volt a feladata, hogy Horthyt tájékoztassa a fejleményekről és a nemzetgyűlés elé invitálja az eskü letételére. A küldöttség elnökének Prohászka Ottokárt választották, tagjainak pedig Gyömörey Györgyöt, Patacsi Dénest, Szijj Bálintot és Ugron Gábort.⁴³ Prohászka a küldöttség élén a délelőtti órákban érkezett a Gellért Szállóhoz, az akkori fővezérség épületéhez. A következőket mondta Horthynak: „A királyi hatalom megszűnt és míg rendbehozzuk az állam alkotmányos szervezetét, ideiglenes kormányzót választunk... a nemzet hódolata és hálájáért jöjjön el a nemzetgyűlésbe és mondja meg a nemzetnek, hogy elvállalja a bizalmat.” Horthy a nemzetgyűlés előtt letette az esküt, amivel a Huszár-kormány megbízatása gyakorlatilag megszűnt.⁴⁴

Az új kormány március 14-én alakult meg, az új miniszterelnök a volt néppárti politikus, Simonyi-Semadam Sándor lett. Az 1920-as nemzetgyűlési választások és Horthy kormányzóvá való kinevezése az első lépéseket jelentették a belső konszolidáció és az új rendszer nemzetközi elismertetése terén. Már csak a békeszerződés aláírása volt hátra. Az első világháborút lezáró Párizs környéki békék jelentősen átrajzolták Közép-Európa térképét. A Monarchia felbomlott, területén Ausztria és Magyarország kivételével soknemzetiségű államalakulatok keletkeztek. A versailles-i békerendszer a nemzeti elvet próbálta érvényesíteni, ennek ellenére a korábbi sérelmek helyébe újakat teremtett, ezzel elvetve további feszültségeket magában hordozó konfliktusok lehetőségét. Az Apponyi Albert vezette magyar béke delegáció semmilyen változtatást nem tudott elérni Magyarország érdekében. A békekonferencia Magyarország feje fölött döntött és példátlanul szigorú ítéletet hozott. A megalázó békediktátumot 1920. június 4-én írta alá Benárd Ágoston népjóléti miniszter és Drasche-Lázár Alfréd párizsi követ. Magyarország területe – Horvátországot nem számítva – 282

⁴⁰ Romsics, 2003. 138.

⁴¹ Nemzetgyűlési Napló, 1920-22. 1. kötet, 1920. február 26. 62-65.

⁴² A maradék tíz szavazatot a nagytekintélyű gróf Apponyi Albert kapta.

⁴³ Nemzetgyűlési Napló, 1920-22. 1. kötet. 1920. március 1. 105,

⁴⁴ Nemzeti Újság, 1920. március 2.

ezer négyzetkilométerről 93 ezer négyzetkilométerre csökkent, lakóinak száma 18,2 millióról 7,6 millióra apadt. A Magyarországra erőszakolt határokon kívül az elcsatolt lakosság 30,2%-a volt magyar nemzetiségű, amely 3,2 millió embert jelentett. A diktátum sok más szankcióval és kötelezettséggel is sújtotta Magyarországot. A sokat hangoztatott önrendelkezési jogot csak egy tekintetben, Sopron környékén engedélyezték alkalmazni, 1921 decemberében. Az ott élők többsége Magyarország mellett tette le a voksát.

A sors ironiája, hogy Magyarország a trianoni tragédia nyomán nyerte el régóta óhajtott nemzeti függetlenségét.⁴⁵ Június 4-én, csonka Magyarországon félreverték a harangokat, az élet leállt és nemzeti gyásznapot hirdettek. A püspöki kar közös álláspontját Prohászka fogalmazta meg, „Az ország nehéz helyzetéről” címmel.⁴⁶

A KIÁBRÁNDULT PROHÁSZKA

Prohászka időközben egyre nagyobb aggodalommal tekintett a jövőbe. Naplójában kezdenek megjelenni az arra utaló bejegyzések, hogy nem elégedett a nemzetgyűléssel, annak munkájával. 1920 áprilisában a következőket jegyezte le: „Az a gyűlés a kis koponyák s a nagy akarnokok gyülekezete. Tele vannak ambícióval és elbizakodottsággal és – panamákkal; s végre is ez a gyülekezet kompromittálja az embert tehetetlenségével.” „Egyre kiállhatatlanabb nekem a nemzetgyűlésben való tartózkodásom, mely egy irreális, kapkodó és fölületes társaság benyomását teszi rám. Hány férfi van ott beleállítva a semmittevésbe, a folyosók tiprásába, az intrikálásba, a buta hatalmi aspirációk pókhálószálaiba!”⁴⁷

A sokféle részérdek, a különféle társadalmi csoportok igényeinek kielégítésére nem voltak alkalmasak a kormányzó pártok. A megoldáshoz a KNEP és a Kisgazdapárti elmentések elsimítására volt szükség. Nagy csatározások után, 1920. júliusában megszületett a kompromisszum a KNEP, a Kisgazdapárt és a Teleki Pál vezette, kimondottan az egyesülést szorgalmazó „disszidensek” csoportja között. Az így megalakult pártszövetségnek, a Keresztény-Keresztény Kisgazda, Földműves és Polgári Pártnak, a konszenzus szimbólumává váló Prohászka püspök lett az elnöke.⁴⁸ Prohászka valószínűleg azért vállalta el az egységes kormánypárt elnöki tisztét, mert úgy gondolta, hogy elég volt a tétlenségből és nem szabad több időt elvesztegetni, ahelyett, hogy valós munkát folytatnának. Naplójából egyértelműen kiderül, hogy csalódott: „Keresztény kurzus” kereszténység s keresztények nélkül! Ez a baj: hogy e hordónak nincs feneké; e pártnak nincs alap, szirt a lába alatt. Azok az emberek nem keresztények. Igaz, hogy elvben, teoriában elfogadják a kereszténységet, de tettekben nem vallják. Zsidónak adnak ki mindent. Így van ez mindenfelé; a zsidók megcsinálják az üzleteket, s a keresztény kurzus lobogója csattog a levegőben. A levegő az övé, de a gseftet más viszi el.”⁴⁹ Keserűségének ad hangot A keresztény kurzus kisiklása című, 1920-ban íródott cikkében is: „Mert mi a helyzet jellege ezidőszert? Hát elsősorban az a rendkívüli ir-

⁴⁵ Romsics, 2003. 141-147.

⁴⁶ Gergely, 1994. 199.

⁴⁷ Naplójegyzetek, 1997. 138.

⁴⁸ Gergely, 1977. 155-157.

⁴⁹ Naplójegyzetek, 1997. 151.

reális s nem igaz beállítás, hogy keresztény nemzeti kurzust, megújodást és reformot hirdetünk s minden a régiiben van és marad. A kormány beszédekert tart, már amikor, de keresztény nemzeti kormánytetteket alig produkál.”⁵⁰

Miután Prohászka, a rendszer jobbításának szándékától vezérelve elfogadta a kormánypárt elnöki tisztét, a kormányzati politika alakítására nem sok befolyása volt. 1920 nyarán még úgy gondolta, elnézi a hibákat, hiszen az ország súlyos meg-rázkódtatásokon ment keresztül. A konszolidáció megteremtésétől várta a reformok eljövételét, azonban jelentősnek mondható változások a későbbiekben sem történtek. Naplójában egyre több, a nemzetgyűlést és a közéleti szereplőket kritizáló írás jelent meg, melynek publicitást nem adhatott, hiszen az újonnan berendezkedő állam egyik prominens nemzetgyűlési képviselőjétől ez a magatartás meglehetősen disszonánsnak tűnt volna.

1920. július 19-én Teleki Pál alakított kormányt. Teleki Pál miniszterelnök legfőbb feladatának a konszolidáció további folytatását tartotta. Így került sor 1920 nyarán és őszén az ÉME (Ébredő Magyarok Egyesülete) működésének felfüggesztésére és a tiszti különítmények feloszlására, illetve a hadseregbe történő beintegrálásukra. Teleki az országosan erős antiszemita hangulatot az úgynevezett numerus clausussal (1920. évi XXV. tc.) igyekezett leszerelni, ezzel is kifogva a szelet a szélsőjobboldal vitorlájából. A numerus clausus (zárt szám) körül sok vita folyt már akkor is. A törvény kimondta, hogy az egyetemi hallgatók nemzetiségi megoszlásának meg kell felelnie az „egyes népfajok” össznépességen belüli arányának, valamint csak az erkölcsileg feddhetetlen, a nemzethűség szempontjából megbízható, megfelelő tanulmányi előmenetellel rendelkező jelentkezők iratkozhatnak be. Bár a zsidó, vagy izraelita szó a törvényben nem szerepelt, nem kétséges, hogy a zsidó származásúak számára jelentett ez korlátozást, annak ellenére, hogy a törvényben előírt feltételeket a gyakorlatban soha nem alkalmazták. További, zsidó származásúakat érintő diszkrimináció nem történt, a kormány a szélsőjobboldali követelözések elöl elzárkózott.⁵¹ Nem kerülhetjük el, hogy megismerjük Prohászka véleményét is a kérdéssel kapcsolatban, hiszen a mai napig sok vitát kiváltó törvény, már akkor is leképezte a társadalom mélyén húzóódó törésvonalakat. Prohászka a törvénytervezetet a destruktív irányzatokkal szembeni szelekció eszközének tekintette, amelynek segítségével a keresztény és nemzeti érzelmű középosztályt talpra lehet állítani, pozícióit pedig védhetőbbé lehet tenni. Prohászka a törvényjavaslatot nem tartotta diszkriminatív lépésnek: „Nekünk manapság egy más szociális irányban kell dolgoznunk, s én ebben a törvényjavaslatban határozottan a szociális munkának egy programpontját látom. Mert [...] ez a törvényjavaslat láb-ra akarja állítani a leszoruló magyar középosztályt... A numerus clausust... a magyar középosztály leromlása ellen és a magyar faji géniusz veszélyeztetése ellen kontempláljuk... A mi egész nemzeti problémánk ebben áll; úgyhogy nem antiszemitizmusról van itt szó ... Mi azon az állásponton állunk, hogy mi tisztára nemzetvédelmet gyakorolunk. Én megvetném azt a magyar kultúrát, amelyben ne volna annyi erő, hogy amikor tapossák, amikor vérét vízzé változtatják át, hogy akkor fel ne szisszenjen és vétót ne kiáltson...”⁵²

⁵⁰ POÖM. 22. köt. 244.

⁵¹ Romsics, 2003. 140.

⁵² Nemzetgyűlési Napló, 1920-22. 5. kötet. 1920. szeptember 16. 344-351. Újabb kiadása: Prohászka Ottokár parlamenti beszédei. Szerk. Kiss Antal. Székesfehérvár, 2006. 41-59.

Prohászka hónapról hónapra elkeseredettebbé vált. 1920 október 22-én a következőket írta: „A nemzetgyűlés az ösztönösség, az önteltség, az elkapatottság s a neveletlenség kirakata. Ezek az emberek a nemzet színe előtt csak felmagasztaltatásukat élvezik.”⁵³ Később ezt írta: „Horthy bevonulásának Budapestre, évfordulója! Hogy írtunk, hogy bíztunk s mit vártunk akkor! Hát igaz, felszabadító sereg volt az ő serege, vöröstől s román rablótól, s akár csak Szobieszkyn Bécében, úgy fogadták őt Budapesten; de hiányzott a keresztény nemzeti programm mögött a keresztény nemzet s főleg a kereszténységet élő nemzetgyűlés.”⁵⁴

Érezhetően nyomon követhető, hogy egy év leforgása alatt, a politikába nagy tenni akarással és optimistán érkező Prohászka, milyen lesújtó véleményt fogalmazott meg a nemzetgyűlési munkáról és az ott helyet foglaló képviselőről. Egyre kevesebbet foglalkozott a mindennapi politikával, amelyre az is hatással volt, hogy az egységes kormányzópárton belül mindennapossá váltak a viták. Erről így írt: „Megint kifordultunk a kormánnyal. Most a királykérdésről van hascsikarásunk. De ilyen pártban az nem is lehet másképp. Az ember itt szívből megutálhatja a világot s megérti, hogy miért van purgatórium. Mikor abban a szép nemzetgyűlési gót-teremben ülök s szétnézek m.t. képviselőtársaimon, a kiszámíthatatlan indulatok vízfelületén libegő papírhajócskákhöz hasonlítanám őket. Sose tudni, hogy mikor fordul föl a járművecske.”⁵⁵

A folytonos ellentétek 1921. február elejére szétrobbantották az egységes kormánypártot. Ezzel Prohászka is megszűnt pártelnöknek lenni. Erre az eseményre így emlékezett vissza: „Itthon vagyok; hazajöttem a nagy tragikomédiából, amit nemzetgyűlésnek hívnak. Arra jó volt: a/ hogy megszűntem pártelnök lenni, b/ hogy úgy aludtam mint a bunda $\frac{3}{4}$ 7-ig. A parlament a legmulatságosabb kabaré. Sohasem hittem volna, hogy felnőtt emberek nagy dolgot ennyi hercehurcával kezeljenek. Ebből is látni a hazugságokat, melyek közt egyike a legnagyobbnak a demokrácia.”⁵⁶

Tovább súlyosbította a belpolitikai helyzetet és a Teleki-kormány konszolidációs kísérleteit, IV. Károly 1921. március 26-i váratlan megjelenése. IV. Károly trónfoglalási kísérlete a nagyhatalmak és a környező államok tiltakozása mellett teljes kudarccal végződött. IV. Károly visszatérését a Horthy mellett mindvégig kiálló Prohászka is elítélte, azt politikai kalandorságnak tartotta: „...a király Szombathelyre jött s onnan autón Budapestre Horthyhoz. Ott ült másfél órát – képzelem, mily gyötrelme lehetett Horthynak, aki bizonyára legitimista, de most velünk együtt meg van győződve, hogy a „lex” a nagy „necessitas” előtt, melyben élünk, háttérbe lép. úgy is kell; mi történék velünk s a nemzetgyűléssel, ha a királykérdést, melyet aligha lehet sokára elcsendesíteni, ilyen gesztussal hagynók elintéztetni? Azután itt a nyakunkon a kis-entente; gondolom, megtámadna s azután igazán Lengyelország sorsára jutnánk.”⁵⁷ A második visszatérési kísérlet (1921. okt. 20.-nov. 1.) még inkább elkeserítette Prohászkat, értelmetlen áldozatnak tartotta a budaörsi csatában elesetteket. Az 1921. november 16-17-i püspökkari konferencia, a királypuccsokat követően kiadott egy körlevelet, „A társa-

⁵³ Naplójegyzetek, 1997. 153.

⁵⁴ Naplójegyzetek, 1997. 156.

⁵⁵ Naplójegyzetek, 1997. 158-159.

⁵⁶ Naplójegyzetek, 1997. 165.

⁵⁷ Prohászka Ottokár: Modern pünkösd. Szerk. Frenyó Zoltán. Budapest, 2005. (a továbbiakban: Prohászka, 2005) 534-535.

dalmi megbékélésről” címmel, melyben a konszolidáció megteremtésének érdekében az általános megnyugvásra hívták fel az emberek figyelmét.⁵⁸

IV. Károly visszatérési kísérleteibe belebukott a Teleki-kormány is. 1921. április 14-én Bethlen István alakíthatott kormányt, aki a kezdetektől arra törekedett, hogy egy abszolút többséggel rendelkező, egységes pártra alapozza kormányzását. Bethlen elsősorban a kiscgazdákra támaszkodott céljai megvalósítása érdekében. Az Egységes Párt 1921. október 21-i, pécsi zászlóbontása éppen egybeesett a második királypuccssal.⁵⁹ A két királypuccs hatására, az akkor már nagyrészt legitimista, Habsburg-barát KNEP teljesen a háttérbe szorult. Prohászka ilyen körülmények között már nem sűrűn vett részt a nemzetgyűlés munkájában, egy-két felszólalástól eltekintve.⁶⁰ Csalódottságának adott hangot, egy 1921-es, ÉME által szervezett gyűlésen is, ahol a keresztény kurzus kisiklásáról beszélt: „Ez nem a kereszténység zászlaja, ez nem a becsület zászlaja, ez – kalózzászló! S akik e zászló alatt tömörültek, azokban nem bízom.”⁶¹ Az év vége felé már csak ennyi a véleménye a politikáról: „Sokkal többre becsülöm a krumplikapálást, mint ezt a szófósó, ideges s ösztönös kapkodást, amit politikának hívnak!”⁶² 1922 januárjában utalt a KNEP felbomlására: „A nemzetgyűlés, főleg a keresztény egyesülés pártja teljesen felfordul; föloszlik. Oka ennek a vezetés hiánya, a teljes szervezetlenség s a sok klikk.”⁶³ Mikor Horthy kormányzó februárban feloszlatta a nemzetgyűlést, Prohászka megkönnyebbülten konstataulta: „Hál’Istennek, megszabadultam a nemzetgyűléstől.”⁶⁴

A „PROHÁSZKAI” ÖRÖKSÉG

Prohászka reményekkel teli elszántsággal vágott bele a közéleti munkába 1919-ben, támogatva Horthy Miklóst és az általa képviselt politikát. A reformok részbeni elodázásával és testközelből tapasztalva a mindennapok politikai csatározásait, kiábrándult belőle. Személyisége és az általa képviselt eszmeiség mégis hozzájárult ahhoz, hogy a Horthy-kor első éveinek, az úgynevezett „keresztény kurzusnak” az egyik jelképes alakjává váljon. Orbók Attila, volt nemzetgyűlési képviselő visszaemlékezése mindennél többet elmond Prohászka habitusáról: „Aki csak egyszer hallotta beszélni Prohászka Ottokár képviselőt az élet reális gondjainak, a törvényhozásnak házában,... annak is felejthetetlen élmény volt a püspök-képviselő mindenkit lenyűgöző bölcs érvelése, kíméletes türelme a gyengék irányában, megvetése a politika kalmárjaival szemben, akiket perzselő lángszavakkal ostromozott.... Prohászka képviselő harcos politikus volt, de mégis magasan felette állott a napi politika apró, személyes torzalkodásain,...a hazáját szerető igaz magyar ember, aki a nemzeti közösség hatalmas érdekeiért sokszor kímélet nélküli őszinteséggel állta útját ártó törekvéseknek.... Akadtak sokan, akik Prohászka Ottokárnak, a keresztény Magyarország apostolának

⁵⁸ Gergely, 1994. 199-200.

⁵⁹ Gergely Jenő: Magyarország története. 1919-1944. Budapest, 1990. 19-20.

⁶⁰ Nemzetgyűlési Napló, 1920-22. 11. kötet. 1921. július 14. 515-517.

⁶¹ POÖM. 22. köt. 288;

⁶² Naplójegyzetek, 1997. 183.

⁶³ Naplójegyzetek, 1997. 195.

⁶⁴ Naplójegyzetek, 1997. 196.

tanításait is egyszerű indulat-jelszóvá igyekeztek deformálni. Aki csak egyszer látta Prohászka a parlament folyosóján, az az első pillantásra megállapíthatta, hogy milyen magasan állott ő képviselő-társainak...”⁶⁵ Prohászka a következőképpen foglalta össze politikai hitvallását: „Azután, nyíltan bevallom, nem vagyok politikus. A politikának, a pártharcoknak, a hatalmi harcoknak mindenféle komplikációjába nem ereszkedem bele. Amely oldalról jön valami népmentő, a nép javát szolgáló indítvány, készséggel fogadom el azt, és örülök, ha annak végérvényesítésében közreműködhetem.”⁶⁶

Attól függetlenül, hogy Prohászka jó pár dologban kritizálta a berendezkedő rendszert, megmaradt annak támogatójaként. Úgy vélte, hogy az egyetlen helyes irány csakis a keresztény nemzeti reakció lehetett a bolsevik forradalom után. Elismerte, hogy sok mindent várt tőlük a nemzet, de annak csak egy részét tudták teljesíteni: „...a szociális és gazdasági téren megalkotta a méreteiben is nagynak mondható földreformot s a házhelyekről szóló törvényt; teljesítette az iparosok 28 év óta hangoztatott kívánságait s megalkotta az ipartörvényt; próbálkozott a kereskedelem terén a tisztességtelen verseny s hasonló praktikák megszüntetésében; magára vette a numerus clausus ódiomát a középosztály iránti szeretetből; fölkarolta a tisztviselők, a rokkantak, a mezőgazdasági munkások ügyét; nem hagyta cserben a keresztény kereskedelem s szövetkezeti ügy érdekeit...”⁶⁷

Prohászka külön hangsúlyozta, hogy nehéz körülmények között kellett dolgozniuk, egy igazságtalan békekötés, a nemzet gúzsbakötésének árnyékában. Elismerte, hogy sok volt a széthúzás, személyeskedés, sokan nem tartották magukat a keresztényi elvekhez. A kezdeti időszakban a különféle pártvillongásokat és csatározásokat tovább nehezítette a két királypuccs is. Prohászka mindezek ellenére mindvégig kitartott Horthy Miklós kormányzó politikája mellett és a keresztény nemzeti alapon álló erőskezü kormány támogatására hívott fel későbbi beszédeiben is.⁶⁸

Prohászka mindvégig hitt egy európai és magyar keresztény ügyben, éppen ezért vállalta a politikai-közéleti szerepet. Bízott benne, hogy végre eljön a reformok ideje és valóra válhat az általa képviselt program. Bár csalódnia kellett, de hitét nem veszítette el. Dum spiro, spero: püspöki jelmondata hűen tükrözi életszemléletét, küzdeni akarását. Nagy nemzetnevelőként próbálta ráébreszteni a nemzeti hivatásáról megfeledkezett magyarságot a szentistváni eszme szeretetére és áldozatos szolgálatára. Prohászka egy keresztény és nemzeti Magyarországot akart. Nagy szerepe volt abban, hogy a két világháború között a katolikus egyház megerősödve hirdethette a krisztusi tanokat. Erdemeit Bangha Béla páter is elismerte az 1940-ben írt Világhódító kereszténység című nagyszabású művében, ahol lelkes pasztorációjuk egyenes folyományának tartja, hogy egy új katolikus ébredés mentén a későbbiekben létrejöhetnek olyan egyesületek, mint a Credo-egyesületek, a KALOT, a KALÁSZ, az EMSZO, az egyetemi ifjúságot felölelő Emericana, vagy a nép szélesebb rétegeit is magába foglaló Katolikus Népszövetség. Úgy vélte, hogy a szerzetességben és a papságban bekövetkező belső reformok eredményeképpen jöhetnek létre olyan kezdeményezések, mint az Actio Catholica és valósulhatott meg végül 1936-ban az Eucharisztikus Világkongresszus Budapesten,

⁶⁵ Orbók Attila: Prohászka Ottokár a folyosón. In: Prohászka Ottokár emlékalbum. Szerk. Toldy László, Budapest, 1927. 163-164.

⁶⁶ Prohászka, 2005. 387.

⁶⁷ POÖM. 22. köt. 292-293.

⁶⁸ POÖM. 22. köt. 293-294.

amely virágzásba borította a magyar katolicizmust. Ennek a rekrisztianizáló munkának a korai zászlóvivője volt Prohászka Ottokár.⁶⁹ Mihelics Vid teológus is a magyar katolikus egyház megújulásában Prohászka szerepét emelte ki: „Prohászka a század végén és az új század elején idealizmust hozott a kimerült magyar kultúrába. Ha napjainkban a keresztény világnézet a jelen társadalmi berendezkedés sok visszássága ellenére Magyarországon is hatalmas perspektivákat nyitó erő, abban Prohászkaé a legnagyobb érdem.”⁷⁰

⁶⁹ Bangha Béla SJ: Világhódító kereszténység, Budapest, 1940. 225-229.

⁷⁰ Mihelics Vid: Világproblémák és a katolicizmus, Budapest, 1938. 90.

A MAGYAR KATOLIKUS EGYHÁZ ÉS A „FASIZMUS”

I. Amikor a címben jelölt tényezők viszonyát próbáljuk a történettudomány módszereivel leírni, szükséges mindkettőt pontosabban meghatározni illetve részletezni, hogy megpróbáljuk elkerülni vagy legalább minimálisra csökkenteni a sommás véleményalkotásból fakadó tévedések lehetőségét. Amikor a „katolikus egyházzal” beszélünk, nemcsak a püspöki kar, vagy a meghatározó főpapok megnyilatkozásait, hivatalos állásfoglalásait kell elemezni (jóllehet, azok súlya miatt ez kiemelten fontos), hanem legalább három tényezőre figyelünk: a főpapság mellett az alsópapság, valamint a katolikus világiak (névleges és tényleges hívők) reakcióira. E csoportok érthetően szoros kapcsolatban álltak egymással, mégis a politikai kihívásokra (egyes politikai pártok, köztük a szélsőjobboldal megnyilvánulásaira) adott reakcióik akár eltérő irányúak és súlyúak is lehettek. A címben is indokolt továbbá a „fasizmus” idézőjelbe tétele. Hiszen nem egyszerűsíthetjük le a katolicizmus reakcióinak elemzését a német vagy olasz fasizmusra adott válaszelemek feltérképezésére, célszerűbb általában a szélsőjobboldalhoz való viszony feltárása, hiszen utóbbi számos eltérő szervezetet, irányzatot is magába foglalt, nem is beszélve utóbbiak nemzeti sajátosságairól. Fontos továbbá, hogy a katolikus személyek és intézmények szélsőjobboldallal, fasizmussal kapcsolatos reakciói egyáltalán nem függetlenek a katolicizmusnak a közélet egészéhez (az adott állam politikai rendszeréhez, alkotmányos berendezkedéséhez, többi pártjához stb.) való viszonyától. Legalább ennyire lényeges továbbá a periodizálás. Az 1920–1945 közötti időszak ugyanis több, szempontunkból jól elkülöníthető periódusra tagolható, amelyben a szélsőjobboldal és a katolikus egyház társadalmi-politikai szerepvállalása egyaránt eltérő jellemzőkkel írható le. Meggyőződésünk, hogy e részelemek pontos megrajzolása elengedhetetlenül fontos, előadásunkat így nem a teljesség, hanem a későbbi összegzéseket előkészítő, elősegítő tézisek megfogalmazásának igényével készítettük, a konkrét történelmi példákat inkább az illusztráció igényével ruháztuk fel.

A két világháború közötti katolikus egyház történetéről, a vészkorszakhoz való viszonyáról számos tanulmány, feldolgozás készült már. Ezekkel kapcsolatosan tehetünk néhány összegző megállapítást. Magyarországon az 1950–1970-es években gyakori volt a korszak egészének „fasizmusként” való megbélyegzése, amelyet kiegészített a katolikus egyháznak általában negatív minősítése, a szélsőjobboldallal való „szövetséget” hangsúlyozó elemek előtérbe helyezése. Az utóbbi évtizedek történetírásából már mindez eltűnt, felerősödött viszont – kizárólagos azonban távolról sem lett – az apologetikus megközelítés, amely a katolikus egyház fasizmussal szembeni ellenállásához kapcsolódó eseményeket állít a középpontba. Ennél azonban jóval bonyolultabb viszonyrendszerről van szó. Például nagyon gyakori, hogy az apologetikus megközelítések szinte kizárólag a katolikusok zsidómentésben való részvételét hangsúlyozzák, kihegyezve mindezt az 1944 márciusa, vagyis az ország német megszállása

után történetekre. Nyilvánvaló, hogy a zsidósághoz való viszony a katolicizmus és a szélsőjobboldal közötti kapcsolatok megragadására leginkább alkalmas elem – azonban távolról sem az egyetlen vagy kizárólagos momentum. Általában elmondható az is, hogy az elemzések többnyire azt állítják a középpontba, hogyan vélekedtek katolikus egyháziak a fasizmusról és a szélsőjobboldalról, érdemes azonban a kérdést fordítva is feltenni: hogyan viszonyultak a szélsőséges politikai pártok a katolicizmushoz.

Meggyőződésünk szerint e komplex viszonyrendszert több történelmi periódusban érdemes vizsgálni: e szempontból – a Horthy-rendszer általános jellemzésén túl – az 1920-as évek elejétől húzható egy időszak az 1930-as évek első feléig (a náciizmus németországi hatalomra jutásáig); majd a harmincas évek végéig (a jobbratolódás, a szélsőjobboldal megerősödése időszakáig). Ezt követően újabb szakaszt jelentenek a második világháború éveit az ország német megszállásáig; az 1944-es évet pedig egy újabb korszakhatár tagolja: a Horthy-rendszer 1944. októberi bukása, a nyilasok hatalomra kerülése, vagyis az egyház és a diktatúra viszonya.

II. Mindenekelőtt a Horthy-rendszer általános jellegéből kell kiindulni. A Horthy-korszakban Magyarország olyan tekintélyuralmi rendszerként írható le, amelyben működött a többpárti parlament, az annak felelős kormány. Ugyanakkor nem voltak demokratikusak a választójogi szabályok, az államhatalmi szervek pedig a mindenkor konzervatív kormánypárt szolgálatában álltak. A változó nevű kormánypárt 1922-től a korszak végéig nyomasztó parlamenti többséggel rendelkezett, lényegében megváltozhatatlanná tette a fennálló rendszert. A két világháború közötti Magyarországot alapvetően meghatározta az első világháború elvesztése, ennek következtében az ország területe és népessége jelentős részének a környező országokhoz való kerülése, a kisállami pozíció. (Kísértette továbbá az 1918-as polgári demokratikus köztársaság, valamint az 1919-es kommunista diktatúra emléke.) A rendszer hivatalos ideológiával is rendelkezett, mely a „keresztény nemzeti” eszmerendszer nevet kapta. Az ideológia első megfogalmazói abból indultak ki, hogy az 1918 előtti liberális törvényhozás felelős a magyarság „lelki egységének” meggyengüléséért, amelyet pedig csak a kereszténység biztosíthat. Így 1920 után az állam és az egyház összefonódva működött, a rendszer egésze „keresztény” jelleget öltött, ami nem jelentett mást, mint teljes érdekazonosság feltételezését a történelmi keresztény (római és görög katolikus, református, evangélikus) egyházak illetve a magyar állam között. A hatalomhoz való viszony szempontjából így nem beszélhetünk lényegi különbségről a katolikusok és a protestánsok között, bár a rendszer igazi privilegizáltja a katolikus egyház lett. Utóbbi számos társadalmi kiváltságot, nagybirtokai jövedelme mellett az állam sokoldalú támogatását élvezte. Cserében a katolikus egyház a rendszer fontos ideológiai támaszává vált. A vallásosság, az egyházak jelenléte a társadalom és a közélet egészét áthatotta, mely különösen a katolikus egyházat jellemezte.

III. A „keresztény nemzeti” ideológiának 1919–1922 között két kiemelkedő egyházi személy, Bangha Béla jezsuita és – különösen – Prohászka Ottokár püspök voltak a kezdeményezői. Prohászka a kereszténységhez való totális visszatérés programját, az állam életének keresztény valláserkölcsei alapra helyezését követelte. Mindebben markáns szerepet szánt az antiszemitizmusnak, ami alatt a keresztény magyarság „önvédelmét”, az asszimiláció képtelenségét, a zsidóság társadalmi pozícióinak vissza-

szorítását értette. Fontos, hogy már az 1920-as évekre igaz: a rendszert megtestesítő kormánypárt, és szélsőjobboldali ellenzéke (elsősorban az ún. „fajvédők”) egyaránt kereszténynek tekintették önmagukat, és egyaránt szorgalmazták a keresztény egyházak pozícióinak az erősítését. A katolikus egyház számos képviselője már ekkor szimpatizált a szélsőjobboldallal, kevésnek, elégtelennek érezte a rendszer addigi „kereszténységét”. Jóllehet, 1920-ban az országgyűlés törvényt alkotott a zsidók egyetemi felvételének korlátozásáról, a „fajvédők” később kevésnek érezték a gazdasági, szociális és további „nemzetvédelmi” törvényeket, melyek Bethlen István miniszterelnök konzervatív, stabilizációs kormányához fűződtek. Maga Prohászka is úgy érezte egy alkalommal, hogy „keresztény kurzus” jött létre „keresztények nélkül”. A nagy hatású püspök rendkívül népszerű volt a szélsőjobboldalon, elsősorban zsidóellenessége miatt, de azért is, mert több társadalompolitikai reformot (a keresztény – vagyis „nem zsidó” – középosztály és sajtó erősítését, földreformot stb.) követelt. Aktív szerepet vállalt egyes szélsőjobboldali szervezetek (például az „Ébredő Magyarok Egyesülete”) tevékenységében. Prohászka példáját püspöktársai kevésbé követték, sőt a radikális jobboldal követelése a püspöki kar ülésein alig kerültek szóba. Prohászka eszméi és népszerűsége 1927-ben bekövetkezett halála után még inkább növekedett. Pélldáját az alsópapságból viszont sokan követték, egyes plébánosok szintén gyakran hangot adtak – politikai gyűléseken is – élesen antiszemita nézeteknek vagy a szélsőjobboldallal való szimpátiájuknak.

IV. Figyelemre méltó, hogy az 1930-as években Prohászka politikai nézeteit a mérsékelt és a szélsőséges jobboldali irányzatok egyaránt magukénak vallották. Ez – Prohászka tekintélyén, erőteljes személyiségén és politikai hagyatékának elevenségén túl – két dologra utal: Egyrészt a gazdasági világválságot követően a kormánypárt (illetve a Horthy-rendszer egésze) is jobbra tolódott, könnyebben integrálta a szélsőjobb egyes követeléseit, Prohászka egyaránt emblémája lehetett a katolikus politizálás minden irányzatának. Másrészt a katolikus egyház is nyitottabbá vált a feltörekvő szélsőjobboldali ideológiák iránt. (Prohászka „hungarizmusnak” nevezte saját eszme-rendszerét, a kifejezést a nyilas szélsőjobboldal sajátította ki az 1930-as években.)

A gazdasági világválság, majd Hitler 1933. évi hatalomra kerülése következtében Magyarországon is megerősödtek, önálló arculatúvá váltak a szélsőjobboldali (nemzetiszocialista, fasiszta, nyilaskeresztes) politikai szervezetek. Általánosságban elmondható, hogy a katolikus egyház (mind a felső, mind az alsó papság tekintetében) elutasította a fasiszmus német (náci) formáját, elsősorban az újpogányság és a keresztényellenesség miatt. A katolikusok számos vonatkozásban viszont szimpatizáltak a német nemzetiszocializmussal (vagy legalábbis tudomásul vették azt, például a kommunizmusellenességre tekintettel), a pogány faj és vér kultusz azonban alapvetően idegen maradt az egyházaktól. Mivel a Horthy-rendszer változatlanul „keresztény” ideológiai alapokon állt, sokkal inkább szimpátiára talált Magyarországon a fasiszmus olasz változata, vagy a portugál és spanyol tekintélyuralmi rendszerek – utóbbiak ugyanis nem a katolikus egyház ellen, hanem éppen azzal szövetségben építették ki politikai szisztémájukat. (A harmincas években például felerősödött a katolikus politikai párt szorgalmazása helyett a korporatív, hivatásrendi szervezetek tevékenysége.) Még azok a szélsőjobboldali szervezetek is, amelyek az ősmagyar (pogány) vallásosság szimbólumai iránt érzékenységet mutattak, inkább integrálni akarták ezeket az eleme-

ket a keresztény vallásosságba, már amennyire ez egyáltalán lehetségesnek bizonyult. A harmincas években több tucat szélsőjobboldali (nemzetiszocialista, fasiszta) párt alakult, illetve átalakult, heterogén, gyorsan változó (legtöbbször személyi ellentétektől is tagolt) pártrendszer jött létre, a szervezeteket a kormány gyakran próbálta betiltani. A legnagyobb hatású ezek közül Szálasi Ferenc tömegpárttá terebélyesedő mozgalma, a Nyilaskeresztes Párt volt.

A nyilas mozgalom illetve az ahhoz hasonló szélsőjobboldali csoportok (akadt köztük, amely nevében is hangoztatta valláserkölcsei elkötelezettségét, például az 1939 elején létrejött Keresztény Nemzeti Szocialista Front) programjai kivétel nélkül erősen hangoztatták saját keresztény elkötelezettségüket. A keresztény vallásosságot tekintették ideológiájuk alapvető jellemzőjének, ezzel ötvözték társadalmi és gazdasági célkitűzéseiket. Fontos hangsúlyozni, hogy a magyarországi szélsőjobboldal – bár értelemszerűen nem volt független az olasz és a német fasizmus példájától, egyes korszakaik hatásától – tipikusan magyarországi mozgalom, létrejöttük okai elsősorban a magyar társadalomfejlődésben és politikai intézményrendszerben keresendők. A német nemzetiszocializmussal – mint az esetleges siker legfőbb külpolitikai tényezőjével – persze próbáltak jó viszonyt ápolni. A legtöbb kelet-európai radikális jobboldali mozgalom táplálkozott valamilyen egyházi indíttatásból, Magyarország sajátosságát az ország felekezeti sokszínűsége adta. A nyilasok „kereszténysége” elsősorban politikai síkon érvényesült, ezért fontos, hogy programjuk egyformán volt vonzó illetve taszító katolikusok és protestánsok számára, programjaikban többnyire „keresztény alapú szocializmusról” beszéltek, hiszen egyformán akarták megszólítani a különböző keresztény felekezetek tagjait. A vezetőik jelentős része (a nyilas vezér, Szálasi Ferenc is) buzgó római katolikus hívők voltak.

A szélsőjobboldali pártprogramok egyházpolitikai fejezetei a történelmi keresztény egyházak államalkotó és nemzetfenntartó szerepét hangsúlyozták. A vallási és nacionalista szövegekben szinte kivétel nélkül kiemelt feladatuknak tekintették az alsópapság érdekeinek védelmét, elsősorban jövedelmük növelését, az egyházak, egyházi intézmények és a vallásgyakorlás törvényes védelmét, a vallásellenes megnyilvánulások szigorú üldözését, sőt egyesek az Apostoli Szentszékkal kötendő konkordátum kötését is kilátásba helyezték. Mindezek a programelemek (egy-két kivételtől eltekintve) a katolikus egyház számára elfogadhatóak, vagy éppen vonzóak is voltak – ezúttal is megemlítve, hogy a konzervatív kormánypárt többnyire ugyanezeket ígérte illetve biztosította az egyházaknak.

Az 1930-as évek második felében a szélsőjobboldal jelentősen előretört Magyarországon, 1939-ben a különböző radikális pártok összesen a szavazatok 25 százalékát szerezték meg és 49 képviselőt juttattak a 260 tagú alsóházba. (Közülük 29-et a Nyilaskeresztes Párt.) Az ekkor Magyar Élet Pártja nevet viselő kormánypárt ugyan még mindig 181 mandátumot szerzett, a szélsőjobb aránya azonban minden korábbit felülmúlt, a kormány pedig egyre erősödő konkurenciát látott a hasonló jelszavakkal és programokkal operáló, ám gyorsabb megoldást kínáló szélsőségekben. Szempontunkból érdemes megemlíteni, hogy 29 olyan egyéni választókerület volt, ahol a szélsőjobboldali (nyilas, nemzeti szocialista, fajvédő stb.) jelölt a leadott szavazatok több, mint 40 százalékát meg tudta szerezni, vagyis kiemelten népszerűnek volt tekinthető. (Az egyéni választókerületek száma 135 volt.) E 29 kerületből 20 döntően római katolikus területnek számított (vagyis az egyházhoz tartozó népesség aránya

meghaladta a 80 százalékot), ami annak megállapítására mindenképp elegendő, hogy a katolikus egyház legalábbis nem fejtett ki ellenállást a szélsőjobboldallal szemben. (Vannak köztük olyan, katolikus szempontból fontos választókerületek, mint Pannonhalma, Veszprém, Zalaegerszeg.)

V. Érdemes ezek után röviden megvizsgálni, hogyan viszonyult a katolikus egyház vezetése a szélsőjobboldal pártjainak politikai programjaihoz és tevékenységéhez az 1930-as években. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy minden szinten, minden eszközzel elítélték a német náciizmus újpogányságát, fajelméletét és a németországi keresztények üldözését – ami ugyanakkor nem jelentette, hogy az efféle jelszavakkal és programokkal nem operáló hazai szélsőjobbtól is ilyen élesen elhatárolódtak volna, éppen ellenkezőleg. A Horthy-rendszerbe intézményesen és ideológiailag egyaránt jól betagozódott katolikus püspöki kar értelemszerűen a kormányzattól várta igényei teljesítését, az egyház helyzetének stabilizálását, ezért nem is akart intézményes kapcsolatot építeni a radikálisokkal, ameddig lehetett, igyekezett nem túl sokat foglalkozni velük. De lényegében tudomásul vette politikai jelenlétüket, különösebben nem ellenezte, túlzások esetén viszont határozottan rosszalta a tevékenységüket. Sokkal fontosabbnak tartotta az ateista bolsevizmus elleni küzdelmet, az egyházra nézve ezt tekintette igazi veszélyforrásnak. Álláspontja így lényegében pontosan követte a katolikus egyház központját, XI. Pius pápa 1937-ben egyszerre ítélte el enciklikáiban az ateista kommunizmust („Divini Redemptoris”) és a náciizmust („Mit Brennender Sorge”).

A papságot általában távol akarták tartani a közvetlen (napi) politizálástól, pártok tevékenységétől. A püspöki kar 1937. október 21-i ülésén jellemző szavakkal így határozta: „A mai politikailag forrongó időkben szükséges, hogy papjainkat a szélsőségektől (pl. nyilas-mozgalom) óvjuk. De szükséges, hogy egyes kat[olikus] lapok is tapintatra és mérsékletre intessenek ilyen mozgalmakkal kapcsolatban egyházi személyek magatartásának bírálatában.” (Az utóbbi célzás a Korunk Szava című, fiatal katolikus értelmiségiek által készített, élesen antifasiszta orgánusra vonatkozott. A megjegyzés mögötteséből egyértelmű, hogy a nyilas mozgalommal egyháziak is szoros, a püspökök által ismert kapcsolatokat ápoltak.) 1942 elején egy vidéki plébános fordult a püspöki karhoz, egyértelmű állásfoglalásukat kérve a nyilasokkal és nemzetiszocialistákkal kapcsolatosan. Ha ugyanis eretnokség, amit hirdetnek – fejtegette a plébános – akkor katolikusok nem lehetnek e pártok tagjai, ha viszont nem, akkor a katolikus hívek maradhatnak ott, e pártok keretei között is meg tudják élni katolikus hitéletüket. Serédi Jusztinián esztergomi érsek elhárított bármilyen állásfoglalást, a pápaságra hivatkozott, mely „behatóan foglalkozott a kérdéssel, de a fenti mozgalmakkal szemben cenzúrát nem alkalmazott”. Sőt, a püspökök úgy vélték, a nyilas párttagok legtöbbször „jóhiszeműek”, ezért a katolikus egyháznak sem szabad ellenezni a tevékenységüket. Legtalálébban talán Grösz József apostoli kormányzó, később szombathelyi püspök egy 1938-as beszédében fogalmazta meg a katolikus egyház álláspontját: „Nekem sem a nyilasokkal, sem általában a nemzeti szocialistákkal nincs bajom addig, amíg nem fordulnak Krisztus és az ő evangéliuma ellen” – mondta. Majd a baloldallal és a liberálisokkal való antifasiszta együttműködést élesen elutasítva azt fejtegette, hogy a nyilasok – meghaladva az olasz fasisztákat is – a kereszt jelképét használják, s amíg az áll a középpontban, az egyháznak nincs problémájuk velük, már csak azért sem, mert az egyház is támogatja a nemzeti gondolatot és a szociális refor-

mokat. „Ameddig a nyilasok Krisztust imádó, templomba járó, gyónó és áldozó, hívő emberek lesznek, nincs velük bajunk, nem is harcolunk ellenük” – szögezte le.

A szélsőjobboldal legfontosabb politikai programelemeihez a katolikus egyház többnyire támogatón viszonyult. E mozgalmak jellemzőiként a szakirodalom általában első helyen említi a nacionalizmust, mely a korban a magyar katolicizmust is jellemezte, elsősorban a területi revízió kérdésében. Értelemszerűen elutasította viszont a püspöki kar a nemzeti eszme agresszív képviselését. Nem volt viszont lényegi ellentmondás a baloldali munkásmozgalom, a szociáldemokrata és kommunista pártok, valamint a Szovjetunió megítélésében – az egyházra és a magyar társadalomra ezeket tartották leginkább veszélyesnek, megsemmisítéssel való fenyegetésnek. Sőt, utóbbiakat sokkal veszélyesebbnek tartották a náciknál vagy általában a szélsőjobboldalnál. A kor megnyilatkozásából ez egyértelműen kiderül, és jellemző, hogy 1944. március 14-én (néhány nappal a német megszállás előtt) a püspöki kar az egyházközségekben megjelenő, szociáldemokrata pártállású hívek elleni éberség fokozásával volt elfoglalva. De nemcsak a baloldali pártokról és szélsőségekről voltak hasonló véleménnyel, hanem a liberalizmusról, illetve a polgári demokráciáról is.

A szélsőjobboldalt kivétel nélkül etatizmus, az állam központosító, újraelosztó szerepének szorgalmazása is jellemezte – a katolikus egyház viszont semmilyen módon nem azonosult a diktatórikus törekvésekkel. (Amikor 1944 októberében a nyilasok diktatúrája vette át a hatalmat, a katolikus egyház törvénytelennek és alkotmányellenesnek minősítette a történeteket, nem volt hajlandó legitimálni Szálasi rendszerét, mellyel a kapcsolatokat is megszakította, több püspököt ezért be is börtönöztek.) Bizonyos mértékben az egyház támogatta a szociális kérdés megoldását, a szegény, kiszolgáltatott munkás és paraszti rétegek felkarolását. Jellemző volt az is, amikor 1938 tavaszán a bankárok szövetsége a püspöki karhoz fordult egyes katolikus papok szélsőséges, a nagytőkét támadó cikkeit kifogásolva. A főpapok ismét nagyon óvatosan, vagy inkább semmitmondóan foglaltak állást: „Mivel más lapokban is jelentek meg divatos fajvédelmi és más szélsőjobb jelszavak szellemében papoktól megírt cikkek, a püspöki kar elhatározza, hogy papjait a túlzó irányzatok követésétől óvni fogja.” Élesebb ellentét rajzolódott ki a szélsőjobboldal által követelt radikális földreform kérdésében, a püspöki kar ugyanis ragaszkodott a nagybirtokaihoz, és a kialakult bérleti rendszerhez. Az alsópapságot azonban sokkal inkább megérinthette a földreform gondolata, már csak azért is, mert ezt többnyire a nyilasok a lelkeszkedő papság jövedelmeinek növelésével kapcsolták össze.

A legfontosabb, emblematisztikus jelentőségű elemnek a zsidókérdés megítélése tekinthető. A katolikus püspöki kar (alapos megvitatás után) 1938–1939-ben végül támogatta a magyar országgyűlés által alkotott első két – meglehetősen szigorú – zsidótörvényt. A harmadikat, 1941-ben már nem, mivel az a házasság szentségi jellegét érintette. A többi, 1944 előtt keletkezett zsidóellenes jogszabály szintén bírta a katolikus egyház egyetértését, bár részletkérdésekben gyakran fejtették ki ellenvéleményüket. A katolikus egyház, mint említettük, elítélte a náci fajelméletet, viszont az antiszemitizmus más formáit (például a valláserkölcsi alapú, társadalmi „arányosítást” követelő zsidóellenességet stb.) már nem. Sőt általában az egyháznak komoly szerepük volt abban, hogy a Horthy-korban zsidóellenes közvélemény alakulhasson ki, „zsidó” jelzőt kapjon minden negatív társadalmi folyamat vagy intézmény, ezáltal a lakosság később könnyebben vegye tudomásul a vészorszak eseményeit. A püspöki

kar a zsidótörvények kapcsán legfontosabbnak a kereszténység, például a kikeresztelkedett zsidók védelmét tekintette, a többiekkel kapcsolatosan általános természetjogi érveket hangoztatott, elsősorban azt, hogy a büntetésnek arányban kell állni az elkövetett bűncselekmény súlyával, és nem lehet egy „népcsoportot” sem kollektív büntetéssel sújtani. 1939 januárjában egyfelől Glattfelder Gyula csanádi püspök felhívta a figyelmet, hogy a második zsidótörvény tervezetében „hazánkban első hangját hallja megcsendülni a vér és faj idegen eszmekörben született mítoszának, melynek nyomán továbbmenő, felforgatást, hatalomátvételt és vallástalanságot akaró áradat indulhat meg” – ugyanakkor másfelől több püspök is hangsúlyozta, hogy egyetértenek a törvény fő irányával, vagyis a „zsidó szellem” teljes visszaszorításával, a „zsidó destrukció” kiküszöbölésével, mivel mindezzel a törvényalkotók a „keresztény igazság védelmét szolgálják”. Hiába állapították meg 1940 őszén, hogy a munkaszolgálat esetében „keresztény jelszavak alatt embertelenkedés folyik”, a fő kifogást az jelentette a főpapok számára, hogy kikeresztelkedett zsidókra is vonatkoztak a törvények, például a munkaszolgálat alatt vasárnap is dolgoztatják őket. Súlyosabbnak számított, hogy amikor 1941-ben a magyar állam a területére menekült, nem magyar állampolgárságú zsidókat kiszolgáltatta a németeknek, a püspöki kar úgy foglalt állást, hogy nem nyújtanak semmi védelmet a „betolakodott elemeknek”, persze, kérték, hogy humánusan bánjanak velük.

1944 márciusától, amikor a német megszállást a magyar hatóságok összehangolt és gyors zsidóellenes akciója követte, a katolikus egyház próbált ezzel szemben fellépni. Néhány hét alatt több, mint 400 ezer magyar zsidót deportáltak, az egyház pedig hosszas alkudozások után csak akkor szánta el magát a nyilvános tiltakozásra, amikor már késő volt. A gettósítás kezdetén elutasították a protestánsokkal való közös tiltakozást, és még mindig elsősorban a kikeresztelkedett zsidók védelmére koncentráltak. 1944. június 29-én kelt a püspöki kar körlevele (a terjesztését a kormány megtiltotta), melynek szövege pontosan tükrözte a zsidókérdéshez való ambivalens viszonyt. Az egyház önvédelme, történelmi érdemei felsorolása mellett általános természetjogi érveléssel szólt arról, hogy az ember veleszületett jogait más nem veheti el, továbbá kitért a háború okozta elfogadhatatlan szenvedésekre, és csak nagyon burkoltan az elhurcolt zsidóság megpróbáltatásaira. Bár a szövegbe beleírták a zsidóellenes intézkedések elítélését, a katolikusok burkolt felszólítását a végrehajtásban való részvételtől való távolmaradásra, a korábbi negyedszázad antiszemita panelgondolatai azért itt is előtűnnek. („Mi nem vonjuk kétségbe, hogy a magyar gazdasági, társadalmi és erkölcsi életre a zsidóság egy része bűnösen bomlasztó befolyást gyakorolt. Az is tény, hogy a többiek e tekintetben hitsorsosaik ellen nem léptek fel.”) Mindemellett a katolikus egyház számos tagja, papok, szerzetesek, világi hívők – főpapi instrukció nélkül is – tevékenyen részt vettek a zsidóság mentésében, akár életük kockáztatásával is.

VI. Külön kutatás tárgyát képezheti a katolikus alsópapságnak a szélsőjobboldalhoz való viszonya, amelynek például jó forrásanyagát jelentik az egyházközségi, plébániai értesítők, helyi kiadványok. (Az ebben megjelenő, politikai tárgyú cikkek tartalma, valamint a papság által képviselt és többé-kevésbé propagált nézetek bizonyára kevésbé tértek el egymástól – és ez nyilvánvalóan nemcsak a szélsőjobboldal iránti szimpátia, hanem az azokkal szembeni, antifasiszta kritikákra is igaz. Bár a szélsőjobboddallal szemben megfogalmazódó katolikus álláspontok sokkal inkább értelmiségi csoportok

és lapok megnyilatkozásaiban ragadható meg, például a már említett Korunk Szava hasábjain.)

A harmincas években több püspöki illetve egyéb megnyilatkozás ismeretes arról, hogy a fiatalabb papok az új eszméáramlatok, a radikális társadalmi változások hívei lettek, ami nyilván erősítette a szélsőjobboldal helyi pozícióit, eszméik beágyazódását. Nagyon gyakran kommentálták például a vidéki egyházi lapokban a spanyol polgárháborút úgy, mint a kereszténység és a bolsevizmus közötti összeecsapást, értelemszerűen az „evangéliumot védő” francoista erők melletti állásfoglalás keretében. A német fasizmusnak minden alkalommal elutasítják a keresztényellenes ideológiai tartalmát (néhol egész vehemensen, „összelopkodott”, „Isten ellen lázadó agyból” származó terméknek minősítve, kiemelve, hogy „lehet, ma holnap a germán horogkereszt, mint óriási malomkerék, katolikus életeteket zúz össze, s mártírok véréből piroslék”), azonban a bolsevizmus elleni küzdelemben hangsúlyozzák az azzal való szövetség szükségességét. Az olasz és portugál mintára szervezendő hivatásrendi mozgalmat pedig feltevéssel nélkül támogatják, mint a magyar államot stabilizáló „új életstílus” előkészítőit. A német fasizmussal szembeni leggyakoribb kritika, hogy a keresztényellenes megnyilvánulásokkal gyengítik a kommunizmus elleni fellépés hatékonyságát. A harmincas évek végén ezek a helyi lapok a zsidókérdésben is úgy foglaltak állást, hogy támogatták a zsidótörvényeket, melyek képesek gátat szabni a zsidóságból származó erkölcstelenségnek, elvitatva az izraeliták magyarságát. 1941-től pedig felerősödtek a szovjetellenes háborúban a németek dicsőséges előrenyomulásáról szóló elmélkedések, például a bolsevizmussal szemben felvonuló „keresztes hadjáratról”, „önvédelmi háborúról”, melynek keretében nem államok, hanem világnézetek állnak szemben egymással. A vonatkozó megfogalmazásokban (például a győri katolikusok lapjában: „[a háborúban] vitéz keresztény katonák milliói harcolnak szent vallási és hazafias lelkesedéssel és bámulatos hősiességgel az istentelen és vadállatias bolsevista katonák ellen” stb.) nem nehéz felismerni a szélsőjobboldal érveit és politikai programját.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Jelen előadás angol nyelvű változata egy 2010-ben, Rómában „Catholicism and Fascism(s) in Europe, 1918–1945: Beyond a Manichean Approach” címmel tartandó nemzetközi történeti konferenciára, így elsősorban a magyar viszonyokat kevésbé ismerő külföldiek számára készült. Kérjük az olvasót ennek figyelembe vételére.

A témával foglalkozó könyvtárnyi irodalomból jelen elemzésünkhöz legfontosabbnak, legalaposabbnak az alábbiakat tekintettük: Gergely Jenő: A magyarországi katolikus egyház és a fasizmus. *Századok*, 1987. 1. sz. 3–48.; ill. Uő: Concordatum Hungaricum. A nyilas kormány konkordátum tervezete 1945 elején. (Adalékok a nyilasok egyházpolitikai elképzeléseihez.) *Századok*, 1995. 3. sz. 695–728.; Bodó, Béla: 'Do not Lead us into (Fascist) Temptation'. The Catholic Church in Interwar Hungary. In: *Totalitarian Movements and Political Religions*, 2007. Nr. 2. 413–431.

A Horthy-kor katolikus egyházára, a katolikus politikai mozgalmakra és ideológiákra felhasználtuk: Gergely Jenő: A katolikus egyház története Magyarországon, 1919–1945. Budapest, 1997.; Sipos Péter: A Magyar Megújulás Pártja. In: *Jobboldali radikalizmusok tegnap és ma*. Tanulmányok. Szerk. Feitl István. Budapest, 1998. (2. kiad.) 130–146.; Fazekas, Csaba: Collaborating with Horthy. Political Catholicism and Christian Political Organisations in Hungary, 1918–1944. In: *Christian Democracy in 20th century Europe*. Ed : Gehler, Michael – Kaiser, Wolfram – Wahnout, Helmut. Wien – Köln – Weimar, 2001. 224–249.; László, Leslie: *Church and State in Hungary*, 1919–1945. Pannonhalma – Budapest, 2004.; Hanebrink, Paul A.: *In Defense of Christian Hungary*. Religion, Nationalism and Antisemitism, 1890–1944. Ithaca – London, 2006.; Rozsnyai Ervin: *A Horthy-rendszer jellegéről*. Mi a fasizmus? Ezredvég, 2007. 1. sz.; Miklós Péter: Konfliktus és szolidaritás. Szempontok Horthy Miklós és a katolikus egyház kapcsolatának értelmezéséhez. *Egyháztörténeti Szemle*, 2007. 2. sz. 205–212.; Spannenberger Norbert: A politikai katolicizmus. In: *A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948*. Szerk. Romsics Ignác. Budapest, 2009. 186–213.

Az idézett forrásokra: Magyarországi pártprogramok. 1919–1944. Szerk. Gergely Jenő – Glatz Ferenc – Pölöskei Ferenc. Budapest, 1991.; A magyar katolikus püspöki tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között. I–II. köt. Sajtó alá rend. Beke Margit. München – Budapest, 1992.; Magyarország választási atlasza. Szerk. Hubai László. Budapest, 2001. [CD-ROM.]

A MAGYARORSZÁGI KATOLIKUSSÁG 1937–1938-AS KETTŐS SZENTÉVE ÉS A PROTESTÁNSOK

Az 1938-as esztendő kiemelkedő jelentőségű volt a magyarországi katolicizmus Horthy-korszakbeli történetében. Ekkor érkezett el ugyanis államalapító királyunk halálának 900. évfordulója. A magyar népet a keresztény hitre térítő uralkodót a katolikus egyház szentjei sorában tiszteli. Érthető tehát, hogy hazánk főpásztorai impozáns rendezvénysorozattal kívántak megemlékezni Szent Istvánról. Mivel első királyunk teremtette meg az önálló magyar államiságot, ezért az ország vezetése szintén fontosnak tartotta a jubileum nagyszabású megünneplését. A magát keresztény-nemzetinek definiáló rendszer irányítói számára teljesen természetes volt, hogy a világi és az egyházi emlékezést hangolják össze. Így a Szent István-emlékévet állami rendezvényként hirdették meg, de kiemelt szerepet játszott benne a katolikus egyház. Az országos ünnepek jó lehetőséget adtak a területi revíziós törekvések fő ideológiai alapját jelentő Szent István-i állameszme minden addiginál szélesebb körű népszerűsítésére. Ugyanakkor kiváló alkalom nyílt arra, hogy Magyarország magára vonja a külföld figyelmét. Mindezt jól tudva Horthy Miklós kormányzó már 1936. augusztus 20-án felszólította Gömbös Gyula miniszterelnököt és kormányát, hogy megfelelő módon gondoskodjanak a jubileum előkészítéséről.¹ 1936. augusztus végén megalakult a Szent István Emlékév Végrehajtó Bizottsága. Hamarosan létrehozták a Szent István Emlékév Országos Bizottságát is, hogy a különböző vallású hivatali és társadalmi előkelőségek bevonásával még nagyobb hangsúlyt adjanak az előkészületeknek. A katolikus notabilitások mellett a református egyházkerületek püspökei és főgondnokai ugyancsak meghívást kaptak a testületbe. Ők azzal a feltétellel fogadták el ezt a megítéltetést, hogy „...a rendezendő ünnepek kizárólag nemzeti ünnepek jellegével fognak bírni...”² Szintén a katolikus rendezvényektől való elkülönítést feltételezve vállalták a tagságot az evangélikus egyházi vezetők. A bizottság egyik társelnöki posztját Sztranyavszky Sándor, a képviselőház elnöke, majd földművelésügyi miniszter és a Dunáninneni Evangélikus Egyházkerület felügyelője töltötte be.³ A grémium legfőbb védnöke a református Horthy Miklós lett.

A magyar katolikusság szerette volna elérni, hogy államalapítónk halálának 900. évfordulóját felekezetiük úgy ünnepelje meg, hogy közben más országok katolikusai több ismeretet szerezzenek hazánkról. Erre legjobb lehetőségként az kínálkozott, hogy

¹ A Szent István Emlékév. Összeáll. Moravék Endre. Kiadja a Szent István Emlékév Országos Bizottsága. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1940. 3.

² Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára. (A továbbiakban: MREZSL) 2. a. fond. Konventi közigazgatási iratok. II. Ügyviteli iratok. 1904–1952. 103. doboz, c. csomó. Emlékünnepek: István király napja 1926–1949. 918/1938.

³ Evangélikus Országos Levéltár. (A továbbiakban: EOL Egyetemes egyházi iratok. (A továbbiakban: EEI) 87. doboz. 277/1938.

a katolikus egyház talán legnagyobb szabású ünnepségsorozatának, az oltáriszentség tiszteletére rendezett eucharisztikus világkongresszusoknak soron következőjét nálunk tartásuk meg. E terv megvalósításáért a magyar főpapok már hosszú évek óta mozgósították minden összeköttetésüket a külföldi katolikus szervezeteknél. Különösen kiemelkedett ezen a téren Serédi Jusztinián esztergomi érsek tevékenysége.⁴ Ennek eredményeként a hazai katolikus sajtó 1936. december 6-án közölhette az örömhírt olvasóival: a Szent István-jubileum alkalmából a XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus – másként XXXIV. Eucharisztikus Világkongresszus – rendezésének jogát Budapest kapta meg.⁵ A katolikus egyház a kongresszusra és a Szent István-évfordulóra való felkészülést egybekapcsolta, s ennek keretét adva meghirdette a kettős szentévet, mely 1937. május 23-tól 1938. október 9-ig tartott. A Magyar Katolikus Püspöki Kar tagjai egyházi részről mindkét ünnepségsorozat szervezésével az Actio Catholicát bízták meg. 1937 végén pedig körlevelet adtak ki, melyet 1937. december 31-én olvastak fel a katolikus templomokban.⁶ A pásztorlevél hódolni hívta a magyarságot a szent király emléke elé. Az 1938-as esztendő első hónapjai az egész országban az eucharisztikus világkongresszusra és a Szent István-jubileumra történő előkészületek jegyében teltek. A katolikusok eucharisztikus missziókat, triduumokat, lelkigyakorlatokat, eucharisztikus gyűléseket és napokat rendeztek a kongresszus lelki előkészítésére. Eközben a Szent István Emlékév Végrehajtó Bizottsága szintén végezte feladatait, de: „A bizottság már megalakulásakor kimondta, hogy nem kíván befolyjni az Eucharisztikus Kongresszus ügyeibe, amelynek (sic!) intézésére már megalakultak a hivatott szervek s az 1938 májusában tartandó egyházi ünnepségeket rendezési és illetékességi szempontból különálló ünnepségeknek tekinti.”⁷ Az ország vezetése tehát az eucharisztikus világkongresszust jogilag tisztán katolikus felekezeti rendezvényként kezelte, mint ahogyan az valóságosan az is volt. A Szent István-emlékévet viszont hivatalos állami rendezvénysorozatként értelmezték. Ezért az utóbbi eseményeibe a protestánsok hitelveik megsértése nélkül kapcsolódhattak be, míg a kongresszusi megmozdulásoktól távol tartották magukat.

Az 1938. május 25-29. között megtartott budapesti eucharisztikus világkongresszus hatalmas tömegeket megmozgató, látványos ünnepségei teljes sikerrel zárultak.⁸ A rajtuk részt vevő külföldi főpapok, hívők és újságírók számára a rendezvények azt az üzenetet sugározták, hogy a háborús lázban égő Európában Magyarország a rend és a béke szigete. A kongresszus problémamentes lebonyolításához elengedhetetlen volt a katolikus szervezők és a világi hatóságok szoros és hatékony együttműködése. Ez azonban még nem lett volna elegendő a kívánt eredmények eléréséhez. Szükség volt hozzá a hazai katolikusok és protestánsok viszonylag nyugodt kapcsolatának biztosítására is. Hiszen a Horthy-korszakban gyakran zajlottak heves viták a két nagy keresz-

⁴ Meszlényi Antal: A magyar hercegprímások arcképsorozata (1707–1945). Szent István Társulat, Budapest, 1970. 420.

⁵ A hercegprímás szózata a magyar társadalomhoz. Nemzeti Újság, 1936. december 6. 7.

⁶ Gergely Jenő: Eucharisztikus Világkongresszus Budapesten / 1938. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 79.

⁷ A Szent István Emlékév... i. m. 4.

⁸ A kongresszusi előkészületekről és eseményekről szóló részletes beszámolót lásd: A XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus emlékkönyve. Közrebocsátja a kongresszus Előkészítő Főbizottsága. Szent István Társulat, Budapest, 1938.

tény irányzat között. Gondoljunk például a vegyes házasságok és a belőlük származó gyermekek vallása körüli nézeteltérésekre! A nagy nyilvánosság előtti egyházi viszálykodások időnként annyira felerősödtek, hogy jól érzékelhető társadalmi feszültséget keltettek. A korábbi évekhez hasonlóan kiélezett felekezeti ellentétek közepette számítani kellett volna arra, hogy a reformáció követői erőteljesen támadni fogják a számukra katolikus erődemonstrációnak ható világkongresszust. Ez megnehezítette volna a rendezők munkáját. Ezt felismerve 1937 elejétől békésebb magatartást kezdtek tanúsítani a Rómához hű magyarországi körökben az evangéliumi egyházak iránt. Az eucharisztikus rendezvények sikeres lebonyolítását összemzeti érdekként tüntették fel. Arra hivatkoztak, hogy azok eredményessége komoly hasznot hozhat külpolitikai téren hazánknak. Gróf Zichy János – országgyűlési képviselő és a katolikus közélet nagy befolyású szereplője – 1937 januárjában a következőket hangoztatta: „Kapcsoljunk ki a szent évre minden érzékenykedést, minden keserűséget, minden jogos aspirációnak érvényre juttatására irányuló törekvés tényleges megnyilatkozását. Itt a világ összes katolikusai fognak ünnepet ülni, mely ünnepet nem zavarhatja meg semmi disszonancia.”⁹ Zichy idézett szavaival kapcsolatban a Református Élet című hetilap 1937. január 16-i száma megjegyezte, hogy nyilvánvaló a katolikusság törekvése nagy megmozdulása idején a felekezeti nyugalom biztosítására. A cikkíró kifejtette, hogy a protestánsoknak szintén érdeke a katolikusokhoz fűződő kapcsolataik normalizálása. Azonban rámutatott, hogy Zichy csak taktikai megfontolásból akarja a felekezeti viták háttérbe szorítását, mert vallási közösségének átmenetileg az a hasznos. Ez pedig nem hozhat igazi változást a két nagy keresztény irányzat magyarországi viszonyában.¹⁰

A református és az evangélikus egyház vezetői alaposan átgondolták a budapesti eucharisztikus világkongresszussal kapcsolatos magatartásukat. Figyelembe vették a nemzeti érdekeket, az állami vezetés elvárásait és azt, hogy a katolikus-protestáns viszony ideiglenes javulása kiindulási alapja lehet egy hosszabb távú pozitív folyamatnak. Ezért úgy döntöttek, hogy tartózkodó álláspontra helyezkednek és nem gördítenek akadályokat a rendezvény megtartása elé. Ettől függetlenül mindent megtettek, hogy híveiket erősítsék saját vallási meggyőződésükben, ellensúlyozva ezzel a kongresszus várható hatását. Erre irányuló tevékenységüket összehangolták. Törekvéseik eredményességének növeléséhez segítséget kaptak Gerhard Ohlemüllertől, a Protestáns Világszövetség főtitkárától. Ohlemüller Budapestre utazott és 1938. február 11-én bizalmas értekezleten tárgyalt a református és az evangélikus egyházi elöljárókkal. A megbeszélés eredményeként a következőkben állapodtak meg: 1./ A hazai két nagy protestáns felekezet irányítói ünnepélyes közös nyilatkozatban fejtik ki az eucharisztikus világkongresszussal és a Szent István-emlékével kapcsolatos állásfoglalásukat. Ezt német, angol és francia nyelven is közzé teszik. Erre azért van szükség, mert a katolikus propaganda külföldön a kettő eseményt összemosza s ez megzavarja az ottani protestánsokat. A dokumentum megszövegezését Ravasz László református és Kapi Béla evangélikus püspök vállalta. 2./ A világkongresszus eseményeiről az Internationales Protestantisches Presse-Büro (Nemzetközi Protestáns Sajtóiroda) ad részletes tájékoztatást magyar, német, angol, francia, svéd és esetleg holland nyelvű kiadványában. Ezért a sajtóiroda munkatársai Ohlemüller vezetésével hivatalosan je-

⁹ Gróf Zichy János és az eucharisztikus kongresszus. Református Élet, 1937. január 16. 25.

¹⁰ Uo.

len lesznek a kongresszusi eseményeken. 3./ A Protestáns Világszövetség 1938 októberében Strasbourgban tartandó nagygyűlésén foglalkoznak a budapesti kongresszus tanulságaival.¹¹

A fenti határozatok értelmében Ravasz László és Kapi Béla elkészítette a nyilatkozatot, melyet a Protestáns Közös Bizottság 1938. március 3-i ülésén véglegesítettek.¹² A deklarációt 1938. március 21-i keltezéssel körlevélként küldték meg a református és az evangélikus gyülekezetekhez. Aláírták mindkét egyház püspökei és világi vezetői. A pásztorlevél határozottan elkülönítette egymástól az államalapítóról történő megemlékezést és az eucharisztikus világkongresszust. Előbbivel kapcsolatban leszögezte: „Hagyományos nemzethűségünk és példaadó hazafiságunk nemcsak arra indít, hogy saját egyházaink körében nagy királyunk alakját az Ige fényében szemléljük, hanem arra is kötelez, hogy a nemzeti ünneplés nagy közösségéből is részt kérjünk.”¹³ Utóbbira vonatkozóan pedig így foglalt állást: „Római katolikus testvéreink eucharisztikus kongresszusra sereglenek össze a világ minden részéből, hogy hódoljanak az oltári szentségben hitük szerint testet öltő Krisztus előtt. Bizonyára mindenki, aki a reformáció hű gyermeke, világosan látja és határozottan érzi, hogy öntudatos református és evangélikus keresztyén ember ezzel az ünnepléssel semmiféle lelki közösséget nem vállalhat, mert az oltári szentségről szóló római katolikus dogma hitünk tanításával merőben ellenkezik. Kíváncsún tartjuk azonban, hogy római katolikus testvéreink ünneplését részünkről semmiféle bántó hang meg ne zavarja. Viszont ugyanakkor önmagunk iránt tartozó kötelességnek ismerjük azt is, hogy Isten örök kijelentésén: a Szentírás alapján megállva, magunkat, gyülekezeteinket erősítsük és vigasztaljuk az evangélium ősi tanításaival...”¹⁴

Az Ohlemüllerrel 1938. február 11-én folytatott megbeszélés másik határozata értelmében az eucharisztikus világkongresszusról részletesen beszámolt az Internationales Protestantisches Presse-Büro. 1938. május 23-tól 30-ig – a kongresszus hivatalos megnyitása előtti második naptól a bezárása utáni napig – május 26. kivételével naponta jelentek meg a tudósítások. A levéltárban ránk maradt anyagban az eredetileg tervezetthez képest nincsenek svéd és holland nyelvű dokumentumok, viszont a magyarul, németül, angolul és franciául kiadott változatok mellett olasz szövegűeket is találhatunk.¹⁵ Az ismertetések tárgyilagosan követik végig az eseményeket és elemzik a jelentősebb beszédeket. Természetesen a hazai református és evangélikus sajtó szintén foglalkozott a kongresszussal, bár konkrét részleteivel nem annyira aprólékosan, mint a fenti kiadvány. 1937-1938 folyamán a protestáns lapokban, rendezvényeken, istentiszteleteken és egyéb alkalmakon fontos téma volt a világkongresszus és a Szent István-emlékév. A lelkipásztorok és a képzett világiak igyekeztek hitükben megerősíteni

¹¹ MREZSL 2. a. fond. II. 101. doboz, b. csomó. Eucharisztikus kongresszus 1937-1938. 1594/1938. 12-14. Ravasz László a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöki tisztségét töltötte be, Kapi Béla pedig a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület élén állt. Az érdekesség kedvéért említjük meg, hogy Ohlemüller eredetileg katolikus, sőt jezsuita szerzetes volt. Később tért át a protestantizmus táborába. Vö. Ohlemüller Gerhard. Evangélikus Élet, 1941. július 12. 4-5. – A cikk Ohlemüller nekrológja.

¹² EOL EEI 90. doboz. 1691/1938.

¹³ MREZSL 2. a. fond. II. 101. doboz, b. csomó. Iktatószám nélküli irat. Körlevél a magyarországi református és evangélikus egyház pásztoraihoz és gyülekezeteihez. 1938. március 21.

¹⁴ Uo

¹⁵ MREZSL 2. a. fond. II. 101. doboz, b. csomó. 3495/1938.

az egyszerű embereket. Igehirdetések, előadások, néhány kis füzet, valamint újságcikkek magyarázták el, mi a különbség az oltáriszentség – vagy ahogy a reformáció követői nevezik: úrvacsora – katolikus, evangélikus és református értelmezése között. A közérthető stílusban megírt vékony brosrák közül említésre méltó Scholz László evangélikus lelkész „Az eucharisztikus kongresszusokról” címmel megjelent eszmefuttatása.¹⁶ A nagyobbik hazai protestáns egyház híveihez szólt Beliczay Angéla „Részt vehetünk-e mi reformátusok az eucharisztikus kongresszuson?” című tájékoztató munkája.¹⁷ A kálvinisták öntudatának erősítésére 1938. augusztus 23-án Debrecenben megrendezték a magyar reformátusok első világgyűlését. Az eseménnyel kapcsolatban Ravasz László határozottan kijelentette: „...ez az összejövetel nem volt ellentüntetés semmi más gyűléssel szemben.”¹⁸ A püspök megállapításától eltérően úgy véljük, hogy nem véletlenül került sor pontosan a katolikusok kettős szentévében erre a jelentős református megmozdulásra. Az evangélikusok – jóval kevesebben lévén – nem tudták ilyen nagy formátumú egyházi megnyilvánulással ellensúlyozni a katolikus demonstrációt. Azonban a tőlük telhetőt ők is megtették. Amíg az oltáriszentség tiszteletére összesereglett százazrek töltötték be a fővárosi utcákat, addig Budapest evangélikus templomaiban esténként istentiszteleteket tartottak. Az ezeken elhangzó igehirdetések és az alkalmakat záró ünnepélyes úrvacsoravétel igyekezett erősíteni hitükben a megjelenteket.¹⁹

A világgongresszus evangélikusságra gyakorolt hatásáról a felekezet vezetői alapvetően pozitív értékelést adtak. A lutheránus püspökök közül leginkább Raffay Sándornak okozott problémát a katolikus rendezvénysorozat, hiszen az ő székhelye volt Budapesten. Ennek ellenére Raffay a fennhatósága alatt álló Bányai Evangélikus Egyházkerület 1938. szeptember 6-7-i közgyűlésén a következőket mondta: „...meg kell dicsérnem népünket is, mely az eucharisztikus kongresszus alatt tanúsított kímélő és figyelmes magatartásával és vigyázásával megmutatta, hogy a mások ünneptartásának napjain is tud a Krisztus evangéliumához méltó módon viselkedni s nemcsak meg nem ingott hitében és az evangélium egyházához való hűségében, hanem abban csak még jobban megerősödött.”²⁰ A reformátusság irányítói ugyancsak meglegeződéssel nyugtázták híveik viszonyulását a katolicizmus nagyszabású rendezvényéhez. Ravasz László szintén ezen az állásponton volt. A Református Élet 1938. szeptember 3-i száma részleteket közölt a dunamelléki egyházkerület püspökének beszédéből, ami az Országos Református Lelkészegyesület szokásos közgyűlésén hangzott el. Ebben Ravasz megállapította, hogy a reformátusokat a világgongresszus iránti tiszteletteljes tartózkodás jellemezte. A másik fél ezzel kapcsolatos reagálását illetően kijelentette:

¹⁶ Scholz László: Az eucharisztikus kongresszusokról. Simon és Garab Könyvnyomdája, Cegléd, 1937. Ez a rövid dolgozat eredetileg a Keresztyén Igazság című folyóiratban jelent meg. Vö. Scholz László: Mi célja van az eucharisztikus kongresszusoknak? Keresztyén Igazság, 1937. november 267-271.

¹⁷ Beliczay Angéla: Részt vehetünk-e mi reformátusok az eucharisztikus kongresszuson? Sylvester Nyomda, Budapest, 1938.

¹⁸ Az út 1938-ban. Dr. Ravasz László püspök, az ORLE elnöke megnyitó beszédéből. Református Élet, 1938. szeptember 3. 331. Az ORLE az Országos Református Lelkészegyesület elnevezés rövidítése.

¹⁹ EOL EEI 88. doboz. 741/1938.

²⁰ EOL Bányai Evangélikus Egyházkerület Levéltára. Különanyag. Közgyűlési jegyzőkönyvek. (A továbbiakban: BEEL KA KJ) Az 1938. szeptember 6-7-i közgyűlés jegyzőkönyve. 12-13.

„Örömmre szolgál, hogy ezt katolikus részről is észrevették és méltányolták, ha talán nem is olyan mértékben, aminőben rajtunk kívül álló szempontokból kívánatos lett volna.”²¹

A katolikus egyház magyarországi vezetői elégedettek voltak az eucharisztikus világkongresszussal. Tudták jól, hogy azt a protestánsok semleges magatartása nélkül sokkal nehezebb – vagy talán lehetetlen – lett volna a ténylegessel megegyező sikerrel lebonyolítani. Ennek ellenére az ünnepségekről megszületett katolikus értékelések nemigen utaltak arra, hogy méltányolnák a reformátusok és az evangélikusok visszafogott viselkedését. Sőt! Huszár Károly a neves katolikus folyóirat, a Magyar Kultúra 1938. június 5-i számában „A kongresszus után” címmel megjelent cikkében meglehetősen leckéztető hangon szólt a reformáció hazai követőihöz. A korábbi miniszterelnök egyébként jelentős szerepet játszott a világkongresszus megszervezésében.²² A rendezvény jelentőségét elemezve kifejtette azon meggyőződését, hogy a „nem katolikus keresztények” érzékenységet bántó megnyilvánulás nem történt az impozáns megmozduláson. Ezt például állítva a protestánsok elé, a következőt üzentek nekik: „Nagyon kívánatos volna, hogy azok, akik nem katolikusok, a jövőben hasonlóképpen (sic!) cselekednének.”²³ Huszárnál tárgyilagosabb volt Serédi Jusztinián, amikor 1938 júniusának elején háláját nyilvánította Budapest vezetésének és lakosságának a kongresszus lebonyolításához nyújtott segítségükért. A hercegprímás erre vonatkozó közleményében egyebek mellett ez állt: „Nemcsak papjainknak és kedves híveinknek, de kivétel nélkül minden magyar testvérünknek nyilvánosan is kifejezem elismerésemet és köszönetemet.”²⁴ Bár az esztergomi érsek nem nevezte meg a protestánsokat, de olyan megfogalmazást használt, amibe ők ugyancsak beleérthetők voltak.

1938. május 30-án – az eucharisztikus világkongresszus bezárását követő napon – került sor a Szent István-emlékév katolikus egyházi megnyitójára. A jubileumi esztendő állami megnyitása június 25-én zajlott le a Parlament kupolacsarnokában, a Szent István Emlékév Országos Bizottságának díszközgyűlésével. Ezt követően hazánkban mindenfelé megsokasodtak a megemlékezések, szobor- és képleplezések, újonnan épült, vagy felújított létesítmények átadásai. A hivatalos állami ünnepségek az 1938. augusztus 15. és 20. közötti „Szent István hetében” összpontosultak. Augusztus 15-én felavatták a restaurált esztergomi Árpád-kori uralkodói palotát, valamint a Szent Tamás-hegyen Antal Károly Szent István-domborművét. Augusztus 16-án, 17-én és 19-én a budavári királyi palota márványtermében közszemlére tették ki a Szent Koronát. Augusztus 18-án az országgyűlés két háza államalapítónk tiszteletére együttesen ülésezett Székesfehérváron. Ekkor hoztak törvényt „Szent István király dicső emlékének megörökítéséről”. Augusztus 20-án a megszokottnál még fényesebb külsőségek között tartották meg Budapesten a Szent István-napi Szent Jobb-körmenezet.²⁵ Első uralkodónk ereklyéjét azonban a jubileumi év alkalmából nemcsak a fővárosi

²¹ Az út 1938-ban. Dr. Ravasz László püspök, az ORLE elnöke megnyitó beszédéből. Református Élet, 1938. szeptember 3. 330.

²² Gergely Jenő i. m. 94-95.

²³ Huszár Károly: A kongresszus után Magyar Kultúra, 1938. június 5. 326.

²⁴ Esztergomi Prímási Levéltár. (A továbbiakban: EPL.) Serédi Jusztinián magánlevéltára. 8. doboz. Kongresszusi iratok. Iktatószám nélküli irat. Főpásztori köszönet Budapest közönségének.

²⁵ A Szent István Emlékév... i. m. 85.

körmenetben láthatták az érdeklődők. A Szent Jobbot ugyanis már ezt megelőzően, május 31. és július 5. között országjáró körútra vitték.²⁶

A református és az evangélikus egyházi vezetők 1938. március 21-i körleveléből láthattuk, hogy a Szent István-émlékévet az eucharisztikus világkongresszustól eltérő módon ítélték meg. Utóbbitól, mint kizárólagosan katolikus eseménytől, távol tartották magukat. Előbbi állami rendezvényeibe viszont protestáns öntudattal kapcsolódtak be. Az ország irányítói azzal segítették elő a nem katolikus hívők részvételét a megemlékezésekben, hogy augusztus 20-át Szent István előtti tisztelgésnént nemzeti ünnepé nyilvánították. Erre a lépésre a protestánsok kifejezett kérésére került sor. A református egyház egyetemes konventje 1937. május 4-i ülésén foglalkozott István király történelmi jelentőségével. A jelenlevők a konvent elnöki tanácsának indítványa alapján úgy döntöttek, hogy kérelmezik a magyar törvényhozásnál nagy uralkodónk állami ünnepének bevezetését. Azt kérték a zsinattól, hogy foglaljon állást a kérdésben és adja meg a szükséges utasításokat a konventnek. Ugyanakkor felszólították a református gyülekezeteket, hogy már 1937. augusztus 22-én legyen szó istentiszteleteiken államiségünk megteremtőjének dicsőséges tetteiről.²⁷ A határozatok elfogadásakor hangsúlyozták, hogy nem a katolikus szent, hanem népünk talán legkiemelkedőbb személyisége és a magyar kereszténység alapjainak lerakója előtti hódolatukat szándékozzák kinyilvánítani. A reformátusok negyedik budapesti országos zsinata 1937. december 8-án támogatta az István királyról megemlékező világi ünnepnap megalkotásáról szóló konventi kezdeményezést.²⁸ Az egyetemes konvent 1938. április 28-án a zsinat döntése értelmében tárgyalta az országgyűlés által az államalapító tiszteletére kijelölendő nemzeti ünnep ügyét. A konventi tagok felkérték Ravasz Lászlót, hogy dolgozza ki az első magyar uralkodóról való megemlékezés istentiszteleti rendjét.²⁹ A püspök eleget tett a megbízásnak, s összeállított anyagát felhasználva zajlottak le 1938. augusztus 20-án a református istentiszteletek.³⁰ Az evangélikus felekezet elöljárói ugyancsak helyeselték Szent István napjának állami ünnepé nyilvánítását. Számukra még könnyebb volt a változás elfogadása, mint a reformátusoknak. Hiszen számos gyülekezetükben már korábban is sor került vallási szertartásokra augusztus 20. alkalmával. Természetesen ők sem a szentet ünnepelték Istvánban, hanem a magyar történelem és kereszténység kimagasló alakját. Ezt bizonyítja Kapi Béla dunántúli püspök levele, amit 1930. október 29-én írt báró Radvánszky Alberthez, az egyház egyetemes felügyelőjéhez.³¹

Szent István napjának állami megünneplését a katolikusok szintén támogatták. ők abból a szempontból nézték a dolgot, hogy egy jeles egyházi alkalmuk össznemzeti

²⁶ Gergely Jenő i. m. 149–150.

²⁷ A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1937. évi május hó 3–4. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Hivatalosan kiadta: Benedek Zsolt. Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1937. 353–354.

²⁸ A Magyarországi Református Egyház Budapesten 1928. évi május hó 8. napján megnyílt országos zsinatának naplója. VII. kötet. Hetedik ülésszak 1937. december 7–11. Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai RT., Budapest, 1938. 2201–2205.

²⁹ A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1938. évi április hó 27–28. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Hivatalosan kiadta: Benedek Zsolt. Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1938. 329.

³⁰ MREZSL 2. a. fond. II. 103. doboz, c. csomó. 5320/1938.

³¹ EOL EEI 51. doboz. 1254/1930.

megbecsülésben részesül. Ezért Serédi Jusztinián örömét fejezte ki, amikor Imrédy Béla miniszterelnök az István király emlékének megörökítéséről szóló törvényjavaslatot véleményezésre megküldte neki. Ebben szerepelt augusztus 20. nemzeti ünnepé nyilvánítása. A hercegprímás 1938. augusztus 7-én válaszolt Imrédynek, s csak néhány apró változtatást tartott fontosnak a szövegben.³² Mielőtt az esztergomi érsek által véleményezett tervezetet parlamenti szavazásra bocsátották volna, még törvényt hoztak ennek szükségességéről. Így született meg az 1938. évi XXIV. törvénycikk. Ez kimondta, hogy az országgyűlés 1938. augusztus 18-án Székesfehérváron fogja megtárgyalni a Szent István nemzeti ünnepnapjára vonatkozó javaslatot. Az 1938. évi XXIV. törvény tervezetével 1938. június 21-én foglalkozott a képviselőház. Bizonyára nem volt véletlen, hogy előadóként a református Tasnádi Nagy András ismertette a kezdeményezést. A Nemzeti Egység Pártja nevet viselő kormánypárthoz tartozó Tasnádi Nagy beszéde után a hozzászólók üdvözölték első uralkodónk jelentőségének megörökítését. Közülük a katolikusok – Kenéz Béla, gróf Sigray Antal és Ernst Sándor – egyházuk szentjét is dicsérték István tetteinek méltatásakor. A Független Kisgazdapárt álláspontját ismertető Tildy Zoltán kálvinista lelkészként természetesen másként viszonyult az államalapítóhoz. Azonban szintén fontosnak tartotta a törvény elfogadását, s kijelentette: „Amikor az első apostoli királyunk alakjára visszanezünk, mi magyar reformátusok is hirdetjük azt, hogy István király keresztyénsége a mi keresztyénségünk (*Éljenés és taps.*), hite a mi hitünk, izzó és forró magyarsága a mi magyarságunk, az a meggyőződése, hogy hivatása van ennek a nemzetnek a mi meggyőződésünk és mi mindannyian, akik magyarok vagyunk, magyarul érzünk ezen a földön, mélységes hódolattal és munkára, áldozatra való elszántsággal állunk itt ünnepelni az első magyar királyt.”³³

A felsőházban 1938. június 27-én zajlott le a képviselőházban már megszavazott javaslat vitája. A katolikus egyház nevében felszólaló Glattfelder Gyula csanádi megyés püspök beszéde a protestánsok szemszögéből nézve összességében visszafogottnak volt minősíthető. A főpásztor készséges örömmel tette le voksát amellet, hogy Székesfehérváron hozzanak törvényt az államalapítóról, mely addigi katolikus ünnepének nemzeti jelleget ad.³⁴ Igent mondtak a kezdeményezésre a protestáns felekezetek képviselőitében nyilatkozók is. Ravasz László tömören, de nagyon világosan magyarázta el, miért van szüksége erre az államjogi aktusra a reformált hitet vallóknak. Rámutatott, hogy a reformáció hazai követői mély tisztelettel viseltetnek a legnagyobb magyar uralkodó iránt. Ám hitelvi okokból a Szent István-kultuszban nem vehetnek részt. Viszont ha az István királyról történő megemlékezésre minden évben nemzeti ünnep ad lehetőséget, akkor az evangéliumi hiten levők országunk becsületes polgáraiként, lelkiismereti teher nélkül kapcsolódhatnak be a népünk összetartozását kifejező rendezvényekbe.³⁵ A református püspök kristálytisztá logikával előadott gondolatmenet-

³² EPL Categoria D/c. 3581/1938. Imrédy Béla levele Serédi Jusztiniánnak „1938. évi augusztus hó” keltezéssel. Valamint Serédi Jusztinián válasza Imrédy Bélának 1938. augusztus 7-én.

³³ Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. XX. kötet. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1938. 9.

³⁴ Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés felsőházának naplója. III. kötet. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1938. 478-480.

³⁵ Uo. 480.

ét követően Kapi Béla emelkedett szólásra. A dunántúli evangélikusság lelki vezetője ugyancsak kiállt a készülő törvény mellett, mert az István által megteremtett keresztény államban és nemzeti szellemben látta a magyarság fennmaradásának zálogát.³⁶ A hozzászólások után a felsőház is megszavazta az 1938. évi XXIV. törvénycikket. Ennek értelmében aztán sor került az országgyűlés két kamarájának együttes ülésére 1938. augusztus 18-án Székesfehérváron. Ekkor fogadták el az 1938. évi XXXIII. törvénycikket „Szent István király dicső emlékének megörökítéséről”. Ennek 2. §-a mondta ki augusztus 20. állami ünnepé nyilvánítását.³⁷ Ezt a tényt mindhárom nagy történelmi keresztény egyház megleléssel vette tudomásul. Korabeli katolikus vélemény szerint: „A nemzeti ünnepé való avatás kétségtelenül megtörtént volna a protestánsok követelése nélkül is, mint az állami hódolat egyik ténykedése. Ámde az is kétségtelen, hogy kívánságuk is hozzájárult ennek megtörténtéhez.”³⁸ Hivatalos ünnepnap lévén 1938. augusztus 20-án a reformáció magyarországi követői istentiszteletek keretében emlékeztek meg az államalapítóról. Például Budapesten, a Deák téri evangélikus templomban Kapi Béla püspök végezte az egyházi szertartást, amit közvetített a rádió.³⁹

Mint azt már említettük, a Szent István-emlékév alkalmából az országban körbehordozták a Szent Jobbot. Első királyunk ereklyéjét az úgynevezett Aranyvonat szállította, amelynek útvonalát úgy tervezték meg, hogy minden nevezetes várost érintsen. Az eredeti elgondolás alapján a május-júliusi hét utat 1938 őszén követte volna a többi. Ám Csehszlovákia sorsa körül kiéleződött a nemzetközi helyzet, s emiatt ezeket 1939 tavaszára halasztották.⁴⁰ A Szent Jobb országjárása – vagy ahogy akkoriban nevezték: országlátása – kitűnő alkalmat nyújtott arra, hogy a vidék lakossága előtt demonstrálják az állam és a katolikus egyház jó viszonyát. Ez a rendezvénysorozat ismét felekezeti feszültségeket szült a katolikusok és a protestánsok között. Hiszen a reformáció követői számára a katolikus ereklyekultusz bálványimádásnak minősül. Ezért távol kell tartaniuk magukat attól. Azonban több településen a túlbuzgó helyi hatóságok protestáns tanulókat is kivezényeltek a királyi jobb fogadására. Ez ellen szüleik és lelképásztoraik egyaránt tiltakoztak. Egy idevonatkozó másik problémáról Farkas István püspöknek a református egyetemes konventi elnökséghez 1938. június 9-én írt levele tájékoztat. A Tiszáninneni Református Egyházkerület lelkészi vezetője így kezdi az ügy ismertetését: „Július 4-én lesz Miskolcon az Aranyvonat befutása és végighurcolják a városon a Szent István Jobbot (sic!).”⁴¹ Idézett mondata jól szemlélteti, hogyan vélekedett nagyon sok protestáns az ereklyével tartott körmenetekről. Persze az ilyen sarkított fogalmazásmódtól a nagy nyilvánosság előtt általában tartózkodtak az evangéliumi hitet vallók. Farkas székhelyén a baj abból adódott, hogy a

³⁶ Uo. 481–482.

³⁷ Magyar Törvénytár. Milleniumi emlékkiadás. 1938. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátva: Degré Miklós és Várady-Brenner Alajos. Franklin-Társulat, Budapest, 1939. 528.

³⁸ Czékus Géza: Szent István ünnepének nemzeti ünnepé avatása mit hozott gyakorlati szempontból? Egyházi Lapok, 1938. augusztus 162–165.

³⁹ EOL EEI 89. doboz. 1110/1938. Valamint: Lámpás az oltár zsámolyán. Kapi Béla püspök feljegyzései életéről és szolgálatáról. Szerk. és jegyz.: Mirák Katalin. Kiadja a Berzsenyi Dániel Evangélikus Gimnázium (Líceum) és Kollégium, Sopron, 2004. 510.

⁴⁰ A Szent István Emléké... i. m. 191–192.

⁴¹ MREZSL 2. a. fond. II. 101. doboz, b. csomó. 3411/1938.

város polgármestere elrendelte, hogy a nem katolikusok is lobogózzák fel házaikat és világítsák ki ablakaikat a processzió idejére. A püspök ezt nem akarta engedélyezni az egyházi épületek esetében. A konvent vezetésétől azért kért ezzel kapcsolatban utasítást, mert attól tartott, hogy a kivilágítatlan ablakokat a „fanatikus tömeg” esetleg beveri. A konvent elnökségi tanácsa 1938. június 24-i ülésén elhangzott, hogy a másik három református egyházkerület irányítói megtagadták intézményeik feldíszítését a Szent Jobb-körmenetekre. Ilyen tartalmú üzenetet küldtek Farkas Istvánnak is.⁴² Farkas és a konventi elnökség levelei mellett nem találtunk olyan iratot, ami arra utalt volna, hogy a püspök aggodalma beigazolódott.

Összességében megállapítható, hogy a Szent István-emlékév eseményei a keresztény felekezetek egymáshoz való viszonya szempontjából – a szórványosan előforduló kisebb helyi konfliktusoktól eltekintve – nyugodtan zajlottak le. A jubileumi rendezvények evangélikus értékelését Raffay Sándor egyházkerülete már említett 1938. szeptember 6-7-i közgyűlésén adta meg. Nehezményezte, hogy az állami ünnepségeken a szokásos módon a katolikus egyház erős dominanciája érvényesült. Hangoztatta, hogy a protestánsokat ismét másodrangúként kezelték, pedig ők ugyancsak nagy tisztelettel fordulnak államalapító uralkodónk személye felé. Mindezek ellenére úgy érezte, hogy az evangélikusság elismerésre méltóan kapcsolódott be a nemzeti megemlékezésekbe.⁴³ A nagyobbik hazai protestáns egyház részéről Ravasz László a Dunamelléki Református Egyházkerület 1938. november 17-én tartott tanácskozásán elemezte az emlékév tanulságait. A püspök rámutatott, hogy katolikus oldalról próbálkozás történt az eucharisztikus világkongresszus és a Szent István-emlékév kereteinek összemosására. A kongresszus azonban csak a katolikuság megmozdulása volt, míg első királyunkat az egész magyarság ünnepelte. Ezt a különbséget a református hívők világosan látták és protestáns öntudattal vették ki részüket a nemzet államalapítónk iránti hódolatából.⁴⁴ A katolikusok vezetői valóban törekedtek arra, hogy a Szent István-jubileum egyházi és állami eseményeit egybekapcsolják, s felekezeti jelleggel töltsék meg a hivatalos rendezvényeket. Egyébként a kettős szentév lebonyolításáért felelős Actio Catholica Országos Elnöksége teljesen elégedett volt a Szent Istvánról való megemlékezésekkel. Az elnökségi tagok különösen a Szent Jobb országjárásának sikerét emelték ki, ami felülmúlta „a legvérmesebb várakozásokat is”.⁴⁵

A magyarországi katolikuság 1937-1938-as egyházi ünnepségsorozata iránti protestáns magatartást a két nagy keresztény közösség eltérő hittani felfogása, a korszak hazai felekezetközi viszonyai és az állami politika elvárásai határozták meg. Ezek következtében a reformáció követői távol tartották magukat a katolikus megmozdulásoktól. Nem gördítettek akadályokat a Rómához hű vallási irányzat rendezvényei elé, de mindent megtettek azért, hogy megerősítsék saját hitbeli identitásukat.

⁴² MREZSL 2. a. fond. II. 101. doboz, b. csomó. 4746/1938.

⁴³ EOL BEEL KA KJ Az 1938. szeptember 6-7-i közgyűlés jegyzőkönyve. 13.

⁴⁴ Nagy események éve. Dr. Ravasz László püspöki beszámolójából. Református Élet, 1938. november 19. 454.

⁴⁵ EPL Serédi Jusztinián magánlevéltára. 8. doboz. Iktatószám nélküli irat. Az Actio Catholica Országos Elnökségének beszámolója az 1937-38. munkaévről. 7.

Balogh Margit

MINDSZENTY JÓZSEF VESZPRÉMI PÜSPÖK NYILAS FOGSÁGBAN

Mindszenty József, Veszprém új püspöke a komor, háborús időkhöz alkalmazkodva, 1944. március 28-án minden feltűnés nélkül, csendben érkezett székhelyére. Fogadtatása után a székeskáptalannak bemutatta a pápai kinevezési okmányt, és ezzel átvette az egyházmegye kormányzását, ami hagyományosan együtt járt a „királyné kancellárja” ósi méltósággal. A következő napon főpásztori szózatban köszöntötte az egyházmegye papságát és híveit, vázolta püspöki programját. Eszerint püspökként is szolgáló pap akart maradni, népe papja, aki fényben és gyászban, örömben és bánatban is híveivel marad. „Eszményem a hívekért buzgón munkálkodó és a saját lelkét tökéletesítő, a Jézus Szíve szerint való papság... Hitben és erkölcsben meg kell újulnunk... csak a bűntől rettegjünk, a szentségtől nem kell félnünk... Isten keze megsegít és a régi magyar erények újra visszatérnek... és az egyéni, családi és nemzeti életben újjászületés következik be az Egyház és a haza javára.”¹

Az újjászületés azonban még távolinak tűnt fel. Mindszenty alig két hete püspök, amikor április 14-én Serédi Jusztinián hercegprímásnak írt bizalmas levelében a szélsőjobboldali veszélyre hívta fel a figyelmet, párhuzamot vonva 1918–1919 telének történéseivel. Akkor a szélsőbal erősödött napról napra, míg a polgári elem ki nem szorult a kormányzathoz. „Most egyre szélsőbb jobboldaliak jönnek – írja – a ma még kívülálló Szálasi- stb. frakciók fogják diktálni a tempót. Ez a tábor a katolikus iskolák és az egyházi javak ellen tört.” Ezért igen udvariasan, de határozottan cselekvésre szólította fel a hercegprímást: „Jól tudom, hogy Eminenciádnál jobb gondviselője nem lehet az említett érdekeknek, és mire mi, a legújabbak gondolunk is valamit, Eminenciád már cselekedett; mégis méltóztassék megengedni egy szerény kérést: méltóztatnék a kormányzó úrnál a kormányzat további szélsősödési folyamatát megakasztani.”² E levél nemcsak Mindszenty józan helyzetfelismerését igazolja, hanem azt is, hogy Szent Istvánig visszanyúló szokásjog alapján elvárta a hercegprímástól – nem személyhez, hanem méltósághoz kötődően! – a nemzet sorsa fölötti örökösödést, akár úgy is, hogy beleszóljon a kormányzás mikéntjébe. Türelmetlenségében április 21-én személyes kihallgatást kért Horthy Miklós kormányzótól – ám az audiencia létrejöttének nincs nyoma.³

Mindszenty a keresztrejelző zsidók ügyében szeretetteljes elbírálást kért

¹ Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár (a továbbiakban: VÉL) 1476/1944. „A főpásztor szózata papjaihoz” 1944. március 29. Litterae Circulares ad Venerabilem Clerum Dioecesis Wesprimiensis, 1944/VI. Wesprimi, 1946. 31–32.

² VÉL Acta Dioecsanæ (a továbbiakban: AD) 1614/1944. Mindszenty József püspök 1944. április 14-én kelt levele Serédi Jusztinián hercegprímáshoz. Illusztrációként közli a Mindszenty József veszprémi püspök 1944–1945 c. kötet. Szerk. T. Horváth Lajos. Veszprém, 1996. 28.

³ VÉL AD 1738/1944. Mindszenty József veszprémi püspök levele Ambrózy Gyula m. kir. titkos tanácsosnak, a Kormányzói Kabinetiroda főnökének. Veszprém, 1944. április 21.

papjaitól. Senkit komoly ok nélkül ne utasítsanak el, de kellő előkészítés nélkül ne is kereszteljenek meg. Elvárta a hat hónapon át heti kétórányi felkészítési idő betartását, ami egyezett a hercegprímási hivatal közleményével: a papság álljon ellen minden, a megkeresztelési folyamatot felgyorsítani kívánó törekvésnek. A kereszttség szentsége csak az ordinárius engedélyével szolgáltatható ki, s ő jogosult egyedül lerövidíteni az előkészületi időt.⁴ Nem mérte volna fel, hogy a zsidók életveszélyben vannak, és ezért indokolatlannak tekintette az egyházjog által egyébként megengedett rugalmasabb bánásmódot? Vagy feleslegesnek gondolta, mert a zsidótörvények faji alapú „definícióját” a friss áttérés nem befolyásolta? Körlevélének kiadásakor (1944. április 27.) a deportálások ugyan még nem kezdődtek meg, de a német megszállást követő antiszemita rendelethullám már előrevetítette a végkifejletet. Mindszenty elsősorban a kereszttség szentségét és annak komolyságát védte. Ám 1944 nyarára enyhített a szigoron, amit a zsidóság május elejétől kezdődő koncentrációja, majd deportálása váltott ki. Egy június 17-én kelt levelében először, majd később ismétlődően – fenntartva a várakozási időre vonatkozó 1844. számú rendelkezését és szigorúan elvárva a hitben való jártasságot –, engedélyt adott a kivételezésre: „Lehet azonban olyan helyzet is – írja eligazításában –, hogy a hitűjoncokat az államhatalom bizonytalan helyre viszi úgy, hogy Nagyságod, illetve megbízottja nem folytathatja az oktatást. Ez esetben, ha erről (!) komolyan tartani kell, megengedem, hogy a szent kereszttségben részesíthesse őket, hiszen a szent kereszttség feltétlen szükséges és annak elhalasztása nagy hiba volna”.⁵ A kereszttség gyorsított felvételét nem annyira mentőövnnek szánta, hanem az ismeretlen jövő előtti első lépésnek Jézus követéséhez.

Az üresen maradt zsidó ingatlanok igénylését is eltérően ítélte meg néhány hónapon belül. 1944 tavaszán még semmi kivetnivalót nem látott a zsidó–keresztény tulajdonosváltásban, sőt az 5 kat. holdon aluli zsidóbirtokok akkoriban kezdeményezett árverezésekor plébánosainak kívánatosnak minősítette a „birtoktalan katolikus magyarság” ingatlanszerzését és annak akár banki, akár hitelszövetkezeti kölcsönrel való segítését.⁶ Erkölcsileg egészen másként látta a helyzetet a deportálások után. Az elhurcoltak hátrahagyott ingóságai és ingatlanai vonzották a korbelt haramiákat. Ez alatt a szűk öt hónap alatt Mindszenty a törvény adta lehetőséggel élve (tehát még egy elfogadhatónak ítélt úton) megszerezhető ingatlanoktól eljutott a véres valóságig: a deportálások révén üresen tátongó lakások, a fosztogatások, az önkényes ingatlan-foglalások keserű tapasztalatáig. Veszprémben 1944 szeptemberének első felében kezdték meg a gazdtalan zsidó lakások kiutalását. Mindszenty 1944. szeptember 25-én latin nyelvű körlevélben tiltotta meg, hogy a katolikus egyház intézményei is beálljanak

⁴ VÉL 1844/1944. [1944. április 27.] Litterae Circulares ad Venerabilem Clerum Dioecesis Wesprimiensis, 1944/VII. Wesprimi, 1946. 36.; Veszprémi Hírlap, 1944. augusztus 2.

⁵ VÉL AD 2886/1944. Mindszenty József veszprémi püspök levele Németh József apátnak, pápai plébánosnak. Veszprém, 1944. június 17.; VÉL AD 3445/1944 és 3503/1944. Zsidó munkaszolgálatosok ügyében válasz, 1944. július 20. és 22.

⁶ VÉL AD 1971/1944. Mindszenty József veszprémi püspök levele egyes plébánosokhoz. Veszprém, 1944. április 28. Autográf fogalmazvány és annak gépelt tisztázata. – Az ingatlanok újraelosztása a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól szóló 1942. évi XV. törvénycikkre nyúlik vissza, amely elrendelte a zsidó tulajdonban lévő mezőgazdasági ingatlanok átengedését. A végrehajtási rendelet alapján az elvett öt hold alatti birtokokat az Országos Nép- és Családvédelmi Alap feladatainak megvalósítására alakult vármegyei és városi közjóléti szövetkezetek kapták meg és osztották újra.

ebbe a sorba: „A zsidók javainak elkobzása után könnyen lehet ingó és ingatlan javaikhoz jutni. Felhívom az egyháziakat, egyházközségeket, katolikus iskolákat és jámbor társulatokat, stb., hogy ilyen javak megszerzésétől tartózkodjanak.”⁷ Nem egy esetben közbenjárt megkeresztelkedett, de a zsidótörvények hatálya alá eső személyek mentesítéséért.⁸ A püspöki kar közös állásfoglalására azonban hiába várt, az csak június 29-ei dátummal született meg (és felolvasását Serédi hercegprímás végül is leállította). Így Mindszenty június 19-én magához Horthy Miklós kormányzóhoz fordult egy igen alázatos levélben, és azt kérte tőle, hogy legalább a megkeresztelt zsidó származású gyermekek elszállítását akadályozza meg.⁹

Szívélyes kapcsolatban állt Varga Béla balatonboglári plébánossal, tudott annak lengyelmentő munkájáról, s arról, hogy menekült zsidókat hamis papírokkal lát el. Amikor a német megszállás után Vargának bujdosnia kellett, az ő segítségével rejtőzött el a homokkomáromi kolostorban.¹⁰ Politikai felfogásuk azonban nem egyezett. Varga a Kiszgazdapártban politizált, Mindszenty viszont a keresztény pártot akarta legitimista alapon újjászervezni, a kiszgazdákat vetélytársnak tekintette. Hamis lenne tehát, ha Mindszenty és a Kiszgazdapárt politikai különbözőségét csupán 1945 utánra tenénénk, mert az már az 1930-as évekre nyúlik vissza. Mindszenty végül is azért tolerálta Varga pártállását, mert attól a Kiszgazdapárton belüli katolikus és legitimista vonal megerősödését várta.

Mindszenty veszprémi püspökként is a cselekvés embere maradt. Már 1944 tavaszán megkezdte a bérmlás szentségének kiszolgálását. 1944. május 6. és június 7. között – az egyre sűrűbbé vált légítámadások közepette – 31 plébánián bérmlált, emellett minden esetben felkereste a plébánia területén lévő szerzetesházakat, a katolikus iskola vezető tanítóját, az egyházközség világi elnökét, a plébánia területéről származó papok és kispapok szüleit, a példás életet élő közéleti személyeket.¹¹ Az állandó bombázások elől az egyházmegyébe menekültek lelkipásztori ellátására és az akadozó összeköttetés ellensúlyozására 1944. október 20-án az esperesi kerületek összevonásával hat püspöki biztosságot szervezett, a biztosokat püspöki helynöki jogkörrel ruházta fel.

Figyelmét nem kerülték el egyházmegyéjének katolikus oktatásügyi kérdései, híveinek szociális problémái sem. A hívek megsegítésére elrendelte, hogy plébániánként alakítsák meg az Actio Catholica Bajtársi Szolgálatát, ebbe vonják be a meglévő egyházközségi egyesületek tagjait. E munka lelki hátterét az Actio Catholica női lelkigyakorlatos napok rendezésével kívánta elősegíteni, amihez mindig kapcsolódott valamilyen

⁷ VÉL 4598/1944. Litterae Circulares ad Venerabilem Clerum Dioecesis Wesprimiensis, 1944/XI. Wesprimi, 1946. 61. A kérdésről lásd Holtzer Loránt: Mindszenty vitatott hónapjai Veszprémben. Beszélő, 2004. július–augusztus. 114. skk.

⁸ VÉL AD 2716/1944. Mindszenty József veszprémi püspök közbenjárása a pápai illetőségű Pátkai Lajos és családja érdekében, hogy mentesüljenek a gettóba zárás alól. Veszprém, 1944. május 25.; VÉL AD 3172/1944. Pető Ernő izraelita orvos érdekében Mindszenty József pártoló levele Sztójay Döme miniszterelnökhöz és Jaross Andor belügyminiszterhez. Veszprém, 1944. július 6.

⁹ VÉL AD 2895/1944. Mindszenty József veszprémi püspök levele Horthy Miklós kormányzóhoz. Veszprém, 1944. június 19.

¹⁰ Kapronczay Károly: A Nemzetgyűlés elnöke volt. Kilenc évtized a 20. évszázadból. (Varga Béla vallomásai életútjáról, 1991-ben.) Budapest, 1998. 40–41.

¹¹ Körmendi József: Mindszenty József veszprémi püspöki tevékenysége. In: Mindszenty József emlékezete. Szerk. Török József. Budapest, 1995. 11.

időszerű szociális és karitatív teendő. Kispapjait elküldte a Katolikus Agrárfjúsági Legényegyletek balatonberényi népiskolájára, hogy ismerkedjenek a nép szociális helyzetével, felemelkedésének lehetőségeivel. Felismerte, hogy veszprémi püspökként folytatnia kell azt a fajta munkát, amelyet püspöki biztосként a szombathelyi egyházmegye zalai részében végzett. Bérmaútjain tájékozódott, hol van szükség új iskolára, lelkesítésre, s a háború ellenére, illetve a háború után, igen rövid idő alatt önálló lelkesítést szervezett Ajkacsingervölgy, Alsóörs, Bakonypölöske, Balatonederics, Bódé, Borsodpuszta, Gic, Hegymagas, Köveskál, Mezőlak, Nemesgulács, Nemesszalók, Padrag, Pénzeskút községekben. Plébánia rangjára emelte Csesznek, Hárságy és Pétfürdő egyházait. Veszprémben megalapította a Szent Margit plébániát. Új iskolát nyitott vagy tanítói állást szervezett Andorjánháza, Alsóörs és Nagyalásny községekben. Katolikus Tanítói Internátus Alapból ösztöndíjjal segítette a katolikus tanítók gyermekeinek közép- és felsőfokú tanulmányait. Gondoskodott a tábori kórházak sebesültjeinek lelki gondozásáról, a nyugdíjas papokról, megkezdte a helyi káplánások szervezését. Azt is tervezte, hogy a sűrűn lakott és szegény községekben a veszprémi püspökség 11 ezer kataszteri hold szántóföldjéből hétezer holdat parcelláztat, s a befolyó jövedelemből jóléti intézményeket állít fel. Terve a Sztójay-kormány ellenállásán bukott meg.¹²

Ügyelt arra, hogy a történelem vihara ne törjön be veszprémi szemináriumba, s zavartalanul folyják a tanítás. Amikor a tanév elején a katonai parancsnokság utasítására a kispapoknak ki kellett költözniük a szemináriumból, a 16 felsőéves hallgatót befogadta rezidenciájába, ám az alsó két évfolyamot haza kellett bocsátania. Addigra már – Slachta Margit szociális testvér kérésére – a Szociális Testvérek Társaságának nyolc (köztük két zsidó származású) jelöltjét is befogadta, akik azután a háztartási munkát látták el. Magának csupán egyetlen szobát tartott fenn, ott fogadta látogatóit, híveit, papjait.

E szoba falai közé egyre borzalmasabb hírek jutottak be gettóba zárt zsidókról, elvetélt tiltakozásokról, sikertelen fegyverszünetről, nyilas hatalomátvételtől, kormányzói lemondásról. Az 1944. augusztusi sikeres román kiugrás után Horthy kormányzó menesztette a Sztójay-kormányt és egy megbízhatóbb, a háborúból való kiugrást előkészítő kabinetet állított fel, de a rosszul előkészített fegyverszüneti kísérlet megbukott, nem utolsósorban a nemzetiszocialistákkal rokonszenvező katonai vezetők ellenállásán. 1944. október 16-án Horthyt lemondatták, s egyidejűleg Szálasi Ferencet, a Nyilaskeresztes Párt vezérét kineveztették miniszterelnöknek, Horthyt és családját pedig „védőőrizet” alatt Németországba vitték. Szálasi egy személyben miniszterelnök és államfő is lett. Az ország kétharmada hadszíntérré vált. Megindult a menekülés és a menekítés Nyugatra. A Vörös Hadsereg Budapest felé nyomult, a teljes mozgósítás elrendelése mellett a nyilas hadügyminiszter öngyilkos kintartásra buzdított. Ám hiába ígértek minden ellenséges kilőtt tankért 5 hold földet (később még rózsadombi telket), a harci szellem alábbhagyott, a front bomladozott. Mindszenty püspök őrlődött, mert tehetetlennek érezte magát. Végül nem volt nyugta, s október végén a fővárosba ment, hogy a felsőházat, amelynek püspöki méltóságából eredően hivatalból tagja volt, valamilyen módon összehívja, megtárgyalandó a lehetséges magatartást. Ez azonban, a nyilaskeresztes terror csúcspontján, eleve kudarcra ítélt ötlet

¹² Mindszenty József: Emlékirataim. Budapest, 1989. 36.; más források is ugyanerre utalnak, pl. Slachta Margit tanúvallomása a „Sárga könyv” kapcsán. 1949. április 30. Szociális Testvérek Társaságának Történeti Irattára 1187/83.

volt. Végül egyedül fogalmazott meg egy memorandumot az értelmetlen háború folytatása ellen. Keresztény erkölcsi és emberiességi indokokra hivatkozva azt követelte, hogy kíméljék meg a Dunántúl lakosságát a hadműveletek pusztításától. „Egyén feláldozhatja magát a nemzetért; tízezrek és tízezrek ebben a világháborúban is hősként haltak meg nemzetünkől hazánkért, de a nemzetet öngyilkosságból odavetni csak úgy elvből nem lehet. A felelősség és lelkiismeret nem engedi.”¹³

Az 1944. október 31-ei keltezésű szöveget Mindszenty József mellett még hárman írták alá: Shvoy Lajos székesfehérvári megyéspüspök, Apor Vilmos győri megyéspüspök és Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát. A hercegprímás aláírása hiányzik. „Elvittem volna természetesen Serédi Jusztinián hercegprímáshoz is, hogy tartalmát megbeszéljem vele, de Esztergom benne volt már a harcok kellős közepén és a primásról csak azt tudtam meg, hogy súlyos beteg” – írja emlékirataiban Mindszenty József. Pedig valójában október 31-én a Vörös Hadsereg egységei még csak az ország keleti felében, Nyíregyházánál jártak, Esztergom, ha nehézkesen is, de megközelíthető volt. Valószínűbb, hogy Mindszenty – okulván a hercegprímás egy korábbi, még 1938-ra visszanyúló elutasító magatartásából – eleve fel sem kereste Serédit, holott ő táviratban értesítette, hogy rendelkezésére áll.¹⁴ Kovács Sándor szombathelyi megyéspüspök is „aggályos volt”, azaz tartott a hatalom megtorlásától, és megtagadta az aláírást.¹⁵ A dunántúli püspökök közül nem szerepel itt Virág Ferenc pécsi megyéspüspök neve sem, akit – az emlékiratok szerint – ugyancsak a harcok miatt nem lehetett elérni. Ám a valóság az, hogy Pécs még a memorandum átadásának napján, 1944. november 13-án is elérhető lett volna (Pécsre november 29-én vonultak be a 3. Ukrán Front csapatai).

Az aláírások elmaradása inkább arra utal, hogy Mindszenty kezdeményezésével – nem is annyira a memorandum tartalmával, mint inkább formájával – a püspökök nem mindegyike értett egyet. Serédi hercegprímás maga jellemzően a tárgyalás, a jog, a paragrafusok embere volt, egyéniségétől távol állt petíciókban kifejezni felelősségérzetét a nemzet sorsa iránt. Ugyanakkor Serédi bíboros volt az, aki az Országtanács 1944. október 27-i ülésén Szálasi jelenlétében kifejtette, hogy hatalomátvétele jogilag semmis!

Az aláírók viszont tagadhatatlanul személyes biztonságukat is kockáztatták. A céljában ugyan reménytelen, de hatalmas gesztusértékű memorandum Mindszenty egész mentalitására, a közletről és politikáról alkotott felfogására enged következtetni. A

¹³ Új Ember, (I. évf.) 1945. november 25. 16. sz. 2. A hetilap aláírások nélkül tette közzé a memorandum szövegét.; Mindszenty József: Emlékirataim. Budapest, 1989. 41. – A memorandum géppel írt másolata megtalálható a Budapest Főváros Levéltárában (a továbbiakban: BFL) XXV.1.a 293/1946. Római katolikus egyházzal kapcsolatos iratok 96.” 6996. fol. IX/203. Ezen a példányon csupán három aláírás szerepel: „Mindszenty [sic!] József veszprérmegyei püspök, s. k., báró Apor László [sic!] győri püspök, Kelemen Krizosztom s. k. pannonhalmi főapát.” A „veszprérmegyei” kézzel javítva „veszprémi”-re. Hiányzik Shvoy Lajos székesfehérvári püspök neve. – Aláírások nélküli gépelt másolat található az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (a továbbiakban: ÁBTL) V-700/32. 95–96. fol.

¹⁴ VÉL AD 5065/1944. Serédi Jusztinián hercegprímás 1944. október 21-én érkezett távirata: „[püspökkari] KONFERENCIA ELMARAD ESZTERGOMBAN RENDELKEZESRE AALLOK”.

¹⁵ Grósz József kalocsai érsek egykorú naplója szerint a szombathelyi püspök azért tagadta meg az aláírást, mert hogy „ő külön felterjesztést tesz”. Grósz József kalocsai érsek naplója 1944–1946. S. a. r. Török József. Budapest, é. n. 99.

nyilvánvaló kilátástalanság dacára fontosabbnak tartotta az akció erkölcsi oldalát: az egyháznak és a püspököknek tevélegesen részt kell venniük a nemzet és a nép megvédésében. A memorandumot Mindszenty József személyesen vitte és adta át november 13-án a budavári Sándor-palotában Szöllősi Jenő miniszterelnök-helyettesnek.¹⁶ Egyéni bátorságról adott tanúbizonyságot, hiszen nem alaptalanul számolt letartóztatásával. Ez akkor elmaradt, két hét múlva azonban megtörtént.

A nyilasok alig várták, hogy beleköthessenek a veszprémi püspökbe. Az alkalom nem sokáig késett. Letartóztatásának indokáról számtalan feltételezés és részgazság terjedt el. Volt, aki biztosan tudta, hogy Mindszenty megtagadta az egyházi épületek átadását sebesült katonák számára. (Valójában a szemináriumban hadikórház működött.) Mások szerint nem is a nyilasok tartóztatták le, hanem a német parancsnokság, amely „nem sokat finnyáskodik holmi magyar főpapokkal”.¹⁷ Vajna Gábor, a Szálasi-kormány belügyminisztere népbíróági vallomása szerint Mindszentyt azért tartóztatták le, mert nem akarta megengedni, hogy a püspöki épületbe katonaságot szállásoljanak be. A népbíró azon kérdésére, hogy nem azért tartóztatták-e le, mert valamilyen tekintetben a nyilas rendszer ellen fordult, Vajna határozott nemmel válaszolt.¹⁸ Az 1948 utáni hivatalos politika szerint Mindszenty „ellenállása” csupán egy nyilas főispánnal való veszekedés volt ezernyolcszáz darab fehérenemű felett. (Ezt a verziót a főpap letartóztatásához vezető iratokat publikáló Sárga könyv című propagandakönyv nyomán az összes budapesti lap átvette 1949. január 19. körül.) A kommunisták által kreált „igazság” szerint tehát a veszprémi püspök csak egy önző, kegyetlenségig rideg, alsóneműkkel üzérkedő, kicsinyes figura, aki személyes villongásából kovácsolt politikai ellenállást. E nevetséges torzítás a szembenállás tényét akarta szétzúzni azzal, hogy a politikai ellentétből, a meghurcolásból haszonleső áruhalmozást próbált faragni.

A történekről természetesen maga Mindszenty József is meglehetősen részletesen ír emlékirataiban. Ő letartóztatásának egyik indítóokaként Schiberna Ferenc ügyvéd, a Nyilaskeresztes Párt Veszprém megyei nagyvezető-helyettesének személyes bosszúját említi: öccse, Schiberna Kálmán a püspökség gazdatisztjeként gazdasági visszaéléseket követett el, ezért elbocsátását fontolgatták. A családi vitán kívül pártvezetői tekintélyét csorbította, amikor Mindszenty megtiltotta, hogy a veszprémi Ferencs-templomban szentmisét és Te Deumot mondasson annak örömére, hogy a város és a vármegye „megszabadult a nemzetrontó zsidóságtól” (750 főt deportáltak, közülük csupán 50 tért vissza a háború után). Visszaemlékezése szerint a tiltás eredményes is volt, de ezt a korabeli források cáfolják.¹⁹ Kétségtelenül Schiberna volt akkori-

¹⁶ VÉL H, Mindszenty József hagyatéka, 1. doboz. Szöllősi Jenő miniszterelnök eredeti aláírású levele Mindszenty Józsefnek, Budapest, 1944. november 16. Alig leplezett ingerültséggel és jó adag cinizmussal ebben azt kérte, hogy a püspök javasoljon konkrét lépéseket a Dunántúl megkímélésére. Egyúttal felszólította, hogy erkölcsi hatalmánál fogva segítse elő a „bátor kiállás szellemét”. Megjegyzendő, hogy Szöllősi a memorandum keltezését nem október 31-ére, hanem november 1-jére teszi.

¹⁷ Haladás, 1948. július.

¹⁸ Veszprémi Népújság, 1946. február 24.; A budapesti népbíróság Szálasi Ferenc és társai ügyében folytatott főtárgyalása, Vajna Gábor 1946. február 18-i kihallgatása. In: Karsai Elek–Karsai László: A Szálasi per. Reform, Budapest, 1988. 458.

¹⁹ Mindszenty József: Emlékirataim. Budapest, 1989. 43. Jelen tanulmány szerzője korábbi írásában tévesen még elfogadta és átvette ezt az állítást (Balogh Margit: Mindszenty József. Budapest, 2002. 69–72.)

ban Veszprém egyik legbefolyásosabb személye. 1944. június 20-án valóban azt kérte Pulyai Lamberttől, a veszprémi ferences rend gárdiánjától (házfőnökétől), hogy tartsanak hálaadó istentiszteletet a zsidók elszállítása alkalmából. A ferencesek ki is tűzték a misét június 25. vasárnapra.²⁰ Mindszenty felháborodott a gyalázatos kérésen, a leghatározottabban ellenezte, és meggondolatlanságnak minősítette azt, mert ezzel a legszentebb áldozatot politikai szimpátiatüntetésnek tették ki egy erkölcsileg elítélendő, kétes szándékért. A házfőnököt elmarasztalta az istentisztelet céljának elfogadásáért, eligazította a szentbeszéd tartalmát illetően, de letiltani nem tilthatta le, mert a ferencesek nem tartoztak a megyéspüspök joghatósága alá, csak lelkipásztori kérdésekben.²¹ Kimondva vagy inkább csak ráutalóan, de végül is két feltétellel tudomásul vette a mise megtartását: a Te Deum (Téged Isten dicsérünk kezdetű hálaadó himnusz, amit ünnepélyes hálaadás alkalmával a mise után énekelve szoktak elimádkozni) elmarad, és a nyilasok nem jelenthetnek meg egyenruhában. A röpcéduláikon meghirdetett időpontban feketezubonyos, zöldinges egyenruhájukban feszítettek a zsúfolásig telt templomban, és a pap zöld miseruhában végezte a szertartást...²² A színek egybeesése véletlen: az egyházi liturgia pünkösd utáni vasárnapokra, egészen adventig, a következő egyházi év kezdetéig zöld színt írt elő. Mindszenty az eseményről tüntetőleg távolmaradt, még a városból is elutazott: egész napos látogatást tett az ajkai és az ajkacsingervölgyi ipartelepen, és este még elment Balatonfűredre meglátogatni az ott pihenő Mikes János volt szombathelyi püspököt.²³ Sok hívő ugyancsak elítélte már a szentmise felajánlását is, de azt kíváltk, hogy a szertartás végén még a Te Deum is felcsendült. Két nappal azután, hogy XII. Pius pápa június 23-án táviratban kérte Horthy kormányzótól a deportálások leállítását...

²⁰ Más feldolgozás július hónapra teszi a történetet, de abban a hónapban 25. keddre, hétköznapra esett (Veress D. Csaba: Adatok a zsidóság Veszprém megyében a II. világháború idején lejátszódott tragédiájához. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei (16.) 1982. 406–407.) – A kérdésről lásd még Gergely Jenő forrásközlését: Mindszenty József veszprémi püspök és a nyilasok. In: Hagyomány, közösség, művelődés. Tanulmányok a hatvanéves Kósa László születésnapjára. Szerk. Ablonczy Balázs, ifj. Bertényi Iván, Hatos Pál, Kiss Réka. Budapest, 2002. 177–200.

²¹ Az úgynevezett exempt, vagyis a helyi püspök joghatósága alól kivett szerzetesrendek közvetlenül a pápa joghatósága alá tartoznak. Templomaik lelkipásztori kérdéseiben azonban a helyi püspök illetékes.

²² Az eseményről Edmund Veesenmayer birodalmi biztos távirati úton számolt be, ennek szövege először 1963-ban került nyilvánosságra: Randolph L. Braham (ed.): The Destruction of Hungarian Jewry. A documentary account. II. kötet. Pro Arte for the World Federation of Hungarian Jews, New York, 1963. 625. A távirat szövegét magyar fordításban közli Holtzer Loránt: Mindszenty vitatott hónapjai Veszprémben. Beszélő, 2004. július–augusztus. 114. skk. és <http://beszelo.c3.hu/04/0708/11holtzer.htm>. Letöltés: 2010. április 23. Ugyanő írja, hogy a Veszprémi Érseki és Főképtalan Levéltár 1944. évi iktatókönyvében 3075. szám alatt, június 29-ei dátummal a következő bejegyzés szerepel: „Nyilas istentisztelettel kapcsolatban ferences tartományfőnök megkérdeztetik.” Az irat azonban eredeti őrzési helyén nem található. Az iktatókönyvi bejegyzés azonban önmagában igazolja, hogy az istentiszteletet június 25-én megtartották, és Mindszenty püspök június 29-én érdeklődött felőle. – A kommunista propaganda a történetet Mindszentyre próbálta hárítani: az Esti Szabad Szó 1948. augusztus 18-i számában az a rágalom jelent meg, hogy ő utasítást adott a hálaadó szentmisére.

²³ Veszprémi Hírlap, 1944. június 28.

Mindszenty feltételei tehát nem teljesültek, így érthető, hogy a történekről felháborodottan tájékoztatta Vargha Theodorik marianus tartományfőnököt, akinek a politika és az evangélium között eltévedt házfőnök július 17-én egy suta mentegetődző levelet írt: „Főtisztelendő Tartományfőnök Atya! Köszönöm alázatosan a megintést és figyelmeztetést. Restellem, hogy úgy történt, de biztosítom Főatyát, hogy többé ilyesmi nem fog előfordulni.”²⁴ A történetből igazoltnak tekinthetjük a megyéspüspök és a megyei nyilas vezér egymás iránti személyes ellenszenvét, de ez önmagában még kevés magyarázat a letartóztatáshoz. Schiberna hatalma október 29-étől egyébként tovább nőtt: ő lett Veszprém vármegye főispánja.

A nyilas hatalomátvétel után néhány nappal Mindszenty a felsőház elnökének meghívására Budapestre utazott volna – ám a távolmaradás mellett döntött, amint megtudta, hogy az összejövetelelen Szálasi Ferenc nemzetvezető akar tájékoztatást adni a felsőház tagjainak. A hatalomátvétellel felmerült az a kérdés, hogy az államfői jogokkal november 3-án felruházott Szálasi Ferenc „nemzetvezetőre” kinek kell esküt tennie. A nyilas hatóságok – követve az addigi gyakorlatot, amikor a királyra, majd a kormányzóra kellett esküdni – minden közalkalmazottól megkövetelték, hogy hűségesküt tegyen a nyilas rezsimre. A Budapesti Közlöny 1944. november 18-i számában megjelent, a közalkalmazottak esküjére vonatkozó 4070/1944 ME rendelet kapcsán Serédi Jusztinián hercegprímás elrendelte, hogy az egyházi iskolák igazgatói és tanárai 8 napon belül esküdjének fel Szálásira, ha azt október 15-e után esetleg még nem tették meg. Ezt várták a Dunántúl hivatalban lévő püspökeiktől is. Mindszenty viszont írásban vázolta fel: túl azon, hogy nem közalkalmazott, miért nem tesz esküt a Szálasi-féle kormányra. Az írás címe Juramentum non, vagyis: nincs eskü. Alcíme önmagáért beszél: A forradalmat és az egyházat egyszerre szolgálni nem lehet.²⁵ Az okok között leírja, hogy a nyilas mozgalom, a nemzeti szocialista ideológia szemben áll a katolikus hittel, szétdúlja a keresztény erkölcsi elveket, semmibe veszi az egyház jogait. A dokumentum teljes egészében fedi azt a hivatalos egyházi álláspontot, amelyet XI. Pius pápa kifejtett a Mit brennender Sorge („Égő aggodalommal”) kezdetű enciklikában a náciizmus elítéléséről.

1944 őszen-telén a nyilas hatóságokat felettébb ingerelte, hogy a város lakossága nem támogatta, sőt passzív ellenállással fogadta az új rezsimet. Előbb fenyegetőzéssel, majd megtorlással próbálta jobb belátásra bírni az állampolgárokat: „Nem leszek tekintettel sem társadalmi állásra, sem személyi kapcsolatokra, hanem irgalmatlanul eltiprom a legkisebb ártalmas megnyilvánulást is! – fröcsögött Schiberna Ferenc a Veszprémvármegye hasábjain. – A megtorlás nemcsak azokat éri el, akik a Nemzet ellen bármilyen ártalmas cselekményt elkövettek, hanem azokat is, akik ilyenről tudva, azt a hatóságnak vagy a pártnak nem jelentik fel...”²⁶ S valóban: többeket internáltak – kit rémhírterjesztésért (értsd: a németek elveszítik a háborút), kit menekült-elszállásolás elutasításáért. Október 29-én statáriumot hirdettek ki. Mivel Mindszenty – épphogy átköltözvén Zalaegerszegről, ahol 1917-től 1944-ig plébánosként szolgált – nem

²⁴ Magyar Országos Levéltár P 233 Ferences rendtartomány (pesti): 16. csomó, 1. tétel 99. fol., 462/1944. Ezúton is köszönöm Mózes Györgynek, hogy erre az irategyüttesre felhívta figyelmemet.

²⁵ Mészáros István: Ismeretlen Mindszenty iratok 1911–1975. In: Mindszenty József veszprémi püspök 1944–1945. Szerk. T. Horváth Lajos. Veszprém, 1996. 66.

²⁶ Veszprémvármegye, 1944. október 22.

ápoltszoros kapcsolatot a veszprémi elittel, sőt kimondottan kerülte az egyre inkább jobbra tolódó városvezetést. Nem volt ott senki, aki szót emelt volna érte. Sőt, a veszprémi püspök elleni eljárás példastatuálásra kiváló alkalom volt. Az elkövetkezendő eseményekben egyik oldalról agresszív erőfitogtatást, a helyi hatalom túlkapását találjuk a mentelmi joggal is védett felsőházi taggal szemben, a másik oldalról pedig büszke önérzetet, miszerint a világi hatalom, kivált a kétes legitimitású nyilas kormány, tartsa távol magát az egyháztól.

Hogy mi is történt konkrétan, arról maga a püspök számolt be részletesen Vajna Gábor belügyminiszterhez december 30-án intézett beadványában.²⁷ 1944. november 27-én Schiberna főispán emberei, tíz rendőr kíséretében, megjelentek a püspöki palotában, hogy ott szemlét tartsanak a leendő katonai beszállásolás előkészítése érdekében. Nem kizárt, hogy Mindszenty már korábban hírül vette: Szálasi Veszprémbe akarja áttenni főhadiszállását, s ezt kivédendő teleköltöztette a püspöki palotát. „A főmérnök [Zarka Elemér, aki a Veszprémvármegye c. lapban alaptalanul felróta a püspöknek, hogy palotája „kong az ürességtől”] az egyik szobánál, ahol 4 menekült apáca volt elhelyezve, azon véleményének adott kifejezést, hogy oda 30 bakát is el tud helyezni.” A szemle befejeztével megjelent a főispán is. Szabadhegy Szabolcs házgondnok és Megyesi Schwartz Róbert irodaigazgató közölte vele, hogy az épület már így is túlzsúfolt (28 szobában 58-an voltak elszállásolva), a beszállásolás nem lehetséges. Válaszul a főispán mindkettőjüket egyszerűen letartóztatta. Amint erről Mindszenty értesült, azonnal odasietett, és tiltakozott az eljárás ellen. Erre a főispán őt is letartóztatta. Mindszenty nem felelt semmit, csak püspöki reverendájára felvette köpenyét (a palliumot) és négyszögletű fővegét (a birétumot). „Tehát úgy voltam felöltözve – írja beadványában –, ahogy püspök előkelő helyre megy látogatóba. Természetesen nem püspöksüveget és pásztorbotot vettem, mert hiszen ehhez istentiszteleti díszben kellett volna felöltöznöm.” (Tehát tüntető dacot üzenő püspöki díszben, de nem liturgikus ruhában vonult a rendőrségre.) Amikor Mindszenty írásbeli letartóztatási végzést kért, tíz perc múlva közölték vele, hogy „a Nemzetvezető egyenes parancsára” történt letartóztatása. Csodálkozott ugyan, hogy ilyen rövid idő alatt sikerült összehívást találni az „államfővel”, de áldást osztva elbúcsúzott a ház népétől, s két udvari papjával elindult a rendőrségre – gyalog. A rendőrök, akárcsak egy köztörvényes bűnözőt, beakarták tuszkolni az autóba, ám erre a jelenetre a kispapok a püspök és a rendőrök közé álltak, végül is az ő kíséretükben indult el a furcsa menet: az út egyik oldalán a rendőrök, a másikon a három letartóztatott és az őket kísérő kispapok. A látvány már önmagában döbbenetes volt, a másfél kilométeres úton nem kellett a püspöknek semmit sem tennie, hogy „felizgassa” a veszprémieket. A kíváncsiságok elhessegetése még nagyobb feltűnést keltett volna, így szép számban érkeztek a rendőrség épületéhez. A püspök kérte, vegyék jegyzőkönyvbe felsőházi tagságával járó mentelmi jogának megsértését, de azt csak két nap múlva tette meg a nyilas Nemzeti

²⁷ Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (a továbbiakban: PSZL) 274. fond, 7/248. ő. e. 327–333. fol. Gépelt másolat Mindszenty József veszprémi püspöknek Vajna Gábor belügyminiszterhez írt 1944. december 30-án kelt leveléről; Mindszenty József emlékiratai szerint Géfin Gyula, a szombathelyi szeminárium rektora nem adta át a reá bízott beadványt a Szálasi-kormánynak. A hivatkozott levél eredetije azonban megtalálható Budapest Főváros Levéltárában a Szálasi-per iratai között (Budapesti Büntető Törvényszék 19618/49). Közlölte Sipos Péter: Mindszenty – antifaszizmus, 1944. História, 1993. 5–6. sz.

Számonkérő Szék, ennek a speciális nyilas pártbírósnak a nevében eljáró Balassa Bálint rendőrfőhadnagy (ám ő sem továbbította illetékes helyre). Időközben még néhány papot letartóztattak, köztük Kögl Lénárd püspöki számvevőt és Mészáros Tibor levéltárost (aki három évtizeddel később a bécsi Pázmáneumban ismét szolgálta az agg főpapot). November 29-én azokat a kispapokat is őrizetbe vették, akik a főpásztort elkísérték a gyalogmenetben.

A püspöki palotában még aznap este és másnap is házkutatást tartottak. Mindszenty szobájában találtak egy érdektelen levelet Varga Béla katolikus paptól, aki ez idő tájt már a Kisgazdapárt alelnöke volt. (E levél később Péter Gábor, az Államvédelmi Hatóság vezetőjének 1948. május 12-én, Mindszentyről készített összefoglalójában már „megduplázódott”, és úgy jelent meg, mint aminek legitimista tartalma miatt internálták volna a püspököt.) S találtak 1800 inget és 1800 alsónadrágot, amit Mindszenty a saját pénzén, teljesen szabályosan vásárolt sebesült katonáknak, menekülteknek és szegény kispapjainak. A szétosztásra vonatkozó intézkedését már kiadta, de az a letartóztatásakor még nem kezdődött meg. (A kommunista propagandában ez a ruhakészlet volt hivatva bizonyítani azt, hogy a püspököt közönséges áruhalmozásért vették őrizetbe. S a nyilasokkal való szembenállás és meghurcolás máris „gatyarejtegetéssé” alacsonyodott, szétfoszlatva a püspök antifasiszta nimbuszát. Ez a szánalmas mesterkedés akkor vált tragikomikussá, amikor a kommunista politikai rendőrség a fogoly Mindszenty Józsefet 1949. január 11-én arra kényszerítette, hogy ő maga, egyes szám első személyben, írásban „vallja be” az „áruhalmozást”.

A november 30-án kiállított főispáni véghatározat szerint Mindszentyt azért vették őrizetbe, mert a katonai beszállásolás érdekében folytatott helyszíni szemlén a hatósági rendelkezéssel szembehelyezkedett; hatósági közeg ellen erőszakot követett el, továbbá társaival együtt tüntető felvonulás rendezésével a lakosság fellázítását kísérelte meg, mely cselekményével a közrendet és közbiztonságot, valamint a hadművelleti érdekeket nagymértékben veszélyeztette. A határozat keltezése azért is figyelemre méltó, mert Szöllősi Jenő miniszterelnök-helyettes, akinél azonnal protestált a püspököt akadályoztatása esetén helyettesítő általános püspöki helynök, november 28-án, tehát a letartóztatás másnapján azt válaszolta Simon György nagyrépostnak: „Folyó hó 27-én kelt nagybecsű soraira azonnal válaszolva tudatom, hogy a megyéspüspök úr őrizetbe vételével kapcsolatban a kivizsgálást azonnal elrendeltem. Remélem egy-két napon belül abban a helyzetben leszek, hogy az ügyre visszatérhetek.”²⁸ Nos, reményeiben csalatkozott, az ügyre nem tért vissza. A főispán is hivatalból jelentette felettesének, a közigazgatási ügyekben végső döntésre jogosult Vajna Gábor belügyminiszternek a történeteket. Ő pedig – hivatalféltésből, óvatosságból, előrelátásból – továbbjelentette az ügyet magának a nemzetvezetőnek. Lépése tanácstalanságot is sejtet: elengedni nem akarta a „nagy vadat”, de a bokáját sem akarta megütni, ha az ügy politikailag kínossá válna. Jobbnak vélte tehát a felelősséget továbbhárítani, de legalábbis megosztani. Szálasi Ferenc és kormányának meghatározó tagjai tehát az első pillanattól kezdve informálva voltak, de a döntéseket végső soron a nemzetvezető hozta.

Mindszenty tiltakozó beadványaiban valamennyi vádat megcáfolta: „...semmi néven nevezendő ellenszegülés nem történt (...) Sem erőszakról, sem lázításról nem

²⁸ VÉL H, Mindszenty József hagyatéka, 1. doboz, Nyilas fogság c. csomó, 6. ő. e. Eredeti aláírású, gépelt levél.

tudok” – szögezte le.²⁹ Két és fél hónappal később, 1945. február 14-én „a nemzet totális mozgósításával és harcba állításával megbízott m. kir. tárca nélküli miniszter [Kovarcz Emil] mellé beosztott tábornok bírósága” jogi szakvéleményében összegezte a Schiberna főispán letartóztatást indokoló álláspontját: „Mindszenty József püspök és környezete évekre visszanyúló megfigyelés eredményeként nemzetiszocialista ellenes, németellenes, angolbarát és legitimista érzelmű. [...] A továbbiak során azt tartalmazza a főispáni jelentés, hogy a hatalomátvétel óta a püspök és a papság úgyszólván általánosan a legteljesebb érdektelenséget, sőt mondhatni passzív ellenállást tanúsított. A püspökség tulajdonát képező »Veszprémi Hírlap« semmiféle hazafias vagy bolsevista-ellenes propagandát nem folytatott, ellenben a cikkek burkoltan és tendenciózusan az ország jelenlegi helyzetével járó nehézségeket igyekeztek kiemelni. A püspöki udvar a feketepiacon szerezte be az ellátásához szükséges élelmiszereket és a háborús helyzetben ugyanolyan tobzódást tanúsított, mint akár a zsidóság. Teljes közömbösséggel viseltetett a püspökség a háborús áldozatvállalás tekintetében is. A vezető rétegek, katonaság és lakosság hangulatát nagymértékben rontja a papságnak és különösen a veszprémi püspöki központnak defetista, hungarista ellenes, angol- és oroszbarát suttogó propagandája, ilyen irányzatú, klerikális sajtótermékekkel is elárasztják a katonákat.”³⁰ Nem is kell ennél ékeesebb bizonyíték Mindszenty József nyilas-ellenes gondolkodására! Még akkor sem, ha a bíró, vitéz nemes dobfeneki Syposs János a főispáni jelentésben foglaltakat nem találta megalapozottnak, hiányolván a konkrét bizonyítékokat.

Így ha részleteiben korrigálnunk is kellett Mindszenty visszaemlékezéseit, letartóztatásának valódi okát osztjuk vele: az nem volt más, mint a dunántúli püspökök ominózus memoranduma, a kifogásolt hálaadó istentisztelet, a nyilasokkal szemben permanensen kimutatott, személyes ellenszenvtől sem mentes távolságtartás, azaz több olyan mozzanat, amivel irritálta a hungaristákat, s amiket összességükben szembeszállásként élt meg a vármegye nyilas vezetése. S ne feledkezzünk meg Szálasi nemzetvezető személyes (szállás)igényéről sem az impozáns püspöki palotára: a szívélyesnek távolról sem mondható házigazdát egyszerűbbnek tűnt eltávolítani.

Nemcsak Mindszenty, de – elenyésző számú kivételtől eltekintve – sem az egyházvezetés, sem a papság nem kollaborált a nyilasokkal. Shvoy Lajos székesfehérvári püspököt is több inzultus érte, előbb gépkocsiját kívánták hadművelleti célokra igénybe venni, majd a Szovjetunió ellen propagandát várták el tőle és papjaitól, végül 1945. február elején internálták. Serédi Jusztinián hercegprímást pedig az ország elhagyására szólították fel, miután megtagadta, hogy papságának kormánypárti szentbeszédek tartását rendelje el. Az Országos Számonkérő Iroda, az 1945. január 4-én létrehozott új bírósági szervezet,

²⁹ VÉL H, Mindszenty József hagyatéka, 1. doboz, Nyilas fogság c. csomó – itt a nyilas hatóságokhoz intézett kérvények szinte hiánytalanul fellelhetők. Lásd még: PSZL 274. fond, 7/248. ó. e. 327–333. f.; BFL XXV.1.a 293/1946. 19618/49; Több kérvény az ÁBTL 3.1.9. V-700/27. és 32. dossziéjában. Ezekből publikált Gergely Jenő: Mindszenty József veszprémi püspök és a nyilasok c. cikkében. In: Hagyomány, közösség, művelődés. Tanulmányok a hatvanéves Kósa László születésnapjára. Szerk. Ablonczy Balázs, ifj. Bertényi Iván, Hatos Pál, Kiss Réka. Budapest, 2002. 177–200., valamint Somorjai Ádám–Zinner Tibor: Majd’ halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008. 185–202.

³⁰ VÉL H, Mindszenty József hagyatéka, 1. doboz, Nyilas fogság c. csomóban; ÁBTL 3.1.9. V-700/32. 135.

„állam- és közösségellenes bűncselekmények” felderítése címmel, lényegében a helyi nyilas kiskirályok túlkapásai miatt február 22-én jelentést készített Szálasinak a papság magatartásáról: „...a papság a mai rendszerrel nem szimpatizál. A római katolikus papság nemzetközi alapon áll. Soha semmiféle formában a mai rendszerrel közösséget nem vállal, a hívek előtt tartott prédikációiban sem a magyar nemzet mostani élethalálharcáról, sem a hungarista gondolatról, sem a nemzetvezetőről említést nem tesz.”³¹ A jelentésre Rajniss Ferenc nyilas kultuszminiszter ráírta: „nem üdítő jelenség az elefánt a porcelános boltban”. Szálasi a február végén tartott nemzetvezetői értekezleten – miközben vállalta a felelősséget az eddigi letartóztatásokért – távlati egyházpolitikai stratégiai célokat vázolt fel: „...levelet óhajtok írni a Pápa úrnak, amelyben... konkrét javaslatokkal akarok előállni, különösen az új konkordátum megkötésének elvi alapjait óhajtanám a hungarista nemzetvezetés szempontjaiból rögzíteni. Májusban cselekedni fogok a magyarországi római katolikus egyházzal és papjaival kapcsolatosan.”³² Nyilvánvaló, hogy a nyilas hatalom kettős szorításban vergődött az egyházat illetően: egyfelől szerette volna megnyerni rokonszenvét, ugyanakkor mélységesen irritálta annak passzív ellenállása, s e helyzetre csak arroganciával és erőszakkal tudott válaszolni.

Mindszentyt 1944. november 27-étől december 5-ig a veszprémi rendőrségen, december 5-étől 22-ig a veszprémi fogházban tartották fogva. A városi fogságban a körülmények engedte napirend szerint éltek. Minden reggel volt szentmise, szentáldozás és napi elmélkedés. Az első szentmisét Mindszenty a megbocsátás és a felebaráti szeretet szavaival indította: „Kedves fiaim, most pedig imádkozzatok azokért, akik a börtönbe juttattak bennünket”. December 7-én a börtön folyosóján emlékezetes esemény történt: a püspök a letartóztatott tizenhat kispapból tíz ötödévest pappá szentelt. A veszprémi Szent Margit plébániát is a börtönben alapította: december 3-án írta alá az alapítólevelet, fenntartásáról is gondoskodott a Veszprémi Plébánia Alapítvány terhére.³³

December 22-én a püspököt, vele együtt a 26 papot és kispapot felpakolták egy autóbuszra és csendőri kísérettel a sopronkőhidai fegyházba szállították. Senki nem tudott róluk, nem is fogadták őket. Az iskolában kaptak éjszakára szállást, szalmazsákokon. Reggel puskaropogásra ébredtek. Talán kivégzés volt. Karácsony vigíliájára a fegyházban kiürítettek számukra egy dohos, nyirkos raktárt, és odavitték őket. Aznap akasztották fel a német megszállással és a nyilas hatalommal szembeni fegyveres ellenállás miatt elítélt Bajcsy-Zsilinszky Endre kispapáért politikust...

A háború utolsó karácsonyán a rab Mindszenty József a sopronkőhidai fegyház templomában tartott megrázó éjjeli szentmisét a többi rabnak, körülvéve papjaival és kispapjaival. Másnap látogatókat fogadhatott, köztük Krüger Aladár volt képviselőt, aki a bíróságon próbálta képviselni ügyüket. Apor Vilmos győri megyéspüspök köz-

³¹ Teleki Éva: Nyilas uralom Magyarországon. Budapest, 1974. 161.

³² Uo. – A Concordatum Hungaricum-nak nevezett nyilas szerződéstervezet elkészült, s bizonyítja Szálasi szereptévesztését, aki azt hitte, hogy az Apostoli Szentsték vele szerződést köthet. Erről lásd Gergely Jenő: Concordatum Hungaricum. A nyilas kormány konkordátum-tervezete 1945 elején. (Dokumentumkiadás.) Századok, 1995. 3. sz. 695–728.

³³ Párkányi József: Mindszenty József veszprémi püspök, az ember. (Visszaemlékezések.) In: Mindszenty József veszprémi püspök 1944–1945. Szerk. T. Horváth Lajos. Veszprém, 1996. 93. – Más forrás szerint nem Veszprém, hanem Sopronban, az Isteni Megváltó Leányai zár-dában került sor a papszentelésre. Szöllősi Ferenc akkori kispap életrajza: <http://portal.622gg.hu/online/index.php/szoellsi-ferenc-qszaffiq-eletrajza> Letöltés: 2010. április 23.

benjárásának köszönhetően december 29-én, az őrizetükre rendelt csendőrökkel együtt átszállították őket az Isteni Megváltó Lányai soproni anyaházába. (November végére a szovjet csapatok közeledése miatt ebbe a városba költözött a törvényhozás két háza, és ide menekült maga Szálasi Ferenc a nyilas vezérkarral egyetemben. A képviselők egyharmadával ülésező törvényhozás már csak egy operett-parlament volt.) Mindszenty az egyházmegye papságának és híveinek innen, az elszigeteltségből küldte 1945. január 1-jén (természetesen napokkal korábban megfogalmazott) újévi szózatát, amit – igazi bravúrral – az ostromgyűrűbe font Budapesten, a Légrádi Testvérek Rt. nyomdájában (az 1948 utáni Zrínyi Nyomdában) sokszorosítottak. A nyomtatás sikerült, a terjesztés már kevésbé: volt olyan plébánia, ahová csak fél év késéssel jutott el. E körlevélben összegezte főpásztori működésének majd' egy esztendejét. A legszörnyűbb háborús évben Veszprémben, Darányban, Magyaratádon új plébániát, 15 településen káplánságot létesített, hét faluban új katolikus iskolát nyitott. A megnövekedett igények kielégítésére 23 menekült papot vett fel egyházmegyéjébe ideiglenes szolgálatért. Saját sorsára épp hogy csak utalt, ám papságának hősies helytállását hosszasan méltatta: „Az egyik erős kézi- és gépfegyvertűzben nyugodtan megy a főutcán a beteghez; ágyúdörgés közepette nyugodtan miséz, gyóntat, temet, keresi a betegeket, sebesülteket még ha ellenségek is. Új jerikói aknamezős úton keresi a háború-ütötte sebekben vérző juhot, hogy a vallás vigaszában, ha kell, a maga élete árán is részesítse. Megindító helytállás az, amikor – mint másik papom jelenti – folytonos fegyverropogás, aknarobbanás, ágyúgolyósüvítés közepette áll népe mellett a pásztor.”³⁴ Az igazi, a követendő pap együtt él és hal népével. Újabb, nagybőjti körlevele 1945. február 4-én kelt, ám az „nem adatott ki, mert főpásztor akkor még nem nyerte vissza szabadságát”.³⁵ Leszámítva a terjesztési nehézségeket, egyházkormányzati tevékenységét szinte zavartalanul folytathatta: szobája tele volt iratokkal, az érseki levéltár pedig több, Sopronból iktatott dokumentumot őriz. A soproni fogság más szempontból is elviselhetőbb volt a veszpréminél: nemcsak szabadon levelezhetett, de csaknem minden nap valaki meglátogatta őt vagy fogolytársát, sőt a tavasz közeledtével akár kertészkedhetett is a zárda udvarán.³⁶

Mindszenty József 1944. december 26. és 1945. március 13. között többször is írt a Szálasi-kormány különböző tagjainak, valamint a felsőház elnökének, hogy „engem, valamint a velem együtt őrizetbe vett 26 papomat és kispapomat sürgősen szabadlábra helyezni méltóztassék”. Még a kőhidai fegyházból sikerült kijuttatni a felsőház elnökségéhez írt december 27-i tiltakozó levelét, jelezvén, hiába rögzítették írásban egy hónapja mentelmi jogának megsértését, panaszára választ nem kapott.³⁷ Mostani beadványa célba ért: a felsőház elnöke vizsgálatra kiadta a mentelmi bizottságnak.

³⁴ Litterae Circulares ad Venerabilem Clerum Dioecesis Wesprimiensis, 1945/I. Wesprimi, 1946. [77.]

³⁵ VÉL AD 203/1945.

³⁶ Mózes György (szerk.): *Inter Arma 1944–1945. Fegyverek között. Válogatás a második világháború egyházmegyei forrásaiból.* Források a Székesfehérvári egyházmegye történetéből II. Székesfehérvár, 2004. 58–60.; Mózes György: *Noteszlapok Shvoy Lajos fogságából.* Soproni Szemle, 2006, 1. sz. 26–32.

³⁷ Magyarországi Mindszenty Alapítvány Levéltára (a továbbiakban: MAL) 011/2. sz. doszsié, 7. Mindszenty József veszprémi püspök, felsőházi tag levele a Felsőház Elnökségéhez. Sopronkőhida, 1944. december 27. Kézzel írt levél Mindszenty József aláírásával, fotómásolat. – Mindszenty következő beadványa a felsőház elnökségéhez 1944. március 13-án, majd 19-én kelt Sopronban.

Szálasi nemzetvezető még december 8-án egy beváltatlan ígéretet tett, hogy hamarosan szabadon engedi a főpásztort, „ha nem bizonyul be, hogy külföldi kapcsolatai lettek volna”.³⁸ Angelo Rotta nuncius is tiltakozott Szálasiéknál a püspök és társai letartóztatása ellen, Serédi hercegprímás is kérte elengedésüket – végül némi eredménnyel (talán a hadi helyzet tette belátóbbá a nyilas kormányt): 1945. február 22-én Mindszenty „büntársait” szabadlábra helyezték. A püspöknek azonban maradnia kellett. Három udvari papja – Szabadhegy Szabolcs, Mészáros Tibor, Lékai László (1976-tól Mindszenty utódja az esztergomi érseki székből) – önként vele tartott. Február 28-án Serédi Jusztinián hercegprímásnak foglalta össze meghurcoltatását, miután megköszönte közbenjárását papjai szabadon bocsátásáért. Ígéretben, hogy hamarosan elengedik, eddig sem volt hiány, ám arra azt követően sem került sor, hogy letartóztatóját, Schiberna Ferenc nyilas főispánt ékszerlopás és egyéb köztörvényes bűncselekmények miatt lefoglalták, és azután sem, hogy papjait elengedték. Miért hát a házi őrizet fenntartása? Mindszenty nem alaptalanul gyanakodott, hogy nem személye, hanem püspöki méltósága a fontos Szálasinak, aki – jellemző módon – még ekkor arról ábrándozott, hogy zsarolással megszerzi a magyar uralkodók főkegyúri jogát. Ami novemberben még csupán veszprémi helyi nyilas túlkapásnak indult, az most ravasz lehetőségnek tűnt. Ahogy hasonlót reméltek a nyilasok a magyar szuverenitást jelképező szent korona elhurcolásától vagy a nemzetet képviselő országgyűlés áttelepítésétől is. Ám a történelem más forgatókönyvet írt: a már pontosan kidolgozott új, hungarista alkotmány megszavazása és a nemzetvezető nádorra választása, vele a főkegyúri jog kiterjesztése örökre elmaradt.

1945. március 9-én a zárda létszámban megcsappant lakói két új fogolytársat kaptak: Shvoy Lajos székesfehérvári megyéspüspököt és testvérét, Shvoy Kálmán altábornagyot.³⁹ Az altábornagy naplóban jegyezte fel a történéseket, így megörökítette első találkozásukat is: „A nővér bevezetett bennünket az óvóhelyre, ott ült Mindszenty s vele 2-3 pap. [Szabadhegy] Szabolcs ceremóniás egy majom, Lékai [László] titkár kificamított lábbal és Mészáros Tibor pap. Bemutatkozás... Feltűnő volt nekem, hogy Mindszenty, aki egyéves püspök volt, [Shvoy] Lajos pedig 18 éves püspök, nem kínálta meg, s nem adta át a nagy karosszék[ben a] helyét Lajosnak, hanem hagyta, hogy Lajos egy kis székre, rosszabb helyre üljön. Nekem ez az ember az ő felfuvalkodásával és beképzeltségével s pózolásával sehogy sem tetszett. Nagyon nagyra értékelte magát. Mellette az a szerény Lajos mennyivel nagyobb, szimpatikusabb volt.”⁴⁰ Shvoy Kálmánban bizonyára volt némi elfogultság a testvére iránt, de mindenképpen elgondolkodtató, hogyan értelmezte Mindszenty merev, szertartásos magatartását, akinek udvariatságát az sem menti, hogy két és fél hónappal régebb óta raboskodott, tehát fogsághossz tekintetében ő volt a „rangidős”.

³⁸ PSZL 274. 7/248. ö. e. 342–343. fol. Megyesi Schwartz Róbert veszprémi kanonok levele a fogságban tartott Mindszenty püspök érdekében. Sopron, 1945. február 11.

³⁹ Shvoy Lajos püspököt, testvérét, valamint Büttner Ferenc kanonokot, Fülöp Ferenc amerikai állampolgárságú kispapot 1945. február 8-án tartóztatták le. A véghatározat szerint többek között azért, mert a püspök nem rendelte el, hogy papjai a bolsevizmus veszélyeiről prédikáljanak. Bővebben lásd Mózy Gergely: Katolikus püspökök nyilas fogságban. Mindszenty József és Shvoy Lajos elhurcolása. Kézirat, 2009.

⁴⁰ Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata. 1918–1945. Szerk. Perneki Mihály. Budapest, 1983. 317–318.

A két püspök fogva tartása még az ország hadszíntérré válása közepette is politikai hullámokat vert. A felsőház ugyancsak Sopronba menekült mentelmi bizottsága – mintha békés hétköznapiakat élnének – komótosan vizsgálta Mindszenty püspök beadványát. 1945. március elejére a mentelmi bizottság elismerte, hogy Mindszenty József veszprémi püspök akadályoztatva van törvényhozó tisztségének teljesítésében, s kétségtelen, hogy mentelmi joga csorbát szenvedett. Tekintettel arra, hogy mindezt csak a sérelmet szenvedett felsőházi tag (azaz Mindszenty József) beadványai alapján tudta megállapítani, ezért javasolta a döntés elhalasztását és a letartóztatást fogantató főispán legfőbb felügyeleti hatóságának, a belügyminiszternek a megkeresését „...annak felderítése végett, vajjon nem forog-e fenn valamely bűncselekményen való tettenérés esete, mert ez a mentelmi jogsérelem megállapíthatóságát kizárná”.⁴¹ A bizottság elnöke – szigorúan őrködve a jogra és a törvényességre – 1945. március 22-én fel is szólította Vajna Gábor belügyminisztert, hogy két héten belül jelenjen meg a mentelmi bizottság ülésén, egyidejűleg tegye lehetővé az internált felsőházi tagok (ekkorra összevonták Mindszenty és Shvoy panaszát) megjelenését is.⁴² Időközben Szálasi Ferenc nemzetvezető március 28-ára „törzsszállására” egyházi értekezletet tervezett összehívni, invitálva rá a két fogoly püspököt is, akik – szabadon engedésük esetén – kilátásba is helyezték megjelenésüket.⁴³ E napon történt, hogy garázdálkodó részeg szovjet katonákkal találkoзва nyaralójában szívrohamban elhunyt Mikes János c. érsek, kiérdemesült szombathelyi püspök, másnap Serédi Jusztinián hercegprímást érte utol Esztergomban a halál, harmadnap pedig Apor Vilmos győri püspököt sebesítette halálra a püspökvár pincéjében egy ittas szovjet katona.

Vajna Gábor belügyminiszter azonban nem akart engedni. Ezért is, meg a Németországba való áttelepítéstől való félelem miatt merülhetett fel Mindszentyben a szökés gondolata. Az e célból készítettett igazolványképről egy civil ruhás, svájci sapkás, nyakkendő, bajszos úr néz vissza.⁴⁴ Fogolytársai azonban lebeszélték a kockázatos kalandról. A helyzetet végül is a nyilasok és a szovjet csapatok együttesen oldották

⁴¹ MAL 011/2. sz. dosszié, 7. „Mindszenty József felsőházi tag mentelmi jog-sérelmének bejelentése.” Keltezés nélküli gépelt irat, tartalma alapján 1945. március elején készült.

⁴² MAL 011/2. sz. dosszié, 7. A felsőház mentelmi bizottsága elnökének levele Vajna Gábor belügyminiszterhez. Sopron, 1945. március 22. Fotómásolat.

⁴³ A Szombathelyen, 1945. március 14-én kelt meghívólevél eredetije: ÁBTL 3.1.9. V-700/27. dosszié, 197.; „Püspök urat a Nemzetvezető Testvér f. hó 28-ára meghívta a Törzsszállásra egyházi értekezletre.” VÉL H, Mindszenty József hagyatéka, 1. doboz, Nyilas fogság c. csomó, 14. ő. e. Szöllősi Ferenc káplán levele Török Adorján ügyvéd részére, Sopron, 1945. március 16. (Török Adorján, Budapestről Sopronkőhidára menekült ügyvéd képviselte Mindszenty Józsefet és paptársait a hivatali eljárás során. Honoráriuma három darab, egyenként legalább 180 kg-os hízott disznó volt, amiket a háború befejezte után két éven belül kaphatta meg. Uo. Mindszenty József eredeti aláírású, gépelt igazolása, Sopron, 1945. február. – Szöllősi Ferenc egyiké volt a letartóztatott kispapoknak, Mindszenty a fogságban, Sopronban szentelte fel. ő a többiekkel együtt február 22-én visszanyerte szabadságát.)

⁴⁴ VÉL H, Mindszenty József hagyatéka, 1. doboz, Nyilas fogság c. csomó. Hátdolalán Kögl Lénárd feljegyzése, miszerint a fénykép Mindszenty tervezett megszöktetéséhez készült és eredetije a Soproni Plébánia Historia Domusában van. A fénykép illusztrációként közzétéve Hetény János: A csend hangja szól c. cikksorozatának 4., A zárkából a zárdába – és haza című részéhez. Új Ember, (XLI. évf.) 10. sz. 1985. március 10. 2., valamint Huchthausen Lajos: Bilingvézések. Történetek a veszprémi egyházmegye XX. századi életéből. Balatonkiliti-Veszprém, 2009. 164. (A veszprémi egyházmegye múltjából 21.)

meg: előbbiek 1945. március 28-án elmenekültek, s a várost a Vörös Hadsereg katonái három nap múlva, április 1-jén el is foglalták. A város polgármestere Mindszentyt arra kérte, mondjon ünnepi beszédet a felszabadítók tiszteletére rendezett fogadáson, de ő illetéktelenségre hivatkozva elhárította a felkérést. „Különben is, engem senki sem szabadított fel, hanem a menekülő karhatalom felejtett itt” – pontosította helyzetét emlékirataiban.

Mivel nem akarta igénybe venni a szovjet hadsereg segítségét, csak 1945. április 20-án indult haza Sopronból. Tehervonaton, majd Pápától szekéren ment tovább a plébániákat érintve egészen Veszprémig. Az úton mindenütt a vesztes háború romjait látta. Veszprémben mindent kifosztva talált.

1945 nyarán Mindszenty József szinte minden erejét lekötötte az újjáépítés, az újrakezdés.

Marjanucz László

PARASZTKÉRDÉS ÉS SZOCIÁLDEMOKRÁCIA MAGYARORSZÁGON A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

A szocializmus viszonya a föld magántulajdonához, a parasztok egyéni termeléséhez a mozgalom általános európai problémája volt, de különösen annak számított Magyarországon, ahol a társadalom nagy többsége a mezőgazdaságból élt. Sokáig tartotta magát az a nézet, hogy a „szociális kérdés” csak a nagy iparos osztállyal bíró külföldön létezik, a földművelő Magyarország ettől sokáig kímélve marad. Ehhez képest az 1890-es években „robbant” a viharsarki szocialista mozgalom, bizonyítva, hogy a szociáldemokrata eszmék az alföldi mezőgazdasági munkások között már elterjedtek, és az immunisnak hitt területen termékeny talajra találtak. Magyarországra a szocializmus nem az ipari proletariátus társadalmi megmozdulásaival köszöntött be, hanem a szegényparasztság éhséglázadásával.

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1890-ben alakult meg, s első kongresszusán fogadta el az Elvi Nyilatkozatot.¹ Ez nem volt más, mint az osztrák testvérpárt programjának kicsit módosított fordítása, amely marxista célokat tűzött ki: a termelési eszközök köztulajdonba vételét és a kizsákmányolás megszüntetését. Az általános célok elérését szolgáló sajátos magyar tennivalókra azonban nem tért ki a Nyilatkozat. Így a mezőgazdaságból élők súlyos társadalmi helyzetének megoldására sem. Az MSZDP I. kongresszusa 1890 decemberében az ortodox marxista fölfogást tette magáévá: a földtulajdon és a mezőgazdaság államosítását. Ezt hirdették az 1894-es III. és az 1897. évi ceglédi földmunkás kongresszuson is.²

Pedig a kor legfontosabb magyar társadalmi jelensége, hogy az ipari munkásság mellett a szocializmus eszméje megérintette az agrárproletariátust és az alsó parasztságot is. Ahogy Farkas József megfogalmazta: „Hogy ne legyen többet se úr, se szolga.” A viharsarki agrárszocialista lázadások 1891-1894 között törtek ki, de utána is folytatódtak az aratósztrájkok. Jóllehet utóbbiak egy része legitim tiltakozás volt, azaz engedélyezett bérharc, hasonló az ipari világ megmozdulásaihoz. A mezőgazdasági népeség villongásai arra késztették a magyar szociáldemokráciát, hogy foglalkozzanak az agrárkérdéssel, s meghatározzák a párt parasztpolitikáját. Lényegében a munkáság és a parasztság kapcsolatainak értelmezéséről és kidolgozásáról volt szó, amely a későbbi munkás-paraszt szövetség politikai dogmáját alapozta meg.

A kérdéssel foglalkozó 1894-es kongresszus külön napirendi pontként foglalkozott a párt agrárpolitikájának meghatározásával, de az erről szóló határozat csak elvi állás-

¹ Lásd bővebben: Erényi Tibor: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1914 előtti tevékenységéről. Budapest, 1961.

² A Magyar Munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 2. kötet. Összeállította Erényi Tibor és S. Vincze Edit. Budapest, 1954.

foglalást tartalmazott. Lényege, hogy az agrárkérdés csak a szocialista társadalomban oldható meg. Ez a nézet általánosan elterjedt volt az európai szocialista gondolkodásban, és a mezőgazdaság tőkés fejlődési ütemének túlértékeléséből, és természetének félreismeréséből fakadt.³

Engels épp e kongresszushoz küldött üzenetében hangsúlyozta, hogy a tőkés termelés tönkreteszi a hagyományos földművelést, s a mezei népességet nagy földbirtokosok és kapitalista bérlők kis csoportjára, illetve vagyontalan proletárok tömegére választja szét.⁴ Vagyis az ipari kapitalizmus törvényszerűségei az agrártársadalmat is polarizálják kevés nagygazdálkodóra és tömeges földnélküli munkásságra. Ennek az elvi megállapításnak súlyos mentalitástörténeti következményei lettek a párt gyakorlati politikájára nézve. Ugyanis megszilárdult az a meggyőződés, hogy a kisparaszti tulajdon védelme hiábavaló az erősebb tőkés versenytársakkal szemben, míg a kapitalista nagybirtok fölosztása, s a nincstelenek földhöz juttatása szembehelyezkedés a gazdasági fejlődés főirányával, vagyis reakciós lépés. A földkérdés szocialista megoldását a nagybirtokok társadalmi tulajdonba vételében, és azok földmunkás-szövetkezetek általi megművelésében látták. Így megszüntethetnék a mezőgazdasági munkások kizsákmányolását, és megőrizhetnék a nagyüzem technikai-termelési előnyeit. E meggyőződés politika- és társadalomtörténeti hatása huszadik századi történelmünket alapvetően befolyásolta. Ez a program nem kelthette a föl mezőgazdasági munkások és kisparasztok érdeklődését a szociáldemokrata nagypolitika iránt (választójog, szakszervezetek stb.), és fordítva: az MSZDP nem tudott hatást gyakorolni a falusi népeiségre. A párt álláspontja megegyezett a korabeli európai szociáldemokrácia általános fölfogásával, amelyet Engels és Kautsky dolgozott ki.⁵

Az MSZDP agrárpolitikájának elméleti alapjai ebben, a múlt századvég uralkodó szocialista teóriájában keresendők. Kétfajta szemlélet vert gyökeret a nemzetközi szocialista mozgalomban: 1. A koncentrációs elmélet, amely a nagybirtok társadalmi tulajdonba vétele mellett szállt síkra, kidolgozója Karl Kautsky. 2. A másik álláspont (Edward David, Georg von Vollmar) a nagybirtok parasztok közötti fölosztása mellett érvelt.

A korabeli szakirodalom az előbbi ortodox marxista, utóbbit revizionista koncepciónak nevezte. Főleg David küzdött a dogmatikus koncentrációs elmélet ellen, hangoztatván, hogy az ipari termelés mechanikus, a mezőgazdasági pedig szerves folyamat, a kisbirtok a maga intenzívebb művelési lehetőségeivel nagyobb fokú és idősebb termelési keret, mint a nagybirtok. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a szocializmusnak nem lehet célja a nagybirtok kisajátítása után ismét mezőgazdasági nagyüzemek létrehozása, hanem a mezőgazdasági termelés szerves folyamatainak megfelelően a paraszti kisbirtokot kell előnyben részesíteni.

Különösen igaz ez a megállapítás a korabeli magyar viszonyokra. De a magyar fejlődés sajátosságaira figyelés, az uralkodó marxista szocialista meggyőződésnek megfelelően, még nem kaphatott helyet a párt politikájában. Csak így lehet megérteni és megmagyarázni, hogy a viharsarki agrárszocializmust, a szegényparasztok földosztó követeléseit a párt, mint nem valódi szocialista követeléseket, visszautasította, s a mozgalomtól elhatárolta magát.

³ Mucsi Ferenc: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt tevékenysége 1890–1918 között. Budapest, 1972. 20.

⁴ Népszava, 1894. május 18.

⁵ Marx gazdasági tanai. Írta: Kautsky Károly. Budapest, 1906. 225.

Az MSZDP 1894-től a föntiek szellemében foglalt állást az agrárkérdésben, várta, hogy majd itthon is kialakul az ipari értelemben vett, elsősorban bérmozgalmat folytató bér munkásság a mezőgazdaságban („a tőke forradalma”), s e társadalmi bázisra alapozva a közvetlen szocialista célok (a föld társadalmasítása) gyakorlatilag is megvalósíthatók lesznek.

A szervezet 1903-as programja jóváhagyta azt a nézetet, hogy a mezőgazdaság tőkéseivel szembenálló agrárbérmunkások forradalmi megszervezése az MSZDP feladata, s a kivívott győzelem birtokában a szocializált uradalmakat az agrárproletárokból alakított termelőszövetkezeteknek kell átadni. Ezzel a Magyarországi Szociáldemokrata Párt megerősítette csatlakozását az ortodox szocialista fölfogáshoz, a marxista álláspontot védelmezve elvette a David–Vollmar-féle revizionista gondolatot, amely tagadta a tőke mezőgazdasági koncentrációját, egyben hangsúlyozta a kisüzem fölényét, s ebből következőleg a kisbirtokosok támogatásának szükségességét.⁶ Csak 1904-ben, a XI. kongresszuson merült föl először egy agrárprogram kidolgozásának igénye, de azt akkor elvi okokból elutasították.

Az 1914 előtti magyar szociáldemokrácia vezetői körül csupán ketten fogadták el a dauidi tanokat: Dániel Arnold és Rácz Gyula, akik konzekvensen síkra szálltak az önálló kisközségre épülő paraszti szövetkezeti rendszer mellett.⁷ Sok oldalról (polgári szociológusok és közigazdászok) támadták a szociáldemokratáknak a földbirtok államosítását követelő álláspontját. Dániel Arnold hirdette, hogy a földet a népnek kell juttatni, hogy az majd önként létesítsen szövetkezeteket, s ezzel a kollektívizmus medrébe kerüljön.⁸ Diener–Dénes József viszont a szociáldemokratákat védve kijelentette: a földműves földhétségének kielégítése nem lehet szociáldemokrata program, mert az a marxista szocializmuson kívüli megoldás, s csak „a mai feudális állapotaink kispolgárrivá válását jelentené”⁹ A vita Jászival folytatódott, aki a parasztpolitika társadalmi oldalát hangozatta, azt, hogy meg kell szüntetni latifundiumokat, s helyébe virágzó kisbirtokos osztályt kell teremteni, amely kibővíthetné a polgári demokrácia társadalmi bázisát.

A szociáldemokraták kitartottak ama nézet mellett, hogy a magántulajdon a mezőgazdaságban sem tűrhető, s az avult termelési módszerek támogatása egyébként sem célszerű. Ezen a mentalitáson a forradalmak utáni helyzet változtatott valamit. 1920-ban újra előkerült a tervezet, amely már tartalmazta az új agrárpolitika elemeit: földosztást és örökbérletet. Sőt az 1922-es választási fölhívásban az MSZDP nyíltan a földosztás álláspontjára helyezkedett, de sem a birtokkategóriák körét, sem a kisajátítás módját nem tisztázta. Közben az európai szociáldemokrata pártok sorra készítették el agrárprogramjaikat, Magyarországon ezt továbbra is időszerűtlen kérdésként kezelték. A magyar szociáldemokraták tartózkodó álláspontját gyakran magyarázták a Bethlen–Peyer paktummal. Ez azonban a szociáldemokraták gyakorlati-politikai tevékenységét korlátozta csak, határozott koncepció kidolgozásának semmi sem állta útját. A párt hagyományos gondolkodásával szemben a baloldali politika megújulását néhányan a markánsabb paraszti érdekvélemmel képelték el.

⁶ Mucsi Ferenc i.m. 29.

⁷ Huszadik Század, 1907. 1. sz. 50.

⁸ Horváth Zoltán: Magyar századforduló. Budapest, 1974. 377.

⁹ Uo.

Közéjük tartozott Takács Ferenc, az MSZDP országgyűlési képviselője, aki átfogó agrárprogram kidolgozását sürgette pártján belül.¹⁰ Most már a vidéki szervezkedés útjában sem álltak komoly akadályok, hisz a belügyminisztérium egyik 1929. évi rendelete az MSZDP-t elismerte országos politikai pártnak, amelynek politikai szervezetei minden külön hatósági engedély nélkül működhettek, pusztán a bejelentési kötelezettségnek kellett eleget tenni. Persze éppen Takács Ferenc életútjából tudjuk, hogy a rendelet ellenére a vidék szocialistái továbbra is számolhattak a csempörgumibotok „fegyverező erejével”, de összességében megindulhatott a vidéki agitáció.

Másfelől is érkeztek azonban figyelmeztetések a parasztpolitika megújítására. Károlyi Mihály 1926. december 2-án levelet intézett a Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetésének.¹¹ Ebben a párt szemére veti, hogy a választásokra készülve hagyják elsüllyedni a „dolgozó proletárok hatalmas pillérjét”, a földreformot. Szerinte az 1918-19-es forradalmak ennek elmulasztása miatt buktak el. A valóságos népköztársaság akkor valósul meg, ha az egész dolgozó nép földhöz jut, hogy a kapott földet megművelhesse, s munkája gyümölcsét maga élvezhesse. Szerinte a magyar jövő útja csak egy lehet: a falu egész dolgozó népét egyesíteni kell a városi dolgozókkal. Károlyi tehát olyat követelt az MSZDP-től, ami történeti-társadalmi okok miatt nem volt lehetséges, de amit az akkori kommunisták már bátran hirdettek: ti. a magyar proletariátus egységfrontját az ellenforradalom megdöntésére. Ehhez még az Internacionálé támogatását is kilátásba helyezte Károlyi, csak hagyjanak föl a polgári pártokhoz simuló taktikával, és az Internacionálé értelmében, kizárólag a munkásszempontok figyelembe vételével irányítsák politikájukat. A nagy munkásérdekek előtérbe helyezésének Károlyi-féle koncepciójába belefért a földosztás gondolata, s a paraszti kistulajdon megeremtése, ami ekkor a kommunisták irányította Magyarországi Szocialista Munkáspárt (vezetője Vági Sándor volt) követelése volt.

A sürgető belpolitikai és a kedvező külpolitikai (Angliában munkáspárti kormány alakult) viszonyok hatására az SZDP XXVII. kongresszusa, 1930 szeptemberében elfogadta a párt agrárprogramját. Lényege, hogy kimondta a nagybirtokok kisajátítását, a hitbizományi és egyházi latifundiumokét kártérítés nélkül, a magán tulajdonú nagybirtokok 200 holdon felüli részét kártérítés mellett. Reformértékű gondolat, mert a magyar társadalom legigazságtalanabb intézményét alakította volna át. Csakhogy sem a kisajátítás módjára, sem az új birtokkategóriák létesítésére nem adott útmutatást. Vagyis nem tette egyértelművé, hogy mi a szándéka a kisajátított földdel.

Teljesen vakvágányon mozogtak azonban azok a gondolatok, amelyek a feudálizmus lebontásának reformtervét tartalmazták. Eszerint Magyarországon még nem szükséges a munkásosztály vezető szerepét hangoztatni az agrárkérdés megoldásában, mert abban a párt a polgárosodó parasztság harcát látta a feudális birtokkal szemben. Szerepük ebből fakadóan a polgári átalakulás egészének végrehajtása, ennek segítése csupán, amelyben a parasztp probléma csak részletkérdés.

Teljesen más véleményre jutott Erdei Ferenc a magyar uradalmak vizsgálatakor. Általában nincs akadálya a mezőgazdasági termelés kapitalista nagyüzemi megszervezésének – vélte Erdei –, de mivel a mezőgazdasági termelés egész más történe-

¹⁰ Marjanucz László: Takács Ferenc politikai pályája. In: Krónika. Szeged, 1985. 97-105.; Uő: Egy alföldi szocialista politikus pályája. Délmagyarország, 1983. december 10.

¹¹ Iratok az ellenforradalom történetéhez. 1919-1945. 3. köt. Összeállította: Karsai Elek. Budapest, 1959. 649.

ti fejlődés folyamán alakult ki, a termelés társadalmi körülményei is gyökeresen eltérők az ipari termeléstől. Emiatt – mondta Erdei Ferenc – a mezőgazdaságban ritka a kapitalista nagyüzem.¹² Az uradalmak gazdálkodását célszerűbbnek tartotta ugyan a parasztinál, de az mégis az okszerű külterjes termelésnek a színvonalán állt, tehát a paraszti gazdálkodási, termelési ágakat folytatta racionálisan. Ezen túl nem fejlődött. Erdeinek a pontos megfigyelésén, valamint a gazdaság- és társadalomtörténeti tanulságok ismeretén alapuló megközelítésével szemben az MSZDP álláspontját szemléleti zűrzavar jellemezte.

A dogmatikus álláspont súlyos politikai következményekhez vezetett, mert az új mezőgazdasági program elfogadása után (1930) a tétlenség évei következtek parasztügyben. Hivatalos politikájuk a földkérdés napirendre tűzését nem tartotta időszerűnek és illetőségi körébe tartozónak. Utóbbit az az ortodox elméleti kiindulópont magyarázza, amely szerint Magyarországon a bajok oka nem a kapitalizmus, hanem annak hiánya. Emiatt léptek oly élesen megbélyegzően föl a „feudális” nagybirtokokkal szemben, s voltak elnézőbbek a polgári kartellek irányában. Ilyen mentalitással a szociáldemokrata párt nem volt alkalmas arra, hogy a paraszti szándékoknak és törekvéseknek gyűjtőmedencéje legyen.

Az MSZDP a munkásság osztálypártja volt, létrejöttének jellegéből és körülményeiből adódott, hogy az ipari munkások érdekeit mindennél fontosabbnak tartotta. Városokban – főleg Budapesten – élő vezetői távol álltak a parasztságtól, problémáit nem érezhették. Hosszú ideig jellemezte a szociáldemokrata szemléletet, hogy lehetséges küzdőtársnak csak a földnélküli agrárproletárt tudta elképzelni. Ez készítette Áchim L. Andrást, hogy pártja 1908. évi kongresszusán éles határt vonjon a parasztpolitika és ipari munkáspolitikája között: „Az egész parasztságnak egy pártban a helye, egy pártba tartozik a munkájából élő, földtelen paraszt és a kisbirtokos. Hogy hol szűnik meg a paraszt és kezdődik a birtokos, azt nem statisztika számai határolják el, hanem maga az élet. A parasztpárt haladhat egy úton az ipari proletariátussal is, de mindig idegenek maradnak egymáshoz, míg a földműves-proletárral a paraszt egy. Földmunkás proletár és kisbirtokosok között addig volt ellentét, amíg az ipari proletariátus magának igyekezett megnyerni, s a parasztságtól elvonni a földműves proletariátust”.

Ha lehet is vitatkozni a paraszti érdekezésségről Achimmal (hiszen a munkavállaló földmunkás és a munkaadó gazda között természetes ellentét feszült), azt a megállapítást elfogadhatjuk, hogy a parasztság társadalmi helyzetének megítélése szempontjából a birtoknagyság statisztikai számainál fontosabb a paraszti lét totalitása.

Az MSZDP vezetői egyszerűen nem voltak tisztában vele, vagy legalábbis kételkedve fogadták, hogy a hárommillió koldushoz nemcsak az 597 000 uradalmi cseléd, az 1 227 000 summás és napszámos tartozott, hanem 1 146 000 kisbirtokos és 73 000 részes bérlő is. Azaz Magyarország összlakosságának 34 százaléka, a paraszti társadalomnak 67 százaléka emberhez méltatlan körülmények közt élt.

Csak a magyar parasztság válságának irodalma mutatott rá arra, hogy a parasztság nagy tömegeinek életnívója, ahogy Szabó Zoltán fogalmazott a „szoros szükség és a tehetetlen nyomorúság között mozog”. A parasztság körében fölbukkanó társadalmi-patologikus jelenségek (mint például az egykézés, a szekták terjedése) nem helyi okokból származtak, hanem „a nyomor, a földtelenség, és a rossz birtokeloszlás szorító és

¹² Erdei Ferenc: Futóhomok. A Duna–Tisza-köz földje és népe. Budapest, 1937. 17.

sorvasztó hatásából”¹³ Féja Géza írta le, hogy a parasztság nemcsak, hogy nem lojális követője a történelmi osztályoknak, hanem anyagi és erkölcsi érdekeivel teljességgel ellentétes vezetést érez, „tud és tűr maga fölött”.

A népi szociográfia mellett konkrét javaslatok is születtek a földkérdés megoldására. Eckhardt Tibor a Független Kisgazdapárt elképzeléseit vázolta föl 1938-ban. Egy évvel később az (akkoriban ugyancsak kisgazda kötődésű) agrárpolitikus Kerék Mihály saját részletes programmal jelentkezett, aki alapvető művében azt írta, hogy a földkérdés a legnagyobb, legégetőbb, s olykor elemi erővel jelentkező problémája a magyar közéletnek.¹⁴ A probléma nagyságát jelzi az 1935. évi mezőgazdasági statisztika adatai: 10 holdon aluli birtokokkal rendelkezett 1 390 000 paraszt, vagyis a birtokokkal rendelkezők 8 százaléka 3 108 000 kataszteri hold, az összterület 19,4 százaléka fölött rendelkezett. Az 1000 holdon felüli birtokkategóriában 1 070 nagybirtokot találunk 4,8 millió hold területtel. Azaz a 0,06 százaléknyi kisebbség az ország területe kb. 30 százalékanak volt tulajdonosa. Esterházy Pál herceg például 210 000 holdon gazdálkodott, amennyivel a 600 000 törpebirtokos rendelkezett. A számok éles társadalmi különbségeket tükröznek, hiába tekinthető jogilag a parasztság széles tömege tulajdonosnak (tőkésnek), földjéből megélni nem tudott. A javaslatba hozott tervek általában 500–1 000 kataszteri holdban állapították meg a földmaximumot és 12–15 holdas kisbirtokok létesítését irányozták elő.

A súlyos kérdéssel a pártoknak is foglalkozni kellett. Az MSZDP már említett 1930-i agrárprogramja a kidolgozással letudta a parasztprobléma megoldása irányába tett erőfeszítéseket. Összehasonlítva az Elvi Nyilatkozattal (1890) kétségtelen az előrelépés, mert legalább fölismerte, hogy a proletárt, parasztot, iparost, munkást és kisbirtokost egy fronton kell egyesíteni. Sajnos ezek az elvek pusztán deklarációk maradtak, a valóságban alig hajtottak végre belőle valamit. A szociáldemokrata párt az 1930-as évek közepétől az antifasiszta küzdelmet helyezte minden más tevékenység elé. Takács Ferenc volt az egyetlen szociáldemokrata vezető, aki a parasztságnak több figyelmet szentelt a népfretpolitika – jobbára taktikai célzatú – szövetségi politikájánál. A nyomorúságából menekülni akaró parasztság jó része a radikális reformokkal föllépő antikapitalista mozgalmak felé tájékozódott. Ám a szociáldemokrata párt elméleti fogságából még mindig nem tudott kitörni, és az agrárügyben nemhogy nemzeti érdeket nem látott, de társadalmi súlyát sem ismerte föl. Már komplett szociáldemokrata szervezetek álltak át a nyilasokhoz a szegedi tanyavilágban, amikor még mindig a tökéletes polgári forradalom befejezéséről elmélkedtek a párt vezetői. Ezzel gyöngítették másikat, valóságos küzdelmüket a fasiszmus veszélye ellen, mert szűkítették a föllépés társadalmi bázisát.

¹³ Kovács Imre: *Néma forradalom*. Budapest, 1937.

¹⁴ Kerék Mihály: *A magyar földkérdés*. Budapest, 1939. 393-477.

Miklós Péter

IDEOLÓGIAI ÉS POLITIKAI TENDENCIÁK EGY VIDÉKI HÍRLAP HASÁBJAIN A HORTHY-KORSZAKBAN *A KECSKEMÉTI LAPOK* A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

A Kecskeméti Lapok a hírös város első – és mindmáig legpatinásabb – lapja. Első száma 1868 októberében jelent meg.¹ Többször volt az újság életében kényszerszünet, hiszen a diktatúrák rendre elhallgatták: 1919-ben a Tanácsköztársaság, 1944-ben a nyilas uralom, 1950-ben Rákosi Mátyás kommunista diktatúrája szüntette meg. Az 1956-os forradalom és szabadságharc idején mindössze két számát állították össze és nyomtatták ki. A rendszerváltozás – s ezzel a média világának ismételt liberalizálódása – idején, 1989-ben újraindult Kecskeméti Lapok egészen napjainkig megjelenik. Jelen dolgozatunkban a lap hasábjain a Horthy-korszakban megjelenő politikai és ideológiai tendenciákat igyekszünk bemutatni, rámutatva a lokális sajtótermékek – a helytörténeti kutatás által régóta számon tartott – politikatörténeti, eszmetörténeti és társadalomtörténeti forrás jellegére is.²

* * *

A Hollósy János szerkesztésében kiadott lap mindennap megjelent a forradalom és a polgári demokratikus rendszer kiépítésére tett kísérlet időszakában, s tájékozatta a kecskemétiakat az országos és helyi politikai élet és közigazgatás főbb eseményeiről. A forradalom idején az utolsó szám 1919. február 19-én került az előfizetőkhoz és a hírlapárusokhoz. Így az 1919 márciusa és augusztusa közötti kommunista diktatúra, a Tanácsköztársaság idején nem jelent meg a Kecskeméti Lapok.

1920. július 30-án ismét elhagyta a nyomdát a Kecskeméti Lapok (Kecskeméti Friss Újság alcímmel, független politikai napilap meghatározással). Főszerkesztője Hankovszky Zsigmond, felelős szerkesztője Nagy László volt, a lap pedig egy koronába került. Az újság ekkor már teljesen a keresztény nemzeti gondolat és a kiépülő Hor-

¹ Vö. Miklós Péter: Száznegyven éves a kecskeméti újságírás. Honismeret, 37 (2009). 1. sz. 14–18.

² A Kecskeméti Lapok korábbi történetéről lásd bővebben: Miklós Péter: Kecskemét 19. századi sajtótörténetéhez. A Kecskeméti Lapok indulásáról. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Történeti Tanulmányok – Studia Historica. 11. kötet. Szerk. Zombori István. Szeged, 2008. 81–99. és Miklós Péter: Kecskemét dualizmuskori sajtótörténetéhez. A Kecskeméti Lapok 1875 és 1918 közötti történetéről. In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Történeti Tanulmányok – Studia Historica. 12. kötet. Szerk. Zombori István. Szeged, 2009. 95–127.

thy-rendszer ideológiájának szolgálatában állt, s a helyi református egyház erőteljes befolyása volt érzékelhető a lapra és az azt megjelentető Részvénynyomda működésére egyaránt. Újdonságot jelentett a lap szerkezetében a címdoldalon megjelenő Legújabb (Telefonjelentés) című rovat, amelyben néhány mondatos rövid nemzetközi és hazai politikai hírek voltak olvashatók.

Az újraindult és új – keresztény nemzeti – szellemiséget képviselő lap első számában az Új ösvényeken című, A mi programunk alcímű – A szerkesztőség aláírásával megjelent – vezércikkben fogalmazták meg a lap készítői politikai hitvallásukat. Meglehetősen határozott módon határolódott el az újság szerkesztősége a Tanácsköztársaság időszakának ideológiájáról és tette egyértelművé a keresztény nemzeti gondolat melletti elkötelezettségét. „Így költözött be a mai napon a himpellérektől megfertőzött, de újra felszentelt hajlékainkban a »Kecskeméti Lapok«-nak ősi jogú tulajdonosa: a Krisztusi hit és erkölcs, a megrendíthetetlen magyar nemzeti akarat és a tántoríthatatlan magyar becsületesség. A sunyítva takarodó betolakodókkal együtt pedig még az emlékezetét is kidobtuk annak a bűnös korszaknak, amikor a zsidó szabadkőművesség zsványtanyájává becstelenült apáink ősi hajléka.”³

Mivel 1920. június 4-én a területében egyharmadára csökkentett magyar állam képviselői kénytelenek voltak aláírni a trianoni békediktátumot és az új kormányzati kurzusnak egyik fő külpolitikai törekvése a történelmi Magyarország területi integritásának helyreállítása volt, a keresztény nemzeti ideológia és a Horthy Miklós nevével fémjelzett politikai és kormányzati struktúra támogatójának számító Kecskeméti Lapok is zászlajára tűzte a revizionizmust. „Két fronton kell újra hódítanunk ezeréves hazánkat: a földrajzi határokig, egyrészt, de győznünk kell egyben a belső ellenség ellen is. És ha más mód nem adatik, körmeinkkel tépjük le, fogainkkal marcangoljuk szét a történelmi Magyarország kerek kenyerére tapadt rabló farkasokat.”⁴ Ebben a szellemben 1920 nyarán és őszén az oldalak alján szalagcímként megjelent a szlogen: „Pártoljuk a kereszttyén sajtót!”

1920 szeptemberében az újság arról számolt be, hogy főszerkesztője a magyar mezőgazdaság támogatására tízezer forintos alapítványt tett. „Hankovszky Zsigmond, lapunk főszerkesztője, százezer koronás alapítványt tett a református egyháznál. Az alapítvány célja az, hogy jövedelméből vallás-erkölcsös tartalmú kiadványok szerkesztessenek. Nem szorul dicséretre ez a cselekedet. Ma a rabságba jutott magyarság ügyét szebb és hathatósabb tettel szolgálni senki sem tudja. Hankovszky Zsigmond, akinek élete nem egyéb a tiszta erkölcsök ápolása és hazájáért való hasznos munkálkodás; ezzel a cselekedetével is annak adja tanújelét, hogy nem hangzatos szólamokkal, hanem tettekkel akarja szolgálni a magyarság ügyét. Lapunk útján gazdasági téren csaknem idáig körülbelül 10 000 koronát kitevő pályadíjat tűzött ki a legvastagabb törzsű gyümölcsfák bejelentőinek, ezúton akarván szolgálni az intenzívebb magyar gazdálkodás fellendülését.”⁵ 1920. október 6-án az ünnepi számban Október 6. címmel szerepelt vezércikk, amely alatt a szerkesztők megjegyezték: Lapunk számára írta Rákosi Jenő.⁶

A Kecskeméti Lapok az 1920-as évek második felében is Kecskeméti Friss Újság alcímmel független politikai napilapként jelent meg. A lap mottójaként volt fölültet-

³ Kecskeméti Lapok (a továbbiakban: KL), 1920. július 30.

⁴ KL, 1920. július 30.

⁵ KL, 1920. szeptember 12.

⁶ KL, 1920. október 6.

ve: „Magyarságért és haladásért – Magyarország feltámadásáért!” Ára nyolc fillér volt. Előfizetési díja egy évre 19,20 pengő, félévre 9,60 pengő negyed évre: 4,80 pengő, egy hónapra pedig 1,60 pengő volt. Felelős szerkesztője Szabó Ambrus. 1929-ben hétköznapi négy, szombaton és vasárnap nyolc-tíz oldalas volt a lap. Sok hirdetés és apróhirdetés kapott helyet az újságban, de fényképek (főleg politikusi arcképek), rajzok és viccek (gyakran rajzzal illusztráltak) szerepeltek, sőt a rádióműsorok jegyzéke és a helyi mozik műsorkínálata is. 1925 szeptemberében az akkor húszéves József Attilának jelent meg verse a Kecskeméti Lapokban, de ugyancsak kizárólag ebben a lapban volt olvasható a Nobel-díjra jelölt magyar írónak, Herczeg Ferencnek több publicisztikája.⁷

1929. február 9-én Karinthy Frigyes Kecskeméten járt. Erről a Karinthy Frigyes esete a kecskeméti telefonnal, a Széktóval és a gólyával című, Pillanatfelvételek a legnagyobb magyar humorista kecskeméti útján alcímű cikkben számolt be a Kecskeméti Lapok. „Karinthy elragadtatva nyilatkozott Kecskemétről. – Ti, akik itt éltek, nem is tudjátok, milyen speciális szépségei vannak ennek a vidéknek, különösen ilyenkor, havas tél idején.”⁸ Az esti műsor előtt az író helyi újságírókkal találkozott, az egyiküknél uzsonnáztak, s nagyon megörült kollégája három gyerekének. Ezért gyermekéhez kapcsolódó anekdotákat mondott: „elmondta a mester az ő Gábor fiának egy »aranymondatát«: – Egészen modern szellemben neveljük a fiainkat s nem kevéssé lepott meg, mikor egyszer elébem állt a négyéves fiam, hogyaszondja: Nekem beszélhettek, hogy az édesanya a szíve alatt hordozza a gyermekét. Engem nem csaptok be. Én tudom, hogy a – gólya hozza a kisbabát...”⁹

Az esti föllépés után Karinthy Frigyes és kecskeméti hírlapírókból álló társasága kereskedői kaszinóban költötte el vacsoráját, ahol egy kis problémája akadt a torma virslivel és a pincérrel. „Az esti műsor után a Kereskedői Kaszinóban intim baráti körben vacsorázott meg a mester. Nagyszerűen ízlett neki a kitűnő halkocsonya, úgyannyira, hogy gusztusa támadt utána egy pár torma virslire is. Kihozták a virslit, dehát a torma szegény, hogyismondjuk csak: szegény kicsi féreg nem tudott megnőni. (Kedves Kardos vendéglős úr, nem akar ez hitelrontás lenni, ámbátor nagyon drága volt a kisfröccs.) Karinthy odaintette a pincért: – Mondja főúr, csak a forma kedvéért van itt torma? Torma kell nekem, édes fiam, nem forma... Maga, Firma...”¹⁰ Karinthy aznap este már csak akkor volt meglepődve, amikor a kereskedelmi kaszinóból a szállodába akart telefonálni, hogy fűtsék föl a szobáját és a pincér azt mondta, csak este kilencig van telefon. „Karinthy ezt nem akarta elhinni. Persze ha látta volna a postahivatalt, akkor nem csodálkozott volna. De hát annyi eszünk volt, hogy a postát nem mutattuk meg neki...”¹¹ – írta némi (ön)íroniával a Kecskeméti Lapok munkatársa.

1929 októberében és novemberében a lap a Függetlenségi Párt néven induló ellenzék mellett kampányolt a törvényhatósági választásokon. A kormánypárt, amely Blokk, illetve Gazdaságpárt néven indult, jóval kisebb teret kapott, bár – valószínűleg fizetett – közleményei jelentek meg a Kecskeméti Lapokban. 1929 november elején Kecskeméten is lezajlottak a helyhatósági választások. Az újság mind a tíz választókerület eredményeit közölte. A legtöbb beszámoló úgy kezdődött, hogy a független-

⁷ Heltai Nándor: 135 éve született meg a Kecskeméti Lapok. KL, 2003. október 9.

⁸ KL, 1929. február 14.

⁹ KL, 1929. február 14.

¹⁰ KL, 1929. február 14.

¹¹ KL, 1929. február 14.

ségek milyen nagyarányú győzelmet arattak. Például: 1. választókerület: „Itt a teljes függetlenségi lista győzött, mégpedig igen nagy fölénnyel.”; 3. választókerület: „Itt a blokk csupán az utolsó póttagsági helyet tudta megszerezni.”; 9. választókerület: „Itt a függetlenségi párt teljes listája közel 500 szavazattal fölényesen győzött.” Ahol a blokk is jól szerepelt: 5. választókerület: „Ebben a kerületben csak néhány szavazaton múlt, hogy kik kerülnek be, a póttagok sorrendjét csak sorshúzással lehetett megállapítani. A sors a blokknak kedvezett.”¹²

A választás végeredménye tehát a következő lett: „A megválasztott 60 rendes tag közül tehát 55 ellenzéki és 5 blokk-párti. A 30 póttag közül 25 ellenzéki, 5 blokk-párti.”¹³ Számokban: „A tíz kerületben összesen a függetlenségi pártra 65 193, a blokkra 41 457 szavazat esett, tehát az ellenzék 23 736 szavazattal kapott többet, mint a blokk.”¹⁴ Pár nappal később megtartották az érdekképviselők által delegált tagok választását is: a helyi ügyvédi kamara B. Kiss Kálmánt és Dömötör Lászlót, az orvosszövetség pedig Damó Zoltán választotta a kecskeméti törvényhatósági bizottság tagjává. Végül 1929. november 10-én zárultak le a törvényhatósági választások, amikor a mérnökök, a kereskedő, az iparosok és a Mezőgazdasági Bizottság tagjai is megválasztották a képviselőket.¹⁵ A függetlenségi párt egy héttel később négyszáz teritékes vacsoráján lelkesedéssel ünnepelték a győztes választás vezérét, Sándor István volt országgyűlési képviselőt.¹⁶ 1929 végén öt pályázó volt a kecskeméti polgármesteri állásra: Zimay Károly (a hivatalban lévő polgármester), Sándor István, Dömötör Lajos, Füredy Lajos és Révész Sándor. Végül Zimay Károly maradt a polgármester.

1929 november elején kisebb földrengés rázta meg a várost. S mivel alig két évtizeddel korábban a földmozgás jelentős pusztítást végzett Kecskeméten, így ez a kisebb is nagy riadalmat keltett a város polgárainak körében. A földrengés központja Kecskeméttől negyven kilométerre délnyugatra lehetett. Kiskunfélegyházán és Bugacmonostoron erősebben érezték. „A mai földrengést a város egész belterületén észlelték – írta a Kecskeméti Lapok –, de különösen feltűnően tapasztalták a délnyugatra eső területeken. A városházán, főleg a II. emeleten az asztalnál ülő tisztviselők félreérthetetlenül érezték az északkeleti irányú lökéseket, de pozitív értesüléseink vannak arról is, hogy más helyeken mint pl. a postán és az iskolákban mindenki észrevette az aránylag erős rezgést. A postaépület főpénztárában a postafőnök negyedmagával tartózkodott a földrengés idején. A tisztviselők tisztán látták a csillár élénk elmozdulását, a főpénztáros pedig, aki az asztalnál ült, heves lökéseket érzett. Észrevették azt is, hogy a szekrény és az ajtó a rengés pillanatában recsegni kezdett.”¹⁷

A Kecskeméti Lapok 1929. december 1-jei számában közölte Móricz Zsigmond Bethlen Gábor című írását a harmadik oldalon, amely eredetileg a Nyugat 1929. évi 19. számában jelent meg. Ebben Móricz Bethlen Gábort magyar nemzeti hősnek tekintti és a magyar jellem fő képviselőjeként értékeli. „Az Árpádok óta Bethlen Gábor az első magyar fejedelem, aki a magyar koncepciót érzi és cselekszi. Nagy Lajos egy idetelepedett világhatalmi tényező, Mátyás egy innen kiinduló világbirodalmi harc

¹² KL, 1929. november 5.

¹³ KL, 1929. november 5.

¹⁴ KL, 1929. november 6.

¹⁵ KL, 1929. november 12.

¹⁶ KL, 1929. november 19.

¹⁷ KL, 1929. november 6.

álomhőse. Bethlen nem haladt túl a magyar faj lehetőségein, a magyar fajtanak egészséges, jogos, becsületes kiterbélyesedésén dolgozik. Nemzeti hős. A magyar jellem s a magyar érték legfőbb reprezentánsa.”¹⁸

1929. december 14-én – szombaton – volt a kecskeméti polgármester hagyományos őszi vadászata, amelyen részt vett Horthy Miklós kormányzó, Bethlen István miniszterelnök, Zsitvay Tibor igazságügyminiszter, Pekár Gyula nyugalmazott miniszter, Sztranyavszky Sándor belügyi államtitkár, Ráday Gedeon országgyűlési képviselő és tizenhét kecskeméti „előkelőség”. „Összesen 126 fácánt, 118 nyulat és 2 erdei szalonkát ejtettek el. A legtöbb vadat a kormányzó puskája szedte le.”¹⁹ 1929 karácsonyára a lap naptárral és egy Kecskemét történetét összefoglaló kis könyvvel kedveskedett előfizetőinek. „A Kecskeméti Lapok minden előfizetője gazdag tartalmú, díszes kiállítású naptárt és Kecskemét történetéről írott könyvet kap karácsonyi ajándékkul.”²⁰

Az 1930-as évekre a Kecskeméti Lapok fejlécéből eltűnt a Kecskeméti Friss Újság alcím, a lap azonban továbbra is független politikai napilapként definiálta magát. Akkoriban a következő fölhívást közölte mindegyik számában: „Kérje Kecskemét reggeli újságját, a Kecskeméti Lapokat – a fodrásznál, a kávéházban, az étteremben.”²¹ Újdonságot jelentett ebben az időszakban az egy-két mondatos híreket tartalmazó Mi újság? (Éjszakai telefonjelentéseink) című rovat és a Társadalmi események naptára, amelyben bálók, egyesületi közgyűlések, felekezeti események időpontja és programja volt olvasható. Beszámolót közölt a hírlap a kecskeméti piaci árakról, de apróhirdetések és nagyobb hirdetések, valamint születési és halálozási hírek is helyet kaptak benne. Eljegyzések és kihirdetett jegyespárok, bűnügyek, törvényszéki tudósítások és színházi hírek is gyakran szerepeltek a lap hasábjain, amely hetente egyszer – vasárnap – rádiómellékletet is közölt, amely „a Kecskeméti Rádióegyesület hivatalos lapja” volt. Egyre nagyobb felület – kezdetben egy, majd két oldal – jutott a sportnak is, de vasárnaponként vicceket is közölt a Kecskeméti Lapok.

Az lapot kiadó Részvénynyomda igazgatósága 1931. május 4-én délután négy órakor tartott ülésén Muraközy Gyula, Héjjas István, Horváth Mihály, Barcza József és Kiss György igazgatósági tagok voltak jelen. Ekkor az igazgatóság úgy határozott, hogy a lap előfizetőiről – köztük a tiszteletpéldányokat kapókról – kimutatást kell készíteni, s a társaság a követeléseit érvényesítésére fiatal ügyvédek fogadott. „A Kecskeméti Lapok előfizetőiről betűrendes kimutatás készítendő, nemkülönben a tiszteletpéldányosokról. A behajtató adókat fiatal ügyvédeknek kell átadni a tartozások behajtása végett.”²² Az Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Nyomda Részvénytársaság részvényesei 1932. januárjában: Barcza József (20), Burdács Rezső (128), Egry Ferenc (100), Füredy István (150), Gere Mihály (48), Hajdú József (4), Hetessy Kálmán (120), Héjjas István (71), Horváth Mihály (200), Kiss György (64), Muraközy Gyula (60), Merétey Sándor (20), Szabó József (20), Tantó Sándor (51), Tormássy Ferenc (80), Szél János (60).²³

¹⁸ KL, 1929. december 1.

¹⁹ KL, 1929. december 17.

²⁰ KL, 1929. november 10.

²¹ KL, 1934. január 20.

²² Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára (a továbbiakban: BKMÖL). Az Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Nyomda Rt. iratai. Igazgatótanácsi ülések jegyzőkönyve, 1931–1941. XI. 7. 1. doboz 7. tétel (a továbbiakban: XI. 7. 1. doboz 7. tétel)

²³ BKMÖL XI. 7. 1. doboz 7. tétel

1934 januárjában a lap kiemelt hírként közölte, hogy meghalt Ady Endre – akinek egykoron több elbeszélése jelent meg a Kecskeméti Lapok hasábjain – műzsája, Léda. „Tegnap halt meg Budapesten Diósy Ödön Sándor kormányfőtanácsos, vállalati igazgató felesége, Brüll Adél Ágnes, aki Ady Endrének végzetes szerelme, sorsának elindítója volt. Nagyváradon ismerték meg egymást s hosszú időt töltöttek együtt Párizsban. Brüll Adélról, akit Ady Léda asszonynak nevezett, Révész Béla, Ady életrajzírója, így emlékezik meg: Léda adott Ady zsenijének irányt, levegőt, horizontot, talajt, érzéseket.”²⁴

Az újság nemcsak az országos és a helyi politikai és kulturális folyamatokról számolt, hanem a város egyházi és társadalmi életéről, valamint a Kecskemét és környéke bűneseteiről, szerencsétlenségeiről is. Ilyen volt 1934 elején a Tolvaj, aki hipnotizálni tudja a kutyákat címmel, Pusztá nézésétől elkotródtak a kutyák – meglehetősen figyelemfölkeltő – alcímmel megjelent tudósítás is. „A tanyavidék megrögzött tolvaja, Fajka János és cimborái, Nagy István és neje álltak sokrendbeli lopás büntetével terheltén tegnap Drahóczy János tanácselnök, büntető egyesbíró tanácsa előtt. Fajka tagadta a lopások elkövetését, ezért bizonyításul kihallgatták szokot a csendőröket, akik előtt beismerő vallomást tett és akiknek sorban megmutatta a tanyákban, miket és hogyan vitt el. A csendőrök rendkívül érdekes vallomást tettek. Elmondották, hogy Fajkától megkérdezték, hogyan tudta elkövetni a lopásokat, hiszen minden egyes tanyában harapós, óriási komondorok vannak. Fajka mosolygott a kérdésem és bemutatta tudományát. Szúrósan ránézett a kutyákra és azok reszketni kezdtek, szőrük fölborzolódtott és a tanya túlsó sarkába húzódtak.”²⁵ A csendőrök szerint a szúrós tekintetű férfi nemcsak az állatokra, de a gyöngébb idegzetű emberekre, főleg a nőkre, is nagy hatást tudott gyakorolni. A bíróság végül a „hipnotizáló erővel rendelkező” Fajka Jánost nyolc havi börtönre, Nagy Istvánt egy havi fogházra, Nagy Istvánnét pedig nyolcnapi fogházra ítélte.

Arról is értesülhettek a Kecskeméti Lapok olvasói, hogy egy szerencsétlen eladósodott asszony a hozzá érkező végrehajtót sértegetni kezdte, ami miatt újabb eljárást indítottak ellene. „A polgármester fölhatalmazására hivatalból üldözendő becsületsértésért eljárást indított Réti Gyuláné, kalauz felesége, Bem utca 6. szám alatti lakos ellen. Rétiéknél megjelent Karátsony György végrehajtó, akit hivatása gyakorlása közben Rétiné megsértette azzal, hogy »ismét bosszúból jelent meg a lakásán«. Rétiné ügye rövidesen tárgyalás alá kerül.”²⁶

A kereskedőknek, iparosoknak, szolgáltatóknak és a munkakeresőknek nagy szolgálatot tettek a lapban megjelenő apróhirdetések. Egy özvegyasszony házvezetőnőt keresett. „Háztartásom önálló vezetésére jobb családból való, jól főző, teljesen megbízható, egyedülálló asszonyt vagy idősebb leányt keresek. Özv. Kerekes Ferencné Kecskemét, Klapka u. 4. Jelentkezés délután 2-től 4-ig.”²⁷ Egy másik hirdető pedig ételét kínálta. „Elsőrendű házikoszt 80 fillértől házhoz küldve is kapható. Károlyi utca 12.”²⁸

Az 1930-as években az orgánum egyre nagyobb felületet adott a népi írók mozgalmának, amelynek fiatal képviselői többször jártak Kecskeméten. 1934 áprilisában A

²⁴ KL, 1934. január 20.

²⁵ KL, 1934. január 20.

²⁶ KL, 1934. január 20.

²⁷ KL, 1934. január 20.

²⁸ KL, 1934. január 20.

népies gyökerű írói nemzedék bemutatkozása a Katona József Társaságban címmel jelent meg cikk, amely közölte, hogy Kiss Endre, a Katona József Társaság elnöke „a romokon építő kecskeméti lélek rokonait véli fölismerni ebben az írói nemzedékben, amely a magyar néppel a legközvetlenebb kapcsolatot tünteti föl”.²⁹ A rendezvények Féja Géza a népi írók eszmeiségéről tartott előadást, Illyés Gyula és Erdélyi József a verseikből olvastak föl, Szabó Pál pedig készülő regényéből adott ízelítőt. Ebben az időszakban a népi irányzathoz kötődő fiatal írók rendszeresen és gyakran közölték írásaikat a Kecskeméti Lapokban. Illyés Gyula³⁰, Szabó Lőrinc³¹, Ápriliy Lajos³², Erdélyi József³³, Sárközi György³⁴, Sinka István³⁵ versei és Németh László³⁶ esszéi egyaránt olvashatók voltak a lapban.

1934 májusában Kiss Endre tiszti főügyészt Kecskemét város törvényhatósági bizottsága – közgyűlése – egyhangúlag polgármesterré választotta. Néhány korábbi számban, a polgármester-választásra készülve Tóth László – T. L. monogrammal – közölt cikkeket A városvezetés feladatai címmel.³⁷ 1934 júliusában a lap a Hírös hét előkészületeiről és rendezvényeiről közölt beszámolókat, illetve tette közzé azok részletes programját. Ezekben a napokban jóval nagyobb terjedelemben került ki a nyomdából a Kecskeméti Lapok, mint más hétköznapiakon. Nyolc-tíz oldal terjedelmű volt, sőt 1934. július 22-én húsz oldalas szám jelent meg. Sok hirdetés kapott helyet a lapban jóval nagyobb felületen, mint máskor, nem volt ritka az egy-egy oldalas reklám és a sok képes vagy illusztrált hirdetés sem.³⁸

1934. december 2-án választották meg a kecskeméti közgyűlés új tagjait. A napilap az ellenzék mellett agitált. „A választási szakértők azt mondják, hogy amilyen erősnek látszik az ellenzék az I. választókerületben, olyan erős az egységspárt az V. választókerületben, a többi kerületben az esélyekre következtetni sem tudnak.”³⁹ Mind a tíz helyhatósági választókerületben az Egységes Párt és a Független Kisgazdapárt állt egymással szemben. A lapban hosszú közleményeket tett közzé a magát a Függetlenségi és 48-as Párt örököséként föltüntető Független Kisgazdapárt.

A választási eredmények az ellenzék katasztrofális vereségét hozták. A Nemzeti egység? című cikkben a református egyházhoz kötődő Kecskeméti Lapok újságírója azt kifogásolta, hogy református felékezethez tartozó nem került be az újonnan megválasztott törvényhatósági bizottságba. „Ami történt, az több az ellenzék vereségé-

²⁹ KL, 1934. április 25.

³⁰ Isten ostroma. KL, 1934. április 25., Utolsó madár. KL, 1940. augusztus 25.

³¹ Magam ügyében. KL, 1938. október 23., Feltámadás. KL, 1939. január 22., Ima a gyermekekért. KL, 1939. augusztus 4., Az áprilisi rügyekhez. KL, 1940. április 24.

³² Túl ötven erdőn. KL, 1939. március 5., Rohan a kő. KL, 1939. április 11., Egy pohár bor. KL, 1939. június 11.

³³ Ibolyalevél. KL, 1938. május 8., Temetők. KL, 1938. október 16., Fáj a szívem. KL, 1938. október 31., Csöpp a Dunában. KL, 1938. november 20., Március tizenötödikén. KL, 1939. március 12.

³⁴ Nyári éjszaka. KL, 1938. július 20., Erdőben. KL, 1940. november 17.

³⁵ A puszták láza. KL, 1939. január 29., Szállnak a vadlibák. KL, 1939. február 19., Örök kárvalott. KL, 1940. június 16.

³⁶ Kisebbségben című kötetéből közölt részletek. KL, 1939. június 11.

³⁷ KL, 1934. április 22. és 1934. április 29.

³⁸ KL, 1934. július 22. – július 29.

³⁹ KL, 1934. december 2.

nél. A küzdelem átsiklott a politika mezejéről a felekezeti térre és győzött a választási hadjárat utolsó napjaiban felbukkanó, egyre hevesebben terjedt agitáció, amely a nemzeti egység gondolatának sutba vetésével oda vezetett, hogy Kecskemét harminc törvényhatósági bizottsági mandátuma közül egy sem jutott református embernek. A nemzeti egység vett fel listájára reformátusokat, sőt listái élére is. A pártagitációt és a szervezettség erejét azonban legyőzte a visszavonást szító agitáció és így történhetett, hogy a nemzeti egység pártja által jelölt reformátusok közül egy sem jutott be a törvényhatósági bizottságba.⁴⁰

A cikk írója szerint a kormánypárt (katolikusok és reformátusok közötti) felekezeti ellentéteket generált a város polgárai között és tudatosan el akarta érni, hogy nem legyen református érdekképviselő a kecskeméti városházán. „A fentiek szerint valamennyi mandátum a nemzeti egység pártjának jutott, de nem azoknak a jelölteknek, akiket listái élére felvett és akiket rendes tagoknak szánt, mert a közöttük szereplő valamennyi református jelölt visszamaradt, sőt több, póttagnak sem jutott be a felekezeti jelszavak hatása következtében.”⁴¹

Ennek a cikknek is szerepe lehetett abban, hogy néhány nap múlva az új testület „egyhangú lelkesedéssel” örökös taggá választotta Hetessy Kálmán református lelkészt, a Kecskeméti Lapokat megjelentető Részvénytársaság igazgatótanácsának elnökét. A felekezeti konfliktusok cáfolataként volt értelmezhető, hogy az új tagot a közgyűlés nevében Kovács Sándor apátplébános köszöntötte (aki kifejtette, az a vágya, hogy „az igazságosság és méltányosság alapján békesség éljen Kecskemét polgárai között”). Utána Hetessy beszélt, aki a református egyháznak a város fejlődése érdekében kifejtett tevékenységét ismertette. „Olyan szolgálatokat tett a reformátusság enne a városnak, olyan értékei és érdemei vannak jelenleg is, melyek tudatában méltán fájlalja az elmúlt választáson vele szemben történt elbánást, azt meg nem érdemelte. Azt a mozgalmat, mely az ő kizorítását célozta, nemcsak a maga sérelmének tekinti, hanem a város szempontjából kárnak ítéli s nemzeti életünkre veszedelmesnek tartja.”⁴²

1934 decemberében a Kecskeméti Lapok szerkesztősége Az olvasókhöz címzett üzenetében kifejtette, Kecskemét sajtótörténetében úttörő vállalkozás volt, hogy a lap 1934 januárjában áttért a reggeli megjelenésre, de így sem tudott a nagy országos és a fővárosi lapokkal versenyezni. A lap előállításának költségei és az országos lapokhoz képest alacsony példányszám miatt a lap nehéz anyagi helyzetbe került. „Amikor az előfizetési díj egy óra reggeli lapnál Szegeden 3,20, Sopronban 2,80, Győrött 2,60, Pécsen 2,50, Debrecenben 2,40, akkor hasonló színvonalú lap Kecskeméten is a jelenlegi 1,60 pengős havi előfizetésénél jelentékenyebb magasabb előfizetési díjat és különösen magasabb hirdetési díjat igényel: a lap hirdetési jövedelmét ugyanis a legmagasabb példányszám sem pótolhatja.”⁴³ Emiatt az évek óta gyűrűző veszteséges működés miatt a lapot kiadó Részvénytársaság úgy döntött, hogy áttérnek – pontosabban visszatérnek – a hetente egyszeri megjelenésre, de a lap politikai és ideológiai alapállása és szerkesztési követelményrendszere változatlan marad. „Egyéb szempontok mellett ez a körülmény vezette a Kecskeméti Lapok kiadóját, az Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Részvénytársaság igazgatóságát, amikor elhatározta, hogy a Kecskeméti Lapokat

⁴⁰ KL, 1934. december 4.

⁴¹ KL, 1934. december 4.

⁴² KL, 1934. december 20.

⁴³ KL, 1934. december 23.

januártól hetenként, vasárnap reggel jelenteti meg. Vidéki lap a maga terheivel nem versenyezhet a százezres példányszámban 4 fillérért is adható fővárosi lapokkal s csak a változott idők követelményeivel számol, amikor föladatait új utakon keresi és találja meg. Az események regisztrálásán túl a politikai függetlenség elfogulatlan és bátor szavát, a társadalmi és kulturális élet kritikáját kívánja elsősorban szem előtt tartani. Ezt a feladatot bizonyára hiánytalanul fogja betölteni a Kecskeméti Lapok. Hisszük, hogy ennek szükségét nemcsak az olvasótábor ismeri fel, hanem mindazok, akik egy lapban a városnak egy színét egy értékét, érdekeinek harcosát, színvonalának reprezentánsát látták.”⁴⁴

Az Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Nyomda Rt. igazgatósága – amelyen Hetessy Kálmán elnök, Barcza József, Burdács Rezső, Horváth Mihály, Gere Mihály, Kiss György, Merétey Sándor, Szél János, Vass Vince, Révész László és Szabó József igazgatósági tagok vettek részt – 1934. november 9-i ülésén döntött, hogy a napilapot megszünteti, s 1935. január 1-jétől a Kecskeméti Lapok mint hetilap jelenik meg.

Az ülés jegyzőkönyvébe a következőket jegyezték föl. „Dr. Hetessy Kálmán elnök részletes jelentést tesz a vállalat kiadásában megjelenő Kecskeméti Lapok napilap ügyéről. Bár a reggeli lappá történet átalakítás nagy erkölcsi emelkedést jelentett, a remélt anyagi siker azonban elmaradt, minek folytán a lap kiadása állandó deficittel jár és a terhek további szaporodását eredményezi, ezért nincs más megoldás, mint a Kecskeméti Lapoknak, mint napilapnak folyó év végével leendő beszüntetése. Jelenti azt is, hogy a beszüntetésből folyóan anyagi megterhelés nem származik, mert a személyzet felmondás alatt áll és jó részben elhelyezése is biztosítva van. Előterjeszti azt is, hogy a napilap beszüntetése folytán kívánatos, hogy a Kecskeméti Lapok mint hetilap jelenhessen meg továbbra és pedig teljesen újjászervezve. Az igazgatóság kimondja, hogy a Kecskeméti Lapok, mint napilap kiadását az 1935. január 1-től megszünteti, egyben elhatározza, hogy mint hetilapot kívánja tovább fenntartani és ennek megszervezésének előkészítésével és ezekre vonatkozó javaslattevéllel az elnökséget megbízza és felkéri.”⁴⁵

Ezután Hetessy Kálmán, az igazgatótanács elnöke bejelentette, hogy mivel a nyomdai kapacitás napilap előállítására alkalmas „a Kecskeméti Közlöny ajánlatot tett a nyomdának a napilap előállítására öt- vagy hatéves megbízással, azzal, ha ez sikeresen létrejönne, saját nyomdáját megszüntetné és megrendelőit átirányítaná.”⁴⁶ Ez az üzlet aztán létrejött, sőt a szerződést 1940-ben újra meghosszabbították.

A Kecskeméti Lapok kiadója mindent megtett a napilap megmentése érdekében. Ennek jegyében még 1934 júniusában Fáy István kecskeméti főispán és Hetessy Kálmán református lelkész, a Részvénynyomda elnöke Antal István miniszteri tanácsossal, Gömbös Gyula kormányának sajtóosztályának vezetőjével (későbbi propaganda- majd igazságügyminiszterrel) és tárgyalt arról, hogy az egyébként is keresztény nemzeti szellemű lapot a kormány és a kormánypárt rendelkezésére bocsátanák. Ezt a javaslatukat 1934. június 28-án – miután Antal küldöttei megállapították, a lap kiadásának finanszírozása nem érné meg – levélben is megerősítették, sőt pénzügyi tervvel is alátámasztották. Javaslatuk lényege az volt, hogy „a Kecskeméti Lapok naponként csak 4 oldalon jelennék meg és csak vasárnap 8 oldalon. Ez heti 28 oldal, amelynek nyomását mindaddig, amíg a lap kiadása többletet nem eredményez, hajlandók vagyunk

⁴⁴ KL, 1934. december 23.

⁴⁵ BKMÖL XI. 7. 1. dob.: z 7. tétel

⁴⁶ BKMÖL XI. 7. 1. dob.: z 7. tétel

oldalankint 15 pengőért papírral együtt előállítani, ami hetenkint 480 pengőt, tehát egy évre 21 840 pengőt jelent.⁴⁷

A szerény, négyoldalas terjedelem ellensúlyozására tervezték, hogy a Függetlenség című lapot mellékelnék a Kecskeméti Lapokhoz. A szerkesztőségi kiadásokat havi 500 pengőben maximálták, s úgy vélték, évi 37 000 pengőből a napilapot meg lehetne jelentetni. A lapnak az előző évben 25 000 pengő bevétele volt, így csak 12 000 pengő hiányzik a napi kiadású sajtóhoz. „Bevételünk volt – írták Antal Istvánnak – az elmúlt esztendőben 25 000 pengő, tehát csak 12 000 pengő többletről kell gondoskodni, ami feltétlen elérhető, ha a lap egy határozott politikai irány lapja lesz és a nemzeti egység pártja a sajátjának tekintve, előfizetőkkel támogatja, ami azután a hirdetések emelkedését is maga után vonja.”⁴⁸ A tervből azonban nem lett semmi, a kormánypárti sajtópolitikus nem támogatta az elképzelést, s a lap kénytelen volt áttérni a hetenkénti megjelenésre.

1935. január 6-án a Kecskeméti Lapok már független politikai hetilapként jelent meg Rácz Béla szerkesztésében, aki Beköszöntő című cikkében az alábbiakat írta: „Voltaképpen nem is beköszöntő, mert a most meginduló hetilap csupán folytatása – az eddig naponként megjelent – Kecskeméti Lapoknak. Az iránya is ugyanaz. Politikai, de nem pártlap, melynek hasábjain a felmerült politikai kérdéseket országos, különösen pedig helyi vonatkozásban és nem pártérdekek szempontjából igyekszünk megvilágítani és bírálgatni. A politikai problémákon kívül elsősorban a helyi kérdések megvitatása, a hozzánk közeleső társadalom, a város békéjének megóvása és ápolgatása a legfőbb törekvésünk.”⁴⁹ A korszakban dominánsnak számító keresztény nemzeti eszme képviselőjét kívánta el látni – ahogy 1920 óta mindig – a Kecskeméti Lapok hetilapként is. „Nekünk testvérünk mindenki – írta a szerkesztő –, aki együtt érez ezzel a szerencsétlen magyar néppel, és idegen mindenki, aki közömbösen tudja nézni a magyar nemzet mai kínlását. A magyar nemzet nem engedheti meg magának azt a fényűzést, hogy polgárait hitük szerint osztályozza és hogy a magyar lelkek egybeforrasztása helyett, nyolcmillió szétszórt mécses apró lángjával világítson a mi gyengeségünkre s ugyanakkor az elkülönzés erősen fényével pislákoljon a bennünket katasztrofálisan bekerítő ellenséges gyűrűre.”⁵⁰

A régi-új politikai hetilap első számában közölte Németh László Lesz-e reform? című írását, amelyben az író így fogalmazott a magyar társadalompolitika és gazdaság égető kérdéseiről, a mielőbbi földbirtokreformot sürgetve. „Az elveszett területet »vissza«-szerzeni nem lehet, de szívós munkával »meg« lehet szerezni valami mást a kis népek körében: a magyarság primátusát. Ennek azonban első és egyetlen feltétele: a magyar reform. Magyarországnak egy külpolitikája van ma: a belpolitika. Kifelé hallgatni, befelé tenni: ezzel erősödünk meg kifelé is. A magyar reformnak két nagy akadálya van: egyik a nagybirtok, a másik a banktőke. Az egyik elállja a belső népvándorlás útját, a másik a hitelháborúval földönfutókká teszi azokat is, akiknek van valamilyük. A reform első lépése: kinyitni a belső népvándorlás előtt az üres nagybirtokot s állami ellenőrzés alá helyezni, a kisemberek javára, a népünkkel szemben közönyös vagy ellenséges hitelt.”⁵¹

⁴⁷ BKMÖL Az Első Kecskeméti Hírlapkiadó és Nyomda Rt. iratai. Levelezés, 1930–1944. XI. 7. 1. doboz 11. tétel (a továbbiakban: XI. 7. 1. doboz 11. tétel)

⁴⁸ BKMÖL XI. 7. 1. doboz 11. tétel

⁴⁹ KL, 1935. január 6.

⁵⁰ KL, 1935. január 6.

⁵¹ KL, 1935. február 6.

Nem sokkal később, 1935. február 17-én a lap beszámolót közölt Németh László kecskeméti előadásáról, valamint részletet belőle A reform címmel: „Az új reformpolitika jelszavait ismeri: fölhöz kell juttatni a földtelen magyarságot, az állam felügyelete alá kell helyezni a tőkét s reális külpolitikával kell a kisebbségi magyarság fennmaradását biztosítani. Fölbirtokreform, megfélemezett kapitalizmus, új közép-európai politika azonban meglehetősen tág jelszó, mindenki mást rejt alá és mást vár tőle.”⁵²

1935 áprilisában országgyűlési választásokat tartottak. Kecskeméten Az Eckhardtlista (Független Kisgazdapárt) 7655, a Zsitvay-lista (Nemzeti Egység Pártja) 6757, a szintén nemzeti egység színekben indult Héjjas-lista 3231 szavazatot kapott. Kecskemét parlamenti képviselői Eckhardt Tibor⁵³ és Zsitvay Tibor (kormánypárt) lettek, bár – mint a Kecskeméti Lapok írta – „erős gyökere volt Héjjas Ivánnak a városban és pedig a fiatalságban, amely nehéz helyzetében az eddigi utakon nem remél boldogulást.”⁵⁴ A szélsőjobboldali fajvédő Héjjas Iván, az Ébredő Magyarok Egyesületének vezetője, 1920-ban különítményparancsnok volt, s a jobboldali radikális szint jelenítette meg Kecskemét politikai palettáján. Mindenképpen jellemző a kecskeméti polgárságra és a környékbeli polgárosult gazdatársadalomra, hogy a gazdaérdekek képviselőjét hirdető Független Kisgazdapárt listáját támogatták inkább mint a kormánypártot, vagy a szélsőjobboldalt.

A Kecskeméti Lapok és az azt megjelentető Részvénynyomda anyagi helyzet azonban az 1930-as évek végére sem tudott stabilizálódni. A társaság 1937. június 24-én Hetessy Kálmán elnökletével és Révész László, Szél János, B. Kiss György, Egry Ferenc, Vass Vince igazgatósági tagok részvételével tartott ülésén megállapította, hogy az igazgatóság „a mutakozó veszteséget tudomásul veszi azzal, hogy mint kilenc év óta, úgy ebben az üzletévben sincs módjában osztalék fizetésére javaslatot tenni”.⁵⁵ A helyzet csak az 1940-es évekre javult. Az 1940. július 7-én délelőtt tizenegy órakor tartott igazgatótanácson (amelyen Hetessy Kálmán elnökölt, s a jegyzőkönyvvezető Tóth Lászlón kívül még jelen volt Kremán Sámuel, Merétey Sándor, Páthy János, Révész László és Szél János igazgatósági tagok is) az elnök ismertette a cég pénzügyi mérlegét, amelyben – mint a jegyzőkönyv fogalmaz – „a vállalat helyzetének lassú javulásaként 431,65 P[engő] nyereség mutatkozik”.⁵⁶

Az 1940-es évek elejére valamelyest javult a lap anyagi helyzete. Az 1941. december 5-i igazgatósági ülésen Hetessy Kálmán elnök, valamint Dezső Gyula, Egry Ferenc, Kremán Sámuel, Merétey Sándor, Páthy János, Vass Vince igazgatósági tagok jelentek meg, a jegyzőkönyvet Tóth László nyomdaigazgató vezette. Az igazgatóság elnöke ismét Hetessy Kálmán, alelnökké pedig Páthy Jánost választotta, aki javasolta, hogy a tizenkilenc éve elnökként dolgozó Hetessy munkáját honorálják: 1941-ban havi hatszáz, 1942-ben pedig havi száz pengővel. Ekkor döntöttek arról, hogy a megemelik nyomdájukban készülő, hétezer példányban megjelenő Reformátusok Lapja nyomdaköltségeit. Tóth László nyomdaigazgató részére az igazgatóság havi ötven

⁵² KL, 1935. február 17. ,

⁵³ Eckhardtot Kecskeméten kívül Miskolcon és Kápolnán is országgyűlési képviselővé választották, s végül miskolci mandátumát tartotta meg. Helyette Sándor István lett a Kecskemét kisgazda képviselője.

⁵⁴ KL, 1935. április 7.

⁵⁵ BKMÖL XI. 7. 1. doboz 7. tétel

⁵⁶ BKMÖL XI. 7. 1. doboz 7. tétel

pengő helyett havi nyolcvan pengőt állapított meg „útiköltségekre és vállalat érdekében teljesített kifizetésekre /szerkesztők vendégül látása, stb./”⁵⁷

1938 márciusában a Berliini Magyar Figyelő szerkesztője, Káldor K. Brúnó írt Ráczy Bélának, a Kecskeméti Lapok szerkesztőjének, amelyben azt panaszolta, hogy hiába küld – ingyen – havonta négy-öt hírt az újságnak, az nem közli őket. „Minden héten rendben megkapom b[ecses] és igen szép Lapját. Igen nagy sajnálatomra meg kell azonban állapítanom, hogy abból az igen gazdag anyagból, amelyet a Berliini Magyar Figyelő havi 4–5-ször szállít, soha egy sort sem méltóztatik leköszölni. Ezt annál inkább nem értem, mert a B[erliini] M[agyar] F[igyelő] igen érdekes híreket és cikkeket közöl a német gazdasági, mezőgazdasági, technikai, szociál- és kultúrpolitikai életből és távol tartja magát minden napi politikától.”⁵⁸ Káldor leírta, hogy nem küld anyagot más kecskeméti orgánumnak, de kilátásba helyezte, hogy ezt megteszi, ha a Kecskeméti Lapok nem közöl belőlük. „...ha becses lapja még azt az elégtételt sem nyújtja nekem, hogy itt-ott helyet szorít egyik-másik közleményem számára, akkor bizony tekintetbe kellene vennem a többi lapot...”⁵⁹ A Berlinben megjelenő lap valószínűleg a náci propaganda-gépezet egyik eszköze lehetett. Módszere a szegényebb vidéki lapok ingyen hírányaggal való ellátása, ezzel a Németországról alkotott kép meghatározása volt.

1938 októberében főnnállásának hetvenedik évfordulóját ünnepelhette a Kecskeméti Lapok. Ahogy A Kecskeméti Lapok 70 éve című cikk szerzője megfogalmazta: „E hosszú idő alatt a Kecskeméti Lapok mindenkor híven szolgálta a közérdeket s a haladás útján mindig elől járt. Mintegy három évtizeden keresztül mint napilap, pályafutásának többi idején pedig mint hetilap mindenkor híven szolgálta a közérdeket s itt is elsősorban Kecskemét város közérdekét. Volt idő, amikor a Kecskeméti Lapok megnyilatkozása döntő fontosságúnak bizonyult a legtöbb városi kérdésben, mikor Hornyik Jánossal és Hanusz Istvánnal az élén Kecskemét legkitűnőbb írta és szerkesztette a város ügyeivel mindig nagy előszeretettel foglalkozó lapot. De később is és ma is lépést tart a Kecskeméti Lapok a korrallal. Ha a változott viszonyok mellett nem is követelheti magának a perdöntés jogát, de átgondolt, alapos hozzászólásai ma is értéket jelentenek Kecskemét közérdekű ügyeiben. Amikor a magyar hírlapirodalomban kevés hasonló jellegű ritka évfordulón átlépünk, ígértet teszünk arra, hogy a magyarság s közelebbiről Kecskemét város közérdekű ügyeit a éppoly hittel, lelkesedéssel, becsülettel és jószándékkal fogjuk szolgálni, mint az az elmúlt 70 esztendő alatt tették a Kecskeméti Lapok régi szerkesztői és munkatársai.”⁶⁰

Az 1938. október 23-i számban Üdvözlések a 70 éves Kecskeméti Lapoknak címmel szerepelt összeállítás, amelyben hetvenéves lapot köszöntő sok levélből kettőt tettek közzé a szerkesztőség munkatársai: az egyik a korszak meghatározó írójává, a Kecskeméthez és aváros literátus értelmiségéhez kötődő Móricz Zsigmondé, másik pedig a Borászati Lapok szerkesztőségéé. „Az egyiket Móricz Zsigmond írja, Kecskemét igaz barátja, aki hosszú évek óta kíséri figyelemmel városunk életét a Kecskeméti Lapok hasábjain át. Móricz Zsigmond a következőket írja: – A Kecskeméti Lapok hetven éves lett. Volt idő, amikor az emberi kor legvégső határában a 26 évet láttam. Ha Petőfinék elég volt – nem érdemes, nem is illik tovább élni. Ma a 70 év nem idő.

⁵⁷ BKMÖL XI. 7. 1. doboz 7. tétel

⁵⁸ BKMÖL XI. 7. 1. doboz 11. tétel

⁵⁹ BKMÖL XI. 7. 1. doboz 11. tétel

⁶⁰ KL, 1938. október 16.

Tíz év. Tíz év múlva talán én is az leszek, ha megérem. És a magyarnak ebben a tíz évben kell mindent megcsinálni. Kecskemét mutatja az utat.”⁶¹

1938 novemberében a lapszámokban központi elem a területgyarapodás kérdése, hiszen az 1938. november 2-i első bécsi döntés értelmében a Felvidék déli, magyarlakta sávja – mintegy 12 000 négyzetkilométer – visszakerült Magyarországhoz. Váczy Zoltán November másodika! című írása a hír kecskeméti hatását és a város örömnépét örökítette meg. „Látta volna az a külföldi, aki esetleg e napon Kecskemét városában e napon tartózkodott, hogy milyen lelkesedést váltott ki ez a nap és látták volna azt a mély áhítatot, amikor az emberek sokasága énekelte azt, hogy »Isten, áldd meg a magyart!«”⁶² Hetessy Kálmán református lelkész, a lapkiadó társaság vezetője a magyar haderő 1938. november 11-i kassai bevonulásáról írt Kassa megvétele című vezércikkében. „Nézzetek Kassa főterére. A magyar kormányzó jön serege élén boldog tekintettel, kemény akarat-tal. Ez a menet, ez a felejthetetlen felvonulás a magyarságnak jövőre felé induló diadalmenete.”⁶³

1938. november 12-én a Szociális Missziótársulat és a Piarista Diákszövetség közös hazafias ünnepséget szervezett a városban, amelyen Antal István igazságügyi államtitkár mondott beszédet. Ebben a trianoni határok revízióját és a magyar nemzet érdekességének megteremtését tekintette a kül-, illetve a belpolitika legfontosabb feladatának. „Külpolitikánk első feladata valamennyi fajtestvérünk egyesülésének lehetővé tétele, a távolabbi pedig a történelmi jogok érvényesítése a régi határok tekintetében, de éppen úgy mint a Trianon nemzedékek egész sorának mulasztásából és bűnéből keletkezett, a teljes jóvátétel sem lehet egyetlen generáció feladata. Minden célkitűzésünk megvalósításánál elengedhetetlen az a belső revízió, amely lemondja a magyar társadalomban az osztályok és rétegek közötti ma még kiáltó távolságot és felfokozza a népi erőket. Szükséges végül a hit a nemzet örök életében.”⁶⁴

A Kecskeméti Lapoknak a népi írókhoz, s társadalomkutató és politikai mozgalmukhoz való kötődését bizonyítja, hogy a hetilapban 1939 márciusában és áprilisában folytatásokban közölték Féja Géza Magyar politikai káté című cikksorozatát. A tizenkét írásból álló, eredetileg az akkor Párizsban megjelenő Szabad Szó hasábjain közzétett politikai pamfletben Féja a népi írók – és a szellemiségüket követő majdani politikai szervezet, a Nemzeti Parasztpárt – társadalmi állapotokról és folyamatokról vallott nézeteit foglalta össze. Mint cikksorozatából kiderült Féja Géza népi politikának a magyar népnek a modernitásban megjelenő és már 1848-ban is megfogalmazott követeléseit és annak az örökségét (Táncsics Mihály, Áchim L. András, Nagyatádi Szabó István törekvéseit) tartotta. „A magyar nép nem akart felfordulást, nem akarta feldúlni az ország békéjét, nem tört más foglalkozású polgártársai vesztére törni, csupán a maga megillető politikai jogait követelte.”⁶⁵

Féja szerint a magyar nemzeti függetlenség a magyarság legfontosabb értéke, amelyet mindenáron meg kell őrizni, a több évszázados török, német és Habsburg elnyomás után. „A magyar nép jól tudja, hogy milyen nehéz a szolga sorsa. Nehéz dolog másnak szolgálni, de a legnehezebb idegennek szolgálni. A balsors a múltban sok-

⁶¹ KL, 1938. október 23.

⁶² KL, 1938. november 6.

⁶³ KL, 1938. november 13.

⁶⁴ KL, 1938. november 13.

⁶⁵ KL, 1939. március 19.

szor arra kényszerített, hogy idegennek szolgáljunk, hogy idegenért vérezzünk. Véres küzdelmünk árán vívtuk ki függetlenségünket. Nem is mondunk le róla sohasem!”⁶⁶ A független nemzetnek szerinte öntudatos polgárokból kell állnia, akik saját identitásuk, nyelvi és kulturális hovatartozásuk mellett morális elvek mentén – a becsületességet megélve – tevékenykednek. „Az öntudatos ember a becsület és a törvény útján jár. Tudja, hogy minden bűn elveszi büntetését. És azt is tudja, hogy a rossz törvényt egységes, erős népakarattal meg lehet javítani. Ha azonban felfordulás jön, akkor a becsületes emberek háttérbe szorulnak és az emberbőrbe bújt farkasok ragadják el az élet javait.”⁶⁷

A Magyar politikai káté című művében Féja Géza kifejtette: a nemzeti függetlenség és a szigorú erkölcsi alapelvek követése nem elég a népi érdekek (azaz a földnélküli cselédek, agrárproletárok és a szegényparaszti sorban tengődő kis- és törpebirtokosok millióinak érdekei) érvényesítésére, szükséges az egyenlő politikai szabadságjogok megvalósulása is. „Mi Rákóczi, Kossuth, Petőfi és Ady Endre szabadságeszméjét képviseljük. S ezt a szabadságot soha semmiért meg nem tagadjuk.”⁶⁸

A fajvédelem kérdéséről szólva Féja úgy vélte, az a magyar földművelő réteg gazdasági, oktatási, szociálpolitikai eszközökkel való mielőbbi fölemelése. Ezzel merőben más definíciót adott a fajvédelemnek, mint a korszakban elterjedt nemzetiszocialista vagy szélsőjobboldali értelmezések. „A fajt úgy védjük, hogy a magyar közösségről a legmesszemenőbb módon gondoskodunk. Ha földet adunk a népnek, ha szövetkezetekbe szervezzük őket, ha biztosítjuk a munkások emberi megélhetését, ha közegészségügyi intézményeket és műveltséget adunk a magyar falunak, ha minden magyar embert megóvunk attól, hogy bárki is kizsákmányolja vagy megkárosítsa. Ez az igazi fajvédelem.”⁶⁹ A magyar politikai élet legfontosabb feladataként a földkérdés megoldását és ezzel a hárommillió koldus országának fölszámolását jelölte meg Féja. Mint cikkeiben kifejtette: a nagybirtokrendszert föl kell számolni és a kisgazdákat, a földnélkülieket földhöz juttatni, a földreform után pedig azonnal meg kell kezdeni (dán és holland mintára) a termelő, beszerző és értékesítő szövetkezetek, valamint a mezőgazdasági oktatás megszervezését. Ezzel biztosítani a magyar parasztság megélhetését és nemzedékekre kiható egzisztenciális megkapaszkodását.⁷⁰

1939 nyarán parlamenti választásokat tartottak. Kecskeméten a kormánypárt, a Magyar Élet Pártja 13 754 szavazatot (66,2%), míg az ellenzéki Független Kisgazdapárt 7021 voksot (33,8%) szerzett. A Kecskeméti Lapokban közölt Eredmények és tanulságok című cikk a kormánypárt helyi vezetőit (elsősorban Kiss Endre főispánt) bírálta azért, mert az nem szerezte meg mindkét kecskeméti mandátumot. A kampányban Teleki Pál miniszterelnök mellett agitált a lap és a kormánypárt támogatására buzdított, ha nem is olyan direkt módon, mint a korábbi időszakok választásaikor.⁷¹

Az 1939. év az európai és a magyar politikai életben egyaránt sorsfordító esztendő volt. Ekkor kezdődött meg a második világháború, amelynek a magyar állam szempontjából kedvező első részében a Magyar Királyság területe növekedett. Még a világháború kitörése előtt, a csehszlovák állam megszűnése és az önálló Szlovákia létrejötte

⁶⁶ KL, 1939. március 26.

⁶⁷ KL, 1939. április 2.

⁶⁸ KL, 1939. április 16.

⁶⁹ KL, 1939. április 23.

⁷⁰ KL, 1939. április 30.

⁷¹ KL, 1939. június 4.

után, 1939 márciusában a magyar csapatok megszállták egész Kárpátalját, ezzel újabb több mint 10 000 négyzetkilométer területtel gyarapodott az első világháború után megcsonkított ország. 1940 augusztusában pedig a második bécsi döntés értelmében ismét a magyar állam főnnhatósága alá került Erdély északi része, ami több mint 43 000 négyzetkilométeres területgyarapodással járt.

Kecskemét díszközgyűlésen emlékezett meg Észak-Erdély és a Székelyföld visszatéréséről. Mint a Kecskeméti Lapok városközi tudósításában olvashatjuk: „Liszka Béla dr. polgármester lendületes szavakkal hangsúlyozta, hogy Kecskemét, amikor a boldogan ünneplő kincses Kolozsvár felé fordítja tekintetét, nemes hagyományaihoz híven maradandó jelét kívánja adni bensőséges örömének s ezért alapítványt létesít a nagyváradi katonai iskolán s zászlót ajándékoz Csíkszépvíz községnek, amelyben a világháború véres napjaiban háziezredünk parancsnoksága állomásozott.”⁷²

A lap 1940 szeptemberében hozta – az újságban ekkorra már több írást közölt – Áprily Lajos Erdélyi harangszó című cikkét. „Az öröm, amit most a harangok hirdetnek, a magyar erőgyarapodás öröme. Érezzük a nemzeti vérkeringés gyorsuló ritmusát. Huszonkét éven át fél tüdővel lélegzett az erdélyi magyarság, de fél tüdővel szívta lélegzetét a csonka ország magyarsága is. Itt is, ott is meg kellett sápadniok az orcáknak; csak most fognak az egészség pirosságában kivirulni. A növekvő élet friss szele végigfut a növekvő országon.”⁷³

1941 áprilisában az ország területének gyarapodása tovább folytatódott. Mivel Jugoszlávia a tengelyhatalmak expanziója megszűnt, a Délvidék magyarlakta területeinek egy része visszakerült Magyarországhoz. Erről a lap Csapataink elfoglalták Szabadkát és Zombort című cikkében adott hírt. Ekkor már elmaradt a díszközgyűlés és a civil ünnepek is, megjelent azonban a háborúba való belesodródásra és az ország hadszíntérre válásának valós veszélyére figyelmeztető szalagcím: „Kecskemét légveszélyben! Az elmúlt héten 7 légiriadó volt városunkban.” „A hatóságok részéről is megtörtént minden intézkedés, a lakosság pedig fegyelmezetten viselkedik: így elmondható, hogy Kecskemét légvédelme a körülményekhez képest elsőrendű.”⁷⁴

Magyarország háborús részvételére nem kellett sokat várni. 1941 júniusában – a kaszai bombázás után – a magyar törvényhozás kimondta a hadiállapotot a Szovjetunióval. Egy éven belül elsősorban német nyomásra és a német hadi törekvések kiegészítésére a magyar kormány csapatokat küldött a kommunista nagyhatalom ellen. 1942 júniusában indultak a keleti frontra a kecskeméti honvédek. A búcsúünnepségen részt vett Kállay Miklós miniszterelnök, aki beszédet is mondott, valamint Bartha Károly és Lukács Béla miniszterek és Szász Lajos államtitkár (Kecskemét parlamenti képviselője, későbbi miniszter). A város nevében Liszka Béla polgármester, a kecskeméti anyák, asszonyok és leányok nevében pedig a felesége búcsúzott a katonáktól. A cikket író Gerencsér József szerint „egyik csapatot sem lehet kiemelni a másik kárára. Ezek a homokból kipattant magyar honvédek úgy néztek a miniszterelnök szemébe, mint édesapjuk arcába. Tüzes tekintetükben megalkuvást nem ismerő győzni akarás lobogott.”⁷⁵

1942–1943-ban a Kecskeméti Lapokban több címlaphír foglalkozott a város országgyűlési képviselője, Szász Lajos közellátásügyi miniszter országos és helyi sze-

⁷² KL, 1940. szeptember 15.

⁷³ KL, 1940. szeptember 22.

⁷⁴ KL, 1941. április 13.

⁷⁵ KL, 1941. június 14.

replésével, ekkoriban több vezércikk szerzője volt (illetve az ő egyik politikai előadása vagy beszéde került a címlapra). 1942. augusztus 20-án a szovjet hadszíntéren bevetés közben elhunyt az államfő idősebb fia, Horthy István mérnök, repülő főhadnagy, Magyarország kormányzóhelyettese. 1942. augusztus 23-i számában a hetilap címlapon közölte a gyászhiót és annak kecskeméti hatását. „Kecskemét részvétét Kiss Endre dr. főispán és Liszka Béla dr. polgármester táviratilag tolmácsolták, a város mélységes gyászát pénteken délben minden templomban harangozás hirdette.”⁷⁶

1942 szeptemberében elhunyt a két világháború közötti korszak egyik legjelentősebb írója, Móricz Zsigmond. A Kecskeméti Lapok Mándoky Erzsébet tollából (M. E. szignóval) közölt nekrológot a nagy íróról a címlapon, míg második oldalra kecskeméti kapcsolatainak és utolsó hónapjainak összefoglalása került. „Móricz Zsigmond Kecskemét iránti érdeklődésének sokszor adta bizonyosságát. Sűrűn látogatta meg Kiss Endre dr. főispánt, Gesztelyi Nagy László dr. kamarai igazgatót, Nyúl Tóth Pál h[elyettes]. polgármestert, Tóth László szerkesztőt és többi barátait; előadást tartott a Katona József Társaságban, a Hétfői Körben. Lapjainkat is számon tartotta s nem egy írásban nyertek művészi kifejezést a kecskeméti élmények. A kecskeméti földnek szeretete elevenen élt benne, ezért vásárolt Kisnyírben kisebb parcellát is, amitől csak betegeskedése kezdetén vált meg, mint mondotta: fájó szívvel.”⁷⁷

A Kecskeméti Lapok hetilapként a világháború éveiben – persze a háború előrehaladásával egyre kisebb terjedelemben – folyamatosan megjelent, s tudósította a város közönségét a hadi eseményekről, a politikai és a gazdasági élet aggasztó híreiről. 1944 májusában – már az ország német megszállása után – a lapot betiltották. Ismét csak 1944 decemberében jelenhetett meg a Kecskeméti Lapok, akkor azonban a várost már a szovjet hadsereg tartotta uralma alatt. Közben Kecskeméti Hírlap címmel 1944. december 6. és december 17. között jelent meg lap a Részvénynyomda kiadásában, amely mindössze négy számot élt meg.

Az újraindult Kecskeméti Lapok első száma 1944. december 27-én került ki a nyomdából. A megújulást, az újság szellemiségére és tartalmára is kiható új politikai és történeti korszak kezdetét a lapkészítők szimbolikusan is kifejezték. A fejlécen ugyan az szerepelt, hogy első évfolyam első szám, de zárójelben melléírták, hogy hetvenhetedik évfolyam tizennegyedik szám. Ezzel egyszerre kívánták kinyilvánítani a patinás kecskeméti orgánummal való folytonosságot és az elhatárolódást a két háború közötti korszak ideológiájától (és az azt képviselő Kecskeméti Lapoktól). Az újság hetente kétszer, minden szerdán és szombaton reggel jelent meg, ára 40 fillér volt. A szerkesztő Hajdú Ernő, a lap kiadója pedig a Magyar Nemzeti Bizottság. Az antifasiszta politikai erőket – Független Kisgazdapárt, Szociáldemokrata Párt, Magyar Kommunista Párt, Nemzeti Parasztpárt, Polgári Demokrata Párt és a szabad szakszervezetek – tömörítő kecskeméti nemzeti bizottság lapjának első számának első oldalán a dálnoki Miklós Béla vezette Ideiglenes Nemzeti Kormány névsora és annak nyilatkozata szerepelt. A politikai átalakuláshoz való igazodás szellemében a harmadik oldalon Ady Endre Proletár fiú című versét és Vas Zoltán kommunista politikus Miért szenvedünk?! című, a Délmagyarországból átvett cikkét közzélték.⁷⁸

⁷⁶ KL, 1942. augusztus 23.

⁷⁷ KL, 1942. szeptember 6.

⁷⁸ KL, 1944. december 27.

* * *

A Kecskeméti Lapok 1920 júliusától 1944 májusáig Kecskeméti Friss Újság alcímmel jelent meg.⁷⁹ Az újság – a kiadótársaságnak a költséghatékonyságot szem előtt tartó döntését követően – 1935. január 6-tól a napi megjelenésről áttért a heti megjelenésre. A lap a két világháború között a korszak uralkodó politikai eszméje, a keresztény nemzeti gondolat szolgálatában állt, ugyanakkor a helyi református felekezet vezetői is erőteljes hatást gyakoroltak a Kecskeméti Lapok tartalmára. Annak ellenére azonban, hogy az orgánum a kormánypártnak és a hivatalos ideológiának kvázi kecskeméti szócsöve volt, ellenzéki hangok is megjelenhettek a lapban (például a népi írók sorra közölték itt írásait az 1930-as években).

⁷⁹ Az 1868-tól hetilapként megjelentő Kecskeméti Lapok 1900. július 1. és 1904. április 30. között „filléres melléklapként” napilapot adott ki Kecskeméti Friss Újság címmel. 1904-ben a „főlap” és a „melléklap” egyesült, s Kecskeméti Lapok címmel, Kecskeméti Friss Újság alcímmel jelent meg napilapként 1935-ig.

FÜGGELÉK

**Az előfizetési és a hirdetési díjak aránya a Kecskeméti Lapok bevételeiből
az 1930–1940-es években⁸⁰**

Év, hónap	Előfizetési díj	Hirdetési díj	Összes havi bevétel
1935. január	617,60 (79,1%)	150,10 (19,2%)	780
1935. augusztus	76,20 (18,5%)	260,20 (6,3%)	412,45
1935. december	59,60 (4,1%)	1125,65 (78,8%)	1428,62
1936. július	197,20 (14,5%)	401,89 (19,4%)	1361,95
1936. november	108,00 (8,5%)	225,70 (17,7%)	1271,03
1937. január	616,80 (36,8%)	148,50 (8,9%)	1675,43
1937. május	1,20 (0,1%)	58,00 (7,7%)	748,71
1937. december	38,00 (5,3%)	115,20 (16,3%)	707,28
1938. március	68,80 (52,1%)	60,60 (45,9%)	132,23
1938. május	39,20 (45%)	2,40 (2,7%)	87,62
1938. október	90 (32,4%)	167,70 (60,2%)	277,86
1939. március	43,20 (22,7%)	74,70 (39,3%)	190,60
1939. október	62 (49,2%)	20,60 (16,3%)	126,15
1940. február	70,10 (21,8%)	112,70 (34,8%)	321,71
1940. augusztus	32,40 (8,1%)	16,80 (4,2%)	399,44
1940. december	31,60 (3,1%)	415 (41,6%)	997,61
1941. május	33,20 (2,6%)	96,40 (7,6%)	1269,64
1941. szeptember	31,20 (1,5%)	447,40 (22,8%)	1952,46
1942. február	287,50 (30,2%)	253,92 (26,6%)	950,35
1942. augusztus	45 (0,2%)	96,10 (4,3%)	2196,22
1942. december	54,60 (1,6%)	448,28 (13,8%)	3236,36
1943. január	331 (47,8%)	197,40 (28,5%)	692,35
1943. június	38 (1,6%)	252,50 (10,9%)	2305,52
1943. november	54,90 (2%)	103,50 (3,7%)	2728,78
1944. április	–	163 (11,5%)	1417,06
1944. május	50 (3,2%)	102 (6,6%)	1542,68

⁸⁰ Forrás: BKMÖL XI. 7. 3. kötet. Ebben az időben a Kecskeméti Lapoknak ezeken kívül egyéb bevételei is voltak (például melléklet megjelentetése, nyomtatása), amelyeket a pénztárkönyvben föl is tüntettek, de gyakran a kiadó Részvénytynyomda egészítette ki a lap hiányos költségvetését.

NEMZETKÖZI KÜZDŐTÉR

Gulyás László

KÍSÉRLET IV. KÁROLY ÉS HORTHY MIKLÓS 1921. MÁRCIUS 27-I TALÁLKOZÓJÁNAK REKONSTRUÁLÁSÁRA

BEVEZETÉS

Egy objektív és reális Horthy-kép kialakítása a magyar történelemtudomány nagy adóssága. Romsics Ignác a magyar történetírók által kialakított Horthy-képeket áttekintő cikkében¹ hétféle képet különített el. Ezen képek egyike a „felségáruló.” Ez a képet a legitimista történészek² alakították ki, akik a királypuccsokban betöltött szerepe miatt egyértelműen elítélik Horthyt, felségárulónak tartják, aki saját személyes ambíciói miatt meggátolta a törvényes király visszatértét, majd 1921 novemberében kimondatta a Habsburg-ház trónfosztását. A Kádár-korszak marxista, illetve napjaink baloldali történészei – akik a mai napig arra törekcszenek, hogy sötét Horthy-képet alakítsanak ki és tartsanak életben³ – átvették és munkáikba beépítették a legitimista történészek fenti álláspontját.

Jelen cikk szerzője úgy véli, hogy a legitimista és a marxista történészek által felvázolt „felségáruló” kép elfogult és hamis. A reális kép kialakításához figyelembe kell vennünk, hogy a királypuccsok alkalmával, amikor Horthy 1921 márciusában még szavakkal, majd 1921 októberében már fegyverrel vette rá Károlyt az országból való távozásra, reális volt az a veszély, hogy ha átadja a hatalmat Károlynak, Csehszlovákia és Jugoszlávia megtámadja Magyarországot. Ha az eseménytörténetet vizsgáljuk⁴, azt láthatjuk, hogy a csehszlovák és a jugoszláv hadsereg mozgósított és Benešben, mint a kisantant vezető politikusában megvolt az elszántság arra, hogy fegyveres erővel, Magyarország megszállásával oldja meg a királykérdést. Mindezek alapján úgy véljük, hogy Horthy a királypuccsok alatt egyértelműen az ország érdekében cselekedett.

Jelen tanulmányban az első királypuccs egy kis szeletét mutatjuk be, megpróbáljuk rekonstruálni, hogy mi történt 1921. március 27-én Károly király és Horthy kormányzó négy szemközti találkozásánál. Rekonstrukciós kísérletünket nehezíti, hogy a négy szemközti tárgyalásról feljegyzés nem készült, így annak tartalmát, lefolyását

¹ Romsics Ignác: Kultusz és ellenkultusz. A Horthy-kép változásai. Rubicon, 2007. 10. sz. 5-17.

² A legitimista álláspont tipikus példája Gratz Gusztáv: Magyarország a két háború között. Budapest, 2001. (a továbbiakban: Gratz, 2001)

³ Erről lásd bővebben Szabó Gábor: Horthy mint a legnagyobb gonosz. Hogyan démonizálta a marxista történetírás a Kormányzót és korszakát? Nagy-Magyarország. 2010. 1. sz. 82-85.

⁴ A két királypuccs eseménytörténetéről lásd Gulyás László: Horthy és a királypuccsok. Nagy-Magyarország. 2010. 1. sz. 20-27.

csak a két résztvevő emlékirataiból⁵, illetve azon politikusok memoárjaiból rekonstruálhatjuk, akiknek a két résztvevő beszámolt a tárgyalásról.⁶

KÖZVETLEN ELŐZMÉNYEK

Az első királypuccs rendhagyó módon kezdődött. Károly 1921. március 24-én kísérő nélkül elindult el svájci lakóhelyéről Pragnisból, Sanchez nevű spanyol kertészének útlevelével, egy hátizsákkal, fekete napszemüvegben, festett bajusszal és hajjal. A svájci-francia határt Sanchez útlevelével lépte át, majd Strassbourgan felszállt a Párizs-Bécs-Konstantinápoly Orient Expresszre. Ezzel a vonattal érkezett meg 1921. március 25-én éjjel a bécsi Westbahnhofra, az éjszakát régi barátja, Erdődy Tamás gróf bécsi palotájában töltötte.

Március 26-án reggel – ez a Húsvétot megelőző nap, Nagyszombat volt – indult tovább gépkocsival, illetve hintóval Erdődy gróf kíséretében Magyarországra. Szombathelyre, pontosabban a legitimista Mikes János püspök szombathelyi palotájához az esti órákban érkezett meg. A húsvéti ünnepek alkalmából a palotában vendégeskedett a Teleki-kormány egyik tagja, Vass József vallás- és közoktatásügyi miniszter. Vass tudta, hogy a közeli Iváncon, Sigray Antal kormánybiztos birtokán tölti a húsvéti ünnepeket Teleki Pál miniszterelnök. Ezért küldöncöt menesztettek hozzá, hogy azonnal jöjjön Mikes palotájába. Teleki március 27-én (vasárnap) hajnalban találkozott Károllyal, aki közölte a jelenlévőkkel (Telekin kívül Sigray Antal, Lehár Antal ezredes, a nyugat-magyarországi katonai körzet parancsnoka, Mikes János püspök és Vass József miniszter), hogy át akarja venni a hatalmat és ezért magához akarja kéretni Szombathelyre Horthy kormányzót. Teleki igyekezett lebeszélni a hatalomátvételről Károlyt. Végül abban állapodtak meg, hogy Károly titokban Budapestre utazik, hogy tárgyalásokat folytasson Horthyval. Teleki megígérte Károlynak, hogy előremegy Budapestre, Horthynál előkészíteni a terepet.⁷

Teleki március 27-én (vasárnap) reggel el is indult, de gépkocsija lerobbant, majd sofőrje eltévedt. A történeti szakirodalom ezt a lerobbanást és eltévedést gyanúsnak

⁵ Horthy Miklós: Emlékirataim. Budapest, 1990 (a továbbiakban: Horthy, 1990), illetve Károly által Werkmannak tollba mondott memoárja lásd Karl Werkmann: Aus Kaiser Karls Nachlass. Verlag für Kulturpolitik. München, 1924. Itt jegyezzük meg, hogy Werkmann könyvének azon másfél oldalát, mely Károly és Horthy négy szemközti találkozásait rögzíti a magyarai. 1993-ban kiadott Boroviczény-könyv (lásd a következő lábjegyzetet) függelék-ként közli. Lásd még a 15. lábjegyzetet.

⁶ Károly Boroviczénynek és Lehárnak számolt be részletesen a tárgyalásról, míg Horthy Prónaynak, Zdravecznek és Kozma Miklósnak. A Horthy-Károly találkozó szempontjából fontos ezen öt szereplőből négynek publikálták az emlékiratait, melyek az alábbiak. Boroviczény Aladár: A király és kormányzója. Budapest, 1993 (a továbbiakban Boroviczény, 1993); Anton Lehár: Erinnerungen. Gegenrevolution und Restaurationversuche in Ungarn, 1918-1921. München, 1973 (a továbbiakban Lehár, 1973); Prónay Pál: A határban a halál kaszál. Fejezetek Prónay Pál feljegyzéseiből. Szerk. Szabó Ágnes és Pamlényi Ervin. Budapest, 1963 (a továbbiakban Prónay, 1963); Péter Zdravecz titkos naplója. Budapest, 1967. (a továbbiakban Zdravecz, 1967). Az ötödik szereplő, azaz Kozma Miklós emlékiratait nem publikálták, de a levéltárban megtalálható. Lásd Magyar Országos Levéltár. Kozma iratok. Adatgyűjtemény, 1920-1924. „A király hazatérése.”

⁷ A tanácskozásról beszámol Lehár, 1973. 178-181.

tartja.⁸ Valószínűsíthető, hogy Teleki szándékosan rendezte úgy az utazást, hogy Károly előtte érkezzen meg Horthyhoz. Erre azonban írott forrást nem találtunk. Szintén kérdésként merül fel, hogy miért nem értesítették Horthyt telefonon vagy távírón Károly érkezéséről. Egy azonban biztos, Károly, aki később indult el Telekinél Szombathelyről, mégis előtte érkezett meg.

A TALÁLKOZÓ

Károly autója – melyben négy személy utazott: a későbbi neves sivatagi kutató Almássy László vezetett, illetve gróf Sigray Antal és Jármay Andor ezredes (Vas megye katonai parancsnoka) kísérte a királyt – március 27-én 13-14 óra körül érkezett meg Budára a Sándor-palota, azaz a miniszterelnökség épülete elé. Jármay ezredes kiugrott az autóból és megkérdezte a portást, hogy megérkezett-e már Teleki Pál miniszterelnök. Legnagyobb ámulatára a portás azt felelte, hogy nem.⁹ Erre a király, aki civilben utazott, bement az épületbe átöltözni, míg Sigray gróf és Jármay ezredes átsétált a Várba Horthy rezidenciájához, ahol tudatták Horthy szárnysegédjével, Magasházy Lászlóval, hogy megérkezett a király.

Magasházy azonnal Horthyhoz rohant – aki családi körben éppen ebédelt – és a fülébe súgta a hírt, hogy Károly Budára érkezett. A kormányzóné, aki nem is sejtette, hogy miről van szó szemrehányóan azt mondta a szárnysegédnek: „Kedves Magasházy legalább ebédelni hagyjanak békét férjemnek”.¹⁰ A hír hallatán Horthy befejezte a levest, majd dolgozószobájába sietett, ahol a Katonai Iroda főnök-helyettesével, Fischer alezredessel tartott egy rövid konzultációt. Eközben Sigray és Jármay visszamentek a Sándor palotához, ahol időközben a király átöltözött magyar honvéd ezredesi egyenruhába. Ezt az egyenruhát különben Lehár Antal ezredestől kapta kölcsön. Itt jegyezzük meg, Dombrády Lóránd könyvében¹¹ arra az álláspontra helyezkedett, hogy a katonai egyenruha félreérthetetlen célzás volt arra, hogy a király immár átveszi a Magyar Királyi Honvédség feletti parancsnokságot.

Sigray, aki a Magasházyval történő beszélgetés során érzékelte, hogy Károly megjelenése a Várban inkább kellemetlen érzést váltott ki, mint örömet, azt mondta Károlynak, hogy: „Felséged legyen nagyon erélyes”.¹² Amikor Károly a Horthy rezidenciájául szolgáló palotához érkezett, meglepetésére az őrség nem tisztelgett neki.¹³ Úgy látszik Károly megfogadta Sigray néhány perccel korábban elhangzó tanácsát, mert hangosan szóvá tette a tisztelgés elmaradását az őrség részéről. Kísérői – Sigray és

⁸ Ablonczy Balázs: Teleki Pál. Budapest, 2005. 198.

⁹ Boroviczény, 1993. 92.

¹⁰ Prónay, 1963. 241.

¹¹ Dombrády Lóránd: A legfelsőbb hadúr és hadserege. Budapest, 1990. 56.

¹² Werkmann – Boroviczény, 363. Mivel Werkmann 1924-ben megjelent könyvét (lásd 5. lábjegyzet) nem sikerült megszerezni, viszont az 1993-ban kiadott Boroviczény-könyv (lásd 5. lábjegyzet) függeléként közli Werkmann könyvének azt a részét mely Károly és Horthy négyezemközi találkozását rögzíti tanulmányunk megírásához ezt használtuk fel. Ezért a továbbiakban erre a részre a jegyzetekben Werkmann – Boroviczény, 1993. jelzéssel hivatkozunk.

¹³ Boroviczény, 1993. 92.

Jármý – figyelmeztették az őrség vezetőjét, hogy az ezredesi egyenruhában lévő tiszt a király és tessék megadni számára a tiszteletet. Mire az őrség vezetője – Kutty László főhadnagy – harsányan azt felelte, hogy: „Kormányzónk van, nincs királyunk! De ha majd lesz királyunk, akkor tudni fogjuk vele szemben kötelességünket.”¹⁴

A lépcsőfeljárónál Károlyt Magasházy fogadta, majd a palota belsejébe kíserte. A feszült hangulat azonban itt is folytatódott. Magasházy a királyt egy olyan fogadószobába kíserte, ahol nem volt fűtés. Erre Károly azt mondta Magasházy-nak, hogy: „Nyissák ki lakosztályomat! Tíz perc múlva kihallgatásra jelentkezzék nálam Horthy admirális!” Erre Magasházy azt felelte, hogy „Felség! Lakosztályai mind zárva vannak, de én felajánlom az én szobámat.”¹⁵

Itt jegyezzük meg, hogy a tisztelgés elmaradásáról és a lakosztályos szóváltásról mind a kiráypárti Boroviczény, mind a Horthy-hű Zadravecz beszámol emlékirataiban, míg Prónay mindkét eset megtörténtét cáfolja.¹⁶

Visszatérve az eseményekhez: mielőtt a Károly–Magasházy szóváltás eldurvult volna, megjelent Horthy, megölelte a királyt, majd dolgozószobájába kíserte. Ezzel vette kezdetét a körülbelül másfél órás négy szemközti megbeszélésük

A találkozó első szakaszára mindkét fél egyformán emlékszik,¹⁷ miszerint Károly rögtön a beszélgetés elején közölte Horthyval, hogy el akarja foglalni a magyar trónt. Horthy erre azt válaszolta, hogy a jelen helyzetben, amint átadja a hatalmat Károly-nak, a szomszédos kisantant államok hadseregei azonnal megtámadják Magyarországot, ezért most nem akar a kérésnek eleget tenni, sőt Károlyt az ország azonnali elhagyására kérte. Károly válaszában kifejtette, hogy a kisantantot nem tartja olyan veszélyesnek.

A találkozó következő szakaszában Horthy ellenállását látva Károly közölte vele, hogy visszatérési szándékát Franciaország támogatja, Briand francia miniszterelnök tud a visszatéréséről és támogatja azt. Horthy megkérdezte, hogy Károly személyesen tárgyalt-e Brianddal, mire azt a választ kapta, hogy Zita királyné egyik fivére, Sixtus pármai herceg közvetítésével kapta a francia ígéretet. Horthyt azonban ez nem győzte meg, kétkedett Briand ígéretében, „mondván a franciák sok mindent megígértek már.”¹⁸

Itt jegyezzük meg, hogy Horthy valóban friss negatív tapasztalatokkal rendelkezett a francia diplomácia szavahihetőségével kapcsolatban. Az 1920 tavaszán és nyarán zajló francia-magyar titkos tárgyalások¹⁹ során – francia oldalról Paléologue és Millerand, míg magyar részről elsősorban Halmos Károly tárgyalt – a franciák komoly gazdasági pozíciókat kértek a magyar féltől, miközben semmiféle konkrét viszonzást nem adtak. A tárgyalások végső és egyetlen kézzelfogható eredménye mindössze a csekély értékű, ún. Millerand levél volt.

A Briand és a francia diplomácia szavahihetősége körül kibontakozott vita megoldásaként Horthy emlékiratai tanúsága szerint azt javasolta a királynak, hogy: „tudakoljuk meg a budapesti francia főmegbízott útján Briand álláspontját, hajlandó-e

¹⁴ A szóváltás idézi Zadravecz, 1967. 211.

¹⁵ A párbeszédet idézi Zadravecz, 1967. 211.

¹⁶ Prónay, 1963. 241.

¹⁷ Horthy, 1990. 149-150.; Werkmann – Boroviczény, 1993. 363.

¹⁸ Werkmann-Boroviczény 1993. 364. old.

¹⁹ A tárgyalások menetét részletesen ismerteti Ádám Magda: A kisantant és Európa 1920-1929. Budapest, 1989. (a továbbiakban: Ádám, 1989) 39-82.

az antant nevében a szomszéd államok esetleges intézkedéseivel szemben legalábbis Csonkamagyarország fennállását garantálni.”²⁰ Majd Horthy így folytatta emlékiratait: „őfelsége ehhez hozzájárult, és kérésre abba is beleegyezett, hogy visszatér a szombathelyi püspöki palotába, és ott várja meg a párizsi választ.”²¹

Mint láthatjuk, Horthy úgy emlékszik vissza a találkozóra, hogy Károly hozzájárult a javaslatához azzal a feltétellel, hogy amennyiben támogatását Briand megerősíti, Horthy átadja neki a hatalmat, ha azonban nemleges válasz születik, ő azonnal elhagyja az országot. Ormos Mária a két királypuccs történetét feldolgozó kismonográfiájában²² a Briand-kérdésnek önálló fejezetet szentel, melyben két dolgot állít egymással szemben. Egyrészt 1921. február 18-án Briand levelet intézett Fouchet-hez, a budapesti francia főmegbízotthoz, melyben kifejtette, hogy a francia diplomáciának el kell zárkóznia a Habsburg-restaurációs törekvésektől. Másrészt 1921. február 19-én Károly üzenetet kapott a Párizsban tartózkodó Sixtus páрмаi hercegtől, mely szerint, ha Károly Magyarország királyává proklamálja magát sem Franciaország, sem Anglia nem fog kifejtteni ellenállást.²³

A fenti kettő, egymásnak homlokegyenest ellentmondó állításra háromféle magyarázatot tudunk elképzelni. Az egyik magyarázat szerint Briand kalandorpolitikát folytatott, melynek jegyében mást mondott Fouchet-nak és mást Sixtus hercegnek. Ezt a magyarázatot azonban gyengíti az a tény, hogy míg a Fouchet-nak küldött levél megtalálható a francia levéltárban, addig semmiféle olyan dokumentum nem került elő, mely arról szólna, hogy a franciák támogatni akarták a Habsburgok magyarországi restaurációját.

A másik lehetséges magyarázat szerint Sixtus herceg volt az, aki véletlenül vagy szándékosan félreértelmezte a Briandtól, vagy a francia legitimista körökből érkező információkat, melyeket aztán Károly még tovább torzított. Azaz Károly a számára kedvező mondatokat felnagyította, míg a kedvezőtleneket figyelmen kívül hagyta.

Harmadik lehetséges megoldásként még elképzelhető egy olyan forgatókönyv, hogy Briand abban az esetben támogatta volna Károly restaurációját, ha az „fait accompli” teremt, azaz Budapestre utazva azonnal átveszi a hatalmat és ezzel kész tények elé állítja az antantot. Ádám Magda könyvében az alábbi módon fogalmaz Briand és a Habsburg-restauráció viszonyáról: „Nem vitás, a francia miniszterelnök a Habsburg-restauráció híve volt, ebből nem csinált titkot. A Habsburgok visszatérését ugyanis Franciaország nemzeti érdekének tekintette”²⁴

Ádám Magda fenti véleményével kapcsolatban azonban komoly kérdésként merül fel, hogy ha Briand tényleg a Habsburg restauráció híve volt, akkor mi a magyarázat a Fouchet-nak küldött február 18-i levelére, amelyben kifejezetten a Habsburg restauráció ellen foglalt állást.

Visszatérve a IV. Károly–Horthy találkozó rekonstrukciójára azt láthatjuk, hogy Horthy emlékirataiból a találkozó két részlete hiányzik. Az egyik részlet szerint²⁵ a

²⁰ Horthy, 1990. 149-151.

²¹ Horthy, 1990. 149-151.

²² Ormos Mária: „Soha amíg élek” Az utolsó koronás Habsburg puccskísérletei 1921-ben. Pécs, 1990. (a továbbiakban: Ormos, 1990)

²³ Ormos, 1990. 43.

²⁴ Ádám, 1989. 109.

²⁵ Boroviczény, 1993. 94.; illetve Werkmann – Boroviczény, 1993. 364.

vitának volt egy közjogi vonulata is, mivel Horthy arra hivatkozott, hogy mióta felelős küldött a nemzetgyűlésnek, annak előzetes bejegyzése nélkül nem adhatja át a hatalmat Károlynak. Ő, mint kormányzó elsősorban a nemzetnek tartozik felelőséggel. Erre Károly azt felelte, hogy ő Magyarország megkoronázott királya és a nemzetgyűlésnek nem áll jogában megváltoztatni a régi alkotmányt. Ráadásul ezt a nemzetgyűlés nem is tette meg, mivel őt mint koronás királyt nem fosztotta meg a tróntól, hanem csak távollétének idejére nevezett ki kormányzót. Különbösen is – folytatta érvelését Károly – Horthy neki mint császárnak és királynak tette le a hűségesküt, mely alól ő soha nem oldotta fel. Következésképpen az az eskü, amelyet Horthy a nemzetgyűlésnek tett, jogszerűtlen.

Horthyt azonban nem győzte meg ez a gondolatmenet és kijelentette, hogy a Károlynak letett esküjét már nem érzi magára nézve kötelezőnek. Ráadásul, mondta Horthy, Károly nem fog találni alkalmas miniszterelnököt sem. Erre a kifogásra Károly közölte, hogy Sigray Antal, Vass József vagy Teleki Pál alkalmasak arra, hogy betöltsék ezt a pozíciót.²⁶

A Horthy emlékirataiból hiányzó másik részlet még érdekesebb, eszerint, amikor Károly látta, hogy eddigi érvei nem elegendőek Horthy meggyőzésére az alábbi javaslatot tette: „En most visszamegyek Szombathelyre, és Lehár csapataival megpróbálok Stájerországban és Ausztriában rendet teremteni.”²⁷ Ezek a sorok gyakorlatilag az osztrák trón elfoglalását jelentik. Boroviczény emlékiratai szerint Horthy egyetértett ezen tervvel, „őfelsége nyugodtan bevonulhat Pestre, mondta [mármint Horthy – G.L.], ha a restauráció Bécsben sikerül.”²⁸

A találkozó utolsó szakaszára vonatkozóan egybecsengenek az emlékiratok.²⁹ Eszerint a király jóindulata jeléül búcsúzásul átnyújtotta Horthynak a Mária Terézia Rend nagykeresztjét, illetve kinevezte Otrántó és Szeged hercegévé. Bár ennél a momentumnál is megfigyelhető, hogy az emlékirat szerzők tollát erősen befolyásolta, hogy Károly vagy Horthy hívei voltak-e. Boroviczény azt hangsúlyozza, hogy Horthy: „Már régóta folyamodott ezen kitüntetésért”.³⁰ Ezzel szemben Horthy emlékirataiban fontosnak tartotta leszögezni, hogy „... a nagykeresztet nem hordtam, sem a hercegi címeimmel nem éltem soha.”³¹

A találkozó fenti rekonstrukciójából világosan kirajzolódik, hogy mind a Briand szavahihetőségének kiderítése körüli vitákban, mind azzal kapcsolatban, hogy végül is Horthy és a király konkrétan miben egyezett meg, az emlékiratok élesen ellentmondanak egymásnak. Mindössze egy dolgot rögzíthetünk biztosan: Károly azért érkezett a Várba, hogy átvegye a hatalmat Horthytól, a találkozó során azonban meghátrált. Úgy véljük, ezzel Károly kimondta első puccsának halálos ítéletét. Egyrészt, ha volt is bármiféle ígéret Briandtól Károly restaurációjának támogatására, az csak sikeres „fait accompli” esetén volt érvényes. Azaz, ha Károly át tudta volna venni a hatalmat Budapesten, akkor esetleg a franciák megpróbálták volna megvédeni. Másrészt Szombathely az ország peremén volt, míg Horthy az antant és a kisantant budapesti

²⁶ Boroviczény, 1993. 95.

²⁷ Werkmann – Boroviczény, 1993. 364.

²⁸ Boroviczény, 1993. 95.

²⁹ Horthy, 1990. 151.; Boroviczény, 1993. 96.

³⁰ Boroviczény, 1993. 96.

³¹ Horthy, 1990. 151.

képviselőivel akár egy órán belül is tárgyalóasztalhoz ülhetett, addig Károly csak az ország pereméről üzengethetett illetve alkudozhatott.

Véleményünk szerint Károly vereségét jól mutatja, hogy egy oldalfolyóson hagyta el Horthy dolgozószobáját, azért, hogy elkerülje a dolgozószoba előtti ún. szárnysegédi szobában gyülekező politikusokkal – Gömbös Gyula, illetve a Szombathelyről időközben megérkező Teleki Pál – történő találkozást, majd gépkocsival visszaindult Szombathelyre. A király pánikszerű visszavonulását jól mutatja, hogy a szárnysegédi szobában szintén rá váró Sigray Antalt is hátrahagyta. Aki ezért arra kényszerült, hogy a szintén Szombathelyre induló Teleki Pál kocsijával utazzék vissza Szombathelyre.³²

A TALÁLKOZÓ UTÁN

Károly autója Várpalotán defektet kapott, ekkor éri utol őt Teleki Pál (és persze Sigray) autóval. Teleki a Károly–Horthy találkozó alatt érkezik meg a Várba, de nem megy be a találkozóra, Károly távozása után konzultál Horthyval, aki Károly után küldi, de Károly nem akart átülni Teleki kocsijába. Ennek oka azt volt: Károly nehezményezte, hogy bár vasárnap reggel Teleki Szombathelyről előtte indult el Horthyhoz, végül mégis csak Károly után érkezett meg. Végül Károlynak szereztek egy nyitott platós katonai autót, mellyel 8 órás utazás után 28-án (hétfő) hajnalban érkezik meg Szombathelyre, erős lázzal és komoly meghűléssel.³³

Március 28-án délelőtt Budapestről Szombathelyre érkeztek Horthy újabb küldöttei, Andrassy Gyula, Bethlen István és Hegedűs Pál tábornok. Akik a már ott tartózkodó Teleki Pállal együtt arra törekedtek, hogy rábeszéljék Károlyt az ország azonnali elhagyására. Kardos József hívja fel arra a figyelmet, hogy Andrassy Gyula – aki a magyarországi legitimisták vezére volt – arról tájékoztatta Károlyt, hogy jelenleg az „ország jó nagy része anti-Habsburgista”³⁴ és emiatt Károly távozása mellett érvelt.

Egy Hughes-rendszerű távirógép segítségével Károly kapcsolatot tartott Horthyval is.³⁵ Károly – valószínűleg hívei biztatására – megmakacsolta magát, és újra felszólította Horthyt a hatalom átadására. A következő napok egymás győzködésével teltek Szombathelyen. Károly maradni akart, míg a jelenlévők többsége távozását sürgette.³⁶

Mint az előző fejezetben láthattuk, a Károly–Horthy találkozó egyik kulcskérdése az volt, hogy vajon Briand támogatja-e Károly visszatérését. Március 28-án Horthy arra kérte a budapesti francia főmegbízottat, Fouchet-t, hogy nyilatkozzon, valóban bírja-e Briand támogatását Károly.³⁷ Horthy kérésének Fouchet azonnal eleget tett, egy feljegyzést küldött a magyar Külügyminisztériumnak, melyben kijelentette, hogy Franciaország nem támogatja a Habsburg restaurációt. Fouchet feljegyzését Horthy utasítására azonnal eljuttatták Szombathelyre a királynak,³⁸ aki azonban figyelmen kívül hagyta ezt a levelet.

³² Prónay, 1963. 239.

³³ IV. Károly visszaútjáról beszámol Gratz Gusztáv. Gratz, 2001. 64.

³⁴ Andrassy szerepéről lásd Kardos József: Legizmus. Budapest, 1988. 54.

³⁵ Zsiga Tibor: Horthy ellen a királyért. Budapest, 1989. 103.

³⁶ A szombathelyi történetekről részletesen beszámol Lehár, 1973. 189-192.

³⁷ Ádám, 1989. 109.

³⁸ Ormos, 1990. 65.

Ezzel párhuzamosan beindult a nemzetközi diplomácia nagyüzem is. A budapesti antant főmegbízottak, illetve a kisantant államok diplomatái, élükön Benessel³⁹ – aki csehszlovák külképviseleteknek küldött táviratában hangsúlyozta: „Károly kalandját minden államnak minél jobban ki kell aknáznia Magyarország ellen” – keményen felléptek Károly restaurációs kísérlete ellen.⁴⁰ Ráadásul Károly Szombathelyen tovább bonyolította a nemzetközi botrányt, Fouchet feljegyzése ellenére ragaszkodott azon kijelentéséhez, hogy Briand francia miniszterelnök támogatását bírja a restaurációt illetően.

1921. április 1-jén a Nagyköveti Konferencia a franciák kifejezett kérésére cáfolta Károly Briand támogatására vonatkozó állításait. Sőt megismételte az 1920. februári saját határozatát mely szerint: „...a Habsburg család tagjainak restaurációját sem el nem ismerhetnénk, sem nem tűrnénk meg.”

A Nagyköveti Konferencia fenti állásfoglalása után IV. Károly kénytelen volt teljesen meghátrálni, 1921. április 5-én elhagyta az országot és Svájcba utazott. Ezzel véget ért az első királypuccs.

³⁹ Beneš első királypuccs alatti tevékenységéről lásd Gulyás László: Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Máriabesnyő-Gödöllő, 2008. 183-190.

⁴⁰ Ennek eseménytörténetét lásd Gulyás László: Horthy és a királypuccsok. Nagy-Magyarország. 2010. 1. sz. 20-27.

Vincze Gábor

A KELETI AKCIÓTÓL A REVÍZIÓIG, BETHLENTŐL TELEKIIG BUDAPEST ERDÉLY-POLITIKÁJA AZ 1920–30-AS ÉVEKBEN*

Tisztelt hallgatóság!

Mit is jelent a címben jelzett Keleti Akció? Röviden úgy lehetne összefoglalni, hogy az 1920-ban Romániának ítélt területeken lévő magyar intézményrendszer két világháború közötti kormányzati támogatásának ez volt a „fedőneve”. Egyrészt tehát erről fogok beszélni, másrészt pedig arról, hogy az 1920-as és az 1930-as években milyen revíziós elképzelések, tervek készültek területváltoztatási céllal. Ez a két dolog, tehát az erdélyi magyar intézmények támogatása és a revíziós tervek készítése időben párhuzamosan futottak. (Erdély fogalma alatt itt és most a Romániának ítélt volt magyarországi területeket értem.)

A budapesti kormányok két világháború közötti Erdély-politikáját több korszakra lehet bontani. A legelső periódust a tűzoltás politikájának nevezhetnénk, ugyanis – mint közismert – 1918 legvégétől az 1920-as évek elejéig az utódállamokból több százezer magyar kényszerült eltávozni, csak Erdélyből 1924-ig 197 035.¹ Az él a köztudatban, hogy ezek az emberek Erdélyből (valamint a Felvidékről, és a Délvidékről) önként menekültek el. Hadd idézzem Kós Károlyt, aki a híres Kiáltó szövegben ezt írta: „Sokan néztük a vizeket és közülünk sokan el is indultak a vizek mentén le a hegyekből ki a napnyugat felé, hogy onnan soha vissza ne jöjjenek. Aki pedig elindult a vizek mentén az többé nem jöhet vissza.”² Kós Károly úgy állította be, mint ha az a majd’ 200 ezer ember, aki elhagyta a szülőföldjét, a jobb megélhetés reményében távozott a megkisebbedett Magyarországra. Ez azonban a korabeli források fényében nem állja meg a helyét, ugyanis mindazoknak a többsége, akik Erdélyből Magyarországra érkezett, nem önként repatriált, hanem kényszerből távozott a lakhelyéről. A román hatóságok tömegével utasították ki a köztisztviselőket, közalkalmazottakat, a középosztály tagjait az akkor még magyar többségű városokból, tömegesen bocsátották el a munkahelyükről a MÁV, a Magyar Királyi Posta alkalmazottait, akiknek ennek következtében megszűnt a megélhetésük, emiatt elhagyni kényszerültek a

* A 2008. június 28-án Szegeden, a Társadalom és politika a Horthy-korszakban című konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

¹ Az Országos Menekültügyi Hivatal adatai. In: Szász Zsombor: Erdély Romániában. Budapest, 1927. 64. (Az elkövetkező másfél évtizedben a becslések szerint még további mintegy 50 000 magyar volt kénytelen eljőnni Erdélyből.)

² Kós Károly – Zágony István dr. – Paál Árpád dr.: Kiáltó szó / A magyarság útja / A politikai aktivitás rendszere. H. n., é. n. (reprint: Kapu könyvek.) 3.

szülőföldjüket. Az is nem egyszer előfordult, hogy felszólították őket: van 48 órájuk, hogy összecsomagoljanak és elhagyják azt az adott települést.

A legsürgetőbb feladat tehát a menekültkérdés kezelése volt. Az ezzel kapcsolatos első intézkedésekről a források hiányában nem sokat lehet tudni. Annyi bizonyos, hogy az ezzel kapcsolatos tevékenységet is gróf Bethlen István koordinálta, aki – mint az erdélyi ügyekkel megbízott titkos minisztérium vezetője – tagja volt a Friedrich-kormánynak. A titkos minisztérium a Huszár-kormány megalakulásakor, 1919. november végén formálisan megszűnt, de osztályai Bethlen háttérirányításával tovább működtek a Békeelőkészítő Iroda „B” csoportjaként. Ennek a menekültügyekkel foglalkozó osztályából hozták létre 1920 tavaszán az Országos Menekültügyi Hivatalt (OMH), melynek elnöke ugyancsak Bethlen volt, de a tényleges irányítást egy Kolozsvárról kiutasított politikus, báró Petricevich-Horváth Emil végezte.

A hivatal munkája többre volt. Egyfelől feladata volt a menekültek/kutasítottak panaszainak, kérelmeinek és a „lekapcsolt országrészekre” vonatkozó országos érdekű információk felvétele. Ennél fogva ez az intézmény is részt vett a sérelmi anyagok gyűjtésében. Ezen kívül lakáshoz, álláshoz vagy segélyhez igyekeztek juttatni a Magyarországra érkező köztisztviselőket, s nem utolsósorban a menekült egyetemi és főiskolai hallgatókat igyekeztek valahol elhelyezni. Azoknak a volt állami tisztviselőknek pedig, akik otthon marad(hat)tak és azért veszítették el az állásukat, mert nem tették le a román királyra a hűségesküt, bizonyos segélyt folyósítottak. A megszállt területekre küldött segélyek jelentős részét az OMH költségvetésében bujtatták el.

Hadd említsek egy konkrét példát: azt követően, hogy 1919. május 12-én elvették a románok a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemet, a professzori kar mintegy felét kiutasították a városból. Mindazok, akik Kolozsváron maradtak, de jövedelem nélkül, 1921 nyaráig, – amikor végül nyilvánvalóvá vált, hogy az oktatást a Szegedre telepített egyetemen tovább lehet folytatni, ezért nincs értelme a további kitartásnak –, Budapestről rendszeres anyagi támogatást kaptak illegális csatornákon, futárok segítségével, illetve volt egy kolozsvári pénzügyintézet (a Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbank), amely ezeket az illegális csatornákon érkezett pénzeket kezelte.³

Itt kell azonban megjegyezni, hogy az erdélyi magyarság ügyével nem csak kormányzati szinten foglalkoztak, hanem különböző társadalmi (civil) szervezetek is bekapcsolódtak a munkálatokba. A két szint tevékenységét azonban szorosan összehangolták.

A határon túli magyarok ügyeivel a Miniszterelnökség II/A ügyosztálya, a külügy-minisztérium és huszonnyolc társadalmi szervezet foglalkozott. 1921. augusztus 12-i kormányúlésen elfogadták Bethlen javaslatát a Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központjának (TESZK) létrehozására. Az intézmény vezetésével Teleki Pált, operatív irányításával, helyetteseként, Papp Antalt bízták meg. A minisztertanácsi határozat leszögezte, hogy a határon túli magyarok ügyeiben kizárólag a miniszterelnök rendelkezhet, meghallgatva egy-egy konkrét kérdés kapcsán az illetékes minisztereket. A központ feladata a határon túli magyarok érdekvédelmével, támogatásával kapcsolatos magyarországi társadalmi tevékenység koordinálása volt.

A TESZK-en belül az erdélyi ügyekkel a Bocskai Szövetség, illetve újabb nevén a Népies Irodalmi Társaság (NIT) foglalkozott. A délvidéki ügyek intézésével a Szent

³ Lásd Vincze Gábor: A száműzött egyetem. A Ferenc József Tudományegyetem sorsa Kolozsvártól Szegedig (1919–1921) Szeged, 2006.

Gellért Társaság lett megbízva, ez juttatta el a különböző segélyeket a megfelelő helyre. Mint érdekességet említem, hogy Délvidék alatt ekkor a Bácskán kívül az egész Bánátot értették, tehát a Romániához tartozó részt is a Szent Gellért Társaság látta el.

A Népies Irodalmi Társaságnak több irányú tevékenysége volt. Kezdetől fogva nagyon fontos volt a konkrét kisebbségi sérelmek, nevek, adatok gyűjtése, lehetőleg minél pontosabban.⁴ Ez kulcsfontosságú terület volt. Ehhez kapcsolódott a román sajtó rendszeres figyelése, statisztikák összeállítása. Ebben a munkában vett részt később Grandpierre Emil volt kolozsvári főispán és fia, a neves író, Kolozsvári Grandpierre Emil is. Ő a haláláig hallgatott életének erről a szakaszáról – ami azt hiszem, teljesen érthető...

A NIT tevékenységének másik területe a Magyarországra érkező egyetemi hallgatók elhelyezése illetve támogatása volt. Azokról az egyetemi hallgatókról van szó, akik még a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemre iratkoztak be, de amikor a románok elvették az egyetemet, kénytelenek voltak Magyarországra jönni. Döntő részük Szegedre került, kisebb részük Budapestre. Később is jöttek magyar fiatalok, hogy az anyaországban folytassák felsőfokú tanulmányaikat, ezért létrehoztak egy internátushálózatot. Szegeden 1921-ben nyílt meg a Bocskai Internátus, ahol az erdélyi származású diákokat helyeznek el. (Itt említek meg egy szegedi érdekességet. Menekült székel diákok létrehoztak egy különös intézményt, amelyet a Népies Irodalmi Társaság támogatott egy időben: a Hargita Váralja Jelképes Székely Könyvkiadó Vállalatot, amely számos érdekes és értékes kiadvánnyal örvendeztette meg az olvasókat.)

Ami a menekültek/kiutasítottak elhelyezését illeti, már 1920-tól kezdve megfogalmazódott az a gondolat, miszerint mindent meg kell tenni azért, hogy minél kevesebb magyar hagyja el Erdélyt. Egyfelől azért, mert már képtelenség volt elhelyezni a menekülteket, másfelől nem akartak segítséget nyújtani a román hatóságoknak ahhoz, hogy Erdély magyartalanítsák. Emiatt egy 1920. novemberi kormányrendelet szerint már csak azok repatriálását engedélyezték, illetve csak azokat fogadták be, akiket formálisan kiutasítottak vagy a hozzátartozóik már áttelepedtek, esetleg a tanulmányaikat kívánták folytatni az anyaországban.⁵ Ezért ettől kezdve többször előfordult, hogy kiutasítottakkal teli szerelvények vesztegeltek a román–magyar határon.

Mindazonáltal ahhoz, hogy az otthon maradt erdélyi magyarok átvészelhessék az idegen uralom éveit, esetleg évtizedeit, meg kellett erősíteni az erdélyi magyar intézményrendszert, illetve szükség esetén támogatni kellett új intézmények létrehozását. Ez utóbbi esetben kezdetől fogva az 1919–20-ban létrehozott nagyszámú magyar felekezeti iskola fenntartásáról volt szó.

Az új felekezeti iskolák létrehozását az tette szükségessé, hogy 1919-ben a nagyszombeni székhelyű ideiglenes román kvázi-kormány, a Consiliul Dirigent (Kormányzótanács) a volt magyar állami vagy községi elemi és középiskolákat egyszerűen „átvette”

⁴ Az adatgyűjtés, a sérelmek számon tartása eredményeként már 1920. november 5-én összeállítottak egy terjedelmes beadványt: A román állam kiküldöttei elé a románok részére jutott magyar területek kisebbségi védelme érdekében megoldandó kérdések.

⁵ Az erdélyi menekültek egyik lapja, a Keletmagyarország az 1920. november 29-i (a cenzúra által „kifehérített”) számában közölte, hogy a megszállott területekről beutazók ellenőrzését megszigorítják: a november 18-án megjelent 8352/1920. M.E. sz. alatti rendelet értelmében minden beköltözőnek jelentkeznie kell a „Beköltözőket Ellenőrző Kirendeltség”-nél, a cél az „indokolatlan beözönlés” leállítására.

a román állam tulajdonába. Ezekben az iskolákban pedig vagy kezdettől fogva, vagy egy-két év elteltével megszűnt a magyar nyelvű oktatás. Az elvett, elrománosított iskolák pótlására ezért a magyar történelmi egyházak összefogtak, és már az 1919-es tanévben szinte tömegével hoztak létre felekezeti elemi- és középiskolákat: 403 új elemi-, 33 polgári iskolát, 7 líceumot, 7 felső kereskedelmi iskolát, 4 tanítóképzőt és 1 polgári felső tanítóképzőt.⁷ Egy vadonatúj iskolahálózat jött létre, párhuzamosan az elrománosított oktatási intézményekkel. (Egy részük később, az úgynevezett nyilvánossági jog megvonása miatt megszűnt.) Azonban az egyházak ezeket nem lettek volna képesek fenntartani, hiszen az 1921-es román földtörvénnyel azoktól a javaiktól is megfosztották, amelyekkel korábban az addig meglévő oktatási intézményeiket fenntartották. (Az erdélyi római katolikus és protestáns egyházak földbirtokaik 84,5%-át elveszítették, ami 314 000 holdat tett ki.)⁷ Tehát magyarországi támogatás nélkül a felekezeti iskolákat képtelenség lett volna fenntartani. Emiatt a két világháború között a Magyarországról érkezett segélyek mintegy kétharmada a magyar felekezeti iskolák életben maradását szolgálta.

A magyar kormánynak eleinte az volt az elképzelése, hogy az erdélyi, illetve délvidéki magyar értelmiség képzését, nemzeti szellemben való kinevelését, mindenképpen Magyarországon kell végezni, ezért egy ideig tárt karokkal fogadták a menekült diákokat, akik, ha tovább szerettek volna tanulni csak az államnyelv ismeretének hiányában csak az anyaországban tehették azt meg. Emiatt a húszas évek első felében tömegével jöttek át a tanulni vágyó fiatalok, csakhogy hamarosan kiderült, döntő többségük – különféle okok, például a magyarelles román hatóságok zaklatásai, a diplomahonosítás nehézségei miatt – nem tér vissza Erdélybe még akkor sem, ha itthon a munkanélküli diplomások seregét szaporítja.

Engedtessek meg, hogy a helyzetet egy konkrét példával világosítsam meg. Én még voltam olyan szerencsés, hogy ismerhettem dr. Csögör Lajost, aki a Bolyai Tudományegyetem első rektora volt 1945 és 1948 között. Ő 1923-ban jött Szegedre, az orvostudományi karra tanulni, de tanulmányai befejezése előtt vissza kellett mennie Kolozsvárra, mert kiderült, hogy igen drágán és csak különböző román pótvizsgák letévése után honosíthatta volna a diplomáját. Emiatt egy barátjával, Jancsó Bélával (az Erdélyi Fiatalok egyik alapító tagjával) annak ellenére Kolozsváron folytatták a tanulmányaikat, hogy ezzel két évet veszítettek, de ragaszkodtak Erdélyhez. Ők voltak a kivételek, az évfolyamtársaik mind itt maradtak Magyarországon. (1921 és 1931 között Szegeden 227 erdélyi diák lakott a számukra létrehozott internátusokban.)

Tehát a fenti okok miatt néhány év múlva Budapesten úgy döntöttek, hogy a továbbiakban helyben kell támogatni az erdélyi magyar értelmiség gyarapodását. Ezt az is megkönnyítette, hogy az 1920-as évek vége felé egy új generáció lépett a színre, amely már elsajátította az állam nyelvét, tehát nem okozott gondot, hogy románul tanuljanak tovább a kolozsvári Ferdinánd király Tudományegyetemen vagy más felsőoktatási intézetben. Akik pedig közülük kiemelkedően tehetségeseknek bizonyultak, hogy ott helyben ajánlják őket, azok átjönnek Magyarországra. E célból hozták létre 1931-ben a budapesti internátus helyén a Külföldiek Kollégiumát (1935-től Külföldiek Otthona). Ez az intézmény a romániai egyetemeken végzettek számára

⁶ Siculus: A romániai magyar kisebbség kulturális helyzete. Debrecen, 1938. 19–20.

⁷ Bíró Sándor: Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok. 1867–1940. Csíkszereda, 2002. 329–331.

nyújtott- mai kifejezéssel élve – posztgraduális képzési lehetőséget. Ennek keretében az anyaországi kapcsolatépítést, kutatást, az orvosi szakvizsgák elvégzését támogatták. Az ösztöndíjasok között az 1930-as évekből olyan – később nagynevű tudósokként, művészekként ismertté váló – személyeket találunk, mint Szabó T. Attila nyelvész, Vita Sándor irodalomtörténész, Domokos Pál Péter és, Haáz Sándor etnográfusokat, Székely Zoltán régészt, (aki 1949. és 1989. között a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója volt), Szervatius Jenő szobrászművészt, Bíró Sándor és Pataki József történészeket, Venczel József szociológust, és Mikó Imre kisebbség-jogászt. Ezek az emberek aztán vissza is mentek Erdélybe és otthon gazdagították a magyar kultúrát. Tehát ez a támogatáspolitikája sikeres volt.

Ehhez kapcsolódva kidolgoztak egy „alternatív egyetemet” Kolozsváron. Ezt nem úgy kell elképzelni, mint napjainkban a Sapientia Egyetemet, mert ez egy hatóságilag elismert, engedéllyel működő intézmény, itt egy virtuális egyetemről volt szó, hiszen a román hatóságok nem engedélyeztek semmilyen magyar nyelvű felsőoktatási intézmény létrehozását. (Az 1920/21-es tanévben működött ugyan egy magyar nyelvű tanítóképző intézet Kolozsváron, de ezt az első tanév végén bezáratták a román hatóságok.)

A NIT támogatásával az 1928/29-es tanévtől, György Lajos – az erdélyi katolikus, református és unitárius egyház közös tanulmányi igazgatója, aki a kolozsvári egyházi kollégiumok lakóinak tanulmányi felügyeletét ellátta – külön ún. kisegítő szemináriumokat szervezett a magyar egyetemisták részére. Ezek hivatalos irányítójaként a Kolozsvári Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Tanulmányi Felügyelő Bizottságát nevezték meg. A magyar egyetemisták részére, az egyházi kollégiumokban heti rendszerességgel, 17 kurzust szerveztek. Francia, német, román, latin, görög nyelvorák mellett a kor legkiválóbb tudósai vettek részt ebben a képzésben. Elég itt csak megemlíteni Csúry Bálint nyelvész, Bíró Vencel történész, Kelemen Lajos művészettörténész, Balogh Arthur kisebbségjogász, vagy Xantus János földrajztudós nevét. A felsorolt előadók szakmai rangja garantálta a szemináriumok magas színvonalát. Ez a képzési rendszer a Katolikus Lyceum jól felszerelt könyvtárával (igazgatója György Lajos volt) kiegészülve 1940-ig mintegy alternatív egyetemenként működött. A harmincas évek Kolozsvárról induló ifjúsági mozgalmainak (Erdélyi Fiatalok, Hitel) meghatározó egyéniségei részt vettek a szemináriumok munkájában, és szakmai felkészülésükhöz nagyban hozzájárultak ezek a kurzusok.⁸

Visszatérve az iskolarendszer támogatására, a felekezeti iskolák támogatása mindig is kulcskérdés. Fontos megjegyezni, hogy ebben az időben felekezeti elfogultság, ahogy akkor mondták, „felekezetieskedés” nem volt. Volt egy Felekezetközi Tanács, amelybe a református, római katolikus és evangélikus, valamint az unitárius egyház képviseltette magát, ez osztotta el a Budapestről érkező összegeket, egyfajta fejkvóta alapján. Ez húsz éven keresztül jól működött, ez tette lehetővé a felekezeti iskolák működését. Meg kell jegyezni, hogy ez az összeg a magyarországi tanügyre fordított éves költségvetésnek csak néhány ezrelékét tette ki. Tehát ezt a magyarországi oktatás nem sínylette meg, hiszen nem volt nagy összeg, de a határon túli iskoláknak annál fontosabb volt.

⁸ Bővebben lásd Bárdi Nándor: A Keleti Akció – A romániai magyar intézmények anyaországi támogatása az 1920-as években. In: Magyarágkutatás 1995–96. Szerk. Diószegi László. Budapest, 1996. 159. (Ugyanő adja meg az évenként rendelkezésre álló, erdélyi célokra folyósított támogatási összegeket is.)

Nem csak az oktatási intézmények támogatása folyt ebben az időszakban, hanem művelődési intézmények, pl. magyar színházi társaságok is támogatást kaptak. Sokszor emlegetik, hogy a Janovics Jenő vezette kolozsvári magyar színházat Kemény János báró a saját vagyonából tartotta fenn. Ez részben igaz, de emellett magyarországi támogatást is kaptak. Ezen kívül több fontos folyóiratot támogattak, például a Pásztortűz című jeles irodalmi lapot, de rendszeres támogatást kapott a Jakabffy Elemér szerkesztette Magyar Kisebbség is.

Igen fontos támogatási terület a gazdasági szféra. Felismerték Budapesten, hogy az oktatás és kultúra támogatása kulcskérdés, de a kisebbségi társadalom gazdasági támogatása ugyancsak fontos feladat. Három területen volt jelentős segélyezés, a magyar szövetkezeti hálózat, itt két szövetkezeti központról lehet beszélni, a Gazdasági Szövetkezetek Központjáról, illetve az Erdélyi Hangyáról. Ez a két szövetkezeti hálózat a 30-as évek elején az úgynevezett konverziós törvénnyel került nagyon komoly bajba, amikor a budapesti támogatás mentette meg őket.

A második támogatott terület a kisgazda társadalom volt. Erre nem jutott annyi pénz, amennyi szükséges lett volna, az Erdélyi Gazdasági Egylet (későbbi nevén az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület) támogatásáról, illetve néhány pénzintézet támogatásáról volt szó. Meg kellett erősíteni például a Kolozsvári Hitelbankot, hiszen ez a pénzintézet volt az, amelyen keresztül a budapesti pénzek „átfolytak” a magyar területekre.

A támogatáspolitikát lezárva egy megjegyzést szeretnék tenni. Korrupció mindig volt és félő, hogy mindig is lesz. Ma is lehet hallani olyan botrányokról, hogy határon túli magyar szervezetek nem tudnak elszámolni bizonyos pénzekkel. Nyilván az 1920-as–1930-as években is előfordult efféle dolog. De a kevés, rendelkezésre álló forrás alapján számomra úgy tűnik, hogy meglehetősen ritkán fordult elő korrupciós ügy ezen a téren. Arról van szó, hogy kollégák, barátok ülték azokban a budapesti és kolozsvári grémiumokban, ahol a támogatási összegek elosztásáról, majd eljuttatásáról döntöttek. Személyesen ismerték egymást hosszú évek óta, sok esetben 1918 előtt egymás mellett ülték a budapesti parlamentben, és még működött egyfajta „úriember mentalitás”. Ha valakiről kiderült, hogy úgymond „lenyúlt” pénzeket, azzal többet nem fogott senki kezét.

* * *

Befejezésül röviden még arról szeretnék beszélni, hogy milyen határrevíziós elképzelések, tervek fogalmazódtak meg a két világháború között kormányzati és nemkormányzati szinteken Erdéllyel kapcsolatban. (Idő hiányában nem tudok kitérni a különböző kantonális és autonómia-tervekre.)

Elöljáróban egy tényt le kell szögezni. Az 1920–30-as években kéttípusú revíziós elgondolás létezett: az egyik az úgynevezett integrális revíziót,⁹ vagyis az úgynevezett Szent István-i Magyarország visszaállítását hangoztatta (természetesen Horvátország nélkül). Ennek hívei a különböző Trianon-ellenes, irredenta civil szervezetek voltak, kezdetben például a Területvédő Liga, a Magyar Nemzeti Szövetség, majd 1927-től a

⁹ Az integrális revízió érvrendszerét részletesebben Romsics Ignác ismertette Nemzeti traumánk: Trianon című írásában. Lásd tőle: Helyünk és sorsunk a Duna-medencében. Budapest, 1996. 327–344.

Magyar Revíziós Liga. A magyar közvélemény egy jelentős része (az etnikai, politikai és nagyhatalmi realitásokkal tisztában nem lévők) ugyancsak ezt támogatták. Némi iróniával ehhez hozzá lehet tenni: aki a szívére hallgatott, az az integrális revízió, aki pedig az eszére, az pedig a mérsékelt revízió híve volt.

Ami ez utóbbit illeti, ennek hívei (még ha más-más megfontolásból is) csupán a korlátozott mértékű, etnikai, vagy nyelvhatárok mentén megvalósítandó határrevíziót támogatták. (Ide tartoztak a különböző „kormánytényezők” vagy a népi mozgalom nagy része is.) Ezzel „csupán” az volt a gond, hogy a Felvidék és a Kárpátalja (valamint többé-kevésbé Délvidék) esetében meg lehetett rajzolni egy igazságosnak mondható etnikai alapú országhatárt, Erdély esetében azonban nem.

A magyar–román „határviszály” rendezésének ugyanis a 20. században is volt egy alapvető problémája: a Felvidékkel ellentétben nem létezett (nem létezik) olyan egyértelmű nyelvhatár, mely elválasztja az erdélyi magyarok és románok döntő többségét. Ha ránézünk Erdély etnikai térképére, akkor azt láthatjuk, hogy a nagy székelymagyar tömböt a mezősegi román „tenger” elválasztja a szilágysági–partiumi magyar tömbtől.

Emiatt azzal a dilemmával kellett szembenéznie a magyar–román kérdés szakértőinek, hogy amennyiben az etnikai elvet tartják inkább szem előtt (és a Székelyföldet Magyarország csatolják), valamit csinálni kell a már említett mezősegi román „tengerrel”. Ezért azt a megoldást találták ki, hogy egy úgynevezett etnikai folyosóval/korridorral (Marosvásárhely–Torda–Kalotaszeg–Bihar megye), kell összekötni a székely tömböt és a partiumi magyarságot. Azonban egy ilyen keskeny folyosó kialakítása számos problémát vet föl, elég csak közlekedési nehézségekre gondolnunk. Ezért néhány tervezetben szélesebb, úgynevezett bővített korridorral próbálták a kérdést megoldani. (Tulajdonképpen a második bécsi döntéssel meghúzott határ egy alaposan kibővített folyosónak felel meg.)

A másik megoldás az lehet, hogy elsősorban a gazdasági, közlekedési esetleg hadászati megfontolásokat tartjuk szem előtt. Ekkor pedig a történelmi Erdély határánál kellene meghúzni a határt, de ekkor a partiumi magyarsággal, és a bánsági szórványmagyarsággal együtt nagyszámú román lakosság kerülne magyar fennhatóság alá, a székely tömb pedig román uralom alatt maradna.

Ezzel a dilemmával senki nem tudott megbirkózni, sem a Horthy-korszakban, sem a második világháború utáni béke-előkészítés során.¹⁰ Mindazonáltal az megállapítható, hogy a két háború között Magyarországon, vagy külföldön, Romániában, vagy akár nyugaton készült tervezetek döntő hányada úgynevezett partiumos határváltoztatás volt, amikor is a Partium bizonyos hányadát vagy egészét Magyarországhoz csatolták volna. Mindazok, akik a partiumos határmódosítást részesítették előnyben, egyszerűen nem vettek tudomást a Székelyföldről, vagy úgy gondolták, hogy a Székelyföldnek román fennhatóság alatt kell maradnia, de autonómiát kell kapnia.

Mivel idő hiányában minden határmódosító tervezetet, javaslatot nem lehet ismertetni, ezért csak néhányat említek meg.

Az első – partiumos típusú – határmódosító javaslatot még gróf Bethlen István és gróf Csáky Imre dolgozták ki a francia diplomácia számára, a békediktátum alá-

¹⁰ Utóbbi idején készült határtervezetek egy részét közli Fülöp Mihály – Vincze Gábor: *Revízió, vagy autonómia? Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéről. 1945–1947.* Budapest, 1998.

írása előtt néhány hónappal. Jegyzékükben egyebek mellett a Szatmárnémeti–Zilah–Nagyvárad–Arad által határolt terület Magyarországnál történő meghagyását kérték, Erdély számára pedig autonómiát javasoltak. Ugyancsak a partiumos határrevíziót szorgalmazta 1934-ben az egyik külügyminisztériumi tisztviselő, Mengele Ferenc is, aki tervezetében alapvetően a történeti Erdély határán húzta meg az új magyar–román államhatárt, a Székelyföld kérdésével nem foglalkozott.¹¹

Meg kell azonban jegyeznem, hogy nem csak kormányzati szinten számoltak a realistább, mérsékelt revízióval. Például Kuncz Ödön, a Pázmány Péter Tudományegyetem egyik dékánja ugyancsak ezt javasolta.¹²

Paradox módon Teleki Pál, aki fontos tényező volt a bécsi döntések szakmai, diplomáciai meghozatalánál, alapvetően a történeti Magyarország, a Kárpát-medence egységének híve volt, főképpen történeti és földrajzi megfontolások alapján. A tisztán etnikai határok szerint meghúzott határok helyett szakemberként történeti és gazdaságföldrajzi szempontokkal kombinált, egy-egy régió életképességét biztosító beosztás híve volt. 1921-ben – nem közvetlenül revíziós tervként – a problémák kárpát-medencei megoldására javasolta a történeti Magyarország új közigazgatási beosztását, kantonális módon. A második bécsi döntést közvetlenül megelőző időben azonban az általa létrehozott Államtudományi Intézetben inkább a korridoros megoldást támogatták, vagyis a Székelyföldet egy folyosóval kötötte volna össze a partiumi magyar tömeggel. Ennek eredményeként a visszakerült területen a magyarok és románok aránya nagyjából megegyezett volna. Amikor azonban Berlin és Róma képviselői, Ribbentrop és Ciano 1940. augusztus 30-án nagyjából ezen elv alapján osztották ketté Erdélyt, túlságosan nem tudott örülni. Egyfelől azért, mert tudta/érezte, hogy a döntőbíráskodás árát meg kell majd fizetnünk. Másfelől korábban számtalanszor hangzottatta, hogy Erdélyt nem szabad ketté vágni, mert Erdély, illetve az egész Kárpát-medence egy szerves egység, és nem lenne szabad határokkal szétszabdalni. De tisztában volt az 1940-es realitásokkal is...

Köszönöm, hogy meghallgattak!

¹¹ Bárdi Nándor: Javaslatok, modellek az erdélyi kérdés kezelésére. Magyar Kisebbség, 2004. 1–2. sz. 350.

¹² Lásd Kuncz Ödön: A trianoni békeszerződés revíziójának szükségessége. Emlékirat Sir Robert Gower angol képviselőhöz. Budapest, 1934.

CHURCHILL, SZTÁLIN ÉS HORTHY¹

1944 őszén Románia, Finnország és Bulgária kilépett a német szövetségből, kapitulált a szövetséges nagyhatalmak előtt. Mihály király augusztus 23-án Ion Antonescu tábornok miniszterelnökké kinevezését követően szembefordította Romániát Németországgal és Magyarországgal. Proklamálta, hogy „a szövetséges hadseregekkel és az ő segítségükkel, a nemzet összes erőit mozgósítva, átlépjük az igazságtalan bécsi döntéssel ránk erőszakolt határokat, hogy fel szabadítsuk Erdély földjét az idegen megszállás alól.”² A szövetséges nagyhatalmakkal szeptember 12-én Moszkvában kötött román fegyverszünet 19. cikkelye nyitva hagyta Erdély kisebb része hovatartozását. Magyarország és Románia között kitört a háború, megindult Erdélyért a végső küzdelem. Finnország szeptember 19-én kapitulált, de megőrizte függetlenségét, a Szovjetunió nem szállta meg.³ A bolgár kormány Sztóicso Mosanovot Kairóba küldte, hogy az angol-amerikai szövetségeseiktől békét kérjen. Az 1944. szeptember 5-i hadüzenettel a Szovjetunió teljes joggal lépett a bolgár fegyverszüneti tárgyalásokba. Visinszkij szovjet külügyi népbiztos helyettes 1944. szeptember 22-én Moszkvában az angol nagykövetnek kifejezte kormánya tárgyalási készségét a balkáni hadműveleti övezetek elhatárolására, megerősítette: a maguk részéről tiszteletben tartják májusi megállapodásukat, miszerint „a szovjet kormány a román ügyekben, az angol kormány a görög ügyekben ragadja magához a kezdeményezést.”

Bulgária határai 1940–1944

- ¹ Az itt közölt tanulmány részlet „Egységes vagy megosztott Európa? Az Európai Tanácsadó Bizottság és a szövetséges nagyhatalmak tárgyalásai a fegyverszünetekről” című monográfiámból.
- ² Románia. Marele sacrificat al celui de al doilea război mondial. Documente. Szerk. Mocanu, Radu Marin. Arhivele Statului România. Bukarest, 1995. 249. A királyi proklamációt a kommunista Lucrețiu Pătrășcanu fogalmazta, a király bizalmasai, Ioan Mocșoni-Ștircea, Niculescu-Buzești módosításai. Lásd: Fülöp Mihály: A román kiugrás és a fegyverszünet. Századok füzetek, 2. Budapest, 2009. 63–98.
- ³ Fülöp Mihály: A finn kivétel. Különbéke vagy fegyverszünet? Múltunk, 2009. 2. sz. 34.

A Foreign Office 1944. májustól azt szorgalmazta, hogy mielőtt az angol és a szovjet hadsereg a Balkánon egymással szembekerülne, határolják el hadműveleti övezeteiket, nehogy „frontális összeütközésbe” kerüljenek. 1944. október közepén szállt partra az angol expedíciós hadtest Görögországban. A görög (trákiai) és a jugoszláv (macedón) területeket (lásd a térképet)⁴ 1941 tavasza óta birtokban tartó bolgár kormány és katonasága kiverésére addig nem állt rendelkezésre semmilyen szövetséges erő. Az angol külügyminisztérium kénytelen volt diplomáciai egyezkedésbe kezdeni. A Foreign Office azt találta a „lehető legjobb megoldásnak”, ha a Bulgária egészét 1944. szeptemberben „felszabadító” Szovjetunió kormánya „parancsolja ki... a bolgár hadsereget Görögországból!” Az angol diplomaták 1942-1943-tól „nagyhatalmi önkorlátozásra”⁵ próbálták rávenni nagy szövetségesüket, csakhogy 1944 kora ősziére a Szovjetunió birtokon belül került Romániában és Bulgáriában, ugyanakkor az angol katonák még meg sem jelentek Görögországban. Churchill és külügyminisztere Eden alkupozíciója Sztálinnal és Molotovval szemben 1944. szeptember-októberben rendkívül gyenge. Az angol hadsereg moszkvai tárgyalásai idején még meg sem szerezte a „befolyási övezetét”, így hát aligha lehetett bármin is „osztzkodni”, míg a Vörös Hadsereg Romániában és Bulgáriában a győztes jogán azt tehetett, amit akart. A Foreign Office diplomatái a hadműveleti térségek elhatárolására vonatkozó tárgyalások kezdeményezésével a gyakorlati megoldást keresték a Szovjetunió távoltartására Görögországtól. A két „öreg imperialista”,⁶ Sztálin és Churchill érdekszférákban, vagy befolyási övezetekben gondolkodott. A Gazda⁷ Edent 1941. decemberben, Moszkvában a Molotov–Ribbentrop paktum Hitler-ellenes változatának elfogadására próbálta rávenni és ehhez a felfogáshoz tért vissza, amikor 1944. szeptember 22-én akceptálta az angol javaslatot a balkáni hadműveleti övezetek elhatárolására. Nem lehetett ugyanis kizárni, hogy Nyugat-Trákiában és Kelet-Macedóniában, ahol hadseregeik először találkoztak, katonai incidensekre kerül sor közöttük. Churchill és Eden ezt mindenképpen el akarta kerülni. Angol-szovjet ütközés a Balkánon tudniillik jóval nagyobb méretű összecsapás árnyékát vetíthette előre – Németországban. Az angol vezérkari főnökség⁸ 1944. szeptember 27-én, egy hónappal a fegyverszünet megkötése előtt parancsot adott a szófiai Szövetséges Ellenőrző Bizottság angol katonai miszsiójának Bulgáriába küldésére.⁹ A bolgár „megszállók” a partraszállásnál az angol haditengerészet egyik felderítő csoportját (DANARM) Nyugat-Trákiában, Dedeagacs (Alexandropulosz) kikötőjénél elfogták, és katonai őrség alatt házi őrizetbe helyezték.¹⁰ Az incidens a háború során először hozta közel a szovjet–angol katonai konfliktus lehetőségét.

Guszev londoni szovjet nagykövet az Európai Tanácsadó Bizottság fórumán 1944.

⁴ A térkép Sebők László munkája.

⁵ Self-denying device

⁶ Vojtech Mastny kifejezése

⁷ Sztálint hívták így közeli elvtársai egymás között.

⁸ Chiefs of Staff C.O.S.

⁹ National Archives, Kew, United Kingdom, korábban Public Record Office Foreign Office FO 371.43614 British Mission to Bulgaria, 5–28. September 1944. C.O.S. No. 5436 to Allied Forces Head Quarter (AFHQ), Caserta.

¹⁰ Cabinet CAB 120/158-166 Operation Tolstoy-Bulgarian Armistice Suprem Allied Commander in Chief SACMED (Földközi tengeri Szövetséges főparancsnok) távirat a felderítő egység (DANARM) 1944. szeptember 18-i trákiai partraszállásról.

szeptember 12-én javasolta a bolgár és a magyar fegyverszüneti feltételek megvitatását. A magyar fegyverszünet kérdése a balkáni angol-szovjet hatalmi versenyfutás legélesebb szakaszában került a szövetséges tárgyalások napirendjére. Náday tábornok szeptember 23-án Horthy megbízásából a szövetségesek casertai főhadiszállására érkezett. Ezt követően terjesztette az angol és az amerikai képviselő a londoni Európai Tanácsadó Bizottság elé a Magyarországra vonatkozó fegyverszünet tervezetét. Horthy Miklós az előzetes fegyverszüneti feltételek elfogadását, kiugrási kísérletét az angol miniszterelnök moszkvai látogatásának idejére időzítette. Churchill és Eden százalékos” alkujának ¹¹ ezért egyetlen szálát fejtem fel, mégpedig a bolgár fegyverszünettel összefüggő tárgyalásokat, amelyek keretében szóba került a magyar kérdés.

A „SZÁZALÉKOS EGYEZMÉNY”

A Három Nagy, a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia egysége 1943-1944 fordulójára kovácsolódott össze. Churchill Moszkvába utazását, a kétoldalú angol-szovjet különtárgyalás kezdeményezését azzal indokolta – az elnökválasztás miatt a megbeszélésekről hiányzó – Rooseveltnak, hogy nem a háború általános menetéről, a jövő béke kérdéseiről döntenek, hanem Sztálinnal csupán a Szovjetunió Japán elleni hadba lépését és a szövetséges nézeteltérések középpontjába került lengyel kérdést vitatja meg. Az elnök október 4-én megerősítette a miniszterelnöknek, hogy az Egyesült Államok nagyhatalmi státusából fakad globális felelősségvállalása, és ezért nem kötelezheti el magát az angol-szovjet lengyel, vagy balkáni megállapodások ügyében, majd a Három Nagy következő konferenciáján hozzanak ezekről közös döntést. Roosevelt Harriman nagykövetet arra utasította, hogy megfigyelőként vegyen részt a megbeszélések egy részén, döntéshozatali jog nélkül. Az elnök, mielőtt az angol küldöttség Moszkvába érkezett, ezt Sztálin tudomására hozta. Churchill tárgyalási pozícióját Rooseveltnél tovább gyengítette.

A második világháború történetének angol-szovjet „balkáni érdekszféra felosztásaként”, „százalékos” alkuként elhíresült tárgyalásaira Moszkvában 1944. október 9-e és 18-a között került sor. Sztálin az első nap, hétfő késő éjszakáján, a nyitó beszélgetésen maliciózan rögtön megjegyezte: a Quebec-i amerikai-angol csúcstalálkozó után joggal tételezi, hogy „az angol miniszterelnök az elnökkel közösen kialakított álláspontját képviseli.” Churchill kényszeredetten cáfolta. A Faragho-misszió Moszkvába érkezéséről Churchill és Eden tudomást szereztek, a Kreml egyik szalonjában össze is futottak az ott várakozó magyar küldöttekkel. Váratlanul a bolgár fegyverszünet mellé a magyar megkötése is napirendre került. A brit „imperialista” a beszélgetésen

¹¹ CAB 120/158-166 Operation „Tolstoy”: conference between the Prime Minister and Marshal Stalin in Moscow, PREM 3-434/12, 8368, FO 371. 39255 Operation Tolstoy-Bulgarian Armistice, orosz jegyzőkönyvei: O. A. Rzsesevskii: ОПЕРАЦИЯ „ТОЛСТОЙ”. ВИЗИТ У. ЧЕРЧИЛЛИЯ В МОСКВУ В ОКТЯБРЕ 1944 г. Operacia „Tolstoi”. Vizit W. Churchillja v Moskvu v oktyabre 1944. g. Novaia i noveisaia istoria 2003. No. 10. 104–122. forrásközlései alapján az 1944 október 9-i tárgyalás, illetve. Staraja Plosad. Vestnik Archiva Prezidenta Rossijskoj Federacii, „Zanjatszja Podgotovkoj Buduscsevo Mira” (A jövő béke előkészítése. Dokumentumok.) 1995. Nr. 4. 114–157. az 1944. október 14-i, 17-i tárgyalások. Az irodalom legfontosabb tételeit lásd a forrásokról szóló fejezetben.

a Tengely-csatlós államokat a következőképpen osztályozta: „egyesek az oroszoknak, mások nekünk visszatartóak... Magyarország kérdése nagyon fontos. Remélem, a szovjet katonák hamarosan Budapesten lesznek.” Az angol miniszterelnök különösen Görögország iránt tanúsított érdeklődést. Remélte, ebben az országban Nagy-Britanniának döntő szava lesz, míg Románia sorsának rendezését teljes mértékben orosz ügynek tekintette. Megerősítette májusi Görögországra és Romániára vonatkozó megállapodásukat, ami szerinte az „általános békéhez vezet”. Sztálin élénken helyeselt, teljes mértékben egyetértett Churchill javaslatával. A szovjet diktátor szerint ugyanis Görögország a Nagy-Britannia szempontjából a létfontosságú kommunikációs vonalat biztosítja a Földközi-tenger keleti medencéjében. Az angol miniszterelnök a beszélgetés ezen a pontján mutatta meg Sztálinnak az elhíresült „százalékos táblázatát”. Churchill úgy vélte, ha diplomáciai nyelven fogalmazná meg a papír fecnire felírt számokat, az Európa befolyási övezetekre osztását jelentené. Egy ilyen javaslat bizonyosan komoly megrázkódtatást okozna Roosevelt elnöknek- fűzte hozzá.

Note written by S.A. during
conversations with Winston Churchill at the Kremlin 16.9.
1944. Attached is Under Secretary's translation. (See
p. 10, 11, 12. - The added table?)

Romania	Russia	90%
	the others	10%
Greece	G. Republic	90%
	the others	10%
Yugo. Slavia		50/50%
Hungary		50/50%
Bulgaria	Russia	75%
	the others	25%

Churchill miniszterelnök 1944. október 9-i „táblázata”¹²

¹² PREM 3-434/12, 8368. A feljegyzést oroszra lefordítva adta át a Kremlben Sztálinnak, aki egyetértése jeleként kék filctollával kipipálta. Szovjet szempontból nézve Románia esetében a szovjet részesedés 90%, Görögországban 10%, Jugoszláviában 50%, Magyarországon 50 %, Bulgáriában 75%.

A miniszterelnök „táblázatának” jelentését úgy magyarázta, hogy az a Szovjetunió és Nagy-Britannia közötti befolyás megosztását tartalmazza Romániára, Görögországra, Jugoszláviára és Bulgáriára.¹³ Sztálin rövest alkudozni kezdett: „a 25 %, amit Angliának szánunk Bulgáriában, nincs összhangban a táblázat többi számával”. A Gazda, ha török, ha szakad a bulgáriai szovjet befolyás 90%-ra emelése mellett kardoskodott. Churchill válaszul fölemlegette, hogy az első világháborúban a bolgárok gyalázatosan viselkedtek Nagy-Britanniával szemben, megtámadták Romániát, a második világháborúban pedig mérhetetlenül kegyetlenül bántak a délszlávokkal és a görögökkel. Ezek után nem megengedhető, hogy a bolgárok a győztesek asztalához üljenek. Sztálin rálicitált: „természetesen Bulgáriát meg kell büntetni”. Eden megragadta az alkalmat és közbevetette: „Romániában csak megfigyelők vagyunk, Bulgáriában többet szeretnénk.” Churchill nagyvonalúan az érdektelent játszotta: „fűtyülök Bulgáriára” – mondta megvetően. Azt állította, hogy a balkáni angol-szovjet befolyás megosztása meg fogja akadályozni, hogy a félszigeten, ideológiai alapon polgárháborúk törjenek ki: „a szövetséges nagyhatalmak nem engedhetik meg a balkániaknak, hogy háborúznak egymással. Ha az európai háborút győzedelmesen akarják befejezni, hatalmukkal és tekintélyükkel élve csírájában el kell fojtaniuk minden balkáni viszályt. A Három Nagy döntései kötelezőek a balkáni népekre nézve.” Churchill azt bizonygatta, hogy Nagy-Britannia nem ragaszkodik a jugoszláv, a görög, vagy az olasz királyhoz: a népek „a monarchia fennmaradásáról, vagy megszüntetéséről békeidőben rendezzenek népszavazást, szabadon döntsenek az államformáról”. Az angol–amerikai–francia csapatok Észak-Olaszországban átveszik a hatalmat. Churchill arra szólította fel a szovjet diktátort, hogy fékezze meg az olasz kommunistákat, ne okozzanak zűrzavart, mert lázadásuk a szövetséges katonákkal való összeütközésekhez vezetne. Az angol miniszterelnök bírálta Roosevelten engedékenységét az olaszokkal szemben, amit elnökválasztási kampányának tulajdonított, hiszen pl. New York államban sok olasz szavazója él. Sztálin emlékeztette Churchillt arra, hogy Olaszországban nem állomásoznak szovjet katonák, erő híján bajosan tudnának az olasz kommunistákra hatni, ellentétben Bulgáriával, ahol meg tudják mondani a kommunistáknak, mit tegyenek.¹⁴

Hétfőn este Moszkva egyik legfontosabb békecélja, a világóceánra és a meleg tengerekhez kijutás is szóba került. Churchill elhatárolta magát Disraeli és Curzon¹⁵ politikájától. Sztálin a „szovjetellenes” 1936-os montreux-i egyezmény felülvizsgálatát igényelte, mivel Törökország „torkon ragadhatja a Dardanellák, a szorosok elzárásával hajózásukat és kereskedelmüket”. Churchill úgy látta, hogy – a teheráni szövetséges felhívás ellenére – a törökök azért nem léptek oldalukon a háborúba, mert rettegtek a németektől. Sztálin megállapította, hogy Románia és Bulgária kapituláció-

¹³ Churchill az orosz jegyzőkönyv tanúsága szerint szóbeli expozéjában kihagyta a Magyarországra utalást, noha táblázatában 50%-ot tüntetett fel. Ez is azt mutatja, hogy a beszélgetésre a Foreign Office előkészítő iratai alapján készült fel, csupán a százalékos vázlata készülhetett október 9-én este nagy hirtelen, ahogy később említette: „az angol kormány és parlament jóváhagyás nélkül.”

¹⁴ O. A. Rzsesevskii: ОПЕРАЦИЯ „ТОЛСТОЙ”. ВИЗИТ У. ЧЕРЧИЛЛЯ В МОСКВУ В ОКТЯБРЕ 1944 г. Operacia „Tolstoi”. Vizit W. Churchillja v Moskvu v oktyabre 1944. g. Novaia i noveisaia istoria 2003. No. 10.

¹⁵ Disraeli az 1878-as berlini konferencián, Curzon az első világháború után akadályozta meg Oroszország illetve Szovjet-Oroszország kijutását a tengerekhez.

ójával a német veszély már megszűnt. Törökország ugyan „ki ellen összpontosított 26 hadosztályt Trákiában”¹⁶ – kérdezte gúnyosan. Az angol miniszterelnök Törökország ellenségének Bulgáriát tartotta. A bolgár hadsereg a németektől új, francia eredetű fegyverzetet kapott. Ennek tulajdonította a török hadsereg készülődését. A százalékos befolyás megosztását Sztálin és Churchill külügyminiszterekre bízta.

A BOLGÁR CSAPATVISSZAVONÁS ÉS HORTHY KIUGRÁSI KÍSÉRLETE

A külügyi népbiztos – Majszkij tolmácsolásával zajló – október 10-i, keddi tárgyalásán megpróbálta rögvést felvetni a magyarországi szovjet befolyás mértékét. Sztálin–Churchill 50 százalékával szemben 75% szovjet részesedés elérésére utasította. Molotov görcsösen ragaszkodott ahhoz, hogy a Gazda instrukcióit végrehajtsa: 75 %-ot kért a Szovjetuniónak Bulgáriában, Magyarországon, és Jugoszláviában egyaránt. A külügyi népbiztos hivatkozott a legfelsőbb főparancsnok, Sztálin érvelésére, miszerint a Vörös Hadsereg katonái Magyarországon súlyos veszteségeket szenvedtek, aligha értenék meg, ha a harcokban részt sem vevő szövetségesei egyenlő részt kérnének a magyar fegyverszünet ellenőrzésében. Molotov bejelentette, hogy a Szovjetuniónak nincsenek területi követelései Magyarországgal szemben. Elsősorban abban érdekelt, hogy Magyarország, mint „szomszédos ország soha többé ne álljon az agresszor oldalára.”

Eden félresöpörte a magyar kérdést. Azonnal a Nagy-Britanniát egyedül érdeklő bolgár fegyverszünetre terelte a szót. Kormánya nevében elégedetlenségét fejezte ki a szovjet politikával kapcsolatban, mivel az egész Balkánon kész tények (fait accompli) elé állítják őket. Az egyik ilyen sérelem azzal érte Nagy-Britanniát, hogy Tito, akit a Royal Air Force és a Royal Navy mentett Vis szigetére, megkérdezésük nélkül titokban Moszkvába utazott. A partizánvezér küldöttségük érkezésének napján az angolok számára elfogadhatatlan egyezményt kötött a legyőzött Bulgáriával a bolgár csapatok a szövetséges Jugoszlávia területén való mozgásáról és harci tevékenységéről. Eden felrótta a bolgár kormánynak, hogy úgy bánt az angolokkal, mintha ők megnyerték, Nagy-Britannia pedig elvesztette volna a háborút. Az angol tiszteket a bolgár hatóságok parancsára Észak-Görögországban házi őrizetbe vették.¹⁷ Eden követelte Molotovtól: a szófiai szovjet marsall¹⁸ parancsolja meg a bolgároknak, hogy míg vissza nem vonják csapataikat Görögországból, kellő tisztelettel bánjanak az angol tisztekkel, a következő partraszállásnál nem szeretné tiszteit börtönben viszont látni.¹⁹ Molotov Sztálin instrukciói nélkül nem volt hajlandó eljárni az ügyben. Arra hivatkozott, hogy az incidens görög területen történt, ahol a szovjet kormány nem avatkozhat be. A szovjet külügyi népbiztos viszont elismerte: addig nem köthetnek

¹⁶ Törökország Isztanbultól északra található, európai részén. Lásd a térképet.

¹⁷ Az említett DANARM incidens

¹⁸ Tolbuhin. Eden emlékirataiban ezt írja: „Ez volt az igazi harc, és ebben nem engedhettem” (this was the real battle and I could not and would not give way.) Anthony Eden: The memoirs of Anthony Eden, Earl of Avon. 2. The Reckoning. Houghton Mifflin Company, Boston, 1965. 481.

¹⁹ Az angol vezérkar (C.O.S.) 1944. szeptember 18-án, a DANARM felderítő egység elfogásának napján értesítette partraszállási terveiről a Vörös Hadsereg vezérkarát.

fegyverszünetet Bulgáriával, amíg a szövetséges államok területéről csapatait vissza nem vonja. Molotov képmutató módon kijelentette: „Bulgáriát a Szovjetuniónak és a szövetségeseknek okozott károkért, a háború alatt elkövetett bűneiért felelősségre fogják vonni. Móresre tanítják a bolgárokat, nehogy azt higgyék, ők győztek. A szövetségesek a győztesek”.²⁰

A két külügyminiszter között éles vita bontakozott ki arról, hol és ki állítsa össze a bolgár fegyverszünetet? Eden az 1943 végén az európai fegyverszünetek kidolgozására létrehozott londoni Európai Tanácsadó Bizottságot részesítette előnyben, mert így látta biztosítotttnak John Winant amerikai nagykövet részvételét. Molotov a „moszkvai bizottságot”, vagyis valójában magát ajánlotta. A külügyi népbiztos Harriman amerikai és Clark-Kerr angol nagykövet „moszkvai bizottságban szerzett felbecsülhetetlen tapasztalatára” hivatkozott, akik 1944. szeptemberben egyszerűen rábólintottak a román és a finn fegyverszünet valamennyi, Molotov által támasztott feltételére. Eden a bolgár fegyverszüneti tárgyalások Londonból Moszkvába helyezésébe csak akkor egyezett volna bele, ha – az amerikaiakkal²¹ együtt- egyenlő részt kapnának a szófiai Szövetséges Ellenőrző Bizottságban a Németországgal folytatott háború befejezése utáni időszakban. Molotov Olaszország és Románia példáját hozta fel: Rómában az angolok, Bukarestben a szovjetek irányították a Szövetséges Ellenőrző Bizottságot, egyetlen felelőse volt a fegyverszünet ellenőrzésének. „A gyakorlat megmutatta, ez az eljárás megfelelő. Amennyiben Bulgáriában három felelőse lesz az ellenőrzésnek, ahogy azt az amerikaiak szeretnék, az csak zűrzavart és egymás közötti súrlódásokat okozna a szövetségesek között”- emlékeztetett Molotov arra az érvelésre, amit 1943-1944 fordulóján, az olaszországi fegyverszünet ellenőrzésében való teljes jogú szovjet részvétel ellen hoztak fel szövetségesei. Eden Németországra hivatkozott, ahol a Három Nagy egyenlő mértékben tervezte részvételét a kapituláció ellenőrzésében. Arra is emlékeztette Molotovot, hogy Romániában Nagy-Britannia egyszerű megfigyelő szerepet játszott. Bulgáriában ennél többet akartak. Az angol külügyminiszter ugyanakkor- a Vörös Hadsereg és a szovjet katonai kormányzat bulgáriai jelenléte okán- beletörődött abba, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottságban szovjet főtiszt elnököljön. A külügyi népbiztos gúnyosan megjegyezte, hogy szovjet elnöklés 100%-ot jelent, ő ennél kevesebbet, 90 %-részesedést kért. Molotov kifejtette, hogy az Európai Tanácsadó Bizottság londoni fórumán 1944. szeptember 12-én megállapodtak abban, hogy Németországot angol, amerikai és szovjet megszállási övezetre osztják, Bulgária esetében szó sem lehet erről. Ha Bulgáriát hármass ellenőrzés alá helyeznék, az angolok és az amerikaiak részesedése 33% lenne, a szovjet- a SzEB elnökség miatt- 34%-ra rúgna. Molotov tolmácsolta Edennek Sztálin óhaját, miszerint ha Bulgáriában angol részről elismernék 90% -os befolyásukat, minden további kérdésben könnyen egyetértésre fognak jutni. Felajánlotta, hogy Tolbukhin marsall, mint a Fekete-tengeri, és Wilson tábornok, a Földközi-tengeri térség főparancsnoka írja alá a bolgár fegyverszünetet, feltételeit Londonban, az Európai Tanácsadó Bizottság fórumán vitassák meg. Ezzel elismernék, hogy Nagy-Britannia három éve visel hadat Bulgária ellen, a

²⁰ Uo.

²¹ Philip E. Mosely amerikai diplomata kompromisszumos javaslatként terjesztette elő az Európai Tanácsadó Bizottság 1944. szeptember 25-i ülésén. National Archives and Record Administration, College Park, Maryland. NARA RG 43. Records of the European Advisory Commission and of Philip E. Mosely US Political Advisor thereto

Szovjetunió viszont Fekete-tengeri hatalom. Molotov kinyilvánította a Szovjetunió érdektelenségét a görög ügyekben, cserében azt várta, hogy Nagy-Britannia érdektelenséget tanúsítson a Fekete-tenger térségében és Bulgária esetében. Eden úgy vélte, a Fekete-tenger nem más, mint egy „szovjet tavacska”, a bolgár ügyekben pedig Nagy-Britannia „alig érdekelt.” Az angol külügyminiszter párhuzamot vont a bolgár és a román helyzet között: a fegyverszünet ellenőrzésben, Romániában a szovjetek által angoloknak felajánlott befolyás, vagyis a 10%, a gyakorlatban semmivel egyenlőnek bizonyult. Eden nem akarta a bolgár tárgyalásokat elhúzni, azonnali cselekvést sürgett. A két külügyminiszter egyedül abban értett egyet, hogy Jugoszláviában befolyásuk hasonló léptékű.²²

A tárgyalásaik másnapján, október 11-én, szerdán Molotov elfogadta Bulgáriára és Magyarországra a Szövetséges Ellenőrző Bizottság amerikai formuláját (ezt 80 % befolyásként értelmezte). A háború idején a SzEB „szovjet” bizottságként működött, az ellenségeskedések befejezésével eszerint „szövetségessé”, vagyis szovjet- angol-amerikaivá alakult volna. A fegyverszünet megkötésének előfeltételeként elrendelték a megszállt területek kiürítését. Tolbuhin marsall megparancsolta a bolgár kormánynak csapatai visszavonását Görögországból és Jugoszláviából. Ezzel a legfontosabb angol követelésnek tettek eleget. Amikor Harriman amerikai nagykövet a Kremlben a külügyminiszteri megbeszélések ezen a pontján a tárgyalóterembe lépett, az elégedettségtől sugárzó Edennel találkozott. A csapatok visszavonásával a szovjet befolyást visszaszorították a bolgár határok mögé a Földközi-tenger keleti medencéjéből, az Égei-tenger mellékéről, a Dardanellák közeléből!

Eden –ahogy egy évvel korábban Moszkvában, az Európai Tanácsadó Bizottság megalapításánál- úgy érezte, hogy diplomáciai győzelmet aratott. A szovjetek parancsolták ki a bolgár csapatokat Trákiából; a háború befejeztével a Szövetséges Ellenőrző Bizottság egyenjogú tagokkal fog működni; a fegyverszünetet aláírja Wilson tábornok is, a Földközi-tengeri szövetséges főparancsnok nevében; a tárgyalásokat Londonban, az Európai Tanácsadó Bizottság fórumán fejezik be, az amerikai képviselővel együtt véglegesítik, mi több, a londoni bizottság közös, európai békét tervező munkájának élénkítésére is ígéretet kapott. Az angol külügyminiszter „több angol befolyást akart” és kapott (20%) Bulgária esetében, mint a román fegyverszünet ellenőrzésében (10%). Az engedmény értékét növelte, hogy eredetileg maga Sztálin jelentette be 90%-os bolgár érdekeltségüket. Eden évtizedekkel később úgy emlékezett erre vissza, hogy „elértük azt, amit akartunk, szinte minden pontban” (we obtained what we wanted on almost all points), vagyis „céljaik 90 % -át”.²³ Az angol külügyminiszter nem szerette a „számháborút”. Molotov ugyanakkor szívósan érvelt a Gazda 90 %-os bulgáriai, 75%-os magyarországi szovjet befolyási célja mellett. A szovjet kormány az angol-szovjet alku következtében szabad kezet kapott Romániában, a háború alatt Bulgáriában és Magyarországon is. Románia és Görögország sorsát egymáshoz kapcsolták. Sztálin ezt úgy értelmezte, hogy amit Nagy-Britannia megtesz Athénban (a görög kommunista felkelés leverése), a Szovjetunió megteheti Bukarestben (Groza hatalomra juttatása). Budapesten és Szófiában a háború után elvileg a szovjetekkel egyenjogúan szólhattak be az ügyekbe az amerikai és az angol katonai misszió tagjai. A Jugoszláviában az

²² PREM 3-434/12, 8368.

²³ Anthony Eden: The memoirs of Anthony Eden, Earl of Avon. 2. The Reckoning. Houghton Mifflin Company, Boston, 1965. 481-487.

egyenlő részesedést az jelképezte, hogy Tito tárgyalni hívta Subasicot. A jaltai találkozó idejére már a (kérszéletűnek bizonyuló) egyezséget is aláírta vele.

Harriman megjelenése háromoldalúvá bővítette a külügyminiszterek tanácskozáását. Molotov átadta Edennek és az amerikai nagykövetnek Horthy táviratát. A szovjet külügyi népbiztos bejelentette: a magyar fegyverszüneti delegáció aznap, október 11-én, szerdán hajnalban aláírta a – bolgárral²⁴ azonos szövegű – előzetes fegyverszüneti feltételeket: „Magyarország köteles kiűriteni minden csehszlovák, jugoszláv és román területet, amelyeket az 1937. december 31-i állapot óta szerzett és birtokában tart, köteles visszavonni az összes magyar csapatokat és köztisztviselőket. A kiűritésnek 10 napon belül meg kell történnie. Kezdő időpontnak az a nap számít, amikor a magyar kormány megkapta a nyilatkozatot. A kiűrités megfigyelésére és ellenőrzésére a három szövetséges kormány szövetségközi bizottságot küld orosz elnöklet alatt. Magyarország kötelezi magát, hogy azonnal megüzeni Németországnak a háborút, a szovjet kormány pedig kijelenti, hogy ehhez csapataival kész segítséget nyújtani.”²⁵ Molotov Horthy kérését tolmácsolta, hagyjanak időt a magyar kormánynak csapataik Budapestre rendelésére, mert a németek zsidó pogrommal fenyegetnek. A külügyi népbiztos elmondta, hogy a Faragho-misszió Budapestről távozásának pillanatában 4-5 ezer Gestapós, két német hadosztály és Volksdeutsche (népi német) egységek állomásoztak a fővárosban. Molotov csodálkozásának adott hangot: „a magyar hatóságok még arra is képtelenek, hogy megakadályozzák a pogromot?” A szovjet kormány nevében biztosította a magyar küldöttséget, hogy kész lépéseket tenni a tömegmészárlás megelőzésére. „A szovjet kormány ezért hajlandó teljesíteni a magyar kívánságokat, utasítani a szovjet főparancsnokságot: a magyar főparancsnoksággal egyezzen meg a magyar csapatok harcvonalból kivonásáról, mialatt a Vörös Hadsereg leállítja előrenyomulását.” A szovjet kormány, amennyiben a „moszkvai bizottságnak” (Molotov, Harriman, Clark-Kerr) nincs ellene kifogása, a szövetségesek közötti fegyverszüneti tárgyalásokat rögvest, vagyis másnap, október 12-én, csütörtökön el szeretné kezdeni. A Magyarországra vonatkozó szovjet fegyverszüneti javaslat alapjaként a román fegyverszüneti egyezmény szövegét vették. Molotov kérte az amerikai nagykövetet, tüstént értesítse kormányát a tárgyalások megkezdéséről. Harriman megdöbbenésében elsőre nem is fogta fel, miről is van szó? Molotov lassan, tagoltan megismételte: szövetségei egyetértése esetén a szovjet kormány helyt adna Horthy kérésének, hogy a Vörös Hadsereg előrenyomulását állítsák le. Horthy a választ aznapra, vagyis október 11-ére, szerdára kérte. Molotov újra megkérdezte Harrimant, megnyithatják-e a szövetségesek közötti, Magyarországgal kötendő fegyverszüneti egyezményről a tárgyalásokat? A külügyi népbiztos másnap, október 12-re, csütörtökre indítványozta a fegyverszüneti tárgyalásokat, ugyanis szövetséges közti, szovjet- angol-amerikai bizottságot kül-

²⁴ Molotov 1944. október 6-án, az angol küldöttség Moszkvába érkezése előtt közölte a két szövetséges nagykövettel, hogy szovjet szempontból a bolgár fegyverszünet kidolgozása prioritást élvez. Lásd: Iratok a magyar-szovjet kapcsolatok történetéhez 1944. október–1948. június. Dokumentumok. Szerkesztette: Vida István, bevezetőt írta: Baráth Magdolna. Budapest. 2005. 32. Visinszkij 1944. október 2-án kérte Clark-Kerr angol nagykövettől, hogy a magyar tárgyalást helyezték át a „moszkvai” bizottsághoz. CAB 122 Armistice terms: Italy, Germany, Finland, Roumania, Bulgaria, Hungary

²⁵ Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája 1919–1945. Budapest, 1988. 437–439.

denének Magyarországra. Ez nem annyira a kormányok, mint a nagykövetek ügye.²⁶ Eden közbevetette, hogy a Vörös Hadsereg támadásának megállítását alapvetően a szovjet főparancsnokságnak kell eldöntenie. Az angol kormány részéről egyetértett vele. Harriman felocsúdva meglepetéséből, szintén úgy vélekedett, az Egyesült Államok kormánya nem fog akadékoskodni. Eden nem akart belebonyolódni a magyar kérdés taglalásába. Sürgősen visszaterelte a szót a bolgár előzetes fegyverszüneti feltételek teljesítésére és a szövetséges misszió azonnali Szófiába küldésére.

A külügyminiszterek, éppen úgy, mint előző év októberi, moszkvai találkozójukon, a nagy sietségben most sem tisztáztak megnyugtató módon egyetlen egy kérdést sem. A magyar fegyverszüneti küldöttség küldetése, Faragho október 14-i, szombati tiltakozása a Maniu gárdák észak-erdélyi atrocitásai miatt mégis kézzel fogható eredménnyel járt. A szovjet katonai hatóságok 16-án, hétfőn reggel utasították ki Kolozsvárról a román katonai és közigazgatási hatóságokat, nyilván abban a reményben, hogy hozzájárulnak a magyar kiugrás sikeréhez.²⁷ A State Department balkáni szakértője hónapokkal előbb megjósolta a román fegyveres erők magatartását a magyar lakossággal szemben.²⁸ Az angol külügyminiszter úgy tartotta, hogy Magyarországon a Szovjetunió a „döntő szó”. A magyar fegyverszüneti egyezmény kidolgozásában Moszkva vette át a kezdeményezést.

A magyar kérdés Churchill elutazása előtt, október 17-én, kedden késő este, a szovjet-angol megbeszélések befejezésekor újra terítékre került. Az angol miniszterelnök elővette kedvenc témáját és egyenesen megkérdezte Sztálintól: „illeszkedne az orosz elképzelésekbe, ha Lengyelországot, Csehszlovákiát, Magyarországot és Ausztriát egy államcsoportban egyesítenék?” A Köztes Európa országai amúgy, 10-15 valutára széttagolva, vámhatárokkal szétszabdalva nyilvánvalóan életképtelennek bizonyulnak. Nincs más út, mint az európai államok gazdasági egyesítése vámunió formájában. Sztálin kétségbe vonta az egyesítés lehetőségét, mert a háborút követő három-négy évben Magyarország, Csehszlovákia és Lengyelország bizonyosan a túlfűtött nacionalizmus gőzében fog élni. A kisállamok leghőbb kívánsága saját nemzeti életük berendezése lesz. Nemzeti jogaik csorbítását látnák, hevesen szembeszegülnének minden olyan törekvéssel, amely más országokkal egyesülésre készítené őket, aligha egyeznének bele önszántukból a vámuniós elképzelésekbe. A háború befejezését követően az első években a teljes nemzeti élet akadály nélküli kiteljesítésének óhaja fog felülkerekedni. Hitler rendszere szabadtotta el a nemzeti érzelmeket. Jugoszlávia erre a legjobb példa: horvátok, ezen felül a montenegróiak, a szlovének, a szerbek, a kisebb nemzetiségek mind saját önállóságuk elismerését követelik. Az első világháború eredménye az lett, hogy gyenge, nyomorult kis államokat hoztak létre, amik aztán csődbe is jutottak, mert létrehozásuk megalapozatlan volt. Most nem kellene a másik végletbe esni, a kis népeket egymással egyesülésre készíteni. Nehéz elképzelni, hogy a csehek és a magya-

²⁶ Molotov arra utalt, hogy a moszkvai szövetséges nagykövetek már vele együtt részt vettek a román és a finn fegyverszüneti tárgyalásokon

²⁷ In Semenova, L.E: *Materiali dvustoronnej kommissii istorikov Rossii i Rumunii*. (A 10. Szovjet román történész vegyes bizottság 2005. október), Moszkva 2007: Pokivailova, Tatjana: *Transilvanskij vopros ha zaversajuscsem etape Vtoroj mirovoj vojni*. 94–95. Faragho október 14-i és 23-i szóbeli jegyzéke Kuznyecov vezérőrnagynak.

²⁸ Cloyce Kenneth Huston 1944. április i feljegyzését idézem A román kiugrás és a fegyverszünet című írásomban. Századok füzetek, 2. Budapest, 2009. 78–79.

rok, mi több a csehek és a lengyelek, közös nyelvet találjanak. Sztálin ezért óvakodott attól, hogy az államok egyesülését egyáltalán szóba hozzák, ámbátor teljesen kizárni ezt az eszmét a jövőre nézve nem lehet. Eden emlékirataiban utólag is berzenkedett a szovjet diktátor borúlátó víziója ellen: „a lengyelek, a csehek, a magyarok összefogását akadályozó nacionalizmusra hivatkozás csupán ürügy a részéről”²⁹ 1944. október 17-én este, a Kremlben, viszont nem mert szembeszállni a Köztes Európa megosztottságát, a *divide et impera* elvének alkalmazását igazoló sztálini fejtegetésekkel.

Az angol miniszterelnök érdeklődésére Sztálin elmondta, hogy Horthyt a németek letartóztatták, ³⁰ majd hirtelen meglepő javaslattal fordult hozzá: „Úgy hallotta, Churchill magasnak találja a 400 millió \$ jóvátételt, amit Magyarországnak meg kell fizetnie? Megkérdezné, el tudná fogadni 300 millió \$ összeget, amiből Szovjetuniót 200 millió, 100 millió a többi, magyar agressziót elszenvedett szövetségest illetné?” Churchill és Eden nem ellenkeztek, de beleegyezésüket – a jóvátételt határozottan ellenző-amerikaiak állásfoglalásától tették függővé.³¹ A moszkvai tárgyalások ezzel a méla akkorddal zárultak.

A BALKÁNI ÉRDEKSZFÉRA-MEGOSZTÁS KÖVETKEZMÉNYEI

Churchill és Eden Moszkvából fellelkesülve tértek vissza Londonba. A Foreign Office igazolva látta politikáját. Eden titkára, Pierson Dixon az általános vélekedést fogalmazta meg naplójában: „a szovjet-angol jó viszony könnyebbé teheti a megoldatlan kérdések kezelését.”³² Október 27-ről 28-ra virradó éjszaka a Kremlben, Tolbukhin marsall a szovjet és Gammell brit tábornok a Földközi-tengeri szövetséges főparancsnokság nevében aláírta a bolgár fegyverszünetet.³³ Grigore Niculescu-Buzești román külügyminiszter, két nappal Churchill elutazása után, 1944. október 20-án Vinogradov, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet alelnöke panaszlistáját kapta meg a fegyverszünet „szabotálásáról”. A tábornok azt vetette a román kormány szemére, hogy nem hajtotta végre a szovjet területen atrocitásokat elkövető háborús bűnösök letartóztatását. A hadsereg szovjetek által megvádolt vezetői a Magyarországon harcoló egységeket irányították. Vinogradov a román jóvátételi szállítások elmaradását is kifogásolta. A szovjet tábornok november 2-án követelte a német és magyar állampolgárok internálását és vagyonuk zár alá helyezését. Válaszul a fegyverszünet végrehajtásáért felelős bizottság román elnöke, Ion Christu, testülete valamennyi tagjával egyetemben lemondott tisztségéről. Helyét, Nicolae Titulescu egyik munkatársa, Savel Rădulescu vette át. A kormányt átszervez-

²⁹ Anthony Eden i. m. 488.

³⁰ Sztálin úgy vélte, Horthy Szálasi kinevezésével politikai öngyilkosságot követett el (он политически растерял себя). Lásd: Korom Mihály: Magyarország ideiglenes nemzeti kormánya és a fegyverszünet (1944–1945). Budapest, 1981. 326.

³¹ Staraja Plosad. Vestnik Archiva Prezidenta Rossijskoj Federacii, „Zanjatszja Podgotovkoj Buduscsevo Mira” (A jövő béke előkészítése. Dokumentumok.) Moszkva, 1995. 4. 150–151.

Anthony Eden: The memoirs of Anthony Eden, Earl of Avon. 2. The Reckoning. Houghton Mifflin Company, Boston, 1965. 486–487.

³² The Foreign Office and the Kremlin. British Documents on Angol-Soviet Relations 1941–1945. Szerk. és bev. tan. Graham Ross, Cambridge, 1984. 47.

³³ NARA RG 59, 740.00119 E.W./10-2844

ték. Grigore Niculescu-Buzești külügyminiszter, az augusztus 23-i fordulat egyik kulcsfigurája helyére Constantin Vișoianu került. Ekkor lépett be a kormányba miniszterelnök helyettesként Petru Groza, és közlekedési miniszterként Gheorghe Gheorgiu-Dej. A Szovjetunió Romániát kelet-európai politikája kísérleti terepévé változtatta. A Vörös Hadsereggel szemben a román alkotmányos monarchia és a történelmi pártok védtelenül magukra maradtak. London nem győzte a nyugatbarát román politikusokat Moszkvával szemben mérsékletre inteni. Az angol diplomácia megpróbálta lojálisan teljesíteni a „százalékos” egyezséget, nem intrikált a román politikusokkal a Szovjetunió ellen. Az amerikai katonai misszió csak 1944. november utolsó hetében jelent meg Bukarestben. Sztálin Visinszkij külügyi népbiztos helyett november 7-én Bukarestbe küldte, hogy szerezzen érvényt az angol-szovjet „százalékos” egyezménynek. A megszállt-felszabadított területek katonai közigazgatása bizonyult annak az emeltyűnek, amivel a román politikai rendszert a sarkából kifordította. Vinogradov tábornok Malinovskij marsall nevében 1944. november 12-én nyújtotta át az ultimátumát Constantin Sănătescu tábornoknak, Petru Grozának és Constantin Vișoianunak. 48 órát adott a román katonai és polgári közigazgatási szerveknek, hogy Észak-Erdély területét kiürítsék. Követelte a Maniu-gárdák és az önkéntes ezredek feloszlását, az irreguláris csapatok egyik parancsnokának, Olteanunak, haditörvényszék elé állítását.

Visinszkij 1944. december 6-án lemondatta a második Sănătescu kormányt is. Hejlyét Rădescu tábornok vette át. Visinszkij „három látogatása” (1944. november-december, 1945. február-március, 1946. január) a kormányváltozások kiprovokálásával Romániát teljes mértékben Sztálin akaratának vetette alá. Az első alkalommal viszonylag „mérsékelt” lépett fel-állapította meg Le Rougetel angol politikai képviselő.³⁴ Az új kormány átszervezte a román fegyverszüneti bizottságot, aláírta a fegyverszünet 11-ik, jóvátételi cikkelyének végrehajtásáról kötött egyezményt, és ezzel néhány hétre elérte a szovjet-román viszonyban beálló válság csillapítását. Románia 1945. januárban visszakapta Moldávia polgári közigazgatásának jogát. Visinszkij engedni akart Észak-Erdély közigazgatásának kérdésében is, ámde Sztálinnak ezzel a területtel más tervei voltak. A szovjet vezérkar visszautasította a polgári közigazgatás visszaadását, mert – Styemenko tábornok³⁵ szerint – a román csapatok „rosszul harcoltak” Magyarországon. Még kevésbé lesznek motiváltak, ha legfőbb céljukat, Erdély megszerzését elérték-írta a legfelsőbb főparancsnoknak. A külügyi népbiztosság ideiglenes kormányzat, a magyar és román kommunistákból álló Észak-Erdélyi Végrehajtó Bizottság bevezetését javasolta.³⁶ Sztálin 1945. január 4-én Moszkva melletti dácájában fogadta a román kommunista vezetőket. Baloldali, népfront kormány megalakítása esetén kilátásba helyezte, hogy a Szovjetunió visszaadja Romániának a polgári közigazgatást Észak-Erdélyben.³⁷

³⁴ FO 371.43636 Arrangement with USSR regarding spheres of activity in Greece and Roumania respectively, FO 371. 43646-7 Soviet policy in the Balkans, FO 371 44033-4 Allied Control Commission for Roumania FO 371. 48219, British policy towards Bulgaria, Roumania and other liberated countries policy towards ex-Satellites

³⁵ Styemenko, Sz. M.: A vezérkar a háború éveiben. Budapest, 1973.

³⁶ Tofik I. Islamov – Tatjana A. Pokivailova: Transylvanskij vopros vengero-ruminskij territorialnij spor i SSSR 1940-1946. Dokumenti. Moszkva, 2000. 286-287. Lavrentyev 1944. december 31-i feljegyzése Visinszkijnek.

³⁷ Lásd: Vasfüggöny Keleten. Iratok a magyar-román kapcsolatokról (1948-1955). Válogatta, sajtó alá rendezte, szerkesztette, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Fülöp Mihály, Vincze Gábor, Debrecen, 2007. 8.

A szovjet tervek Bukarestben és Budapesten egyaránt a régi rend megdöntését, új kormányzat létrehozását (создание новой власти) irányozták elő. Mihály király augusztus 23-i fordulatával ellenben a régi rendet mentette át – egy időre – és ezzel felborította a szovjet terveket. Churchill és Eden a „százalékos egyezményvel” szabad kezet adtak a szovjeteknek a román monarchiával és a történelmi pártokkal szemben. Az Egyesült Államok kormánya a háború utolsó szakaszában továbbra is teljes érdektelenséget tanúsított a balkáni ügyek iránt. Sztálin tudhatott arról, hogy Roosevelt már 1944. szeptemberben beletörődött a kialakult helyzetbe: „a szovjetek a saját hadműveleti zónájukban azt tehetnek, amit akarnak”.³⁸ Semmi sem tarthatta többé vissza attól, hogy Észak-Erdély közigazgatásának, vagyis a terület hovatartozásának kérdését felhasználva fellépjen a román monarchia ellen. Visinszkij első látogatása az olasz precedens alkalmazását célozta Romániára. A szovjet külügyi népbiztos helyettes elhíresült második látogatását, 1945. március 6-án a Groza-kormány Mihály királyra oktrojálását a moszkvai „százalékos” megállapodás (arrangement) tette lehetővé. Scobbie skót tábornok expedíciós hadteste 1944. december elején leverte az athéni kommunista felkelést. Sztálin feljogosítva érezte magát, hogy a saját befolyási övezetében, a román fővárosban, véget vessen a régi rendszernek.

Sztálin úgy vélte, Horthy Szálasi kinevezésével politikai öngyilkosságot követett el (он политически растерял себя).³⁹ A szövetségesek szempontjából Horthy kiugrási kísérletének bukásával Magyarország, mint tényező egyszer s mindenkorra megszűnt, nem kellett többé tekintettel lenni rá. A kialakult hatalmi űrben, Moszkvában Sztálin teremtette meg „a hatalom forrását”⁴⁰ a magyar kommunisták és Horthy tábornokainak részvételével, majd Debrecenbe küldte őket. A szovjet diktátor ezért érezte úgy, „Magyarországon azt tehet, amit akar.”⁴¹ A kormány, amit létrehozott, hadat üzent Németországnak, fegyverszünetet kért a Szovjetuniótól, és Moszkvában aláírta azt. Sztálin világosan megmondta a kormány megalakításában részt vevő Rákosi Mátyásnak, Gerő Ernőnek és Nagy Imrének, amikor Moszkvában, 1944. december elején Miklós Béla, Vörös János és Faragho kormányba vonásáról beszélgettek: „Meg kell őket hívni és mindent egyenesen elmondani nekik. Legjobb politika az egyenes politika. Meg kell mondani nekik, hogy a határok a régiek⁴² lesznek. Meg kell mondani, hogy fizetni⁴³ kell. Meg kell mondani nekik, hogy ha ők nem hajlandók, ⁴⁴akkor mások jönnek és baloldaliabb kormány lesz.”⁴⁵ Magyarország sorsa évtizedekre megpecsételődött...

³⁸ NARA RG 43. Roosevelt elnök 1944. szeptember- 26-i levele.

³⁹ Lásd: Korom Mihály: Magyarország ideiglenes nemzeti kormánya és a fegyverszünet (1944–1945). Budapest, 1981. 326.

⁴⁰ Uo. 328. Sztálin Gerőnek 1944. december 1-jén: „необходимо создавать источник власти”.

⁴¹ Sztálin 1945. decemberben 18-án Moszkvában fejtette ki James Byrnes amerikai külügyminiszternek, hogy azt tehetett, amit akart Magyarországon. Lásd CAB 133.

⁴² A trianoni határok

⁴³ 300 millió dollár jóvátételt.

⁴⁴ A kormányban részt venni – Korom Mihály kiegészítése.

⁴⁵ Korom Mihály: i. m. 330.

HADERŐ ÉS HÁBORÚ

Szakály Sándor

HORTHY MIKLÓS ÉS A NEMZETI HADSEREG LÉTREJÖTTE

1919–1920

Az 1918-as polgári demokratikus forradalom időszakának pacifista, haderőellenes lépései 1919 tavaszán váltak igazán érezhetővé, amikor is a még meg nem szállt magyarországi területek ellen megindított román majd cseh-szlovák támadás egy létszámában kicsi, felszerelésében gyenge, tapasztalt tisztkarral alig rendelkező – igazán csak a nevében – Vörös Hadsereggel találta magát szemben. Nem véletlen tehát, hogy az előrenyomuló támadók jelentős sikereket értek el, minek következtében a Magyarországi Tanácsköztársaság politikai vezetői is ráébredtek a haderő szervezésének fontosságára.

A korábban hangoztatott és gyakorolt önkéntesség elvét a kötelező katonai szolgálat váltotta fel és a volt – addigra többségükben már nyugállományba vagy szolgálaton kívüli viszonyba helyezett – tiszteket pedig szolgálattételre kötelezték.

E politikai és katonai döntés következtében egy a korábbinál jóval jelentősebb erőt képviselő haderő jött létre, amely komoly katonai sikereket ért el Észak-Magyarországon. Ennek a haderőnek ekkor még nem volt igazán alternatívája. A tényleges katonai erőt Magyarországon a Vörös Hadsereg jelentette, amelynek soraiban a korábbi években hivatásos tisztként a közös haderőben, illetve a Magyar Királyi Honvédségben szolgálatot teljesítettek – és ekkor Magyarországon tartózkodók – többsége vállalt szolgálatot.

A Vörös Hadsereg és az annak soraiban szolgáló tisztkar tagjai esetében a változás – hol és hogyan szolgáljunk? – alapvetően az 1919. júniusi területfeladás, az Észak-Magyarországon a cseh-szlovák erőktől visszaszerzett magyar területekről történő visszavonulás hozta meg.

A Vörös Hadsereg tisztjeinek egy része úgy érezte ugyanis, hogy az antant felszólítására megtett lépések az addigi katonai teljesítményt semmissé teszik. Úgy vélték sokan, hogy feleslegesen vállalták a haza szolgálatát és annak a védelmét, ha a sikeres – de véres veszteségeket is jelentő – hadműveletek után, minden valós ellenszolgáltatás nélkül kiűrik a visszaszerzett magyar földet. Ennek köszönhetően és ettől az időponttól tekinthető alternatívának a tisztkar tagjai számára a Szegeden formálódó Nemzeti Hadsereg, amely ekkor még létszámát, fegyverzetét és lehetőségeit tekintve is alig számottevő.

Az ún. nemzeti haderő szervezése – amely akkor még nem használta hivatalosan a Nemzeti Hadsereg nevet – 1919 májusában indult meg Szegeden, ahol a francia megszálló hatóságok elnéző jóindulatát maguk mögött tudó politikai és katonai csoportosulások „átvették” a hatalmat – és ezzel megszűnt Szegeden a „bolsevista befolyás” – a kis létszámú, alig felfegyverzett, alapvetően a volt cs. és kir. 46 gyalogezredre, valamint az 5. honvéd gyalogezredre és a volt honvédkerületi parancsnokság állományára épülő fegyveres erő felett.

A haderő kiépítése ténylegesen a Károlyi Gyula gróf vezette ún. aradi ellenforradalmi kormánynak Szegedre történt „áttelepülése” után indult meg. De az érdemi szervezés

alapvetően a kormány új hadügyminiszterének, nagybányai Horthy Miklós altenger-nagynak a „hivatalba lépésével” vette kezdetét.

Az addigi szerény eredményekkel járó kísérletek után a Károlyi vezette „ellenkor-mány” hadügyminisztériumának 40/1919. 1. számú rendelete intézkedett a „Magyar Nemzeti Hadsereg” felállításáról. Ezen rendelet szerint a Nemzeti Hadsereg „...a vörös terror leküzdésére, valamint a törvényes rend és a biztonság helyreállítása céljából” állíttatott fel s a hadsereg tagjai olyan megbízható tisztek és altisztek lehettek, akik 1918. október 31-ig ténylegesen szolgáltak, még nem töltötték be az 50. életévüket és a világ-háborúban legalább 12 havi arcvonal vagy vezérkari szolgálatot teljesítettek.

A későbbi hetekben az így megnevezett tisztek és altisztek mellett a Hadügyminisz-terium várta az önként jelentkező tisztek és altisztek jelentkezését, s egyben toborzást hirdetett a legénységi állományúak körében, akik számára kedvező „zsoldot”, a leszerelés után a munkahelyre történő visszatérés lehetőségét és egyéb kedvezményeket is ígérték.

Kérték egyben a jelentkezőktől azt is, hogy aki teheti kétnapi élelemmel, lehetőség szerint fegyverrel és egyenruhában jelentkezzen. Ezen felhívás egyértelműen jelezte, hogy a szerveződő haderő anyagi, illetve a fegyverzeti-felszerelési lehetőségei igencsak korlátozottak, hiányosak.

Ahhoz, hogy a szervezés folyamatos lehessen rendszeres egyeztetésre volt szükség a Szegeden állomásozó francia katonai erő parancsnokával, aki csak korlátozott létszá-mú magyar katonai erő – 1300 fő – jelenlétét volt hajlandó engedélyezni. A szervezés alatt álló hadsereg létszámviszonyait jól jellemzi, hogy a későbbi francia engedékenység eredményeként 1919. augusztus 1-jéig alig több mint 3300 személyt sikerült fegyverben állónak tekinteni.

A hadsereg tényleges erősödése 1919. augusztus 1-je utánra tehető, amikor is a szét-esett Vörös Hadsereg alakulataiban szolgáltak egy része internálásnak, hadifogságnak és leszerelésnek voltak kitéve, leszámítva, ha sikerült a román haderő által megszállt területekről eltávozniuk. A Vörös Hadseregben szolgált tisztek többsége szinte azonnal szolgálattételre jelentkezett az új haderőbe.

Erre a biztatást többek között az átalakult ellenforradalmi kormány – Károlyi Gyula kormányát P. Ábrahám Dezső kormány a váltotta Szegeden – hadügyminiszter-ének, Belitska Sándor vezérőrnagynak az 1919. július 27-i rendelete adta meg, amely a Szegedre érkező tisztek fogadásának a módjáról intézkedett. A rendelet értelmében személygyűjtő-állomást kellett felállítani, ahol a Szegedre érkező tiszteknek jelentkezni-ük kellett és ott igazoló bizottság előtt igazolni személyazonosságukat és politikai meg-bízhatóságukat.

Az igazoló bizottság – amelynek tagjai a már régóta Szegeden tartózkodó, az ellenfor-radalmi szervezkedésekben részt vett tisztekből kerültek ki – három kategóriába sorolta a jelentkezőket:

1. teljesen megbízhatóak,
2. politikailag még nem tisztázottak,
3. politikailag rosvott múltúak.

Az utóbbiakat azonnal le kellett tartóztatni.

Kimondta ugyanakkor a hadügyminiszteri rendelet azt is, hogy „A bajtársias szel-lem és az egymás iránti kölcsönös tisztelet nem engedheti, hogy azon tisztjeink, kik nélkülözések és számtalan életveszély után végre eljuthatnak hozzánk, itt elutasító, sőt durva fogadtatásban részesüljenek.”

Az igazoláson átesett tisztok a Nemzeti Hadsereg tagjaivá váltak, amelynek akkor már a hadügyminiszteri tisztétől 1919. július 15-én megvált Horthy Miklós a fővezére volt. Hadügyminiszteri „búcsúbeszédében” – melyet Szegeden, a Mars téri laktanyában mondott el a Nemzeti Hadsereg tagjainak egy része előtt – arról szólt, hogy örül állása elhagyásának, mert most már nem kell politizálnia és egyben arra kérte a hadsereget – illetve annak tagjait – is, hogy tartózkodjanak a napi politikában való részvételtől.

S hogy mit is gondolt akkor Horthy Miklós – aki a következő hónapok történései után államfőként közel negyedszázadig állt Magyarország élén –, arra az ugyanazon a napon megjelentetett hadparancsából következtethetünk.

„A nemzeti kormány bizalma folytán a mai napon átvettem az összes magyar nemzeti haderő fővezérletét. Szívem mélyéből, forrón üdvözlöm a fajunk színe-javából alakult katonaságot.

Bajtársak! Nehéz időben, a sors csapásaitól sújtva, keserű hontalanságban vettük ismét kezünkbe a nemzetiszínű zászlót, hogy diadalra vigyük a hazánkat megsemmisítéssel fenyegető bolsevisták ellen. Küzdelmünk nehéz lesz, de bízom a magyarok Istenében, ki nem fogja elhagyni igaz ügyünket. Bízom a ti acélos akaratokban, a ti önfeláldozó hazafiságotokban, a ti kipróbált bátorságotokban és ügyességetekben. A ti összetartó vállvetett igyekezetetek fogja meghozni a hazának a szabadulást és megváltást. Ne feledjétek, hogy egy ezeréves nemzet utolsó reménysége, imája, sóhaja ti vagytok. De lesújtó kardja is, ha kell.

Midőn Isten áldását kérem nagy vállalkozásunkra, meghatottan és reménnyel eltelve indulok veletek a közös munkára.”

Az indulásra azonban még várni kellett. Szegeden a szervezőmunka folyt, amely eredményeként a Fővezérségen – így kezdték nevezni a Nemzeti Hadsereg „központját” – bádoki Soós Károly vezérőrnagy lett a vezérkari főnök és a Fővezér mellé szárnysegédként Magasházy László százados, illetve néhány főhadnagy, hadnagy osztatott be parancsőrtilisztnek.

A hadseregen belül gyakorlatilag ugyanekkor alakult meg Prónay Pál százados vezetésével az a törzsszázad, amely később zászlóaljja erősödött – s nevében számos alkalommal változott – és 1921-ig nem kevés gondot okozott a kor politikai és katonai vezetésének.

A folyamatosan növekvő Nemzeti Hadsereg létszáma 1919. augusztus elejére már mintegy 3–4 ezer főre volt tehető. Ezt a létszámot a szegedi kormány hadügyminisztere, a már említett Belitska Sándor vezérőrnagy „feltételezte”, aki egyúttal és azt is jelezte, hogy a hadsereg gyalogságból, lovasságból és tüzérségből áll, kevés repülővel, illetve híradó alegységgel kiegészülve.

A Nemzeti Hadsereg fegyverzete igen hiányos volt, mivel a francia csapatok Szeged megszállását követően gyakorlatilag az ott található fegyverek jelentős részét lefoglalták és azokat csak 1919. augusztus 8-án adták át a Nemzeti Hadsereg számára. Ennek következtében az addig toborzott legénység gyakorlatilag fegyvertelenül kapott némi kiképzést.

Jól tükrözi ezen állapotokat a Szegeden, Pleplár Alajos alezredes parancsnoksága alatt álló magyar katonai körletparancsnokság 6290 Ko.-1919. számú „Behívási parancs”-a, amely az 1919. június 12-e után toborzott katonákhoz szólt.

Ebben többek között az olvasható, hogy „... a katonák, kik folyó évi június 12-én kelt toborzási hirdetmény megjelenése óta toborozva lettek, de szabadságon vannak,

azonnal tényleges szolgálatra bevonulni tartoznak.” Akiket nem toboroztak, azok pedig „...siessenek a nemzetiszínű szent zászló alá”. S ha ezt teszik, akkor „Minden bevonuló hozzon magával egy napra szóló élelmet, továbbá lehetőleg fegyvert, egyenruhát, egyéb katonai felszerelést, fehérneműt, melyeknek váltságát pénzben megkapja”.

A hadsereg egy része, mintegy 1300 fő – amely a hadseregszervezés hagyományos elvei szerint egy erős ezrednek lett volna tekinthető – a Nemzeti Hadsereg I. hadművelleti csoportjaként – később 1. hadosztály – Bernátsky Kornél vezérőrnagy vezetése alatt francia engedéllyel a Dunántúlra indult 1919. augusztus 8-án. Őket, mint a magyar Nemzeti Hadsereg elővédjét alkotó, Prónay Pál által vezetett század már megelőzte. A Prónay vezette elővéd 1919. augusztus 4-én indult a Dunántúlra.

Ugyancsak a Dunántúlra indult a fővezér Horthy Miklós is, aki Siófokon, a Vörös Hadsereg II. hadtestének egykori főhadiszállásán rendezte be a Fővezérség központját. Szárnysegédje, Magasházy László későbbi emlékezése szerint Horthy néhány tiszt társaságában érkezett Siófokra és minden ellenállás nélkül átvette a parancsnokságot az ott lévő erők felett is. Horthy Miklós siófoki megérkezést követően indult el a nevében 2. hadosztálynak nevezett katonai erő, Rásky László ezredes parancsnoksága alatt, mely erő gyakorlatilag inkább csak keretét jelentette egy hadosztálynak, míg Szegeden egy kb. 1500 főnyi erő maradt vissza,

A Nemzeti Hadsereg szegedi szervezői mellett a Budapesten 1919. augusztus 7. óta működő Friedrich István vezette kormány, illetve annak hadügyminisztere, Schnetzer Ferenc vezérőrnagy is foglalkozott a tisztek szolgálatával. Ennek többek között oka volt az is, hogy a szegedi ellenforradalmi kormány lemondását – 1919. augusztus 12. – követően már csak egy kormány működött és lényegében a haderő annak a politikai felügyelete alatt kellett (volna), hogy álljon.

Schnetzer 1919. augusztus 16-i rendeletében többek között azt írta, hogy a „felállítandó nemzeti hadseregbe csak azok a tisztek, tisztjelöltek, hadapródjelöltek és hasonló állásúak vehetők fel, akiknek tökéletes megbízhatósága kétségen felül áll”. Hangsúlyozta, hogy a tanácsköztársaság hónapjai alatt szolgálatot vállalt tiszteket igazoló eljárás alá kell vonni és meg kell állapítani, hogy a nevezett személy „...a tanácsköztársaság alatt és annak érdekében nem teljesített-e a köteles, illetve rákényszerített munkát meghaladó szolgálatot”.

Miközben a hadsereg szervezésével úgy a Fővezérség, mint a hadügyminisztérium foglalkozott a Nemzeti Hadsereg egyes különítményei sajátosan értelmezték a szerepüket és az igazságszolgáltatás szerepét magukra vállalva, a törvényességet túllépve intézkedtek a különböző általuk bűnösnek vélt településeken, illetve az ott, a tanácsköztársaság fennállása alatt tisztségeket betöltőkkel szemben. Részben ezek a cselekedetek is ösztönözték a hadügyminisztériumot, hogy rendeletben igyekezzen visszatarítani a tiszteket a számukra megengedhetetlen politizálástól, mert úgy látták, hogy ezen büntetendő cselekmények is napi politizálással függnek össze.

Ám hiába jelent meg már 1919. augusztus 11-én hadügyminiszteri rendelet a tisztek politizálással kapcsolatban, azt augusztus 30-án meg kellett ismételni, mivel „...egyes tisztek még mindig részt vesznek politikai mozgalmakban, és ily irányú célzattal párt-helyiségeket (klubokat) látogatnak”. Az ismételten kiadott rendelet megerősítette a katonai vezetésnek azon határozott elképzelését, miszerint „...a politizáló tiszteknek az új magyar hadseregben semmi esetben sem lesz helye”.

De nem csak a politizálás okozott gondot a katonai vezetésnek, nevezetesen a

Fővezérségnek, hanem a tisztikar erkölcsi állapota is. A Fővezérségen úgy vélték, hogy a társadalom jelentős részének a tisztikarról korábban kialakult képe erősen megváltozik, ha azt látják, hogy annak a tagjai „...üres óráikat pincérnők, frisernők, manicűr- és egyéb gyanús nők társaságában töltik el, sőt mi több, kiszolgálólányokkal, valamint kertes erkölcsű nőszemélyekkel nyilvánosan együtt vannak, étteremben asztalhoz ültetik, majd ezekkel elborozgatva szolgálati, járőr-, propaganda- és egyéb szolgálati tevékenységüket a bor által hatványozott fantáziával beszélik el”.

Természetesen a Nemzeti Hadsereg megítélésében sokkal komolyabb szerepe volt azoknak a kilengéseknek, amelyek összeegyeztethetetlenek voltak a hadsereg feladataival. Ezek alatt a korábban már jelzett jogszerűtlen felelősségre vonásokat kell érteni. Nem ismeretes, hogy a különböző katonai alakulatok, illetve azok parancsnokai olyan parancsokat, utasításokat kaptak volna, amelyek a megtorlást írták volna elő számukra a tanácsköztársaság alatt politikai szerepet vállalókkal szemben. Ennek ellenére, illetve ezzel együtt számos ilyen cselekedetre került sor.

Ez egy idő után a Fővezérség és maga a fővezér, Horthy Miklós számára is kényelmetlenné bizonyult. Elsősorban nem is (csak) azért, mert nem egy esetben a polgári közigazgatási hatóságok emeltek panaszt, illetve a működését ismételten megkezdő csendőrség őrsői „fehér terrorosztagok” megengedhetetlen, törvénybe ütköző cselekedeteiről jelentettek – a törvénytelenességgel szemben fellépő csendőrök közül voltak, akiket elhurcoltak és ki is végeztek – hanem azért, mert az országban jelenlévő antanthatalmak képviselői mindezen cselekedeteket kifogásolták. Ez pedig az ország külföldi megítélése, a majdani béketárgyalások szempontjából sem lehetett közömbös, de feltételezhetően a Horthyban már felmerülő jövődöbeli politikai szerepvállalása is cselekvésre ösztönözte őt.

Még a Nemzeti Hadsereg 1919. november 16-i budapesti bevonulását megelőzően kiadta azt a bizalmas tiszti parancsát, amelyben így fogalmazott/fogalmaztak: „A nemzeti hadsereg fellépése és magatartása az entente hatalmak figyelmét a legnagyobb mértékben foglalkoztatja. Az ország érdeke megkívánja tehát, hogy a hadsereg ezen újabb szereplése alkalmából is a legkiválóbb benyomást gyakorolja. Ez csak úgy lehetséges, ha a hadsereg – mint a törvényes rend megtestesítője – tartózkodik minden cselekedettől, mely nem az ő megszabott hatáskörébe tartozik.” Felhívta egyben a tisztikar figyelmét arra, hogy tilos mindennemű politizálás, mindenfajta tendenciózus megnyilatkozás, kerülendő a nyilvános helyeken a hangos és kicsapongó mulatozás, a különböző személyek letartóztatása – erre megvannak a megfelelő szervek –, tilos bárminemű önkényeskedés, illetve vallási kérdések nyilvános megvitatása.

A fővezér „intelmei” csak részben találtak meghallgatásra. A katonai fegyelem és a Szolgálati Szabályzat hatálya alól nem egy esetben magukat felmentettnek vélő, elsősorban különítményekben szolgáló – hivatásos és többségükben tartalékos – tisztek továbbra is elkövettek törvénytelenességeket. Utóbbiak, mármint a különítmények végleges felszámolása a kormány 1920. évi június 11-én kelt rendeletével történt végül is meg. Annak ellenére nem kevés egykori különítményben szolgált személy kapott lehetőséget a hadseregben, illetve a rendvédelmi szervezetben való további szolgálatra. Tény viszont, hogy közülük kevesen váltak a későbbiek során ezen szervezetek meghatározó személyiségeivé.

A Nemzeti Hadseregnek a rend és a törvényesség helyreállítása mellett – ahogy az adott korban szinte ezt minden vonatkozásban hangoztatták – jelentős szerep jutott az

ország későbbi sorsának az alakításában is. Ehhez természetesen nem volt/lett volna elegendő az igény, szükség volt megfelelő támogatásra is. Ezt pedig, úgy tűnik, Horthy Miklós az antant hatalmak különböző rendű-rangú képviselőitől megkapta. Egy 1919. szeptember 27-én, tehát még a budapesti bevonulást megelőző megbeszélésen, amely a Szövetségközi Katonai Bizottság tagjai és Horthy Miklós fővezér, illetve Soós Károly vezérőrnagy, a Nemzeti Hadsereg vezérkari főnöke között folyt le azt mutatja, hogy Horthy az antant elvárásainak igyekezett megfelelni és ezen megnyilatkozásai támogatást szerezhettek a számára. Többek között kijelentette, hogy feltett szándéka „...az antánt missió minden a magyar hadseregre vonatkozó parancsát” teljesíteni, de ugyan úgy „...el vagyok azonban határozva, hogy rögtön megtörök mindenféle bolsevista mozgalmat, amelyek mutatkoznak”, mondta.

A fehérterrorral kapcsolatban pedig hangsúlyozta, hogy ami „...a fehér terror uralmát illeti, amelynek fenntartásával engem vádolnak, ismét csak a legnagyobb energiával protestálhatok. Nincsen semmiféle terror; dacára rendeleteimnek voltak kihágások, sőt gyilkolások is, de én nem haboztam, hogy annak végetvetendő a legszigorúbb rendszabályokhoz ne nyúljak, sőt még egy tisztet le is tartoztattam, aki az én barátaim közé tartozott. ... Mi nem fogjuk magunkat a fehér terror bármely ténykedésére ragadtatni.”

Horthy vélt vagy valós lépései, a vele folytatott későbbi megbeszélések arról győzték meg az ország sorsának alakításában meghatározó szerepet játszó antant hatalmakat – elsősorban a briteket –, hogy az ún. „kibontakozás” letéteményesévé Horthy Miklóst vélik a legjobbnak.

A magyar viszonyok között megfelelő erejű és szervezettségű tényleges katonai erő állt mögötte és a magyar politikai élet meghatározó szereplői is úgy vélték, ő lehet az az erős személyiség, aki a háborúban vesztes Magyarországot képes új irányba állítani. Ehhez a Nemzeti Hadsereg szinte egésze akkor a későbbi államfő mögött állt. Személye és tekintélye megkérdőjelezhetetlennek tűnt. A korabeli politikai és katonai elit többség személyét elfogadta és minden körülményt mérlegelve a Nemzetgyűlés 1920. március 1-jén államfővé – kormányzói címmel – megválasztotta.

Hatalomra kerülésében, illetve a nevéhez kötődő rendszer létrehozásában a Nemzeti Hadsereg – amelyet gyakorlatilag ő hozott létre, s amely 1922. január 4-től már a Magyar Királyi Honvédség nevet viselte –, ha nem is döntő mértékben, de jelentősen hozzájárult.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

Csak szolgálati használatra! *Iratok a Horthy-hadsereg történetéhez.* 1919–1938. (A kötetet szerkesztette és jegyzetekkel ellátta: Hetés Tibor – Morva Tamásné). Budapest, 1968.

DOMBRÁDY LÓRÁND: *A legfelsőbb hadúr és hadserege.* Budapest, 1990.

KELEMEN BÉLA, dr.: *Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez.* 1919. Szeged, 1923.

PATAKI ISTVÁN: *Az ellenforradalom hadserege 1919–1921.* A hadsereg szerepe az ellenforradalmi rendszer kialakításában és megszilárdításában Magyarországon (1919. augusztus – 1921. július). Budapest, 1973.

SZAKÁLY SÁNDOR: Új hadsereg, új tisztikar? *Rubicon*, 1995. 5. sz. 31-33.

SZAKÁLY SÁNDOR: A Magyar Királyi Honvédség születése. In: *Nagy képes millenniumi*

GYORSCSAPATOK: SZERVEZÉS ÉS ELSŐ ALKALMAZÁS 1938

Tanulmányunkban a Magyar Királyi Honvédség egyik legújabb fegyvernemének, a létrehozás kezdeti stádiumában lévő gyorsalakulatok szervezése és azoknak első bevetése kerülnek bemutatásra. 1938-ig a hadseregen belül a gyorsanmozgó csapatokat 2 lovasdandár, összesen 4 huszárezreddel¹, a 7 vegyesdandárhoz beosztott, dandáronkénti 1 kerékpáros zászlóalj, 1 huszárszázad és 1 kisharcokocsiszázad, illetve egy gépkocsizócsoporthoz² 1 gépkocsizó-zászlóaljjal s 1 páncélgépjárműves-osztállyal (1 páncélgépkocsi- és 2 harcokocsiszázad) jelentette. A páncélos „erőt” képviselő 90 db Ansaldo³ páncélost a páncélgépjárműves osztályba és a vegyesdandárok páncélosszázadaiba osztották be.⁴

A korábban, főleg elméleti téren folyó fejlesztést a gyakorlat csak sokára követhette. A gazdasági és politikai tényezők együtt hatása következtében erre csak 1938-tól kerülhetett sor. Látni fogjuk majd, hogy ez sem ment zökkenőmentesen, mivel a korlátozott források egy jelentős részét a fejlesztések mellett a későbbiekben is felemésztették az évről-évre megismétlődő, elcsatolt területekre való bevonulások, s az új területek katonai megszervezése is jelentős erőforrásokat kívánt. Politikai szempontból talán leglényegesebb, hogy Németország Hitler hatalomra kerülése után offenzív külpolitikába kezdett. Az új külpolitikai irányvonal egyik legfontosabb eleme a versaillesi békeszerződésben előírt katonai korlátozások lebontása, s ezzel a mind nyíltabbá váló hadseregfejlesztés háttérének biztosítása. Másik fontos elem, hogy igyekezett a békerendszer által létrehozott hatalmi viszonyokat megváltoztatni.⁵ Mindkét tekintetben elért siker Magyarország számára is megkönnyítette a hadsereg mind nyíltabbá váló fejlesztését. Miután 1938. február 27-én a megszűnt Magyarországon a Népszövetség pénzügyi ellenőrzése, lehetővé vált az új fegyverkezési program meghirdetése.⁶ Ezután 1938. március 5-én Darányi Kálmán miniszterelnök győri beszédében meghirdette fegyverkezési programját, az ún. győri programot. Gyakorlatilag ezt a kész helyzetet legitimálta az 1938. augusztus 22-én Bledben megkötött egyezmény. A megállapodás-

¹ 1930. október 1-től nyíltan felállított seregtestek, melyeket 1 lovashadosztályba vontak össze. Tóth Sándor: A Horthy-hadsereg szervezete (1920–1944.) 1. rész. Hadtörténelmi Közlemények 1958. 1–2. sz. 51–70. (továbbiakban: Tóth 1958.) 62.

² 1932. október 1.-vel állították fel: 3 puskás, egy páncélgépkocsi- és egy könnyű harcokocsi századból, 2 gépvontatású tarack ütegből és egy motorkerékpáros szakaszból. Tóth 1958. 62–63.

³ Tömeg: 3,2 tonna. Fegyverzet: 2 db 8 mm-es géppuska. Páncélzat: 6–13,5 mm. Sebesség: 42 km/h. Bonhardt Attila – Sárhidai Gyula – Winkler László: A Magyar Királyi Honvédség fegyverzete. Budapest, 1992, Zrínyi Kiadó. 54.

⁴ Dombrády Lóránd – Tóth Sándor: A Magyar Királyi Honvédség. 1919–1945. Budapest, 1987, Zrínyi Katonai Kiadó. 100–101.

⁵ Ormos Mária – Majoros István: Európa a nemzetközi küzdőtéren. Budapest, 1998, Osiris Kiadó. (továbbiakban: Ormos 1998.) 366–386.

⁶ Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája 1919–1945. Budapest, 1988, Kossuth Könyvkiadó. (továbbiakban: Juhász 1988.) 172.

ban Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia meg nem támadási egyezményért cserébe elismerte Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát.⁷

A győri program alapjául 1 milliárd pengős keretből 600 millió pengőt közvetlenül a honvédségre terveztek költeni. A programot 5 év alatt akarták végrehajtani, a Huba hadrend keretei között 3 ütemben.⁸ A hadrend első ütemében 107 000 fő béke-, és 250 000 fő hadilétszámú haderő megteremtése volt a cél, amely szervezetileg 3 hadseregből, ezen belül 7 hadtestből, (21 gyalog-, 2 lovas-, 2 gépkocsizó-, és 1 repülődandárból) állt. A későbbiekben a visszacsatolt területeken, – Felvidéken és Észak-Erdélyben – még 2 hadtestben 6 gyalogdandár került felállításra. Az első ütemet 1941-re végrehajtották, a 2. és 3. ütem eredeti formában való végrehajtását – melyekben a minőségi fejlesztésekre helyeződött volna a hangsúly, különösen a páncélos- és légierők terén – már a háború megakadályozta.⁹

Első lépésben a már meglévő lovasdandárok kiépítésével és a gépkocsizó csoportra alapozva, az 1937/38-as kiképzési év közepette a 8000. sz. eln.1/a–1938. rendelet alapján 1938. május 1-től két lovasdandár, valamint rögtönzösszerűen, átmeneti jelleggel egy gépkocsizó dandár került felállításra. A rendelet alapján a felállításra elsősorban a meglévő alakulatokat használták fel. Az 1. gépkocsizó dandár felállítását elhalasztva, elsőként a 2. gépkocsizó dandár felállítására került sor, amelyet a gépkocsizó csoport átszervezésével állítottak föl s a felállítással megszüntették 1. kerékpáros gyalogsági parancsnoki állást. Ekkor állítják fel a 4. gépkocsizó-zászlóalj a gépkocsizó-csoport gépkocsizó-zászlóaljból – a többi zászlóalj később kerül felállításra – s a meglévő 2., 3., 4. vegyesdandár gépjárműves századokból¹⁰ és gépkocsizó csoport gépkocsi kiképző osztályából szervezik meg a dandár 2. felderítő-zászlóalját. A lovasdandárok kisharckocsiszázadai kiképzési okokból a RUISK, ill a 2. felderítő-zászlóalj alárendeltségébe maradnak. A lovasdandárokat kiegészítik az 1. és 2. lovasdandár-tüzérezreddel, amelyek 2-2 lovas-tüzérosztályból állnak, a gépkocsizó dandár pedig gépvontatású könnyűtarackos osztályt kap. Mindkét típusú seregtestnél kerékpáros-zászlóaljak (gépkocsizó dandár 3, lovasdandár: 2) 1 légvédelmi-gépagyús szakasz és gépkocsizó, illetve kerékpáros (1. 2.) utászszázad kerül beállításra. A gyors felállítás célja nem csak a szervezés korábbi elkezdése volt, hanem a végleges szervezet kialakításhoz tapasztalatok begyűjtése s hogy megfelelő kiképzett személyi állomány álljon rendelkezésre.¹¹

A meglévő szervezetről és új csapat szervezési tapasztalatairól a gyorsfegyvernem szemlélőjének¹² 1938. november 1-i jelentéséből értesülhetünk. Az új csapatok szellemét, fegyelmét, fellépését kifogástalannak tartja, ugyanakkor számos szervezési, ki-

⁷ Halmossy Dénes: Nemzetközi szerződések. 1918–1945. Budapest, 1983, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – Gondolat Könyvkiadó. (továbbiakban: Halmossy 1983.) 439–440.

⁸ Magyarország a második világháborúban. Lexikon A–Zs. Főszerk.: Sipos Péter, szerk.: Ravasz István. Budapest, 1997, Petit Real Könyvkiadó. (továbbiakban: Lexikon 1997.) 134–135.

⁹ Lexikon 1997. 183.

¹⁰ A vegyesdandár gépjárműves századok Ansaldo kisharckocsikkal felszerelt alakulatok.

¹¹ HL. Magyar Királyi Honvéd Vezérkar Főnöke iratai. (továbbiakban: HL Vkf.) 2383. eln. 1. 1938. Gépkocsizó és lov. dd-ok rögtönzött felállítása (kiépítése).

¹² Ekkor Gorondy-Novák Elemér altábornagy tölti be a posztot: 1938.05.01–1938.12.31. Magyar Királyi Honvédség Főparancsnoka gyorscsapatok szemlélője, 1939.01.01.–1940.03.01. között mint a Magyar Királyi Honvédség Főparancsnoka lovassági és gyorscsapatok szemlélője. Szakály Sándor: A magyar katonai felső vezetés 1938–1945. Budapest, 2003, Ister. 386.

képzési, anyagi, alkalmazási és vezetési hiányosságra hívja fel a figyelmet. E szerint a problémák megoldásának leghatékonyabb eszköze egy magasabb parancsnokság, a Gyorshadtest parancsnokság létrehozása lehetne¹³, mely a fegyvernemi szemléltői feladatokat is elláthatná. A huszárezredeknél, a gépkocsizó- és kerékpáros zászlóaljakkal páncéljárműves század, az utóbbiaknál egy gépvontatású üteg beállítására lenne szükség. A felderítő-osztályba páncélgépkocsi-század, láncaltapas páncéltörő ágyú és légvédelmi gépágyú alkalmazandó. A tisztikar számára alapos, a fegyvernemi sajátosságokra kihegyezett kiképzésre van szükség, melyben a harcászati és technikai ismeretek egyaránt ötvöződnék: csak így lehet kihasználni az új, zömében gépesített fegyvernem előnyeit, így lehet helyes módon alkalmazni. A gyorseregtestként való teljes értékű hadrafoghatósághoz pótolni kell az anyagi hiányokat, a csapatokat békében is felemelt békeállományon kell tartani. Kiderül az is, hogy tapasztalatok és szabályzatok híján a már felállított egységek gyakorlatilag tancsapatként funkcionálnak. A jövődő fejlesztés egyik kiemelkedő feladatának egy páncélosdandár felállítását tartják.¹⁴ A jelentés felvetéseit részben a megjelenő 18.000/eln. 1/a – 1938. rendelet orvosolta, de a későbbiekben látni fogjuk, a felállítás sok tekintetben nem tudott túllépni a hiányosságokon.

A Legfelsőbb Hadúr elhatározásából 1938. június 14-én adták az 1938-39-es évre vonatkozó szervezési intézkedéseket. 18.000/eln. 1/a – 1938. számú rendeletben került kiadásra a honvédség 1920 óta talán legjelentősebb fejlesztési programja.¹⁵ A rendelet gyakorlatilag megvetette az alapjait a gyorsfegyvernemnek, a korábbi ideiglenes állapotról kiindulva rögzítette a következő év céljait. A fejlesztés nagyságrendjét az alábbi táblázat szemlélteti:¹⁶

Békében	Gyal. zlj.	Vad.zlj.	Gr.szd.	Kp.zlj	Gk.zlj.	Lov. szd	Pc.jmű. oszt
1938-ben volt	42	7	7	7	1	31	10
1939-ben lesz	63	0	0	8 zlj., 7 szd., 17 szak	6 1/2	35	10
Változás	+21	-7	-7	+ 1 zlj., 7 szd., 17 szak	+ 5 1/2	+4	0

1938. október 1-től új seregtestként – új szervezéssel – jelenik meg az 1. és 2. gépkocsizó-dandár. A dandárok gyalogságát a már meglévő 4. gépkocsizó-zászlóaljjal együtt az újonnan alakult 1., 2., 3., 5., 6. gépkocsizó-zászlóaljak alkották, melyeket a vegyesdandárok vadász-zászlóaljaiból és gránátoszázadaiból jöttek létre:

¹³ Ez később meg is valósul: 1940 március 1-vel állítják fel a gyorsan mozgó seregtestek összefogására a Gyorshadtest parancsnokságot. Lexikon 1997.

¹⁴ HL Vkf 3688. eln. 1. 1938. Gyorscsapatok szemléltőjének javaslatai.

¹⁵ HL Vkf 2687. 1938. eln. 1. Szervezési intézkedések 1938/39. évre. 634.

¹⁶ HL Vkf 2687. 1938. eln. 1. Szervezési intézkedések 1938/39. évre. 632–633. Rövidítések: zlj.: zászlóalj; szd.: század; oszt.: osztály; gyal: gyalog; vad.: vadász; gr.: gránátos; kp.: kerékpáros; lov.: lovas; pc.jmű.: páncéljárműves.

Felállítandó alakulat	Felállító alakulat
1. gépkocsizó zászlóalj	1. vadász zászlóalj, 1. gránátos század
2. gépkocsizó zászlóalj	7. vadász zászlóalj, 7. gránátos század
3. gépkocsizó zászlóalj	5. vadász zászlóalj, 5. gránátos század
5. gépkocsizó zászlóalj	6. vadász zászlóalj, 6. gránátos század
6. gépkocsizó zászlóalj	2. vadász zászlóalj, 2. gránátos század

A kerékpáros-zászlóaljak nehézfegyvereinek – többek között 1 kisharcokocsiszakasz is megjelent – és puskásszázadainak számát növelték – létrehozva a harmadik puskásszázadot –, ugyanígy nőtt a huszárezredek tűzereje és létszáma is. Mind a lovas, mind pedig a gépkocsizó dandár hadrendjébe került a lovas- és gépkocsizó egységeken kívül 2 kerékpáros zászlóalj, illetve páncélosokkal felszerelt alakulat. Ez a gépkocsizó dandároknál dandáronként egy felderítő-zászlóaljat (1 gépkocsizó-gyalogszázad, 1 páncélgépkocsi-század és 1 kisharcokocsiszázad, valamint az 1. felderítő-zászlóaljnál a RUISK páncélvonat század), melyeknek gépkocsizó gyalogszázadait a megszűnő 4. vadász-zászlóaljból állítják fel, a lovasdandároknál pedig egy kisharcokocsiszázadot jelentett.¹⁷ Az 1. gépkocsizó dandár 1. felderítő zászlóalj a RUISK-ből (Rendőrujonc Iskola, a páncéloscsapatok fedő alakulata) jön létre¹⁸, míg 2. felderítő zászlóalj (2. gépkocsizó dandár) a 2. vegyesdandár 2. gépjármű századából alakul meg.¹⁹ A dandárok légvédelmigépgyús-szakaszát üteggé kellett kiegészíteni. Összesítve a gépkocsizó dandár szervezete 3 gépkocsizó-, 2 kerékpáros-zászlóaljból, 1 gépkocsizó tüzérsztyáliból, 1 felderítő-zászlóaljból s 1 gépkocsizó utászszázadból, 1 távbeszélőszakaszból állt. A lovasdandárba pedig a 2 huszárezreden kívül 2 kerékpáros-zászlóalj, 1 fogatolt és egy gépvontatású tüzérsztyály, 1 kisharcokocsiszázad került.

A gyorseregtestek alá rendelt kerékpáros-zászlóaljakat a 8–15. számozott zászlóaljak adják, melyeket az 1–7. kerékpáros-zászlóaljak és a 3 gránátos századdal megerősített 3. vadász-zászlóalj által felállított új kerékpáros-zászlóalj jelenti. Ezen zászlóaljak elosztása:

Seregtest	Beosztott kerékpáros-zászlóalj (zárójelben a zászlóalj korábbi számozása)
1. gépkocsizó dandár	8. (2.), 9. (7.)
2. gépkocsizó dandár	10. (3.), 11., (3. vadász-zászlóaljból)
1. lovasdandár	12. (6.), 13. (5.)
2. lovasdandár	14. (1.), 15. (4.),

A huszárezredek megerősítés céljából ezredenként egy lovas-géppuskás és egy páncéltörőágyús század beállítását tervezték s az ezredközvetlen lövegszakasz helyett pedig huszárüteg szervezését tűzték ki célul.

A szervezés üteme azonban elmaradt a kívánalmaktól, ezért az 1938-39-es eseményekben csak a 2. gépkocsizó dandárt lehetett mozgósítani, mivel az 1. gépkocsizó dandár

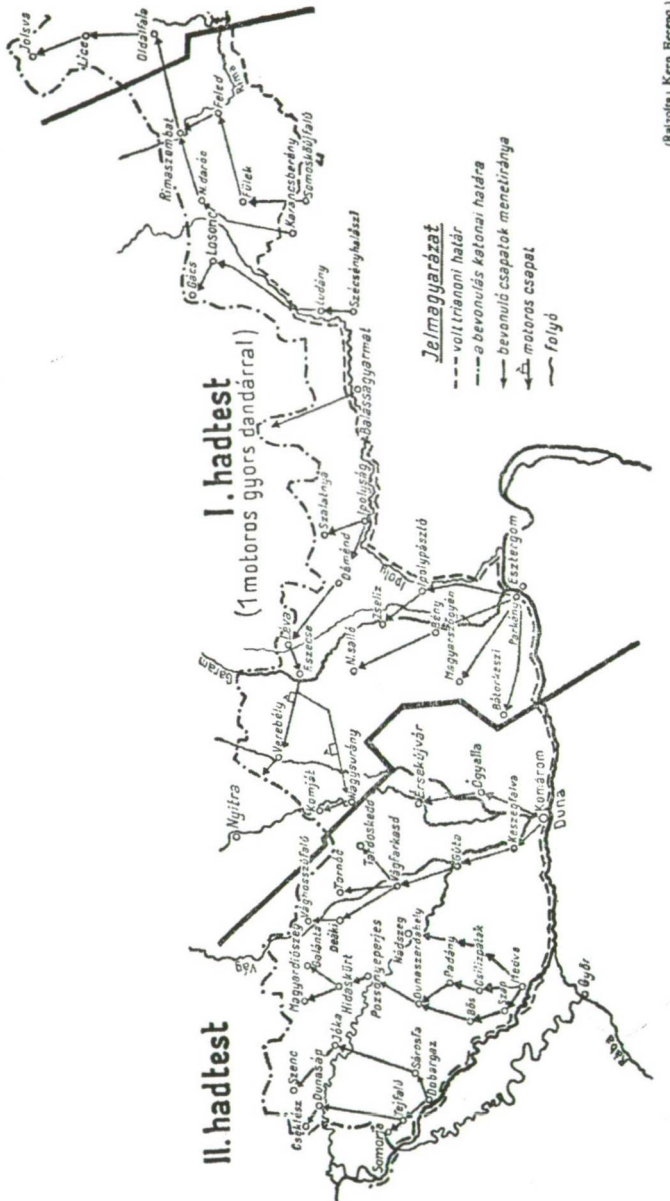
¹⁷ A gépkocsizó gyalogszázad a felderítő-zászlóaljak tervezett motorkerékpáros százada helyett alakul meg. Az 1. és 2. lovasdandárok kisharcokocsi századait a sorrendben a 6. vegyesdandár gépjármű százada, illetve az 5. vegyesdandár gépjármű százada adja.

¹⁸ Kisharcokocsi-századát a 1. vegyesdandár 1. gépjármű százada alkotja.

¹⁹ Páncélgépkocsi szakasza a gépkocsizócsoporthoz kerül át.

még nem volt bevethető állapotban. Ebben az állapotban vetették be a csapatokat 1938 novemberében és 1939 márciusában is, mivel a szervezési elképzelések egyik alkalomra sem valósultak meg.²⁰

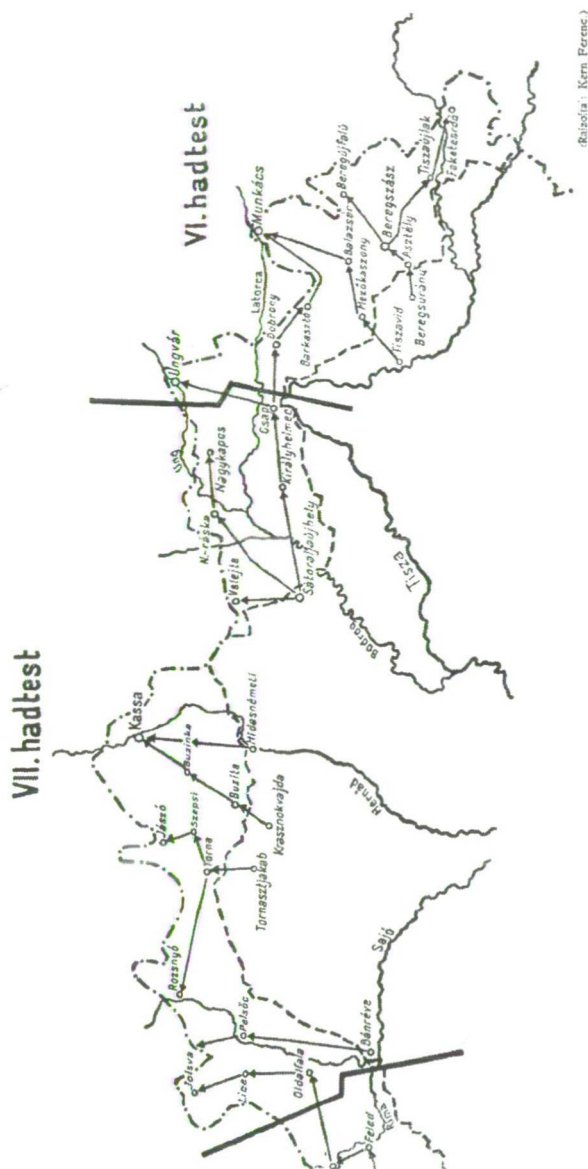
A BEVONULÓ HADTESTEK TERÜLETSÁVJA ÉS MENETVONALA

A bevonuló magyar erők területsávja és menetvonalai I.

²⁰ HL Vkf 2687. 1938. eln. 1. Szervezési intézkedések 1938/39. évre.

A BEVONULÓ HADTESTEK TERÜLETSÁVJA ÉS MENETVONALA

(Rajzolta: Kern Ferenc.)

A bevonuló magyar erők területsávja és menetvonala II.

AZ ELSŐ MEGMÉRÉTTETÉS: A FELVIDÉKI BEVONULÁS.

A magára hagyott Ausztria nem fejtett ki ellenállást, így az 1938-as német bevonulás – az Anschluss – minden katonai bonyodalom nélkül végbement. Ezután Csehszlovákia vált Németország következő célpontjává. A német vezetés az országban élő német nemzetiséget ötödik hadoszlopként felhasználva az 1938. szeptember 30-án megkötött müncheni egyezményben elérte a nyugati hatalmak beleegyezését a Szudéta-vidék Né-

metországhoz csatolásához.²¹ Ezzel az akcióval egyrészt végzetesen meggyengítette a csehszlovák államot, mivel az elvesztette legértékesebb iparvidékét és a Birodalommal szembeni erőrendszerét,²² másrészt bátorítást adott más területi követelések és szeparatista tendenciák számára. Ebben a helyzetben lépett fel Magyarország is. A müncheni konferencián aláírt jegyzőkönyv kimondta, hogy a magyar és lengyel kérdést a konferencia után az érintett kormányoknak kell rendezni. Ha ez nem következik be, kilátásba helyezte a Münchenben érdekelt 4 nagyhatalom újabb nemzetközi konferenciáját.²³ Ennek szellemében indultak meg a magyar és a csehszlovák fél között október 9-én a komáromi tárgyalások, s október 5-én ezzel párhuzamosan sor került – hasonlóan a lengyelekhez – szabadcsapatok²⁴ bevetésére. Október 13-án a tárgyalások eredmény nélkül megszakadtak és ezután került sor 1938. november 2-án az első bécsi döntésre, mely a Felvidékből 12 400 km²-nyi, zömében magyarlakta területet jutatott vissza Magyarországnak.²⁵ A visszacsatolandó területek csehszlovákok általi kiűrését és magyarok általi megszállását a honvédség kijelölt alakulatainak november 5-én kezdődően november 10-ig kellett végrehajtania.²⁶

Az 1938. évi honvédségi zárógyakorlatot szeptember 15-én be kellett volna fejezni és a behívottakat 17-én kellett volna elbocsátani. Ez azonban csehszlovák események miatt nem valósulhatott meg.

A honvédelmi miniszter elrendelte, hogy az 1., 2., 6., 7.²⁷ vegyesdandárok – a bevonuláskor már hadtestek – csapatai ne vonuljanak be békeelhelyezési körleteikbe a gyakorlat után, hanem maradjanak a zárógyakorlat során elfoglalt körleteikben.²⁸ Ezen egységek a csehszlovák határtól délre kb. 50 km-es sávban helyezkedtek el. Diplomáciai nyomásgyakorlás céljából az 1. és 2. vegyesdandárok csapatait közelebb vonták a határhoz. E rendelkezés szerint a 2. gépkocsizódandárnak Bánk, Rétság, Tolmács környékére, míg a 2. lovasdandárnak Salgótarján, Somoskőújfalu, Karancsság térségébe kellett áttelepülni. Az 1. lovasdandár pedig Zemplénagárd, Lácza, Kiszrovágy, Nagyszrovágy, Ricse, Révleányvásár térségét kellett hogy elérje, részben vasúton, részben közúti menettel.²⁹ A repülőalakulatok parancsot kaptak, hogy október 7-én délre teljes készenlétben álljanak. A csapatok harcértéke elég vegyes képet mutatott. Érzékelhető, hogy a Huba hadrend által meghatározott keretek még messze nincsenek kitöltve, sem személyileg, sem anyagilag. Ezt valamennyire ellensúlyozhatta, hogy az „*Erkölcsei állapot és hangulat általában lelkes és igen jó.*”³⁰ De jelentkeznek problémák is, mivel a bevonultaknak gon-

²¹ Ormos 1998. 393–396.

²² Ormos 1998. 397.

²³ Halmossy 1983. 446.

²⁴ Ez az ún. Rongyosgárda, a honvéd vezérkar 5. osztály vezetője, Homlok Sándor ezredes és Kozma Miklós által felállított és irányított szabadcsapat. Lexikon 1997. 392.

²⁵ Juhász 1988. 194–195.

²⁶ Halmossy 1983. 449.

²⁷ A területileg érintett budapesti (1.), székesfehérvári (2.) debreceni (6.) és miskolci (7.) vegyesdandárokról van szó.

²⁸ HL Vkf 3168. 1938. eln. 1. Kik rendelkezések a szervezési változások elhalasztása kapcsán. Kihelyezés meghosszabbítása az 1. vdd.-nál, 2. gk. dd.-nál és a 2. lov. dd.-nál.; Nagy Vilmos: A Felvidék katonai felszabadítása. Hadtörténelmi Közlemények 1939. 151–186. (továbbiakban: Nagy 1939.) 157.

²⁹ Uo. 158.

³⁰ HL Vkf 3263. 1938. eln. 1. Harcérték jelentések kiadása. Összesítés. 1–4. A jelentés a szep-

dot okozott az otthon maradottakról való gondoskodás. A többi alakulathoz hasonlóan gyorscsapatoknak is, kiemelt helyzetük ellenére bizonyos hiányosságokkal kellett megküzdenie. A szervezés kezdeti stádiumára utal, hogy az 1. lovasdandár 5. és 6. kerékpároszászlóaljai hiányt szenvedtek gépkocsikban, de az 5. kerékpárosoknál hiányzott 500 ing, 300 gaty, 613 nadrágszija, 953 db sátorfelszerelés is. A dandár 7. kisharcokocsiszázadának 2 járműve javítás miatt nem volt bevezethető állapotban.³¹ Szeptember 30-ra a behívások és visszatartások következtében a Honvédség 8001 tiszt, 2480 tisztvi vizsgát tett karpaszományos, 220 012 fős legénység létszámmal rendelkezett. A gyorseregtesteknél az előbbi sorrendben a 2. gépkocsizódandár 235 – 62 – 6322, az 1. lovasdandár 252 – 50 – 7961, a 2. lovasdandár pedig 264 – 85 – 8494 fővel rendelkezett.³²

Október 6-án a magyar hadvezetésnek a hírszerzés és bevezetett légifelderítés³³ alapján következő kép állt rendelkezésre a szembenálló csehszlovák haderőről:

A zöm Cseh- és Morvaországban vonult fel, magyar csapatokkal szemben 5-6 hadosztály és 1 gyorsadosztály állomásozik. A 9 hadosztály hadseregközvetlen alakulatokkal a pozsonyi hídfőtől Magyarorszáig, Párkány, Esztergom vonaláig, míg a 10. hadosztály ettől keletre Salgótarjánig állt. A 10. hadosztálytól keletre a 17., 11., és 12. hadosztályok álltak védelemben. A légi egységek zöme Pöstyénben, míg 3 bombázószázad Galgócon és Nyitrán, valamint vadászpilóta-egységek Pozsonyszőlősen települtek. Pozsonynál állomásoztak a folyamerők, valamint a várostól nyugatra és keletre aknazárakat hoztak létre. Tartalékként Trenčín körzetében, a Vág völgyében 5-6 hadosztály, a 9. tartalékhadosztály Szered, a 3. gyorsadosztály pedig (2 zászlóalj, 10 lovas század, 7 üteg, 3 páncélos század és 1 repülő század) pedig Lévánál állomásozott. A csapatok erkölcsi értéke megrendült, különösen a 70%-ban szlovák és magyar legénységből álló 9. és 10. hadosztálynál. Keményebb ellenállásra csak a pozsonyi hídfőben, az Ipoly menti erődítésekben, illetve ott lehetett számítani, ahol cseh tisztek és altisztek vezették az alakulatokat. Elképzelések voltak arra az esetre is, ha a cseh helyzet romlása miatt a honvédség átlépi a határ és felszabadítja a Csallóközt.

Október 9-i komáromi tárgyalások eredményeképpen a Honvédség megszállta az Ipolyságot és a sátoraljaújhelyi állomást, melyeknek átadásába a cseh fél beleegyezett. Az akcióra a vezérkar főnöke elrendelte, hogy a 2. lovasdandár és a 6/2. gyalogsági parancsnok egységei október 11-ig 16 óráig vonuljanak fel. Október 10-én az 1. vegyesdandár parancsot kapott a 11-i megszálláshoz. Utasították, hogy az 1. kerékpáros zászlóaljat és a gépkocsizódandár egy gépvontatású ütegét Hontra, az 1. gyalogezredet zömével és 3 üteggel pedig Drégelypalánk és Nagyoroszi területére vonja előre. Az 1. vegyesdandár kapott parancsot, hogy 11-én 12 órai kezdettel szállja meg Ipolyság városait. Beszámolóik szerint a megszállás rendben végbement.³⁴ Miután a német és az olasz vezér – a Führer és a Duce – Bécsben eldöntötte a csehszlovák–magyar vitát, a honvédség feladata pusztán a megszállás maradt. A megszállásra mozgósított hadtestek³⁵ szervezetszerű dandáraikkal

tember végi állapotokat tükrözi.

³¹ HL Vkf 3263. 1938. éln. 1. Harcérték jelentések kiadása. Összesítés. 4–5.

³² HL Vkf 3314. 1938. éln. 1. Létszámadatok 1938. IX. 30-ról.

³³ A légifelderítés bevezetésére utal: HL Vkf 3342. éln. 1. 1938. 1. sz. rep. felderítési jelentés

³⁴ Nagy 1939. 159–161.

³⁵ A egész honvédség mozgósítására október 13-án, még az I. bécsi döntés előtt került sor. Ravasz István: Területi visszacsatolások. In ... és újfent hadiüldők! (avagy: a „boldog békeidők” nem térnek vissza. 1939–1945. Szerk.: Ravasz István. Budapest, 2005, Petit Real Könyvki-

vonultak fel, a VI. hadtest kivételével, amely csak a 17. gyalogdandárt vetette be. A 2. gépkocsizó- és 2. lovasdandárt az I. hadtest, míg a 1. lovasdandárt a VI. hadtest alárendeltségébe helyezték. Az „Ipoly” rendelet szerint november 3-án 13 órakor kellett megkezdeni a határra való felzárkózást³⁶, hogy 5-én megkezdhesék a bevonulást. Nyugatról keletre haladva a Csallóközt a II., az Ipoly térségét az I., Rozsnyó és Kassa körzetét a VII., Munkácsot és Ungvárt a VI. hadtest vette birtokba.³⁷ Eközben, még november 3-án a bevonulásra kijelölt erők, határbiztosító, repülő-, légvédelmi és folyami alakulatok kivételével elrendelték a békeállományra való visszatérést.³⁸

Mivel a diplomáciai megoldás kizárta a harccselekményeket, így a bevonuló magyar erők és a csehszlovák csapatok között nem is került sor összecsapásra. Ez a nyers erőviszonyokat nézve, talán szerencsésnek is tekinthető, hiszen ha összehasonlítjuk a két hadsereget, a fejlesztés elején tartó honvédségnek a frissen felállított motorizált egységeivel, gyakorlatilag harcok nélkül – mint későbbiekben látni fogjuk – nehézséget okozott volna a határmenti erődökre támaszkodó, fentebb bemutatott csehszlovák védelem megtörése.³⁹

Vezetési szempontból vizsgálva az eseményeket, a hadtest- és az alárendelt seregtestek parancsnokai teljesen tájékozatlanok voltak a helyzetről s az esetleges feladatokról. A csapattisztek véleménye szerint az ellentmondó intézkedések nyugtalanságot okoztak a csapatnál és vezetésben egyaránt. A hadművelleti intézkedéseket a hadtestparancsnokságok gépiesen továbbították, emiatt az intézkedés sokszor ellentmondott a valós helyzetnek. A központból érkező közegek sokszor a hadtest tudta nélkül intézkedtek. A csapatoknál hiányoztak az esetleges támadáshoz szükséges segédletek, és az erődök megtámadásához szükséges felszerelések (benzines palack, tűzérési lőszer, speciális kézigránát). A szembenálló ellenséges erőkről csak kevés információ jutott el a csapatokhoz. Sok intézkedés előbb jelent meg a sajtóban, mint ahogy a hadtestekhez eljutott volna. A tapasztalati jelentés szerint a hadműveletek gyors megindítása elősegítendő a felvonulási segédleteket nem a vkf. 1. osztályon kellene őrizni, hanem már békében, a legszigorúbb titoktartás mellett a hadtestek és gyorseregtest-parancsnokságok számára ki kellene adni. A szállítás egyszerűsítése, gyorsítása érdekében korszerűsíteni kellene a szállításszabályozó tisztek eligazítási rendszerét.⁴⁰

A gyorscsapatokkal rendelkező VI. hadtest nem volt felkészülve az alárendeltségébe irányított gépkocsizó dandár irányítására, sajátosságaira, míg az I. hadtestnél a gépkocsizó dandárt a számára előírt feladatokra alkalmazták, illetve tervezték alkalmazni. A parancsnokok általában rögtön bevetették őket, s nem várták meg a kedvező helyzetet. Ilyen alkalmazás mellett ez a fegyvernem hamar tönkremegy és szükségben nem lesz bevethető állapotban. Megállapították továbbá, hogy a gépkocsizó dandárt csak hadseregkötelékben lenne érdemes alkalmazni. A vezetést bonyolította, hogy az 1. lovasdandár, miután határra való felzárkózás után a I. hadtest alárendeltségébe került,

adó. 28–33. (továbbiakban: Ravasz 2005.) 28.

³⁶ Csima János (összeáll.): Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához. 1938–1945. Budapest, 1961, HM Központi Irattár. 17.

³⁷ Ravasz 2005. 28–29.

³⁸ HL Vkf 3573. eln. 1. 1938. A honvédség egy részénél a békeállományra és szervezetre való visszatérés.

³⁹ HL Vkf. 3728. eln. 1. 1939. A tisztek tapasztalatai a külpolitikai feszültséggel kapcsolatban. 147.

⁴⁰ Uo. 145.

minden utasítást közvetlenül is megkapott a vezérkartól. A dandár esetében problémát jelentett, hogy a magasabb vezetés nem mindig volt tisztában a helyzettel. Első ütemben elszállásolási körletnek olyan területet kapott, ahol nem állt rendelkezésre elegendő istállózási lehetőség. (Célszerűtlen a lovas seregetestet kedvezőtlen terepen alkalmazni, illetve nem lenne szabad megosztani erőit, illetve légierővel kellett volna támogatni)⁴¹

A bevonulás tapasztalataiból azt a következtetést vonták le, hogy a lovasdandár-szervezet nem képes a harcászati szabályzatban előírt feladatokat teljesíteni, ezért helyette a lovashadosztály lenne kívánatos, bár az is megállapításra került, hogy anyagi okokból az még nem elérhető struktúra. A hadosztályszervezetre a következő javaslatot teszi a magasabbegységek parancsnokai véleményét tükröző jelentés: 3 huszárezred, 1 lovastüzér-ezred, 1 gépvonatású tüzérosztály, 1 kerékpáros zászlóalj, 1 gépkocsizó zászlóalj, 1 páncélos osztály (1 kis-, 1 közepes harcokcsi, 1 páncélgépkocsi század.

A gyorscsapatok tekintetében célszerűnek tartaná a javaslat, egy, a gyorsanmozgó és tűzerős egységekre épített határvédelem kialakítását.⁴²

A gyorscsapatok számára tehát a felvidéki bevonulás, noha nem járt harcérinkezéssel, mégis fontos tapasztalatokat jelentett. Ezeket a honvédelmi vezetés megkísérelte orvosolni. Azt, hogy ez mennyire sikerült, majd a későbbi bevetések alapján lehet megállapítani.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BONHARDT ATTILA – SÁRHIDAI GYULA – WINKLER LÁSZLÓ: *A Magyar Királyi Honvédség fegyverzete*. Budapest, 1992, Zrínyi Kiadó.

CSIMA JÁNOS (összeáll.): *Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához*. 1938–1945. Budapest, 1961, HM Központi Irattár.

DOMBRÁDY LÓRÁND – TÓTH SÁNDOR: *A Magyar Királyi Honvédség*. 1919–1945. Budapest, 1987, Zrínyi Katonai Kiadó.

JUHÁSZ GYULA: *Magyarország külpolitikája 1919–1945*. Budapest, 1988, Kossuth Könyvkiadó.

HALMOSSY DÉNES: *Nemzetközi szerződések*. 1918–1945. Budapest, 1983, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – Gondolat Könyvkiadó.

HL. Magyar Királyi Honvéd Vezérkar Főnöke iratai.

Magyarország a második világháborúban. Lexikon A–Zs. Főszerk.: Sipos Péter, szerk.: Ravasz István. Budapest, 1997, Petit Real Könyvkiadó.

ORMOS MÁRIA – MAJOROS ISTVÁN: *Európa a nemzetközi küzdőtérén*. Budapest, 1998, Osiris Kiadó.

RAVASZ ISTVÁN: Területi visszacsatolások. In ... és újfent hadiüdők! (avagy: a „boldog békeidők” nem térnek vissza. 1939–1945. Szerk.: Ravasz István. Budapest, 2005, Petit Real Könyvkiadó. 28–33.

SZAKÁLY SÁNDOR: *A magyar katonai felső vezetés 1938–1945*. Budapest, 2003, Ister.

NAGY VILMOS: A Felvidék katonai felszabadítása. *Hadiörténelmi Közlemények* 1939. 151–186.

TÓTH SÁNDOR: A Horthy-hadsereg szervezete (1920–1944.) 1. rész. *Hadiörténelmi Közlemények* 1958. 1–2. sz., 51–70.

⁴¹ Uo. 85.

⁴² Uo. 168.

Pihurik Judit

EGY DOROZSMAI KOSÁRFONÓ A DON-KANYARBAN

Magyarország 1941. június 27-től vett részt a Szovjetunió elleni háborúban. 1941 nyarán Hitler még nem várta el Magyarország fegyveres részvételét, a döntés önkéntes volt: Bárdossy László miniszterelnök Horthy Miklós jóváhagyásával, a kassai bombázásra hivatkozva jelentette be a hadiállapotot.¹ A könnyű és gyors német győzelem biztos tudatában a magyar katonai vezetés jelképes, 85 ezer fős erővel vett részt a hadműveletekben. 1941 decemberére a támadó alakulatokat visszavonták, és helyettük megszállókat küldtek ki az ukrán területekre. A revízió eredményeinek megtartása és a folytatás reménye lehetett a legfőbb motivációja a hadba lépés melletti döntésnek, melynek súlyos következményeként a németek 1942 januárjában már a teljes magyar haderő részvételét követelték a keleti fronton.² Ez – Magyarország gazdasági és katonai teherbíró képességét tekintve – irreális volt.³ Végül a magyar politikai és katonai vezetés a 2. magyar hadsereg kiküldésére vállalt kötelezettséget, úgy, hogy ennek feladatait nem határozták meg pontosan. Az 1942. január 20-án Magyarországra érkező Wilhelm Keitel vezértábornaggyal folytatott tárgyaláson utaltak a magyar alakulatok felszerelési nehézségeire, valamint arra, hogy a hiányokat német szállítmányikkal kell majd pótolni.⁴ 1942 februárjában Berlinben az együttműködés alapelveiről, márciusban, újra Budapesten, a felszerelés és az ellátás részleteiről tárgyalt a magyar és német hadvezetés. Írásbeli megállapodás egyik alkalommal sem született, szóbeli ígéret szerint a magyarok majd a hadszíntéren fogják megkapni a kiegészítéseket, ekkor tisztázták újra azt is, hogy az ellátást a németek fogják biztosítani, közvetlenül Magyarországról csak speciális lőszer- és anyagutánpótlás érkezik.⁵ Ez részben a fegyverzet és a szállító járművek kiegészítését, részben az étkezést jelentette volna. Utóbbi ellentéte-

¹ Azt nem tudjuk, hogy 1941. június 26-án milyen repülők támadták Kassát, de valószínűsíthető, hogy – esetleg tévedésből – szovjet gépek voltak. A helyzet diplomáciai tisztázására a magyar kormány nem tett kísérletet, bár szovjet részről kinyilvánították: nem akarnak Magyarországgal is hadiállapotba kerülni.

² Ribbentrop német külügyminiszter 1942. január 6–9. közötti látogatásakor jelezte, hogy nagyobb volumenű magyar részvétellel számítanak. Weber tanácsos távirata a külügyminisztérium kabinetirodájának. A Wilhelmstrasse és Magyarország. Szerk. Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Lóránd, Juhász Gyula. Budapest, 1968. 646–647.

³ 1937-ben mintegy 85 ezer fő volt a honvédség személyi állománya, 1941 nyarán a kiképzett, behívható katonák létszáma alig haladta meg a 100 ezer főt. Kálmán Dániel: A magyar királyi honvédség a 2. világháborúban. Hadtörténelmi Levéltár (HL) Tanulmánygyűjtemény (TGY) 2721. 8–9. és 113.

⁴ Dietrich von Jagow budapesti követ távirata Ribbentrop külügyminiszternek. Budapest, 1942. január 22. A Wilhelmstrasse és Magyarország. 648–649.

⁵ Dombrády Lóránd: A magyar hadigazdaság a második világháború idején. Budapest, 2003. 106.

lezése magyar nyersanyagszállítványokkal történt, a harci eszközöket pedig a németek részben zsákmányolt anyagból készültek biztosítani, de az ígért fegyverzetnek és a szállító járműveknek végül csak kis részét kapták meg a magyarok.⁶ A 207 ezer fős 2. magyar hadsereg felállítása és kiszállítása tehát úgy történt meg, hogy felszerelésének kiegészítésével kapcsolatban nem született konkrét, mennyiségi és időbeli teljesítésre vonatkozó magyar–német megállapodás. Azt sem tisztázták, mely területen, milyen feladatok várnak csapatainkra és meddig tart alkalmazásuk.

A hadsereg személyi állományának összeállításakor az az elv érvényesült, hogy egyenletes legyen a mozgósítás, ezért – a Romániával határos részeket nem érintve – az ország egész területéről állították föl a kivonuló szombathelyi III., pécsi IV. és miskolci VII. hadtest alakulatait. A legénység között sok volt az érett korú, családost behívott, mert a honvédelem szempontjából értékesebbnek tekintett fiatalabb korosztályokat itthon akarták tartani.

Kecskés Péter Pál tizedes, címzetes őrmester⁷ is 36 éves, háromgyermekes családapa volt, amikor 1942 júniusában a hadszíntérre indult. 1906. június 6-án, Kiskundorozsmán született, édesanyja négy gyermekkel maradt özvegyen. Családját a férjétől eltanult szakmában dolgozva, kocsikas- és kosárfonóként tartotta el. Kecskés, aki legidősebb gyermekként ebben segítette, szintén ezt a mesterséget folytatta. Jó képességű tanuló, majd munkáját mesterfokon végző iparos és levanteoktató volt. Részt vett a felvidéki és az erdélyi bevonuláson is, katonai szolgálatainak idején többször kitüntették. 1942 áprilisában hívták be újra, csapattestével június 26-án indult el vasúton Kiskunfélegyházáról. Július 1-jén érkeztek Resicára, ahonnan másfél hónapig tartó gyalogmenet után, augusztus 14-én értek ki a doni arcvonala mögé. Azonnal, pihenés nélkül vetették be őket a harcba, augusztusban és szeptemberben a korotojaki és az urivi hídfőcsatákban is részt vett. Hősiessége jutalmául – mivel zászlósát kimentette a tűzvonalból – három hét szabadságot kapott, ezért utazhatott októberben haza.

Kecskés Péter Pál 1942. június 26-ától október 19-éig vezetett naplóját⁸ – melyben részletesen megörökítette a vele történeteket, és véleményét, tapasztalatait is – októberben, szabadságra hazatérve hagyta itthon. Miután visszament a frontra, tábori levelezőlapokat még küldött családjának, az utolsó 1943. január 10-ei keltezésű volt. Két nappal ezután kezdődött a nagy szovjet offenzíva, melynek során alig két hét alatt a 2. magyar hadsereg csaknem felmorzsolódott. Kecskés feltételezhetően 1943. január 17-19. táján, Osztrogozsszknál, a városból való kitöréskor esett el. Hivatalosan eltűntnek nyilvánították, valószínűleg jeltelen sírban nyugszik – akárcsak édesapja, aki az első világháborúban halt hősi halált. Naplóját, néhány levelezőlapot és fényképet a gyermekei őrizték évtizedeken át, s ha volt folytatása a naplónak, az a szerzővel együtt elveszett a harcok során.

⁶ Helyzetjelentés a hadrakelt seregtestek anyagi felkészültségéről és az anyagi szakszolgálatról. 7000/2. hds. főszmstr. 1942. IX. 5. Selley Jenő vezérkari ezredes, főszállásmester jelentése. HL 2. hds. iratai 15. fasc.

⁷ A kecskeméti 7. gyalogezred III. zászlóaljába, Kiskunfélegyházára vonult be, ezredük a IV. hadtest 13. könnyű hadosztályának alakulata volt.

⁸ Kecskés Péter Pál: Honvédnapló a keleti frontról 1942. június 26. – október 19. Sajtó alá rendezte, bevezető tanulmány és jegyzetek: Pihurik Judit. *Hispánia Kiadó, Szeged, 2002.* 114 old. A napló szövegére dátum szerint történik majd hivatkozás.

A 2. magyar hadsereg alakulatai 1942. április 11. és július 27. között, hét-tíz napig tartó vasúti szállítás után érkeztek a kirakodóállomásokra, melyek 300–1800 kilométerre voltak a hadművelleti területtől. Ezután a 6., 10., 12. és 13. könnyű hadosztályok Gomel–Resica térségéből több hétig tartó menet után érkeztek ki az arcvonalba. A több száz, esetenként ezer kilométeres gyalogmenet önmagában is nagy megpróbáltatás volt, ehhez társultak még az időjárás és a terepviszonyok okozta nehézségek és a vízhiány, így eleve egy kimerült állomány érkezett a frontvonal közelébe. Voltak alakulatok, amelyek már útközben a partizánokkal való összeütközésekre kényszerültek, és voltak, melyeket a frontra való kiérkezésük után azonnal, pihenés nélkül vetettek be. Az első harcok 1942. június 28-tól július 10-ig Tyim térségében zajlottak, majd 1942. július 18. és szeptember 16. között a doni hídfőcsatákkal folytatódtak.⁹ Ezek során a 2. magyar hadsereg súlyos, megközelítően 30 ezer fős veszteségeket szenvedett: 29 ezren a legénységből – nagyrészt gyalogosok – és ezer tiszt esett el, sebesült meg vagy tűnt el.¹⁰ A 2. magyar hadsereg feladata végül 1942 nyarától a Voronyezstől délre eső 200 kilométeres doni arcvonalszakasz védelmének ellátása lett.

A 2. magyar hadsereg felszerelése igénybe vette az itthon rendelkezésre álló összes fegyverzet felét, és a Keitel által megígért német hadianyagból is érkeztek szállítmányok.¹¹ A kivonulók a hazai viszonyokhoz mérten a lehető legjobb fegyverzetet és felszerelést kapták, de ez a német és a szovjet hadsereg ellátottságához képest kevésnek bizonyult. Áthidalhatatlan problémát jelentett a korszerű, nagy tűzerejű fegyverek és a gépjárművek hiánya. Utóbbi azért is, mert az 1941-es harcok során sok elveszett, használhatatlanná vált, és ezeket – ígéretük ellenére – a németek csak kis részben pótolták.¹² Gondot jelentett az is, hogy a bevonultatott polgári járművek nem bírták az igénybevételt, motorjuk és gumijuk is hamar tönkrement, az alkatrész- és benzinellátás sem volt kielégítő. A honvédség rendelkezésére álló közel 6000 tehergépkocsinak csak a harmada volt használható állapotban, ezért például a gyalogos alakulatok fogatolt járművekre voltak utalva. Ezekből 19 190 ún. országos jármű – vagyis szekér –, 448 egyéb kétfogatos és 1640 taliga érkezett ki a frontra,¹³ így nem véletlenül született meg a katonák szóhasználatában a „szekerizált hadsereg” kifejezés.¹⁴ A szekerek hasznos teherbírása csak

⁹ Uriv és Sztorozsevoje körzetében július 18-án, augusztus 10-én és szeptember 9-től 15-ig, Korotojaknál augusztus 7-től 8-ig és 15–17. között, Scsucyje térségében augusztus 9-én és 30-án folytak a harcok. A cél a Don nyugati partján kiépített szovjet hídfőállások felszámolása volt, ez azonban Urivnál és Scsucsjénél nem járt sikerrel, csak Korotojak és Sztorozsevoje esetében.

¹⁰ Szabó Péter: *Don-kanyar. A magyar királyi 2. honvéd hadsereg története (1942–1943)*. Budapest, 2001. 155. 1942 novemberében pótlására és felváltására 980 tisztet és 33 400 főnyi legénységet, valamint további tábori és különleges munkásszázadokat is vezényeltek a hadművelleti területre. Uo. 170–171.

¹¹ 1942-ben az egyetlen jelentős fegyverszállítmány az 1. páncélosadosztály számára átadott 22 db. Panzer IV. közepes és 89 db. T 38 könnyű harckocsi volt. Dombrády Loránd i. m. 108.

¹² Sellyey Jenő vezérkari ezredes főszállásmester szeptemberi jelentése szerint addig 60 német tehergépkocsi érkezett be, javítva a hadsereg utánszállítási helyzetét. Helyzetjelentés a hadrakelt seregtestek anyagi felkészültségéről és az anyagi szakszolgálatról. 7000/2. hadsereg főszállásmester 1942. IX. 5. HL 2. hadsereg iratai 15. fasc.

¹³ Fontosabb fogatolt vonatot anyagcikkellátásukra [szükséges mennyisége – P. J.] HL 2. hadsereg iratai 15. fasc.

¹⁴ Koppányi Sebestyén: *Visszaemlékezéseim... A 4. honvéd gyalogezred harctérre vonulása és*

három-négy mázsa volt, mert a lovak takarmányát és egyéb terhet is vinniük kellett.¹⁵ A gépjárművekre több tonnát rakodhattak, és jóval nagyobb távolságra tudtak szállítani, bár a rossz útviszonyok 25-30%-kal csökkentették kapacitásukat.¹⁶ A szállításhoz szükséges mintegy 67 ezer ló¹⁷ ugyancsak nehezen viselte a viszontagságos körülményeket, az istállózott állatok számára a hiányos ellátás, a ridegtartás és az óriási megterhelés végzetesnek bizonyult. A fogatolt szállítás a hadsereg összetételére is hatással volt: állományának körülbelül negyede nem tartozott a küzdők közé, szállítási, ellátási feladatokat látott el.¹⁸ A fentebb jelzett problémák a harcoló alakulatok sorsát döntő mértékben befolyásolták.

A kivonuló hadsereg ellátása rendkívül összetett feladatrendszert jelentett: a fegyverzet mellett vonatkozott az élelemre, a vízre, a ruházatra, az egészségügyi szolgálatra, üzemanyagra és alkatrészekre, tüzelőre, szalmára, lótapra és világítóanyagra, a vágóállatok és a lovak élelmezése mellett például kutyák és postagalambok ellátására is.¹⁹ A hadtápszolgálat jelentése szerint olyan feladatok is vártak a katonákra, melyek nem kézenfekvőek a hadszíntéren, mert a németek a megszállt területen törekedtek a termelés beindítására.²⁰ Ez az élelmiszer helyszíni beszerzése szempontjából is fontos volt, bár a benzinhiány e tevékenységben is nehézségeket okozott. Lehetőség szerint beindították a malmokat, tejüzemeket, így a liszt- és a vajszükséglet egy részét sikerült előállítani, és a katonák végezték a szénakaszálást, aratást, cséplést is. Osztrogoszszkban börgyár üzemeltetését vették át a németek, Sztarij Oszkolban magyar üzemi helyreállító század működött. A források gyakran említik az orvosi eszközök, a kötszer és gyógyszer hiányát²¹ is. A főszállásmesteri parancsok részletekbe menően intézkedtek az ellátás szabályozásáról,²² minden rendelkezésre álló anyag, élelem felhasználásáról.

tragédiája. HL TGY 3115. 2., 37. Lásd még Sárdos István: Amíg élünk, nem szabad feladni (emlékirat). HL TGY 3711. 16. o.

¹⁵ „Általában a hadtest és a hadműveleti egységek fogatolt utanszállítási egységei teljesen gazdaságtalanok, „önmagukat eszik fel”, a lovak élelmezése újabb szállítási problémát jelent, amit a lovak megbetegedése és kiesése még csak jobban fokoz!” Radnóczy Antal: A magyar királyi 2. hadsereg III. hadtestéről HL TGY 3476. 10-11.

¹⁶ Ugyanígy csökkent a fogatolt oszlopok teljesítőképessége. Helyzetjelentés a hadrakelt seregtestek anyagi felkészültségéről és az anyagi szakszolgálatról. 7000/2. hadsereg főszállásmester 1942. IX. 5. HL 2. hadsereg iratai 15. fasc.

¹⁷ A csapatokkal 53 661, a vonatokkal 11 587, a munkásalakulatokkal 858 lovat vonultattak ki, a tartalék 700 volt. Állategészségügyi intézetek. Lólétszám. HL 2. hadsereg iratai 15. fasc.

¹⁸ Egy hadosztály napi szükségletét – 30 tonna – négy mázsa szabályos terheléssel 75 szekér tudta teljesíteni, ugyanezt tíz, három tonnás teherautó elláthatta volna, ráadásul csupán húsz fővel, míg a szekérvonatnak 150 fős állományra és 150 lóra volt szüksége. Lajtos Árpád: Emlékezés a második magyar hadseregére. HL TGY 3031. 13.

¹⁹ Vajda Alajos: Az anyagi szervek tagozódása, feladatköre, a háborús ellátás rendszere a Horthy-hadseregben. HL TGY 2935. 2. o.

²⁰ Hadtápszolgálat I. VI. 28.: „A német gazdasági szervezet nagyobb ipari üzemek hiányában súllyal a mezőgazdasági termelésre és kiaknázásra rendezkedik be.” HL 2. hds. iratai 15. fasc.

²¹ Megbeszélések Henkey vezérkari alezredes és a főszállásmester között 1942. VI. 13-án. HL 2. hds. iratai 15. fasc. Az 5. pont utal a németekkel való megállapodásra az ellátásról. A 6. pontban az ebbe a körbe nem tartozó, fontos, de hiányzó anyagokra hoz néhány példát: „lábbeli javító anyag, orvosi műszer és egyéb felszerelés”, valamint ablaküveg.

²² A 13. főszállásmesteri parancs 1. sz. melléklete például a lombszéna készítésére, tárolására vonatkozott, a 15. 3. sz. melléklete a tojás télire való eltevésének módozatait ismertette, a

A honvédek számára a legsérlemesebb talán az akadozó élelemellátás volt. A kétszázézes, nagy kiterjedésű arcvonalszakaszon elhelyezkedő hadsereg kielégítő élelmezése elsősorban tartósított, konzervált élelmiszerekkel és gépesített utánszállítással lett volna megoldható. Az alapellátást a németek biztosították, de az adagoknak a különböző egységekhez való eljuttatását a magyaroknak kellett megoldaniuk. A fogatolt szállítás és a hőtartó edények hiánya²³ azonban ezt megnehezítette. Sokan panaszkodtak, hogy a német ellátmány tápértéke megfelelő volt, de élvezeti értéke nem: a magyaroknak leginkább a megszokott ízek, fűszerek és kalóriaforrások, valamint a meleg étel hiányoztak. Mint a főszállásmesternek a nyári helyzetet jellemző jelentéséből kiderül, a magyar–német együttműködésnek egyéb nehézségei is voltak: „...Kurszkból a 2. német hadsereg részünkre 240 tonnát (140 tonna lótáp + 100 tonna élelmiszer) indított VII. 14-én Osztrogozsszka útba, amiből a VII/2 ellátó osztály csak a lótápot kapta meg, míg a 100 tonna élelmiszer (éppen a legkritikusabb időben VII. 15. és 20. között) eltűnt! Minden valószínűség szerint a 6. német hadsereg ott lévő hadosztályai kaparintották meg, erre a tényre részünkre később sem adtak az illetékesek felvilágosítást, bár az is valószínű, hogy a felelősek ellen eljárta a németek.”²⁴ Július második felében az élelmiszeradagokat is csökkenteni kellett, bár az idézett jelentés szerint ez nem okozott nagy gondot, mert a csapatok a helyszíni beszerzés eredményeként jobban éltek, mintha az utánszállítás biztosította volna az ellátást. Megjegyzendő azonban, hogy a helyszíni beszerzés lehetőségeit meghatározta, hogy mennyire kifosztott területen tartózkodott az adott alakulat, és a fentiekkel élesen ellentétes tapasztalatokat is rögzítettek.²⁵

Az élelmiszerek tárolását, tartósítását pontos leírással szabályozták, hogy az őszi, téli folyamán minden forrást fölhasználhassanak.²⁶ A minőséggel kapcsolatos kifogásokat foglalta össze a szeptemberi főszállásmesteri helyzetjelentés,²⁷ mely szerint a kenyér azért nem megfelelő, mert a hosszas tárolás, szállítás során, a melegben megromlott a liszt. A zsákmányolt gabona dohos, és nem tökéletes az őrlése sem. A vágóállatok soványak, húruk emiatt 30–40 százalék csontot tartalmaz. Nincs zsír, a szükséges vaj 30 százaléka áll rendelkezésre. A helyzet további romlását Miskey Zoltán alezredes harcjelentésében foglalta össze, s arra hivatkozott, hogy november és december folyamán az ellátás sem minőségi sem mennyiségi szempontból nem volt kielégítő, a kalóriaérték is kevesebb volt a szükségesnél. A következmény: „Szeptember vége és november eleje között a legénységem meleg étkezést nem evett. Ennek és az egyéb körülmények

23. az istentiszteletekhez, úrvacsorához szükséges eszközöket sorolta fel, a 29. és a 30. többek között a munkaszolgálatosok ellátásáról rendelkezett, a 32. pedig a benzineshordókból átalakított főzőüstökről. Főszállásmesteri parancsok. HL 2. hds. iratai 15. fasc.

²³ Helyzetjelentés a hadrakelt seregtestek anyagi felkészültségéről és az anyagi szakszolgálatról. 7000/2. hds. főszállásmester 42. IX. 5. HL 2. hds. iratai 15. fasc.

²⁴ A magyar hadsereg támadó hadműveletei VI. 28.–IX. 1-ig ellátási és utánszállítási szempontból. Főszállásmesteri osztály HL 2. hds. irati 15. fasc.

²⁵ Élelmezési hiányosságokról jelent. Dénes Jenő százados hadiakadémiai hallgató naplómellékletei 1–41. 497./19. k. ho. szmstr. 42. VIII. 20. szám. 17. m. HL 2. hds. iratát 24. fasc.

²⁶ Élelmiszer, lótáp, termény és anyagiárandósági cikkek télire való tárolása. 2. sz. m. a 1070./VII. hdt. szmstr. 42. VIII. 17. számhoz. 2. hds. iratai 24. fasc.

²⁷ Helyzetjelentés a hadrakelt seregtestek anyagi felkészültségéről és az anyagi szakszolgálatról. 7000/2. hadsereg főszállásmester 1942. IX. 5. Kiegészítés az 5. sz. mellékletéhez. HL 2. hds. iratai 15. fasc.

következtében a legénység legnagyobb része súlyából 6-8 kg-ot veszített, sőt november végén már jelentkeztek az első végkimerülkedés halálesetek.”²⁸

1942 szeptemberében – a katonák várakozásával ellentétben – aktuálissá vált a felkészülés a téli kinttartózkodásra. A 2. magyar hadsereg vezetése Szombathelyi Ferenc vezérezeredes, a Honvéd Vezérkar főnöke jelenlétében összegezte a problémákat,²⁹ kiemelve, hogy nem látták el őket téli ruhával, és azt sem tudják, hol lesz a téli szállás, így nem tudják az állások kiépítését megkezdni, az építőanyagokat beszerezni. Mint elmondták, szükségleteiket hiába jelezték a németeknek, 200 felterjesztésükre választ sem kaptak. Bár Szombathelyi ígéretet tett arra, hogy közbenjár Keitelnél, a helyzet nem változott. Annyiban romlott is, hogy itthon a politikai és katonai felső vezetés úgy ítélte meg, hogy a védelemre való felkészülés érdekében fontosabb az országban állomásozó alakulatok ellátása.

A tél elé a magyar honvédek a következő ruházattal ellátva nézhetnek:³⁰ egy pár nagyobb méretű csizma, két pár gyapjúkapca, két kötszövött alsónadrág, egy pár lábszármegfűtő, egy hasköti, a lovasok számára térdmegfűtő is. Ez védőállásban elég lett volna, de a mozgóharcban kevésnek bizonyult. A hadsereg 40 százalékát el kellett volna látni vattázott vagy prémzubbannyal, vattázott nadrággal, nemezcsizmával. A főszállásmesteri osztály még 1942 nyarán kérte a honvédelmi minisztertől nemezbotosok³¹ gyártását, de idő és nyersanyag hiányában sem ezt, sem vattázott nadrágot nem tudtak előállítani. A honvédelmi miniszter ekkor rendelt 30 000 pár nemezcsizmát és 100 000 pár szalmabotost,³² a hadsereg pedig utóbbinak a helyszínen való gyártásra kapott utasítást. A gyapjúra azonban a takarókhöz volt szükség – és abból is csak fejenként kettő jutott – a csizmákhoz már nem volt elegendő. Utóbbiakból a hadsereg 10 000 darabot kapott a németektől, és összesen kb. 30 000 párat³³ kiszállítottak, ezzel a katonák 20-25 százaléka – éppen az állásokban lévők – ellátható lett volna, ám a nemezcsizma nagy része nem jutott el hozzájuk. A kiutalt nagyobb méretű bakancsok nem oldották meg a problémát, mert szabásuk miatt egy kapcánál több nem fért bele, és elszorította lábfej vérkeringését, ami nagyon sok panasz és végül fagyserülés forrása lett.³⁴

Kecskés Péter Pál naplója a fent vázolt helyzetet megerősítő, különleges forrás. Ilyen, négy hónapon keresztül naponta vezetett, részletes és pontos információkat tartalmazó, a hangulatot, benyomásokat is megörökítő munka – melynek szerzője nem iskolázott tiszt volt – kevés maradt fenn. Törékeny, rossz minőségű, háborús papírból készült notesz kettéosztott lapjaira, grafit- és tintaceruzát használva, apró betűs szép-

²⁸ Miskey Zoltán alezredes harcjelentése 1943. január 14-ig. VKF 1943. 4. o. 20. ho. 14. gy. e. és 46/I. zlj. HL 2. hds. iratai 28. fasc.

²⁹ Tájékoztató megbeszélés a hadseregarancsnokság törzsszállásán a Honvéd Vezérkar Főnöke jelenlétében. HL 2. hds. iratai 15. fasc.

³⁰ 4. h. sz. melléklet az 1599/M hdm. 3. vkf. 1943. számhoz. Ruházat és téli felszerelés. 2. hds. iratai 15. fasc.

³¹ Préselt gyapjúból készült lábbeli.

³² Szalmából fonott lábbeli.

³³ 1942. november végéig 13 100 nemezcsizma és 30 487 szalmabotos, december végéig előbbiből 25 000, utóbbiból 43 748 db érkezett ki. 4. h. sz. melléklet az 1599/M hdm. 3. vkf. 1943. számhoz. Ruházat és téli felszerelés. 2. hds. iratai 15. fasc.

³⁴ Miskey Zoltán alezredes harcjelentése. VKF 1943. 4. o. 20. ho. 14. gye. és 46/I. zászlóalj harctudósítása. 2. hds. iratai 28. fasc. és Vajda Alajos: Az I. pc. ho. szerepe az 1943. évi doni visszavonulásnál és az anyagi ellátás a hadosztálynál. HL TGY 2715. 1. o.

írással róttá sorait Kecskés tizedes a tűzvonalban is. Kivétel augusztus 16-17-e, az e napokra vonatkozó feljegyzések valószínűleg 18-án készültek. Beszámolójának minden sora érzéketes, szemléletes – csak témája miatt nem használható az „élvezetes” jelző. Ő is, mint a katonák többsége, gyors győzelem reményében, és abban a hitben indult a frontra, hogy őszre hazatérhet. Nem vonta kétségbe a propaganda állítását sem, hitte, hogy bolsevikellenes kereszteshadjáratban vesz részt.

Kecskés naplója hitelesen illusztrálja, milyen a történelem – „alulnézetből.” Milyen az, amikor a hétköznapi életből, a család mellől kikerül a frontra valaki; s nincs döntési helyzetben, nem befolyásolhatja sorsát. Gondolkodásmódja, felfogása, hangulata, érzései és ezek változásai páratlan kortörténeti dokumentumban jelennek meg. Véleményt mond többek között a háborúról, leírja a kivonulás történetét; részletezi a szállítás, ellátás, étkezés problémáit, megörökíti az 1942-es nyári–ősz-i hídfőcsatákat, és ősszel a téli felkészülés kezdetét. Helyet kap a naplóban a lakosságról és a szovjet rendszerről, a partizánokról és a Vörös Hadseregről megfogalmazott vélemény is, és egyértelműen, gyakran szövegszerűen kimutatható a propaganda hatása. Hol előítéletekkel terhesen, hol az ismeretlenre való rácsodálkozással írja le a helyi lakosság házait, azok berendezését, az emberek életmódját, szokásait, viseletét.³⁵ A legjellemzőbb témák – más frontnaplókhoz hasonlóan³⁶ – szerves egységet alkotva a térbeli és időbeli előrehaladás élményeit rögzítik, így összefüggő elbeszéléssé rendeződnek. A szerzőt foglalkoztató más tárgyú – többnyire a családjára vonatkozó – gondolatok, érzések is ebbe a történetbe ágyazódnak. Vannak tévedések is a szövegben, hiszen az első vonalban lévők kevés információval rendelkeztek.

Mint a behívottak többsége, Kecskés Péter Pál számára is természetes volt, hogy mennie kell, nem vonta kétségbe, hogy a hazának szüksége van rá. Nem kérdőjelezte meg a háborús részvétel értelmét, nyilvánvalóan azonosult a kiképzés során hallott revíziós, antibolsevik és antiszemita érvekkel. Annak ellenére, hogy a szerző sokszor idéz politikai közhelyeket, mélyről jövő gyűlölet nem érezhető soraiban, bár feltűnő, hogy a szolidaritás jelei nem mutatkoznak naplójában sem akkor, amikor zsidó munkaszolgálatosokról, sem akkor, amikor szociáldemokratákról vagy a megszállt terület lakosságáról ír. Erősen érződik viszont a bajtársiasság érzése, valamint vallásos kötődése, a hit ereje, fontossága számára.

Kecskés naplójának forrásértékét az is növeli, hogy mivel a 7. gyalogezred feljegyzései, irattára, részletes naplója megsemmisült, utólag csak „összevontan és nagy általánosságban” lehetett az 1942-es év eseményeit rekonstruálni,³⁷ mint azt az ezrednaplót³⁸ újra összeállító Tormássy-Szávits Sándor³⁹ ezredes írja bevezetőjében, 1943.

³⁵ Ez az első világháborús élményanyagra is jellemző. Környeiné Gaál Edit: *Az első világháború emlékei a népi kézíratos forrásokban és a szájhagyományban*. Debrecen, 1985. 51.

³⁶ Részletesebben lásd Pihurik Judit: *Naplók és memoárok a Don-kanyarból*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2007.

³⁷ Az ezred történetét feldolgozza: Babucs [Zoltán] – Maruzs [Roland] – Szabó [Péter]: „Légy győzelmek tanúja...” A kecskeméti magyar királyi „Zrínyi Miklós” 7. honvéd gyalogezred a második világháborúban. Püldö Kiadó, [Nagykovácsi, 2008].

³⁸ HL. 2. hadsereg iratai 26. fasc. A kir. „Zrínyi Miklós” 7. honvéd gyalogezred naplója az ezrednek 1942. évi május hó 1-től 1943. évi május hó 27-ig a keleti hadszíntéren végrehajtott harcáról és egyéb ténykedéséről. Kecskemét, 1943. évi szeptember hó.

³⁹ A naplót összeállította Tormássy-Szávits Sándor ezredes, aki 1942. 10. 05. – 1942. 12. 15. között volt a 7. gyalogezred parancsnoka.

szepember 10-én. Fennmaradt azonban Terjék Jenő⁴⁰ hadnagy 1943. március 3-án készített harctudósítása,⁴¹ melyet az ezrednapló összeállításához is felhasználtak. Ez a forrás a kitörési kísérlet és a visszavonulás történetét írja le, tehát megörökíti Kecskés utolsó napjait is.

Az ezrednapló szerint 1942. június 4-én Kállay Miklós miniszterelnök jelenlétében, a kecskeméti Széchenyi téren ünnepélyesen elbúcsúztatták az ottani alakulatokat, június 21-én kezdték meg kiszállításukat, és Resicán, Gomeltől 55 kilométerre nyugatra július 1-jén fejezték be a kirakodást. Az út a Pripjaty-mocsarak erdőségein át vezetett, itt a partizántevékenység következtében veszítettek szállítmányokat, de embert nem. A gyalogmenet július 2-ától augusztus 14-éig tartott, a 13. könnyű hadosztály 7. gyalogezrede a négy közül az első lépcsőben menetelt, minden nap másik zászlóalj haladt az élen. A menet megkönnyítése érdekében a legénység szerelvényeinek szállítására az alosztályok 3-5 járművet kaptak a hadosztálytól. A katonákat felkészítették az esetleges partizántámadásra is. A menetvonal Resica – Gomel – Csernyigov – Borzna – Gluhov – Lgov – Kurszk – Sztari-Oszkol – Oszkino – Kolbino volt.

Ennél jóval részletesebb Kecskés leírása, mert ő minden érintett helység nevét igyekezett kideríteni. Július 8-ai feljegyzése alapján kiderül, hogy azt hitték, a gyalogmenet Kurszkgig tart, „csupán” 600 kilométeres útra számítottak. Július 28-án értek oda, 26 nap alatt, öt pihenővel, s a legénység valószínűleg csak ekkor tudta meg, hogy tovább kell menniük. Augusztus 14-éig 960 kilométert tettek meg, s megrendítő az a türelem, amellyel a leírás szerint Kecskés a fáradalmakat viselte. Éjjel 2-3 óra körül indították a menetet és út közben, ahol lehetett, megálltak fürdeni. A folyóvizet csak forralva ihatták a járványveszély miatt, a kutakat pedig az esetleges mérgezésről félve nem merték használni. Az ezrednapló állítása szerint az élelmezés jó volt, a napi egyszeri főtt ételt biztosították. Az éjjeli pihenés szabad ég alatt, sátorban történt, lehetőleg erdős területen. Pihenőnapot körülbelül öt naponként tartottak, ezek a regenerálódás mellett tisztálkodásra, a fegyverzet, ruházat karbantartására szolgáltak, ilyenkor volt istentisztelet is. Nagy esők után előfordult hosszabb pihenő – például július 15-én Baturinban és július 19-21-ig Gluhovban – amíg az utak járhatóvá váltak. Augusztus 12-én érkeztek Kolbinóba, Kecskés 7/III. zászlóalja ekkor még Osnovica községben, a fronttól 7 kilométerre volt. Ők 13-án érték el Oszkinót, onnan éjjeli gyalogmenetben haladtak tovább. 14-én egy – Kecskés által név szerint nem említett – faluba értek, valószínűleg Jeszdocsnajába. A zászlóaljak Kolbinóban váltak el egymástól, külön feladatokat kaptak.

Ekkor már a Don-Potudan folyók szögletében zajlott az a szovjet támadás, melynek megállítására a kikerkezőket bevetették. Az ezrednapló szerint a 7/III. zászlóalj ekkor az 1. magyar páncélosadosztály tartalékaként Jeszdocsnajában tartózkodott. Kecskések szakaszát a 8. századhoz osztották be, éjjel foglaltak el védőállást és 16-án az 1. páncélosadosztály támogatására a korotojaki szovjet hídfőállásnál bocsátkoztak harcba.

Kecskés első feljegyzése 1942. június 26-án keletkezett, amikor alakulata a frontra indult. A vasúti szállítás leírásai rövidek, tényközlőek: az útvonalat örökíti meg. Jú-

⁴⁰ Terjék Jenő hadnagy a kiskunfélegyházi 7/III. zászlóalj segéd tisztjeként teljesített frontszolgálatot.

⁴¹ HL. 2. hadsereg iratai. 26. fasc. Harctudósítás. A 7/III. zlj. védelmi harcai és kitörése 1943. jan. 1. – 1943. febr. 28-ig. (Terjék Jenő hadnagy)

nius 28-án utal először a háború nyomaira, de nem részletezi a látottakat. 29-én már partizánveszélyről ír, ekkor lépték át a korábbi lengyel-szovjet határt. 30-án megláták az első katonasírokat, Kecskés megjegyzése szerint: „...az új világ pionírjainak vértanú sírjait, akik meghaltak a szebb jövőért való küzdelemben.” Láthatóan még ekkor sincsenek kétségei a – nyilvánvalóan mástól – idézett gondolatokkal kapcsolatban: ő is őszintén hiszi, hogy a magyar hadsereg feladata részt venni a bolsevizmus legyőzésében, és hogy az otthontól oly messze is a hazát védik.

A Szovjetunióban látottakra vonatkozó első, kritikus megjegyzést Kecskés július 1-jén teszi: „Jellemző az orosz falvak csúnyasága, templom nincs bennük.” Július 2-ától gyalog folytatták útjukat, ekkortól szerezhettek közvetlen tapasztalatokat a megszállt területek életéről is. Rendkívül érdekesek a településeket, a házakat és lakóikat, a szokásokat, vagy a természetett növényeket, a látott állatokat leíró részei a naplónak. Július 3-án így jellemezte az orosz tájat: „Vagy négy kilométert haladunk át Resicán, szürke piszkos faházak között, melyeken csak az ablak képviseli a díszet, faragott, némelyik egész ízléses. Festett kék és sötétsárga színek váltakoznak, az ablakokban virágok, legtöbb fukszia, kevés muskátli. A házaknál díszfa a fűzfa, a gyümölcsfákat az apró cigánymeggy képviseli. A kutak érdekesek, itt vödör és hosszú kötél nélkül szomjan lehetne halni, ugyanis egy farúd van ferdén a kútra támasztva, a végén csigakerék, ezen történik a vödör leeresztése és a víz felhúzása.” Július 9-én is élményszerűen rögzíti a látottakat: „Elhagyjuk Repki községet, és a mocsaras rész megszűnik. Erre gyönyörű rozs, árpa, repce van. A rozs még most virágzik. Burgonya is sok van vetve. Repkiben láttam először meszelt külsejű házat. Sárga földdel meszelték be. Repki után fekete földek terülnek el az út mentén. Haj de sok ember meg tudna itt élni. Órák hosszat megyünk, tanya sehol sem, község egyik a másiktól igencsak 20-25 km-re, városok 100-150 km-re vannak egymástól. Erre már az erdő elmarad, helyét a rozs, árpa, zab, len, repce és burgonya foglalja el. Hatalmas területeken van rét, rengeteg a széna, amihez aránylag kevés a jószág. Érdekes, úgy a lovak, mint a marhák itt sokkal kisebbek, mint nálunk.” Július 21-én a külső szemlélő érdeklődésével írja le a lakosságról szerzett benyomásait: „Úgy látszik, a lakosságnak valami ünnepe lehet, mert ki vannak öltözve. Jobban csak nőt lehet látni, férfiakat ritkán. Az öltözetük hasonló a mi nagyanyáink viseletéhez, nyakas, ujjas, széles aljú ruhák, melyek színösszetétele igen keleties, pl. leírok egy leányt, ahogy láttam, persze ezek a megfigyelések mind menetközben történnek. Fekete cipő, kék harisnya, rajta fehér zokni, kék alj, sárga blúz, fehér fejkendő. A leányok mind fehér fejkendőt hordanak erre, úgy látszik, ez még a leányságukat akarja kifejezni. A hajukat befőnva és hátul csüngve, benne szalaggal hordják. A nők általában mind jó teltek, széles csípőjű, széles arcú, tenyeres talpasak, magyarosan kifejezve.”

A látottak azonban más tartalmú megjegyzésekre is ösztönözték Kecskést, aki rendszeresen szóvá tette a falusi házak, kertek gondozatlanságát, például július 13-án a következőképpen: „A lakosságnak nincs érzéke a tisztasághoz, a házak piszkosak, a belsejük szellőzetlen és bűdös, a házak környékét a szemét, paré, dudva és a trágya teríti. Szidorovkában pl. az istálló van az utcára, a lakóház pedig belül az udvaron. Berestovecen láttam, az istállón van egy ablak, és azon keresztül szórják a trágyát közvetlenül a ház elé, nem tudom, milyen orruk lehet, de minekünk sehogyan se tetszett.” Másnap filozofálva jegyzi meg, s véleményével nincs egyedül: „Sajnálni való nép, de nagy a hibája is. Gyönyörű, igen jó termőföldön élnek, és most, amikor már

élhetnének rendesebb életet is, még most is a tunyaságban vergődnek. Lehet, hogy évszázados hiba, nem tudom, csak annyit látok, hogy nálunk Magyarországon igen lenéznek azt a családot, akinek a háza tája úgy nézne ki, mint itt mindegyik.” Ez a más forrásokban is gyakorta felbukkanó vélekedés nincs tekintettel az előzményekre: az erőszakos kollektivizálásra, a parasztság végletes kihasználására és háborús helyzetre, a megszállás tényére.

A hosszú gyalogmenet leírása megerősíti, milyen nehézségek akadályozták a mozgást, ellátást. Kecskések is szekereken szállították a felszerelést, de kevés volt a ló, gondot jelentett a takarmány, a víz hiánya, és a nehéz terepviszonyok: „Ébresztő 24 h-kor. Indulás 0 h 30' körül. Szakadó esőben nyergelünk és indulunk tovább. A talaj fekete zsíros föld, mindjárt felázott, és a sötétben csúszkálva, a földet sűrűn meghasalva menetelünk, míg végre kivirrad. Igen jó étvágyat csinál a menet, a mai fárasztó, mert éjjel a csúszós talaj, később a homok igen megviselte a lábunkat, de nemcsak mi, hanem a lovaink is igen megérzik, több ló kidől a nehéz úton.” – írja július 5-én. Július 29-én, Kurszkba érve összefoglalta útiélményeit: „Július 2-án reggel 5 h-kor kezdtük meg az eddig megtett 600 km-es menetet, mely 26 napig tartott, benne 5 nap pihenővel. Óriási munka volt, csak az tudja, aki végiggyalogolta, szerelvénnel a hátán, hogy milyen volt. A gyaloglás az ember egész testét igénybe veszi. Első napokban azért fájt a lábunk, mert nem voltunk a menethez szokva, később pedig azért, mert nehéz munka úgy embernek, mint állatnak. Szegény lovak is a hosszú út alatt, melynek kb. 95 % volt rossz és nehéz, majd megszakadtak, de azért húztak.” Ekkor már – jelezve a front közelségét – e szavakkal zárja a napi feljegyzéseket: „Takarodó. Várjuk a repülőket.” Ám van ereje derűs iróniával fogalmazni augusztus 5-én, amikor nekik cipelniük kell a teljes felszerelést, a többi zászlóaljnak nem – „de mi edzettebbek leszünk...” - állítja.

A napló rendszeresen visszatérő utalásai, például július 5-ei feljegyzése bizonyítja, hogy Kecskés számára mennyire sokat jelent a hit gyakorlása: „Délelőtt tábori mise volt, felhangzott a katonaaikakról a gyönyörű magyar miseének, amely annyiszor elhangzott már sok nemzedék ajkáról, mikor veszélyben volt hazánk: a 'Boldog Asszony Anyánk'.” Személyes megjegyzéseinek van még két fontos jellemzője: az egyik az olvasás, a másik a tisztálkodás igénye. Többször utal arra, hogy nagyon hiányzik neki az olvasás – amikor tud, szerez kölcsön könyvet, újságot fizet elő – olvasottságát íráskészsége, stílusa is bizonyítja. Kiemelten kezelt téma számára a tisztálkodás is, ha módja van fürdeni, mosni, mindig feljegyzi, ha nincs, hiányolja a lehetőséget, hangsúlyozza fontosságát. Július 5-én a egy szovjet laktanyát jellemezve ír hosszabban erről: „Nézzünk szét a gomeli szovjet laktanyában, egy 190 milliós nép, mely Európát le akarta hengerelni katonai szemüvegen nézve milyen laktanyaéletet élhetett? A laktanya maga több négyzetkilométer területen fekszik, nagy 2-3 emeletes épületek vannak benne, úgy látszik minden fegyvernem számára készült. A külseje és belseje egyaránt piszkos, csak egy ízben meszelhették, amikor elkészült, 80-100 főt befogadó legénységi szobákkal. Víz kevés, a mosdó, ami legfőbb a laktanyában, egyike a legfontosabbaknak, undorító favályúk, amik csak szintén új korokban lehettek tiszták. A W.C. állapota förtelmes. Úgy látszik, a tisztaságra kevés súlyt fektettek, így érthető a sok tetű és járványos betegség. Állandó készültségben várjuk a tetűket. Az a baj, hogy kevés a víz és nehezen tudunk tisztálkodni.” Két nappal később, július 7-én a menet nehézségeit ecsetelve visszatér a témára: „Szállításunk igen ritka erdőben van, a nap kellemetlenül tűz, a géppuska megpucolása után fürdés és mosás a tábor mellett

folzó patakban. A patak vize a meleg idő ellenére igen hideg, de jól lemosakodunk, ez sokat ér. Kimossuk a ruhákat, szappan is van, igaz, de az asszonyok otthon tudom, kinevetnének, ha mutatnánk a 'tisztá' ruháinkat. De nekünk nagyon jó így is, csak valamennyire tiszta legyen. Fürdés után kis fegyelmező gyakorlat van, mely után újra mehetünk fürdeni."

A bolsevik rendszerről alkotott rossz véleményét a látottak többnyire alátámasztották, bár megjegyzéseiben időnként keverednek a reális megfigyelések és az előítéletek, mint július 5-én is: „Még visszatérve Gomelre a városon keresztülhaladva egy városrészt láttunk, mely csupa gyárakból állt. Állt, mert a vörösök Gomel elhagyásakor felgyújtották és felrobbantották, hatalmas üszkös falak merednek az égnek, hirdelve a szovjet vandalizmust⁴². Egész utcasorok földig rombolva. Az út majdnem használhatatlan állapotban. Itt találkoztunk először orosz hadifoglyokkal, az utat javították. Sok nőt is lehet látni az útmunkánál. Igen sok a csavargó gyerek, úgy látszik, a szabad szerelem gyümölcsei⁴³, melyek korán rothadásnak indultak. Szeretném, ha a mi zsidóbarát szocdemjeink kijönnének ide⁴⁴ és látnának."

Feltűnő jellegzetessége a naplónak, hogy Kecskés – érthető módon – igen sokat foglalkozott az étellemezéssel, minden nap leírva az étrendet, mint például július 29-én is: „Ma kétfogásos ebéd van: húsleves tarhonyával és paradicsomszószt vágott adagolt hússal. Fejedelmi volt, csak kevés volt. A nagy menet után olyan étvágya van az embernek, hogy 3 adagot is elfogyasztana. [...] Este vacsora: lekváros tészta, úgy bekaptuk, mint kutya a legyet. Vacsorapótlék lekvár." Ha módjuk volt ételmezéssel cserélni – szappanért, gyufáért, cigarettáért – főztek is, mint július 20-án: „Szereztünk szappanért tojást, burgonyát és hagymát, csináltunk tűzhelyet, és nekiláttunk a főzésnek. Volt 8 tojás, kb. 3 kg burgonya és egy csomag zöldhagyma. Négyen voltunk hozzá, elkezdődött a tanácskozás, hogy minek főzzük meg. Egy kis vita után a tojásokat megsütöttük szalonnával és hagymával, a burgonyát pedig megfőztük és összetörtük vajjal. Rendes négy adag lett belőle ehhez még jött a vacsora – marhapörkölt tésztával és tea, hát mit írjak, lucullusi lakomát rendeztünk. Utána megittunk egy csomó békapálinkát⁴⁵ és fejedelmien éreztük magunkat." Van, amikor komikus eseteket közöl, előfordul, hogy az orosz és magyar főzési-étkezési szokásokat hasonlítja össze, augusztus 1-jén pedig egy jellemző történetet örökít meg: „A „házigazdánk" egy fiatal orosz, igen szívélyes, megmondjuk neki, hogy szeretnénk venni „kartoskát", magyarul burgonyát, pénzért vagy cserébe szappanért vagy gyufáért. Mindjárt szedett fel a kertből, adtunk neki szappant 3 darabot, adott hagymát, azért meg gyufát adtunk, mindkét fél meg volt a vásárral elégedve. Rövid tanácskozás után elhatároztuk, hogy paprikás

⁴² Más szerzők is gyakran fölteszik a kérdést: mi volt az oka a visszavonuló oroszok által véghezvitt pusztításnak. Van, aki Clausewitz Sztálinra gyakorolt hatásának tulajdonítja (Rásky Barna: Három év háború. 1939-1942. Budapest, 1943. 323.), és úgy kezeli, mintha a felperzselt föld taktikája – hogy az ellenség kezére ne kerüljön, amit használni tud – csak szovjet sajátosság lenne. Ám az 1943. január-februári visszavonulás során gyakorta tanúi lesznek majd a magyar katonák annak, hogy a német és a magyar hadvezetés ugyanezt a taktikát alkalmazta.

⁴³ A szovjet erkölcs, életmód, a „szabad szerelem" kísérőjelenségének tekintik – a háborús helyzettel nem kapcsolják össze.

⁴⁴ Különleges munkaszázadokban kisebb számban szociáldemokraták, a kisegítő tábori munkaszolgálatos századokban pedig közel 40 ezer zsidó szolgált a keleti hadszíntéren.

⁴⁵ A szó jól olvasható a kéziratban, de jelentése ismeretlen. Esetleg a vízre utalhat vele.

krumplit csinálunk. Krumpli, zsír, hagyma az van, most hajtóvadászat egy kis só és paprika meg edény után. Edény rövid 15 perces eszmecsere után, ti. akkorra értette meg az orosz menyecske, hogy mit kérünk tőle, került, majd só meg egy nagyon kicsi paprika. Kint nem szabad este tüzelnünk, keresem a házban a sparherdtot, hát nincs sehol. Megint rövid negyedórai beszéd és jobban mutogatás után megmutatják, hogy ők hogy főznek. Van a szoba közepén építve egy négyszegletes alakú kemence, abba kis tüzet gyújt és háromlábú állványra a tűz fölé helyezve, ráteszi a fazekat és így főz. Bizony nem olyan, mint a mi menyecskéink, ahogy pattognak, kavarznak-kevernek a tűz mellett és fölött. Ha meg akarja kavarni vagy nézni, hogy mit főz, illetve hogy áll, amit főz, akkor van egy hosszabb nyélre rászerelt félkör alakú vaskampó, azt ráilleszti a fazéokra, leemeli az állványról és kiveszi, majd ha kell, ugyanígy visszateszi. Füst az persze nem számít. Ilyen főzési módszerrel főztem meg én is a paprikáskrumplit. Igen nézte az orosz menyecske, mikor zsírt tettem a fazékba, majd hagymát és mikor a hagyma pirult, a burgonyát több léből megmosva hozzáfogtam pörkölni. Váltig nézte hogy ugyan mi is lesz ebből. Mert ők felteszik a krumplit, öntenek rá vizet, tesznek bele egy kis sót, és ha megfőtt készen van, eszik. Váltig beszélt, de én nem értettem, láttam, hogy kíváncsi. Mikor a burgonya is jól megdinsztelődött a hagymás, paprikás, sós zsíron, öntöttem rá vizet és visszatettem a kemencébe sülni – pardon főni. Mikor kész lett, adtam nekik kóstolót, igen tetszett. Adtunk nekik egy kis zsírt, ők pedig adtak érte tejet⁴⁶. A raj is nehezen várta a paprikást hogy kész legyen, bepakoltuk, utána vártuk a kincstári vacsorát, mely 10 h körül lett kész. Feketekávé volt ehhez, hozzáöntöttük a tejet és egyszerű tejes kávé lett a paprikás után.” Ritka szerencsével másnap ismét ünnepi ebédet – egy csirkéből hatuknak paprikást – főzhettek, mert anélkül ebédjük csak üres leves és burizsfőzelék lett volna konzervvel.

Az útviszonyoktól függően naponta általában 25-40 kilométert tettek meg, s a kezdeti lelkesedés hamarosan fásultsággá, majd elkeseredettséggé változott. Augusztus 6-án, 770 km gyalogmenet után írta első, kétségbeesést tükröző megjegyzését: „Úgy érezzük, ha repülő jön, nem is megyünk ki a sátorból, hadd jöjjön egy bombaszilánk. El van keseredve a nép, hogy miért, azt nem írom le.” Az első bevetés előtt, augusztus 14-én jegyezte föl: „Csak a szakácsok élnek jól, fogják a csirkéket és főzik, persze maguknak. ... A harc előtt a hangulat igen rossz, az erős menetek miatt igen fáradt, gyenge a legénység és kedvetlen. Vigasztaljuk egymást, hogy nem lesz ez mindig így, és ezt az áldozatot meg kell hozni hazánk jobb jövője érdekében. Az éjjeli menetünk kb. 35 kilométer volt. Tegnap hallottam a Bibók őrmester úrtól, hogy tegnapig 925 kilométert tettünk meg, a maival tehát 960. Óriási távolság gyalog és menetöltöztetben, szerelésben. Most újból tartalékban vagyunk, bármelyik pillanatban tűzbe dobhatnak bennünket.”

Helyenként döbbenetes közlések ágyazódnak hétköznapi részletekbe, mint például augusztus 7-én: „Ma kaptunk ásványvizet is. Ma kilencen lettek kikötve a századból. Kicsit unalmas a nap, szellemi részből, nincs újság, rádió, olvasnivaló, semmi.” Nem közli, mi volt a kikötés oka, úgy utal az eseményre, mint az élet természetes velejárójára. Akárcsak augusztus 12-én: „Menetelünk, dohányozni nem szabad. Az egyik honvéd, Antal J. főbe lőtte magát a menetoszlopban. Hajnali 4 h-kor világosodik, megengedik a dohányzást.” Nyilván nem érzéketlenségről van szó, a látszólagos részvétlenség a fáradtság, fásultság következménye lehetett.

⁴⁶ Úgy látszik itt nagyobb tisztaság volt, mert – szemben a július 7-én feljegyzett esettel, amikor a háziasszony a piszkos alsószoknyáján szűrte át – elfogadták a tejet.

Kecskés szakaszát augusztus 15-én délután hat órakor vezényelték az első vonalba, 16-ától vettek részt a harcban: „Nagy a harci zaj elől, kelepelnek a géppuskák és golyószórók. Visszatérve a kiindulási helyre egy szakadékba fekszünk, a fejünk felett lőnek állandóan. [...] Hozzánk is közel kezdenek becsapódni a gránátok. [...] Beásuk magunkat, irtó kemény, száraz a muszka föld. Mire kész vagyunk, jön a parancs, bevonulni a kiindulási helyre. 11 h-kor újból kimegyünk, újra tábori őrbe. Beásuk magunkat, újra parancs, vissza a kiindulási helyre. Dél elmúlt, gondoltuk, ebéd lesz. Megyünk a kis erdőbe, ott halljuk, támadásba megyünk. Úgy is volt, nagy kerülőt csináltunk, éhesen, fáradtan, éjjeli menet és 1000 km után. Alig vonszoltuk magunkat, óriási a hőség, megyünk egy háromszögpontra felé egy magaslatra a búzában, míg egyszerre több felől tüzet kapunk.” A harc során Kecskés életét bőrtárcája – egy puszkagolyót felfogva – megmentette, de nem sokkal később gránátnyomást szenvedett. A veszteségek óriásiak voltak, szakaszában heten maradtak küzdők, kilencen elestek, s hét bajtársa sebesült meg. Az ezrednapló szerint csak egy század a három nap alatt hatvan főt veszített. Augusztus 19-én a 7/III. zászlóaljat hősies helytállásáért Veress Lajos altábornagy, a páncélos seregest parancsnoka dicséretben részesítette.

Alig néhány nap alatt edzett frontkatonává vált Kecskés tizedes is, mint az augusztus 20-ai leírásából kiderül: „Igen nehéz így, mert pihenni nem tud az ember, az örökös figyelés, ébrenlét és maga a harc nagyon fárasztó. A sisak nyomja egész nap a fejét az embernek, de mégis véd valamit. El sem tudja képzelni, hogy mi a háború, aki nem próbálta. Éhesen, szomjasan, fáradtan, piszkosan, álmatlanul de azért egész embert kell számolni.” Az első nagy megpróbáltatás, a többnapos harc, életveszély után, úgy tűnik, szüksége volt arra, hogy „kiírja” magából félelmeit, a kiszolgáltatottság érzését. Augusztus 21-én hosszasan elemezte helyzetüket: „Egész nap egész éjjel alig lehet a földözékből mozdulni. Furcsa és nehéz a harctéri élet. A harcos a lyukban amit ásott magának, berendezkedik, nem tudni mennyi időt kell ott eltölteni, rendszeren mikor készen van, menni kell tovább. Nem számít, a harctéren az ilyen lyuk többet ér, mint otthon egy emeletes ház. A gödörben élve persze lustálkodásról szó sem lehet, esetleg tűzszünetben megborotválkozni, mosdani, mosni vízhiány és mozgás miatt szó sem lehet. Úgy nézünk ki, mint a cigányok. Egyik gödör a másiktól 8-10 méterre van, mikor tűzszünetek vannak, átkiabálunk egymáshoz, szóval beszélgetünk. Figyelés állandóan, meg a tüzelés. Evéssel nem sok időt kell tölteni, az este van csak, a szakácsok este bírják behozni az ételt, akkor bekerül a kávé és az ebéd-vacsora együtt, meg a kenyér, cigaretta. Persze van úgy is, hogy elmarad, mint tegnap nálunk, de ez csak azért volt, mert a kiosztást végző tiszt nem elég lelkiismeretes és nem törődött vele, hogy mi kint a jobbszárnnyon megkapjuk-e vagy sem. Mikor megkérdezte tőle a mi rajparancsnokunk, hogy miért nem hoztak ennivalót, egyszerűen azt felelte, hogy mit tudja ő, hogy mi hol vagyunk. Hallatlan lelkiismeretlenség kell hozzá, nyolc ember, aki egész nap harcban van, és nem törődnek vele, hogy kap-e enni, vagy nem. – „Muzsik tizedes” – Ugyanaz, aki a 16-ai és 17-ei kenyert is felvette, és dacára, hogy a századnak tetemes vesztesége volt 16-án, szegény bajtársainknak nem kellett már az étkezés, nekünk mégsem telt kenyér. Hallatlan hogy ez ma a mai háborúban megtörténhetik, de megtörténik sokszor. A szakácsoknál egész sonka, nagy doboz lekvár, sok szalonna, vaj, stb. van, a harcoló legénység pedig sokszor éhez, mert nem kapja meg rendszeren az adagját.

Augusztus második felében az ezredet védelemre vonták vissza, 28-án a III. zászlóalj Kolbinó térségébe, Jeszdocsnajába vonult pihenőre. Később részt vettek a szep-

tember 9-én meginduló harmadik urivi hídfőcsatában is. Különösen érzéketesen örökítette meg Kecskés a harctéri hétköznapi hangulatát a szeptemberi hídfőcsaták szüneteiben: „Lassan telik a délután, ebben a bűzös és langyos vacakban. Délután mi is parancsot kapunk felkészülni, köpenyt a pokrócba belehajtani, felszerelni, induláshoz készen állni. Később újabb parancs, miután az eső esik, a köpenyt kivenni a pokrócból és felvenni, a pokrócot pantallérba⁴⁷ csavarni. Mikor készen van, újabb parancs, köpenyt le és bele vissza a pokrócba, közben az eső rendesen esik. Készen vagyunk ezzel is, mikor újabb parancs jön, lepakolni, és sátrat verni. Szakadó esőben ütünk sátrat, mire alábújunk, akkorra bőrig ázunk. Szalmát szerzünk alá. Újabb parancs, holnap indulunk. Takarodó.” (szeptember 7.) [...] „Egy a gödörreszembe esett repeszdarabot használok fel cigaretta hamutartónak. Háborús divat. Az éjjel elveszett az öngyújtóm és a szomszédtól kell kérni, aki pedig igen nehezen adja ide, látom. Nagyon sajnálom, mert nagy kincs a jó öngyújtó kint. Itt más élvezet a cigarettán kívül nincs. Hat darab német cigaretta vagy három szivar, ez a napi adag, nem sok, de fontos, hogy van. Ma jó lenne már egy kis főtt étel, második napja, hogy nincsen. Délután 5 h körül parancs jött: beosztották a szakaszunkat a 8. századhoz, megyünk be a vonalba. Úgy látszik vége a tartalék viszonyoknak. Elhagyjuk a földőzekeket és előregyülekezünk a 8. századhoz, a faluba, előttünk kb. 100 méterre. Most még közelebbről látszik a falu pusztulása. Ép ház csak véletlenül van. Igencsak mind le van égve és rombolva földig. Egyik bajtárs burgonyát főz, ő ott marad, nem jön velünk, találom én is három darab kis burgonyát, belevetem a parázs közé, hátha megsül, mire indulunk. Kikaparom a parázs közül, de már idő nincs megenni, megyünk át a falun. Haladunk az előttünk fekvő dombvonulat felé, mikor erős géppuska- és puskatűzet kapunk a faluból déli és keleti irányból.” (szeptember 10.) [...] „Négy napja vagyunk a harcban. Éjjel állandóan jártak az orosz gépek, a Sztálin-gyertyával állandóan bevilágították a terepet. Az első kezelőmmel vagyok együtt egy gödörben, László Pál honvéddal, igen rendes fiú. Hozattam vele egy kis szalmát alá, mert eláztunk és a hideg földön fekvé nagyon fáztunk, hozott is egy nyalábbal, jó meleg is volt alattunk. Ma reggeli semmi, még jó, hogy kenyérünk van, ma az is elfogy a holnapra való is, holnap már nem lesz semmi ennivaló sem. Szomjasak vagyunk, víz nincs.” (szeptember 12.)

Kecskés egyként félt attól, hogy nem törődnek velük – ugyanakkor attól is, hogy szerettei megtudják, milyen körülmények között él, harcol: „Délután írtam haza és a húgomnak. Istenem, nem is sejtik, hogy én és a többiek most milyen veszedelemben megyünk, írtam, hogy jól vagyok, mit írjak?” – töprengett szeptember 8-án. Döbbenetes a hangulati változás az augusztusi harcok után, mert 27-én Kecskés még így írt: „Hol vagytok Bibok, Varga, Pásztor, Dubecz, Hegedűs, Veszélka, Balogh bajtársaim, drága magyar testvéreim. Itt folyt el a véretek, ezen az átkozott orosz földön, a jobb magyar jövő érdekében. Adja a magyarok istene, hogy áldozatok ne hiába essen, mint már annyiszor hiába folyt a kevés drága magyar vér.” Szeptember 13-án viszont, amikor rajuk még kenyeret sem kapott, már ezt jegyzi meg: „Emberi piszokságnak az alja, ami itt megy.” Ugyanaznap az első vonalban harcolók helyzetét így részletezte: „Kezdünk kimerülni, éjjel-nappal a fokozott figyelés meg a tűz, meg az éhség kimerít lassan bennünket. Egy nap a harc alatt kettőnek számít, mert éjjel is fent kell lenni, sőt még fokozottabb munkát kell végezni, mint nappal, mert éjjel látni sem lehet.

⁴⁷ Rúd alakba összesodort, összeszíjazott, karikába hajlított, nyakba akasztott katonaköpeny. Bálint Sándor: Szegedi szótár. I–II. Budapest, 1957. 267.

Ebédre alighanem megesszük a tartalék adag húskonzervet. Öt napja nem írtam haza és nem kaptunk levelet. Itt éppen lehetne írni, de senki sem továbbítja tőlünk, hiszen felénk sem néz senki. A dohány és cigaretta is elfogyott, szomorú vasárnap. Az éhség rákényszerített a tartalék adag konzerv felbontására és elfogyasztására. Most még jobban kínozt a szomszág. A szánk széle kicserepesedett, beszélni nemigen beszélünk. Közben a Sztálin-orgonából kaptunk egy sorozatot, itt robbannak mellettünk, szerencsére nem lett semmi bajunk. Nehezen várjuk az estét, vele az ennivalót, na meg a vizet. Akárhogyan is szereznünk kell, mert így nem lehet kibírni tovább. Egy kis csend állott be pillanatnyilag, erőgyűjtés a további küzdelemhez. Nekünk a fejünket sem lehet kidugni, mert rögtön lőnek ránk. A repülők ismét bombáztak. A vadászgépeink egész alacsonyra szállva géppuskázzák az orosz vonalat. Épp most írom, hogy tűzszünet van, de tovább nem is bírtam folytatni, mert olyan hatalmas aknátűzet kaptunk, itt robbannak közvetlen közöttünk, lehúzódtunk az árok fenekére, de így is betakart földdel bennünket, de szerencsére most bajunk nem lett. Szóráth József⁴⁸ bajtársunkat, aki kidugta egy kicsit a fejét, rögtön föbe lőtték, azonnal meghalt.”

A harcok tapasztalatai érlelhettek meg egy héttel későbbi gondolatát is: „Ez a háború rombolás, az élet és a javak pusztulása.” (szeptember 19.) Kecskés szavait megerősítik az ezrednapló veszteségi adatai, melyek szerint a szeptemberi harcok során 12-éig 4 tiszt és 87 fő legénység esett el, megsebesült 15 tiszt és 508 fő legénység, valamint eltűnt 45 fő.

Szeptember 13-a után az ezred tartós védelemre rendezkedett be Urivnál. A kihebb támadásokat sikerrel visszaverték, és maguk is végrehajtottak néhány vállalkozást a szovjet állások ellen. 1942 novemberében –Kecskés szabadságának leteltét követően – az ezredet egy délebbi arcvonalszakasz mögé irányították, s a 7/III. zászlóalj Korotojakban foglalt el új, jól kiépített, a németektől átvett védőállást. Csak az átcsoportosítás időpontja, november 23-a utal arra, hogy 18-19-én megkezdődött az átfogó szovjet ellentámadás, ami a sztálingrádi fordulathoz vezetett. Az ezred a visszavonulásig ebben a védőállásban maradt, fontosabb harci cselekmény januárig itt sem történt, 1943. január 12-én azonban a magyar állások ellen is megindult a szovjet támadás. A 7/III. zászlóaljat éppen ekkor váltották fel és a hadosztály balszárnyára szándékoztak helyezni. Január 13-án tartalék gyanánt a 7. hadosztály területére, Ternovojéra irányították őket, ahol a 31. gyalogezred alárendeltségébe kerültek. 14-én a 13. könnyű hadosztály védőkörzetében is megerősödött az ellenséges harci tevékenység, 15-én már a szovjet gyalogság felvonulását észlelték. Az ezrednapló 16-ára vonatkozó feljegyzésében szerepel, hogy a 7/III. zászlóalj körülbelül „80 fő leharcolt és teljesen kimerült emberrel visszaérkezett”. Megkezdtek a visszavonulást, melynek nehézségeit is rögzíti az ezrednapló: eltűnt – valószínűleg a németek elirányítása következtében – a 7. gyalogezred ellátóoszlopa; más alakulatok is elkeveredtek, egyes seregtestek között megszűnt az összeköttetés – Tormássy-Szávits ezért is részben a németeket teszi felelőssé – valamint a 30-35 C fokos hideg miatt megnövekedett a fagyásos sérültek száma. Január 17-én Osztrogozsszknál többirányú, túlerejű szovjet támadás kezdődött, a harc éjjel is folyt. Az ezrednapló is megemlíti, hogy a hideg mellett az étkezés hiánya is súlyosbította a magyar katonák helyzetét. A 18-án tovább

⁴⁸ Bús János – Szabó Péter: Béke poraikra... Dokumentum-émlékkönyv a II. világháborúban, a keleti hadműveletek során elesett magyar katonákról és munkaszolgálatosokról. Budapest, 1999. 718. A halál ideje itt 1942. 09. 15.

folytatódó támadással szemben igyekeztek védőállásukat megtartani, de a lőszerük már fogytán volt. 19-ére légi úton ígértek utánpótlást az ezrednek. A körvédelemben beosztott német egységek visszavonultak. A két napja tartó harcban a 7. gyalogezred becsült vesztesége 20-30 % volt, Tormássy-Szávits megemlíti, hogy sok sebesültet nem tudtak a harci területről hátraszállítani. 19-én újabb német egységek érkeztek a visszavonultak helyére, de ugyanakkor a 13. könnyű hadosztály parancsnoksága utasítást adott a városból való kitörésre. A fokozatos visszavonulást este 21.20-kor kezdték meg, lassan, harcolva haladtak. Harmadik napja nem pihentek, a hideg és a hiányos étkezés miatt teljesen kimerültek a katonák. 20-án, az Osztrogozsszk-Alekszejevka közötti vasútvonal elérésekor a járművek 90 %-a már elveszett, így a sebesülteket sem tudták elszállítani. Az ezred maradéka Nyikolajevka felé folytatta a menetet, de mivel a hírek szerint a szovjetek már azt is elfoglalták, tovább kellett menniük. Az ezrednapló idevonatkozó feljegyzése: „A csapat ismét nem pihent és élelemmel mostmár egyáltalán nincs ellátva.”

Kecskés Péter Pál ekkor már valószínűleg nem élt, az Osztrogozsszkból való kitöréskor tűnt el. Január 10-én még tábori lapot is küldött családjának, ennek szövege szerint a felváltásban, hazatérésben reménykedett:

Oroszország '43. I. 10-én.

Kedves Anyukám!

A dec. 20-án feladott repülő válaszlapotat ma kaptam meg. Elég gyorsan jött 15 napra kaptam meg. Ne várjatok mostmár lapot és ti se küldjétek, mert úgy gondolom, mire ezt a lapot megkapod én is nemsokára rá otthon leszek. De szerettem volna látni a gyerekeket, hogy örültek a karácsonyfának. Palikámat, hogy a tankkal hogy játszott. Kaptam a főbíró úrtól meg a Lippay jegyzőtől is levelet. Végre nagysokára eljött a mi időnk is, alig várjuk már hogy otthon lehessünk. Küldtem most januárban 59 Pengőt és még küldök valamennyit. Csomagot ne küldjél. Mi van Jóskával otthon van-e? Ha otthon van üdvözlöm, nekem ne hozzon semmit, mert úgysem érne itt. Nyári is írt. Sokszor csókollak benneteket. Kb. 30-ra várhatsz.

Apátok

1943 januárjának eleje valóban nyugodtan telt, ezt Terjék Jenő harctudósításából is megállapíthatjuk. Elsejére vonatkozóan ezt jegyezte föl: „A zlj. létszáma 21 ti. és 720 fő legénység. ... Az alakulat aug. hó óta harcban lévő, jól kiképzett egység. Az általános hangulat jó.” 10-én, amikor Kecskés fenti levelezőlapját írta: „Teljes nyugalom az egész arcvonalon.” 12-én már észlelték Uriv felől az erős tüzéségi tüzet, 13-án a géppuskás szakaszt – valószínűleg Kecskést is – hadosztálytartalékként Ternovojéba irányították. A január 14-e eseménytelenül telt el, 15-én hajnal három órakor riadóztatták a zászlóaljat. Korotojak nyugati területére kellett menniük, ahol a 31. gyalogezrednek alárendelve Mosztiscsénél vetették be őket. A 8. század, amelyhez Kecskés szakasza is tartozott, a támadók között volt. Reggel 8.15-től sikeresen vették fel a harcot a szovjet alakulattal, de alkonyatig az ígért német erősítés nem érkezett meg, ezért vissza kellett vonulniuk. Éjjel leváltották őket, 16-án, mint azt az ezrednapló is említi, kimerülten, leharcolva visszatértek a 7. gyalogezred kötelékébe. A zászlóalj január 17-19. között

Osztrogozsszk körvédelmében, a város északkeleti szegélyén harcolt. Az ide vonatkozó feljegyzés: „Az erősen kimerült zlj. emberfeletti erővel küzdött a 3 napos harcban és nagy veszteségei ellenére minden el[lensé]g[e]s tá[ma]d[ás]t visszavert.” A kitörés január 20-24. között zajlott, majd a hosszú és gyötrelmes visszavonulás következett. A 7/III. zászlóalj létszámának alakulását rögzíti még Terjék Jenő harctudósítása:

1943. I. 1-én: 21 ti	720 fő legénység
I. 16-án: 11 ti	385 „
I. 19-én: 9 ti	325 „
II. 10-én: 8 ti	95 „

A kitörés megkísérlésekor tehát Kecskés Péter Pál zászlóaljának már több, mint a fele elesett, megsebesült vagy eltűnt. Miután a sebesültek elszállítására nem volt lehetőség, a visszavonulás idején már csak a töredéke maradt meg a zászlóaljnak.

Kállay Miklós miniszterelnök a búcsúztatáskor azt ígérte a katonáknak, hogy ősze otthon lesznek. Kecskés naplója is bizonyítja, mennyire hittek ebben, hogy várták-remélték a leváltást. ősze a leharcolt, nagy ember- és anyagvesztést szenvedett hadsereg tagjai közül sokan érezték azt, amit Kecskés is: hogy bár győzni mentek – a megsemmisülés irányába tartanak. A 7. gyalogezred hősie helytállásáért 1943 nyarán kitüntetésben részesült, de az ezred nagy része nem érte meg ezt az elismerést. A doni harcok és a visszavonulás során 1942-43-ban a 2. magyar hadseregből 50 ezer honvéd és munkaszolgálatos esett el, ugyanennyien sebesültek meg, s a hadifogságba kerültek száma 28 ezerre tehető.⁴⁹ Ha nem is érthetünk egyet azokkal a vélekedésekkel, melyek szerint eleve meghalni küldték a hadszíntérre a katonákat, úgy tűnik, 1942 őszén valóban lemondtak róluk. A harcok végső kimenetelét 1943 januárjában bizonyára nem változtatta volna meg a friss erők bevetése és a kielégítő fegyverzet, felszerelés, élelmezés, de számos egyedi sorsot talán igen. Kecskés Péter Pál naplója azért fontos kortörténeti dokumentum, mert képet ad a harcoló katonák áldozatvállalásának motivációiról. Személyes hangú, az érzelmi, hangulati változásokat is tükröző írás, mely mentalitás- és társadalomtörténeti szempontból egészíti ki a 2. magyar hadsereg és a Don-kanyarban lezajlott tragédia történetét.

⁴⁹ Szabó Péter i. m. 276.

**HORTHY:
EGYÉNISÉG ÉS EMLÉKEZET**

Nagy Miklós Mihály

UTAZÁSTÖRTÉNETI VONÁSOK HORTHY MIKLÓS PORTRÉJÁHOZ

A magyar történetírás régi adóssága, hogy Magyarország egykori kormányzójáról, Horthy Miklósról eddig nem született életét, személyiségét és pályafutását teljes mélységében feltáró monográfia. Történelmi alakjának, életútjának ideológiai felhangokkal s gyakran indulatokkal teli megítélései akadályozták portréjának tudományos igényű megrajzolását. Ebből pedig egyenesen ered, hogy mind a történetírás, mind a publicisztika életének egyes szakaszaira fókuszál, és így a mai magyar közvélemény, valamint a vele foglalkozó historikusok zöme is elsősorban a két világháború közötti évtizedek magyar államának vezetőjét látja és láttatja Horthy Miklósban. E megközelítés kevés figyelmet szentel annak, hogy egykori kormányzónk életének nagyobbik felét az Osztrák-Magyar Monarchia haditengerészetében töltötte: ott vált felnőtté, ott élte érett férfikorát. A hadiflotta kötelékében szerzett élmények, az abban uralkodó gondolkodásmód élete végéig jellemezte Horthy Miklós személyiségét. A magyar politikai életben betöltött szerepének túlzott előtérbe állítása miatt eddig kevés szó esett arról, hogy haditengerész tisztként merre járt a Földön, milyen tájakat, népeket látott, milyen távoli világrészeket ismert meg. Tanulmányunkat e kérdéskörnek szenteljük, annak szándékával, hogy bizonyítsuk: Horthy Miklós személyében a magyar történelem leginkább világot járt politikusainak egyike került a magyar állam élére.

AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA HADITENGERÉSZETE

A magyar hadtörténetírás az utóbbi negyed évszázadban – elsősorban Csonkaréti Károly munkássága kapcsán – figyelt fel az egykori Osztrák-Magyar Monarchia haditengerészetére és annak főleg az első világháború éveiben nyújtott teljesítményére, s a kutatások napjainkra kiterjedtek a közös hadiflotta úgynevezett utazástörténetére is.¹ E kutatások eredményeként a hazai hadtörténelemben fokozatosan tudatosul, hogy

¹ A témára vonatkozó, az utóbbi évtizedekben öröndetesen gyarapodó, és jellegéből adódóan, főleg osztrák és magyar szakirodalomból az alábbi művekre támaszkodtunk. Az osztrák-magyar hadiflotta történetének alapvető feldolgozása Wallisch, Friedrich: *Die Flagge Rot-Weiß-Rot, Männer und Taten der österreichischen Marine in vier Jahrhunderten*². Graz-Wien-Köln 1956. A közös haditengerészet előzményeiről lásd: Krámlí Mihály: A császári-királyi haditengerészet 1797-1866. *Hadtörténelmi Közlemények* 111. (1998) 2. sz. 425-475. A Monarchia haditengerészetéről és az első világháborúban betöltött szerepével kapcsolatban jó feldolgozást nyújt Csonkaréti Károly: *A Császári és Királyi Haditengerészet és a Magyar Királyság (1867-1914)*. *Hadtörténelmi Közlemények* 31. (új évf.) (1984) 2. sz. 203-255., valamint Uő: *Az Osztrák-Magyar Monarchia haditengerészete 1867-1918*. Budapest 2001. A hadiflotta utazástörténetéről lásd: Bayer von Bayersburg, Heinrich: *Die k.u.k. Kriegsmarine auf weiter Fahrt*. Wien 1958., valamint Nagy Miklós Mihály: *Boldog békeidők haditengerészei. A k.u.k. hadiflotta utazástörténete*. Budapest 2003.

a Monarchia a kor tengeri hatalmainak sorába tartozott és olyan méretű, minőségű hadiflottát tartott fenn, amely méltóan demonstrálta a dunai birodalom erejét a világ-tengereken és kellően képviselte külpolitikai érdekeit a távoli tengeri térségekben és földrészeken. Napjainkra az is egyértelművé vált, hogy a 19. század második felében a Monarchia hadihajói rendszeresen járták a világtengert, és flottánk az első világháború idején eredményesen helytállt a hadműveletekben, még ha azok nem is a legfontosabb tengeri hadszíntéren, hanem az Adrián zajlottak.² Az osztrák-magyar haditengerészet – kisebb-nagyobb megtorpanásokkal és a pénzügyi források hiányából fakadó nehézségekkel küszködve – folyamatosan fejlődött, a világ, valamint Európa élvonalaiba tartozott. Nagyságát és a ráfordított pénzeszközöket tekintve a legjelentősebb haditengerészetek rangsorának utolsó helyét foglalta el.³ E flotta egyik jellemzője volt, hogy létrejött (1867) és az első világháború kitörése között hadműveletekben csak elvétve vett részt – ilyen volt például a kínai boxer felkelés leverésére a kínai vizekre irányított nemzetközi flottakötélék tevékenységében való közreműködés –, ám annál nagyobb lendülettel kapcsolódott be a 19. század második felében fénykorukat élő oceanográfiai és földrajzi expedíciókba.⁴

Az Osztrák-Magyar Monarchia fennállásának évtizedei egybeesnek azzal az időszakkal, amikor az európai kultúrkör népei jelentős előrelépést tettek a Föld addig még ismeretlen térségeinek felfedezésében és feltárásában. E munkában jelentős szerep hárult a világ hadiflottáira, amelyeknek oceanográfiai és földrajzi expedíciói a tudományos célkitűzéseken túl az államok hatalmának kifejezését is szolgálták.⁵ Érvényes ez Osztrák-Magyar Monarchia hadihajóinak tengeri útjaira is, amelyek Horthy Miklós számára lehetővé tették, hogy a tengerentúli tájakat is megismerjen.⁶ Bolygónk felfedezése a 19. század második felében valóságos reneszánszát élte, aminek eredményeként a fehér ember fokozatosan megvetette lábát a korábbi századokban alig ismert távoli kontinenseken. A korszak földrajzi utazásainak

² Csonkaréti: Az Osztrák-Magyar Monarchia haditengerészete.

³ A rangsori közli: Csonkaréti: A Császári és Királyi Haditengerészet és a... 206-212. Itt kell megjegyeznünk, hogy az e rangsor végén elfoglalt hely ellenére is az Osztrák-Magyar Monarchia tengeri hatalomnak tekintendő. E véleményünket – a szakirodalom egységes állásfoglalásán túl – arra alapozzuk, hogy a közös haditengerészet, miként majd látjuk, nem pusztán a tengerparttal ugyan rendelkező, de mégis csak szárazföldi országok partvédelmi flottáját jelentette. Tevékenysége és potenciálja jóval túlmutatott ezen a szinten.

⁴ Az osztrák-magyar hadiflotta felfedező útjairól Wallisch és Bayer von Bayersburg említett művein túl lásd: Luksch József: Az újkor oceanographikus kutatásai és Ausztria-Magyarországnak részvétele azokban. Földrajzi Közlemények 25 (1897). 6. sz. 169-187., Hamann, Günther: Die österreichische Kriegsmarine im Dienste der Wissenschaften. In: Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums (Militärwissenschaftliches Institut) in Wien Band 8, Österreich zur See. Szerk. Allmayerbeck, Johann Christoph. Wien 1980. 59-90., Scheffbeck, Günther: Die österreichisch-ungarischen Tiefsee-Expeditionen 1890-1898. Graz 1991., Nagy: Boldog békeidők..., Uő: Az Osztrák-Magyar Monarchia hadiflottájának expedíciói. In: Közlekedés a Kárpát-medencében. Újabb kutatási eredmények. Szerk. Katona András. 2003. 121-139.

⁵ Wüst, Georg: Repräsentative Tiefsee-Expeditionen und Forschungsschiffe 1873-1960. Naturwissenschaftliche Rundschau 16 (1963) 6. sz. 211-214.

⁶ Nagy: Boldog békeidők... 335-352., Uő: Horthy Miklós, a világjáró tengerész. Jászkunság 47 (2001) 1-2. sz. 22-29., Uő: Horthy Miklós, a tengerész utazó. Nagy Magyarország 2 (2010) 1. sz. 4-9.

jellemzője a fokozatos tudományosodás és intézményesülés volt; a korábbi századok véletlenszerű felfedezései és a pénzhétség vezette kalandorok háttérbe szorultak, szerepüket a tudományos tervszerűséggel előkészített és végrehajtott, a társadalom tudományos szervezetei és intézményei által indított expedíciók vették át.⁷ E munkában különösen nagy szerep hárult az államok fegyveres erőire – azokon belül a haditengerészetekre –, amelyek a tisztikar szakmai felkészültségével, a technikai eszközökkel, valamint szervezettségükkel a távoli, ismeretlen vidékeken indított kutatóutak és expedíciók kiváló instrumentumának bizonyultak. A Horthy Miklós generációjához tartozó haditengerész tisztek jelentős része élete valamely szakaszában részt vett ilyen vállalkozáson, amely az esetek többségében azt jelentette, hogy az állam valamely tengeri térségbe, hatalmi törekvéseinek demonstrálására, hadihajót küldött, és ez útja során tudományos méréseket, kutatásokat is végzett. Ez az Osztrák-Magyar Monarchia haditengerészete esetében is így volt, és – miként majd látjuk – Horthy Miklós is teljesített ilyen feladatot.

A Monarchia haditengerészetének ma nyolcvanegy úgynevezett távoli, vagyis a Földközi-tenger medencéjén túlra tett útját ismerjük, amelyek során hajói a világ minden pontján megfordultak és közben jelentős geográfiai és oceanográfiai kutatásokat is végeztek.⁸ Ezek súlyát akkor lehet felmérni, ha ejtünk néhány szót a kor felfedező expedícióiról. A 18. század második felében James Cook utazásaival és halálával (1779) lezárult az újkori felfedezések első időszaka, más értelmezések szerint a nagy földrajzi felfedező expedíciók sora, és az európai kultúrkör embere előtt ismertté váltak a kontinensek kontúrjai.⁹ Ám a földrészek belső területeinek zöme továbbra is fehér folt maradt. A Föld megismerése Alexander von Humboldt utazásaival és munkásságával vett új lendületet, a 19. század közepére kialakult az úgynevezett exploratív geográfia, amelynek lényege a kutató expedíciók és az elméleti munka szoros összhangja volt. Ennek jegyében tudományos kutatóutak tömege indult a távoli világrészekbe, és a századforduló korában viharos gyorsasággal tűntek el a térképek fehér foltjai.¹⁰ A feltáró munkában az Osztrák-Magyar Monarchia hadiflottája a már említett nagyszámú távoli úton kívül, amelyek kevésbé látványos, ám annál hasznosabb eredményekkel szolgáltak, néhány világsikert könyvelhetett el. Az elsőre még a Monarchia megalakulása előtt, a Bach-korszak végén került sor, amikor 1857-1859-ben a dunai birodalom Novara nevű fregattja – Bernhard von Wüllerstorf-Urbair (a kor neves haditengerész természettudósa) vezetésével – körülhajózta a Földet.¹¹ A következő jelentős vállalkozás az Osztrák-Magyar Kelet-ázsiai Expedíció volt. Ez 1868-1871-ben zajlott, amikor a Monarchia hadihajóköteléke a kelet-ázsiai vizekre hajózott, és az ottani államokkal

⁷ A 19. század második felének felfedezés- és utazástörténetével kapcsolatban a bőséges nemzetközi és magyar szakirodalomból jól használható: Cholnoky Jenő et al: A Föld felfedezői és meghódítói I-V. Budapest 1938., Beck, Hanno: Geographie und Reisen im 19. Jahrhundert, Prolegomena zu einer allgemeinen Geschichte der Reisen, Dem Gedächtnis Heinrich Schmittners. Petermanns Geographische Mitteilungen. 101 (1957) 1. sz. 1-14., Mendöl Tibor: A földrajztudomány az ókortól napjainkig. Budapest 1999. 170-197.

⁸ A Monarchia hadiflottája által végrehajtott távoli utak táblázatos felsorolását lásd: Nagy: Boldog békeidők... 407-412.

⁹ Kéz Andor: Felfedezők lexikona. Budapest, é. n. 33-34., Magidovics, Ioszip Petrovics: A földrajzi felfedezések története. Budapest, 1961. 497-522.

¹⁰ Beck: i. m. 3-7. és 8-11.

¹¹ Nagy: Boldog békeidők... 157-173.

kereskedelmi kapcsolatok létesültek.¹² A közös flotta számára az igazi világhírnevet az Osztrák-Magyar Északi-sarki Expedíció (1872-1874) hozta meg. Ez a vállalkozás – Karl Weyprecht és Julius Payer vezetésével – fedezte fel az Arktisz Ferenc József-föld nevű szigetszoportját és ezzel jelentős előrelépést tett az Északi-sarkvidék akkoriban még nagyrészt ismeretlen területeinek feltárásában.¹³ Magyar vonatkozásban a Monarchia hadiflottájának legfontosabb vállalkozása a két Adria-kutató magyar expedícióban való részvétel (1913, 1914) volt. Ekkor a magyar tudományos élet – követve a nemzetközi és az osztrák kutatások irányvonalát – az Adriai-tenger térségében hajtott végre oceanográfiai vizsgálatokat, amelyekhez a haditengerészet biztosította a Najade vízzsállító hajót. Az adriai kutatások sora a hadiflotta kevésbé látványos expedícióinak folyamatába illett, amennyiben annak erői a századforduló évtizedeiben jelentős vállalkozásokat hajtottak végre a Vörös-tenger, valamint a Földközi-tenger keleti medencéje oceanográfiai feltárására.¹⁴

Az eddig elmondottakból ered, hogy amikor Horthy Miklós 1882-ben a fumei haditengerészeti akadémia növendéke lett,¹⁵ akkor ezzel egy olyan katonai szervezettel került kapcsolatba, amelyben az utazás, a világjárás – mondhatnánk – a mindennapi szolgálati élet természetes velejárója volt. A kor Európájának többi haditengerészetéhez hasonló életmód várt rá, és így egy tengeri hatalom fegyveres erőinek tagjaként megnyílt előtte a világjárás, világlátás lehetősége. Úgy véljük, hogy ennek varázsa is hatott a még majdnem gyermek Horthy Miklósról, amikor a haditengerészeti életpályát választotta. Emlékirataiban láthatóan nagy szeretettel számolt be a tengeri utazásokon töltött időszakokról, amelyek a hadiflottánál töltött hosszú pályafutása (36 év!) meghatározó élményeit jelentették. S ezek az élmények állandóan táplálhatták szakmaszeretetét is, amelyről maga írta: „...Szeretetem és lelkesedésem e pálya iránt sohasem szűnt meg. Még mint Magyarország kormányzója is büszkén viseltem a tengerügyi egyenruhát, amikor pedig, nem csekély fájdalomra, már rég nem létezett a cs. és kir. hadiflotta...”¹⁶

TENGERI UTAKON

A 19. század második fele haditengerészeinek ikonográfiájához szervesen hozzákapszolódik a világjárás, világlátás. A kor utazási szokásai még részben eltérnek a mai társadalométól, és az a tömeges méretű, szórakozási és pihenési célú földrajzi mobilitás, amely napjainkra világjelenséggé vált, még csak csíráiban ismert. Pontosabban

¹² Józsa Sándor: *Kína és az Osztrák-Magyar Monarchia*. Budapest, 1966. 19-40., Nagy: *Boldog békeidők...* 173-185.

¹³ Ihne, Egon: *Der Nordpolarforscher Carl Weyprecht*. Darmstadt 1913., Schefbeck, Günther: *Die österreichisch-ungarische Nordpolar-expedition unter Weyprecht und Payer 1872-1874*. In: *Die Schrecken des Eises und der Finsternis*, Katalog zur Sonderausstellung. Szerk. Rauchensteiner, Manfred. Wien 1996. 44-73., Nagy: *Boldog békeidők...* 211-233., Uő: *Festőművész katona a jég világában*. *Természet Világa* 136 (2005) 11. sz. 505-508.

¹⁴ Nagy: *Boldog békeidők...* 79-96., Schefbeck: *Die österreichisch-ungarischen Tiefsee-Expeditionen...*, Balázs Dénes: *Magyar utazók lexikona*. Budapest 1993. 15-17.

¹⁵ Horthy Miklós: *Emlékirataim*³. Budapest, 1990. 11., Bencsik Gábor: *Horthy Miklós, A kormányzó és kora*⁵. Budapest, 2009. 15.

¹⁶ Horthy: i. m. 11.

fogalmazva, ha Horthy haditengerész generációjának utazásairól beszélünk, akkor fontos tény lehet, hogy éppen ezekben az évtizedekben alakulnak át nagymértékben az európai ember utazási szokásai. Az ezeket feldolgozó – egyébként részben a kormányzó nemzedékéhez tartozó – Gyömrei Sándor szerint a 19. század második fele még az úgynevezett polgári utazások kora volt, s a következő korszak, a tömegutazások kora az első világháborút követően (1920-tól) kezdődik.¹⁷ Egyéb tényezők mellett az előbbi fontos jellemzője, hogy a társadalom polgári rétegei, részben pihenési céllal, részben a természet utáni vágyból eredően, részben pedig az egzotikum iránti érdeklődéstől hajtva egyre többet s egyre rendszeresebben utaznak. Ám az utazás még egyáltalán nem jellemzi a társadalom minden rétegét. Főleg az alacsonyabb, szerényebb jövedelmű néposztályok utazása a századforduló évtizedeiben jön divatba. S ha mindezt Horthy tengerészeti utazásaival állítjuk párhuzamba, akkor egyből adódik két érdekes tény. Elsőként az, hogy Horthy haditengerészeti pályájának vége (1918) egybeesik a polgári utazások korának lezárultával és a tömegutazások periódusának kezdetével. Másodikként pedig az a megállapítás adódik: egy földrajzilag fokozatosan mobilizálódó társadalmi réteg tagjaként egy – szakmai okokból – az átlagnál jóval többet utazó társadalmi csoport tagja lett, amikor belépett a haditengerészet kötelékébe.

Horthy utazásaival kapcsolatban, az ezeknek a személyiségére gyakorolt hatását illetően fontos lehet néhány számszerű adat. Horthy Miklós – miként említettük – 1882-ben, vagyis tizennégy éves korában került a tengerészeti akadémiára (1868-ban született). A közös haditengerészetben 1918-ig teljesített szolgálatot. Mint köztudott, a haditengerészet parancsnokaként utolsó tevékenysége a flotta átadása volt a Délszláv Nemzeti Tanács képviselőinek, 1918. október 31-én: ekkor kapta meg az uralkodótól altengernagyi kinevezését.¹⁸ Ötven éves volt, és úgy vált meg a flottától, hogy abban harminchat évet szolgált. Ez az időtartam egyébként mintegy évtizeddel több, mint amennyit a kormányzói székhelyen töltött (1920-1944), ez utóbbi huszonnégy évet tett ki. E számadatok arról tanúskodnak, hogy Horthy szocializációjának döntő időszaka a haditengerészet közösségében fejeződött be, ott vált érett férfivá, ott futott be fényes katonai karriert és már meglelt férfi volt, amikor meg kellett válnia szeretett haditengerészetétől. S ha már a számadatoknál tartunk, fontosnak véljük felhívni arra is a figyelmet, hogy felnőtté válásának utolsó évei egybeestek a Saida korvett fedélzetén tett, két évig tartó világkörüli útjával, 1892-1894. Ekkor 24-26 éves volt. Így az utazás nagy kalandja nemcsak a távoli világokban látottak élményét, hanem a férfivá válás életérzését is jelenthette számára, s ez utóbbi is determinálhatta memoárja rövid megjegyzését: „...Ez a két évig tartó utazás még ma is életem legszebb emlékei közé tartozik...”¹⁹

Horthy tengeri utazásai a haditengerészeti akadémián kezdődtek; a növendékek a képzési rendszer gyakorlatias jellegéből adódóan járták az Adria vizeit. Tanulmányai befejeztével Horthyt tengerészkadéttá²⁰ nevezték ki, és mint ilyen járt spanyolországi

¹⁷ Gyömrei Sándor: Az utazási kedv története. Budapest, é. n.

¹⁸ Csonkaréti Károly: Horthy, a tengerész². Budapest, 1993. 132-136., Uő – Sipos Péter: Horthy Miklós. In: Szijj Jolán – Ravasz István: Magyarország az első világháborúban, Lexikon A-Zs. Budapest, 2000. 300-302.

¹⁹ Horthy: i. m. 16.

²⁰ A tengerészkadét az Osztrák-Magyar Monarchia haditengerészeténél rendszeresített, a XII. rangosztályba (zászlósok) tartozó rendfokozat volt. Csonkaréti: Horthy, a tengerész. 12.

kikötőkben; ekkor tekintette meg Córdobát, Granadát és Barcelonát. Később a Minerva korvett fedélzetén Szicíliában és Tuniszban is megfordult. 1889-ben, sorhajózáslóssá történt kinevezésekor a Taurusra, úgynevezett állomáshajóra került, amely a török partok előtt képviselte a Monarchia érdekeit. Az itt töltött szolgálat eléggé egyhangú lehetett, ám alkalmat nyújtott arra, hogy későbbi kormányzónk a Fekete-tengert is megismerje. Emlékiratai szerint: „...Télen egymás mellett helyezkedtünk el a tophanei tűzérési hadiszertárral szemben, nyáron a nagykövetek nyári palotái előtt horgonyoztunk a Boszporuszon. Nyaranta egy-egy hosszabb cirkálás is sorra került a Fekete-tengeren és a Dunán fel Galacig, vagy a török partok mentén a Földközi-tengeren...”²¹

A Tauruson töltött évek után került át Horthy a Saida korvettre, amelyen a távoli tengerekre is eljutott; „...Minden fiatal tengerésztiszt legfőbb vágya, hogy a távoli világrészekbe utazhassék. Számomra ez a vágy öfelsége Saida nevű korvettjén valósult meg, melyre 1892 nyarán helyeztek át. Parancsnokunk Sachs sorhajókapitány, öfelsége Ferenc József korábbi szárnysegéde volt. Tíz tiszt szolgált a hajón, közöttük én korban és rangban a legfiatalabb. ... Sokféle emberfajta honába nyertünk betekintést, és szokásaikról is fogalmat nyerhettünk. A fehér ember uralma az idegen földrészek és országok felett szilárdan állt, ehhez semmi kétség sem fért...”²² A Saida 1892. augusztus 25-én – az akkori fogalmak szerint – lépett szolgálatba, hogy a 19 hónaposra, Ausztráliába, Kínába és Japánba tervezett útját megkezdje. Az Adriai- és a Földközi-tenger keleti medencéjének átszelése után futottak be Port Szaidba, ahol – egy rövid szabadság idején – a résztvevők egy csoportjának lehetősége nyílt arra, hogy Kairóba látogasson és megtekinthesse Egyiptom nevezetességeit.²³ Később a Saida a Szuezi-csatornán és a Vörös-tengeren át folytatta útját: következő állomásként Ádenben kötött ki. A vörös-tengeri út Horthy számára a kellemetlen forráságról maradt emlékezetes: „...A Vörös-tengeren uralkodó közmondásos hőség megszorította a munkát a hajón, melynek gépét nem bennszülöttek, hanem saját embereink fűtötték. A gőzszivattyú megszakítás nélkül három zuhanyt tartott üzemben a fedélzetén; és noha vize 30 fokos volt, nekünk mégis oly hidegnek tűnt, hogy nem sokáig tartottunk ki a zuhany alatt...”²⁴

Ádenből a Saida az Arab-tengeren keresztül Bombaybe, majd onnan Colombóba hajózott, a következő állomás pedig Kalkutta volt. Ide 1893. január harmadikán érkezett meg. Horthy, aki élete végéig szenvedélyes vadász volt, itt tigrisre akart vadászni, ám e szándéka a helyi révkalauz túlbuzgó aggodalmaskodása miatt megghiúsult. Viszont – a magyar utazástörténet szempontjából – fontos lépésre szánta el magát; „... Minden napra jutott valamilyen esemény. Póljátékok, lóversenyek, meghívások és színházi előadások annyira elszórakoztattak, hogy csak nehezen szántam rá magam a dardzsilingi kirándulásra. Kötelességemnek tartottam, hogy Kőrösi Csoma Sándornak, a nagy magyar Tibet-kutatónak sírját felkeressem. Nem is bántam, hogy a Himalaját, a világ legmagasabb hegyiségét közelebbről szemlélhettem...”²⁵

²¹ Horthy: i. m. 15.

²² Horthy: i. m. 16.

²³ S. n.: A cs. és kir. hadi tengerészet jelentése az 1893-ik évről [a továbbiakban HTJ]. Bécs 1894. 34., Horthy: i. m. 16-17. Tanulmányunkban az utazások során érintett partok földrajzi helyneveinél a Dudar Tibor szerkesztésében 1991-ben, a Kartográfiai Vállalat gondozásában megjelent Történelmi világatlaszban alkalmazott írásmódot követtük.

²⁴ Horthy: i. m. 17.

²⁵ Horthy: i. m. 19-20.

Horthy világljárásának következő jelentős állomása Szingapúr volt, majd Bangkok, amiről a világotutazó feljegyezte: „...maga díszes épületeivel úgy hatott rám, mint valamely valósággá vált mese...”²⁶ A Saida innen Jávára hajózott, majd Ausztráliába ment: Albanyba 1893. május 7-én futott be.²⁷ A közös hadiflotta éves jelentése szerint az akkoriban Nyugat-Ausztráliában dühöngő himlőjárvány miatt a kihajózás elmaradt, és a Saida néhány nap múlva folytatta útját, előbb Melbourneba, majd onnan Sydneybe.²⁸ Az ausztrál városokban a Saida tisztikara protokolláris rendezvényeken vett részt; Horthy számára az itt töltött hetek főleg a vadászatok miatt lettek emlékezetesek. Miként írta: „...Kenguruvadászaton is részt vettem. Az erdőben mennek a kenguru nyomára. A hajrá a fák között igen gyors, de rövid, mert a kenguru, ha kifárad, leül és a kutyák ellen rúgással védekezik, úgyhogy azok bukfenceket vetnek a levegőben. Végül a huntsman pisztollyal teríti le az állatot. Ilyen vadászatkor különleges nyeret használnak, mely a fák között a térdnek védelmet nyújt...”²⁹

Ausztráliából a Saida Új-Zélandra hajózott, ahonnan a csendes-óceáni szigetvilágba kellett mennie. Míg az utazás eddig állomásai ünnepek, a nemzetközi protokollnak megfelelő társasági rendezvények jegyében teltek, addig az Új-Hebridákra és a Salamon-szigetekre tett látogatás elsősorban tudományos célt szolgált. Ennek valóra váltásában Horthy Miklósa sajátos feladat hárult. Az időközben a Saida fedélzetére szállt báró Heinrich Foullon von Norbeck, a Monarchia geológusát kellett a szigetvilágba szállítani, és az ott végzett kutató-expedícióját biztosítani. Foullon von Norbeck (1850-1896)³⁰ a kor neves geológusa és földrajzi utazója volt, aki ezúttal nikkel után kutatott. A partraszálláskor Foullon-Norbeck kíséretét, mint rendfokozatban legfiatalabb tiszt, Horthy vezette. Horthy beszámolója szerint az Új-Hebridák és a Salamon-szigetek vidékén a fehér ember még nem vetette meg lábát, szinte kizárólag csak bennszülöttek éltek ott. Az európai kultúrkör emberevők lakta vidéknek tartotta a szigetvilágot és olykor szélsőséges elképzeléseket társított ahhoz. E vélekedés kapott hangot Horthy memoárjában is: „...Abban az időben az Új-Hebridákon és a Salamon-szigeteken kizárólag fejevadászok és emberevők laktak. A busman törzs, az a csúf, kicsi, szénfekete, szőrös fajta, örökös háborúságban élt a sósvíziek törzsével. A sóért a viszálykodás sorozatos, rendkívül heves harcokból állt. Az elesetteket azután a győzelmi lakomán felfalták. Hasonló lett a sorsa sok misszionáriusnak is, akiket kezdetben barátságosan fogadtak, sőt házaik felépítésében is segítettek nekik, de amikor kissé meghíztak, bizony csak leütötték és megették őket...”³¹ Az európai embernek a bennszülöttekkel szembeni fenntartása – miként majd látjuk – gondolkodásának minden pejoratív előítéletes eleme ellenére sem volt alaptalan. Horthy a kapott katonai feladatot úgy értelmezhetette, hogy az őslakókat minden eszközzel távol kell tartania a kutatásokat végző Foullon-Norbeck bárótól. Ennek pedig igen egyszerű módját követte: „...A bennszülötteket sohasem engedtem a közelünkbe, mérges dárdaik és nyilaik miatt. Mihelyt a látóköreinkbe jutottak, lelőttem néhány kókuszdiót,

²⁶ Horthy: id. m. 21.

²⁷ HTJ. 1893.

²⁸ Uo.

²⁹ Horthy: i. m. 24.

³⁰ Nagy: Boldog békeidők... 310., Santifaller, Leo (szerk.): Österreichisches biographisches Lexikon I. Band. Graz-Köln, 1957. 339.

³¹ Horthy: i. m. 27-28.

éspedig nagyobb távolságból, hogy a fegyvereink számára szükséges tekintélyt megszerezsem...”³² Az alkalmazott eljárás eredményesnek bizonyult: a kutatást végző geológus személyi biztonságát sikerült szavatolni. A – mondhatnánk – mindennapos katonai tevékenység feltétlenül a fiatal Horthy sikerének tartandó, annak ismeretében, hogy Foullon-Norbeck egy következő vállalkozásán a bennszülöttek támadásának esett áldozatul. 1896-an az Osztrák-Magyar Monarchia hadiflottájának Albatrosz nevű ágyúnaszádja – Josef Mauler von Elisaneu fregattkapitány parancsnoksága alatt – Guadalcanal szigetén kötött ki, ahol Foullon-Norbeck újabb kutatóexpedícióra vállalkozott. A szigeten található Tatube-hegy megmászásakor a geológust és néhány fős kíséretét megrohanták a bennszülöttek és a kutató, valamint néhány tengerész életét veszttette, jöllehet a különítményt vezető Franz Budik sorhajóászlós mindvégig a helyzet magaslatán volt és katonai, vezetési hibát nem követett el.³³

A Saida következő állomása Borneó volt, ahonnan Szingapúrba hajózott. Innen kezdődött a hazafelé vezető út, amely Ádenen és Szezen keresztül vitt Kréta szigetéhez, majd az Adriai-tengerre. Horthy számára – emlékiratai szerint – ez az útszakasz főleg két esemény miatt volt érdekes. Borneon újabb vadászatban volt része, Kréta szigete mellett pedig tengerrengést élt át: „...Kréta szigetétől délre friss nyugati szélben cirkáltunk. Éjfélkor a szolgálatot átvéve, körülbelül egy óra múlva délnyugati irányra váltottam. Egyszerre hatalmas lökést éreztem, mintha csak zátonyra futottam volna. A tengeri térkép azonban mindenütt nagy mélységet jelzett. Sehogy nem értettük a dolgot, és csak később értesültünk róla, hogy Kréta szigetén erős földrengés tombolt, és az ért el minket tengerrengés alakjában...”³⁴

A Saida 1894. május 16-án futott be az első „honi kikötőbe”, Teodot a, ahonnan ugyanabban a hónapban, 21-én érkezett Polába, a Monarchia haditengerészeti főkikötőjébe. A flotta éves jelentése szerint: „...Az egész út 21 hónapig tartott, melynek folyamán a korvet [sic!] 243 napot töltött különböző kikötőkben és 293 utazási nap alatt 36.313 mértföldet tett meg, ebből 26.945 mértföldet kizárólag vitorlával...”³⁵

A Saida fedélzetén megtett világkörüli utat követően Horthy tengerészi pályafutása későbbi éveiben is sokat járta a külföldet, jöllehet ezeknek az utazásoknak a nagysága meg sem közelítette ezt. 1894-ben a flotta úgynevezett tengerészeti műszaki bizottságához került, ebben a beosztásban járt Németországban, ahol megfordult annak fővárosában is. Érdekes módon a Monarchia központjához viszonyítva emlékezett meg erről: „...felhasználtam az alkalmat, hogy Berlinben, az ebben az időben rohamosan virágzásnak indult városban körülnézzek. Az éppen megnyílt ipari kiállítás igen érdekelt. Bécs bizonyára otthonosabb és kedélyesebb volt, azonban Berlin viharos

³² Horthy: i. m. 28.

³³ A Guadalcanal-szigeten történt események feldolgozását lásd: Nagy: Boldog békeidők... 310-317., A történelekről szóló korabeli tudósítások és szakirodalom alapján a veszteségek oka arra vezethető vissza, hogy Foullon-Norbeck utasítására a különítmény jelentős részét a Tatube lábánál kellett Budiknak hagynia. Így annak erőit – Budik szándékával szemben – megosztották, s ez végzetesnek bizonyult, mert a támadás ugyanazon időben érte a geológus kíséretét, valamint a táborban maradottakat.

³⁴ Horthy: i. m. 32-33. A tengerrengés a Saida útjának fontos eseményeként bekerült a hadiflotta éves jelentésébe – HTJ. 1895. 48. – is, ahol az alábbi módon szerepel: „...A további úton [1894] április 30-án, 6 óra 7 perczkor reggel, Candia sziget alatt heves tengerrengést észleltek, mely két lökessel és másodpercenként 4 rezgéssel 12 másodpercig tartott...”

³⁵ HTJ 1895. Uo.

előretörése nagy hatást tett rám...³⁶ Technikai kérdések megoldására járt Angliában, Portugáliában és Gibraltáron is. A századforduló éveiben ismét Törökország következt, ahol Horthy betekintést nyert az ottani belpolitikai, hatalmi csatározásokba.³⁷

Horthy Miklós életében, katonai pályafutásában a következő nagy változást 1909 hozta: ebben az évben kezdte meg szárnysegédi szolgálatát a Monarchia uralkodója, Ferenc József császár mellett.³⁸ Ekkor negyvenegy éves volt. A Bécsben, az uralkodó környezetében eltöltött mintegy fél évtizedre Horthy élete végéig úgy emlékezett mint élete legszebb és leggondtalanabb időszakára.³⁹ Emlékiratainak sajátossága, hogy az itteni évekről szólva, említést sem tesz Bécs városáról, az ott élő társadalomról; annál többet mesél az udvari és szolgálati viszonyokról. A Monarchia fővárosának szépsége láthatóan nem ragadta meg, ami legélénkebben élt emlékezetében, az az – egyébként példaképként tisztelt – uralkodóhoz fűződő viszonya, valamint ismét néhány vadász-élmény volt. S azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy ebben a beosztásban szemlélhette közelről a birodalmi politika intézetének rejtelmait, és – ami talán még ennél is fontosabb – itt tanulhatta meg a későbbi politikai pályáján oly fontos és oly hasznos irányelvet: „...ebben a szolgálatban éppen semmiféle szabály sincs, hanem a tapintaton és a finom érzéken múlik a siker...⁴⁰

Mint köztudott tény az 1914–1918 között eltelt későbbi éveket Horthy Miklós zömükben az Adria térségében, a tengeri hadszíntéren töltötte. Különböző parancsnoki beosztásokban háborús feladatokat hajtott végre, amelyek révén neve szerepel a haditengerészet egyetemes történetében is.⁴¹ Ez utóbbi úgy tartja nyilván mint az Otrantói tengeri zár áttörőjét. Tanulmányunknak nem feladata, hogy Horthy Miklós tengeri hadvezéri és haditengerészeti parancsnoki pályafutását értékelje, így csak utalhatunk arra: az Otrantói-szorosban kivívott győzelemmel, a Monarchia ellenfeleinek partvidéki objektumaira mért csapásaival a magyar hadtörténelem legeredményesebb tengernagya volt. Utazástörténeti szempontból a háborúban töltött éveiről szóló visszaemlékezéseiről ugyanazt mondhatjuk el, amit bécsi időszakáról. Jóllehet ekkoriban – a tengeri hadműveletek sajátosságaiból adódóan – az Adria sok helyén megfordult, ám ekkor is csak az események fordulatossága ragadta meg figyelmét, a táj szépségeiből nem sokat látott meg. A haditengerészetben szerzett élményei és tapasztalatai – memoárjai alapján – elsősorban a mozgalmas események miatt maradtak meg emlékezetében, ami felveti annak kérdését: milyen volt Horthy Miklós útleíróként?

HORTHY MIKLÓS, AZ ÚTLEÍRÓ

Horthy Miklós már többször idézett, Emlékirataim címmel megjelent memoárját kézbe véve azt látjuk, amit a tanulmányunk előző oldalain írottakban is igyekeztünk érzékeltetni, hogy élete első meghatározó felében a világ sok pontján járt, s hogy uta-

³⁶ Horthy: i. m. 34.

³⁷ Horthy: i. m. 34–50.

³⁸ Horthy: i. m. 51–80., Bencsik: i. m. 44–51.

³⁹ Horthy: i. m. 80.

⁴⁰ Horthy: i. m. 55. o.

⁴¹ Potter, Elmar B. – Nimitz, Chester W.: Seemacht, Eine Seekriegsgeschichte von der Antike bis zur Gegenwart. München, 1974. 359.

zásairól nagy élvezettel mesélt. Miután emlékirataiban eddig egyetlen olyan utalást sem találtunk, amely arra vallana, hogy az utazás nehézséggel járt volna, sőt ezzel ellentétben, az abban említett epizódoknak mindig van valami anekdotázó kedélyessége, azt kell mondanunk: Horthy – kor- és pályatársai többségéhez hasonlóan – kedvelhette az utazást, a világgjrást. Emlékiratai, a generációja tagjai egyéb memoárjaihoz hasonlóan olvashatóak úti beszámolóként is, és mint ilyenek a magyar katonai utazási irodalom⁴² – ha nem is kimagasló, de – fontos darabját jelentik.

Úti élményeit rögzítő haditengerész tisztként Horthy a kor átlagához tartozott, ám memoárjának tengeri világgjárásáról szóló eléggé terjedelmes részei mégis sokat elárulnak személyiségéről. A kultúrtörténetben szokásos megállapítás szerint az útleírás maga az útleíró, s ez érvényes Horthy Miklósról is. Amit ebben a tekintetben tanulmányunk rövid keretei között elmondhatunk róla, az elsősorban az, hogy a táj, a természet szépségei, az idegen társadalmak életmódbeli kérdései nem ragadták meg különösebben. Ami leginkább felkeltette érdeklődését, az a színes események, érdekes, kalandos történetek, és az élete végéig szenvedélyesen folytatott vadászat izgalma. Ezekről – ugyan nem túl színesen – a maga katonás tömörségében is érdekfeszítően mesél. Ebben a tekintetben egyébként nagy politikusi és uralkodói példaképéhez, Ferenc József császár és királyhoz hasonlított. Az egykori uralkodónak is maradtak fenn – magánlevelezésében – úti beszámolói, amelyek közül részletesebben a Szezi-csatornánál és a Szentföldön tett utazásáról (1869) szóló leírásait ismerjük.⁴³ Ferenc József a csatorna megnyitási ünnepségeire utazott és közben kitérőt tett Jeruzsálembe és környékére. Feleségének írott leveleiből kitűnik, hogy őt is elsősorban a színes látványosságok, a mozgalmas események kötötték le, s úti beszámolóiban lappang valami tudatosan vállalt kötelességérzet, hogy megtekintsen mindent, amit egy ilyen nevezetes tájon járó katolikus uralkodónak látnia kell. Horthyt ez a kötelességtudat, talán a dardzsilingi kitérő kivételével, kevésbé hajtotta, ám a táj szépségeit ugyanúgy nem látta meg, mint rajongva tisztelt uralkodója.

E fent említett látásmódjával azonban egyáltalán nem volt kivételes személy a magyar hadiutazások történetében. A világgjáró magyar katonák élményeiből eredő katonai utazási irodalmunkat – szemléletmódját tekintve – bizonyos kettősség jellemzi.⁴⁴ Ennek lényege, hogy az utazók, egyéni vérmérsékletüktől és látásmódjuktól függően, általában vagy a táj jellemzőit, olykor földrajzi viszonyrendszerét, vagy az abban lezajlott kalandos eseményeket ragadják meg. Csak keveseknek, így például a Mexikóban járt Pawlowszki Edének, az Albániát feltáró Temesy Győzőnek adatott meg annak képessége, hogy egyszerre tudjon, mintegy pontosan kimért egyensúlyt tartva, ábrázolni tájat és eseményt. Legtöbb katonai útleírásunkban a kalandos, színes élmények dominálnak, azoknál pedig, akik kimondottan földrajzi szemlélettel tájékozódnak és tájékoztatnak, éppúgy feltűnik a kalandos elem: ebben az esetben a tájképek közötti, az olvasó figyelmét fenntartó kötőanyagul szolgálnak. Horthy az előbbi, a színes élményeket látó és láttató magyar hadiutazók körébe tartozik. Ebben nem üt el kortársaitól, abban viszont igen, hogy az ő érdekes eseményei, apró, mindennapi kalandjai legtöbbször vagy a vadászathoz,

⁴² Nagy Miklós Mihály: A magyar hadiutazás története. Budapest, 2009.

⁴³ Briefe Kaiser Franz Josephs an Kaiserin Elisabeth 1859-1898. I-II. Wien-München, 1966. Szerk. Nostitz-Rieneck, Georg, Nagy: Boldog békeidők... 243-262.

⁴⁴ Nagy Miklós Mihály: Horthy János utódai. A magyar katonai utazási irodalom. Kortárs 48. (2004) 12. sz. 91-104.

vagy valamilyen társasági eseményhez kötődnek. A társasági életben láthatóan feszélyezetlenül, könnyedén mozgott már fiatal tisztként is; legyen szó hivatalos fogadásról éppúgy, mint bármely váratlan protokolláris rendezvényről. Mintha számára nem létezett volna zavart megilletődöttség ebben a tekintetben. Utazásai kapcsán – már fiatal haditengerésztisztként is – annyi társadalmi eseményről számol be, hogy ezzel egyedül áll katonai utazásaink történetében. Talán mindennek is köszönhető, hogy Bécsben, az uralkodó közvetlen környezetében olyan jól érezte magát.

A társasági életben való forgolódás jellemezte élete nagy élményét, világkörüli útját is. Emlékirataiban – ezen a hosszú utazáson bárhol is járt – arról számolt be, hogy hol, milyen ismeretségeket, társadalmi kapcsolatokat kötött. Későbbi pályafutása, valamint magyarországi politikusi tevékenysége tükrében azt mondhatjuk, hogy Horthy szemléletmódjában, viselkedésében talán már ekkor, húszas éveinek végén megmutatkozott valami a későbbi kormányzó személyiségéből. Úti élményei arról tanúskodnak, hogy már ekkor magában hordta a későbbi kormányzó személyiségének jegyeit.

A KORMÁNYZÓ-KULTUSZ ALAKULÁSA A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IDŐSZAKÁBAN (1938–1944)

Az 1930-as évek végén Horthy Miklós kormányzó közvetlen politikai szerepe és közéleti aktivitása fokozatosan megnőtt, az állami döntéshozatal és a társadalmi reprezentáció terén egyaránt. A fokozódó nemzetközi feszültségek, illetve a hazai szélsőjobboldal aktivizálódása, és a kormány-közelben is terjedő radikalizmus közepette mind nagyobb szerep hárult a kormányzóra a politikai stabilitás fenntartása terén. Horthy egyre többször szerepelt a nyilvánosság előtt. A gazdasági feltételek javulása és a revíziós sikerek révén társadalmi elfogadottsága, népszerűsége fokozatosan nőtt, a körülötte kialakult kultusz nagymértékben kiszélesedett. A korábban főként a közélet színterein megjelenő kultusz a szaporodó közszereplések, a rendszeres sajtóközlemények, a filmhíradó, a könyvkiadás, a közterek és intézmények elnevezése, a kormányzó képi ábrázolásának elterjedése révén a társadalom legszélesebb rétegeire is nagy hatást gyakorolt, a hétköznapi élet részévé vált, a legkisebb településre, a családi otthonokba is eljutott, és szinte mindenki számára személyes vonatkozást kapott.¹

A kultusz megnyilvánulásainak keretét alapvetően a kormányzó személyéhez kapcsolódó ünnepek adták: születésnapja (június 18.), névnapja (december 6.), a Nemzeti Hadsereg budapesti bevonulása (november 16.) és a kormányzóválasztás (március 1.) évfordulója. Bár Horthy kérésére a háború időszakában nagy központi rendezvényekre nem került sor, az állami és társadalmi szervek, különböző közintézmények, törvényhatóságok köszöntő feliratokkal, ünnepi kiadványokkal, helyi rendezvényekkel, díszközgyűlésekkel, hálaadó istentiszteletekkel fejezték ki hódolatukat. A sajtó, a rádió és a filmhíradó méltató cikkekkkel, adásokkal csatlakozott ehhez, széles körben tudósított az ünnepi eseményekről, és közben a saját eszközeivel maga is erősítette és formálta a kormányzó kultuszát.²

Horthy a születésnapját általában családi körben, Kenderesen ünnepelte. Névnapja alkalmából hagyományosan díszelőadásra került sor az Operaházban. Az 1930-as évek végétől a szélsőjobboldali támadásokra válaszul a kormányzó iránt lojális radikális nemzeti társadalmi szervezetek „hűségfelvonulást” rendeztek a budai Várban. Az államfő születés- és névnapja a Hadúri méltóságból következően (Ferenc József

¹ Romsics Ignác: Horthy-képeink. In: Uő: Történelem, történetírás, hagyomány. Budapest, 2008. (213–252) 230.; Turbucz Dávid: A Horthy-kultusz. In: A magyar jobboldali hagyomány. Szerk. Romsics Ignác. Budapest, 2009. (138–166) 156–157.; Szabó Miklós: Politikai évfordulók a Horthy-rendszerben. In: A két világháború közötti Magyarországról. Szerk. Laczkó Miklós. Budapest, 1984. (479–504) 497–498.

² Dömötörfi Tibor: A Horthy kultusz elemei. História, 1990. 5–6. sz. (23–26) 25.; Debrecen szabad királyi város törvényhatósági bizottságának főméltóságú vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzó úr, kormányzóvá választásának huszadik évfordulója alkalmából tartott rendkívüli ünnepi díszközgyűléséről készült jegyzőkönyv. Debrecen, 1940.

féhez hasonlóan) katonai ünnepnapnak számított. A laktanyákat fellobogózták, zenés ébresztőt és takarodót tartottak, tábori istentiszteletekre került sor. A budapesti helyőrség az államfőt tűzérési díszlövésekkel köszöntötte. Születésnapján a légierő vadászgépei „HM 70, 71...” stb. alakzatot formálva kötelékreplést hajtottak végre Kenderes felett. A kormányzó január elején mindig megünnepelte a Magyar Királyi Honvédség megalakulását, fogadta a tábornoki kar hódolatát, és díszében vett részt az Országos Tiszti Kaszinóban. Katonai ceremóniára került sor minden év május 15-én, az otrantói útközet évfordulóján. A fegyveres testületek rendszeresen megemlékeztek a budapesti bevonulásról. Június 19., a Nemzeti Hadsereg születésnapja azonban az évek során egyre inkább a „szegediek” ünnepe lett, a háború alatt már nem kapott komolyabb országos visszhangot.³

A kormányzóválasztás évfordulója viszont egyre hangsúlyosabbá váltak. Bár Horthy óhajának megfelelően ezt is visszafogottabb külsőségek között ünnepelték, az 1940-es 20. jubileum felfokozott hangulatban zajlott. Az országgyűlés külön törvényben örökítette meg, hogy az állami és társadalmi rend helyreállításával, a békés építőmunka feltételeinek biztosításával, az ország területének és nemzetközi tekintélyének növelésével Horthy Miklós múlhatatlan érdemeket szerzett. A központi rendezvényére, a „Magyar Hódolat” ünnepére a Pesti Vigadóban került sor. A média nagy terjedelemben foglalkozott az eseménnyel. Több képes újság díszes különszámot jelentetett meg, a rádió, a filmhíradó ünnepi műsort készített az alkalomra. Az egyes törvényhatóságok, különböző társadalmi szervezetek, szakmai testületek helyi megemlékezései még heteken át folytatódtak.⁴

Az 1930-as évek végén a Horthy-kultusz funkciója, üzenetei bizonyos mértékben megváltoztak. A kormányzat részéről tervszerűbbé, tudatosabbá vált a kultuszépítés. Mindez elsősorban a fennálló alkotmányos parlamenti berendezkedés és a konzervatív keresztény-nemzeti szellemiség reprezentációjának erősítését célozta, a megerősödő szélsőséges nézetekkel, radikális politikai törekvésekkel szemben. A kultusz terjedésében nagy szerepet játszott, hogy a kormányzónak a társadalmi nyugalom fenntartására, a szélsőségek visszafogására irányuló politikai törekvése az egész társadalom, még a bizonyos tekintetben Horthyval szemben álló legitimista, liberális vagy baloldali körök számára is elfogadható volt. A vaskezü fővezér alakját a nyilvánosság előtt fokozatosan egy alkotmányos uralkodói imázs váltotta fel, ami a konzervatívok számára a tradíciók fenntartását, a liberális és demokrata köröknek pedig a jogbiztonságot és a toleranciát jelentette.⁵

Az 1919-es „honmentő” szerep továbbra is a kultusz meghatározó eleme maradt, de valamelyest háttérbe szorult, a lezárt múltat képviselte. Helyette mind nagyobb teret kapott az „országépítő” államférfi és a „hongyarapító” diplomata képe. Számos megnyilvánulás, könyv, cikk, méltatás emelte ki, hogy az ország jövőjének legfőbb biztosítója a harcias katonából bölcs és mértéktartó államférfivá váló Horthy személye. Az írások és beszédek visszatérően utaltak rá, hogy a kormányzó, jogköre 1937-es jelentős mértékű bővítése nyomán sem tör egyeduradalomra, hanem következetesen tiszteletben tartja az alkotmányos normákat, a parlamentáris berendezkedést.

³ Függetlenség, 1940. június 18. 2–3., december 6. 1–3., 1943. június 19. 1–3.

⁴ Magyar törvénytár. 1940. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: Degré Miklós – Várady-Brenner Alajos Budapest, 1941. 1940: II. tc. 5.; Képes Vasárnap, 1940. 1940. március 3. 1–20., március 10. 8–9., június 23. 5.

⁵ Szabó M. 1984, 497.; Püski Levente: A Horthy-rendszer. Budapest, 2006. 39.

Kiegyenlítő erő szerepét tölti be az egymással vitázó irányzatok, pártok, osztályok között, így biztosítva a társadalmi, politikai stabilitást. Kiemelték, hogy csak ő képes megfékezni a szélsőségeket, visszafogni a túlzókat és megtartani az országot a nehéz időkben is a bölcs mértéktartás útján. Ezért is volt fontos jogkörének kibővítése, és ezért is szükséges, hogy a társadalom széles körben látható jelét adja az iránta való bizalomnak, lojalitásnak. Herczeg Ferenc az 1939-ben kiadott reprezentatív Horthy-kötetben úgy fogalmazott, hogy a kormányzó az a „gyémánttengely”, amely körül az ezeréves Magyarország forog. Révész Imre református püspök 1940-es köszöntőjében „aranyveretes acélkötélnek” nevezte a kormányzót, ami összefogja a nemzetet és megakadályozza, hogy a belső viták vagy a külső nyomás hatására darabjaira hulljon.⁶

Horthy valóban nem volt teljhatalmú diktátor, és nem is tett kísérletet ilyen szerepre. A kormányzói méltóságon keresztül a hagyományos magyar királyi hatalom minél teljesebb körű érvényesítésére törekedett. Elfogadta a többpárti parlamenti berendezkedést és elkötelezte magát ennek fenntartására. A trónt bizonyos politikai körök többszöri kezdeményezése ellenére sem kívánta elfoglalni, a háború éveiben inkább arra tett lépéseket, hogy a kormányzói tisztséget idősebb fiának adhassa tovább.⁷

Ennek megfelelően kultuszának jellege, eszközei sem az európai diktatúrákat idézte, hanem sokkal inkább egy alkotmányos uralkodó imázsához igazodott. Horthy nimbuszát nem a kormányzati propaganda teremtette, hanem az, csak a valóban meglévő széleskörű népszerűsége épített, és nem egy politikai vízióra, hanem a ténylegesen elért gyakorlati eredményekre alapozott. A kormányzó szerepének esetenkénti túlértékelése mellett is többségében racionális érveket használt, a társadalomfelettség, a messianizmus helyett inkább a társadalommal való patriarchális viszonyt, az atyai gondoskodást hangsúlyozta. Általában mentes volt a modern politikai vezérkultuszok tipikus jegyeitől, az ideológiai meghatározottságtól, a pártpreferenciától, a misztikus történeti és társadalmi szimbólumoktól, a militarizált tömegrendezvényektől, a társadalom radikális átférfalásának, átnevelésének szándékától. A kultusz külső megjelenésében végig érzékelhető volt egyfajta mértéktartás, békebeli jelleg.⁸

A kormányzó, nyilvános szereplésein természetes államfői eleganciával viselkedett. Ennek alapjait még szárnysegédi szolgálata idején Ferenc József mellett sajátította el, és később saját egyéniségére formálta. A neveltetéséből hiányzó arisztokratikusságot, tekintélyt sugárzó magatartással pótolta. Hivatalos programjain mindig altengernagyi egyenruhában jelent meg. A tengerésztiszti uniformis a trianoni Magyarországon bizonyos mértékig anakronisztikusan hatott, más szempontból viszont természetesebbnek, valóságosabbnak tűnt, mint számos európai uralkodó vagy diktátor fantáziauniformisa vagy pártegyenruhája, illetve a magyar politikai osztály körében elterjedten hordott neobarokkos díszmagyar.⁹

⁶ Herczeg Ferenc (szerk.): Horthy Miklós. Budapest, 1939. 8., 234.; Gróf Bethlen István ünnepi beszéde a Magyar Tudományos Akadémia vitéz nagybányai Horthy Miklós őfőméltósága húszesztendei kormányzóságának tiszteletére tartott összes ülésén. Budapest, 1940. 8–9., 12–14.; Szabó László: Horthy Miklós a nemzet első munkása. Budapest, 1941. 12.

⁷ Romsics Ignác: Magyar miniszterelnökök 1919–1945. Rubicon, 2007. 10. sz. (5–21) 11.; Püski L. 2006, 29.

⁸ Szabó M. 1984, 497–498.; Romsics I. 2008, 228.

⁹ Romsics I. 2007, 11–15.; Nemeskürty István: Búcsúpillantás. Budapest, 1995. 307.

A kormányzónak a társadalomhoz való viszonyát általában hagyományos patriarchális kapcsolatként írták le. Ezt szolgálta a vidéki középbirtokosi származására, és a tradicionális szemléletére való gyakori utalás. Mind gyakrabban használták vele kapcsolatban, a „haza atyja” (Pater Patriae) kifejezést, aki, mintegy családfőként meghatározza a társadalom életének keretét, a követendő célokat, de egyben lelkiismeretesen gondoskodik is az övéiről, és mindig személyes példával jár elől. Így fogalmazott Imrédy Béla miniszterelnök a kormányzó 70. születésnapja alkalmából mondott rádióbeszédében, de felbukkant ez a gondolat számos más köszöntőben, méltatásban, kiadványban is a következő évek során. A megfogalmazás nyilvánvaló eltúlzottsága ellenére, a kormányzó méltóságot sugárzó, de ugyanakkor közvetlen, emberközeli alakja bizonyos mértékig alkalmas volt az effajta megközelítésre. A társadalmi fogadókészséget jól jelezte ez iránt, hogy mind gyakrabban kérték fel egyszerű családok egy-egy gyerek keresztapjára. Kezdetben ez csak néhány személyes ismerős, kenderesiek, volt katonák esetében fordult elő, később kiszélesedett azok köre, ahol (a Kabinetiroda gondos mérlegelése után) a kormányzó ilyen szerepet vállalt, amit, ha csak néhány gesztus erejéig is, de számon tartott, el is látott.¹⁰

A Horthy-kultusz alakulásában fontos szerepet kaptak a történelmi párhuzamok. A kormányzó születésének 70. és István király halálának 900. évfordulója 1938-ban szinte kínálta az alkalmat a két személyiség szerepének összekapcsolására. Ez a médiában általában úgy jelent meg, hogy a két nagy alak mintegy a keretét adja a magyar államiságnak: István európai országot teremtett, Horthy pedig megújította azt, és visszarajzolta Európa térképére. Gyakorinak számított a IV. Bélával, a második honalapítóval vont párhuzam is. Számos írás utalt arra, hogy a forradalmak és Trianon után az ország a tatárdúláshoz hasonló helyzetbe került, így Horthy a teljes dezorganizáció állapotából építette fel újra az államot, és érte el, hogy Magyarország ismét európai tényezővé váljon.¹¹

A kormányzó szerepének méltatása során szinte mindig jelen volt a Hunyadiakra való utalás. Egyrészt abban az összefüggésben, hogy a kormányzói jogkör kialakításánál Hunyadi János egykori státuszát, hatáskörét vették alapul, másrészt arra emlékeztetve, hogy a történelemben a Hunyadiak voltak az utolsó nemzeti dinasztia az ország élén. A Mátyás királyhoz való gyakori hasonlítás nemcsak a kormányzó iránti tisztelet fokozását, államfői nagyságának elismerését szolgálta, hanem összefüggött azokkal az időről-időre felbukkanó elképzelésekkel is, hogy az üresen álló trónt esetleg a Horthy család valamelyik tagjának kellene elfoglalnia.¹²

A kormányzóról szólva a 19. század alakjai közül a leggyakrabban Széchenyi Istvánnal vontak párhuzamot. Számos alkalommal megfogalmazták, hogy a kormányzó Széchenyi szellemi örökségének folytatója, és hozzá hasonlóan, bölcsességgel párosuló önmérséklet és nagyfokú valóságérzék jellemzi. Alátámasztásként gyakran olyan reál-

¹⁰ Hekler Antal: Pater Patriae. Budapest, 1938, Stephaneum Ny. 1–2.; Véssey Frigyes: A 75 éves kormányzó urunk. Budapest, 1943. 16.; Miskolc thj. város közönsége által Magyarországnak főméltóságú kormányzója, vitéz nagybányai Horthy Miklós úr, kormányzóvá választása tizedik évfordulójának megünneplése alkalmából megtartott rendkívüli díszközgyűlésen elmondott ünnepi beszédek. Miskolc, 1930. 4.

¹¹ Traeger Ernő: Horthy Miklós 70 éves. Budapest, 1938. 5.; Kornis Gyula: A magyar politika hősei. Budapest, 1940. 388–390, 394.

¹² Herczeg F. 1939, 224., 228., 235.; Sebők János: A titkos alku. Zsidókat a függetlenségért. A Horthy-mítosz és a holokauszt. Budapest, 2004. 248.

politika megvalósítójaként mutatták be a kormányzót, amelyet a korszak eredményei igazoltak ugyan, de ami valójában inkább mások, például Bethlen István érdemének számítottak. Kossuth Lajos alakjához viszont a rendszer végig ellentmondásosan viszonyult. Az általa képviselt liberalizmus, forradalmiság, és republikanizmus szemben állt a korszak elfogadott értékrendjével. Más tekintetben viszont a függetlenséget, hazafiságot, nemzeti összefogást megtestesítő Kossuth fontos szereplője lett a rendszer történelem-értelmezésének. A kormányzó vonatkozásában Kossuthra általában kétféle konkrét utalás történt. Az egyik, hogy mindketten szinte a semmiből teremtettek ütőképes hadsereget, a másik, hogy Kossuth felszabadította a jobbágyságot, és ezzel megvetette a birtokos paraszti réteg létrejöttének alapját, amit Horthy Miklós a földreformmal, a vitézi telkekkel erősített tovább.¹³

Kettősség jellemezte a Habsburg-ház szerepét is a Horthy-kultuszban. A kormányzó pályáját tekintve mindig nagy hangsúlyt kaptak a szárnysegédi évek, hogy Ferenc József mellett kitűnő példát látott a felelősségteljes államfői munkára, és az uralkodó konzervatív elvei, szokásai más tekintetben is jelentős hatást gyakoroltak rá. A kormányzó Habsburgokkal való személyes konfliktusait általában úgy magyarázták, hogy az adott történelmi helyzetben ő látta reálisabban a lehetséges megoldást. Ezért nem engedelmeskedett József főherceg parancsának, hogy katonáival maradjon Szegeden, francia gyámság alatt, hanem a Dunántúlra vonult és az események közvetlen alakítójává lépett elő, illetve szilárd királyhűsége ellenére ezért kérte távozásra az országba váratlanul visszatérő IV. Károlyt, megelőzve ezzel a kisantant esetleges támadását. Más összefüggésben viszont gyakran megfogalmazódott, hogy a Habsburg uralkodók, minden személyes kiválóságuk ellenére sem tudtak olyan közel kerülni a nemzethez, mint a belőle származó Horthy.¹⁴

A „katona” szerepkör a kormányzó elválaszthatatlan vonásának számított. Pályája, a legfőbb Hadúri méltósága, de megjelenése és mentalitása is nagyban ezt erősítette. Kultuszának fontos eleme volt a parancsnoki képességeit és személyes bátorságát példázó otrantói ütközet. Az ennek évfordulóin rendezett ünnepségek, a haditengerészeti emlékműnél tartott koszorúzás és folyami szemle, a még élő résztvevők bajtársi összejövele a sajtóban a háború végéig nagy teret kapott. Az életrajzi írások külön kiemelték, hogy főszereplője volt az Adria egyik legnagyobb jelentőségű tengeri ütközetének, és ezzel méltán érdemelte ki a monarchia flottájának főparancsnoki tisztét. Otrantó kapcsán általában két aktuális üzenetet fogalmaztak meg. Az egyik, hogy a bátor vállalkozó szellem, az eltökéltség és kitartás nagy túlerővel szemben is győzelemre vezethet, a másik, hogy a lovagiasság, a katonai becsület oldaltól függetlenül tiszteletet vív ki mindenki szemében. Az új háború nyers realitása azonban egyik érvényességét sem igazolta vissza.¹⁵

¹³ A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetemnek a kormányzó úr őfőméltósága országlása 20-ik évfordulóján, 1940. március 1-jén tartott ünnepi közgyűlése. Pécs, 1940. 12.; Albert B. Gábor: Súlypontok és hangsúlyeltolódások. Pécs, 2006. 78–79.; Szőke Domonkos: A Kossuth-jelenség a Horthy-korszakban. In: Kossuth emlékülés 2002. szeptember 19. Szerk. Kunszéri Jenő – Szakács Mihály. Szarvas, 2003. (15–20) 17–18.

¹⁴ Walzel Kelemen: Kormányzónk. Vitéz nagybányai Horthy Miklós rövid életrajza. Budapest, 1938. 14.; Szarka Józsefné: A Budavári Palotában születtem. Budapest, 2006. 142.; Temesy Győző: Országgyarapító Horthy Miklós. Budapest, 1941. 145–146.; Unger Béláné, Asztalos Boriska: A hongyarapító. Szatmárnémeti, 1941. 14.

¹⁵ Temesy Gy. 1941, 102.; Doblhoff Lily: Horthy Miklós. Budapest, 3. kiad. 1941. 143.; Dessewffy Gyula (szerk.): Horthy Miklós. Budapest, 1940. 42., 47.

Horthy pályájának integráns részét képezték az 1919-es ellenforradalom eseményei, a Nemzeti Hadsereg budapesti bevonulása. Ezek értékelése és a kormányzó-kultuszban elfoglalt helye azonban a második világháború időszakában valamelyest megváltozott. A 15. évfordulón, 1934-ben rendezett ünnepségekhez hasonló nagyszabású megemlékezésre a későbbiekben már nem került sor. Módosultak az eseményhez kapcsolódó politikai hangsúlyok. A vörös veszedelmet vasökölrel szétzúzó, a „bűnös Budapestet” tetemre hívó darutollas fővezér rettenthetetlen alakját fokozatosan felváltotta az országa rendjét államfői bölcsességgel vigyázó kegyes monarcha képe. Bár az ellenforradalom eseményeinek földidézésére több új kiadvány is megjelent, a nagy példányszámú, bizonyos értelemben hivatalosnak tekinthető életrajzokban 1919. némileg háttérbe szorult. Az 1919-es időszak bizonyos mértékű átértékelését jelezte, hogy a Nemzeti Hadsereg fellépésének honvédelmi vonatkozást is próbáltak adni. A Horthyról szóló művek egy része kiemelte, hogy a csapatait a Dunántúlon összevonó Fővezér kész lett volna felvenni a harcot a fővárost megszálló románokkal is, ha az ellenőrzése alatt lévő területekre léptek volna.¹⁶

A második világháború időszakában a kormányzó a tényleges háborús tevékenységtől távol tartotta magát. Nem tervezett hadműveleteket, nem utasította a tábornokait, nem látogatta a harcoló csapatokat, hadgyakorlaton is csak egyetlen alkalommal vett részt. Hadúri szerepköre a nyilvánosság előtt csapatszólók és hősi emlékművek avatásában, a hazatérő csapatok fogadásában, kitüntetések átadásában nyilvánult meg. A háborúval természetesen teljes közösséget vállalt, és számos intézkedést (pl. személyi kérdésekben) ő hozott meg, de a harctéri események, problémák, nehéz döntések és az elszenvedett veszteségek közvetlenül nem az ő nevéhez kötődtek. Eltökélt antibolsevizmusa ellenére sem lett egy keresztes háború apostola, inkább úgy jelent meg, mint egy háborúba keveredett ország felelős vezetője, aki csak állampolgári kötelessége teljesítésére int mindenkit. A média, különösen 1942 után már egyre inkább nem annak a hadúrnak mutatta be, aki harcba küldi a csapatokat, hanem inkább annak az államfőnek, aki hazavárja őket.¹⁷

A kormányzóról alkotott képben a korábbinál nagyobb teret kapott a „gazda” szerep. Ez kettős üzenetet hordozott. Utalt Horthy középirtokos származására, földszerepére, patriarchális mentalitására, arra, hogy a lelkiismeretes irtokos gondos gazdája mind a földnek, mind a rajta élő embereknek. Ez a tradicionális beállítottság később bizonyos mértékben kibővült, modernizálódott, és már az egész ország gazdasági fejlesztését, s ennek révén az egész dolgozó társadalomról való gondoskodást is magában foglalta. A média a gazdaság új eredményeit jelentős részben a kormányzó személyéhez kötötte. A győri programnak a kormányzóválasztás évfordulóján való meghirdetése, az új létesítményeknek (Lakihegyi rádióadó, Férihegyi reptér, Székelyföldi vasút, Békésszentandrás duzzasztó stb.) Horthy jelenlétében való felavatása, illetve az ifjúságot a vállalkozásra, az üzleti életben való boldogulásra buzdító kormányzói nyilatkozatok mind ezt az imázst erősítették.¹⁸

¹⁶ Walzel K. 1938, 33.; Diószeghy Miklós: Horthy Miklós élete. Budapest, 1942. 23.

¹⁷ Képes Vasárnap, 1940. május 12. 4., május 19. 4., 1942. május 26. 348., július 7. 433., augusztus 18. 510.; Magyar Világhíradó, 1939. november 820. sz., 1943. május 1005. sz.

¹⁸ Temesy Gy. 1941, 163–165, 174.; Horthy Miklós 75 éves. Budapest, 1943. 7–8.; Fabinyi Tihamér m. kir. Titkos tanácsos, ny. pénzügyminiszter, a TEBE elnöke ünnepi beszéde vitéz nagybányai Horthy Miklós őfömléltósága, Magyarország kormányzója 75. születésnapja alkalmából. Budapest, 1943. 5.

A Horthy-kultusz új, de mind hangsúlyosabb tényezőjévé volt a kormányzó diplomáciai szerepe. Az elért külpolitikai sikereket, hogy az ország kitört az elszigeteltségből, és növelni tudta nemzetközi tekintélyét, Horthy személyes kvalitásainak, megnövekvő külpolitikai aktivitásának tulajdonították. Kétségtelen, hogy szerepe volt bizonyos külpolitikai döntésekben, és külföldi utazásai során jól reprezentálta az országot. Diplomáciai szerepe főként a Hitlerrel folytatott tárgyalások során vált fontossá, ezeken a megbeszéléseken azonban, különösen a háború előre haladtával, már egyre kevésbé tudta szándékai szerint képviselni az ország érdekeit. A Horthy-kultusz külsőségeiben és képi megjelenítésében viszont különösen fontos szerepet játszott az európai tekintély bemutatása. A sajtó, a filmhíradó, a kiadott életrajzi könyvek képanyaga nagy terjedelemben foglalkozott Horthy külföldi útjaival, illetve a hazánkba érkező külföldi államfők látogatásával. Az 1936-os olaszországi és ausztriai utazásról, az 1938-as lengyelországi és németországi meghívásról, valamint az olasz királyi pár, az osztrák elnök 1937-es, illetve Pacelli bíboros-államtitkár (a későbbi XII. Pius) 1938-as magyarországi látogatásáról megjelenő írások minden alkalommal kiemelték, hogy a kormányzót kitüntető tisztelettel, uralkodónak kijáró külsőségekkel fogadták, és a nemzetközi életben legnagyobb elismerés hangján nyilatkoztak róla.¹⁹

A területi revízió 1938 őszétől a kormányzó-kultusz központi elemévé vált. A sikereken keresztül a kormányzó politikai érzékét, éleslátását, diplomáciai képességeit dicsérték. Belpolitikai aktualizálással emlékeztettek rá, hogy az eredmények döntően a Horthy által folytatott bölcs, előrelátó reálpolitikát igazolták, amely révén a hagyományaihoz ragaszkodó, az alkotmányos kereteket megőrző, a szélsőséges törekvéseket visszafogó, és a nagyhatalmak viszályától távolmaradó ország sikeresen fel tudott lépni nemzeti céljai megvalósítása érdekében.²⁰

A Felvidék 1938. novemberi visszacsatolását össznemzeti ünneplés kísérte. Nemcsak a politikai osztály, de a társadalom nagy többsége a nemzet győzelmeiként, egy felívelő periódus kezdeteként élte meg az eseményt. A Felvidék birtokba vételére a propagandaszervek is felkészültek, az ünnepi rendezvényeket előre megtervezték. A média az első revíziós siker minden mozzanatát a kormányzó személyéhez kötötte. A Felvidék két központi városába Komáromba és Kassára érkező kormányzót Imrédy Béla miniszterelnök köszöntötte, ezzel is jelezve, hogy nem a magyar kormány, hanem Horthy az esemény hőse és ünnepeltje. A kormányzó november 6-án autón érkezett meg Komáromba, majd átült a Baba nevű almásderesre, átlovagolt a Duna hídon, és megérkezett az északi város addigra már birtokba vett és fellobogózott főterére. A zenekar a Klapka indulót játszotta, a lakosság lelkesedése óriási volt. A helyi tudósítások szerint, az elszakított magyarság mindig is valahogy így képzelte Horthy megérkezését. A csapatok élén, fehér lován megérkező kormányzó képe a felvidéki lakosság számára nem a Budapestet meghódító darutollas sereget idézte, hanem Csaba királyfi mon-

¹⁹ Püski L. 2006, 30., 37.; Sakmyster, Thomas: *Admirális fehér lovon*. Budapest, 2001. 184., 226–227.; Dezső Gyula: *Jubileumi hódolat. Kecskemét, 1940. 5.*; Asztalos Miklós: *Ez Magyarország. Amit önmagunkról – a mai Magyarországról – mindenkinek tudni kell*. Budapest, 1940, Magyar Népművelők Társasága. 33.; Bencsik Gábor: *Horthy Miklós. A kormányzó és kora*. Budapest, 2001. 184., 195.

²⁰ Romsics I. 2008, 233.; *Jegyzőkönyv vitéz nagybányai Horthy Miklós úr őfőméltósága, Magyarország kormányzója arcképének felavatása alkalmából*. Budapest, 1938. 6.; Sebők J. 2004, 250.

dabeli vitézeit. A bevonulás november 11-én Kassán még díszesebb külsőségek és még nagyobb tömegrésztétel közepette megismétlődött. Az esemény országos jelentőségét jelezve Budapesten két perces néma csenddel, majd az ország összes településén fél órás harangzúgással tisztelegtek a revízió első sikeres lépése előtt.²¹

Az eseményekről készült felvételek az újságok és a filmhíradó révén az ország minden pontjára eljutottak. A Felvidék visszacsatolása kapcsán külön figyelmet fordítottak arra, hogy az ünnep lehetőleg ne sértse a magyar fennhatóság alá visszakerült szlovák lakosságot. A cikkek és beszédek elsősorban a Masaryk és Beneš körül tömörülő cseh politikai klikket tették felelőssé a múltbéli viszályért és a Trianon nyomán kialakult helyzetért. Hangsúlyozták, hogy Horthy nem egyszerűen az erősebb jogán, hódítóként vonult be a Felvidékre, hanem a Magyar Állam jogos törekvését érvényesítve, Szent István szellemében helyreállította a két nemzet közös hazáját. Ezt támasztotta alá, hogy a kormányzó a kassai ünnepség során szlovák nyelven is szólt a hallgatósághoz, és békés együttélést hirdetett.²²

Kárpátalja 1939. márciusi visszavétele, már lényegesen kisebb szerepet kapott a revíziós sikerpropagandában és a kormányzói kultuszban. A fegyveres összecsapások, az elszenvedett veszteségek, a helyi ukrán nacionalisták ellenállása már korántsem az 1938-as diadalmenetet idézte. A kormányzó csak egy rövid körutazást tett a visszacsatolt területen, néhány rögtönzött csapatszemlén vett részt (Csap, Huszt, Beregszász), illetve katonai kórházat látogatott meg. Nagyszabású ünnepségsorozat kísérte viszont Észak-Erdély visszacsatolását. A központi rendezvényre Kolozsváron került sor, felfokozott hangulatban, díszes külső ségek, nagy katonai parádé kíséretében, ahol az erdélyi társadalom szinte minden rétege, fontosabb szervezete leróta háláját a kormányzó előtt. Az eseményt, nem kis illúzióval, a hazai társadalom is valóságos örömmünnepként élte meg. A heteken át tartó sajtóbeszámolók mellett az erdélyi bevonulás során elhangzó ünnepi beszédeket külön kiadványban is megjelentették. Az ünnepi hangulatban már sokan a Szent István-i magyar állam feltámadásáról beszéltek, melyet Horthy keltett ismét életre.²³

Nem volt ilyen diadalmas a Délvidék visszacsatolása. Az angolszász hatalmak elítélő álláspontja, Teleki Pál tragikus halála, a honvédség komoly nehézségei és a szerb nacionalisták gerilla akciói nem tették lehetővé a korábbiakhoz hasonló látványos ünnepségeket. A kormányzó nem lovagolt be csapatai élén a délvidéki településekre, a díszes rendezvények elmaradtak. A Horthy jelenlétében tartott első nagyobb ünnepségre csak hónapokkal később került sor, Szabadkán, ahol már nem a katonai sikert, hanem az új kenyeret ünnepelték. Ennek megfelelően nem a honvédség, hanem az egyes települések, társadalmi és kulturális szervezetek küldöttsége vonult fel, és köszöntötte a kormányzói párt.²⁴

²¹ Számadó Emese (szerk.): Komárom 1938–1945. A Felvidék visszacsatolása és komáromi következményei a korabeli sajtó és dokumentumok tükrében. Komárom, 2008. 28., 36.; Sallai Gergely: Az első bécsi döntés. Budapest, 2002. 150–152.; Magyar Világhíradó, 1938. november 768. sz.

²² Turbucz D. 2009, 159.; Temesy Gy. 1941, 159–160.; Magyar Világhíradó, 1938. november 771. sz.

²³ Herczeg F. 1939. 8–10.; Bernáth Zoltán: Horthy Miklós. Egy lovaguralkodó és népe. Gyönyös, 2007. 51., 54.; Gyimesi Jenő Balázs (összeáll.): Erdély a miénk. Kolozsvár, 1940. 34–38, 232–234.; Reggeli Magyarország, 1940. szeptember 6. 1–3., Függelenség, 1940. szeptember 17. 1–3.

²⁴ Képes Vasárnap, 1941, augusztus 1. 499–501.; Magyar Világhíradó, 1941. augusztus 910. sz.

A revízió kapcsán külön hangsúlyt kapott, hogy a külpolitikai sikereket, a revíziós eredményeket döntően békés eszközökkel, csaknem vér nélkül érte el az ország. Bethlen 1940-ben az Akadémián tartott beszédében külön kiemelte, hogy a kormányzó úgy állította helyre Magyarországot, hogy magyar vért könnyelműen nem ontott. Papp Kálmán pápai prelátus Sopron város díszközgyűlésén Babits Mihályt idézve arra figyelmeztetett, hogy a mai időkben nagyobb hős egy mozdulatlan őrszem, amely befelé és kifelé egyaránt őrzi a békét és nyugalmat, mint egy rohamot indító vezér. Mindez 1941-ig szorosan összefüggött a fegyveres semlegességgel, a háborútól való távolmaradás politikájával.²⁵

A kormányzó szerepének, tevékenységének értékelése mellett a kultusz fontos összetevője volt Horthy egyéniségének bemutatása is. Személyiség jegyei közül elsősorban a közvetlenséget, a szerénységet és a patriarchális mentalitást hangsúlyozták. Sokszor elhangzott, hogy a kormányzó annak idején csak a miniszterelnök kifejezett kérésére költözött be a Várba. A királyi lakosztályt azonban nem foglalta el, a palota 814 szobájából csak 9 helyiséget használt. A Horthy család került a túlzott fényűzést, környezetüket, megjelenésüket mértéktartó elegancia jellemezte. A család a telet a Várban, a tavaszt és az őszt a gödöllői rezidencián, a néhány hetes nyári szabadságot pedig a kenderesi birtokon töltötte. A kormányzói pár évente csak egy alkalommal rendezett reprezentatív garden-partyt, ahol vendégül látták az ország előkelőseit.²⁶

A második világháború időszakában egyre több olyan írás, fénykép jelent meg, amelyek az államfő magánéletébe engedtek bepillantást. Bemutatták a Horthy család hétköznapijait, lakását, birtokát, szabadidős elfoglaltságait, jelezve, hogy az ország államfője a jelentős sikerek és elismerések nyomán sem szakadt el a társadalom közegétől, ahonnan maga is érkezett. A kormányzóról kialakított kép fontos összetevőjének számított az egészségének, kondíciójának bemutatása. Kétségtelen, hogy a rendszeres életmód, a sport, a vadászat révén Horthy korához képest jó fizikai állapotban volt, és hivatalos megjelenésein határozottságot, tetterőt sugárzott. Ennek hangsúlyozása és esetenkénti eltúlzása azonban a háború alatt egyre inkább propagandaeszközzé vált. Különösen a kiszemelt utód, a kormányzóhelyettes halála után nőtt meg a politikai jelentősége, hogy az ország lakossága azt érzékeli, hogy a 75. életbetöltő államfő kiváló fizikai és szellemi állapotnak örvend, és még hosszú ideig képes ellátni a feladatait.²⁷

A kormányzó származására, a Horthy nemzetség eredetére számos írásban kitértek, több szerző pedig külön könyvben tárgyalta. Szinte minden munka megemlítette, hogy Horthy ősi székely família leszármazottja, és a kormányzó felmenőit az erdélyi birtokos nemesség ideáltipikus tagjaként mutatta be, 1635-ig visszavezetve a nemesi

²⁵ Gróf Bethlen... 1940, 13–14.; Sopron szab. kir. thj. város, a Civitas Fidelissima törvényhatósági bizottságának díszközgyűlése, vitéz nagybányai Horthy Miklós úr, Magyarország főméltóságú kormányzója országglásának huszadik évfordulója alkalmából. Sopron, 1940. 13.; Jegyzőkönyv... 1938, 6.; Thardy W. Lajos: A Novara hőse. Horthy-éposz. Debrecen, 1941. 145.

²⁶ Püske L. 2006, 40.; Sipos Péter: A kormányzó hitvese. História 2000. 2. sz. (20–24) 23.; Szarka J. 2006, 143., 150–151.

²⁷ Temesgy Gy. 1941, 152–153.; Sipos Péter: A kormányzó. História 1990. 5–6. sz. (3–10) 6.; Dessewffy Gy. 1940, 34.; Véssey F. 1943, 4.

családfát. Az írások szerint a Horthyak a társadalom gerincét képező középosztályt alkották ugyan, de tehetsége és érdemei révén a család számos tagja emelkedett magas hivatalig, püspököt, táblabíró, erdélyi kancellárt adott a nemzetnek. A Horthy család tehát amellett, hogy mindig saját erejéből, munkájából, birtokaiból igyekezett boldogulni, jó hazafiként az országot, a köz javát is szolgálta. Ezen messze túllépve, Sándor József nagyszabású (582 oldalas) genealógiai munkájában a kormányzó felmenőit a 10. századig, az erdélyi Gyula családjáig vezette vissza. Állításai szerint a Horthy család többszöri beházasodás révén Árpád-házi leszármazással rendelkezett. A szándék egyértelműen a kormányzó hatalmának, integráló szerepének történeti, vérségi alátámasztása volt. A kezdeményezés egyéninek tekinthető, de valószínűleg szorosan összefüggött azokkal a törekvésekkel, melyek a kormányzói jogkör további bővítését, esetleg Horthy királlyá koronázását szorgalmazták.²⁸

A kormányzó kultuszának részét képezték az egyes családtagok körül kialakuló mellékkultuszok, amelyek funkciójukat tekintve szintén elsősorban a kormányzó népszerűségének, elfogadottságának növelését szolgálták. Az egyik ilyen szereplő a kormányzó felesége volt, akiből talán hiányzott a királyi hitvesek méltósága, de közvetlenségével, családközpontúságával, kötelességtudatával, és szociális tevékenységével széleskörű szimpátiát vívott ki magának. A második világháború időszakában Horthy Miklósné közszereplései megszorodtak. Szociális akciói, művészetpártoló tevékenysége, és egyéb társadalmi funkciói révén gyakori szereplője lett a médiának. Az 1939-es, kormányzót köszöntő kötetben külön fejezetben emlékeztek meg róla. A következő évben Gulácsy Irén, egy írásában már nemcsak, mint az államfő feleségét, hanem mint közszereplőt, a kormányzó munkatársát mutatta be. Mind több olyan híradás, kép jelent meg róla, amely közéleti tevékenységét hangsúlyozta. A körülötte formálódó kultuszt, a róla való köztér és intézmény elnevezések is jelezték. Több szociális és gyermekvédelmi intézet mellett a Magdolna nevet vette fel a Budapesti Baleseti Kórház, és a Főváros XIII. kerületét is Magdolna-városnak keresztelték el.²⁹

A Horthy-kultuszban a kormányzó két fia, különösen az idősebb, Horthy István is egyre inkább szerepet kapott. A Horthy fiúk viharos magánéletére vonatkozó hírek korábban inkább a kormányzói család kritizálásához adtak alapot. Az 1930-as évek végén azonban fontos gazdasági, társadalmi megbízatásai révén fokozatosan integrálódtak a családi kultuszba. Horthy Istvánt a MÁVAG vezérigazgatója, majd a MÁV elnökéként, illetve a Nemzeti Repülő Alap és az Aero Szövetség irányítójaként a híradásokban már az apjához hasonló jelzőkkel illették, nagy munkabírási, felelős vezetőként, és bátor sportrepülőként mutatták be. Igazi figyelem 1940 után fordult felé, amikor megnősült, és hamarosan fia született. Ezzel a kormányzói kultusz fokozatosan valódi családi kultusszá bővült.³⁰

Az államfő kezdeményezésére 1942 februárjában a parlament kormányzóhelyettségé választotta Horthy Istvánt. Az új hivatal létrehozását döntően politikai okok, az alkot-

²⁸ Szilágyi László: A nagybányai Horthy-nemzetség. Budapest, 1943. 5.; Doblhoff L. 1941, 10.; Dessewffy Gy. 1940, 8–10.; Sándor József: Vitéz nagybányai Horthy Miklós Magyarország kormányzója és népe az Árpád-házi magyar királyok véreben. Budapest, 1938. 11., 21–23.

²⁹ Sipos P. 2000, 23–24.; Bencsik G. 209.; Fabinyi... 1943, 6.; Herczeg F. 1939, 245–250.; Gulácsy Irén: A kormányzó hitvese. Képes Vasárnap, 1940. március 3. 4.

³⁰ L. Nagy Zsuzsa: Amerikai diplomaták Horthy Miklósnál 1920–1944. Történelmi Szemle, 1990. 3–4. sz. (173–196) 196.; Képes Vasárnap, 1941. január 26. 55–57.

mányos parlamenti berendezkedés védelme, a korábbi mérsékelt politikai irányvonal és a nyugati orientáció fenntartásának szándéka indokolta, Németország és a hazai szélsőjobboldali erők fokozódó nyomásával szemben. Ugyanakkor Horthy Miklós az új pozíció révén a kormányzói tisztség utódlását is biztosítani szeretne volna a fia számára. A kormányzóhelyettes személye körül ekkorra már önálló kultusz kezdett kialakulni, amely természetesen kapcsolódott az államfő kultuszához, és részben azt erősítette, de egyre inkább önálló funkciót is hordozott, és bizonyos mértékig eltérő elemekkel bővült. Személye kapcsán nagyobb hangsúlyt kapott a korszerű szemlélet, a tradíciókon túlmutató gazdasági és társadalmi reform lehetősége. A vele foglalkozó írások, híradások gyakran a jövő emberének nevezték. Az 1942. augusztus 20-án, a fronton bekövetkező tragikus halála háborús hőssé avatta. A személye köré szövődő nimbusz, a vele kapcsolatos politikai várakozások, és a tragikus sorsa miatti együttérzés a lakosság többsége szemében legendás alakká tette. Így halálában is erősítette apja kultuszát, és közvetve rendszerstabilizáló szerepet játszott.³¹

Horthy István feleségének Edelsheim Gyulai Ilonának reprezentatív alakja, szimpatikus közvetlensége, a családi és közéleti szerepet egyaránt magára vállaló, de a technika és a sportok iránt is érdeklődő, modern nőt megtestesítő személyisége rövid idő alatt népszerűvé vált. Kezdetben főként a kormányzó feleségével együtt vett részt a közéleti és szociális feladatokban. Szerepe 1942-től fokozatosan megnőtt. Önkéntes ápolónői tevékenysége, a fronton töltött szolgálata jó példával szolgált a kormányzói család személyes áldozatvállalására, a hétköznapi emberekkel való szolidaritásra. Férje halála után még hangsúlyosabbá vált vele kapcsolatban a társadalmi összetartozás üzenete. Fokozatosan átvette a közszereplésekben, és a társasági reprezentációban a fia elvesztése nyomán lassan háttérbe húzódó Horthy Miklósné feladatainak jelentős részét is.³²

A híradásokban 1942-től kezdődően egyre gyakrabban jelent meg a kormányzó fiúunokája, ifj. Horthy István. Megszületése a reményt, félárván maradása az együttérzést erősítette a kormányzói család iránt. A róla szóló hírek, képek (játék a Vár parkjában, séta az állatkertben, ajándékbontás a karácsonyfánál) az államfőt is új szerepkörben, nagypapaként mutatták be. Mindez más módon csak tovább erősítette a jóságos és gondoskodó államfő imázsát. Példázta, hogy a kormányzói család életében és veszteségeiben, gondjaiban és örömeiben egy, a többi magyar családdal, és sorsa elválaszthatatlan tőlük.³³

A kormányzó-kultusz jellemző külső megnyilvánulása volt különböző intézmények, közterek Horthy Miklósról történő elnevezése. Ez a folyamat már az 1920-as évek elején elkezdődött, de 1938-tól országos jelenséggé vált. Az ő nevét vette föl többek között az 1940-ben alapított új szegedi egyetem, a kecskeméti református tanítóképző a Kassán létesített repülőakadémia, a MÁV kórház, a MABI balatonlellei gyógyintézete, az 1942-ben átadott nemzeti sportcsarnok, stb. Szinte minden településen volt Horthy Miklós utca, tér, park, sok városban lakónegyed, bányásztelep, harang- és díszkút, kollégium, gimnázium vagy népiskola, ezenkívül számos segélyprogram, alapítvány, ösztöndíj, de vízipóló-torna is viselte a nevét. Bár a folyamatban

³¹ Részletesebben: Olasz Lajos: A kormányzóhelyettesi intézmény története (1941–1944). Budapest, 2007. 425–444.

³² Edelsheim Gyulai Ilona: Becsület és kötelesség I–II. Budapest, 2000. 123–128.

³³ B. Kalavszky Györgyi – Illésfalvi Péter: Horthy Miklós élete képekben. Budapest, é. n. 94.; Film, Színház, Irodalom, 1943. augusztus 20–26. 1., december 24–30. 1.

a köztisztetlet és a népszerűség mellett nyilvánvalóan egyfajta megfelelési szándék is szerepet játszott, a diktatúrák személyi kultuszára jellemző kényszer nem állt fenn. A névadást központilag nem erőltették, a Kabinetiroda számos erre vonatkozó kérést elutasított, más javaslatokat pedig a helyi közösségek vetettek el.³⁴

A második világháború időszakában jelentősen megszaporodtak a kormányzóról szóló kiadványok. Különböző könyvtári katalógusok és bibliográfiák tanúsága szerint Horthy Miklósról 1938–1944 között mintegy 54 önálló kiadvány, életrajzi munka, köszöntő kötet, dalos és verses könyv, ünnepi megemlékezés jelent meg – a többszáz oldalas vaskos művektől a néhány lapos füzetekig. Egyes utalások szerint ezt a számot több helyi, alkalmi kiadvány, különlenyomat még tovább bővítheti. Mindez jelentősen meghaladta az 1920 és 1937 között kiadott írárok mennyiségét. Magyarországon kívül könyv jelent meg a kormányzóról Nagy-Britanniában, Németországban, Olaszországban és Finnországban.³⁵

A kormányzóról szóló kiadványok közül az egyik legelismertebb Doblhoff Lily, a Pesti Napló újságírójának életrajzi munkája volt. A 70. születésnapra, 1938-ban megjelent, nagy terjedelmű (321 oldal) könyvet 1939-ben és 1941-ben újra kiadták. Alapjául szolgált több más hazai és külföldi munkának, és 1944-ben finnre is lefordították. A benne megjelenő Horthy-kép bizonyos mértékig hivatalosnak, a kormányzó kanonizált ábrázolásának tekinthető. Ez a mű számolt be először részletesebben Horthy családi hátteréről, ifjúkoráról, katonai pályájának kezdetéről. A könyvből, egy saját tehetségéből vezető pozícióba kerülő, személyiségét tekintve bátor és kezdeményező, de kellő bölcsességgel és realitásérzéssel is rendelkező államférfi portréja bontakozott ki, a korábbi kissé egyoldalú, rendteremtő fővezér beállításokkal szemben.³⁶

A kormányzó-kultusz másik meghatározó irodalmi darabja a Herczeg Ferenc szerkesztésében és előszavával 1939-ben kiadott reprezentatív kötet volt. A könyvben szereplő egyes írárok szerzőit úgy választották ki, hogy gyakorló politikus ne legyen köztük. Így kívánták elkerülni a direkt kormányzati propaganda ódiúmat, és a kötetet, mint a magyar szellemi élet mérsékelt konzervatív képviselőinek elfogulatlan munkáját tették az olvasók elé. A könyv jól megtervezett arányérzéssel mutatta be a kormányzó családját, tengerész éveit, Ferenc József melletti szárnysegédi tevékenységét. Ezt követte a fővezéri időszak és az államfői feladatkör ellátásának méltatása, majd a kenderesi gazda és a vadászó sportember emberközeli portréjának bemutatása. A 373 oldalas művet mintegy 100 kép egészítette ki. A kötet egyes fejezetei rövidített formában más kiadványokba is bekerültek, vagy különlenyomatok formájában önállóan is megjelentek. A könyvet 1943-ban bővített változatban újra kiadták, emléket állítva benne a hősi halált halt Horthy Istvánnak is.³⁷

A publicisztikával és a politikai irodalommal ellentétben, az iskolai tankönyvekben sokkal lassabban terjedt a kormányzó-kultusz. Ez részben a tankönyvkiadás aktuálpolitikai folyamatokra bizonyos késéssel reagáló sajátos jellegéből fakadt, részben a nagyobb tankönyvsorozatok megjelentető kiadók kritikus politikai álláspontjának következménye volt. A közvélemény körében terjedő kultuszelemek azonban az

³⁴ Magyar Törvénytár... 1941, 1940: XXVIII. tc. 205–208.; Dömötörfi T. 1990, 25.; Forgó Géza: Horthy Makón. Makó, 2001. 16.

³⁵ Romsics I. 2008, 228–230.

³⁶ Doblhoff L. 1938, 5., 169–170., 230.; Romsics I. 2007, 9.

³⁷ Herczeg F. 1939. 8–10., I–LXX.; Szilágyi L. 1939.; Fodor Gyula: Húsz év. Budapest, 1939.

1930-as évek végére már fokozatosan átkerültek a tankönyvekbe is. Rendszerint az ősi alkotmányon alapuló parlamenti rendszer és a társadalmi béke védelmezőjének jellemezték a kormányzót, aki a modernista törekvéssel szemben mindig érvényt szerez a mérsékelt konzervatív értékrendnek.³⁸

A kormányzó minél szélesebb körű népszerűsítése érdekében a reprezentatív (vaskos és drága) könyvek mellett igyekeztek olyan olcsó elérhető kiadványokat is közreadni, melyek mindenkinek eljuthattak, és a hivatalos események közegeiből kiemelve hétköznapiabbá teheték a kormányzói kultuszt. Véssey Frigyesnek a kormányzó 75. születésnapja alkalmából 1943-ban készült rövid életrajzi összefoglalóját 4x8 cm-es minikönyv formában is megjelentették, és mintegy 200 000 példányt osztottak szét belőle iskolás gyerekek között.³⁹

Az 1930-as évek végén jelentősen kiszélesedett a kormányzó sajtóreprezentációja. A Képes Vasárnap a Pesti Hírlap hetilap-melléklete, amely a maga kategóriájában a legnagyobb példányszámban megjelenő kiadvány volt, 1940 és 1943 közötti 209 számából 173-ban közöltek hírt a kormányzóról vagy a családjáról, összesen 464 cikk vagy kép formájában. Ezek nemcsak a hagyományos reprezentatív tevékenység során, hanem a gazdaság, a társasági események, a kultúra és a sport számos területén mutatták be a Horthy famíliát, olyan helyzetekben (családi események, utazás, szabadidő-eltöltés), amelyek az átlagemberek számára is ismerősek voltak. Így a kormányzónak a politikai életben kiemelkedő alakja, egyben a társadalom hétköznapijaiban is jelen lévő, másokhoz hasonló gondok és örömek között élő személyiségként jelent meg az emberek előtt.

A második világháború időszakára a kormányzó-kultusz erősen vizualizálódott, mind szélesebb körben terjedt Horthy képi ábrázolása. A róla készült felvételek, festmények vagy reprodukciók ott voltak szinte minden közintézmény, hivatal, társadalmi és kulturális szervezet helyiségeiben. Nagy számban kerültek utcára a kormányzót ábrázoló képeslapok. Számos újság Horthy születés- és névnapján címdoldalán hozta az államfő képmását. A Kabinetiroda a kormányzót köszöntő látogatókat, az ünnepélyes kihallgatáson résztvevőket Horthy dedikált fényképével ajándékozta meg. A területi revízió idején maga a Kabinetiroda, de több lapkiadó is, köztük a Tolnai Világlapja sok 10 000 plakátot készíttetett Horthy képével, és ezeket szétosztották a visszacsatolt területeken, ahol korábban érthető okokból hiányzott a kormányzó képi ábrázolása. A Horthyról készült protokoll fényképek korábban általában a katona szerepet hangsúlyozták, a kardját kezében tartó, szigorú tekintetű alakként ábrázolva a kormányzót. Az 1930-as évekre a katonás beállítás mellett egyre gyakrabban jelent meg a fényképeken a békés építőmunkát biztosító bölcs államférfi alakja, aki már nem szorongatta a kardját, hanem könyvvel, iratokkal teli asztal előtt állt, és nem annyira harcias, mint inkább magabiztosságot, nyugalmat sugárzó tekintettel nézett a jövő elé.⁴⁰

Az 1938 után megjelenő kiadványok általában mind bőséges fényképanyagot tartalmaztak. A Kabinetiroda a korábbinál szélesebb körben engedélyezte a fotók készítését és felhasználását. A képek tartalma a nagyobb, bizonyos mértékig hivatalosnak tekinthető kiadványok esetében általában hasonló arányokat mutatott. A felvételek 30-35%-a az államfői feladatok ellátását ábrázolta, 20-25% körül mozgott a magánélet,

³⁸ Unger Mátyás: A történelmi tudat alakulása a középiskolai történelemtankönyveinkben. Budapest, 1979. 250–251.; Albert B. G. 2006, 95.

³⁹ Véssey F. 1943.

⁴⁰ Dömötörfi T. 1990, 26.; Forgó G. 2001, 47.; Walzel K. 1938.; Traeger E. 1938, 3.

a család, a lakás, illetve a szabadidő bemutatása. Mintegy 15%-os arányban szerepelt a külkapcsolatok reprezentálása, és hasonló nagyságrendben volt jelen a gazdasági fejlődést bemutató, illetve a birtokait gondozó gazda képe. Végül ugyancsak ekkora arányt képviseltek a katonai vonatkozású felvételek, a fővezéri, illetve hadúri szerepre utaló fotók. A kultusz vizuális elemei tehát többségükben nem egy harcias diktátort vagy radikális népvezért ábrázoltak, hanem egy hagyományos békebeli uralkodó imázsát erősítették.⁴¹

A képi reprezentációban nagy szerep jutott a mozgófilmnek is. A filmhíradók rövid kis epizódjai, a hosszabb ünnepi köszöntő műsorok, a revíziós eseményeket bemutató önálló propagandafilmek (Észak felé, Kelet felé és Dél felé címmel) minden társadalmi réteg, a legtávolabbi település lakói számára is testközelbe hozták a kormányzót. A 75. születésnap alkalmából külön dokumentumfilm készült Horthy életéről, tevékenységéről, amelyet a hazai mozikon kívül Németországban és Olaszországban is bemutattak.

Az 1930-as évektől egyre több törvényhatóság, közintézmény, állami és társadalmi szervezet rendelte meg a kormányzó képének megfestését, ami az olcsó fénykép-reprodukciókhoz képest sokkal komolyabb jelét adta az államfő iránti tiszteletnek. Maga a kormányzó csak ritkán ült modellt, a festmények egy része fényképek alapján készült, vagy egy-egy közismert műalkotás engedélyezett másolata volt. A képek általában díszgyenruhában ábrázolták a kormányzót, két fő változatban, a „katona”, illetve az „uralkodó” pózában. Mihálovits Miklós, Hoffmann Gyula képein például a kormányzó két kezével kardjára támaszkodva áll, és eltökélten, szigorú szemmel figyel, örködik, mint aki bármikor kész fegyvert rántani minden külső vagy belső veszéllyel szemben. Más festményeken, Boldizsár István, Burján László, Mányai József művein viszont a kard szimbolikus szerepe jelentősen háttérbe szorult, és a kormányzó kezeit összefogva vagy az asztalra támaszkodva, esetleg irattekercset tartva jelent meg, határozott, de nyugalmat és biztonságot sugárzó arkifejezéssel, tartással. Egyes műveken, Váry László, Kontuly Béla, Vitézi Erzsébet képein ugyanezt az uralkodói imázst az is erősítette, hogy a művész a kormányzót nagy karosszékben ülve (mintegy trónszékben) ábrázolta.⁴²

Talán a legismertebb, és hivatalos körökben is a legelfogadottabbnak számító festmény László Fülöp egyik képe volt. Ezen a kormányzó szintén díszgyenruhában állt, nagy „malaclopó” köpennyel a vállán. Mögötte sötét, háborgó háttér, stilizált viharos tenger (vagy a viharos múlt) volt látható. Ebből lépett ki a fényre Horthy, és magabiztos pillantással tekintett a távolba, a jövő felé. A kard ennek a képnek is meghatározó eleme volt, de a kormányzó nem a markolatát szorította, mintegy rohamra kész katona, hanem a bal karjára fektetve tartotta, amely így sokkal inkább jogarra emlékeztetett, mintsem fegyverre. A historizáló stíluselemeket felhasználó alkotás tökéletesen illeszkedett a Horthy-kultusz jellegéhez, aktuális üzenetéhez.⁴³

A második világháború időszakában megnőtt a Horthyról készült szobrászati alkotások száma. Ezek közül a legismertebbek talán Kisfaludi Strobl Zsigmond, Berán Lajos, Ohmann Béla, Kerényi Jenő, Sidló Ferenc és Gács György mellszobrai és portréi voltak. Az alkotások többségükben törvényhatóságok, közintézmények, egyesü-

⁴¹ Herczeg F. 1939.; Horthy Miklós... 1943.

⁴² Asztalos M. 1940, 29.; Jegyzőkönyv... 1938, 2.

⁴³ Forgó G. 2001, 55–56.; Herczeg F. 1939, 5.

letek megrendelésére készültek. Mellszobrot, illetve domborművet állítottak a kormányzónak a pesti Új Városházán, Sopron közgyűlési termében, Pécsen, az Erzsébet Tudományegyetemen, Szegeden, a belvárosi „csonka torony” falán, és országszerte még számos helyen. A konzervatív mértéktartás jegyében a műalkotások többsége az intézmények, székházak belső termeibe került, csak ritkán fordult elő a kültéri ábrázolás. Egész alakos szobrot – más európai országok vezéreitől eltérően – a kormányzónak nem állítottak.⁴⁴

A közvélemény azonban időnként olyan alkotásokat is Horthy személyével azonosított, melyek eredetileg nem a kormányzónak készültek, és nem őt ábrázolták. Tipikus példa volt erre az 1937. október 10-én felavatott haditengerészeti emlékmű. Szentgyörgyi István és Miskolczy László alkotása a Horthy Miklós (ma Petőfi) híd budai hídfőjének északi oldalán került felállításra, és egy stilizált hajóorr, rajta egy tengerészkürtöst és a harc géniuszának szimbolikus alakját, mögöttük pedig a fiumei világítótorony kicsinyített mását ábrázolta. Felirata szerint a császári és királyi haditengerészet, és magyar hősi halottai emlékére készült. Bár a monumenten nem volt semmi közvetlen utalás a kormányzóra, az emberek kezdettől Horthy-emlékműként emlegették.⁴⁵

Nagy számban készült és elterjedten látható képi ábrázolás jelent meg a korszakban kiadott bélyegeken, pénzekben, kitüntetésekben. A Felvidék visszacsatolásának megörökítésére a Magyar Posta 1938-ban 3 darabból álló bélyegsorozatot jelentetett meg. A kormányzó országlásának 20. évfordulójára, 1940-ben újabb, 10 fillér névértékű, Horthy arcképét ábrázoló bélyegyet adtak ki. A leveleket az évforduló napján a postahivatalokban emlékbélyegzéssel látták el.⁴⁶

A kormányzó képmásával először 1930-ban adtak ki 5 pengős ezüstpénzt, Horthy országlásának 10. évfordulójára utaló felirattal. A Felvidék visszacsatolásakor felmerült, hogy a kormányzó lovas képével és „Győz az igazság” felirattal 2 pengős ezüstermét bocsátanak ki. Az elképzelést azonban pénzügyi okokból elvetették, és a kormányzó sem ragaszkodott hozzá. A következő évben újabb ezüst 5 pengősök jelentek meg a kormányzó képével, melyek abban különböztek az 1930-as pénzektől, hogy már nem szerepelt rajtuk a jubileumi felirat. A kormányzó 75. születésnapja alkalmából, 1943-ban újabb 2 millió darab 5 pengőst adtak ki, a takarékoság jegyében ekkor már alumíniumból, és ismét jubileumi felirattal ellátva. A nagyobb címletű papírpénzekben azonban sok európai ország gyakorlatától eltérően nem szerepelt az államfő képe.⁴⁷

A revíziós sikerek időszakában Horthy által alapított Felvidéki, Erdélyi és Délvidéki Emlékérem nem a kormányzót ábrázolta, hanem az országrészekhez köthető történelmi alakok (Rákóczi, Mátyás, Hunyadi János) szerepeltek rajtuk. A kormányzó személye itt csak annyiban jelent meg, hogy az Erdélyi Emlékérem szélére körirat került: „Vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzó országlásának XX. évében” szöveggel. A legfőbb Hadúr képét ábrázolta viszont a harci cselekményekben magukat kitüntető katonák el-

⁴⁴ A M. Kir. Erzsébet... 1940, 12–13.; Bokor Pál: Szegedországtól Magyarorszáig. Visszaemlékezés a szegedi ellenforradalmi napokra. Budapest, 1939. 2.; Vitéz nagybányai Horthy Miklós húszéves kormányzását megünneplő kiállítás képes tárgymutatója, 1939. december – 1940. január. Budapest, 1940. 2., 5., 8., 15.

⁴⁵ Póty János: Az emlékezés helyei. Emlékművek és politika. Budapest, 2003. 38–40.

⁴⁶ Dömötörfi T. 1990, 26.; Számadó E. 2008, 79.

⁴⁷ Rádóczi Gyula: A legújabbkori magyar pénzek (1992–1981). Budapest, 1984. 122–125., 130.

ismerésére alapított Magyar Vitézségi Érem 1939-es legénységi és 1942-es tiszti változata, melyeket sok száz magyar katona érdemelt ki a világháború alatt.⁴⁸

A kormányzó-kultusz a második világháború éveire érte el csúcspontját. Voltak, akik komoly kritikával illették, de a politikai szélsőségek kivételével, a társadalom nagy része számára elfogadhatóak voltak a közvetítésével megfogalmazott üzenetek. A kultusz, természeténél fogva nem volt mentes a túlzásoktól, egyoldalú beállítástól, irracionális megközelítésektől. Más európai országok vezérkultuszaihoz képest azonban végig érzékelhető volt benne bizonyos visszafogottság. Általában nem lépte át a hazai közegben elfogadott konzervatív ízlés határát, nem uralta el a médiát, a köztereket, nem szorított háttérbe minden más hagyományos értéket. Tulajdonképpeni célja, a kormányzó személyéhez kötődő rendszerstabilizáló funkciója a háború végéig széles körben érvényesült.

⁴⁸ Illésfalvi Péter – Kovács Vilmos – Maruzs Roland: Vitézségért. A Magyar Arany Tiszti Vitézségi Éremmel kitüntetettek a második világháborúban. Budapest, 2001. 10–11.; Számadó E. 2008, 84.

Haág Zalán István

HORTHY A VÁDLOTTAK PADJÁN

„Horthyban az angol, amerikai és francia imperialisták megbíztak, hiszen népellenességéről, kommunista-ellenességéről szegedi működése során is meggyőződhetek. [...] Horthy és hívei maguk nevelték, táplálták éveken keresztül a nyilas söpredéket. Ha voltak is köztük bizonyos ellentétek, ennél jóval több volt az érdeazonosság. Horthyék a magyar reakció végső tartalékának tekintették Szálasi bandáját a dolgozó nép, a kommunizmus elleni harcukban.”

Magyar középiskolai történelemtankönyv értékelése 1950-ből

KI VOLT, KI LESZ?

Gyenge képességű dzsentrí, aki az ellenforradalmi terrornak köszönhette hatalomra kerülését, és a vakszerencsének a hatalom megtartását. Tenger nélküli tengerész a király nélküli királyság élén, hárommillió koldussal. A külföldi tőkés érdekek kiszolgálója, egy diktatórikus rendszer szimbóluma. Antiszemita, (proto)fasiszta, a nyilasok szálláscsinálója, a holokausztért is felelős háborús bűnös, Hitler utolsó csatlósa.

Ilyen és ehhez hasonló értékelések láttak napvilágot az 1945-öt követő évtizedekben Horthy Miklósról idehaza, sőt határainkon túl is. És a folyamatosan sulykolt megállapításokat, a fejekben rögzült beidegződésüket nehezen lehet cáfolni, illetve megváltoztatni.

Bár hatalma már hat és fél évtizede megbukott, ami talán kellő történelmi távolságot jelenthetne Horthy Miklós kormányzói tevékenységének megítélésében, pályaképének megrajzolásában, ám nevének pusztá említése ilyen vagy olyan hivatkozással is komoly indulatokat szül a mai magyar társadalom különféle véleményformálóinak körében. De még a történészek is merőben eltérő módon ítélik meg politikusi, államférfíui működését. Bár az első bekezdésben idézett minősítések nagy részét komolyan vehető szakemberek már nem alkalmazzák, a napi sajtó publicisztikai műfajaiban, közírók eszmefuttatásaiban, rétorok politikai szónoklataiban a mai napig megjelennek ezek az „értékelések”.

Nem lenne célravezető, ha – stílszerűen – a „fehér ló” másik oldalára esnénk át, ám mindenképpen helyes lenne, ha úgy az iskolai oktatásban, mint a közgondolkodásban a helyükre kerülhetnének a dolgok. Nem szabad túlságosan heroizálni Horthy politikusi működését, pláne nem szabad abszolutizálni személyes vagy a korszak magyar kormányzatainak eredményeit, érdemeit. De az utókor méltányos értékelése nemcsak a Horthy-képet teheti egyértelműbbé, hanem abban is segítséget nyújthat, hogy nemzeti önképünk tisztuljon, az elmúlt kilencven vagy akár négy és fél száz év

alatt görgetett problémáinkat a megoldás útjára, nemzeti tudatunkat pedig egészségesebb irányba tereljük.

Horthy kései hívei – jelenlegi csodálói – közül sokan mindent, ami a Horthy-korszakban történt, a kormányzó javára írnak, de elfeledkeznek azokról a tettekről és mulasztásokról, melyek ennyi erővel az ő nyakába is varrhatók. Sőt, új-jobboldaltól jövő „tisztelői” közül számosan épp azért szegődtek „hívévé”, mert épp azok a tulajdonságok és döntések (antiszemitizmus, fehérterror, nácibarátság) a szimpatikusak számukra, amely kérdésekben Horthy álláspontja semmiképpen sem az volt, amit ezzel kapcsolatban ők látni (és láttatni) akarnak. Az ő hozzáállásuk, Horthynak mint politikai molinónak a használata is a megalapozatlan, hamis kép erősítését szolgálja – olykor rövidtávú politikai érdekek mentén.

Horthy kései ellenfelei – merthogy tagadhatatlanul vannak ilyenek is nemcsak mondjuk a közírók, de az embernek az az érzése, hogy a történész szakma képviselői körében is – viszont a két világháború közötti korszak eredményeit csak kis mértékben írják Horthy javára, miközben a negatív jelenségeket igyekeznek az ő tevékenységének, bűnének tulajdonítani. Még történészek, politológusok között is vannak, akik például Károlyi Mihály tevékenységét rokonszenvvel fogadják, mondván: igazi reformer és demokrata volt tiszta szándékkal, a jóakarat vezérelte, és nem rajta, hanem a körülményeken múltott politikai kudarca és az ország totális összeomlása. Vagy éppenséggel Tildy Zoltán munkásságát értékeli részvétellel teli sajnálkozással, hangsúlyozva, hogy Magyarország megszállt ország volt, nem a köztársasági elnökön múltott a németek kitelepítése, a B-listázás, százezrek malenkij robotra hurcolása vagy a kommunista diktatúra kiépítése: ő semmit sem tehetett ez ellen. De ugyanők Horthyval szemben már kevésbé megengedők: kíméletlenül mérlegre teszik működését, minden hibájával és bűnével együtt. És elsősorban ezeket hangsúlyozzák, így azután a torz mérlegelés nem is hozhat más eredményt, mint Horthy Miklós elmarasztalását, hiszen megbukott azokon a próbákon, melyek elé a történelem állította.

Horthy nem volt szent, és korántsem volt büntelen ember és hibátlan politikus. (Akik ennek ellenkezőjét szeretnék hallani-olvasni, és kétségkívül szép számmal jelen vannak ők is a magyar társadalomban, éppúgy ártanak a reális Horthy-kép megrajzolásának, mint a személyes indulatból, világnézeti vagy aktuálpolitikai megfontolásból ellenkező értékelést adók sokasága.)

Horthyt Nürnbergben, Budapesten, Belgrádban és másutt sem ültették háborús bűnök miatt a vádlottak padjára, de a korszak névadójaként Horthyra már uralma idején, s főképp azóta rakódott negatív minősítések, közkeletű, és sokszor teljességgel megalapozatlan vádak miatt helyes lenne ezek áttekintése, árnyalása, s ha lehetséges, cáfolata. Mert Horthy Miklós kétségtelenül a képzeletbeli vádlottak padján ül immáron hatvanöt éve – függetlenül a vádak jogosságától és attól, mennyire méltányos az ellene folytatott eljárás. Esszémben a „legnépszerűbb” vádra igyekszem reagálni.

„HORTHY, AZ ANTISZEMITA”

Bár kétségkívül számos vád él Horthyval kapcsolatban, a legsűrűbben megfogalmazott az állítólagos antiszemitizmusa, és kétségkívül máig vitatott a magyarországi zsidókat sújtó holokausztban való felelőssége.

Sokan állítják, hogy Horthy nem volt antiszemita. Mások viszont perdöntőnek találják, amit Horthy e tekintetben saját magáról állított leveleiben, feljegyzéseiben, illetve magánbeszélgetések alkalmával. E szerint tehát meggyőződéses antiszemita volt.¹ Ám amint arra a részben magyar származású amerikai történész, Thomas Sakmyster is rámutat², Horthy kitűnő példája annak, mennyi árnyalata létezhet az antiszemitizmusnak. Úgy vélem, az antiszemitizmus mint fogalom és mint meggyőződés megítélése ráadásul egészen mást jelentett a zsidóság faji alapon történő, iparszerű megsemmisítését célzó és részben megvalósító nácizmus megjelenése és kiteljesedése előtt, mint annak ismeretében. Horthy nyilvános megszólalásaiban pedig nemigen találhatjuk nyomát antiszemitizmusának. Sőt még 1943–44-ben – olyan tárgyalópartnerek társaságában, mint Adolf Hitler vagy Szálasi Ferenc – is ragaszkodott ahhoz, hogy különbséget tegyen hasznos és értékes, illetve „haszontalan” zsidók között, ami a faji alapú – és a jelenlegi értelemben vett – antiszemitizmus elutasítását jelentette.³ Mai ésszel persze érthetetlen és elfogadhatatlan a numerus clausus éppúgy, mint a két évtizeddel későbbi három zsidótörvény, ám ezeket sem lehet kiragadni abból a történelmi környezetből, amelyben születtek.

Horthy zsidókhöz való viszonyának ellentmondásosságát mi sem jelzi jobban, mint hogy a szegedi Nemzeti Hadseregben számos zsidó tiszt szolgált, sőt annak felállításában is tevékeny szerepet játszott és anyagi áldozatot vállalt a város zsidó polgársága. A hazai gazdasági elithez tartozó zsidó nagytőkések közül pedig jó néhányval szívélyes, szinte baráti viszonyban volt. Példaként lehet említeni kártyapartnerei közül Buday-Goldberger Leót, Weiss Jenőt, vagy Kornfeld Móricot és Chorin Ferencet. Utóbbiakkal még jóval a második világháborút követően is kapcsolatban állt. Amikor a zsidókról elítélőleg vélekedett, leginkább a nem asszimilálódt galíciai zsidókat vagy főleg a szélsőbaloldali, bolsevista mozgalmakban részt vevő „felforgatókat” érthette alatta. De nekik sem az elpusztítást szánta „büntetésül”.⁴

HITLER VÉGSŐ MEGOLDÁSA

Nyilvánvaló, hogy Horthy tizenkilencedik századi konzervativizmusába semmiképpen sem fért bele a náci Endlösung. Olyannyira nem, hogy számos forrás és visszaemlékezés azt támasztja alá: annak értelmetlensége és embertelensége miatt

¹ Lásd: Sipos Péter: Horthy Miklós negyedszázada. Népszabadság, 2007. február 12.

² Sakmyster, Thomas: Admirális fehér lovon. Ford. Romsics Gergely. Budapest, 2001. 365.

³ Vö. Karsai Elek: „Szálasi naplója” A nyilasmozgalom a II. világháború idején. Budapest, 1978. 193. és Hitler hatvannyolc tárgyalása. Szerk. Ránki György Budapest, 1983. II. köt. 83–84.

⁴ Vö. Czettler Antal: Kortársi szemmel egy vitáról. Magyar Nemzet, 2007. február 12. és Sakmyster, Thomas: i. m. 144.

Horthy nem is feltételezte a zsidóság tervszerű, ipari méretekben végrehajtott megsemmisítését. Hitler és társai sátáni tervétől egy világ választotta el. A „végső megoldás”, mint minden normális ember, úgy Horthy szemében is elfogadhatatlan abszurditásnak hatott, így a kormányzó sokáig nem értette, mit is akarhatnak még tőle a németek a zsidóság elleni fellépés terén. Erre bizonyítékot jelentenek a Hitlerrel folytatott 1943. áprilisi, klessheimi tárgyalások, ahol Horthy – mintegy védekezésül a hitleri szemrehányásözönre – megemlítette, hogy már mindent megtett, amit „zsidók ellen tisztességes úton-módon tenni lehetett”. Mai szemmel szinte hihetetlen ez a naivitás, de Horthy szó szerint úgy nyilatkozott, hogy „elvégre mégsem ütheti őket agyon”. Ha tudta volna, hogy mi történt 1942-ben a Wannsee-i konferencián, ha tudott volna a gázkamrákról és krematóriumokról, vajon valóban így fogalmazott volna, valóban ezekkel a szavakkal bosszantotta volna tudatosan Hitlert?! A fenti eszmefuttatással egyet nem értők rögtön felhozzák a logikus ellenvetést: Hitler jelenlétében Ribbentrop birodalmi külügyminiszter reagált a kormányzói fölvetésre: „a zsidókat vagy meg kell semmisíteni vagy koncentrációs táborokba szállítani”.⁵ Ebből azonban két dolog következhet: vagy az, hogy Horthy itt ráébredt a nácik végső megoldásának igazi lényegére⁶ vagy pedig – és jómagam emellett foglalok állást –, hogy a józan gondolkodású államférfi ekkor nem vette szó szerinti álláspontnak Ribbentrop, illetve Hitler indulatos, zsidóellenes szavait. (Tudta, hogy ő is gyakran elragadtatta magát egy-egy hivatalos beszélgetés alkalmával is, ám amikor valóban felelős döntésre került a sor, egészen másként cselekedett.)

Egyvalami azonban bizonyos: Horthy korábban sem akarta megsemmisíteni a hazai zsidóságot. Ha ilyesmit akart volna, választhatta volna a román példát, ahol Antonescu katonái és a vaskardisták saját elhatározásukból 1944-ig 220 ezer zsidót mészároltak le, vagy a Tiso fémjelezte szlovák fasisztákét, akik saját zsidó lakosságuk háromnegyedét deportálták német ellenőrzésű területre – a nácikra bízva a „zsidókérdés végső megoldását”. Ha 1943-ban (vagy még korábban) Horthyék valóban ráébredtek a németek valódi szándékára, akkor a Horthy–Kállay-vezetés tudatosan helyezkedett szembe a Harmadik Birodalommal, és igyekezett a végsőig védeni állampolgárait, hiszen nem volt hajlandó gettókba gyűjteni, pláne deportálni a hazai zsidóságot. Én mégis inkább úgy vélem, Horthyék ekkor még nem sejtették, hogy a náci vezetés a (magyarországi) zsidóságnak a teljes és biztos pusztulást szánja.

Horthy és a nácik a témában elfoglalt álláspontjai közötti szakadékról szolgáltat adalékokat például Goebbels naplója. Hitler propagandaminisztere ezekben az időkben az Endlösung végrehajtása terén leginkább a magyar zsidókérdéssel volt elégedetlen, mert mint írta, „a zsidókérdést legkevésbé kielégítően Magyarországon oldották meg. A magyar állam tele van zsidókkal és a Führernek a Horthyval folytatott tárgyalásai során sem sikerült meggyőznie őt a sokkal szigorúbb rendelkezések szükségességéről.”⁷ Többször is bírálta Horthy „humanizmusát”, sőt „liberalizmusát”.

⁵ Hitler hatvannyolc tárgyalása... i. m. 84. és 101.

⁶ Ezt az álláspontot osztja a Holokauszt Magyarországon című honlapon olvasható helyzetértékelés: http://www.holokausztmagyarorszag.hu/index.php?section=1&type=content&chapter=10_1_3 (Letöltés: 2010. április 20.)

⁷ Idézi Ránki György: A németek szerepe a magyar zsidók elpusztításában című tanulmányában. História, 1984. 4. sz.

Mindezekkel összefüggésben ki kell emelnünk a Horthy családnak a zsidók érdekében 1944-ben tett erőfeszítéseit: Horthy Miklós menyje, felesége és kisebbik fia is kivette a részét egyrészt egyes személyek megmentésében, másrészt a kormányzónak a fővárosi deportálások leállítására irányuló meggyőzésében. Horthy emlékirataiban maga is keserűen hivatkozik e kérdésben Goebbels naplójára, hiszen a németek igencsak realisan látták Horthyéknak a zsidósággal kapcsolatos valódi álláspontját. A náci vezető ifj. Horthy István 1942-es kormányzóhelyettesévé választása kapcsán jegyezte fel, hogy ez nagy szerencsétlenség a számukra, hiszen ő „még inkább zsidóbarát, mint az apja”.⁸ Még konkrétabb érv a kormányzó másik fiának, ifj. Horthy Miklósnak, a Kiugrási Iroda vezetője munkatársainak az 1944-es német megszállást követő módszeres zsidómentő tevékenysége⁹, melynek jelentőségét semmiképpen sem szabad lebecsülni.

Sokan felróják Horthynak és rendszerének a keleti fronton elesett több tízezer munkaszolgálatos zsidó halálát, a Kamenyec-Podolszkijban elpusztult sok ezer zsidót – úgy hiszem, sajnos joggal. De ugyanilyen joggal felróhatjuk neki a második magyar hadsereg pusztulását, Rooseveltnek azt, hogy japán származású amerikaiakat zártak internálótáborokba, és hogy az elnök túlságosan nagy engedményeket adott Sztálinnak, aminek több évtizedre szóló súlyos következményei lettek Kelet-Közép-Európa népeire nézve. És joggal róhatjuk fel Churchillnek azt, hogy nem bombázták a koncentrációs táborokhoz vezető vasútvonalakat, viszont Drezdát igen, ártatlan emberek százezreit pusztítva el. És vég nélkül folytathatjuk a sort. Horthy rengeteg politikai hibát követett el, és erkölcsileg elítélhető eseményektől sem volt mentes kormányzói működése – de azért nem tehetünk úgy, mintha politikai működését vegytiszta laboratóriumi körülmények között végezte volna. Horthy Magyarország Hitler hatalomra jutását követően két barbár birodalom szorításában, ellenséges, agresszív, rivális kisállamok gyűrűjében próbált lavírozgatni 1944-ig több, ezt követően sajnos inkább kevesebb sikerrel...

Mindenképpen óriási dolognak számított, hogy 1944 elejéig – minden diszkriminatív intézkedéssel együtt is – Európa legnagyobb zsidó közösségének adott otthont Magyarország. A megnövekedett országterületen több mint 800 ezer, jórészt magyar identitású, a nürnbergi faji törvények szerint mégis zsidónak számító állampolgár élt, jórészt békében. Ehhez járult még több tízezer zsidó menekült, akik nálunk bujkáltak.¹⁰ Persze ez mit sem ért – mondhatja az utókor, hiszen hazánk német megszállását követően az ország területén élő zsidóság kétharmadát deportálták, illetve meggyilkolták. Ám ezt a magyar vezetés, beleértve Horthyt is, nem láthatta előre. És a fokozódó német követelések ellenére semmi olyan előkészületet nem tett vagy döntést nem hozott, mely a zsidóság deportálását (pláne tervszerű megsemmisítését) elősegítette volna.

⁸ Horthy Miklós: Emlékirataim. Budapest, 1993. 261.

⁹ Török Bálint: 1944. március 19. II. Magyar Szemle, 2004. 3. sz.

¹⁰ Kállay emlékirataiban és korabeli említésekben 70 ezres szám szerepel, Karsai László szerint 20–25 ezren lehettek a Magyarországra menekült, idegen vagy rendezetlen állampolgárságú zsidók.

UTAK ÉS LEHETŐSÉGEK

Persze, ahogyan mondani szokták, vétkesek közt cinkos, aki néma. Ezen az alapon támadják bírálói legélesebben Horthyt: a német megszállás ellenére nem mondott le, hanem a helyén maradt, legitimálva ezzel többek között a vidéki zsidóság teljes deportálását, ami ellen semmit sem tett. Mielőtt azonban ítéletet mondanánk, vegyük talán sorra az agg államfő lehetőségeit 1944 márciusában.

1. A kormányzó megtehetette volna, hogy még elviekben sem járul hozzá a megszálláshoz, és csapatait már Hitlerrel való távozása után vagy Magyarországra érve ellenállásra szólítja fel. Még ha feltételezzük is, hogy parancsa eljutott volna a hadtestekhez, esélye sem lett volna a nagyságrendekkel nagyobb és felszereltebb német hadsereg megállításának. A zsidóság szempontjából sem kecsegtetett volna ez semmi jóval. Egy esetleges Imrédy- vagy Szálasi-bábkormány száz százalékgig támogatna volna a deportálásokat, ráadásul ennek kivitelezésére sajnos ugyancsak meglett volna a megfelelő logisztika és erő. Tehát a zsidóság szempontjából egy ilyen akció semmiféle eredményt nem hozhatott volna.

2. Horthy azt is megtehetette volna, hogy egyszerűen lemond, avagy legalábbis vidéki, önkéntes száműzetésbe vonul – mint tette azt például X. Keresztély dán király – ezzel fejezve ki ellenérzéseit a német megszállással és az azt követő eseményekkel szemben. Bár ez kétségkívül figyelemre méltó manőver lehetett volna, a zsidóság szempontjából ugyancsak nem járhatott volna semmilyen eredménnyel.

3. És végül a Legfelsőbb Hadúr a hadseregre támaszkodva megkísérelhette volna leállítani a vidéki zsidóságot sújtó deportálásokat, de nem tette. Talán ez a passzivitás az, ami még Horthy tisztelőiben is a legtöbb kétséget ébreszti. De vajon tényleg sikerrel kecsegtethetett volna-e egy ilyen akció? És ha igen, miért nem kísérelte meg?

Horthy, mint tudjuk, a helyén maradt. Döntésében a zsidóság azon képviselői is szerepet játszottak, akikkel kapcsolatban állt: 1944 márciusában, nem sokkal Klessheimből való hazatérte után Chorin Ferenc és Kornfeld Móric által vezetett küldöttség kereste föl a Várban, arra kérve, ne mondjon le, illetve ne vonuljon ki a politikából.¹¹ Új kormányt nevezett ki, s tétlenül szemlélte parlamenti képviselők és miniszterek letartóztatását, a zsidók gettóba gyűjtését, a deportálások megkezdését. Ha Horthy le is akarta volna állítani a vidéki zsidóság mindössze másfél hónap alatt végrehajtott deportálását, korántsem biztos, hogy ebben a bábkormányra, a hadseregre vagy a csendőrségre támaszkodhatott volna. A júliusi csendőrpuccskísérlet, a hazaáruló, nácibarát miniszterek, tábornokok és tisztek, illetve az október 15-i – részben a hadvezetés elvtelen taktikázása miatt – sikertelen kiugrási kísérlet mindmind Horthy szűk mozgásterének bizonyítékai.¹²

¹¹ Sakmyster, Thomas: i. m. 310.

¹² A tábornoki karban és a vezérkari tisztek között túlsúlyban voltak a szélsőjobboldali és németbarát tisztek, noha Horthy – önmagából kiindulva – újra és újra abban ringatta magát, hogy a katonák hűek maradnak esküjükhöz és többségükben teljesítik parancsait. Kádár Gyula vezérkari ezredes viszont már 1943 nyarán felhívta a szavait döbbenettel hallgató kormányzó figyelmét arra, hogy Horthy túlságosan eltávolodott a tisztikartól, és egy, a németekkel szembeni ellenállás esetén „a hadsereg aligha követné parancsait”. (Lásd még: Dombrády Lóránd: A legfelsőbb hadúr és hadserege. Budapest, 1990. 196–200.)

De mégis: megpróbálhatta volna. Talán sikertelenül járt volna akciója, de – legalább néhány esetben – akár eredményes is lehetett volna, szóval meg a kétség újra meg újra az utókorban.

FELELŐSSÉG A HOLOKAUSZTBAN

A rendelkezésünkre álló adatok alapján azonban biztosra vehető, hogy a zsidóság deportálásában Horthy nem feltételezte elpusztításuk szándékát. Ez egy tizenkilencedik századi, a Monarchiában szocializálódott konzervatív úrnak teljes képtelenségnek hatott. Horthy – a maga épeszű gondolkodásával – logikusan feltételezhette, hogy a háború eme szakaszában a Német Birodalomnak kényszermunkásokra van szüksége. Arra nem gondolt, hogy – az emberiséget és egyetemes erkölcsöt semmibe véve – teljességgel értelmetlen „megoldást” választ a Harmadik Birodalom. Ez Horthy téves, egyben tragikus helyzetfelismerése volt.

Horthy korlátozott mozgásterére ugyanakkor számos példát találunk. Bár kormánya tagjai folyamatosan félretájékoztatták, de az 1944. május 15-én megkezdett deportálások során elkövetett kegyetlenségek híre végül eljutott a kormányzóhoz. Június elején ezért Horthy leiratot küldött a nácibarát kormány fejéhez, Sztójay Döméhez. Ebben zsidók különböző csoportjainak a – vonatkozó rendelkezések alóli – mentesítését próbálta elérni. Másrészt így fogalmazott: „Az indokolatlan túlzások, különösen kegyetlen és számos esetben embertelen intézkedések folytatásának elkövetése érdekében óhajtom továbbá, hogy a magyar királyi Belügyminisztériumban a zsidók ügyeinek irányítása dr. vitéz Endre László államtitkár kezéből kivétsék, s helyette ezzel, előzetes hozzájárulásom kikérése mellett, egy megbízható, megfelelő személy bízzassék meg, továbbá hogy a karhatalom részére a vonatkozó utasítások kiadásával eddig foglalkozó Baky László államtitkárnak ettől az állásától való felmentése iránt hozzám mielőbb előterjesztés tétessék, annál is inkább, mert a közvélemény jelentős részében is a nevezettek szerepelnek a túlzott intézkedésekért felelős személyek gyanánt.”¹³ Sőt, Horthy a június 26-i Koronatanácson szóban is követelte a miniszterelnöktől a két államtitkár leváltását, ekkor még sikertelenül!

A fenti eset egyszersmind példa is Horthy zsidósággal kapcsolatos felfogására. Az e téren őt jellemző naivitást mutatja a Szálasi Ferenc nyilasvezérrel 1944 májusában folytatott megbeszélés, ahol Horthy úgy fogalmazott: „néhány zsidó, mint Goldberger is, mindenki másnál többet tett az ország gazdagodásáért. Ezért elengedhetetlen különbséget tenni »forradalmár kommunista zsidók« és »hasznos zsidók« között”. De tünetőleg távol maradt a Jud Süss című antiszemita, náci propaganda-film hazai premierjéről, sőt Sztójaynak is ezt tanácsolta.¹⁴

Horthy – bírálói szerint – csakis azért vetette föl szóban vagy írásban a zsidók helyzetének problémáját, hogy az majd a háború után aduként szolgálhasson számára a felelősségre vonás során. Ennek az érvelésnek a gyengéje, hogy általában azok vádolják ebben a kérdésben ravasz és igen előrelátó taktikázással a kormányzót (amire amúgy semmilyen bizonyíték nincs), akik más esetben gyenge képességeit, politikai-diplomáciai manőverezésre való képtelenségét hangsúlyozzák. A bírálók

¹³ Közli: Horthy Miklós titkos iratai. Szerk. Szűcs László. Budapest, 1972. 452–453.

¹⁴ Sztójay persze elment a filmbemutatóra. Vö. Sakmyster, Thomas: i. m. 314.

közül – legalábbis ebben az egy esetben – sokan nem hisznek Horthy naivitásában. Szerintük a magyar vezetés már 1942–43-ban tisztában volt az Endlösung mibenlétével¹⁵, így Horthynak tudatos felelőssége van a holokausztban. A fővárosi zsidóság megmentését ugyanők kevésbé írják pozitívként Horthy számlájára: azt a nemzetközi tiltakozások hatásának tulajdonítják, s mozgatórugójaként ugyancsak a háború utáni kedvező megítélést gyanítják. Dokumentumok és visszaemlékezések cáfolják ezt az álláspontot. Ma már egyre több történész ad hitelt azon véleményének, hogy Horthy – akárcsak a zsidósággal rokonszenvező családja és a hazai politikai elit liberális konzervatív csoportja – csak későn ébredt rá arra, milyen sorsot szánnak a nácik valójában a deportált zsidóságnak.

Ma már egyre többen elismerik, hogy Horthynak a deportálásokkal kapcsolatos álláspontjában a fordulatot az ún. Auschwitz-jegyzőkönyvek megismerése jelentette. Ez a legnagyobb haláltáborból megszökött zsidó rabok leírását tartalmazta, melyben feketén-fehéren szerepelt a zsidók elgázosításának, megsemmisítésének gyakorlata. A jegyzőkönyv június 10-én jutott el Budapestre, a Zsidó Tanács adta át özv. Horthy Istvánnak június 19-én vagy 20-án, s csak ezt követően jutott el a kormányzóhoz. Pár nappal később ifj. Horthy Miklós közbenjárására a Zsidó Tanács memorandumot is eljuttatott az államfőhöz, sürgős közbelépését kérve. Horthy elszánta magát a

¹⁵ Karsai László szerint „a magyar politikai és katonai vezetők már 1942 folyamán pontosan tudták, hogy a nácik megkezdtek a zsidók fizikai megsemmisítését”. (Az árnyalt fogalmazás szükségessége – Történészvita Horthy Miklós kormányzó világháborús szerepéről és felelősségéről. Magyar Nemzet, 2007. február 23.). Ugyancsak Karsai László szerint „biztos, hogy Horthy Miklós nem mondott igazat, amikor emlékirataiban azt állította, hogy csak 1944. július első napjaiban tudta meg a szörnyű valóságot a haláltáborokról. Egyik hivatalos levelével is cáfolni lehet állítását. Klessheimből visszatérve Horthy hosszú levélben fogalmazta meg válaszáat a tárgyalásokon elhangzott vádakra. A végül elküldött változatból kimaradt a következő mondat: »Excellenciád további szemrehányása volt, hogy a kormány a zsidók kiirtásának keresztülvitelében nem járt el ugyanolyan mélyrehatóan, mint az Németországban történt, és ahogyan az a többi országban is kívánatosnak látszik.«”. (Karsai László: Horthy Miklós. 1868–1957. Legendák, mítosz és valóság. Beszélő, 2007. 3. sz.). Horthy Hitler jegyzékére küldött, Karsai László által említett válaszáat a magyar Külügyminisztérium készítette elő. Az, hogy a kiirtásra vonatkozó mondathoz a kormányzó nem kívánta adni a nevét, véleményem szerint nem bizonyíték arra, hogy Horthy tudott arról, milyen sorsot szánnak az összes deportált zsidónak. Az elküldött válaszlevélből inkább az derül ki, hogy Horthy mellébeszél, mert bár kemény szavakkal illeti a zsidóságot, közben időt próbál nyerni. Mint fogalmaz, a zsidók elszállítására „nincsenek meg a feltételek”. (Horthy Miklósnak a Kállay-kormányt ért német vádakat cáfoló levele Adolf Hitlerhez: Horthy Miklós titkos iratai... i. m. 391–398.). A magyar vezetésnek egyébként egymásnak ellentmondó álláspontot közvetítettek a zsidósággal kapcsolatban a német vezetők. Így Sztójay – még berlini követként – 1942 októberében megemlítette Martin Luther német külügyi államtitkár-helyettesnek, hogy Kállay Miklós miniszterelnököt nyugtalanítja a kitelepített zsidók sorsa. Luther azonban „megnyugtatta” a magyar vezetést: „az összes kitelepített zsidót, beleértve a magyar zsidókat is, Keleten útépitésre használják, később pedig egy zsidó rezerváltumba szállítják őket”. (Idézi: Ránki György: i. m.) „Nyílt” megfogalmazás a már említett 1943. áprilisi klessheimi megbeszéléseken ugyan valóban elhangzott, de minden jel arra vall, hogy Hitler és Ribbentrop indulatos megjegyzéseit Horthy nem értette szó szerint – a deportálásokhoz mindenesetre a német megszállásig semmilyen formában nem járult hozzá a magyar vezetés.

cselekvésre. Döntését megerősítette a svéd királytól, az amerikai elnöktől, a pápától és másoktól érkező felhívás, és a hadihelyzet is: a sikeres normandiai partraszállás a német figyelmet Nyugatra összpontosította, ezzel megnőtt a magyar mozgástér. Amint arra már utaltam, június 26-ra Koronatanácsot hívott össze, ahol egykori szegedi tisztjeit, a Baky–Endre-párost „szadista és ellenőrizhetetlen söpredéknek” nevezte, ám több minisztere, sőt Sztójay is a németek pártját fogta. De Horthy már hajthatatlan volt. „Nem tűröm tovább! [...] A budapesti zsidók deportálását leál-lítom. A kormány tegye meg a szükséges lépéseket.”¹⁶ Ám mivel mindez hatástalan maradt, Horthy – meglepő taktikai ügyességről téve tanúbizonyságot – saját kezé-be vonta az események irányítását, Vörös János vezérkari főnök ellenkezése dacára megakadályozva a budapesti zsidók deportálását és egy esetleges nyilas puccskí-sérletet. A fővárosba rendelte a Koszorús Ferenc vezérkari ezredes parancsnoksága alatt álló esztergomi páncélosrezdet, és Koszorús vezetésével, valamint testőrsége parancsnoka, Lázár Károly közreműködésével eltávolíttatta a korábban fölvezényelt csendőrséget. Horthy menesztette az államcsíny előkészületével gyanúsítható Bakyt, valamint Endrét. Horthy fellépése példátlan a holokauszt történetében: a kormány-zón kívül soha senki sem tudott katonai erővel való fenyegetéssel véget vetni a zsidók deportálásának – miközben Magyarországon német csapatok állomásoztak.¹⁷ A kora-beli, fővárosi zsidóság is értékelte a kormányzó fellépését: a Stern Samu, Pető Ernő és Wilhelm Károly alkotta magyar zsidóbizottság 1946. február 3-án – tehát már jóval a háború befejezését követően, mindenféle kényszer hatása nélkül – kiadott nyilat-kozata szerint a budapesti zsidóságot ez az akció mentette meg.¹⁸ Ezt támasztja alá a deportálásokat végrehajtó Adolf Eichmannak az 1961-es jeruzsálemi perben tett val-lomása. „Horthy és a magyar katonák akciója volt a Hitler által megszállt Európában az egyetlen eset, ahol egy Németországgal szövetséges ország reguláris hadseregét arra használták fel, hogy megmentsek a zsidókat. Ilyesmit képtelenségnek tartottam; azt hittem, téves jelentésről van szó, vagy álmodom – de néhány héttel később Lakatos Géza kitiltott engem Magyarországról” – emlékezett Eichmann.

* * *

A terjedelmek szabta korlátok itt és most nem teszik lehetővé, hogy Horthy működésének egyéb, sokat kritizált momentumait szemügyre vegyük. Mindeneset-re tény, hogy a második világháború éveiben, egészen 1944-ig, Európa legnagyobb zsidó közössége élt itt, továbbá lengyel és más nemzetek menekültjei. Működött a választott parlament, benne szociáldemokrata, kispap és liberális demokrata képviselőkkel (sőt a korszak vége felé kispap államtitkárral), ami nagyon kevés európai államra volt igaz akkoriban. Viszonylag szabad sajtó létezett, és folytathat-nánk a sort. Mindez persze hamar semmivé lett – de ezek a bizonyítékai annak, hogy a Horthy-rendszer maradisága és szélsőséges, már-már avíttas konzervativizmusa ellenére is egy normális emberi élet színterét kívánta biztosítani polgárainak a kon-tinens közepén.

¹⁶ Sakmyster, Thomas: i. m. 322–324.

¹⁷ Sakmyster, Thomas: i. m. 325–326. Lásd még: Török Bálint: *Legenda vagy tény? Mi az igazság a Koszorús-akcióról?* Magyar Szemle, 2000. 3. sz.

¹⁸ Horthy Miklós: i. m. 291.

Vannak komoly történészek, akik Kállayék nyakába varrják ennek a helyzetnek a megszűntét, mondván, ha nem keresték volna az angolszászok kegyeit, talán nem ingerlik fel a németeket, így elkerülhető lett volna a megszállás, a holokauszt, a háborús pusztítás. Megint mások épp az ellenkezőjéről vannak meggyőződve: ha határozottabb a kormány és a kormányzó, már hónapokkal korábban sikerrel járhatott volna a kiugrás, így elkerülhető lett volna a holokauszt és a háborús pusztítás...

KORMÁNYZÓI MÉRLEG – TÖRTÉNELMI PÁRHUZAMOK

Nem érkezett még el az idő arra, hogy Horthy Miklós működését kellő elfogultság és részrehajlás nélkül értékeljük – még vannak, akik élnek azok közül, akik pozitív, illetve negatív emlékekkel rendelkeznek erről a korszakról. Mégis, kilencven évvel hatalomra kerülése, s hat és fél évtizeddel onnan való távozása után történelmi összefüggésekben vizsgálható kormányzói működése.

Magyarország 1526-tól kényszerpályán mozgott: egy, sőt többnyire két nagyhatalom szorításában próbálta intézni sorsát. Bár voltak hosszabb-rövidebb időszakok, melyek gazdasági fejlődést, illetve nyugodt építkezést hoztak vallási, politikai, társadalmi téren. Miként az erdélyi fejedelemségben a tizenhetedik században vagy a dualista Magyarországon, úgy Horthy Magyarországon is imponáló fejlődés volt a húszas-harmincas években, melyet a gazdasági világválság is csak rövid időre tudott megakasztani. Egy vesztes világháború után, a korabeli felfogás szerint az ország területének jelentős részét megszállva tartó ellenséges kisállamok gyűrűjében sikerült példás fejlődést teremteni.

De miként a tizenhatodik–tizenhetedik században két hatalom – a Habsburg és Oszmán Birodalom – között próbált tartós eredmény nélkül lavírozni, ahogyan két nagyhatalom összefogása térdre kényszerítette 1849-ben, úgy az országnak 1938–39-től két, egyre fojtogatóbb nagyhatalom közvetlen szomszédjaként kellett egyensúlyoznia – igaz, ez alkalommal sem több sikerrel, mint a korábbi évszázadok hasonló kísérletei esetében. S amint például Rákóczi a francia királyra, éppúgy hiába várt évtizedeket a szomszédos nagyhatalmakkal szemben az angol szövetségre Horthy.

Úgy hiszem, ha a politikai és erkölcsi hibákat felrójuk Horthynak, úgy a korszak eredményeit sem szabad függetleníteni országlásától. Föltehetjük a kérdést, hogy mi maradt utána? A rendszer bukása, a háborús pusztítás és a területi revíziós eredmények szertefoszlása után vajon miért kellene pozitívan értékelnünk kormányzói működését? Ám ezen az alapon Szapolyait, Bocskait, Thökölyt, Rákóczit, Kossuthot vagy Nagy Imrét is pellengérré állíthatjuk, hiszen az ő államférfiúi működésük is szomorú véget ért. Úgy hiszem, Horthy tevékenységét is indulatok nélkül kell vizsgálni, és nem szabad kiszakítani abból a történelmi szituációból, melyben létezett.

Horthy Miklós nem kívánta kiszolgáltatni az országot idegen hatalmakkal, és területgyarapodások által igyekezett a magyarságot egy államba tömöríteni. Nem volt nagy stratégia, de néha meglepően ügyesen manőverezett Hitler és Sztálin ellenében. Nem volt ravasz politikus, de többnyire jó érzékkel választotta ki tanácsadóit, kormányának vezetőit. Személyes tragédiája, hogy államfőként is valamiféle tizenkilencedik századi becsületkódexet követett akkor, amikor ezt politikai ellenfelei, sőt saját katonái sem követték, de már nem is értették.

Kormányzósága alatt Magyarország – mint 1526 óta mindig – kényszerpályán mozgott. Horthy alatt hazánk nem tudta átlépni saját árnyékát – minden részsiker ellenére sem volt ura a saját sorsának. Mégis, úgy vélem: a kormányzó politikai tevékenysége során mindig arra törekedett, hogy tetteit Magyarország érdekei vezéreljék, s ezért komoly személyes, családi és anyagi áldozatot hozott.

Ahogy a már említett neves történelmi hősöknek, úgy velük egy sorban Horthy Miklósnak is helye kell, hogy legyen a magyar nemzet panteonjában.

A KÖTET SZERZŐI

BALOGH MARGIT történész, intézetigazgató (MTA Társadalomkutató Intézet)
BOGOLY JÓZSEF ÁGOSTON irodalomtörténész, kandidátus (Makó)
BOROSS ÁRPÁD BENCE egyetemi hallgató (Szegedi Tudományegyetem)
CSATH MAGDOLNA egyetemi tanár (Kodolányi János Főiskola)
FAZEKAS CSABA egyetemi docens (Miskolci Egyetem)
FÜLÖP MIHÁLY egyetemi magántanár (Debreceni Egyetem)
GICZI ZSOLT egyetemi adjunktus (Szegedi Tudományegyetem)
GULYÁS LÁSZLÓ egyetemi docens (Szegedi Tudományegyetem)
HAÁG ZALÁN ISTVÁN újságíró, önkormányzati képviselő (Szeged)
KISS GÁBOR FERENC főiskolai tanársegéd (Szegedi Tudományegyetem)
KISS RÓBERT KÁROLY levéltáros (Szegedi Tudományegyetem Szaklevéltára)
KUDLACSEK ZSIGMOND középiskolai tanár (Mezőtúr)
LEZSÁK SÁNDOR tanár, politikus, a Magyar Országgyűlés alelnöke (Lakitelek)
MAJDÁN JÁNOS főiskolai tanár (Eötvös József Főiskola)
MARJANUCZ LÁSZLÓ egyetemi docens (Szegedi Tudományegyetem)
MARKÓ CSABA történeti kutató (Szeged)
MIKLÓS PÉTER történész-muzeológus (Móra Ferenc Múzeum)
NAGY MIKLÓS MIHÁLY a hadtudomány kandidátusa (Budapest)
OLASZ LAJOS főiskolai adjunktus (Szegedi Tudományegyetem)
PÁL JÓZSEF egyetemi tanár (Szegedi Tudományegyetem)
PIHURIK JUDIT egyetemi adjunktus (Szegedi Tudományegyetem)
PÜSKI LEVENTE egyetemi docens (Debreceni Egyetem)
SALAMON KONRÁD főiskolai tanár (Eötvös Loránd Tudományegyetem)
SARNYAI CSABA MÁTÉ egyetemi docens (Károli Gáspár Református Egyetem)
SIPOS JÓZSEF egyetemi docens (Szegedi Tudományegyetem)
SZAKÁLY SÁNDOR egyetemi tanár (Pannon Egyetem)
UJVÁRY GÁBOR főiskolai tanár (Kodolányi János Főiskola)
VAJDA TAMÁS levéltárvezető (Szegedi Tudományegyetem Szaklevéltára)
VARGA ZOLTÁN egyetemi hallgató (Szegedi Tudományegyetem)
VINCZE GÁBOR történész (Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ)
ZOMBORI ISTVÁN történész, múzeumigazgató (Móra Ferenc Múzeum)

X 128018

OT, 96

Kiadta: Belvedere Meridionale
6725 Szeged, Hattyas sor 10.
belvedere@jgytf.u-szeged.hu
szerk@belvedere.meridionale.hu
www.belvedere.meridionale.hu
Felelős kiadó: Dr. Szegfű László
Kiadóvezető: Jancsák Csaba
Műszaki szerkesztő: Szuperák Attila
Nyomta: Bába Nyomda
Felelős vezető: Dr. Majzik István